

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

М.П. Талавиря, М.В. Газуда, Л.М. Газуда

**РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Монографія

Ужгород – 2022

УДК 330.34:712.24(4-6ЄС)(02.064)

T16

Талавирия М.П., Газуда М.В., Газуда Л.М. Розвиток сільських територій в Європейському Союзі: монографія. Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2022. 504 с.

У монографії розглядаються теоретико-методологічні засади і практичні аспекти формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій та шляхи його удосконалення. Визначені базові принципи та інструменти підтримки сільського господарства та сільських територій в рамках Світової організації торгівлі та Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Проаналізовано стан розвитку сільських територій з погляду відродження і сталого розвитку аграрної сфери економіки. Обґрунтовуються шляхи покращення розвитку сільських територій та поліпшення фінансового забезпечення соціального розвитку села.

Розрахована на фахівців і керівників агропромислового виробництва, підприємців, науковців, аспірантів, студентів аграрних навчальних закладів.

Рецензенти:

В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор;

М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

заслужений діяч науки і техніки України.

*Рекомендовано до видання Вченою радою
Національного аграрного університету
(протокол №2 від 28 лютого 2018 р.).*

ISBN 978-617-7798-86-5

© М.П. Талавирия,
М.В. Газуда,
Л.М. Газуда, 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. НАУКОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	9
1.1. Сільські території як соціально-економічний і виробничий базис сталого розвитку держави	9
1.2. Методологічні та методичні основи дослідження розвитку сільських територій в умовах глобалізації	26
1.3. Погляди вчених на розвиток державної підтримки сільських територій.....	36
1.4. Концепції макроекономічної діяльності держави	55
РОЗДІЛ II. БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В РАМКАХ СОТ ТА САП	77
2.1. Суть політики підтримки сільського господарства та сільських територій.	77
2.2. Принципи проведення політики підтримки сільського господарства СОТ	96
2.3. Інструменти та вимоги щодо підтримки сільського господарства та сільських територій СОТ	116
2.4. Напрямки розвитку Спільної аграрної політики ЄС для аграрного сектору України.....	140
2.5. Структурна політика і розвиток сільських територій в ЄС	172
2.6. Структурна політика і розвиток сільських територій на базі інституціональної системи розвитку САП в Угорщині	182
2.6.1. Встановлення агенцій з видатків САП: філії ЄС САП з розвитку сільського господарства та села в Угорщині	194
2.6.2. Перегляд політики субсидування в нових країнах-членах	200
2.7. Організаційно – економічний механізм розвитку сільського господарства, сільських територій в Чеській республіці.....	211
2.7.1. Стан сільськогосподарської політики Чехії в 1996-2004 та її політичний та організаторський досвід	212
2.7.2. Політичні впливи на сільськогосподарський розвиток та розвиток сільських територій.....	224

РОЗДІЛ III. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	237
3.1. Сучасний стан розвитку сільських територій.	237
3.2. Сільські території з погляду відродження і сталого розвитку аграрної сфери економіки.....	247
3.3. Організаційний механізм підтримки соціально-економічного розвитку сільських територій.....	256
3.4. Структурні зміни у сільському господарстві та їх вплив на політику підтримки галузі	285
3.5. Вплив галузей рослинництва і тваринництва на розвиток сільських територій.....	299
РОЗДІЛ IV. МОНІТОРИНГ СТАНУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	316
4.1. Особливості розвитку сільських територій в природнокліматичній зоні Полісся.....	316
4.2. Стан розвитку сільських територій в зоні Лісостепу	347
4.3. Особливості розвитку сільських територій пригірських районів Карпат	363
4.4. Особливості розвитку приміських сільських територій	385
РОЗДІЛ V. ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В РАМКАХ ВИМОГ СОТ І ЄС.....	404
5.1. Роль державної підтримки сільських територій в сучасній аграрній політиці України.	404
5.2. Поліпшення фінансової підтримки розвитку сільських територій.....	427
5.3. Досвід зарубіжних країн	467
5.4. Міжнародний досвід організації дорадчих служб для формування та розвитку сільських територій.....	476
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛЕТЕРАТУРИ	486

ВСТУП

Велика сукупність негативних об'єктивних і суб'єктивних причин і обставин, які склалися в останні роки у сільському господарстві України загалом і на селі зокрема, їх подолання вимагає вивчення і втілення у практику нетрадиційних для вітчизняних умов практичних кроків. Серед них особливе місце посідає своєрідний організаційний і соціальний тандем, що охоплює собою, з одного боку – відродження агропромислового виробництва у всій його масштабності, у тому числі сільського господарства і села, і з іншого – переведення аграрного сектора економіки на засади сталого розвитку.

Різні за природою і соціально-економічною сутністю і конкретноцільовим індивідуалізованим призначенням, вони у кінцевому відношенні у взаємодії з іншими чинниками покликані забезпечити досягнення загальної кінцевої триєдиної мети: перевести українське сільське господарство і село з руїни, у якій вони не з власної волі опинилися, на засади істотно вищого, порівняно з тим, що має країна наразі, у соціальному, організаційному, економічному та у всіх інших відношеннях рівня розвитку; сформувати досконаліший і результативніший спосіб життя на селі; створити у ньому достойні селянства та інших жителів села умови проживання, праці і відпочинку.

Зазначимо, що соціально-економічна ситуація в суспільстві потребує реформування державної регіональної політики, яка передбачатиме передачу органам місцевого самоврядування значної частини управлінських функцій з вирішення комплексу проблем конкурентного розвитку, забезпечення вирівнювання рівнів розвитку сільських територій шляхом спільної реалізації регіональних і цільових програм щодо підтримки конкретних сільських населених пунктів. На регіональні та місцеві органи влади покладено функції зі створення умов для динамічного, збалансованого розвитку територій, усунення базових диспропорцій, максимального наближення послуг до мешканців сіл, посилення спроможності громад та їхніх представницьких органів щодо вирішення місцевих питань власними силами.

Розбудова аграрного сектора передбачатиме розвиток сільського господарства, збереження людського капіталу та розвиток сільських

територій. Розвиток сільських територій відбиває певне коло специфічних відносин, що становлять єдину систему державотворення. В зв'язку з цим соціальне відродження села є обов'язковою передумовою подолання кризових явищ в агропромисловому комплексі, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та розв'язання проблеми продовольчого забезпечення населення України.

У вітчизняній науці і практиці більш широкого вжитку набуває категорія сільська територія, а тому виникає необхідність визначення сучасної наукової позиції, завдання та її сутності, цільового призначення, а також необхідності сприйняття цієї категорії в сучасних умовах трансформації економіки. Внаслідок цього потрібно розглянути значення, місце і роль розвитку сільських територій, для забезпечення сталого розвитку сільського господарства та аграрного сектору економіки в цілому.

Вивчаючи цю важливу проблему, світова практика нагромадила великий досвід і мережу дослідницьких центрів. Наприклад, в Австрії проблеми розвитку сільських територій як складової дослідження факторів, що впливають на розвиток сільського господарства, досліджує Міжнародний інститут, який розробляє теорію і методологію системного аналізу. У наукових установах ряду країн, зокрема в Чеській Республіці, для вивчення сільських територій створено спеціальні підрозділи. У нашій же країні, проблема розвитку сільських територій вже вийшла за межі інтересів науки і дедалі більше розв'язується на практиці, в тому числі в частині державного управління сільськогосподарським виробництвом.

Сільську територію необхідно розглядати як системне явище, яке крім території як такої включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою. Це стосується територій будь-яких розмірів. За критерієм їх величини вони можуть бути мікро (село, сільрада), мезо (район) і макро (регіон, область) сільсько-територіальними утвореннями, кожне з яких характеризується сукупністю властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик.

Розвиток сільської території являє собою систему взаємодії національної, економічної, соціальної та духовної сфер, функціонування

яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів селян, галузі та суспільства.

Стабілізацію розвитку держави необхідно розпочинати із стабілізації соціально-економічної ситуації у сільській місцевості, зокрема, у виробничій та соціальній сферах. Село повинно стати базисом економічного розвитку України як незалежної держави. При цьому необхідно якісно змінити, реформувати економічні відносини в сільській соціальній сфері, адже під її безпосереднім впливом формується трудовий потенціал нашої держави в цілому і аграрного сектора економіки зокрема.

Слід зазначити, що у більшості випадків місцеві бюджети не в силі у повній мірі фінансувати соціальну сферу по причині дефіциту коштів. Формування місцевих бюджетів залежить в основному від ефективності виробничої діяльності тих підприємств, які розташовані на території кожної місцевої ради. Загальновідомим є той факт, що рівень розвитку соціальної сфери перебуває в прямій залежності від економічного стану виробничої сфери, і навпаки. Надзвичайно гостро стоїть питання фінансування соціальної сфери на селі. Адже, в умовах економічної кризи відрахування в місцеві бюджети значно скоротилися, що породжує дефіцит місцевих бюджетів, і як наслідок – дефіцит коштів на фінансування соціальної сфери. Особливо несприятлива ситуація в бюджетах сільських, селищних рад і міст районного значення: їх бюджети мають усього 2-3% доходів і видатків зведеного бюджету.

Рівень розвитку виробничої, соціальної сфери та життєвого рівня сільського населення, що проживає на різних територіях України значно відрізняється між собою, навіть у межах порівняно невеликого регіону, де спостерігається неоднакова щільність населення в різних адміністративних районах.

Мета запропонованої праці полягає в узагальненні та поглибленні теоретичних і організаційно-прикладних найважливіших питань формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій, розробці обґрунтованих пропозицій щодо напрямів і заходів покращення розвитку села, забезпечення життєвого рівня селян за сучасними стандартами. Такий предмет дослідження – складний і багатоаспектний. Саме тому у роботі викладені лише його концептуальні засади, передусім дискусійні питання.

Безумовно, чимало положень роботи мають постановний характер. Автори сподіваються на те, що вітчизняні вчені звернуть на них увагу, і це слугуватиме базою для подальшого наукового опрацювання питань з розвитку сільських територій, підвищення пошукової енергії вітчизняних дослідників.

РОЗДІЛ І. НАУКОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Сільські території як соціально-економічний і виробничий базис сталого розвитку держави.

Останніми роками в Україні досить активно досліджувались проблеми сталого розвитку, значно менше приділяли уваги сталому розвитку сільського господарства і зовсім немає робіт, присвячених сталому розвитку сільських територій. Це пояснюється тим, що більшість вітчизняних вчених наповнюють категорію "сталий розвиток" в основному саме екологічним змістом. А враховуючи те, що українське село в екологічному відношенні виглядає поки що краще наших міст і зарубіжних сільських населених пунктів, то сталий розвиток саме сільських територій поки що не став актуальним у дослідженнях українських науковців. Українські вчені думають над першочерговими проблемами: як нагодувати людей, забезпечити їх житлом, гарантувати одержання мінімальних соціальних стандартів. Але науковці всього світу визнають, що сталий розвиток крім екологічного включає ще й економічний та соціальний аспекти. І саме за цими напрямками українське село не те що стало розвивається, а швидше стало деградує. Тому проблема сталого розвитку саме сільських територій є надзвичайно актуальною і вимагає негайного розв'язання. На жаль, досліджень саме сталого розвитку сільських територій не виявлено в українській науковій літературі.

Оскільки сільські території потребують збалансованого в усіх сферах сталого розвитку, то необхідно визначити і зіставити категорії "сталий розвиток", "сталий розвиток сільського господарства", "сталий розвиток сільських територій" та розробити проект концепції сталого розвитку сільських територій України.

Нині еволюція поглядів на проблему "розвитку" досягла розуміння його в ширшому значенні. Розвиток необхідно пов'язувати насамперед з усіма сферами життєдіяльності суспільства. Таке розуміння й визначило появу концепції сталого розвитку. Проблеми останнього почали обговорюватися на рубежі 60-70-х років минулого століття, коли

людство зіткнулося з рядом негативних чинників, що загрожують життю сучасного і майбутнього поколінь: дефіцит мінерально-сировинних ресурсів та енергії, деградація природного середовища, розширення масштабів бідності й зростання диференціації між бідними та багатими, продовольча криза і розповсюдження голоду, міжетнічні конфлікти тощо.

У середині ХХ ст. модель розвитку світового господарства була заснована на концепції економічної ефективності. До початку 70-х років дедалі зростаюча диференціація доходів як між країнами, так і різними верствами населення привела до спроби виправити ситуацію за допомогою перерозподілу матеріальних засобів. До кінця століття не менш актуальним завданням став захист навколишнього середовища. Таким чином, концепція сталого розвитку з'явилася в результаті об'єднання трьох складових: економічної, соціальної та екологічної.

Світовий саміт у Ріо-де-Жанейро (1992 р.) став значною віхою, яка заклала новий порядок денний сталого розвитку. Учасники зійшлися на тому, що захист довкілля, соціальний та економічний розвиток мають фундаментальне значення для сталого розвитку, для досягнення якого саміт прийняв глобальну Програму дій "Порядок денний на ХХІ століття"[1].

Але прогрес виявився повільнішим, ніж очікувалося. Країни, особливо розвинуті, не дотримували обіцянки захищати довкілля й допомагати країнам, що розвиваються. Цей факт визнано світовими лідерами, які зібралися 2002 року на саміті тисячоліття, організованому ООН в Йоганнесбурзі. Вони прийняли рішення про те, що перші 15 років нового століття будуть використані для широкомасштабного наступу на глобальну бідність. Головною метою цей саміт проголосив скорочення бідності, ще раз підтвердивши три основні складові сталого розвитку (соціальну, економічну та екологічну).

Поняття "сталий розвиток" ще знаходиться в процесі осмислення, тому його необхідно розглядати як категорію, що має складний, багаторівневий, багатоаспектний і суперечливий зміст. У літературі є різні визначення сталого розвитку.

Академік В.П. Кухар вважає, що сталий розвиток – це розвиток, що самопідтримується, це ідеологія розумної й обґрунтованої діяльності

людини, що живе у злагоді з природою, та створює умови для кращого життя собі й наступним поколінням [2].

Академік О.Невелєв визначає сталий розвиток як економічно, соціально й екологічно збалансований розвиток певних територій і розташованих на них населених пунктів, спрямований на узгоджене формування та функціонування економічної, соціальної й екологічної складових цього розвитку на основі раціонального використання всіх видів ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних; інформаційних тощо) [3].

Професор В.Барановський ставить питання про коректність перекладу терміна "sustainable development" як сталого розвитку. Він вважає, що точнішим у даному разі був би термін збалансований розвиток, тобто такий, що має збалансовану динамічну рівновагу між компонентами інтегрованої геосистеми "природа-суспільство". Збалансованість – це пропорційність; баланс – кількісне співвідношення між елементами системи, що визначає збереження її якісних характеристик. Близьке до збалансованості поняття гармонійності. Якщо розглядати взаємозв'язки між виробництвом і населенням, з одного боку, і природним середовищем – з іншого, то можна також використати вислів "гармонійний розвиток", який походить від відомого постулату про необхідність жити в "гармонії з природою". Таким чином сталий (гармонійний, збалансований) розвиток – це розвиток, що забезпечує певний тип рівноваги, тобто баланс між соціально-економічними та природними його складовими[4].

Спираючись на різні погляди вважаємо, що під сталим розвитком слід розуміти такий напрям світового економічного зростання, при якому забезпечується якість життя громадян, що опирається, з одного боку, на сучасні досягнення науково-технічного прогресу, які задовольняють його поточні потреби, але своєю дією на навколишнє середовище не загрожують майбутнім поколінням, з другого боку – забезпечується якісне зростання по рівнях матеріального, житлово-побутового, соціального забезпечення, охорони здоров'я, екологічної та особистої безпеки.

У 1996 році на сесії ФАО в Римі ідея сталого розвитку була адаптована до проблем сільського господарства і розвитку сільських територій. Сільська економіка представлена різними галузями, але

розвиток сільських територій більшою мірою залежить від стану сільського господарства як найбільшої сфери економіки, що забезпечує збереження природи і догляд за культурним ландшафтом. Сталий розвиток сільського господарства розуміється як постійне та достатнє постачання населення продовольством на основі передових екологічно орієнтованих технологій, скорочення безробіття, підвищення рівня доходів з метою боротьби з бідністю.

Як же співвідносяться терміни "сталий розвиток сільського господарства" і "сталий розвиток сільських територій"? Оскільки сільські території поняття ширше ніж сільське господарство (яке насправді є лише одним із видів економічної діяльності в сільській місцевості), то й сталий розвиток сільського господарства є поняттям вузьчим, підпорядкованим, це тільки частина, одна із підгалузей сталого розвитку сільських територій. Враховуючи, що предмет і методи дослідження цих двох споріднених категорій майже ідентичні, а відмінності полягають лише в об'єкті досліджень і критеріях (показниках, індикаторах) розвитку, то вивчення сталого розвитку сільського господарства стане не просто в нагоді, а насправді буде однією з цеглинок, за допомогою яких нам вдасться побудувати і розкрити зміст фактично нової для української науки категорії "сталий розвиток сільських територій".

Серед учених, що постійно й успішно досліджують сталий розвиток сільського господарства, виділяється О.В.Шубравська. Вона узагальнила різні підходи до вивчення цієї категорії і дала наступне визначення: "Сталий економічний розвиток сільського господарства визначається його здатністю забезпечити власне зростання в умовах дотримання оптимальних пропорцій свого внутрішнього розвитку і збалансованості з розвитком економічної, екологічної та соціальної систем [5].

Щоб перейти від категорії "сталий розвиток сільського господарства" до сталого розвитку сільських територій, використаємо досвід Росії, де ця проблема досліджена значно глибше. Так А.Брячіхін пов'язує його з відновленням на сільських територіях нормальних соціальних, економічних і політичних умов. Для цього, на його думку, необхідно, щоб територіальні органи влади повніше й ефективніше виявляли місцеві можливості, реалізовували потреби, інтереси та

очікування жителів, захищали їх від негативних дій [6]. В.Лексін і А.Шевцов вважають що найважливіша ознака сталого розвитку сільських територій полягає в тривалому збереженні умов для відтворення потенціалу цих територій в режимі збалансованості та соціальної орієнтації [7]. Під сталим розвитком сільської території Р.Абдулатіпов розуміє такий стан, коли населення має нагоду реально поліпшувати своє життєзабезпечення, відчувати гарантії стабільності, мати впевненість у своєму майбутньому і майбутньому своїх дітей [8]. Р.І.Шніпер вважає, що основними характеристиками сталого розвитку сільської території є надійність її економічної підсистеми, тобто адаптивність та еластичність відтворення до різного роду змін [9].

Таким чином, у визначеннях фахівців є натяки на такі якісні характеристики сталого територіального розвитку, як здатність протистояти згубним діям, адаптуватися до змін, одночасно розв'язувати проблеми не тільки стабілізації, але й розвитку, здатність до постійного оновлення й удосконалення, наявність у населення можливостей реально поліпшувати своє життєзабезпечення.

Спираючись на приведені вище погляди фахівців, можна зробити висновок, що поняття сталого розвитку сільських територій базується на здатності території не стільки повертатися в початковий стан після збурювальних управлінських дій, скільки в набутті якості переходити в новий якісний стан, пов'язаний передусім із неухильним і стабільним поліпшенням якості життя громадян, що проживають на цій території.

Виходячи з сучасних трактувань, сталий розвиток сільських територій можна охарактеризувати як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників (життєвого рівня населення, освіти, здоров'я і т.д.) у повній відповідності з економічним та екологічним розвитком сільської місцевості.

Для вироблення в майбутньому чіткої стратегії сталого розвитку сільських територій пропонуємо проект концепції, метою якої є визначення ключових проблем розвитку сільських територій у середньостроковій перспективі й підготовка комплексу заходів економічного, правового та адміністративно-управлінського характеру, направлених на зниження бідності сільського населення і поліпшення якості життя в сільській місцевості, виконання селом економічних та

екологічних функцій. Розуміння сталого розвитку сільських територій будується на триєдності позицій.

1. Виконання сільськими територіями економічних функцій (виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини, інших несільськогосподарських товарів і надання послуг, а також громадських благ, надання рекреаційних послуг, збереження сільського способу життя та сільської культури, соціальний контроль над територією, збереження Історично освоєних ландшафтів).

2. Зростання рівня і поліпшення якості життя сільського населення;

3. Підтримка екологічної рівноваги в біосфері.

Разом із цим забезпечення сталого розвитку території спирається на організацію грошових потоків, достатніх для підтримки життєвого потенціалу та розвитку сільської території. При цьому така організація спирається на використання всіх джерел сталого розвитку: державного і регіонального фінансування, використання можливостей бізнесу, що опирається на внутрішні ресурси території.

Забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливе за умови: макроекономічної стабільності; збалансованого розвитку економіки; забезпечення економічного зростання в сільському господарстві; розширення несільськогосподарської зайнятості населення в сільській місцевості; досягнення на селі соціально близьких до міських умов одержання доходів і громадських благ; поліпшення умов доступу господарюючих суб'єктів, що здійснюють підприємницьку діяльність на селі, до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних та інших ресурсів; формування в сільській місцевості інститутів громадянського суспільства, що забезпечують захист економічних і соціальних інтересів різних верств сільського населення; здійснення програм поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості.

Нині село переживає системну кризу, основними проявами якої є: скорочення чисельності сільського населення; бідність (масштаби якої в селі значно більші, ніж у місті); нижчі порівняно з містом темпи розвитку сільської економіки (особливо прогресуюче відставання сільського господарства); скорочення мережі сільської соціальної

інфраструктури, зменшення площі історично освоєних ландшафтів; низький рівень життя і високий рівень безробіття сільського населення.

Існуюча соціальна інфраструктура не відповідає сучасним вимогам. Основна частина сільського житлового фонду не має елементарних комунальних зручностей. Спостерігається скорочення числа установ соціальної інфраструктури, зниження доступу сільських жителів до основних соціальних послуг – освіти та охорони здоров'я. Практично перестала функціонувати мережа сільських підприємств побутового обслуговування, існуюча сільська дорожньо-транспортна мережа не відповідає сучасним вимогам. Більшість сільських сімей потребують поліпшення житлових умов.

Сільськогосподарські товаровиробники відчують нестачу фінансових ресурсів для поточної і, особливо, інвестиційної діяльності (у тому числі в галузі соціального облаштування села). Інвестори, що прийшли в АПК. Останніми роками з інших галузей економіки, створюють інтегровані агропромислові компанії з участю підприємств сільського господарства, практично не вкладаючи коштів у комплексний розвиток сільських територій. Подолання сільської кризи нині є пріоритетним завданням не тільки аграрної, але й загальної соціально-економічної політики, бо відставання села загрожує країні рядом системних ризиків, серед яких слід назвати насамперед такі: втрата продовольчої безпеки; скорочення територій традиційного проживання і докладання праці, що загрожує механізмам відтворення культури і може призвести до втрати соціально-генетичного коду країни; дестабілізація соціально-політичної ситуації; загострення соціальної кризи в містах, бо міграція часто є єдиним способом розв'язання соціальних проблем для сільських жителів (особливо молодих), які (у разі переїзду в місто) складатимуть конкуренцію міським жителям на ринку праці й житла.

Сільська криза, на думку багатьох дослідників, зумовлена рядом причин, серед яких: постійне соціально-економічне відставання села; недостатня ефективність аграрної політики, фактичне (на відміну від проголошеного) виключення сільського господарства з числа пріоритетних галузей; криза великих сільськогосподарських підприємств, що виконували поселенськоутворювальну і життєзабезпечувальну функції в сільській місцевості; фактична

відсутність політики щодо зближення рівня і якості життя в місті та селі; вузькогалузевий підхід до розвитку села; обмеженість доступу сільського населення до ринків матеріально-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів; слабкість інститутів громадянського суспільства в сільських районах і, насамперед, сільського самоврядування; інформаційна ізоляція села. Подолання перерахованих недоліків соціально-економічної й аграрної політики повинне становити зміст політики сталого розвитку сільських територій і конкретних програм галузевого та міжгалузевого характеру, що розробляються в цій галузі. Відсутність цілісної стратегії та ефективних механізмів здійснення програм сталого розвитку в Україні перешкоджає подоланню відставання села від міста за рівнем і умовами життя, стримує формування соціально-економічних умов сталого розвитку сільських територій.

Вважаємо, що державна стратегія сталого розвитку сільських територій повинна базуватися на наступних принципах: збереження традиційних сільських територій; розвиток села як єдиного соціально-економічного, територіального, природного та культурно-історичного комплексу, що виконує виробничі, соціально-демографічні, культурні, природоохоронні й рекреаційні функції; розвиток усіх форм власності на землю; подолання відособленості села на основі розширення і поглиблення його зв'язків з містом, інтеграція села в єдину загальноекономічну систему шляхом агропромислової інтеграції та кооперації, створення різних господарських структур із суміщеними функціями (сільсько-міські структури), розвитку дорожньо-транспортних комунікацій, телефонного й інших форм зв'язку, створення єдиних систем соціального обслуговування населення, поступова агломерація міста і села в єдність, що динамічно розвивається; взаємодія програм із сталого розвитку сільських територій із заходами агропродовольчої політики держави на найближчу перспективу, у тому числі із структурною перебудовою сільськогосподарського виробництва (основною сферою зайнятості сільського населення); розвиток соціального партнерства між державою, місцевими органами влади і сільським населенням; максимальне залучення в господарський оборот і підвищення ефективності використання природних матеріальних і людських

ресурсів сільської місцевості на основі підвищення ефективності інституційних перетворень та посилення мотиваційних механізмів розвитку; економічна й територіальна доступність соціальних послуг та об'єктів соціальної інфраструктури для всіх груп сільського населення; поєднання заходів державної підтримки з мобілізацією місцевих ресурсів, які мають сільські громади; вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного і соціально-культурного розвитку сільських територій; демократизація життя сільських громад, підвищення участі населення в ухваленні рішень, пов'язаних із розвитком виробництва, плануванням і забудовою поселень, іншими аспектами життя сільського соціуму шляхом розвитку колективно-договірного регулювання трудових відносин, розвитку місцевого самоврядування, діяльності колективних і громадських організацій (споживчої, промислової, кредитної кооперації і т.д.); екологічно ощадливий підхід і дбайливе ставлення до невідновлюваних природних ресурсів при розробці й реалізації механізмів життєзабезпечення сільських жителів.

Такі принципи дадуть змогу не тільки визначити основні пріоритети та механізми розв'язання поставлених завдань, але й скоординувати дії всіх зацікавлених учасників, виходячи з найактуальніших завдань економічної і соціальної політики України, що припускає здійснення координації:

- між зацікавленими міністерствами і відомствами;
- між державними, регіональними і місцевими органами влади; між громадськими і комерційними організаціями;
- між представниками влади, бізнесу і населення на місцях;
- створення міжвідомчих рад (комісій) з розвитку сільських територій на різних рівнях управління;
- оптимізацію міжбюджетних відносин між державою та органами місцевої влади з метою синхронізації їхніх повноважень, відповідальності й бюджетних можливостей;
- здійснення у ряді регіонів України експериментальних проєктів по сільському розвитку і розповсюдження ефективного досвіду.

Незважаючи на наявність в Україні розвиненої правової бази, що різною мірою враховує принципи сталого розвитку, в тому числі на регіональному рівні, відсутність єдиного комплексного документа негативно впливає на системність процесу впровадження ідей сталого

розвитку в Україні відповідно до рішень, прийнятих на міжнародних конференціях.

Для створення правової бази розробки і реалізації політики сільського розвитку пропонуємо розробити та прийняти Закон України "Про сталий розвиток сільських територій", який встановлював би наступне:

1. Визначав мету та основні принципи політики сталого сільського розвитку.

2. Розмежовував повноваження в галузі розробки і реалізації політики сталого розвитку сільських територій між органами державної влади та місцевого самоврядування.

3. Установлював систему критеріїв і показників оцінки діяльності державних органів влади при здійсненні сільського розвитку.

4. Упорядковував механізми бюджетування сільського розвитку, зокрема, визначав, що кошти, направлені на підтримку сталого розвитку сільських територій в рамках державних цільових програм освіти, охорони здоров'я, культури та інших несільськогосподарських галузей, виділяються окремим рядком.

5. Установлював єдині мінімальні соціальні стандарти забезпечення сільського населення об'єктами і послугами підприємств та установ соціальної інфраструктури, а також гарантії дотримання цих стандартів урядом на всіх сільських територіях України.

6. Визначав правові механізми моніторингу і державного статистичного спостереження за розвитком сільських територій.

7. Передбачав заходи щодо стимулювання інвесторів, що виділяють кошти на облаштування сільської місцевості, активізацію сільського житлового і культурно-побутового будівництва, залучення в сільську місцевість кваліфікованих кадрів та молоді, стимулювання народжуваності, розвиток сільських районів, що знаходяться в особливо несприятливих умовах.

Усе висловлене свідчить про те, що розв'язання проблеми сталого розвитку сільських територій – довгострокове завдання, досягнення якого може бути здійснено через розвиток економіки територій. Очевидно, що для цього необхідні фінансові ресурси, організація яких вимагає економічних програм і проектів, здатних створити необхідні фінансові потоки для забезпечення сталого соціально-економічного

розвитку сільських територій. Отже, мають бути прийняті й реалізовані регіональні та місцеві програми по соціально-економічному розвитку сільських територій, передусім направлені на підвищення зайнятості й доходів сільського населення, розвиток місцевого самоврядування, стимулювання несільськогосподарського бізнесу в сільській місцевості.

Вивчення даної проблеми показало, що в останні роки в аграрній гільці економічної науки зійшлося кілька категорій, етимологічні витоки яких стосуються села: сільський сектор, сільські території, сільський розвиток, розвиток села та ін. У світовій науці і практиці вони вже мають певну історію і широке наукове і прикладне застосування. Стосовно ж нашої дійсності лише пробивають собі дорогу.

Вивченню науково-прикладних аспектів сільського сектора в Україні необхідно приділяти більшу увагу. В останній час в аграрному напрямку економічної науки слід розрізняти такі категорії, що стосуються села: сільський сектор, сільські території, сільський розвиток, розвиток села. Переважна більшість відомих публікацій з цього приводу є хоч і винятково важливими, все ж мають переважно вужчий, фрагментарний характер.

Особливо обмежено вивчаються проблеми сільського розвитку. У цій частині зроблено ще стільки мало, що виконані з цього приводу дослідження виправдано вважати лише підходами до системного, всебічного і достатньо глибокого науково-прикладного дослідження практично повністю нової для нашої країни проблеми. Привертаючи увагу до сільського розвитку, вважаємо необхідним зауважити, що не виправдано було б недооцінювати і, тим більше, припиняти дослідження категорій сільський сектор і сільська територія. Сукупно всі вони вже сформували винятково важливу в агроекономічній гільці знань наукову нішу, яка має підстави стати неперехідною, вічною. Успіх у її подальшому науковому дослідженні можливий лише на основі вивчення усіх цих та інших можливих з цього приводу категорій і відповідної їм практики у єдності, як нерозривної науково-прикладної цілісності. Одночасно з цим є підстави передбачити, що об'єднуюче місце у цій науково-прикладній "трійці" все більше посідатиме сільський розвиток. Це не недооцінка споріднених категорій, а логіка сучасності.

Новітня для нашої країни категорія сільський розвиток за формою і змістом сприймається поки що неоднозначно. В одних випадках під ним розуміється розвиток села у його буквальному розумінні, в інших – як розвиток сільської місцевості, ще в одних – як розвиток сільської території. При цьому на чільне місце виносяться соціальні аспекти. Не вдаючись у даному випадку до аналізу різних тлумачень з цього приводу, окреслимо лише власне бачення деяких сутнісно-концептуальних аспектів проблеми. У своїй основі вони зводяться до наступного.

Незалежно від відомих, або таких, що можуть (будуть) з'являтися нові, визначень сутності сільського розвитку і від того, яке з них виявиться найбільш прийнятним для економістів-аграрників нашої країни у найближчому періоді чи в оглядовій або стратегічно віддаленій перспективі, вихідними основами розуміння цієї соціально-економічної категорії на початковому етапі її науково-прикладного розроблення могло б бути наступне:

- категорія сільський розвиток уособлює розвиток аграрного (агропродовольчого) блоку економіки в інтересах невідкладного припинення системної деградації села, селянства і всього іншого сільського соціуму та сільського способу життя з метою їх збереження, відродження і виведення на рівень розвитку і функціонування, достойний їхнього місця і ролі у зародженні, становленні і збереженні національно-генетичної самобутності України, української нації та українськості у всій їх історичній і суспільній величі;

- своїм єством Україна зобов'язана нікому іншому, як селу і селянам. Всі суцї покоління української нації – хто у більшій, а хто у меншій мірі мають своїми пра-пра-поколіннями хліборобські племена та їх наступників – віками сформованих численних селянських родів. Тож сучасні покоління країни історично і суспільно саме їм зобов'язані своїм буттям. Вже лише із-за цього наша свідомість повинна зберігати найдорожчу і найглибшу пам'ять про них віднині і навіки віків. Не лише зберігати, а й конкретними справами зберігати села і селянство від подальшої суспільної і державної зневаги до них, до інших інтересів і потреб, яка вже переросла в їх моральне, соціальне, економічне нищення, вимирання і відмирання. А це, крім усього іншого, означає, що разом з ними гине наша історія, історія країни Україна. Не зробивши

цього, станемо співучасниками і винуватцями остаточного перетворення України в соціально-економічну, виробничо-господарську і суспільну руїну.

Конкретніше це може розглядатися таким чином:

У науковому відношенні категорія сільський розвиток уособлює сукупність знань про сучасне, найближче, оглядове (середньострокове) і стратегічно віддалене майбутнє українського села, селянства і всього сільського соціуму, а також про напрями, шляхи і механізми виведення сільського господарства на засади сталого розвитку. У прикладному розумінні сільський розвиток виправдано розглядати як матеріалізацію (практичне втілення) системних загальнодержавних, регіональних і безпосередньо місцевих заходів, і практичних дій, підпорядкованих сучасним і стратегічним інтересам і потребам кожної конкретної сільської території, кожного, у тому числі найменшого, сільського населення, кожної сільської виробничо-господарської структури, кожного – і це слід вважати найважливішим, визначальним – селянина та іншого сільського жителя.

Ці вихідні положення дають підстави розглядати сільський розвиток як категорію, у якій уособлюється системне, чітко спрямоване у реально досяжне стратегічне майбутнє сільського господарства, села і селянства в інтересах кожного з них, усіх разом і країни загалом.

З огляду на це у найбільш загальному розумінні сільський розвиток слід розуміти як взаємоузгоджений розвиток, умовно кажучи, села і поля, або, з одного боку – селян і всього іншого сільського соціуму, і з іншого – сільськогосподарського виробництва, які повинні розглядатися як єдино ціле, своєрідний нероздільний соціально-економічний і виробничо-господарський тандем. У свою чергу першу його складову – село, селяни та інший сільський соціум у сільському розвитку необхідно розглядати не лише з їх фізичної, а й духовної сутності з її власне духовними, культурними, освітніми, звичаєвими та іншими надбаннями.

По-іншому кажучи, сільський розвиток єдино вірно розглядати як дворівневу (двоскладову) систему, які охоплюють собою безпосередньо сільсько-селянську – розвиток сільських територій (з її духовним блоком) і виробничо-господарську (всі види господарювання на селі). У прикладному відношенні це щонайменше означає необхідність:

- з однаковою відповідальністю опрацювати ключові аспекти кожної з цих підсистем і обидві їх разом, і таким же чином ставитись до їх матеріалізації, сутнісного наповнення;

- забезпечувати системний розвиток кожної з них і всіх разом з чіткою орієнтацією на таке їх функціонування, за якого потенціал, енергія кожної з них породжуватиме їх синергію;

- на відміну від переважаючої до цього часу практики вирішувати проблеми села через, умовно кажучи "через поле і ферму", потрібно навчитись досягати мети через одночасне вирішення безпосередньо територіальних (сільськоселянських) і виробничо-господарських інтересів і потреб. У практичному відношенні це означатиме перехід від формального проголошення ніколи і ніким не виконуваних пріоритетів села і селян до реального одночасного вирішення двох пріоритетів: безпосередньо сільськоселянських і власне сільськогосподарських. Одним із найближчих кроків по цьому шляху повинно б стати виділення, починаючи вже з 2007 року, в Бюджеті України двох каналів державного фінансування аграрного (агропродовольчого) блоку економіки: соціального (село, селяни, весь сільський соціум) і безпосередньо виробничого.

Одним з таких блоків повинен стати розвиток сільських територій.

Визначальними складовими організації доцільно визначити наступні.

1. Невідкладним у часі, першим кроком по шляху системного відродження сільського населення і села повинно стати розроблення концепції стратегії розвитку сільських територій з її наступною "матеріалізацією". Вона повинна включати в себе:

- визначення сутності та цільового призначення розвитку сільських територій, його кінцево-стратегічної мети, завдань і етапів їх досягнення;

- систему політичних, правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських інших механізмів, покликаних забезпечити ефективне вирішення мети і завдань розвитку сільських територій.

2. Місце і роль держави, регіонів, органів місцевого самоврядування, сільських громад, господарюючих на селі суб'єктів у розбудові сільських територій. Визначальною серед них повинна бути

роль держави. Не лише тому, що з її провини руйнування села і знедоленість селянства набули загрозливих не лише для них, але і для подальшого державотворення країни. А й у зв'язку з тим, що лише на неї (державу) покладається ні з ким іншим нероздільна відповідальність за майбутнє країни, у тому числі в частині розвитку сільських територій лише їй під силу забезпечити відродження села.

3. Розробленню концепції стратегії повинен передувати пошук відповідей на велику низку складних для вирішення питань, ключовими серед яких з огляду на проблеми, які прийдеться вирішувати на її основі щонайменше повинно стати формування державної політики щодо майбутнього села:

- чи має вона намір оберігати від остаточного знищення і відмирання більшість сільських поселень, чи в іншій формі і з іншого приводу повториться сумнозвісний радянський досвід на їх поділ на такі, що за ними зберігалось право на подальше існування і на безперспективні?

- які ресурси вона реально може виділити на забезпечення розвитку сільських територій згідно взятих на себе зобов'язань, передбачених його стратегією?

4. Виведення і вирішення проблем розвитку сільських територій на найвищий державний рівень. Одним з кроків по цьому шляху повинно стати зосередження відповідних концептуальних і найважливіших прикладних положень у національній програмі сільського розвитку, схвалені, як мінімум, Кабінетом Міністрів України або (що було б найбільш доцільно) – Верховною Радою України. Виправдано або й необхідно прийняти Закон України "Про розвиток сільських територій в Україні". Ці базові нормативно-правові акти могли б (повинні будуть) стати основою для розроблення всієї сукупності загальнодержавних, галузевих, регіональних та інших програм або напрацювань інших форм, як інструментів по забезпеченню сільського розвитку.

Виправданим було б також наслідування досвіду країн, як і з метою організаційного та всього іншого забезпечення розвитку сільських територій вивели на достатньо високий рівень організації управління ними.

5. Формування в країні суспільного середовища, сприятливого для виведення із забуття спільнотою інтересів села і селянства і подолання зневаги до них.

6. Формування спеціальних державного і регіональних фондів розвитку сільських територій, у тому числі шляхом їх багатоканального наповнення.

Викладене вище узагальнено можна сформулювати наступним чином: ефективний сільський розвиток покликаний являти собою не лише одну з визначальних заповорок продовольчої безпеки нашої країни, а й ключову основу подолання сільської бідності системної деградації сільськогосподарської галузі, соціально-економічного занепаду села, збереження для початку хоч би того, що ще можна зберегти для спасіння села і селянства заради найближчих, оглядових і стратегічних інтересів держави з наступними примноженням одержуваних з цього приводу здобутків.

Категорія “сільські території” настільки стрімко входить у нашу діяльність, що за нею не встигають ні наука, ні, тим більше, практика. Хоч в її розумінні, формуванні та особливостях функціонування зроблено ще дуже мало, все ж є підстави вести мову про те, що маємо справи з новою гілкою аграрно-економічної науки, яка порівняно швидко може привернути увагу все більшої чисельності зацікавлених у її вивченні.

Поки ж що наша країна істотно (на кілька десятиліть) відстає від світової науки і практики. У ній широко відомі дослідження з цієї проблеми Віденського Міжнародного інституту системних досліджень, одного з структурних наукових підрозділів у Чеській республіці та інших країн.

Проблема вийшла за межі науки і все більше входить у практику, в тому числі в частині державного управління. Мається на увазі те, що у ряді зарубіжних країн традиційна назва Міністерства сільського господарства доповнюється словами “і сільських територій” чи “розвитку сільських територій”.

У нашій країні переважає фрагментарне вивчення окремих питань цієї проблеми, що не дає підстав вести мову про її системне вивчення.

Вперше системний підхід до вивчення сільських територій започатковано у 2004 році в Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки УААН”.

Сільська територія не ототожнюється з територіально-просторовим утворенням. Вона розглядається як системне явище (утворення), яке крім певної території як такої охоплює собою (включає в орбіту свого буття), все те, що у тій чи іншій формі функціонує на ній або є її “фізичною” складовою.

Сільська територія включає в себе наступні складові:

- сільську громаду (общину) як визначальний соціальний осередок функціонування сільської території. Вона об’єднує всіх без винятку громадян, які проживають на даній території, незалежно від того, де вони працюють – на даній території чи поза її межами;
- село (сільське поселення) як соціально-побутовий, а також у тій чи іншій мірі безпосередньо виробничий осередок, адміністративний і соціально-культурно-побутовий центр, своєрідна “столиця” кожної даної сільської території;
- органи місцевого самоврядування та інші громадські організації (структури), що розташовані і діють на даній сільській території;
- соціальну і виробничу інфраструктуру, що діє на даній сільській території і забезпечує потреби її функціонування і розвитку;
- сільськогосподарські угіддя, на яких здійснюється виробництво продукції рослинницьких, включаючи багаторічні насадження, галузей;
- тваринницькі та інші виробничі приміщення, незалежно від місця їх розташування – у сільському поселенні чи поза його межами;
- зрошувальні, осушувальні та інші споруди;
- природоохоронні (екологозабезпечуючі) та інші лісові насадження, включаючи власне лісові ділянки;
- заготівельні, переробні та інші підприємства та організації, що є безпосередньо виробничими або обслуговуючими структурними утвореннями, незалежно від того, у чийй власності вони знаходяться;
- сільськогосподарські підприємства різних форм власності та інші виробничі, управлінські, господарюючі структури, незалежно від форм власності, на яких вони засновані, організаційно-правових типів, спеціалізації тощо.

Жодна державна, комунальна чи будь-яка інша структура не може діяти на даній сільській території без дозволу сільської громади (общини) і тим більше діяти на них “по-своєму”, з порушенням визначених нормативно-правових положень.

1.2. Методологічні та методичні основи дослідження розвитку сільських територій в умовах глобалізації

Сільська тематика, незалежно від того, під яким кутом зору вона розглядалася, завжди знаходилась у центрі уваги наукової громадськості. З часом змінювалися акценти в дослідженні різних сторін аграрної сфери села, буття селян, але увага науковців до сільської підсистеми суспільства ніколи не послаблювалася.

З поглибленням глобалізації та інтеграції посилюється комплексність наукових досліджень, об'єктом яких одночасно виступають сільське господарство, село та селянство. У науковий обіг увійшло поняття "сільські території", яке використовується представниками різних наукових шкіл і напрямів. Проблематика, що пов'язана з розвитком сільських територій, активно обговорюється на сторінках академічних наукових видань, різних науково-практичних конференціях і конгресах. Цей напрям наукової діяльності координується та направляється профільними науковими центрами, серед яких провідні позиції займають Українська академія аграрних наук, ННЦ "Інститут аграрної економіки", Об'єднаний інститут економіки НАН України та ін. Показовими в цьому відношенні стали VII річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, які відбулися в листопаді 2005 р. Понад 200 фахівців з різних регіонів України, що прибули на Конгрес, обговорювали проблему "Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій". У доповіді на зборах директора ННЦ "Інститут аграрної економіки" П.Саблука, виступах науковців акцентувалась увага не стільки на проблемних питаннях розвитку аграрного сектора економіки, скільки на концептуальні та науково-організаційних основах розвитку сільських територій, державі та самоврядних аспектах їх управління [32].

На необхідність подолання галузевого підходу до розвитку села наголошується у працях В.Юрчишина [36; 37]. Певний внесок у

комплексну розробку зазначеної проблеми зробили П.Гайдуцький, Ю.Губені, О.Могильний, В.Онегіна, О.Онищенко, М.Орлатий, І.Прокопа, П.Саблук, М.Сахацький, В.Трегобчук, Л.Шепотько. Окремі аспекти розвитку сільських територій вивчаються соціологами, істориками, екологами, представниками інших наукових дисциплін.

Ключову роль у формуванні нової дослідницької парадигми села відіграли наукові напрацювання представників географічної школи, фахівців з регіоналістики, які використали філософську категорію простору для характеристики відносин між географічними об'єктами розташованими на одній території. У термінах соціальної географії соціально-географічний простір – це простір суспільства з усіма сферами географічного середовища. Це простір антропосфери – заселеної, освоєної або в інший спосіб втягнутої в орбіту життя суспільної частки географічної оболонки Землі з її просторовими структурами господарства і формами організації життя суспільства [33]. Певним внеском у розвиток просторової концепції організації суспільства є теорія природно-господарських територіальних систем Г.Швебса, яка зосереджує увагу на механізмах взаємодії людини і природи в конкретних регіонах, а також на закономірностях розвитку соціонормативної та духовної культури, пов'язаних з просторовим розміщенням територій [24]. Згідно з цими підходами, людина адаптується в певному просторі та часі до природного середовища як біологічним шляхом, так і в процесі господарської та іншої діяльності, обживаючи і соціалізуючи природну нішу. Таким чином, формуються певні типи геоторій, які відрізняються один від одного за кількісними та якісними показниками. У цьому сенсі геоторії або конкретні місця як цілісні територіальні одиниці в історичній регіоналістиці класифікуються як ареали. Ареал є природно-історично-соціально-територіальним комплексом, що характеризується матерією (природними, виробничими об'єктами, людиною, похідними її соціальними функціями), часом (фіксацією видимих змін стану матеріальних об'єктів) і простором (територією, на якій відбуваються фіксовані зміни стану матеріальних об'єктів) [25]. Соціологами в науковий обіг введено поняття "соціальний ареал", під яким розуміється соціально-культурний заповнений простір, частина простору, обмежена певними кордонами, система усталених, повторювальних,

ієрархізованих соціальних зв'язків [35]. Це дозволяє конкретизувати поняття "соціальний простір" й досліджувати соціум у межах окремих територій, у т.ч. і сільських територіальних утворень. Останні за визначенням і за своїми масштабами – значно ширше поняття "соціальний ареал", що буде доведено пізніше.

Наголосимо ще на одній з наукових доробок сучасної географічної школи, яка має суттєве значення для теоретико-методологічного інструментарію дослідження сільських територій. Вона пов'язана з науковим напрямом, який фіксує відмінності між окремими сегментами простору в їхній одночасовості, спираючись не на фізикалістські уявлення і картографічні моделі, а на аналіз образно-географічних інтерпретацій простору, його метагеографічні образи. За твердженням російського вченого Д. Замятіна, дана концепція географічних образів виступає природною спадкоємницею хорологічної (від грец. *choros* – місце) концепції [26; 27]. У контексті зазначених підходів сільські території виглядають, з одного боку, як конкретна просторова реальність в її різних вимірах, а з іншого - як своєрідний узагальнений метаобраз. За допомогою географічно образного бачення, використовуючи такі дослідницькі методи, як моделювання, типологія, прийоми формалізації, абстрагування, ідеалізації тощо можна виявити ті чи інші типи сільських територій, побудувати їх функціонально-управлінські моделі не за географічним принципом, а за їх властивостями та певними рисами.

Помітний внесок у подальшу розробку концепції просторової організації суспільства, її різновидів і модифікацій внесли вітчизняні дослідники Я.Верменич, М.Долішній, Ф.Заставний, Н.Павліха, О.Топчієв, О.Шаблій, Г.Швебс та ін. Останнім часом певний інтерес до наукової розробки проблематики, пов'язаної з різними аспектами територіального розвитку, проявляють і представники науки з державного управління, а саме В.Мамонова, Н.Нижник, А.Чемерис, В.Яцуба та ін. Проте сільські території не входять в об'єктно-предметне поле їх наукових інтересів. Водночас, розробка концептуальних засад, організаційно-економічних механізмів сільськими територіальними утвореннями та їх складовими набуває все більшої наукової актуальності та практичного значення. У першу чергу, існує об'єктивна необхідність в уточненні понятійно-категоріального апарату об'єкта та

суб'єктів організації, певна специфічність функцій, принципів організаційно-економічної діяльності. Вирішення цих питань сприятиме подоланню галузевого підходу в дослідженні сільських територій та формуванню парадигми сільського розвитку. Виходячи з цього, ми поставили за мету окреслити перспективні напрями наукового дослідження сільських територій і визначили такі завдання:

- проаналізувати стан наукового дослідження сільських територій;

- окреслити напрями вивчення сільських територій в теоретико-методологічному, ресурсно-функціональному та організаційно-економічному вимірах;

- визначити шляхи оптимізації системного дослідження сільських територій.

Беручи до уваги, що нами протягом 2004 - 2006 рр. здійснено всебічне дослідження сільських територій як об'єкта організаційно-економічної системи, вважаємо за доцільне обмежитися акцентуванням уваги на пріоритетних дослідницьких завданнях, серед яких на першочергову увагу заслуговують світоглядні. Мова в даному випадку йде про необхідність вироблення нової ідеології розвитку сільських територій, спроможної змінити ставлення держави до селян, покращити психологічний клімат на селі, подолати невпевненість сільського населення у своєму майбутньому, повернути його довіру до влади. Цей світоглядний принцип О.Онищенко та В.Юрчишин визначають як селяноцентризм, який означає системне підпорядкування всієї сукупності відроджувальних процесів інтересам села і селянства [28]. Втілення цього принципу в життя вимагає: подолання в суспільній свідомості комплексу меншовартості села; розгляду його як колиски Української держави; нового відношення до природи, землі, праці, побуту, культурно-історичним традиціям, духовним цінностям; формування сучасної етики буття тощо.

Виступаючи на Сьомих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9 листопада 2005 р., академік В.Юрчишин визначив селяноцентризм як ідеологічний та методологічний фактор розбудови сільських територій. З цього можна зробити висновок про те, що саме соціальність виступає пріоритетним критерієм розвитку сільських територій. Соціальність на сучасному

етапі розвитку має на меті подолання занепаду села. Найбільш загрозовою тут виглядає демографічна ситуація. За низької частки працездатного населення (41,5%) смертність на селі перевищує народжуваність у середньому щорічно на 163 тис. осіб, що дорівнює скороченню населення п'яти адміністративних районів. У 8 тис. сільських населених пунктів із 28,6 тис. за останні три роки не народилося жодної дитини [38]. Якщо цю тенденцію не призупинити, через три-чотири покоління село зникне з карти України. Подолання процесу деградації сільських територій передбачає розв'язання таких основних завдань:

- створення умов для продуктивної зайнятості сільських жителів на основі ефективного використання природоресурсного потенціалу села;
- подолання бідності, істотне збільшення доходів сільського населення;
- поліпшення соціальної інфраструктури села, системи обслуговування сільських жителів;
- запобігання подальшому занепаду сільських поселень і територій, розширення можливостей сільських громад у вирішенні проблем їх життєдіяльності;
- удосконалення системи державного регулювання соціального розвитку села [39].

Розроблення концептуальних засад розвитку сільських територіальних утворень передбачає більш чітке визначення термінологічного об'єкта дослідження. Незважаючи на те, що поняття "сільські території" використовується в новітній науковій літературі, у визначенні її змісту поки що відсутній єдиний підхід. Визначення сільських територій як складної системи, яка не ідентифікується виключно з сільським господарством як галуззю виробництва чи селом як типом поселення, свідчить про недоцільність обмеження наукового аналізу їх сутності галузевим підходом. Важливе значення в дослідженні природи сільських територіальних утворень має застосування концепції просторової організації суспільства, яка дозволяє зосередити увагу на вивченні не окремих компонентів системи, а їх сукупності. У просторовому відношенні сільські території мають загальнодержавний, регіональний, районний та низовий рівні, що

організовані в одне ціле за принципом "матрьошки". Таким чином, складові зазначеної системи взаємопов'язані між собою як на горизонтальному, так і на вертикальному рівнях. У цьому сенсі для більш повного опису об'єкта дослідження нами запропоновано концепцію сільського розвитку, використання якої дозволяє об'єктивно оцінити його функціональність за проявом функцій різних складових сільських територій. Дана концепція органічно доповнюється функціонально-територіальним підходом, який враховує інтереси територій та окремих галузей, включаючи й аграрну. Дослідження характеру пов'язаності сільської підсистеми суспільства з міською засвідчило посилення взаємодії процесів урбанізації та руралізації (від англ. rural – сільський), наслідком якої є утворення "змішаних" типів територій – урбанізованих зон та ареалів [30].

Методологію дослідження сільських територій складають методи, які гармонійно поєднані між собою і є креативними. Наприклад, наукова цінність системного методу полягає не тільки у визначенні структурної будови об'єкта, а і його зв'язків з іншими об'єктами, природним середовищем. Власне окремі компоненти сільських територій є невід'ємною частиною останнього. На цій підставі сільські територіальні утворення можна віднести до типу систем, які характеризуються непередбаченістю, відкритістю, невірноваженістю та нестабільністю. Зазначені властивості підпадають під опис синергетики як наукового напрямку, об'єктом вивчення якого є складні самоорганізовані системи. Застосування інструментарію синергетики – принципу коеволюції, категорії "біфуркація" – передбачає альтернативність розвитку, можливість вибору тих чи інших його шляхів, узгодженість неоднакових тенденцій, поєднання різних видів діяльності з метою підвищення функціональності об'єкта. Поєднання таких дослідницьких методів, як моделювання, типологія надає можливість диференціювати сільські території за тими чи іншими ознаками: демоетнічним складом, політико-правовим статусом, галузевою спрямованістю, видом і режимом використання території, динамікою розвитку, значенням функцій, ступенем складності та ресурсозабезпеченості, рівнем урбанізованості тощо. Використання історичного методу під час аналізу еволюційного розвитку об'єкта передбачає необхідність постійного звернення до історичного

контексту. Не можна недооцінювати й методи економічного та географічного районування, які враховуються при створенні територіальних господарських комплексів.

Визначенню функцій сільських територій сприяє застосування методу моделювання. При конструюванні моделей використовуються засіб експерименту, прийоми формалізації, абстрагування та ідеалізації, за допомогою яких вдається створити узагальнений образ реально існуючого об'єкта. У створенні характеристики об'єкта використовуються інші дослідницькі методи. Найбільш продуктивним серед них є метод типології, який базується на пошуку спільних рис і відмінностей з метою ідентифікації об'єкта. Як специфічний об'єкт функціонування та підтримки досліджені сільські урбанізовані зони та ареали [40], які склалися внаслідок взаємодії процесів урбанізації та руралізації. Вони є "змішаними" типами територіальних утворень, у межах яких налагоджуються системоформуючі зв'язки між містами та оточуючою їх сільською територією. За методом типології здійснюється пошук територій, які за своїм природно-ресурсним потенціалом спроможності виконувати функції конкурентні і навіть альтернативні сільськогосподарській. Показовим у цьому відношенні є Закарпаття, 61% жителів якого мешкають у сільській місцевості. Але тільки 35,8% з них працюють у сільському та лісовому господарствах, що пов'язано з обмеженою кількістю сільськогосподарських угідь. Водночас за наявності в регіоні 415 об'єктів природно-заповідного фонду, оздоровчо-рекреаційні та туристичні ресурси використовуються лише на 4,3% [41]. Наприклад, до складу Ужанського національного парку входять території 12 сілрад, 20 населених пунктів з населенням 13,7 тис. осіб, що становить 45% від загальної чисельності населення району. Але цей комплекс задовольняє потреби лише 7% економічно активної частини населення [42]. У зв'язку з цим зауважимо, що в США переважну частку прибутків фермерських домогосподарств становить прибуток від нефермерської діяльності. Так, частка прямих державних виплат у цих доходах у середньому за 1998-2002 рр. становила 39% [43]. Для порівняння: за результатами соціологічного дослідження, проведеного науковими співробітниками Інституту економіки та прогнозування НАН України у вересні 2005 р., 17% власників особистих селянських

господарств України займаються заробітчанством, яке забезпечує їх виживання.

За динамікою соціально-економічного розвитку сільські території можна типізувати на високорозвинені, з середнім та низьким рівнем розвитку, деградуючі. Останні в Законі України "Про стимулювання розвитку регіонів" ідентифікуються як депресивні. Ними визнаються сільські райони, в яких протягом останніх трьох років є найнижчими щільність сільського населення, природний приріст населення, найвищою – частка зайнятих у сільському господарстві, найнижчий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу та найнижчий рівень середньої заробітної плати [44]. Відносно запропонованих критеріїв оцінки депресивності територій слід зауважити, по-перше, що нині практично відсутні регіони з природним приростом населення, по-друге, серед критеріїв відсутні такі, що віддзеркалюють рівень бідності, безробіття, трудової міграції, стан соціальної інфраструктури тощо. Короткотривалий термін відстеження самого процесу депресивності (три роки) не дає повного уявлення щодо його глибини. На нашу думку, більш адекватним стану вітчизняних сільських територій є термін "деградація". Він означає стабільне погіршення кількісних та якісних показників з основних параметрів їх розвитку аж до крайньої межі - остаточної втрати позитивних якостей. На одних територіях деградація набула сталих ознак, на інших – має прояв тенденції.

Наступний блок дослідницьких завдань – ресурсо-функціональний. На нашу думку, підхід до сільських територій крізь призму оцінки виконання ними виключно продовольчої функції є таким, що не відповідає сучасним реаліям. Відходу від сприйняття сільських територій тільки як просторової бази агровиробництва значною мірою сприяла концепція багатофункціонального розвитку села за рахунок розміщення об'єктів промислового призначення, переробних і обслуговуючих галузей АПК, сфери послуг, рекреації, охорони здоров'я, відпочинку як найголовнішої передумови його відродження і відтворення на власній демографічній основі. Вона була розроблена ще на початку 1990-х рр. співробітниками Інституту економіки АН України [34]. Упровадження цієї ідеї в сучасних умовах пов'язується з процесом деаграризації сільської економіки –

зменшенням в її структурі частки (але не обсягів!) аграрного виробництва, що, у свою чергу, передбачає прискорений розвиток несільськогосподарських видів діяльності [31]. Як нам здається, у даному випадку доцільніше вести мову про розвиток позааграрних видів діяльності. При цьому на перший план виходить проблема визначення господарських функцій сільських територій, які є не лише конкурентними, а й навіть альтернативними сільськогосподарській. Паритет між функціями сільськотериторіальних утворень залежить від наявного ресурсного потенціалу. При чому ефективно задіяння потенційних ресурсів здатне значно прискорити їх розвиток і навіть змінити властивості й сутнісні характеристики сільських територій. Разом з тим з огляду на природоохоронну функцію сільських територіальних утворень, розвиваючи ті чи інші види господарської діяльності, слід враховувати зростаюче навантаження на ландшафт.

Виконання сільськими територіями певних функцій накладає відбиток на економічні моделі. Зараз в економіці задіяна модель, побудована на галузевому принципі, що відбито в назві відповідного міністерства та його підрозділів на місцях. Спотвореним віддзеркаленням сільського розвитку виступає аграрна політика, яка звужує функціональне призначення сільських територій. Більш адекватно його виражає політика сільського розвитку, яка за визначенням, на відміну від аграрної, є не галузевою, а територіальною. Метою політики сільського розвитку є створення сприятливих умов життєдіяльності сільського населення шляхом підвищення багатofункціональності територій. Вона виступає як основа та засіб реалізації стратегії розвитку сільських територіальних утворень, що відбувається в процесі економічної діяльності.

Розбудова організаційно-економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій передбачає її комплексний аналіз у територіальному, суб'єктному, галузевому та функціональному вимірах. Територіальний вимір на низовому рівні представлений неподільними первинними господарськими і поселенськими симплексами. Дана модель розвитку сільських територій передбачає не втручання державних органів у діяльність сільських громад, які діють у межах визначених чинним законодавством, задовольняючи власні потреби за рахунок використання місцевих ресурсів. Починаючи з

районного рівня, об'єктно-суб'єктні відносини ускладнюються. Збільшується не лише кількість суб'єктів управління за рахунок районних рад і райдержадміністрацій, але й поширюються міжгалузеві зв'язки господарських суб'єктів. Виникає проблема узгодження галузевих інтересів з територіальними, що потребує запровадження місцевої політики. На регіональному рівні більш розгалуженою і різноманітною стає господарська структура, зростає чисельність суб'єктів управління. Посилення міжгалузевого балансу за рахунок домінування промислової галузі, потребує більш широкого підходу до розвитку сільських територіальних утворень. За таких умов підвищуються вимоги до регіональної політики, її узгодженості з політикою сільського розвитку. Це не є надзавданням, оскільки їх генератором і провідником на рівні виконавчої влади виступає одне джерело. На загальнодержавному рівні значно зростає необхідність використання заходів, які впливають на впорядкованість розвитку сільських територій. Поряд з ринковими механізмами більшого значення набуває саморегуляція, посилюються протиріччя між інтересами центру і місць, що потребує розроблення державної стратегії розвитку сільських територій, запровадження єдиної політики сільського розвитку.

Суб'єктний вимір представлений державно-самоврядною моделлю на горизонтальному та вертикальному рівнях економічної діяльності. В умовах, коли громадянське суспільство лише формується, а бізнес на селі розвивається надто повільно, на законодавчому рівні необхідно чітко визначити повноваження різних суб'єктів господарювання, виключити дублювання їх функцій.

У контексті галузевого виміру простежується аграрна модель розвитку сільських територій. Разом з тим слід регулювати розвиток й інших сфер діяльності й передусім соціальної. Передачею в комунальну власність закладів соціальної інфраструктури села, держава, по суті, відсторонилася від вирішення проблем його життєдіяльності.

Функціональний вимір раніше майже не брався до уваги в процесі економічної діяльності. Враховуючи забезпеченість сільських територій відповідними видами ресурсів, доцільно впроваджувати різні моделі розвитку сільських територій. Пріоритет в їх виборі належить місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування. Свою

специфіку має і модель розвитку урбаруральними територіальними утвореннями – сільськими урбанізованими зонами та ареалами. Вони потребують спільної участі в управлінні суб'єктів, що представляють інтереси сільських та міських територіальних громад.

Здійснений аналіз стану наукового дослідження сільських територій дозволяє зробити деякі попередні висновки, оскільки зазначений об'єкт потребує подальшого і більш поглибленого дослідження. На даному етапі можна констатувати певний прогрес на шляху системного вивчення сільських територіальних утворень. Передусім він пов'язаний з розробкою концептуальних засад розвитку сільських територій, подоланням галузевого підходу до визначення їх сутності та функціонального призначення. Разом з тим зроблено лише перші кроки на шляху формування парадигми сільського розвитку. Що стосується функціонування окремих складових сільських територій, то їх перспективи залежать від подальшої наукової розробки понятійних конструктів, дослідження напрямів політики сільського розвитку, перспектив взаємозв'язку сільської та міської територіальних підсистем, вивчення природи різних типів сільських територій тощо.

1.3. Погляди вчених на розвиток державної підтримки сільських територій.

Поняття «сільські території» сьогодні є одним із найбільш уживаних, коли йде мова про розвиток села, сільського господарства, АПК. Вживається воно в різних контекстах, причому дуже часто просто як синонім «сільського поселення», «сільської ради», «сільської громади», «сільської поселенської мережі» тощо. Виправданням цього може слугувати той факт, що сільські території лише нещодавно стали об'єктом активного вивчення з боку вітчизняних економістів-аграрників – В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука, Д.Ф. Крисанова, В.Г. Андрійчука, А.М. Третяка, М.К. Орлатого та ін. Проте вони вже напрацювали достатню теоретичну базу, на основі якої можна робити перші узагальнення та формулювати визначення. Потреба в них особливо відчутна з огляду на відсутність розмежування теоретичного та практичного аспектів проблеми розвитку сільських територій України.

Проаналізуємо існуючі визначення категорії «сільські території», дані різними вченими.

В.В. Юрчишин зазначає, що «сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну і виробничо-господарську структуру і характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами» [10, с. 7].

П.Т. Саблук наголошує: «Сільська територія являє собою історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну і функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад» [11, с. 484].

Д.Ф. Крисанов пише, що сільську місцевість слід розглядати як соціально-територіальну компоненту, поселенську та трудоворесурсну базу аграрної сфери [12, с. 32].

А.М. Третьяк підкреслює, що «... до сільської місцевості, як правило, відносяться регіони, у яких переважають сільське і лісове господарство, з відповідним типом поселень» [13, с. 27].

А.В. Петриков вважає, що сільські території – це "... населені території поза містами ...» [14, с. 123].

Статистика під сільською місцевістю розуміє території сіл [16, с. 323].

Узагальнюючи ці визначення, можна виокремити ключові аспекти досліджуваної категорії:

- 1) сільська територія – це територія, зайнята під селами;
- 2) вона уособлює все те, що на ній розташоване;
- 3) характеризується індивідуальними природними властивостями;
- 4) знаходиться під юрисдикцією сільських (селищних) рад;
- 5) має чітку структурну побудову;
- 6) є загальним поняттям.

Дуже важливе розуміння меж сільських територій. Наприклад, П.Т. Саблук зараховує до них селища, села, хутори, односімейні та інші жилі утворення. Д.Ф. Крисанов до сільської місцевості включає сільські населені пункти та селища міського типу [12, с. 32]. Водночас офіційна

статистика, подаючи інформацію щодо сільської місцевості, включає до неї лише дані, які стосуються сіл. Тобто бачимо очевидні суперечності, які можуть призвести до неточної оцінки існуючої ситуації, хибних висновків, а отже, помилкової державної політики, спрямованої на забезпечення розвитку сільських територій України.

Задля уникнення невизначеності, пропонуємо включати до сільської території лише території сіл, як це робить Державний комітет статистики України. Тобто селища міського типу не є сільськими територіями.

Не має під собою належного підґрунтя і теза, що до сільської місцевості входять регіони, де переважає сільське й лісове господарство [13, с. 27]. Адже, існують села, особливо приміські, в яких переважає промислове виробництво. Наприклад, село Ямниця Тисменицького району Івано-Франківської області, в якому розташований один із найбільших в Україні цементно-шиферний комбінат. Переважна більшість жителів цього села зайнята саме на цьому підприємстві. Якщо зважати на визначення сільських територій А.М. Третяка, то це село не слід включати до сільської місцевості. Тому тезу про переважання сільського господарства і розгляд сільських територій як соціально-територіальної компоненти, поселенської та трудових ресурсної бази аграрної сфери не слід включати в загальне визначення. Є сенс розглядати сільську територію як уособлення всього того, чим вона наділена, що на ній розташовано, функціонує, використовується в інтересах громадян, які проживають і працюють на ній (15, с. 8). Тобто сільська територія – це:

1) природні ресурси, наявні на даній території – земельні, водні, лісові, рекреаційні, корисні копалини, кліматичні умови тощо;

2) сільськогосподарські угіддя – земельні ділянки, які використовуються для одержання аграрної продукції. До сільськогосподарських угідь належать: рілля, сади, виноградники, сіножаті, пасовища, перелоги, чисті пари [16, с. 108];

3) лісовий фонд – землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю – нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства [16, с. 110];

4) житловий фонд – сукупність приміщень, які призначені для проживання людей і можуть перебувати як у приватній, так і в державній чи колективній власності;

5) нежитловий фонд – сукупність приміщень, призначених для виробничо-господарської та іншої діяльності, зокрема: виробничі приміщення; невиробничі приміщення: школи, лікарні, амбулаторії, клуби, адміністративні будівлі (будівлі сільських рад), бібліотеки, заклади торгівлі та громадського харчування тощо;

6) комунальне господарство – водо-, газо-, теплопостачання; каналізація; електропостачання; телефонізація; благоустрій вулиць тощо;

7) дороги, мости, вокзали (в тому числі залізничні);

8) підприємства (сільськогосподарські та несільськогосподарські), в тому числі фермерські господарства;

9) транспортні засоби; робоча і продуктивна худоба; машини та обладнання; інструменти, прилади та інвентар; інші об'єкти основних засобів, які знаходяться на балансі суб'єктів підприємницької діяльності, розміщених на даних територіях, або належать постійним мешканцям цих територій, тобто тим, що постійно проживають на момент перепису, враховуючи тимчасово відсутніх;

10) культові споруди (церкви), які є неодмінними атрибутами українського села.

Іще одним аспектом розуміння суті сільських територій є те, що вони можуть перебувати під юрисдикцією сільських або селищних рад. Згідно із адміністративно-територіальним поділом України, органами управління сіл є сільські ради, а селищ міського типу – селищні ради. Причому до однієї сільської чи селищної ради можуть входити декілька сіл. Так, наприклад, до Блюдниківської сільської ради Галицького району Івано-Франківської області належать п'ять сіл: Блюдники, Ганнівці, Курипів, Пукасівці та Темирівці; а до Войнилівської селищної ради Калуського району Івано-Франківської області входять: селище міського типу Войнилів та села – Довпотів, Дубовиця, Середня. Причому, як уже зазначалося, саме селище міського типу Войнилів належить до складу не сільської, а міської території.

Що стосується елементів (складових частин) сільських територій, то це:

1) площа поверхні суші разом із внутрішніми водами та повітряними просторами над ними, окреслена межами сіл;

2) все те, чим вони наділені, що на них розташоване, функціонує і використовується в інтересах громадян, які є постійними чи наявними їх мешканцями;

3) соціум (населення) цих територій;

4) органи управління (сільські, селищні ради);

5) культурні традиції, побут, ментальність сільських мешканців, які є незаперечними складовими сільського життя.

Сільські території є загальним поняттям, а не адміністративною чи територіальною одиницею. Тому говорячи про них, з будь-якого приводу, слід обов'язково враховувати їх адміністративно-територіальне обмеження. Тому що, наприклад, фразу: «Необхідно розвивати сільські території» – можна трактувати як необхідність розвивати всі села у світі. Значно інформативнішим буде це ж твердження, коли ми скажемо: Необхідно розвивати сільські території України (Івано-Франківської області, Богородчанського району Івано-Франківської області, Перегінської селищної ради Рожнятівського району Івано-Франківської області тощо).

Найнижчою адміністративно-територіальною одиницею сільських територій є окреме село. Водночас воно є основою сільських територій.

Український радянський енциклопедичний словник трактує село як тип поселення, жителі якого зайняті в основному в сільському господарстві, як адміністративний і господарський центр сільськогосподарських підприємств. До сільських населених пунктів зараховують частину районних центрів, а також станційні селища, шляхові дільниці, селища лісгоспів тощо [17, с. 187].

В «Новому тлумачному словнику української мови» село розглядається як населений пункт (звичайно, великий) не міського типу, жителі якого займаються переважно обробіткою землі [18, с. 175].

Оригінальним є визначення села, дане В.В. Юрчишиним, який називає його соціально-побутовим, а також виробничим осередком, адміністративним і соціально-культурно-побутовим центром, своєрідною «столицею» кожної даної сільської території [10, с. 6].

Відповідно до вищесказаного, сільські території країни складаються із наступних ієрархічних рівнів:

- 1) сільська територія села,
- 2) сільська територія сільської (селищної) ради;
- 3) сільська територія району;
- 4) сільська територія області;
- 5) сільська територія регіону;
- 6) сільська територія країни.

Отже, сільська територія – це категорія, яка уособлює на адміністративно-територіально обмеженій сукупності сіл все те, чим вони наділені, що на них розташоване, функціонує і використовується в інтересах громадян, які є постійними чи наявними їх мешканцями, а також на благо країни в цілому.

Потребує розгляду й співвідношення сільських територій з іншими категоріями – «сільське поселення», «сільська поселенська мережа», «сільська громада», «сільська рада», «агропромисловий комплекс».

Сільські поселення – це населені пункти, які не є містами або селищамиміського типу [16, с. 321].

Тобто сільське поселення – це синонім села: відповідно з сільською територією воно співвідноситься аналогічно.

Сільська поселенська мережа – це сукупність сільських поселень (сіл) на певній адміністративно-територіально обмеженій місцевості. У визначенні «сільської території» воно може використовуватись як аналог сполучення «сукупність сіл».

Цікавим є співвідношення «сільської території» з «сільською громадою». В.В.Юрчишин сільську громаду (общину) характеризує «як визначальний соціальний осередок функціонування сільської території. Вона охоплює собою усіх без винятку тих, хто проживає на ній ..., сільська громада, община покликана розвивати дану сільську територію передовсім у їх спільних інтересах» [19, с. 6].

В різні періоди й у різних регіонах України існували різні форми сільських громад:

- 1) територія населеного пункту та адміністративного центру збігалися;

- 2) навколишні села, маючи своїх виборних урядників, були згруповані навколо більшого населеного пункту – спільного адміністративного центру [19, с. 22].

Керівництво західноукраїнськими землями в ХІХ ст. здійснювалось згідно з виданим австрійським урядом у 1862 р. «Загальнодержавним положенням про місцеве самоврядування», на основі якого в 1866 р. було опубліковано Закон «Про громади». За цим законом найнижчою адміністративною інституцією була територія одного села [19, с. 23].

В радянський період були створені так звані збірні громади, – об'єднані в одну декілька сільських рад (сіл). Це призвело до значного скорочення повноважень місцевих урядників у сільських територіальних громадах та формалізації місцевого самоврядування. Така картина збереглася й донині, оскільки сільські громади досі не виконують ті функції, які їм належать, а саме:

- легітимізації – узаконення територіальної громади як основного суб'єкта управління сільським населеним пунктом; складових громади; їхньої взаємодії у сприянні розвитку громадянського суспільства;

- регуляторну – розробка принципів, загальних правил і норм регулювання взаємовідносин суб'єктів місцевого самоврядування в усіх сферах життєдіяльності сільського населеного пункту;

- правотворчу – визначення прав і обов'язків органів місцевого самоврядування та жителів сільського населеного пункту;

- інноваційну – забезпечення динаміки розвитку сільського населеного пункту відповідно до програми його розвитку, закріплення механізмів інноваційних процесів;

- управлінську – створення умов ефективного управління сільським населеним пунктом, розвиток усіх складових управління та самоврядування; правозахисну – визначення комплексу прав та свобод громадян, їх гарантій і способів захисту;

- етичну – визначення правил цивілізованої взаємодії жителів сільського населеного пункту та органів місцевої влади, інших суб'єктів на основі норм і цінностей моралі суспільства [23, с. 110].

Отже, сільська громада – це постійні мешканці сільського поселення, які через специфічні функції та уповноважені органи (сільську, селищну раду) визначають його життєдіяльність.

Стрижнем системи самоврядування сільської громади є сільська або селищна рада, яка обирається шляхом прямих таємних виборів.

Кількісний склад ради встановлюється згідно із градацією, наведеною у ст. 5 Закону України «Про вибори депутатів міських рад та сільських, селищних, сільських голів» і коливається в діапазоні 15 депутатів (для територіальних громад, що налічують до 3 тис. чол.) [20, с. 15].

Центром управлінської діяльності системи самоврядування відповідної сільської територіальної громади є виконавчий комітет сільської (селищної) ради. Кількісний та персональний склад виконкому затверджується радою за поданням сільського (селищного) голови, який надалі очолює виконком а організовує його роботу. У сільських громадах, що налічують до 500 жителів, ради можуть не утворювати виконавчих комітетів. У такому випадку повноваження виконкомів (крім розпорядження земельними та природними ресурсами) реалізує сільський голова одноосібно [21 с. 43].

Сьогодні багато розмов ведеться навколо неефективності існуючої системи адміністративно-територіального устрою України, особливо на найнижчому рівні – сільських громад. І це дійсно велика проблема. Адже, надавши територіальним громадам повноваження самоврядності, держава фактично перекинула на їх плечі відповідальність за розвиток сільських територій, проте джерел фінансування такого розвитку ніде не передбачила. Без вирішення цього питання, годі очікувати змін на краще.

Важливим моментом у розвитку сільських територій України є визначення їхнього співвідношення з агропромисловим комплексом.

Агропромисловий комплекс – це сукупність галузей народного господарства, зайнятих виробництвом, переробкою, збереженням і доведенням до споживача сільськогосподарської продукції [22, с. 11]. За межами аграрної сфери залишаються сільські населені пункти, що виконують промислові й інші, не пов'язані з агропромисловим комплексом функції, а також міські поселення (міста і селища міського типу), в яких розміщені підприємства харчової та переробної галузей, заготівельно-збутові, агросервісні тощо [12, с. 31].

Тобто розвиток сільських територій є питанням економіки країни загалом, а не лише аграрного сектора. Відповідно ресурси на їх розвиток повинні надходити із централізованого державного бюджету.

Одержані наукові результати мають як наукове, так і прикладне значення. Подальші дослідження у цьому напрямку повинні бути

направлені на розширення існуючої теоретичної бази вивчення сільських територій, деталізацію їх структури та структурних елементів.

Уявлення про економічну політику держави як галузі наукового знання почали формуватися в Україні на початку XIX ст. одночасно з формуванням політичної економії як предмета наукових розвідок і освіти. Проте дослідники теоретичної спадщини вітчизняних учених щодо взаємодії держави, економіки і суспільства як найбільш продуктивну виділяють другу половину XIX – початок XX століття. На цей період припадає зміна суспільно-політичних формацій, зародження капіталістичних відносин у царській Росії, до складу якої входила Україна. Вітчизняні вчені слідом за їх європейськими колегами розділились на три основні течії: вільного ринку, одержавлення економіки та поміркованого державного втручання в дію ринкового механізму. Найбільш послідовними захисниками ідей фізіократів і школи А.Сміта, Д.Рікардо були Т.Степанов, І.Вернадський та М.Бунге. Т.Степанов вважався одним з фундаторів класичної економічної теорії не тільки в Україні, а й у Росії. У своїх працях він дотримувався ідеалів економічної свободи, що суперечило поглядам тогочасних апологетів феодалізму та доктрини меркантилізму. Аналізуючи економічні процеси в Україні і Росії, вчений критично сприймав окремі категорії політичної економії, гостро реагував на соціальні проблеми того часу і водночас застерігав від механістичного перенесення теорій західних економістів на ґрунт вітчизняної дійсності. І.Вернадський не погоджувався з концепцією державного впливу на економіку, зокрема з твердженням, що продуктивні сили розвиватимуться динамічніше завдяки протекціоністським тарифам. Він доводив зворотну тенденцію - залежність економічного піднесення господарства країни від зростання обсягів її зовнішньої торгівлі. Державну присутність в економіці вчений вважав зайвою в умовах, коли ринки вже звільнились від феодальної залежності та меркантилістських уявлень, оскільки вони обмежують вільну конкуренцію, суперечать законам товарного виробництва.

М.Бунге, як теоретик, у своїх працях також обстоював позицію невтручання держави у сферу економіки і вважав принципово важливим не введення нових регуляторних правил, а створення нею умов для їх непотрібності, формуючи середовище для всебічного розвитку

приватної ініціативи. Під цим кутом зору він протиставляв буржуазні суспільні відносини кріпосницьким, вважав останні пройденим історичним етапом на шляху розвитку капіталістичного ладу. Щодо економічної політики, то М.Бунге дотримувався концепції фрітредераства (англ. *freetrade* – вільна торгівля) – на пряму, що передбачає свободу торгівлі і невтручання держави у підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання, хоча сучасники вважають, що його неможливо позиціонувати з будь-якою політекономічною течією того часу. Учений досліджував різноманітні економічні школи з прагматичних позицій на предмет застосування їх напрацювань у практичній роботі банкіра і Міністра фінансів Росії. Проте більшість аналітиків зараховують його до кола представників класичної школи, через те що М.Бунге вважав основними регуляторами економіки попит і пропозицію, вільну конкуренцію і незначну наявність держави в економічному житті країни. А втім учений не завжди дотримувався цих поглядів у своїй діяльності.

Поряд з прихильниками функціонування вільної ринкової економіки окремі українські вчені вбачали і негативні прояви ринкового механізму саморегулювання і стимулів господарюючих суб'єктів, особливо в соціальній сфері. Наприкінці ХІХ ст. вільна конкуренція стала витіснятись монополістичними об'єднаннями. З їх поширенням пов'язували подолання стихійності ринкових процесів, запобігання кризовим циклам, створення нових робочих місць, мінімізацію інших негативних соціально-економічних наслідків, характерних для періоду первинного накопичення капіталу. Наприклад, М.Цитович, П.Фомін і А.Рафалович стверджували, що монополії сприятимуть запровадженню плановості і прогнозуванню в економіці. В.Железнов і М.Бернадський передбачали, що вони прискорять (монополії) науково-технічний прогрес. А.Антонович вбачав у монополізації виробництва створення передумов для узгодження інтересів усіх учасників ринкових відносин і, зокрема, населення як кінцевого споживача. Разом з тим, відмічаючи позитивну організуючу роль монополій в подоланні негативних проявів анархії виробництва та закономірність процесу їх виникнення в умовах цивілізаційного розвитку, названі вчені усвідомлювали і необхідність державного регулювання ринкової системи.

На рубежі XIX-XX ст. свої позиції, спрямовані на розширення функцій державного регулювання економіки, висловлювали такі відомі економісти того часу, як М.Туган-Барановський, К.Воблий, В.Яроцький, І.Янжул, М.Соболев та інші. Активна державна політика щодо впливу на економічне життя зумовлювалась особливостями господарського розвитку. Зокрема, деструктивними узгодженими діями монополістичних об'єднань, низькими темпами становлення промисловості, потребою в регулюванні землеволодінь тощо. Крім того, серед українських учених популярними були ідеї німецької історичної школи і марксизму з їх концепцією сильної державної влади та підходу до власності як до одного з тимчасових історично обумовлених соціальних інститутів. Таким чином, наукова думка все більше зосереджувалась на вирішенні конкретних завдань економіки, подоланні недосконалості дії (або бездіяльності в окремих сферах суспільних відносин) ринкового механізму та межах і способах державного втручання з метою його коригування.

Серед форм державного впливу виокремлювалось антимонопольне регулювання, фабричне законодавство, банківська, податкова, біржова, митно-тарифна політика та участь громадських організацій в економічному житті країни. В.Яроцький, зокрема, особливу увагу зосереджував на доцільності регулювання земельних відносин, організації народного продовольства і переселення сімей у трудонедостатні райони та на інших питаннях аграрної сфери.

М.Соболев доводив, що критерієм результативності державної регуляторної політики має бути її сприяння економічному прогресу суспільства. При цьому він відзначав невідворотність суб'єктивного чинника при виборі альтернативних напрямів такої політики. Адже в державних органах працюють люди, що представляють інтереси різних суспільно-політичних груп. За певних обставин державні органи управління не відіграють самостійної ролі в економіці, а є лише знаряддям у руках впливових ділових кіл. Так, наприклад, В.Железнов, аналізуючи небажані наслідки митного протекціонізму в цукровій промисловості, пояснював їх не прорахунками у визначенні розміру мит, а неправильним розумінням державними регулюючими органами своїх функцій щодо рівня підтримки національних виробників цукру, який відповідно до зростання конкурентоспроможності галузі має

знижуватись. Хоча окремі українські економісти дотримувались протилежних позицій і вважали, що присутність держави в економічному житті є об'єктивнообумовленою і має тенденцію до всеохоплюючого посилення, але в цілому втручання держави в механізм ціноутворення вважався, як правило, неефективним з огляду на негативний досвід урядів розвинутих держав, які відмовлялись від прямого впливу на цінову складову ринкового механізму.

Підсумовуючи розвиток теорії регулювання економіки, у тому числі її аграрного сектора, за період другої половини XIX – початку XX ст., на думку одних дослідників українські вчені зробили вагомий внесок у цей напрям наукового пошуку, за оцінками інших – українські економісти за теоретичними поглядами були "переважно еkleктиками". Не створивши власної оригінальної наукової школи, вони наслідували ті чи інші європейські течії в політекономії і плідно використовували ідеї, що вважалися їм доцільними або реальними для впровадження на вітчизняному ґрунті. Але частіше віддавали перевагу "компромісним варіантам", сутність яких полягала у збереженні основних засад існуючого капіталістичного способу виробництва і вирішенні гострих соціальних питань з участю державних інститутів".

Після жовтневого (1917) перевороту в Росії в нашій державі почався новий етап розвитку економічної думки щодо взаємин держави, ринку і суспільства. Як відомо, ленінська концепція "державного капіталізму" вбачала в ринку лише стихійне начало, що породжує капіталізм. Використання товарно-грошових відносин допускалося лише для обліково-розрахункових потреб, а найефективнішою формою власності вважалась державна. Із введенням непу наука зосередила пошук на посиленні планових засад побудови соціалізму та опануванні "командними висотами в економіці", тотального контролю над ринком, торгівлею, фінансово-кредитними та іншими важелями регулювання структурно-галузевих пропорцій народного господарства. Таким чином, закладались підвалини централізовано-планової системи управління народним господарством на основі загальнодержавної форми власності на засоби виробництва та його результати. Функції єдиного центру регулювання економічного життя країни спочатку покладались на державні структури та органи місцевого самоврядування. Проте

згодом їх узурпувала комуністична партія в особі її найвищого колегіального органу управління - політбюро.

Потрібно відзначити, що заходи непу знайшли своєрідну підтримку в працях економістів-марксистів та у виступах партійних і державних діячів України. Неп сприймався ними як тимчасовий відступ від комуністичних принципів побудови нового суспільства, що базувались на безтоварній моделі соціалістичного способу виробництва. Це був період активного пошуку моделей взаємодії планового і ринкового механізму, співвідношення державного і приватного сектору в народному господарстві та опрацювання жорсткої системи адміністративного управління економікою, оздобленої псевдодемократичним орнаментом.

Визначальними складовими аграрної політики у цей період економічної історії стали відродження сільськогосподарської кооперації, проведення землевпорядних робіт в інтересах усіх категорій селян, дозвіл на оренду земель, залучення, з певними застереженнями, найманої праці. Державне регулювання господарської діяльності здійснювалось за допомогою цін, податків, кредиту, налагодження еквівалентного обміну між містом і селом. У результаті вжитих заходів із другої половини 1922 р. ціноутворення на аграрну продукцію залежало від наявного попиту на неї та пропонування. Проте через відсутність розвиненої інфраструктури ринок не міг урегулювати, а головне - задовольнити потреби суспільства в окремих життєвоважливих видах продукції, у зв'язку з чим держава змушена була вносити корективи в механізм саморегулювання цін, адміністративними заходами стимулювати виробництво енерго- і трудомістких продовольчих товарів першої необхідності, особливо тваринного походження. Водночас спостерігався процес поступової ліквідації товарного дефіциту, звуження сфери тіньової економіки, підпільної торгівлі та інших негативних явищ.

Певний внесок у вирішення завдань щодо розвитку країни цього періоду зробили й українські економісти. Зокрема, вже згадуваний М.Туган-Барановський протиставляв свою інвестиційну модель розвитку економіки кейнсіанському і монетаристському підходам, а головну причину циклічних коливань він вбачав у диспропорційності між рухом заощаджень та інвестицій і недосконалістю ринкового

механізму. Усунути диспропорції в народному господарстві, на його думку, можливо регулюванням обсягу інвестицій, що фактично означало перетворення теорії криз у теорію кон'юктур, яка в 20-х рр. набула подальшого розвитку.

Передбачаючи негативні наслідки політики централізму для економічної свободи окремих осіб, М.Туган-Барановський вважав, що централізм завжди пов'язаний з бюрократизмом, відірваністю господарського механізму від реальної ситуації в економіці та ігноруванням приватних інтересів. "Соответственно этому возрастает и роль принудительного начала власти в строе общественной жизни. Таков неустранимый грех всякого централизма". Незважаючи на це твердження та інші подібні йому погляди щодо функцій держави, М.Туган-Барановський не тільки не заперечував централізм і плановість в економіці, а, навпаки, вважав їх обов'язковими атрибутами соціалістичного ладу.

Результати аналізу праць українських авторів кінця 20-х – початку 30-х рр. минулого століття засвідчують про домінування ідей централізму. Більшістю державних діячів і вчених позитивно оцінювались перспективи розвитку України в складі Радянського Союзу на базі єдиного народногосподарського плану і підпорядкування йому інвестиційної, бюджетної, податкової, грошово-кредитної, зовнішньоекономічної політики та інших підойм державного регулювання економіки. Альтернативні погляди економістів замовчувались або піддавались нищівній критиці, самі ж дослідники зазнавали всіляких утисків, а окремих спіткала доля "ворогів народу". Показового значення у цьому сенсі набув ярлик "волобуївщина" після оприлюднення М.Волобуєвим статті "До проблем української економіки". Вчений, зокрема, виступав проти існуючого розподілу праці між Україною і Росією, стверджував про колоніальний характер економічної політики радянської влади щодо України, яка перетворювала її на сировинний придаток центральної Росії. Його "провина" полягала в намаганні розглядати нашу державу як історично сформований цілісний господарський організм, враховувати її специфіку і одвічне прагнення увійти до світової господарської системи безпосередньо, а не через російську економіку. Як відомо, вченого було виправдано в 1957 р., але повна реабілітація його теорії

українського національно-територіального господарства стала можливою лише після проголошення незалежності нашої держави.

Наприкінці 20-х рр. посилилась критика на адресу С.Веселовського, К.Маньковського, О.Філіповського, С.Соловейчика, М.Рупікова та багатьох інших прихильників теорії організаційно-виробничого напрямку в аграрній економіці. Ці та інші вчені були послідовниками ідей О.Чаянова, О.Челінцева, які розпочинали свою наукову діяльність в Україні, а також К.Кажанова і Г.Студентського. Необхідність державного регулювання виробництва, розподілу, обміну і споживання на початковій фазі комуністичного способу виробництва обґрунтовувалась як теоретично, так і реаліями економічної практики. Згідно з трудовою теорією вартості К.Маркса, капіталісти привласнюють левову частку результатів праці у формі прибутку. Для розв'язання цієї соціально-економічної проблеми робітники і селяни приречені силою взяти виробничі відносини під свій безпосередній контроль. Звідси основні завдання державної політики випливали з наявності суттєвих відмінностей між характером і змістом розумової та фізичної праці, між містом і селом, необхідністю розподілу чистого прибутку серед працівників відповідно до кількості і якості витраченої праці, а також функціонуванням кооперативної форми власності тощо.

Господарські реформи, що проводились у Радянському Союзі в 50-80-і рр., були спробою доповнити централізовано-планову систему економічними методами управління народним господарством. Тимчасовий позитивний вплив мали програми розвитку сільського господарства, розроблені в 1953, 1965 і 1982 роках. Особливо інтенсивно велись пошуки причин відставання економіки від розвинутих капіталістичних держав в 70-і роки. Запроваджувався господарський розрахунок у роботі підприємств, створювались умови для отримання ними прибутку як основного критерію ефективності (на противагу валовим показникам) та інші економічні важелі. Завдяки впровадженню зазначених та інших елементів ринкових відносин посилились стимули до росту продуктивності праці, технічного оновлення виробництва, поліпшення якості продукції і наближення її властивостей до реальних потреб споживачів.

Проте реформи радянського періоду не мали системного втілення, недооцінювалась роль ринкового механізму в функціонуванні економіки. План протиставлявся ринку, соціалістичне змагання – конкуренції, державний патерналізм – відмові від соціальних програм. Наслідком половинчатих і нерішучих дій стало поглиблення застійних явищ у народному господарстві, технологічна відсталість та усвідомлення економічною наукою і практикою необхідності докорінної зміни поглядів на місце і роль держави та її інститутів у господарському житті країни.

Держава до початку 90-х рр. минулого століття через відповідні органи управління керувала розроблянням і реалізацією планів розвитку економіки країни, всіх галузей та сфер народного господарства, здійснювала перерозподіл сукупного суспільного продукту, організовувала матеріально-технічне забезпечення підприємств, призначала їх керівників, контролювала міру праці і міру споживання тощо. Засоби прямого державного регулювання підприємствами державного сектора економіки поширювались також і на колгоспно-кооперативне виробництво, але в ще більш спотворених формах. Таким чином, на основі всеохоплюючого тоталітарного контролю держава намагалась виокремлювати і втілювати в життя інтереси усіх його класів і прошарків.

Загалом марксистсько-ленінська доктрина щодо суцільного одержавлення економіки ототожнювалась з історичною тенденцією до усупільнення власності, а тому майже повне витіснення державним управлінням ринкового механізму саморегулювання процесом відтворення виробництва "від імені суспільства і в його інтересах" уважалося закономірним явищем при переході від капіталізму до соціалізму. Держава одночасно визнавалась інститутом надбудови і центральним економічним органом суспільства. Базисний характер економічних функцій трактувався вченими як принципово новий етап у виконанні соціалістичною державою своєї економічної ролі.

Марксистсько-ленінська теорія, обґрунтовуючи функції держави в економіці, водночас наголошувала, що держава як суспільний інститут не є вічною і обмежена певними історичними рамками. При побудові комунізму правляча партія мала стати ядром розвинутого суспільства та здійснити поступовий перехід до комуністичного самоуправління усіма

сферами життя. Економічною передумовою неодмінного відмирання держави мав стати всебічний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин та реалізація принципу "від кожного за здібностями, кожному – за потребами".

Панування марксизму-ленінізму як єдино правильного вчення та його догматизація лідерами правлячої комуністичної партії стали на заваді творчої участі майже трьох поколінь українських учених у розвитку теорії і практики державного регулювання економіки. Водночас результати наукового пошуку та напрацювання в цій сфері наших співвітчизників дореволюційної школи були майже незатребуваними³⁶. Свідченням "табу" на вільні економічні диспути серед загалу вчених стала своєрідна канонізація підручників з політичної економії та засилля цитатно-коментаторського типу мислення в наукових дослідженнях, присвячених суспільно-економічній тематиці, тобто критерієм істини в "останній інстанції" була не практика, а вдало наведена цитата будь-якого класика чи партійного вождя відповідного рівня.

Аналіз результатів аграрної політики був прерогативою лише вузького кола фахівців, які мали ексклюзивне право на внесення пропозицій для розгляду відповідними партійно-державними органами управління. Жорстке дотримання принципу партійності в наукових дослідженнях, зверхнє ставлення ідеології до економіки також гальмувало розвиток аграрної економічної думки, не сприяло пошуку істини і об'єктивному висвітленню реально існуючих проблем та застосуванню дієвих засобів державного регулювання щодо своєчасного їх усунення. Як наслідок, це призвело, з одного боку, до відставання вітчизняної теорії і практики регулювання аграрного виробництва від світових досягнень у цій сфері, а з іншого – до застійних явищ в агропромисловому комплексі, втрати ним позитивної динаміки інноваційно-структурного розвитку.

Щодо курсу економічних перетворень, здійснюваних з 1991 р., то загально визнаним серед вітчизняних і зарубіжних учених є висновок, що ліберально-монетаристська політика держави, яка проводилась на початку трансформації економіки, не дала бажаних результатів. Більше того, на думку І. Лукінова, "ринкова бездіяльність" держави була своєрідним провокаційним сигналом до економічного саморозпаду

нової демократичної держави, потуранням хаосу і паралічу активної утворювальної діяльності. Така політика не має нічого спільного з ефективними ринковими перетвореннями і призвела до стихійної ринкової економіки, дрібнотоварного приватного господарства на низькопродуктивній ручній праці.

Іншими словами, під час заміни підвалин адміністративної системи господарювання держава самоусунулась від виконання невластивих їй функцій в розвинутій ринковій економіці раніше, ніж було сформовано повноцінний ринковий механізм та ефективно діючі інститути, здатні протистояти ринковій стихії. Із неоліберальною моделлю пов'язується втрата керованості макроекономічними процесами в 1992-1994 рр., порушення засад еквівалентності міжгалузевого обміну товарами, розбалансованість ринків сільськогосподарської продукції і продуктів її перероблення, суцільна збитковість сільськогосподарських підприємств, деіндустріалізація виробництва, занепад соціальної сфери села, критичний рівень реальних доходів домогосподарств, особливо в сільській місцевості.

Починаючи з 2000 р. за основними макроекономічними показниками Україна увійшла у фазу економічного зростання. Крім сприятливої зовнішньої кон'юнктури, сформувались відповідні умови для подолання негативних наслідків попередньої політики невтручання та напрацювання адекватних інструментів щодо виходу із системної трансформаційної кризи. Проте і сьогодні залишається відкритим для дискусій стратегічне питання про економічну модель забезпечення "другої хвилі" реформ. Як правило, пропонується один із двох варіантів: поглиблення основ неоліберальної моделі або перехід до інституціональної моделі ринкової трансформації, "заснованої на принципах дирижизму, що поєднується з елементами сильного державного регулювання". Характерно, що серед вітчизняних економістів стає дедалі більше прихильників другого шляху економічної політики.

Небезпідставно вважається, що XXI ст. буде епохою інституціональної економіки. Своєрідним визнанням і підтриманням зазначеного курсу стало присудження в 2001 р. Нобелівської премії з економіки провідним американським ученим Д.Стігліцу, Д.Акерлофу і М.Спенсу, які у своїх практичних рекомендаціях урядам дотримуються

поглядів щодо активної участі держави в регулюванні економіки. Вони вважають, що некерований розвиток ринкових відносин створює нерівні умови в господарській діяльності. Д.Стігліц відомий, зокрема, як критик принципів Вашингтонського консенсусу. Розроблені на початку 80-х років для держав Латинської Америки, вони пропонувалися Міжнародним валютним фондом (МВФ) для трансформації посткомуністичних перехідних економік. Рекомендації Вашингтонського консенсусу передбачають регуляторні заходи, спрямовані на: а) проведення жорсткої бюджетної політики; б) перерозподіл бюджетних ресурсів із виробничої в соціальну сферу; в) проведення податкової реформи; г) здійснення фінансової лібералізації; ґ) введення єдиного ринкового валютного курсу; д) лібералізацію зовнішньої торгівлі; є) усунення перешкод на шляху прямих іноземних інвестицій; є) приватизацію; ж) зниження рівня державного втручання в окремі галузі; з) дотримання політики щодо захисту прав власності. У більшості держав з перехідною економікою реалізація цих принципів призвела до пристосування їх природного, виробничого, фінансового та інтелектуального потенціалу до потреб високо розвинутих країн, які визначають правила глобалізації економіки.

На думку провідних учених України, посилення регулюючих функцій держави в економіці, *по-перше*, не має на меті згортання ринкових перетворень, а надає трансформаційним процесам більш впорядкованого системного характеру; *по-друге*, не йдеться про розширення суто адміністративного втручання держави в економіку; *по-третє*, інструменти державного регулювання не повинні підміняти процесів ринкової самоорганізації чи бути надбудовою ринку, а мають органічно доповнювати систему ринкових відносин.

Враховуючи викладене, можна зазначити, що за перехідний період у політиці державного регулювання наша країна в основному пройшла шлях від централізовано-планової до ринкової економіки, але непослідовність дій і безсистемність у запровадженні заходів державного регулювання призвели до значних втрат ресурсів і затримали позитивні соціально-економічні зрушення при реформуванні неефективної системи господарювання. Для подолання негативних тенденцій у розвитку національної економіки та її аграрного сектора

належить концептуально визначити основні засади державнорегуляторних відносин у цій сфері, запровадити новий інструментарій впливу та визначити оцінні критерії їх ефективності з точки зору функціонування галузі у трансформаційний період та після його завершення.

Серед учених, державних діячів і топ-менеджерів тривають диспути з приводу сутності категорії "державне регулювання" і "ринкове саморегулювання економіки", механізму їх взаємодії в конкретних умовах господарювання з урахуванням непрогнозованих викликів "нової економіки". В епіцентрі перебувають основні засади державно-регуляторних відносин у сфері господарської діяльності, принципи і методи узгодження інтересів держави, агробізнесу і суспільства та можливі варіанти їх втілення в умовах глобалізації світогосподарських зв'язків.

1.4. Концепції макроекономічної діяльності держави.

Як суб'єкт економічної системи держава являє собою найвищу форму організації людського співжиття, яка створила умови для діяльності людей щодо задоволення своїх потреб в їжі, одязі, житлі та інших матеріальних благах у відповідності до схвалених суспільством норм, правил та звичаїв. Ф.Енгельс зазначав, що "держава розвилася непомітно... у зв'язку з виникненням приватної власності, завдяки поділу праці між містом та селом, а потім і поміж різними міськими галузями праці, створили нові органи для захисту своїх інтересів; були засновані всілякі посади". Держава є продуктом суспільства на певному рівні розвитку. По Енгельсу ознаками держави є: "поділ підданих ... по територіальним діленням", "заснування публічної влади", для підтримання якої "необхідні внески громадян – податки".

Володіючи публічною владою та правом стягнення податків урядовці стають керуючими органами суспільства [184, с. 125, 190–192].

Держава є специфічним суб'єктом економічної системи, бо за своїм "природним" призначенням вона є інститутом політичної влади. Власне економічна система виникла тоді, коли люди почали виробляти, а не просто збирати, певні блага – засоби виробництва і предмети споживання. Саме економіка, як система суспільних відносин розвивається з появою держави. "Держава – найвища форма організації

людського співжиття і одночасно найпотужніший владний суб'єкт... Вона створила умови для того, щоб діяльність людей, спрямована на задоволення своїх безперервно зростаючих потреб, здійснювалася відповідно до схвалених суспільством норм, правил та звичаїв” [61, с. 92].

У соціально-економічній літературі існує багато понять, що характеризують економічну діяльність держави. Головними з них є: “економічна діяльність держави”, “економічна політика держави”, “економічні функції держави”, “державне регулювання економіки” та інші. “Економічна діяльність держави” є найбільш загальним поняттям, що характеризує державу як суб'єкта економічної системи. Оскільки будь-яка діяльність держави, що безпосередньо або опосередковано пов'язана з господарською діяльністю держави, економікою, відноситься до її економічної діяльності. В науковій і навчальній літературі у цьому відношенні частіше використовувати поняття “економічна політика держави”. По своїй глибинній сутності дані поняття є ідентичними.

Економічна політика – більш практичне, конкретне вираження економічної діяльності держави, а точніше – здійснення нею як політичним органом влади економічних функцій. Тобто, крім політичної влади держава стає ще суб'єктом економічної системи, хоча по своїй природі – це орган політичної влади. Часто в економічній літературі використовується і поняття “державне регулювання економіки”, яке безперечно пов'язано з економічною політикою і є одним із напрямів економічної діяльності держави. Функції держави – від лат. *functio* – виконання – визначаються, насамперед, як обов'язок, коло діяльності, призначення, роль. Стосовно економічної діяльності держави поняття “економічні функції” – це конкретні напрями економічної діяльності держави. У сукупності економічні функції держави створюють систему організаційно оформлених дій держави як суб'єкта економіки [79, с. 15–32; 114, с. 43–53].

Як відомо, існують різні підходи щодо місця і ролі держави у ринковій економіці [118, с. 6–12; 114, с. 9–29; 125, с. 34–35]. Умовно можна виділити дві основні концепції: концепція мінімального та концепція масштабного втручання держави в економіку. Між ними знаходиться широкий спектр поглядів, кожний з яких визнає більш-

менш значні масштаби економічної ролі держави. Сутність головних концепцій економічної діяльності держави полягає у наступному:

1. Концепція мінімального втручання держави в економіку. Представники даної концепції вважали, що ринкова економіка здатна ефективно функціонувати без державного контролю. Вільна гра ринкових сил не потребує втручання держави в господарську діяльність приватних підприємств, а ринковий механізм без державного втручання забезпечує стихійний порядок. Держава повинна виконувати лише ті функції, які ринок не може здійснити взагалі, а за допомогою правового регулювання вона повинна піклуватися про те, щоб якнайменше створювалося перешкод для функціонування вільного ринку. Усім суб'єктам ринкової економіки потрібно забезпечити економічний і правовий суверенітет, свободу дії у ринково-підприємницькому середовищі.

А.Сміт започаткував напрямок лібералізму в економічній теорії і стверджував, що “вільна гра ринкових сил” створює гармонічний устрій (лад) в економіці. Найважливішими функціями держави лібералізм вважає охорону існуючої системи і забезпечення умов для вільної конкуренції. Найбільш яскраво ідеї економічного лібералізму були виражені у сформульованому Ж.Б. Сеєм законі, згідно з яким капіталізм здатний без втручання держави стихійно і автоматично відновлювати економічну рівновагу. Методологічною основою лібералізму є принцип індивідуалізму, відповідно до якого повинна існувати природна свобода людини від суспільства, а відстоювання інтересів окремими індивідами призводить до задоволення суспільних інтересів, до суспільного добробуту.

А.Сміт та його послідовники допускали певне втручання держави в економічну систему і не розглядали її як лише “нічного вартового”, що нерідко їм приписують. Вони розуміли, що в умовах так званого вільного ринку є чимало соціально-економічних проблем, які приватні виробники не в змозі самостійно вирішувати взагалі, або ефективно виконувати. Держава завжди повинна забезпечувати загальні умови функціонування і розвитку національної економіки і насамперед створити господарське (торгове) право, слідкувати за його реалізацією, виступати гарантом економічного і правового суверенітету приватних суб'єктів ринкової економіки. Тобто держава забезпечує свободу

підприємництва, свободу займатися будь-якою господарською діяльністю, свободу в торгівлі і конкуренції.

В рамках концепції мінімального втручання держави в економіку існує багато напрямків, теорій і шкіл. Головні з них: “монетаризм”, “теорія раціональних очікувань”, “теорія порядку”. Більшість сучасних теорій, шкіл і напрямків економічної теорії, які можна віднести до прихильників концепції мінімального, або незначного втручання держави в економіку, вважають, що і тепер ринкова конкуренція безпосередньо сама забезпечує високу макроекономічну стабільність. Державне втручання лише може посилити диспропорції в економіці і сприяє економічній нестабільності. Тому в сучасних умовах втручання держави в економіку повинно бути обмежено створенням сприятливих умов для нормального функціонування ринку.

Ринкове ціноутворення досконале і суспільство страждає при відході від ідеї спонтанного регулювання, що здійснюється ринковим механізмом. Держава повинна лише гарантувати конкурентний (стихийний) порядок. Саме тому економічна діяльність держави розглядається і критично оцінюється під кутом зору її сумісності з ринком і конкуренцією, збереження ринкового цінового механізму. Дійове державне втручання бажано лише для встановлення рамок соціально-економічного порядку.

2. Концепція широкомасштабної економічної діяльності держави тісно пов'язана з іменем Дж. М. Кейнс, який вперше в західній економічній літературі висвітлив той факт, що без активної регулюючої ролі держави неможливе існування економічної системи капіталізму [190, с. 41; 118, с. 7; 155, с. 25]. Однак, ще перша наукова школа політекономії – меркантилізм – була спробою наукового обґрунтування концепції активної державної економічної політики щодо національної економіки. Саме вона склала теоретичну основу для розробки механізмів та засобів державного регулювання приватного сектора в національній економіці.

Ідея про необхідність значного державного регулювання економіки і створення державної власності має місце і в працях К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна. Так, Ф.Енгельс в роботі “Розвиток соціалізму від утопії до науки” писав, що так чи інакше, з трестами або без трестів, врешті-решт держава як офіційний представник

капіталістичного суспільства змушена взяти на себе управління виробництвом [185, с. 221–222]. Багато про державний капіталізм (або державно-монополістичний) писав В.І. Ленін щона початку ХХ ст.

Однак не можна заперечувати, що найбільш повне обґрунтування широкомасштабного регулювання державою ринкової економіки має місце в працях Дж. М. Кейнса та його послідовників. Дж. М. Кейнс своєю основною роботою “Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей”, що вийшла у 1936 році дав поштовх до серйозного вивчення макроекономічних проблем. Доти макроекономічні проблеми висвітлювалися цілою низкою видатних науковців, таких як Ж.Бодє, В.Петті, Г.Кинг, Ф.Кене, К.Маркс, однак їх роботи обмежувалися дослідженнями на мікрорівні. Саме Дж. М. Кейнс піддав критиці класичну теорію і стверджував, що система ринкових економічних відносин не є досконалою і саморегулюємою, і що максимально можливу зайнятість і економічний ріст може забезпечити тільки активне втручання держави в економіку. Він переконливо показав, що домогтися стійкого зростання виробництва в масштабі країни і досягти повної зайнятості працездатного населення стало неможливо без особистої участі держави в сфері економіки. Класична модель саморегулюючої ринкової системи не витримала суворого іспиту на практиці. Це підтвердила світова економічна криза, що охопила країни Заходу у 1929–1933 рр. Наприклад, у США у 1933 р. виробництво продукції склало 70% від її рівня у 1929 р. [192, с. 519]. На тлі руїн світового господарства для усіх стала очевидна повна неспроможність догм класичної і неокласичної економічної теорії, стихійна ринкова економіка вже була не здатна забезпечити міцну рівновагу сукупної пропозиції та сукупного попиту.

Стало очевидно, що мікроекономіка нездатна успішно розвиватися без втручання держави (на основі принципу “laissez faire”) – при сприянні лише “невидимої руки”. Прийшов час підшукувати новий макроекономічний регулятор. Дж.М. Кейнс створив нову парадигму, тобто теорію і модель постановки проблем, що стали зразком вирішення макроекономічних задач. Її вихідний принцип полягав у тому, що на протиположності класичному принципу невтручання держави в економіку була визнана ведуча роль держави в регулюванні національного господарства. При цьому держава визначається не тільки

як політичний інститут (органи влади), а і як суб'єкт господарської діяльності. Концепція Кейнса ще має назву теорії ефективного попиту. Її головна ідея полягає у тому, щоб за допомогою активізації та стимулювання сукупного попиту впливати на розширення виробництва і пропозицію товарів та послуг. Дана теорія важливе значення надає державі, яка, за допомогою регулювання рівня відсотка або здійснення інвестицій в суспільні роботи та інші сфери, може впливати на інвестиції. По Кейнсу центральна задача держави, полягає у забезпеченні високого обсягу “ефективного попиту”, що призводить до зростання доходів. Передбачається розвивати два види попиту: населення на предмети споживання і підприємців на інвестиційні товари (засоби виробництва). У результаті ефективність попиту виражається як у збільшенні зайнятості і росту добробуту населення, так і в зростанні прибутків фірм.

Важливим принципом кейнсіанської парадигми є те, що вперше на державу стали покладатися економічні функції. Вони були пов'язані із забезпеченням ефективного попиту за допомогою інвестицій у національне господарство і державних витрат на ці й інші соціально-економічні цілі.

Кейнсіанська теорія виділила три моделі (функціональні залежності):

- залежність ставки відсотка від величини доходу: чим вище дохід населення, тим більший попит на гроші в банків і тем вище ставка відсотка;
- залежність обсягу інвестицій від ставки відсотка: чим більше норма відсотка тим менший обсяг інвестицій;
- залежність величини доходу від обсягу інвестицій.

Дж. М. Кейнс надавав великого значення інвестиціям як незалежній змінній величині, що впливає на залежні від неї змінні величини – зайнятість, дохід нації, споживчий попит населення. У зв'язку з цим він розробив теорію мультиплікатора, що визначає ефективність державних витрат з точки зору впливу їх на обсяг суспільного виробництва, зайнятість, дохід і ринок, а тим самим – на ефективний попит. Оскільки обсяг національного доходу і сукупного попиту знаходиться у визначеній кількісній залежності від загальної суми інвестицій (усіх виробничих і невиробничих витрат). Цей

кількісний зв'язок виражає особливий коефіцієнт – мультиплікатор. Дж. Кейнс так охарактеризував мультиплікатор інвестицій: “коли відбувається приріст загальної суми інвестицій, то доход збільшується на суму, що у k разів перевершує приріст інвестицій” [78, с. 179]. Він стверджував, що розширення інвестицій веде до збільшення зайнятості, а тому і доходу суспільства і тим самим – до підвищення споживчого попиту.

Дж. М. Кейнс неодноразово підкреслював, що він захищає розширення функцій уряду. Саме це, на його думку, є єдиним можливим засобом уникнути повного руйнування існуючих економічних форм.

Використовуючи бюджетні і грошово-кредитні важелі, держава повинна впливати на сукупний попит. Зміст політики управління попитом полягає в тому, щоб обмежувати його зростання на фазі піднесення і тим самим стримувати зростання цін. І навпаки, стимулювати попит в стадії економічного спаду.

Принципи кейнсіанської моделі державного регулювання лягли в основу соціально-економічної політики урядів США, Англії й інших західних країн, що проводилася з 50-х років до середини 70-років і одержала назву “планового і регульованого капіталізму”. Однак, система заходів державного регулювання, запропонована Дж. М. Кейнсом, мала чітко виражений антикризовий характер і була дещо обмеженою. Мета цих заходів полягала в тому, щоб допомогти капіталістичній ринковій економіці вийти із затяжної кризи, забезпечити відновлення виробництва і максимальну зайнятість працездатного населення.

Неокейнсіанці 50-60-х років (А. Хансен, Ст. Чейз, П. Самуельсон та ін.) обґрунтували висновок про те, що державне регулювання ринкової економіки має передбачати довгострокові, перспективні цілі: прискорення НТП і структурної перебудови національного господарства, підвищення темпів економічного зростання, створення найсприятливіших умов для ринкової конкуренції, завоювання нових позицій на світових ринках, усунення надмірної диференціації доходів, підтримання соціальної рівноваги, зрештою, забезпечення на цій основі високого рівня та якості життя переважної частини населення. Саме такі цілі домінують у системі сучасного державного регулювання ринкової економіки у розвинутих країнах Заходу та Сходу [37, с. 70].

Слід відзначити, що класична точка зору базується на визначенні державного сектору як споживчої одиниці, послуги якої є непродуктивними на відміну від ринкових товарів. А.Сміт зазначав, що “праця виробника в загальному додає до вартості матеріалів, над якими він працює, вартість його власної підтримки і власність прибутку хазяїна. Праця ницого слуги, навпаки, не додає до вартості нічого... Людина збагачується, наймаючи багатьох виробників, вона ж зубожіє, підтримуючи багатьох слуг”. Таким чином держаним бюджетом має бути найменший бюджет, оскільки державні витрати призводять до втрат виробничих потужностей і повинні бути зведені до мінімуму [54, с. 112].

На противагу до позицій класиків сучасне поняття державного регулювання базується на тому, що державний сектор не зводить свою роль до “нічного вартового” і може суттєво збільшувати ВВП. Абсолютизуючи ринковий механізм, класичний напрямок економічної думки спирався на факт наявності гнучких цін за умов повної інформації у гравців на ринку, що виступає умовою його збалансованості. Однак така ситуація є гіпотетичною, бо практично на ринку гравці володіють неповною інформацією, і ціновий механізм не спрацьовує ефективно, що призводить до порушення рівноваги. Тому основна функція держави полягає у стабілізації цінової рівноваги. Таке розуміння функції держави призвело до зміни її ролі: від держави-вартового з невеликим державним сектором (XIX – початок XX ст.) до багатой держави із значним державним сектором і більш активним урядом (після Другої світової війни). Збільшилися соціальні трансферти, держава стала орієнтуватися на потреби суспільства в цілому, а не тільки товаровиробників.

Як відомо, держава являє собою спосіб організації суспільства, основний елемент політичної системи та організації публічної політичної влади, що поширюється на все суспільство і виступає його офіційним представником, спираючись у необхідних випадках на примусові засоби. В конституційному праві поняття “держава” характеризується як суб’єкт сукупності офіційних органів влади (законодавчих, виконавчих та судових), що діють у масштабах країни, а також як суб’єкт федерації та міжнародного права. Таким чином, державний механізм являє собою сукупність офіційних органів влади,

що пов'язані ієрархічною підпорядкованістю і які правомочні, від імені держави, реалізовувати функції останньої за допомогою певних важелів та засобів.

Без управління практично не можуть існувати не тільки ринкова економіка, а і суспільство в цілому. Координуюча та регулююча управлінська функція держави набуває винятково важливого значення у переломні періоди розвитку суспільства, і зокрема – у період переходу до ринкової економіки, коли проявляються суперечливі соціально-економічні зміни й загроза катаклізмів. За таких умов держава зобов'язана мати такі управлінські інститути, які б не відставали від потреб життя і здатні були ефективно реагувати на складні процеси в суспільстві [60, с. 18]. Саме держава, використовуючи цілу низку напрямів економічної політики, забезпечує сталий розвиток галузі.

Як зазначається у словнику С. Ожегова, політика це – “образ дій, спрямованих на досягнення чого-небудь, що визначають стосунки з людьми” [133, с. 508]. Таким чином, економічна політика являє собою систему спеціальних заходів, що розробляється та здійснюються державою в процесі впливу на господарську діяльність з метою надання їм визначеного напрямку розвитку. Можна сказати, що саме економічна політика уособлює напрямки соціально-економічної діяльності держави. В рамках економічної політики використовуються важелі, спрямовані на досягнення економічною системою суспільства певних цілей, на забезпечення необхідного режиму її функціонування.

Головним суб'єктом загальнонаціональної економічної політики є держава, яка має тільки їй притаманні властивості: законодавчу та виконавчу владу. По суті державна економічна політика є явищем нормативного характеру, оскільки вона зводиться до системи типових заходів законодавчого, управлінського, контролюючого та регулюючого характеру, які здійснюються правомочними інституціями з метою сталого розвитку національної економіки. Зазвичай економічна політика формується та реалізується під впливом тих чи інших економічних теорій. Разом з тим, великий вплив на вибір видів економічної політики та процес їх здійснення здійснюють недержавні суб'єкти. Головним орієнтиром державної економічної політики виступає суспільний інтерес, суть якого полягає у сталому і збалансованому суспільному прогресі.

На нашу думку до напрямів (функцій) соціально-економічної діяльності держави слід віднести:

1. Державна господарська діяльність (держава виступає як власник засобів виробництва і суб'єкт господарювання). Традиційними об'єктами державної власності є земля та її надра, ліси, будівлі та різноманітне майно невикористаного призначення (монетний двір, майно збройних сил, правоохоронних органів та ін.). Як правило державне підприємство здійснюється в тих галузях, де приватний бізнес не має великих зисків, наприклад, базові галузі народного господарства (видобуток корисних копалин, аерокосмічна промисловість), галузі виробничої інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), та провадиться не тільки на комерційній основі.

2. Державне регулювання національної економіки. Воно включає механізм макроекономічного регулювання економіки (бюджетно-податкова, грошово-кредитна, структурна, зовнішньоекономічна, прогнозно-планова політика).

3. Виконання функцій, які ринок не може здійснювати взагалі (правочерегулювання, захист навколишнього середовища, у значній мірі науково-освітня та культурна політика, охорона здоров'я, забезпечення потреб у суспільних товарах, соціальна політика).

4. Захист конкуренції (антимонопольна політика).

Основні напрямки державної економічної політики розробляються та впроваджуються за допомогою певних важелів. Існують різні класифікації важелів, до яких відносять: адміністративні, правові, економічні, інституційні, донорські, протекціоністські, ринкові та неринкові [123, с. 49; 118, с. 23; 79, с. 65–170; 113, с. 162–163; 135, с. 28–29]. На нашу думку, до важелів державного регулювання слід віднести адміністративно-правові та економічні.

До адміністративно-правових інструментів відносяться: заборона, дозвіл та примус. Самі по собі дані інструменти базуються на силі державної влади, на авторитеті уряду і не пов'язані із заходами фінансового стимулювання, матеріальною зацікавленістю або штрафними санкціями з боку регулюючих органів. Такі засоби визначають не економічні умови обігу капіталу, а саму зовнішню можливість його функціонування.

Економічні важелі, на нашу думку, слід поділяти на фіскальні та монетарні. Фіскальні включають: встановлення та скасування податків, а також зміну їх ставок; державні видатки; державний дефіцит та борг. Монетарні – поєднують варіації з процентними ставками та розміром грошової маси в країні.

Слід відзначити, що ці інструменти не є суто економічними, оскільки вони реалізуються державою, яка, як особливий агент економічних відносин, має право примусу. Не можна розглядати економічні методи регулювання окремо від адміністративних. Ці методи є взаємозалежними, бо будь-який економічний регулятор несе в собі елемент адміністрування, оскільки контролюється певною державною службою, а в кожному адміністративному регуляторі є щось економічне, бо він непрямо позначається на поведінці суб'єктів господарювання. Разом з тим вони протилежні за дією. Економічні методи не звужують свободи вибору для суб'єктів, які зберігають за собою право на вільне прийняття ринкового рішення, а адміністративні прийоми суттєво обмежують свободу економічного вибору, а часом зводять її до нуля. Це трапляється там, де адміністрування виходить за економічно обґрунтовані межі, знаходить риси тотальності та перероджується в адміністративно-командну систему. Незважаючи на негативні наслідки, адміністративні заходи є цілком виправданими, якщо вони використовуються в тих випадках, коли максимальна свобода одних суб'єктів обертається важкими втратами для інших суб'єктів та ринкового господарства в цілому. Існують сфери, де використання адміністративних методів ефективно і не суперечить ринковому механізму.

Держава, на відміну від ринку, поєднує економічну та політичну владу, які переплітаються поміж собою, але не зводяться один до одного. Сама по собі влада – це здатність суб'єкта нав'язувати свою волю іншим людям, розпоряджатися та керувати їхніми діями, використовуючи насильницькі та ненасильницькі засоби та методи. Економічна могутність та всевладдя держави, інша влада, само по собі, не є злом. Важливим є те, для яких цілей і яким чином використовується ця влада. Велику небезпеку для суспільства, як і для окремої людини, становить концентрація влади в руках недержавних суб'єктів. Ця небезпека складається в тому, що більш сильніші можуть нав'язувати

свою волю менш сильнішим або слабким. Безконтрольна економічна влада породжує ще більшу економічну владу, яка може набути політичного впливу, перерости в політичну владу. Однак і занадто велика економічна влада, сконцентрована в руках держави, при певних умовах може використовуватися на шкоду інтересів як суспільства в цілому, так і окремих його членів. Тобто принципи вільної конкуренції та вільного ринку, прийняті в чистому вигляді, є своєрідною грою, згідно до якої програш однієї сторони є виграшем іншої. Без відповідного корегування, насамперед з боку держави, такий стан речей може призвести до соціальних конфліктів та нестабільності в суспільстві, що, в свою чергу, відобразиться і на стані як окремих підприємців, корпорацій, фірм, галузей, так і економіки в цілому.

В періоди сталого, відносно рівноважного розвитку економіки держава прагне мінімізувати своє втручання в соціально-економічні процеси. Головна її задача зводиться до забезпечення правопорядку в країні та безпеки громадян, підтриманню соціальної сфери, здійсненню контролю над дотриманням правил ринкової конкуренції, підтриманню пріоритетних проектів та ін. В періоди спадів та криз, коли на перший план виходять проблеми мобілізації усіх ресурсів для відбудови економіки, зростає необхідність активного втручання держави, яке покликане вживати невідкладні заходи, в тому числі і непопулярні, для підтримання та збереження пріоритетних галузей економіки. На стадіях поживавлення та піднесення економіки пріоритет надається заходам щодо стимулювання найбільш перспективних галузей та підприємств, а також науково-технічних інновацій, всілякого заохочення інвестицій шляхом надання державних та інших гарантій потенційним інвесторам, створення нових робочих місць та ін., які в сукупності забезпечують конкурентоспроможність національної економіки як в країні, так і за кордоном.

Оскільки періодичні економічні кризи надвиробництва є невід'ємною частиною ринкової економіки, особливо епохи вільної конкуренції, то одним із найважливіших завдань держави є їх запобігання, а у випадку неможливості запобігти цим явищам – вживання адекватних заходів спрямованих на створення умов подолання кризових явищ та пом'якшення впливу їх наслідків на життєвий рівень простих громадян. Держава розробляє та реалізує

антикризові програми, які спрямовані на забезпечення зайнятості, стимулювання сукупного попиту населення та підтримку конкурентоспроможності виробництва. Якщо в періоди сталого розвитку такі програми слід орієнтувати на збільшення доходів та скорочення витрат, то в періоди криз – на зменшення податків, страхових та інших платежів, для підтримання попиту, розширення витрат на державні програми, суспільні роботи та ін., тобто на здійснення тих заходів, які покликані забезпечити збереження робочих місць та доходів населення. В умовах кризи погіршується стан більшості населення – зростає безробіття, зменшуються доходи працівників та пенсіонерів, поглиблюється соціальна поляризація, посилюється невдоволення тих, хто поніс значні втрати. Тому держава повинна передбачити систему заходів щодо пом'якшення соціальної напруги у суспільстві: частково переносити тягар втрат на багаті верстви населення, сприяти розробці програм створення робочих місць та допомоги безробітним і малозабезпеченим громадянам; збільшувати витрати соціального характеру

– на освіту, охорону здоров'я, підтримку науки та культури, проводити політику соціального партнерства, виробляти заходи узгодження інтересів та вирішення конфліктів; втілювати в життя дієві заходи боротьби із злочинністю, корупцією.

В останні два-три десятиріччя в індустріально розвинених країнах в умовах глибоких змін в соціальній та економічній сферах спостерігаються тенденції до перегляду регулюючої та контролюючої ролі та функцій держави. Ці тенденції визначаються реаліями соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка швидко змінюється під впливом постійного притоку науково-технічних інновацій. Складовими елементами цієї переоцінки є розширення уявлень щодо самої держави та її соціально-економічних функцій, визнання необхідності зближення підходів до раціоналізації як ринкових, так і неринкових сфер. Якщо раніше роль та функції держави в економіці зводилися до бюджетно-фінансової політики, то на сьогодні її роль розглядається як один з технічних інструментів державного впливу на економіку. Головними аспектами діяльності держави є не стільки збір та розподіл бюджетних коштів, скільки конкретні заходи та програми, які здійснюються за ці кошти, та результативність державного контролю над їх

реалізацією [46, с. 6–8; 71, с. 5]. Реалії сьогодення свідчать про необхідність вийти за рамки неокласичної теорії, необхідно здійснити перехід від ідеології ринку вільної конкуренції до концепції “Рамки всеохоплюючого розвитку” (Comprehensive Development Framework), яка створює необхідність передумов для залучення та участі людей до процесу перетворень. Метою держави має бути створення умов для масового залучення населення до ринкової діяльності. Дж. Стігліц стверджує, що “якщо приходиться вибирати між стихійною силою залучення до реформ із вадами “знизу вверх” та насадженням “зверху вниз” того, що реформатори вважають “модельними” інститутами, то автори концепції виступають на користь вдосконалення підходу до трансформації “знизу вверх” на основі наших знань та досвіду” [160, с. 29–30].

Як зазначається деякими вченими, умовно соціально-економічну діяльність держави можна поділити на три напрямки [97, с. 134; 173, с. 111–112]:

1. Забезпечення балансу інтересів суб’єктів економічної системи.
2. Забезпечення загальних умов функціонування економічної системи та її сфер і елементів.
3. Забезпечення соціальної рівноваги через фінансово-бюджетну і грошово-кредитну політику та їх форми.

Конкретизуючи дані напрямки можна відзначити, що для виконання найважливіших цілей держава в сфері економіки діє наступним чином:

- здійснює власну економічну діяльність як активний суб’єкт економічної діяльності;
- розробляє та здійснює певну економічну політику, яка покликана визначати пріоритетні напрямки економічного розвитку;
- створює саму інфраструктуру та середовище економічної діяльності;
- формує інституціональну структуру, яка забезпечує основні норми та правила економічної діяльності;
- створює сприятливе соціальне середовище.

На сьогодні є очевидним, що ринок та уряд взаємно доповнюють один одного: держава необхідна для створення відповідних інституційних основ ринку. Довіра до уряду – передбачуваність його

заходів, а також послідовність їх здійснення – не менш важлива умова для залучення приватних інвестицій. Високий рівень злочинності та насильства у поєднанні з непередбачуваністю дій державних органів призводить до “синдрому беззаконня”. Слабкі і довільно діючі державні органи часто ускладнюють проблему непередбачуваністю та суперечливістю своєї поведінки, що не тільки не сприяють економічному зростанню, а й підривають довіру до держави та перешкоджають розвитку ринкових відносин.

З вищесказаного стає очевидним, що сучасна ринкова економіка у розвинутих країнах світу стає все більш регульованою підсистемою чіткого державного і господарського управління (менеджменту). Ніякої ринкової анархії, безвідповідальності і безконтрольності у високоорганізованих, економічно розвинутих країнах не існує [30, с. 65–66]. В цілому державне регулювання довело свою високу ефективність. Після його впровадження в господарський механізм капіталістичного суспільства, розвиток країн Заходу характеризується високою економічною динамікою, швидким ростом ефективності суспільного виробництва, помірним безробіттям, підвищенням рівня і якості життя населення, пом'якшенням протиріч і достатньою соціальною стабільністю. Особливо це стосується аграрного сектору розвинених країн, який під впливом державного регулювання не тільки забезпечив вітчизняні та закордонні ринки продуктами харчування та сировиною, а й вирішив проблему кризи надвиробництва.

У той же час ефективність державного регулювання є не безмежною. Державне регулювання не може перебороти циклічність капіталістичного відтворення, що породжує в рецесійних фазах циклу (криза, депресія) масу складних економічних та соціальних проблем. Протягом тривалих періодів воно не в змозі, незважаючи на всі зусилля, забезпечити прийнятної, соціально терпимого рівня безробіття, а тим більше повної зайнятості самодіяльного населення.

Раціональна економічна політика заснована на розумному поєднанні традиційних принципів ринкового механізму, державних інститутів регулювання, а також інститутів саморегулювання господарської діяльності (зокрема, організацій учасників ринків, що саморегулюються). Державне регулювання економіки при цьому не можна зводити до сформованих в минулі століття правових та

адміністративних методів. Перші або залишають занадто широкі можливості для фінансового шахрайства в рамках закону, або припускають занадто детальну регламентацію господарської діяльності, що обмежує творчий потенціал економічних суб'єктів. Інші потребують значного втручання держави в економічне життя та дорогого держапарату, надають чиновникам велику владу без визначення суворих критеріїв ефективності їх дій та відповідальності за їх результати. Запобігти корупції та бюрократизації при надмірному адмініструванні (характерному і для так названої диригентської системи) неможливо. Однак у ХХ ст. розроблені і широко використовуються нормативні методи держрегулювання економіки, суть яких полягає у тому, що держава встановлює систему економічних нормативів (граничних значень показників фінансового стану підприємств, темпів, пропорцій і ефективності виробництва продукції, капіталовкладень і т. д.). Залежно від виконання нормативів диференціюються права і обов'язки господарюючих суб'єктів. Система норматив, санкції за їх невиконання (або преференції за їх виконання) встановлюються законодавчим порядком, а контроль за дотриманням цих нормативів здійснюють адміністративні органи. Нормативні методи держрегулювання дозволяють збалансувати права і відповідальність органів державного управління і господарюючих суб'єктів, перенести вирішення суперечок між ними в судові інстанції, підвищити стимулюючу роль податкових пільг та інших заходів державної підтримки економічної активності [136, с. 18].

Сучасні напрями, засоби та важелі державного регулювання, за умови вмілого їх використання, дозволяють законодавчим та виконавчим структурам державної влади успішно здійснювати ринкове регулювання в напрямку подолання криз, прискорення економічної стабілізації, переведення економіки у фазу зростаючої циклічності. Однак слід зазначити, що законодавча неврегульованість, відсутність належного правового виховання, поваги до державних законів розширює сферу протиправних дій – корумпованості, шахрайства та злочинності. Звідси і відповідна трансформація структури і характеру самого суспільства, що загрожує національній безпеці країни [101, с. 10–11].

За останній час змінилися пріоритети державної економічної політики і сфери діяльності держави. Держава звільняється від тих видів економічної діяльності, які краще виконує ринок. Наприклад, у США відбувається істотна переорієнтація державного регулювання на цілі довгострокового розвитку: фундаментальні наукові дослідження, космос, цивільні науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки (НДДКР), енергетика, “людський капітал”, охорона природи. У Франції пріоритетним напрямком державного регулювання стає розвиток освіти, професійної підготовки, культури, а з 1990 р. і житлове будівництво. У багатьох розвинутих країнах держава проводить ефективну соціальну політику.

Таким чином, в останні два-три десятиліття баланс ринку і держави в кількісному аспекті змінився на користь ринку і конкуренції, посилення економічної самостійності суб’єктів ринку. Якщо ж співвідношення ринку і держави розглядати в якісному плані, то, напевно, економічна активність держави зросла.

Важливо відзначити, що масштаби економічної діяльності держави істотно відрізняються в різних країнах і багато в чому визначаються національною моделлю економіки. Тобто неможливо визначити точний оптимум використання ринкового механізму та державного регулювання, оскільки неможливо оцінити і звести до кількісних залежностей складну і багатогранну економічну діяльність. В науковій літературі вже ставилось питання про оптимум у співвідношення держави та ринку. Однак до цього часу воно не отримало належного вирішення як у теоретичному, так і у практичному аспектах. На нашу думку існують лише концептуальні засади щодо знаходження раціонального співвідношення між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням. Обидва механізми мають як спільне, так і значні розбіжності. Стосовно першого це: і держава і ринок є регуляторами господарської діяльності економічно суверенних товаровиробників, обидва механізми націлені на їх нормальне функціонування та розвиток. І тут мова не може йти про підпорядкованість ринку державі чи навпаки, а про взаємодоповнення і взаємодію. Водночас ринкові і державні регулятори мають відмінності, головні з яких: ринок функціонує в автоматичному режимі, стихійно, методом проб і помилок, а тому не потребує витрат; державне

регулювання – це свідомо діяльність державних установ і людей, які в них працюють, а відповідно його організація зв'язана з певними витратами. Дія ринку потребує певного часу, щоб адекватно відреагувати на зміну ринкової ситуації (співвідношення попиту, пропозиції тощо), дії держави, як правило, відбуваються негайно. Окрім того держава є і політичним інститутом влади і має можливість поєднувати політику і економіку, що надає її діяльності значну вагомість. Саме тому державний механізм повинен доповнювати ринковий у тих сферах і напрямках де ринкові принципи не можливі взагалі або ринкові вади пов'язані з більшими витратами у порівнянні з витратами на державне управління. Оптимум держави і ринку, таким чином, виключає надмірне її включення в ті сфери, де ринок діє більш ефективно.

Одне з ключових завдань, яке постає перед кожною державою при вирішенні проблеми раціонального співвідношення ринку і держави є врахування особливостей поточного моменту. Наприклад, широкомасштабна розбудова ринкової інфраструктури дає можливість скоротити обсяги економічної діяльності держави щодо регулювання аграрного ринку. І взагалі чим більш розвинутий і цивілізований ринок, тим менші масштаби втручання держави в економіку.

Наприклад, оскільки державне регулювання економіки в цілому, в тому числі і сільського господарства, являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, що здійснюється правомочними державними установами та громадськими організаціями, то суб'єктами державного регулювання економіки виступають носії, виразники та виконавці економічних (господарських) інтересів. Носіями таких інтересів є фізичні та юридичні особи та утворені ними групи, кожна з яких має свої особливі інтереси, що залежать від соціально-економічного становища, характеру та виду діяльності, регіонального розташування. Окрім особливих інтересів кожна група, що складається із значного числа учасників, має власні індивідуальні інтереси, які у багатьох аспектах співпадають на певний час для більшого чи меншого числа суб'єктів економіки. Це дозволяє їм об'єднуватися для відстоювання своїх інтересів у засобах масової інформації, на різноманітних зборах та мітингах, через клопотання, побажання та протести, спрямовані до центральних та місцевих органів

державного управління, які відповідають за здійснення певних напрямків економічної та соціальної політики. Крупні фірми використовують лобіювання, тобто постійний тиск на владні структури, з метою орієнтування їх діяльності на інтереси даної корпорації або даної групи корпорацій. Особливе значення мають об'єднання, тобто безліч спілок та асоціацій: професійні спілки, спілки підприємців, фермерів, роздрібних торговців, студентів, приватних банків, адвокатів, фармацевтів, експортерів, державних чиновників та ін. Деякі з них є дуже впливовими. Здійсненню цілей, що переслідуються носіями економічних інтересів, служать і політичні партії, діяльність яких не обмежується суто економічними питаннями, а поширюється на ідеологію, політику, культуру, релігійні установлення. Перемога політичної партії на виборах означає в демократичному суспільстві її прихід до влади і, відповідно, її перетворення з одного із носіїв інтересів, в першу чергу економічних, в їх виконавців [167, с. 98–99]. Неможливо кількісно оцінити їх вплив на економічну діяльність держави.

Водночас застосування на практиці зазначеного концептуального положення пов'язано із значними проблемами. Встановлення оптимального співвідношення ринку і держави як регуляторів економіки ускладнюють наступні чинники:

1. Існування державних вад. Виділяють наступні державні вади [194, с. 63–79]:

– невідповідність доходів та витрат, бо на відміну від звичайної фірми ступінь жорсткості бюджетного обмеження держави далека від абсолютної, державу значно складніше перетворити в банкрута, навіть якщо вона виявляється нездатною виконати прийняті на себе зобов'язання;

– відсутність чітких критеріїв ефективності діяльності держави, тобто за відсутності таких чітких критеріїв ефективності, яким є прибуток для фірми, державні структури підмінюють їх самостійно розробленими стандартами, і тоді діяльність держави оцінюється по заданим нею самою критеріям (зростанню бюджетних надходжень, експансії державного контролю та ін.);

– висока вірогідність досягнення результатів, відмінних від поставлених, зростання інформаційних витрат, витрат моніторингу та

контролю, що супроводжує розвиток держави, створює передумови для систематичного відхилення реалізованих задач від поставлених;

- нерівномірний розподіл ресурсів.

Економічна політика держави, безперечно, є суб'єктивним процесом. Держава в особі своїх установ (усіх гілок влади) свідомо розробляє економічні цілі на певний період часу і організовує їх виконання, використовуючи при цьому певний інструментарій. Держава як суб'єкт економіки представлена численними ієрархічно побудованими по вертикалі установами державної влади, в яких працюють люди. Тобто, суб'єктом економічної діяльності держави виступають люди, які працюють в усіх державних, національних, регіональних, муніципальних органах управління і які здійснюють економічну політику держави, виконують її економічні інтереси. Але економіка, як господарська діяльність всіх суб'єктів, виступаючи як свідомо діяльність економічно суверенних людей, детермінована об'єктивними економічними законами. Тому основною умовою ефективної діяльності держави є її науковість, відповідність об'єктивним принципам і законам діючої системи господарства. Необгрунтована науково-економічна діяльність держави одержала назву "економічний волюнтаризм", оскільки усвідомлена діяльність людей об'єктивно не може бути абсолютно науковою. Державні органи влади у своїй практичній діяльності нерідко, навіть свідомо змушені відступати від вимог економічних, а іноді і юридичних законів. Свідоме порушення вимог економічних і правових законів відбувається в силу недостатньої компетенції працівників державного апарату, вірогідності отриманої інформації та ступеня її обробки.

Досвід ХХ ст. показав, що надмірне розширення державного апарату запевних умов може призвести до зниження його ефективності, оскільки найчастіше це означає, що держава бере на себе непосильні задачі. Насамперед це бюрократизація, розширення ролі експертів та спеціалістів різних профілів в прийнятті політичних, соціальних, економічних рішень, які торкаються життєвих інтересів населення. Такі процеси призвели до ототожнення державного апарату з бюрократією та бюрократизацією. В свою чергу це призвело до суттєвих змін у функціонуванні та ефективності державно-адміністративного апарату, статусу, місця та ролі його службовців. На сьогодні факт розширення

впливу виконавчої влади на нові сфері суспільного життя призвело до усунення розмежувань між бюрократичними, виконавчими та політичними функціями. Політизація вищого чиновництва сприяє посиленню злиття бюрократичної верхівки з вищим прошарком управлінського апарату корпорацій. Саме тому економічна політика держави може бути ефективною лише тоді, коли її здійснюють професіонали і їх дії базуються на науковій основі. Таким чином “вибір між ринком та державою є лише вибором між різними ступенями та типами недосконалостей” [41, с. 14; 194, с. 87].

2. Масштаби державного регулювання – величина динамічна, що постійно змінюється під впливом багатьох соціально-економічних чинників.

3. При вирішенні проблеми забезпечення оптимуму ринку і держави слід зважати на ту обставину, що функціонування ринкового механізму не потребує витрат на утримання особливого апарату управління, бо діє в автоматичному режимі. На відміну від ринкового механізму економічна діяльність держави являє собою свідоме регулювання виробництва, свідомо встановлювана і постійно підтримувана збалансованість її відносно суспільних потреб, що потребує витрат на утримання працівників апарату державних органів. Вони можуть бути більшими, ніж втрати від спонтанного ринкового регулювання. Тобто і ринковий, і державний механізми не завжди можуть діяти ефективно і на це потрібно зважати. Ринок являє собою органічний механізм, де усі агенти пов'язані один з одним і тому будь-яка дія держави, незважаючи на її характер, змінює умови взаємодії на даному ринку та впливає на прийняття рішення ними. В свою чергу це призводить до визначення нової рівноважної ціни, обсягу виробництва, асортименту продукції, що веде до зміни розподілу ресурсів, який може бути менш ефективним, ніж попередній. Сума пов'язаних з цим витрат і адміністративних витрат по здійсненню регулювання і є величиною, з якою слід порівнювати виграш в ефективності у процесі усунення ринкових вад.

Масштаби економічної діяльності держави, конкретні форми, механізми і методи цього процесу істотно відрізняються в окремих країнах. Така специфіка обумовлена багатьма причинами. Головні з них: модель національної економіки, історія, традиції і культура

певного народу, його менталітет; геополітичне положення країни, її масштаби тощо. Саме тому навіть для певного часу не можна знайти якісь загальні стандарти, розробити конкретні схеми, що були б однаково ефективні для різних країн світу. Ефект від цього буде невеликий. Спільними можуть бути лише деякі концептуальні положення. Слід завжди враховувати, що ринок не все робить ефективно, а деякі процеси не може регулювати взагалі. Таким чином, кожна країна має вести пошук власного, раціонального, ефективного співвідношення двох важливих регуляторів економіки – ринку і держави. Безперечно, що ця проблема дуже складна і вирішити її у повній мірі, напевне, ще не вдалося ні в одній країні. Водночас досвід багатьох з них, і насамперед з розвинутою ринковою економікою, свідчить, що там досягнута відносно ефективна рівновага між ринком і державою, при цьому враховується її динаміка. Немає і не може бути ефективною економіка, яка базується на сучасних науково-технічних досягненнях, без активної регулюючої ролі держави.

РОЗДІЛ 2. БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В РАМКАХ СОТ ТА САП

2.1. Суть політики підтримки сільського господарства та сільських територій.

Початковий етап становлення української державності супроводжувався важкою економічною кризою, яка ускладнювала формування ефективного господарського механізму та породжувала недовіру серед широких верств населення до різних видів реформ. Посилення виробничого та соціально-економічного спаду ускладнювалося і невизначеністю політичної ситуації, хоча й було проголошено, що стратегічний розвиток ринкових відносин є пріоритетним напрямком інтеграції України до світового співтовариства.

Нинішня аграрна політика, особливо в контексті внутрішньої підтримки сільськогосподарського товаровиробника, відзначається непослідовністю. Виробленню державної стратегії не сприяє методологічно неоднозначне трактування самого поняття підтримки в аграрній політиці. Тому в нинішній час існує гостра потреба в глибокому науковому обґрунтуванні стратегії підтримки в аграрній політиці держави відповідно до світових тенденцій та згідно із напрямками розвитку держави в інтересах селян, держави й суспільства в цілому.

П.Т. Саблук зазначає, що саме поняття аграрної політики трактується вітчизняними науковцями суперечливо [140, с.3]. У це поняття вкладається різне розуміння, чітко не роз'яснюється її стратегія і тактика, сутність і заходи практичної реалізації. Однак політика, у тому числі аграрна політика як соціально-економічна категорія має характеризуватися конкретними понятійними ознаками і функціональним змістом, мати свої чіткі межі і визначатися як функція держави, причому функція саме політична, що передбачає концептуальні та програмні принципові засади у сфері соціально-економічного розвитку, насамперед у сфері соціально-економічних відносин.

Представники світової політекономічної школи визначали, що політику треба пояснювати економічними відносинами, а не навпаки, що вона є концентрованим виразом економіки, і зводиться до принципів цілеустановок держави в головних аспектах соціально-економічного розвитку [140, с. 5]. Кінцевою ж метою реформ аграрної політики держави є створення соціально-економічних умов для ефективної виробничої діяльності, підвищення життєвого рівня сільськогосподарських товаровиробників із загальним стратегічним спрямуванням на формування розвиненої системи ринкових відносин й адекватної їм аграрної політики.

Реалізація реформ АПК в Україні має супроводжуватися державною підтримкою, завдяки якій стає можливим розвиток цього специфічного сектору економіки. Питання підтримки агропромислового комплексу надзвичайно актуальне, оскільки лише раціональна підтримка дає можливість, не спотворюючи цінові сигнали на ринку сільськогосподарської продукції, підвищити рівень конкурентоспроможності національних товаровиробників на внутрішньому та світовому аграрних ринках та не провокувати соціальну напругу.

Раціональна підтримка має бути покладена в основу мети та цілей аграрної політики країни. Стаття 39 Римського договору Європейського Союзу трактує мету проведення Спільної аграрної політики “в постачанні продукції споживачам за адекватними цінами” [135, с. 12-13]. Аналогічно звучить Постанова №1062 від 24 вересня 1997 року Уряду України “Про подальший розвиток ринку зерна” [124], яка передбачає підтримку справедливих цін для селян і водночас прийнятність цих цін для споживачів. Цим визначаються засади проведення раціональної підтримки, причому зберігаючи баланс між рівнем дохідності товаровиробників та можливостями споживачів до купівлі продуктів харчування за відповідними цінами. Уряди промислово розвинених країн схильні надавати досить високу цінову підтримку селянам, оскільки вважають, що споживачі в змозі заплатити високу ціну за харчові продукти. На відміну від цього країни, що розвиваються, мають збалансувати цінову підтримку з метою допомогти сільськогосподарським товаровиробникам у досягненні сприятливих цін для споживачів.

Більшість національних та зарубіжних економічних словників та енциклопедій дають визначення раціональності як “розумність, розсудливість та обумовленість” [76, с. 799], а також як “удосконалення, введення більш доцільної організації чого-небудь” [12, с.1000]. Підтримка ж має визначення як “все те, що зберігає життєздатність чого-небудь, підкріплює та зміцнює”, а також “надання різного виду допомоги” [23, с.397].

Отже, ми визначаємо раціональну підтримку як комплекс дій та заходів, спрямованих державою на підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства на внутрішньому та світовому аграрному ринках в поєднанні з соціальним захистом населення і розвитком сільських територій.

Критерієм раціональності державної підтримки може бути залежність між витратами з державного бюджету та зростанням конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також підвищення добробуту сільського населення. Дані критерії можна визначити залежністю, відповідно до якої критерієм раціональної підтримки ($K_{p.p.}$) є функція бюджетних витрат та підвищення конкурентоспроможності національних товаровиробників сільськогосподарської продукції на внутрішньому та на зовнішньому ринках, а також соціальний благоустрій сільської місцевості.

$$K_{p.p.} = f(B, K_{c.p.}, K_{v.p.}, C), \quad (1.1)$$

де $K_{p.p.}$ – критерій раціональності підтримки;

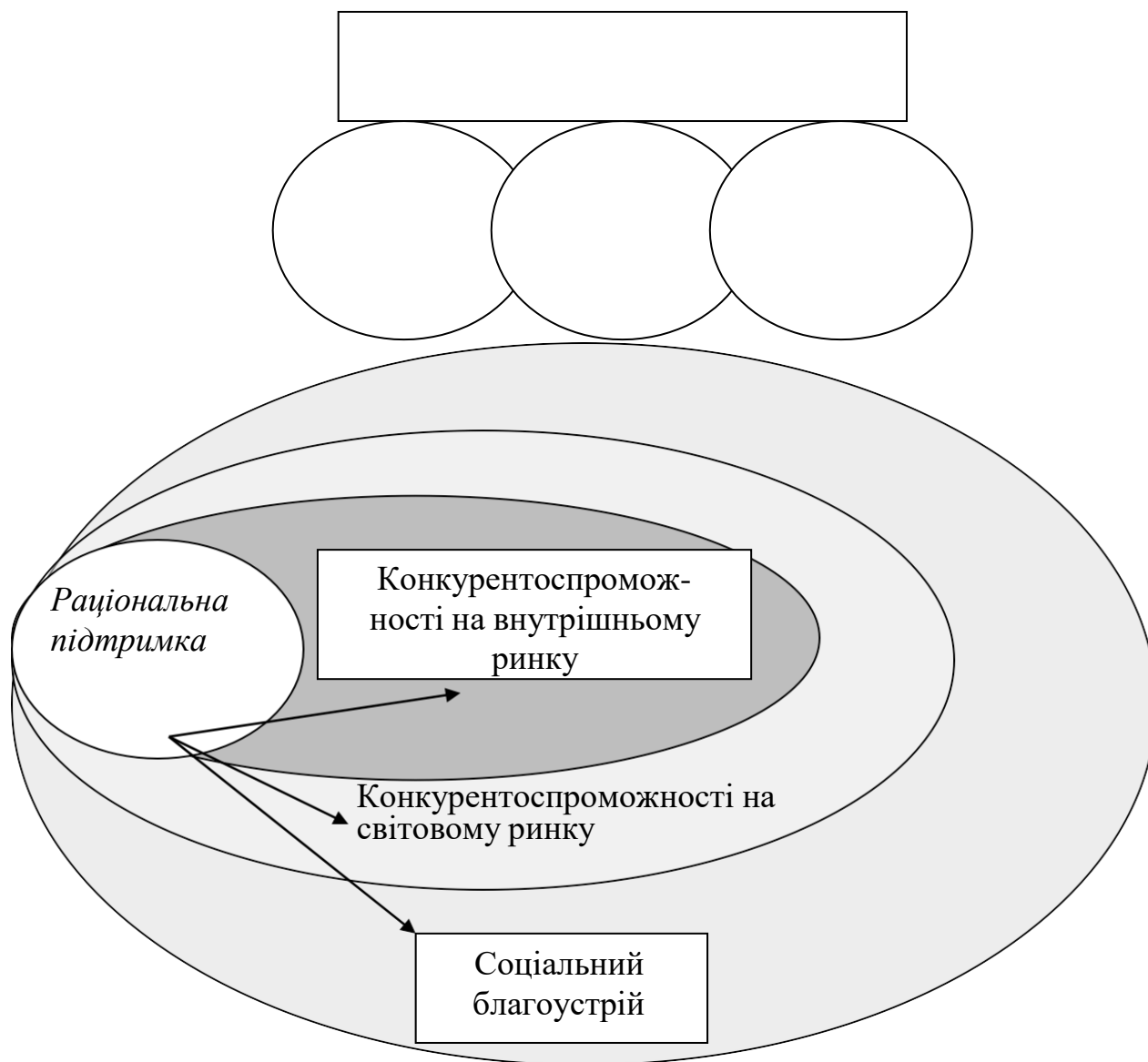
B – сума бюджетних витрат;

$K_{c.p.}$ – конкурентоспроможність національних виробників на світовому ринку;

$K_{v.p.}$ – конкурентоспроможність національних виробників на вітчизняному ринку;

C – соціальний благоустрій сільської місцевості.

Даний критерій показує рекомендоване співвідношення між рівнем бюджетних витрат та доцільним розподілом підтримки. Спрямованість бюджетної підтримки показана на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Спрямованість раціональної підтримки аграрного виробництва в Україні

Ряд вчених притримується думки, що стратегічним завданням аграрної політики є створення високо конкурентного аграрного виробництва і забезпечення продовольчої безпеки держави, що проявляється в гарантуванні постійної фізичної та економічної доступності всіх громадян у відповідності з індивідуальними смаками та потребами з метою підтримки активної та здорової життєдіяльності [29].

Людвіг Штрівє, розглядаючи політику протекції певної галузі (Infant Industry Politics), виявляє переваги і недоліки щодо застосування її в Україні. Дана політика була апробована в багатьох країнах і передбачає субсидування молодих або тих галузей економіки, які

підлягають реструктуризації, з метою підвищення їх конкурентоспроможності. Зазначається, що сільському господарству України потрібно лише на певний період часу надати захист від іноземної конкуренції або провести субсидування з метою виведення його із затяжної кризи і зробити конкурентоспроможним на міжнародній арені [135, с. 32-36].

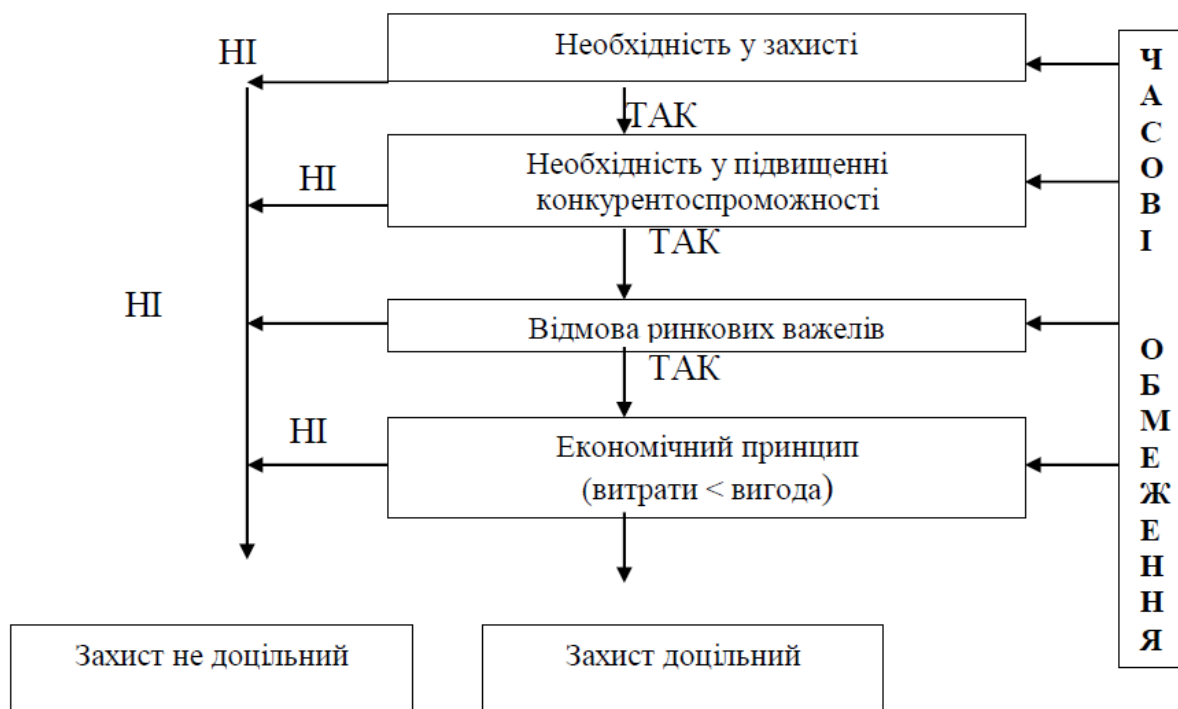
Прихильники захисту через систему “Infant Industry” стверджують, що підприємства, які протягом визначеного часу будуть захищені від конкуренції, зможуть знизити свої витрати. В результаті цього підвищиться конкурентоспроможність, що після завершення періоду підтримки, дозволить національним сільськогосподарським виробникам успішно конкурувати з імпортом та власними силами забезпечити економічне зростання країни. Поряд з цим передбачається повна компенсація витрат на проведення субсидування в довгостроковому періоді. Отже, після проведення підтримки галузь отримає стабільне зростання економічних показників, а також стане конкурентоспроможною на міжнародній арені. Відповідно до таких досліджень субсидування не є самоціллю, а економічно необхідним інструментом для поновлення конкурентоспроможності та поштовхом для розвитку [135, с. 32-36].

На нашу думку, зниження конкурентоспроможності або хронічне відставання від рівня конкурентів може бути обумовлено слабким розвитком наукових досліджень, конструкторських розробок у галузі та низькою продуктивністю праці в сільському господарстві. Надаючи субсидії на імпортні обмеження, держава проводить захист від наслідків конкурентного відставання, а, проводячи цільову підтримку для пожвавлення науково-технічного розвитку, з метою підвищення продуктивності праці, покращення організації та управління, вона викорінює саму причину зниження конкурентоспроможності. Ми вважаємо, що політику підтримки необхідно проводити за умов доцільності та необхідності такого заходу, з метою досягнення соціально-економічного ефекту. Загальними умовами проведення захисту є:

- часове обмеження в проведенні захисту;

- об'єктивна необхідність у захисті галузі (галузь проходить процес реформування, спостерігається зниження економічних показників);
- потреба в підвищенні конкурентоспроможності національного виробника на внутрішніх та світових ринках;
- ринковий механізм самостійно не в змозі провести ефективне регулювання;
- економічний принцип (вигода від втручання має перевищувати витрати на неї).

На рис. 2.2 зображено умови доцільності проведення політики підтримки галузі.

Рис. 2.2. Умови доцільності проведення політики підтримки (захисту)

Питанням державної підтримки економіки займалося широке коло фахівців політичної економії, і погляди на її доцільність були досить суперечливі. Так, представники класичної економічної школи в особі Джіан Баптіст Сея доводили неефективність державного втручання в економіку і сформулювали закономірність, яка відома в економічній науці як закон Сея, згідно з яким пропозиція сама для себе створює власний попит. Сей доводив, що існує тісний взаємозв'язок ринку факторів виробництва й ринку товарів і послуг. Д.Б. Сей стверджував,

що, купуючи виробничі ресурси і виробляючи за їх допомогою товари й послуги, виробник створює попит на них і реалізує їх як власникам ресурсів, так і іншим споживачам.

У такий спосіб створюється макроекономічна рівновага між попитом і пропозицією. Даний ринковий механізм, на погляд Сея, зумовлює функціонування економіки при повному використанні виробничих ресурсів. Якщо в економіці створювалися умови, за яких частина ресурсів не використовується (перевиробництво), то ціна на ці ресурси падає до такого рівня, при якому досягається рівновага між можливим обсягом використання ресурсів і попитом на товари та послуги, що виробляються за участю цих ресурсів [31, с. 34].

Криза 30-х років ХХ ст., що охопила світову економіку, довела, що “невидима рука ринку” не може все врегулювати, отже необхідне втручання держави. Основоположником теорії регулювання став Дж.М.Кейнс. На думку Дж.М. Кейнса, найзначнішою хвилюючою сучасного капіталізму є надмірна нерівність у розподілі прибутків. Центральною ідеєю Кейнса є твердження про те, що капіталізм з вільною конкуренцією вичерпав себе і в інтересах усієї економіки потребує державного регулювання [78, с. 121].

Сільське господарство, будучи специфічною галуззю економіки, зазнає впливу дії ринкового механізму, що спонукає державу проводити протекціоністську політику. Сучасна економічна наука стверджує, що ефективність, життєздатність і відносна стабільність аграрного сектору неможливі без активної державної підтримки в силу специфіки галузі та ряду проблем, які особливо проявляються в агропромисловому секторі [138, с. 5- 7]. Це наступні проблеми:

- різкі коливання ціни на сільськогосподарську продукцію, спричинені економічними та природними чинниками;
- низька еластичність попиту на сільськогосподарську продукцію;
- низькі доходи сільськогосподарських виробників.

Багато вчених визначають особливості функціонування ринкової економіки в сільському господарстві і називають чинники, які є причиною проведення політики підтримки агропромислового комплексу. Так, професор С.І. Дем’яненко виділяє три групи чинників, які визначають особливості сільського господарства [31, с. 30-31].

Першу групу чинників формують умови функціонування ринку, які наближені до моделі ринку чистої конкуренції. Це твердження обґрунтовується тим, що в галузі одночасно перебуває значна кількість виробників однорідної продукції, яка є стандартизованою, що унеможливорює нецінову конкуренцію, а також знижує можливість впливати на рівень ринкових цін, оскільки кожен виробник має незначну питому вагу виробництва і реалізації на ринку, а також вільний вхід і вихід з ринку. Проте автор зазначає, що віднесення галузі до чистої конкуренції є значною мірою умовним, оскільки всі перелічені чинники в чистому вигляді не існують.

Друга група чинників пов'язана з так званою довгостроковою проблемою, яка спровокована низьким рівнем доходів виробників сільськогосподарської продукції у порівнянні з іншими галузями народного господарства. Однією з причин виникнення даної проблеми є нееластичний попит на сільськогосподарську продукцію [31, с. 31]. Як засвідчує світова економічна думка, проблеми цінової нееластичності породжені передусім специфічною дією законів попиту і пропозиції, що мають місце на ринку сільськогосподарських товарів. Підтвердження цієї думки знайшло своє відображення в роботах Б.Й. Пасхавера, Л.В. Молдован, В.М. Нелепа, В.Г. Андрійчука [114, 138, 103, 5].

Відповідно до закону попиту, в разі зниження ціни споживачі починають більше вживати товарів сільськогосподарського виробництва. Цінова еластичність попиту на продукцію, як відношення процентної зміни величини попиту на товар до процентного зміни його ціни, є досить низькою і коливається в межах 0,2-0,25. А це означає, що для того, щоб споживачі збільшили обсяг закупівлі сільськогосподарських товарів хоча б на 1%, ціни на сільськогосподарську продукцію повинні бути зменшені на 4-5%.

Показник еластичності за доходом у розвинених країнах світу є вищим на 0,7-0,8 пункта, ніж у країнах, що розвиваються. Звідси можна зробити висновок, що споживачі не реагують відповідно на додаткове виробництво. Причина цього полягає в тому, що людина не збільшить споживання в 2-3 рази, як би не здешевіли продукти харчування, хоча це не стосується промислових товарів, де збільшення може проходити в більшу кількість разів.

Однак з таким підходом навряд чи можна погодитися повністю, оскільки в нашій країні існує неплатоспроможний попит. Певна категорія людей не спроможні придбати цілий ряд товарів, у результаті чого споживається менше, ніж за науково обґрунтованими нормами м'яса, молока, риби і рибопродуктів. В 2001 році фактичне споживання цих продуктів становило відповідно 68,5%, 58,1%, 65,1% від фізіологічного мінімуму споживання. А якщо порівнювати фактичне споживання з науково обґрунтованими нормами, то дані показники ще менш втішні: 38,8%, 54,0%, 62,1% відповідно [172, с. 5]. Причому громадяни країни, що розвиваються, від 60 до 90% своїх витрат на споживання використовують на продуктах харчування.

За даними американських економістів, люди з річним сукупним доходом до 5000 дол. США витрачають на харчування 76,6% свого сукупного доходу, в той час як з доходом 5000-10000 дол. – 28,3%, а з доходом понад 50000 дол. – лише 8,7% [31, с. 36]. Нееластичний попит також стає причиною відчутної зміни цін і доходів виробників при невеликій зміні обсягів виробництва [138, с. 9]. Імобільність сільськогосподарських ресурсів також відноситься до другої групи чинників, які спричиняють зниження цін та доходів сільгоспвиробників у порівнянні з виробниками інших галузей економіки. Сільськогосподарську проблему довгострокового періоду також описує В.Г. Андрійчук, розглядаючи її у двох аспектах: дефіциту сільськогосподарської продукції та насиченості ринку цими товарами [5, с. 24-29].

До третьої групи чинників відносять короткострокову проблему, яка характеризується нестабільністю доходів на сільськогосподарську продукцію і проявляється через коливання цін на сільськогосподарську продукцію, а, отже, і доходів за роками. Причинами такої проблеми є нееластичність попиту, а також коливання обсягів виробництва та попиту на неї. Коливання такого роду пов'язані з особливостями виробництва в цій галузі, що значною мірою залежить від природних та кліматичних умов. Якщо погодні умови будуть сприяти одержанню високого урожаю, то, виходячи з нееластичного попиту, ціни на продукцію збільшаться непропорційно до збільшення обсягів реалізації продукції, а це одразу позначиться на зниженні доходів виробника і, як

результат, при збільшенні виробництва сумарний дохід сільськогосподарських виробників падає.

Яскравою ілюстрацією цих процесів є коливання цін на ринку зерна в Україні, коли зі збільшенням обсягів виробництва у 2001-2002 роках ціни на зерно зменшилися удвічі порівняно з 2000 роком [18, с. 3-8; 87, с. 33-36; 104, с. 159-160].

Ще однією причиною нестабільності цін і доходів сільськогосподарського виробництва є зміна попиту на внутрішньому і зовнішньому ринку. В усьому світі ця тенденція знаходить підтвердження, хоча в Україні спостерігається вражаюча тенденція щодо зменшення обсягів виробництва, що обумовлена катастрофічним зниженням показників продуктивності сільськогосподарських тварин та урожайності культур під час трансформаційного періоду [85, с. 6-10; 68, с. 3-11; 63 с. 68-72].

Разом із технічним прогресом збільшується пропозиція сільськогосподарських товарів, але в умовах цінової нееластичності це призводить до зниження рівня доходів товаровиробників. Як доказ цьому можна навести показник чисельності людей, яких годує 1 селянин. З підвищенням продуктивності праці цей показник також має тенденцію до зростання.

Розрахунки свідчать, що при зростанні реального доходу на душу населення на 10%, споживання збільшується лише на 2% [103 с. 131-132]. На зростання попиту також суттєво не впливає приріст населення країн, що розвиваються. Не справджується в даному випадку неомальтузіанська теорія, згідно з якою темпи зростання кількості населення за рахунок країн, що розвиваються, перевищуватимуть темпи збільшення технологічних інновацій. Стрімкі темпи зростання кількості населення в цих країнах (через кожні 37 років населення Землі подвоюється), згідно з теорією неомальтузіанства, змусять країни, що розвиваються, залишити свої світові ринки сільськогосподарської продукції, аби мати змогу забезпечити власні потреби [31, с. 56]. У високорозвинених країнах США, країнах Заходу, а також в Україні та Росії спостерігається зменшення кількості населення. Хоча в цілому світі сучасний приріст населення і доходів не випереджає приросту пропозиції сільськогосподарських товарів.

На нинішньому етапі розвитку продуктивних сил у сільському господарстві посилилась його залежність від виробників і постачальників засобів виробництва. Причиною цього є те, в аграрній галузі економіки використовується значно більша кількість матеріальних активів на одного працівника, ніж в економіці взагалі. А це вимагає фінансові ресурси для придбання обладнання, оренди землі і оборотного капіталу. За даними 2002 року, для ведення сільськогосподарського виробництва на одну тисячу гектарів в Україні потрібно мінімум 300 тис. дол. США на засоби виробництва та 200 тис. дол. обігових коштів [125, с. 2]. Товаровиробники стають залежними від промислового, фінансового, торгового капіталу, в той час як виробники основних засобів виробництва діють в монопольному середовищі і контролюють ціни.

Отже, підтримка сільського господарства в агресивному ринковому середовищі обумовлена рядом об'єктивних причин, які зумовлені специфікою галузі та дією ринкового механізму. Це, насамперед, нееластичний попит викликаний біологічною обмеженістю в споживанні продуктів харчування в порівнянні із іншими благами; різке коливання цін на ринку сільськогосподарської продукції; конкурентне середовище в сільському господарстві, наближене до моделі ринку чистої конкуренції, тоді як ринки ресурсів для сільськогосподарського господарства відносяться до недосконалої конкуренції; високий ступінь монополізації ресурсозабезпечуючого сектору; залежність сільського господарства від природнокліматичних умов та специфіки відтворювального процесу в галузі.

Ці особливості обумовлюють аграрну політику, яка є важливим елементом загальної політики держави, адже вона визначає рівень підтримки сільського господарства через проведення фіскальної, грошово-кредитної політики та розвитку експорту.

С.І. Дем'яненко виділяє п'ять основних ідеологічних підходів до проведення державою аграрної політики [31, с. 83-84]. Так перший підхід полягає в політиці, яка базується на невтручанні держави в хід аграрної економіки, а вільний ринок самостійно відрегулює всі процеси. Завдання держави при даному підході - це проведення дослідницької роботи, підтримання продовольчої безпеки, збирання і розповсюдження

ринкової інформації, зниження бар'єрів у функціонуванні вільного ринку.

Другий підхід передбачає нарощування сільськогосподарського виробництва з метою забезпечення продуктами харчування зростаюче населення в країні та за її межами. Особливо виділяється при даному підході охорона довкілля. Завдання аграрної політики полягає в тому, щоб забезпечити право кожної людини на повноцінне харчування, а досягнення цього гуманістичного принципу можливе через підтримку та субсидування сільського господарства.

Третій підхід ґрунтується на твердженні, що основа багатства країни криється в сільському господарстві, в її земельних ресурсах, і тому економіка країни нормально функціонує лише за умови нормального функціонування аграрного сектору. Цей підхід має назву аграрного фундаменталізму. Відповідно до даної ідеології аграрна політика держави має бути спрямована на забезпечення високих доходів сільськогосподарських товаровиробників, високий рівень сільської інфраструктури, що слугуватиме поштовхом до розвитку промисловості, індустрії послуг та економіки в цілому. Даний підхід здійснюється шляхом встановлення гарантованих мінімальних цін на продукцію сільського господарства, а також їх відповідності до промислових цін. Важливим аспектом цього підходу є охорона довкілля та забезпечення екологічного балансу в природі.

Четвертий підхід розрахований на стабілізацію сільського господарства шляхом регулювання обсягів виробництва, доходів сільськогосподарських товаровиробників, які виступають причиною нестабільності економіки в цілому та спричиняють зростання інфляції.

П'ятий підхід поєднує прихильників регулювання сільського господарства, базуючись на тому, що воно має нерівноправні стосунки з галузями промисловості. Основним завданням цього підходу є забезпечення цих рівних прав через ціноутворення, формування доходів, розподіл продукції і доходів, захист навколишнього середовища.

Аграрна політика держави формується відповідно до її прихильності того чи іншого підходу тих, хто на даному етапі стоїть при розробці та впровадженні аграрної політики в країні. Проте, ми вважаємо, що ізольовано дані підходи застосовувати не доцільно, а

аграрна політика має проводитися відповідно до розв'язання тих проблем, які існують у суспільстві, та в поєднанні з об'єктивними закономірностями розвитку галузі.

Державна фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників визначається М. Калинчик та Л. Довгих як фінансові заходи, які спрямовані на підтримку конкурентного середовища, – стабілізацію обсягів виробництва на рівні внутрішнього і зовнішнього попиту на сільськогосподарську продукцію [67, с. 1]. П.І. Гайдуцький визначає державну підтримку в країнах з ринковою економікою як форму захисту фермерів від об'єктивних несприятливих умов на ринку (перевиробництво, неврожай, стихійне лихо, несприятлива кон'юнктура світового ринку тощо) [18, с. 8-9]. Однак автор зазначає, що в жодній економічно розвиненій країні державна підтримка не надається на погашення збитків від невмілого продажу продукції.

О.О. Школьнік визначає, що підтримка сільського господарства країни може мати і макроекономічні цілі, найважливішими з яких, на його думку, є такі [177, с. 31-38]:

- підвищення рівня самозабезпечення продовольством та досягнення продовольчої безпеки держави;
- зростання рівня доходів національних виробників сільськогосподарської продукції;
- заміщення імпортованого продовольства вітчизняним та підтримка оптимального рівня обмінного курсу та торгового балансу;
- вирішення соціальних проблем розвитку сільської місцевості та поживлення підприємництва.

На нашу думку, на сучасному етапі аграрна політика повинна орієнтуватися на створення адекватних механізмів для раціональної підтримки сільського господарства, шляхом упровадження створених правил та умов функціонування аграрних ринків, причому виняткового значення набуває розвиток сільських територій. Метою раціональної підтримки є підвищення конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, через підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин та урожайності, а також забезпечення власної продовольчої безпеки.

Особлива роль держави у досягненні високої конкурентоспроможності національних виробників полягатиме у

виробленні правил та умов створення і функціонування ринкової інфраструктури та регулювання відносин між учасниками. При цьому держава має використовувати виключно раціональні механізми підтримки, які б не спотворювали цінові сигнали. Загострюється актуальність підтримки розвитку сільських територій, в основі якої має бути селянин, збереження традицій та етнічності. Розвиток сільських територій включає соціальну інфраструктуру на селі, агробізнес, зелений, туризм.

Джерелами фінансування заходів з регулювання та протекціонізму аграрної сфери можуть бути кошти державного бюджету та безпосередньо споживачі, які змушені купувати продукцію сільського господарства за тими цінами, які існують на внутрішньому ринку країни, що значно вищі від світових цін.

Існують спеціальні методи оцінювання результату втручання держави в аграрний сектор. Вони передбачають обрахування показників, що ґрунтуються на порівнянні цін, які склалися на внутрішньому та світовому ринках на аналогічну продукцію. Даний метод ґрунтується на принципі, що відсутність державного втручання і наявність конкуренції на внутрішньому і світовому ринках призводить до встановлення однакових цін, тобто відсутня різниця між внутрішньою і світовою ціною. Це порівняння може привести до двох варіантів: перший, коли різниця між внутрішньою і світовою ціною має позитивне значення, і другий варіант – від'ємне значення. В першому випадку це свідчить про державну підтримку національного виробника, а в другому – про його оподаткування. Причому внутрішні ціни при порівнянні коригуються на витрати, пов'язані з доставкою, переробкою, зберіганням та маркетингом.

Рівень протекціонізму, який фінансується за рахунок коштів державного бюджету, може визначатися як еквівалент субсидування виробників (PSE - Producer Subsidy Equivalent.), за формулою [133]:

$$PSE_i = (Q_i * (P_i^d - P_i^w E_0) + \sum (P_{ij}^d - P_{ij}^w * E_0) * Q_{ij} + DP_i + NTP_i) / P_i^d * Q_i, \quad (1.2)$$

де PSE_i – еквівалент субсидування виробників i -го товару;

Q_i – загальний обсяг виробництва i -го виду товару; P_i^d , P_i^w - внутрішня і світова ціна i -го виду товару;

P_{ij}^d , P_{ij}^w – внутрішня і світова ціни матеріального ресурсу j для виробництва i -го виду товару;

D_{pi} , NTP_i - доплати за дефіцитність та неціновий перерозподіл коштів на користь виробників i -го виду товару;

E_0 - обмінний курс національної валюти до вільноконвертованої.

Показник PSE передбачає підтримку внутрішнього рівня, до якого відносяться пряма і опосередкована урядова підтримка, стимулювання розвитку установ та підприємств ринкової інфраструктури, регулювання цін на товари і послуги суб'єктів системи аграрного маркетингу, створення пільгових умов для придбання насіння, кормів, палива, добрив, отрутохімікатів, сільськогосподарської техніки й інших засобів виробництва, дотування витрат, спрямованих на поліпшення якості земель, режим спеціального кредитування та страхування фермерських господарств, політика пільгового оподаткування, державне фінансування науково-дослідної та інноваційної діяльності в аграрній і продовольчій сферах, заходи урядової підтримки на регіональному та загальнонаціональному рівнях.

У чисельнику показника – абсолютна величина втручання держави у грошовому виразі, у знаменнику – вартість виробленої продукції у внутрішніх цінах. Даний показник трактується не лише як показник перерозподілу бюджетних коштів на користь певного товару, а як вимір додаткового рівня доходів товаровиробників із врахуванням усіх заходів протекціонізму (цінових та нецінових) у розрахунку на одиницю виробленої продукції. Нульове значення показника вказує на нейтральність протекціоністської політики щодо даного товару. Позитивне значення свідчить, що в результаті здійснюваної політики товаровиробник отримує додаткові доходи, а від'ємне означає приховане оподаткування.

Характеристику політики держави щодо товаровиробника в частині закупівель основних матеріальних ресурсів відображає показник дійсного протекціонізму (EPR). Показник визначається як відношення доданої вартості у внутрішніх цінах та доданої вартості у світових цінах, які є цінами без втручання.

$$EPR_i = (VA_i^d - VA_i^w E_0) / (VA_i^w E_0) * 100\%, \quad (1.3)$$

де $EPRi$ - дійсний показник протекціонізму для i - го товару;

VAi^d , VAi^w - додана вартість за внутрішніми та світовими цінами для i - го товару;

E_0 - обмінний курс національної валюти до вільноконвертованої.

Нульове значення показника свідчить, що політика держави щодо постачання матеріально-технічних ресурсів у галузь є нейтральною. Позитивне значення показника $EPRi$ означає, що доходи, отримані сільськогосподарськими виробниками в умовах державного втручання в ресурсну політику, перевищують доходи без державного втручання. Від'ємне значення свідчить про неефективність державної підтримки.

Така політика широко застосовувалася на практиці в 1998-1999 роках. У 1998 році Уряд України надав сільськогосподарським товаровиробникам засоби виробництва на суму 1,8 млрд. грн. У 1999 році виробниками було отримано таку саму суму підтримки. Частина грошей була повернута державі, а частину боргу було списано або реструктуризовано.

Номінальний протекціоністський показник характеризує цінову політику держави щодо конкретного виду товару або показує ступінь використання світової цінової кон'юнктури щодо конкретного товару. Даний показник визначається за формулою:

$$NPRi = (Pi^d - Pi^w E_0) / Pi^w E_0 * 100\%, \quad (1.4)$$

де $NPRi$ - номінальний протекціоністський показник i - го товару;

Pi^d , Pi^w - внутрішня і зовнішня ціна i - го товару;

E_0 - обмінний курс національної валюти до вільноконвертованої.

Нульове значення показника означає, що протекціоністська політика щодо держави нейтральна. За позитивного значення показника виробник отримує вищу ціну, ніж міг би отримати без державного втручання, а при від'ємному значенні означає, що політика держави щодо товаровиробника є дискримінаційною.

У середньому $PSEi$ по країнах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 1999 році становив 40%. На рис. 2.3 зображено рівень дотацій в країнах ОЕСР за основними сільськогосподарськими культурами станом на 1999 рік.

Рис. 2.3. Рівень підтримки в країнах ОЕСР за основними видами сільськогосподарської продукції, 1999 рік

Сукупні обсяги підтримки сільськогосподарських виробників у країнах ЄС складають 49%, у США – 24, Канаді – 20, Японії – 65, Швейцарії – 73, Норвегії – 69, Туреччині - 36, Мексиці – 22, Австралії – 6, Новій Зеландії – 2 [177, с. 31-38].

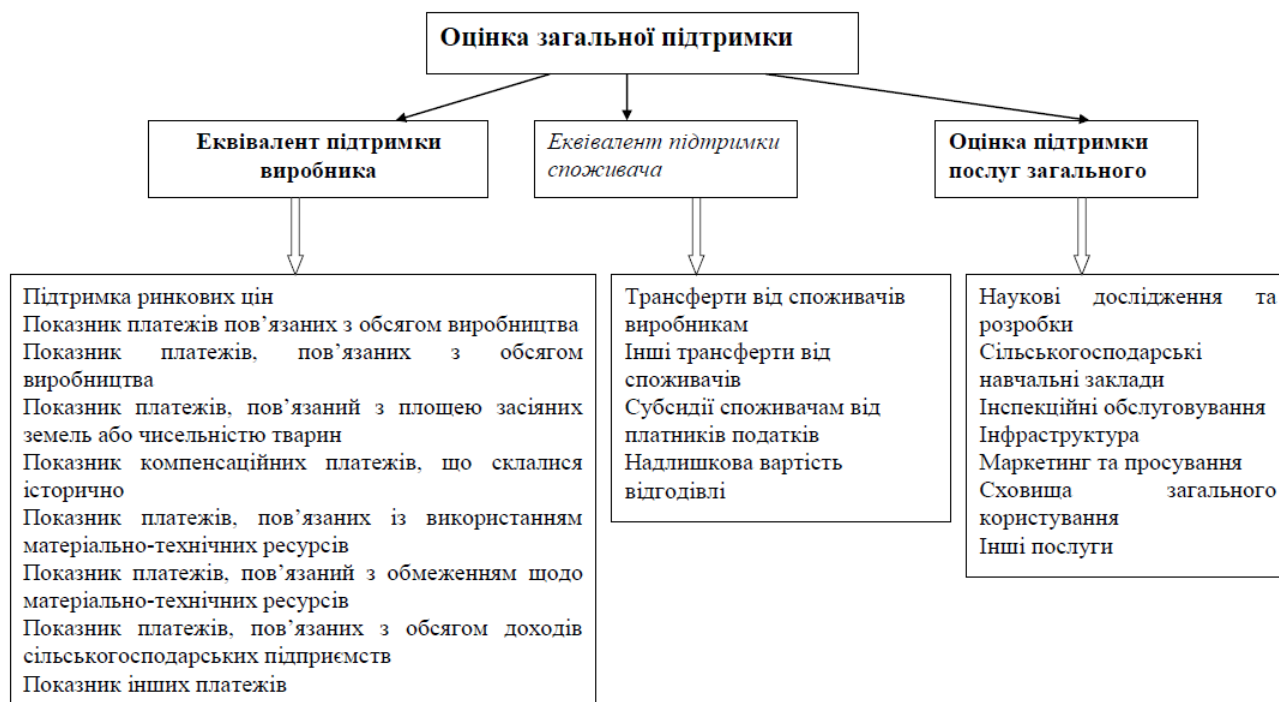
Оцінка рівня державної підтримки сільського господарства проводиться з 1987 року шляхом визначення показників еквівалента субсидування виробника (ЕСВ) та еквівалента субсидування споживача (ЕСС). Подальше проведення реформ політики державної підтримки сільського господарства у країнах ОЕСР, а також ускладнення та зростання кількості застосовуваних засобів, призвело до зміни обрахунку показника виміру підтримки. Комплексний аналіз засобів державної підтримки запроваджено з 1999 року, він оснований на групуванні показників відповідно до критеріїв їхнього застосування, незалежно від їх цілей та наслідків [13].

Така система класифікації дозволила не лише перекваліфікувати показники, але й досягнути однорідності даних, розрахованих в інших країнах. Оскільки аграрна політика є динамічним процесом, тому і показники мають змінюватися відповідно до актуальності застосування заходів державної підтримки.

Діюча класифікація ОЕСР визначає загальну сукупність трансфертів, пов'язаних із здійсненням державної політики щодо сільського господарства (ОЗП), яка складається із 3 основних заходів:

- трансферти, що отримують виробники (ЕПВ);
- трансферти, що отримують споживачі (ЕПС);
- трансферти та послуги загального призначення (ОППЗП).

Складові державної підтримки зображені на рис. 2.4, а методика розрахунку представлена в додатку А.

Рис. 2.4. Класифікація засобів державної підтримки згідно методики ОЕСР

На думку окремих експертів, яка узагальнена О.О. Школьнім, економіка сільського господарства страждає від недосконалості механізму управління, що призводить до того, що, прагнучи подолати ринковий дисбаланс і проводячи підтримку аграрного сектору, уряд не в змозі стабілізувати рівень доходів виробників. Крім цього, такого роду дотування породжує торгові суперечки, що не сприяє позитивним зрушенням у галузі.

Інколи зазначається, що рівень державної підтримки сільського господарства визначається обсягом грошових коштів, які виділяються державою на розвиток галузі, і збільшення даної суми призводить до покращення ситуації в ній, хоча на практиці збільшення чи зменшення обсягів державної підтримки неоднозначно впливає на становище сільськогосподарських товаровиробників.

Яскравим прикладом цього є ситуація в сільському господарстві країн Європейського Союзу та США. Зважаючи на мільярдні суми державної підтримки фермерам, в цих країнах спостерігається чітка

тенденція до зниження частки сільського господарства в економіці: за останні два десятиріччя кількість ферм, чисельність працюючих, частка сільського господарства у валовому внутрішньому продукті зменшились удвічі. Тому, на нашу думку, основним питанням підтримки сільського господарства є не абсолютні суми, що виділяються державою, а те, як ці кошти використовуються, на які цілі, з допомогою яких механізмів та як це впливає на розвиток галузі.

Для прийняття зобов'язань країни щодо вступу до СОТ проводиться розрахунок показника, який визначає рівень державної підтримки аграрного сектору – сукупний вимір підтримки (СВП). Даний показник характеризує ступінь впливу внутрішньої підтримки держави на умови світової торгівлі. СВП розраховується на основі підтримки, яка чинить спотворювальний вплив на умови міжнародної торгівлі – це так звана “жовта скринька” [72]. А такі загальні заходи, як розвиток сільських територій, допомога сільськогосподарським виробникам у випадку стихійного лиха, тобто так звана “зелена скринька”, при розрахунку СВП не враховується. Отже, загальна формула розрахунку СВП така:

$$\text{СВП} = (\text{P}_{id} - \text{P}_{ib}) * \text{Q}_i + \text{S}_i - \text{T}_i, \quad (1.5)$$

де P_{id} - внутрішня ціна виробника на товар i ; P_{ib} - світова ціна на продукт i ;

Q_i – обсяг прийняттого виробництва товару i ;

S_i – субсидії на товар i , причому лише ті, які підпадають під “жовту скриньку”;

T_i – податки на товар i .

Досліджуючи підтримку сільського господарства, можна зробити висновок, що світова тенденція передбачає переорієнтацію аграрної політики від підтримки управління сільським господарством до підтримки розвитку сільських територій, захисту прав споживачів сільськогосподарської продукції, екологічної безпеки аграрного виробництва. Підтвердженням цього є і зміна назви колишніх міністерств сільського господарства в ряді розвинених країн. Так, у Німеччині міністерство має назву “Німецьке федеральне міністерство захисту прав споживачів, продуктів харчування і сільського господарства”. Приблизно таку ж назву має колишнє міністерство у

Великій Британії, тобто на першому місці стоїть захист споживачів через забезпечення їхньої продовольчої безпеки.

Необхідно зазначити що, суперечливість та непослідовність внутрішньої аграрної політики України в цілому та державної політики підтримки зокрема, загострюють актуальність дослідження зазначених питань. За дослідженнями вітчизняних та зарубіжних вчених надається різна оцінка необхідності державного регулювання та підтримки, але однозначним є те, що особливості сільського господарства як специфічної галузі економіки потребують раціональної підтримки, покладеної в основу аграрної політики держави. Особливо важливим є визначення мети раціональної підтримки аграрного сектору, її спрямування та механізмів здійснення. Тому, на наш погляд, особливо важливим є вивчення зарубіжного досвіду щодо підтримки сільського господарства в розвинених країнах, механізмів та напрямків з метою визначення можливості та доцільності його застосування в Україні.

2.2. Принципи проведення політики підтримки сільського господарства СОТ.

Необхідність державної підтримки сільського господарства в Україні незаперечна. Однак важливо вивчити зарубіжний досвід державного регулювання сільського господарства, його еволюцію та відповідність до вимог світових організацій, маючи на меті не сліпе копіювання, а можливість зробити виважений вибір на основі набутого світового досвіду.

Головна мета СОТ полягає у сприянні вільному здійсненню торгівлі, при цьому уникаючи небажаних побічних наслідків. Частково це означає усунення перешкод та ознайомлення індивідуальних осіб, компаній та урядів з правилами торгівлі, що діють у світі, а також надання їм впевненості у неможливості раптових змін політики. Іншими словами, правила мають бути прозорими та передбачуваними.

СОТ допомагає врегулювати спірні ситуації. Угоди, включаючи ті, які в результаті кропітких переговорів укладаються в рамках СОТ, часто потребують інтерпретації. Найбільш гармонічним шляхом урегулювання розбіжностей є застосування певних нейтральних процедур на основі узгодженої законодавчої бази. Саме це є метою процесу урегулювання суперечностей, як викладено в угодах СОТ. Для

досягнення цілей СОТ застосовує у своїй роботі ряд простих та фундаментальних принципів.

Принцип 1: Недискримінація. Цей принцип складається з двох основних елементів:

- режим найбільшого сприяння (РНС): у рамках угоди із СОТ країни не можуть здійснювати дискримінаційних заходів по відношенню до своїх торговельних партнерів. Те ж саме стосується особливого сприяння будь-кому (наприклад, у вигляді знижених митних зборів на один з видів продукції), а також зобов'язує країни-члени однаково ставитись до всіх інших учасників СОТ;

- національний режим: це стосується рівного ставлення до іноземних та місцевих юридичних та фізичних осіб. Згідно з основними угодами з СОТ, імпортовані та вітчизняні товари повинні зазнавати однакового ставлення, принаймні після того, як імпортовані товари вже вийшли на ринок. Національний режим застосовується у тому разі, коли товар, послуга або предмет інтелектуальної власності вийшли на ринок. Таким чином, зміна розміру митного збору на імпортовані товари не є порушенням національного режиму навіть у тому разі, коли вітчизняна продукція не обкладається еквівалентним податком.

Принцип 2: Вільна торгівля. СОТ допомагає відкрито та вільно здійснювати торгівлю серед країн учасниць. Зниження торговельних бар'єрів, як тарифних, так і нетарифних, є одним із найбільш очевидних засобів сприяння торгівлі.

Принцип 3: Передбачуваність. Інколи обіцянка не підвищувати торговельний бар'єр буває настільки ж важливою, як і його зниження, оскільки в такому разі ділові кола мають можливість чітко уявити перспективи своєї діяльності. Завдяки передбачуваності та стабільності забезпечується сприяння інвестиціям, створюються додаткові робочі місця, і споживачі користуються перевагами конкуренції, мають кращий вибір та нижчі ціни. Коли країна-член СОТ погоджується відкрити свої ринки для товарів або послуг, вона має виконувати свої зобов'язання.

Принцип 4: Сприяння чесній конкуренції. Інколи СОТ називають організацією вільної торгівлі, однак, це визначення не є точним. Наприклад, ця система допускає існування тарифів, і, у певних обставинах, інших форм протекціонізму. Більш точно СОТ можна

визначити як систему правил, які сприяють відкритій, чесній та недеформованій конкуренції.

Принцип 5: Спеціальні умови для країн, що розвиваються. Система СОТ є сприятливою для розвитку, а також визнає, що країни, що розвиваються, потребують гнучкого ставлення у процесі виконання різноманітних угод СОТ. У самих угодах також наслідуються попередні положення ГАТТ, які передбачають спеціальну допомогу та торгівельні поступки для країн, що розвиваються.

У США необхідність державної підтримки сформулював свого часу президент Рузвельт, відстоюючи перший законодавчий акт з підтримки сільського господарства в Конгресі, наголосивши в своїй промові, що “бідний селянин плуга не купить” і це при тих обставинах, що формування продовольчого комплексу США не було обтяжене пережитками феодального ладу, бюрократією, а одразу формувалось в умовах ринкових (капіталістичних) відносин, основаних на приватній власності і особистій ініціативі. В подальшому уряд був зацікавлений в наявності реальних важелів впливу на процеси виробництва, споживання, експорту, імпорту товарів агропродовольчого комплексу.

Державна підтримка повинна раціонально поєднуватися з ринковими механізмами і ініціювати конкурентну боротьбу фермерів за ефективне використання бюджетної допомоги. Світовий досвід показує, що великі господарства краще використовують пільги і субсидії і це, в свою чергу, сприяє концентрації виробництва. З часів Великої депресії до сьогодні кількість фермерських господарств знизилась в 3,25 рази (з 6,5 млн. в 30-х роках до 2 млн. в наш час). Кожен рік кількість фермерів США зменшується на 1%, причому 50% з них ліквідуються через процедуру банкрутства [138, с. 25]. Підтримка сільського господарства не завжди відзначається своєю раціональністю, та, навіть у високорозвинених країнах вона не завжди має високий рівень ефективності. Так, ціновою державною підтримкою в США та ЄС користуються лише близько 25% найкрупніших товаровиробників, при цьому вони отримують близько 75% загальної підтримки, а це призводить до зростання капіталомісткості сільського господарства, що, в свою чергу, може слугувати зниженню рівня конкуренції в цій галузі, адже створює перешкоди для входження на ринок нових товаровиробників [31, с. 58].

Підтримка запроваджена в США, ще в 1934 році успішно діє і по нинішній час. Так, закон “Про товарно-кредитну корпорацію”, виданий в 1934 році, зі змінами і доповненнями в 1948 році встановив стабілізацію ринкової кон’юнктури шляхом державних закупок продукції, яка вироблялася в надлишку. На кінець 80-х років 47% врожаю пшениці, 75% молочних продуктів перебувало у власності держави. Товарно-кредитна корпорація фермерів США акумулює надлишок сільськогосподарської продукції, взамін якої надає фермерам цільові позички. Отримавши позичку, фермери можуть реалізувати свою продукцію на ринку за умов, що виручка від її реалізації перевищить суму позички та процентів на неї. У випадку,

коли ринкова ціна низька, фермер має право поставити продукцію до товарно-кредитної корпорації в обсязі, що не менше суми позички та процентів на неї [31 с. 85, 15 с. 134-136]. Причому корпорація отримує право власності і розпорядження над поставленою продукцією і може реалізувати її на внутрішньому чи зовнішньому ринках.

Закон США “Про продовольчу безпеку”, виданий в 1985 році, передбачав впровадження механізму виведення землі з обороту на основі 10 річної програми консервації земель. Держава виплачувала компенсаційні виплати фермерам за виведення з обороту земель, а також оплачувала половину витрат на залуження та лісопосадку на землях, які були вилучені із обороту. З допомогою такого механізму держава проводила регулювання обсягу продукції, ціни та доходів сільськогосподарських виробників. Таким способом виведено з обороту 31,6 млн. га сільськогосподарських угідь.

У 1949 році вперше почала застосовуватися програма прямих виплат, суть якої полягала в тому, що фермери отримували від держави прямі виплати для покриття різниці в цінах, за якими сільськогосподарська продукція закуповується, а потім реалізується споживачам. Дана програма не застосовувалася до 1973 року, а потім знайшла своє застосування для підтримки таких товарів як пшениця, кукурудза, рис, ячмінь, бавовник [31 с. 86].

З 1981 року підтримка доходів фермерів здійснювалася через мінімальні цільові ціни, причому вже через 5 років витрати бюджету на це становили 26 млрд. дол. Зростання бюджетних витрат змусило уряд

вжити заходи з посилення ринкової орієнтації фермерських доходів, і ці заходи були спрямовані на стимулювання експорту аграрної продукції.

Законом “Про продовольство, сільське господарство, консервацію і торгівлю” в 1990 році знято обмеження на розширення виробництва сільськогосподарської продукції і її просування на світові ринки [138, с. 26].

Кінець 80-х - початок 90 років були кризовими для сільського господарства США, тому надавалася значна державна підтримка, яка становила 4,5% всіх витрат федерального бюджету США, забезпечувала 27% фермерської виручки або 410 дол. щорічно на 1 га. Така підтримка надходила через ряд програм аграрної політики держави. Так, у галузі пільгового кредитування і страхування проводилося 2 державні програми, охорони сільськогосподарських ресурсів – 7, підтримки доходів виробників окремих видів продукції – 16, продовольча допомога населенню – 16, контроль за якістю продуктів харчування – 3 [31, с. 26-27].

Класифікуючи напрями державної підтримки фермерів США, Дем'яненко С.І. виділяє п'ять основних її каналів [31, с. 30]: пряма допомога через систему соціального забезпечення, яка розрахована на фермерів, котрі опинилися в скрутному становищі; державна підтримка, яка направлена на підвищення попиту на сільськогосподарську продукцію або зниження витрат виробництва; програма з обмеження посівних площ, унаслідок чого знижується обсяг виробництва і в силу специфіки галузі це призводить до зростання цін на сільськогосподарську продукцію; програми дотацій, які націлені на покриття різниці між закупівельними і продажними цінами, а також гарантування цін на сільськогосподарську продукцію; інші диференційовані цільові субсидії фермерам.

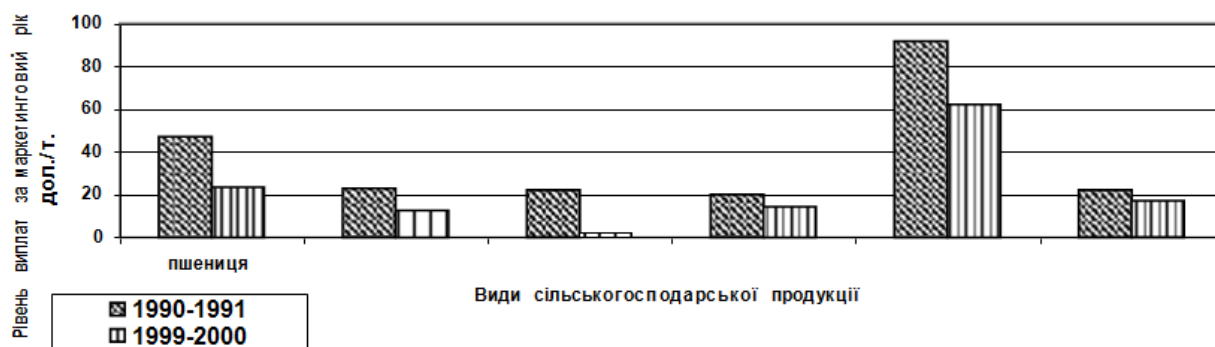
Механізм дворівневих цін використовується з метою отримання переваг від різниці еластичності попиту на внутрішньому ринку сільськогосподарських товарів країни (за умови, що еластичність нижча) і на міжнародному ринку, де еластичність вища внаслідок вищої конкуренції. Таким чином забезпечується зростання доходів фермерів. Дворівневі ціни направлені на підтримання внутрішніх цін вище ціни рівноваги, а надлишок продукції повинен бути реалізований на міжнародному ринку. За умови отримання маржинального доходу на

внутрішньому ринку, який рівний маржинальному доходу на міжнародному ринку, країна отримує максимальний дохід. Система дворівневих цін діє з у США 1924 року.

Вирішуючи питання підтримки національних виробників, кожна країна виходить із власних фінансових можливостей. У США в період з 30-х до початку 70-х років щорічна державна підтримка становила всього 0,5-0,7 млрд. дол. і тільки в 80-90 - ті роки досягла 60 млрд. дол. в рік [11; 67, с. 1].

В останній час підтримка сільського господарства країн Європейського Союзу та США вважається нераціональною та неефективною, а також має тенденцію до скорочення. Зростання обсягів субсидій в сільському господарстві призводить до надмірних витрат державного бюджету і, як наслідок, до зростання рівня податкового навантаження на галузі несільськогосподарського виробництва. У свою чергу, це призводить до підвищення цін на продукцію несільськогосподарського сектору економіки, що впливає на подорожчання засобів виробництва для сільського господарства, в результаті чого конкурентоспроможність національного виробника на світовому ринку знижується [2, с. 58].

З 1996 року урядом США ведеться політика, спрямована на поступове зниження підтримки в аграрній сфері країни. Надії покладаються на зростаючу частку великих сільськогосподарських підприємств, які здатні ефективно функціонувати без державних субсидій. Саме на такі підприємства спрямована увага уряду США. На рис. 2.5 графічно зображено рівень виплат за програмами урядової підтримки продукції сільського господарства за маркетинговий рік в США, дол. за тонну.

Рис. 2.5. Рівень виплат за програмами урядової підтримки продукції сільського господарства за маркетинговий рік в США, дол. за тонну

Проте, якщо порівнювати рівень заставних цін на 1990-1991 і на 1999- 2000 маркетингові роки, то вони зросли в середньому на 22,12%: по пшениці – 31,23%, ячменю – 24,26%, вівсу – 39,96%, кукурудзі – 20,38%, сорго – 16,93% [177, с. 35]. На рис. 2.6 зображено зміну обсягу заставних цін на сільськогосподарську продукцію в дол. США за тону.

Рис. 2.6. Зміна обсягу заставних цін на сільськогосподарську продукцію в США, дол. за тону

Зниження підтримки сільського господарства в США почалося з прийняттям у 1996 році закону “Про розвиток та реформування сільського господарства”, дія якого завершується в 2003 році. В даному законі сформовано механізм субсидій фіксованого розміру. Ці субсидії вводяться взамін механізму цільових цін, оскільки така підтримка не передбачає зміни ринкової кон’юнктури цін.

Раніше фермери отримували як підтримку різницю між цільовими цінами і ціною реалізації. Такий механізм не враховував ринкову кон’юнктуру, яка залежала від обсягів виробництва, що змушувало уряд проводити обмеження щодо обсягів посівних площ. Нові фіксовані субсидії мають граничний розмір – 40 тис. дол. на одного виробника, а якщо виробник (фермер) має кілька земельних ділянок у різних місцях, то сума субсидій не повинна перевищувати 80 тис. дол. на одного виробника. Половину субсидії виробник отримує до 15 січня, а решту до 30 вересня.

Даний механізм також далекий від досконалості, оскільки за умов підвищення ринкових цін виробники отримують безпосередній дохід, а також субсидію. За попереднім законодавством така ситуація була неможливою, оскільки ринкові ціни перевищували цільові [82; 91].

Скасування обмеження на розмір посівних площ (за винятком земель відведених під вирощування фруктів та овочів) пояснюється сподіваннями уряду США на зростання попиту на продукцію сільського господарства на світових ринках, а також проведення в світових масштабах політики лібералізації підтримки, що дасть можливість конкурентоспроможним підприємствам США збільшити обсяг експорту продукції.

Певні зміни відбулися і в механізмі отримання кредиту під заставу продукції. Державою визначаються заставні ціни, які дійсні протягом дії даного закону (1996-2002) і складають: пшениця – 95 дол./т., кукурудза – 78 дол./т., соєві боби – 190 дол./т. Необхідною умовою отримання кредиту є фізичне переміщення зерна на сховище ТКК. Проте для молочної продукції, цукру та арахісу механізм кредитування залишився без змін. Планується зниження рівня заставних цін, скорочуючи при цьому обсяг бюджетних витрат на підтримку сільського господарства.

Зниження державної підтримки сільського господарства прослідковується і через зменшення державного страхування. Страхування врожаю від стихійного лиха передається приватним страховим компаніям, і лише в тих регіонах, де ці послуги не розвинені достатньою мірою, функцію страхування продовжує виконувати держава.

Основним питання даного закону є програма забезпечення продовольчої допомоги, яка охоплює близько 50 мільйонів малозабезпечених американців. Витрати бюджету при цьому становлять близько 40 млрд. дол., що забезпечує підвищення попиту населення і не призводить до зниження цін на сільськогосподарську продукцію. Розподіл даного виду підтримки проводить Міністерство сільського господарства США, в бюджеті якого ця сума становить близько 45%.

Перенесення субсидування безпосередньо з виробника на розширення ємності ринку продовольства через субсидування споживача є чинником підтримки конкурентного середовища, в якому виробники змагаються за продовольчі кошти споживачів. Такого роду політика може стати прикладом для України, адже за вітчизняним законодавством допомога малозабезпеченим відноситься до витрат соціальної політики, а її необхідно розглядати з точки зору

сільськогосподарського виробника і передати в розпорядження Міністерства аграрної політики.

Поряд з цим Президент США Дж. Буш 13 травня 2002 підписав прийнятий Конгресом США закон, який передбачає масивні державні субсидії для сільського господарства. Необхідність такої підтримки за словами Президента США, була викликана тим, що “важко працюючі американські фермери заслуговують на підтримку”. Даний закон розрахований на 10 років протягом яких з федерального бюджету США буде виділено 190 млрд. дол. США на підтримку сільського господарства [14; 159- 160]. В середньому по 19 млрд. дол. на рік, але в 2002 рік виділено 36 млрд. дол., а в 2003 році - 54 млрд. дол. Субсидії будуть надані американським фермерам, які виробляють зерно, сою, бавовник, вовну, мед, фрукти, овочі, а також молочну продукцію.

Прийняття закону викликало резонанс у світовій спільноті. Так, країни Європи, що лідирують у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією, визнали даний закон як антиринковий та протекціоністський, а також такий, що суперечить раніше проголошеним принципам вільної торгівлі. Причинами його появи називають внутрішні політичні цілі, які спрямовані на підтримку фермерами Дж. Буша на президентських виборах 2004 року.

Прихильники закону, в тому числі й могутнє “американське сільськогосподарське лобі”, позитивно оцінили його. Вони констатували, що закон спрямований на підтримку сільськогосподарських районів США, які потребують державних субсидій для стабільного економічного розвитку.

Проте міністр сільського господарства Канади Л. Ванкліфт заявив, що довіра до США, як країни, яка проголошує вільну торгівлю, підривається цим законом. Дж. Буш відхилив ці звинувачення, аргументуючи, тим що закон не суперечить правилам і вимогам СОТ.

Російські вчені (Є.Серова, О.Крилатих) [77] прокоментували даний закон, як націлений на забезпечення виробництва надійного, безпечного, доступного продовольства та сировини; ефективне управління сільськогосподарськими землями та водними ресурсами; на підтримку доступу американської аграрної продукції на внутрішні і світові ринки; стимулювання подальшого соціально-економічного

розвитку; продовження досліджень для підтримки ефективного агропродовольчого сектору.

Міжнародним інститутом розвитку менеджменту (IMD) в м. Лозанна (Швейцарія), який складає рейтинг конкурентоспроможності всіх країн світу, проводилася оцінка ступеня ліберальності торговельного режиму країн. За відповідним рейтингом США займає лише 29 місце серед 49 країн в світі, хоча ця країна вважається борцем за вільну торгівлю. Це ще раз підтверджує уміння користуватися засобами захисту національної економіки та зберігати імідж країни послідовника свободи торгівлі [152, с. 45-55].

За визначенням С.М. Кваши, для європейських країн державне регулювання зовсім не випадкове явище, а навпаки, є запорукою ефективного розвитку агропромислового комплексу, що є незмінною передумовою процвітання всього суспільства [66, с. 93]. Державне регулювання сільського господарства в країнах Європейського Союзу виконує ряд завдань, серед яких найважливішими, з нашої точки зору, є: проведення політики підтримки цін на сільськогосподарську продукцію, що є засобом підтримки доходів товаровиробників аграрної сфери та забезпечує високий рівень життя сільського населення; підтримання стабільних ринків шляхом створення відповідних умов виробництва та збуту продукції за доступними цінами; допомога в ресурсному забезпеченні; проведення соціальної політики підтримки виробників; здійснення природоохоронної діяльності.

Одним з найсуперечливіших аспектів західноєвропейської інтеграції є аграрна політика. Різноманітність методів та засобів підтримки державою аграрного сектору економіки зумовили досить довгий період інтеграції європейських країн [56, с. 61]. З 1 січня 1958 року набув чинності Римський договір шести країн (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург) про створення Європейського економічного союзу, особливе значення якого полягало в залученні сільського господарства до загального ринку, в якому кількісні обмеження і митні платежі, які діяли між країнами-учасницями, скасовувалися або змінювалися на єдиний зовнішньоторговельний тариф.

Римським договором передбачалося досягнення таких цілей Спільної аграрної політики (САП): досягнення балансу інтересів між

виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції (ст. 39 Римського договору); організація спільних ринків (ст.40); визначення процедури прийняття Радою Міністрів правил, директив та інших рішень, які стосуються країн ЄС (ст. 43) [158, с. 245].

Економічні умови, які існували в ЄС, вимагали запровадження САП для виконання таких завдань [30, с. 4]:

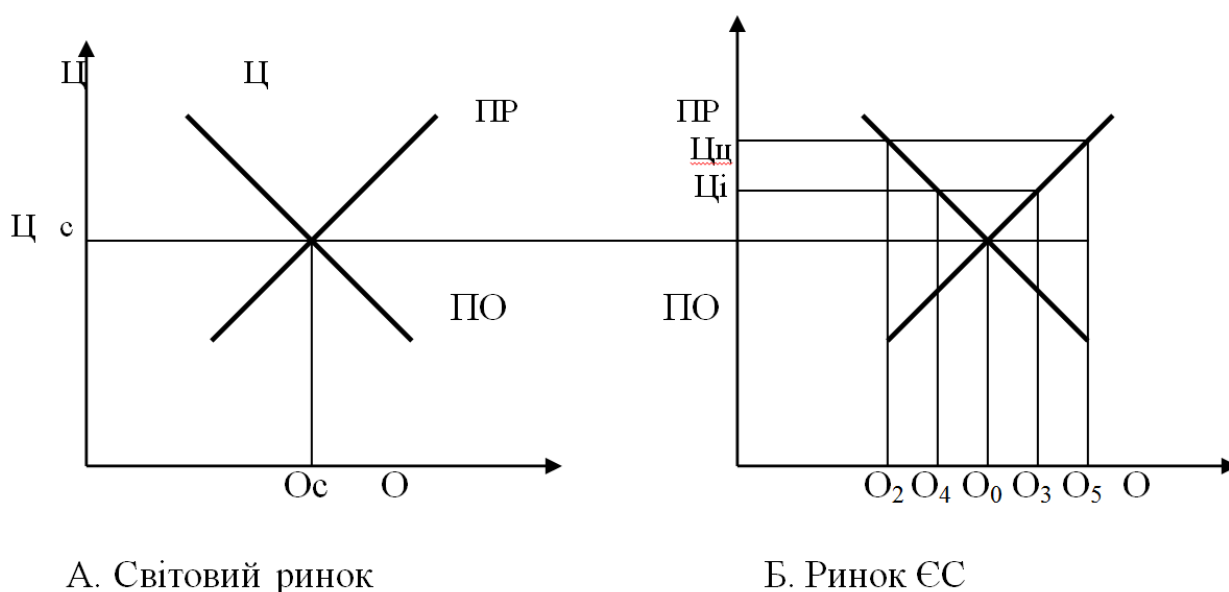
- гарантувати стабільне виробництво сільськогосподарської продукції та продуктів харчування за цінами, які доступні споживачам;
- забезпечити відповідний рівень життя для фермерів шляхом отримання гарантованого рівня доходів;
- підвищити ефективність використання ресурсів у сільському господарстві через запровадження прогресивних технологій виробництва та створення раціональної виробничої системи в галузі.

Лише через 4 роки (в січні 1962 року) було прийнято рішення про основні методи організації спільного ринку зерна, який взято за основу для організації ринків свинини, м'яса птиці, яєць. Стосовно інших видів продукції, то їх ринки були змодельовані, зберігаючи основні риси базової моделі, хоча вони і мали свої особливості, які обумовлені специфікою конкретного товару та ринку. Повне впровадження САП відбулося лише в 1967 році.

Механізм функціонування САП ЄС можна описати таким чином. Рада Міністрів ЄС, яку представляють 15 міністрів сільського господарства країн-членів, щороку визначає цільові ціни за видами сільськогосподарської продукції. Цільова ціна визначається як верхня межа ціни на продукцію в ЄС, і, як правило, вона значно вища за ціну на світовому ринку. Для запобігання більш дешевого імпорту на всі імпортовані товари накладається “змінне мито” в розмірі різниці між світовою і цільовою цінами. “Змінне мито” змінюється залежно від зміни світової і цільової ціни. Механізм цінової підтримки діє, доки ЄС є чистим імпортером.

У випадку, коли ЄС є чистим експортером, імпортні мита не впливають на внутрішню ціну, яка за цих обставин знижується до рівня ціни світового ринку. З метою недопущення цього Рада міністрів встановлює інтервенційну ціну, яка визначається як найнижча цінова межа і гарантована для сільськогосподарських виробників. Країни ЄС закупають будь-яку пропоновану кількість продукції встановленого

стандарту якості за інтервенційною ціною з метою запобігання падіння цін нижче інтервенційної ціни [30, с. 6-7]. Якщо продукції вироблено і закуплено занадто багато, то держава надає експортні субсидії згідно з експортними сертифікатами трейдерам з метою продажу відповідної кількості продукції в треті країни. Функціонування цінового механізму графічно зображено на рис. 2.7.

C_c – ціна світового ринку; $C_{ц}$ – цільова ціна ЄС; C_i – інтервенційна ціна ЄС; O – обсяг продажу; ПР – пропозиція продукції на ринку; ПО – попит на продукцію на ринку.

Рис. 2.7. Механізм цінової підтримки ЄС

Різниця між C_i і C_c , помножена на обсяг продаж, являє собою експортні субсидії, а різниця між $C_{ц}$ і C_c , помножена на відповідний обсяг продаж – змінне мито.

Використовуються також фіксовані субсидії на експорт в країни, які є традиційними покупцями товарів, експортованих із ЄС. За певних умов субсидії на виробництво молока можуть становити 55%, яловичини – 44%, свинини – 17% [138, с. 44-45]. Проте слід зазначити, що така політика є досить витратною, як для бюджету окремої країни, так і для Європейського Союзу в цілому. Проводячи таку політику підтримки через систему протекціонізму і підтримування цін, уряд ЄС надійно ізолював внутрішній ринок країн-учасниць, але витрати такого

захисту перекладено на споживачів, які вимушені купувати продукцію, ціна на яку є значно вищою світовою. Неефективність даної політики полягає в тому, що витрати на експортні субсидії перевищували доходи від імпортного мита [157, с. 247- 249, 158; 23].

Зростання рівня витрат на підтримку сільського господарства зображено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Витрати бюджету ЄС на сільське господарство

Показники	ЄС-9		ЄС-10	ЄС-12		
	1973 р.	1980 р.	1985 р.	1986 р.	1990 р.	1994 р.
Розділ гарантій FEOGA (підтримка ринкових цін і т.д.), % (1973 рік=100%)	100	297	518	581	697	984
Орієнтаційний розділ FEOGA (структурні заходів), % 1973 рік=100%	100	250	350	400	900	1400
Загальний рівень підтримки, млрд. екю	4,0	11,8	20,4	22,9	28,4	40,3
Загальний бюджет ЄС, млрд... екю	4,9	16,0	27,5	34,9	44,4	68,8
FEOGA в цілому в % до загального бюджету ЄС	82	74	74	66	60	59

Джерело: Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию практику и политику / Пер. с англ. В.А. Макеева, под ред. А.Г. Слуцкого. – Санкт-Петербург: Экономическая школа, - 1995. - С. 256.

У 1962 році Радою Європейського Союзу було прийнято угоду про фінансове забезпечення підтримки сільського господарства. Також було прийнято інструкцію про створення Європейського фонду по сільськогосподарській орієнтації і гарантіям (European Agricultural

Guidance and Guarantee Fund FEOGA) для фінансування експортних субсидій, ринкових інтервенцій і структурних заходів.

Лише в 1969 році було визначено умови фінансування FEOGA із загального бюджету ЄС [157, с. 249]. До першого напрямку витрат цього фонду відносять гарантії, які пов'язані з підтримкою ринкових цін. Підтримка ринкових цін в 1994 році зросла відносно до 1973 року в 9,84 рази, проте за цей час і зросла кількість країн-членів з 9 до 12. Витрати на структурні заходи зросли в 14 разів (в 1994 році порівняно з 1973 роком). Проте процент загального рівня підтримки в 1994 році відносно загального бюджету знизився в порівнянні з 1973 роком з 82% до 59%. Отже, високий рівень витрат на сільське господарство став для Європейського Союзу однією з найважливіших проблем.

Наріжним каменем стала проблема фінансування САП ЄС. В період з 1958 по 1970 роки наповнення бюджету ЄС проходило за рахунок грошових внесків країн-учасниць, а потім відбувалося залучення власних ресурсів Союзу за рахунок [138, с.36-38]:

- відрахування та митних зборів на імпорт третіх країн;
- відрахування за цукор і глюкозу, які здійснюються їх виробниками;
- сплати певної частки податку на додану вартість та валового внутрішнього продукту кожною державою, що входить до його складу. Загальні обсяги власних ресурсів обмежені рівнем 1,27% ВВП Євросоюзу.

Загострення проблеми бюджетних видатків і динамічне зростання надлишків сільськогосподарської продукції вимагали поглиблення реформ САП. САП визначають як дуже складну політику, яка охоплює сотні регулювань майже усіх сфер сільськогосподарського виробництва та переробки.

Від самого її започаткування її доводилося постійно реформувати [57; 135, с. 67]. Так, в 1968 році запроваджено квотування на виробництво рафінованого цукру. Реформа 1969 року була спрямована на регулювання перевиробництва пшениці шляхом запровадження програм її закупівлі з метою переробки та використання на нехарчові цілі, зокрема на годівлю худоби. В 1982 було впроваджено граничні обсяги виробництва молока, цукру, зерна, рапсу, помідорів як сировини для промислової продукції з метою запобігання падіння цін.

Проведення реформи 1984-1988 роках проходило в таких напрямках [158, с. 258-259]:

- заморожування цін підтримки з 1984-1985 років, хоча деяким країнам ЄС вдалося обійти дане обмеження;
- введення квот на виробництво молока та зерна з метою пригальмування процесу перевиробництва продукції сільського господарства;
- введення так званих стабілізаторів, які передбачали зниження цін або скорочення субсидій у випадку, коли кількість виробленого товару перевищувала максимальну гарантовану кількість продукції (maximum guaranteed quantities MGQs).

Якщо визначену кількість було перевищено, то на порушників накладалися штрафні санкції. Недоліком даного напрямку є те, що максимально гарантована кількість відноситься до загального обсягу виробництва для всіх країн ЄС, тому стає можливим принцип “безбілетника” (freerider) відповідно до якого будь-який окремих виробник може не зменшувати обсяг виробництва, а навпаки, його збільшувати, у сподіванні на те, що інші виробники будуть скорочувати виробництво.

У 1988 році введено нову програму стабілізаційних заходів – виведення землі з обороту. Програма має добровільний характер і передбачає отримання компенсації за виведення з сільськогосподарського обороту не менше 20% ріллі на період не менше ніж 5 років. До кінця 1991 року в країнах ЄС було виведено з обороту 2,5% загальної земельної площі, яка використовувалась під зернові. Особливо інтенсивно програма впроваджувалась в Німеччині і Нідерландах, де розмір виплат був досить значним. Так, німецькі фермери отримують в середньому 300 євро за один гектар переведення орної землі в пар, або консервації землі, що становить 5-12% орних земель.

Значні витрати з проведення даної програми привели до необхідності використання досвіду США, на якому базувався “План Мак-Шеррі”, відповідного до якого скорочення площ посіву є невід’ємною умовою отримання коштів для підтримки цін. Даний план після чималих дискусій був затверджений в травні – червні 1992 року.

Однак він все-таки передбачував такі заходи, як скорочення цін на рільничі культури з компенсаційними витратами виробництва за умов виведення земель із обороту. Під дію даної реформи потрапило 75% сільськогосподарського виробництва. Ціни на зерно було скорочено на 30%, яловичину - на 15%, молочні продукти - на 5%.

Функціонування САП ЄС мало свій прояв у застосуванні такого інструменту аграрної політики як квотування. Передумовою запровадження квотування стало перевиробництво певних видів сільськогосподарської продукції. Метою даного інструменту є:

- забезпечення високого рівня внутрішніх цін на аграрну продукцію;
- недопущення перевиробництва та зниження фінансових витрат з бюджету ЄС.

При введенні механізму квотування виникли такі проблеми [30, с. 8-9]:

- Виділення квот проводилося всім виробникам, а не найефективнішим, що породжувало нераціональне використання праці, землі, капіталу в сільському господарстві;
- Відбувається спекуляція квотами, в результаті чого капіталізація квоти проходить за аналогією з землею та капіталом. Так, оренда 1 кг квотованого молока коштує 10 євро центів, а продаж – 80 євро центів;
- Витрати ЄС на експортні субсидії на молоко становили 2,3 млрд. євро щорічно, що, до прикладу, складає $\frac{1}{4}$ державного бюджету України;
- Зростання доходів виробників сільськогосподарської продукції внаслідок державної підтримки відбувається лише на першому етапі, а потім вони поглинаються збільшенням виробничих витрат у наступних стадіях виробничого процесу (так званий “ефект відлуння”);
- Підтримка цін на продукцію сільського господарства призводить до зростання цін на землю та підвищення рівня ренти. А це, в свою чергу, веде до збільшення капіталомісткості сільського господарства і зростання виробничих витрат. Така ситуація має негативний вплив на конкурентоспроможність.

Найбільш грандіозна за комплексністю реформа була запроваджена в 1999 році (“Програма 2000”). Метою даної програми є

спрощення САП, перетворення її на програму більш доступну, більш децентралізовану з точки зору прийняття рішень з питань прямих цільових витрат, можливості скорочення обсягів цінової підтримки з таких товарів, як молоко, зерно, яловичина. Ще однією передумовою проведення реформи є розширення ЄС через набуття членства п'ятьма східноєвропейськими країнами: Чеською Республікою, Угорщиною, Польщею, Словенією, Естонією. Вступ даних країн призведе до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і до додаткового навантаження на бюджет ЄС [30, с. 5].

Програма 2000, прийнята в 1999 році і розрахована на 6 років (до 2006 року), передбачає відхід від цінової підтримки продукції сільського господарства, а особливо зерна, олійних культур, молочних продуктів, виробництва яловичини до прямих виплат і змінює систему оцінки контролю виробництва. Планується, що в 2006 році на підтримку сільського господарства буде виділятися 40,5 млрд. євро, або на 20% менше, ніж у 1997 році. Дана реформа передбачає: зниження цінової підтримки на зерно на 15%, або на 18 євро за тонну; зниження прямих виплат на насіння олійних культур на 33% до 2002 року; зниження ціни підтримки на яловичину на 20% (з 2780 до 2224 євро за тонну) і замінити її на прямі виплати через 3 роки; фіксування загальних витрат на підтримку сільського господарства на 2000- 2006 роки в розмірі 40,5 млрд. євро [26, с. 8].

Також завданням реформи є забезпечення конкурентоспроможності європейських товаровиробників на світовому ринку та захист європейської моделі ринку, яка основана на багатофункціональному підході до ведення бізнесу [155]. Новим засобом впливу буде можливість країн-учасниць обумовлювати розміри прямих державних субсидій власним виробникам за умови дотримання ними екологічних вимог, а також спрямовувати до 20% загального обсягу фінансування на розвиток сільських територій.

Поряд з цим, аналізуючи досвід зарубіжних країн, а особливо країн Європейського Союзу та США, можна спостерігати чітку тенденцію зниження частки сільського господарства в економіці в цілому. Про це констатують дані щодо скорочення частки сільського господарства у ВВП, кількості зайнятих працівників у сільському

господарстві, а також збільшення частки доходів фермерів, які отримано поза межами сільського господарства.

Так, частка сільського господарства в ВВП у країнах ОЕСР знизилася з 2,8% до 2,1% у 2000 році в порівнянні з 1986-1988 роками. В США за період з 1960 по 2000 рік зниження відбулося в 2,3 раза (з 4% до 1,7%), в країнах ЄС в 5,3 рази (з 9% до 1,7%) за аналогічний період. Поряд з цим відбувається процес скорочення процентної частки чисельності зайнятого в сільському господарстві населення. Так, в країнах ОЕСР за період з 1986 – 1988 по 2000 рік процентна частка зменшилася на 1,1 п. п. з 8,9% до 7,8%, а якщо проаналізувати даний показник з 1960 року, то в США відбулося зменшення в 3,3 раза (з 9% до 2,7%), а в ЄС за аналогічний період в 2,5 раза (з 21% до 8,5%).

Причиною зменшення ролі аграрного сектору в економіці є особливості сільськогосподарського виробництва, про йшлося в розділі 1.1. Слід звернути увагу, що така ситуація відбувається за мільярдної підтримки сільського господарства урядами розвинених країн. У 2000 році обсяг підтримки аграрного сектору країн ОЕСР сягав 327 млрд. дол. США, що становило 34% доходів фермерів.

Значний процент фінансування підтримки (68%) був перенесений на споживачів, які купували сільськогосподарські товари за цінами, що є значно вищими за світові, та втратили при цьому на 38% більше. В 1995 році політика САП збільшила витрати покупців на харчові продукти на 53 млрд. дол. США, ніж це було б без САП. Це становить 140 дол. США на душу населення, або 570 дол. США на сім'ю з 4 осіб [30, с. 11]. Витрати бюджету на проведення аграрної політики в країнах ОЕСР становили 32%, що у відносному значенні сягає 1,3% від ВВП даних країн, або 52 млрд. дол. США в 2000 році [58, с. 1-7].

За дослідженнями Н.Сеперович, основним інструментом підтримки аграрного виробництва в Польщі є підтримка ринкових цін шляхом застосування квот на виробництво, інтервенційних закупок, імпорتنих тарифів та експортних субсидій. Проте, інтервенційні заходи на внутрішньому ринку зерна Польщі використовуються виключно для продовольчої пшениці та жита. В 2001 році підвищено рівень мінімальних цін та встановлено обмеження щодо виплат. Так, сільськогосподарські виробники можуть отримати плату не більше ніж за 8 тонн пшениці та 4 тонни жита на гектар посівної площі. Агентом із

закупівель, зберігання та продажу з боку держави є Агенція з питань сільськогосподарського ринку.

Ринок цукру регулюється з допомогою такого механізму як квотування виробництва. Так, виробнича квота на цукор для внутрішнього споживання в 2001-2002 році становила 1,54 млн. тонн, Б-квота (цукор на експорт) – у межах 104,4 тис. тонн. Мінімальна ціна продажу становила 488 дол. США за тону (або 2000 злотих) у 2001/2002 маркетинговому році.

Для підтримки продукції тваринництва Агенція з питань сільськогосподарського ринку запровадила новий механізм підтримки – допомога на зберігання масла тваринного, свинини та жиру.

У Словаччині сільське господарство підтримується шляхом регулювання продовольчого ринку, торговельних обмежень і прямих виплат. В 2001/2002 маркетинговому році виробничі квоти, мінімальні й інтервенційні (гарантовані ціни) встановлювалися на пшеницю, картоплю, яловичину та свинину. Покупці сплачують фіксовані мінімальні ціни за продукцію в межах квоти. Державний фонд ринкового регулювання (ДФРР) купує надлишкову продукцію в межах квоти за гарантованими цінами, що встановлюються нижче рівня мінімальних цін. Продукція понад квоту продається за внутрішніми ринковими цінами. ДФРР надає кредити виробникам зерна та насіння олійних культур на фінансування розміщення культур у державних сховищах.

Регулювання ринку цукру відбувається з допомогою розрахунку на внутрішнє споживання рафінованого цукру (квота А – 180 тис. тонн), з метою уникнення ринкових коливань, надлишок цукру може експортуватися з отриманням експортних субсидій (квота Б – 10 тис. тонн). Проте, з 2001 року експортні субсидії не виплачувалися, а підтримка відбувалася з допомогою заходів, спрямованих на обмеження імпорту.

У 2001 році проводяться виплати на 1 га площі під зерновими культурами в розмірі 16,5 дол. США, овочами 62 дол., картоплею 330 дол. США на 1 га. По таких культурах як насіння соняшнику, тютюну, фрукти виплати на площу трансформовані у виплати на готову продукцію. В 2001 році загальна сума виплат на площу та готову продукцію рослинництва становила 19 млн. дол. США.

В тваринництві найбільш важливими механізмами підтримки є виплати на обсяг молока, виробленого в межах квоти, та поголів'я худоби. У 2001 році на ці цілі було використано 31 млн. дол. США.

Регулювання аграрної політики Угорщини відбувається з допомогою таких механізмів як виплати на одиницю площі та на використання матеріально-технічних ресурсів. Регулювання продовольчого ринку відбувається шляхом інституційних цін, державних закупівель, програм зберігання і експортних субсидій. В Угорщині діє Служба регулювання сільськогосподарського ринку, яка щорічно встановлює гарантовані ціни, індикативні довідкові ціни, оголошує мінімальні та максимальні інтервенційні ціни. Об'єктом державного регулювання є пшениця, кормова кукурудза, яловичина, свинина, молоко, цукрові буряки та цукор.

У разі коливання ринкової ціни в сторону збільшення (зменшення) за мінімальну (максимальну) інтервенційну відбувається державне регулювання.

За результатами досліджень А.Охлопкова, в країнах, які є світовими лідерами в експорті сільськогосподарської продукції, а також аграрне виробництво в яких є основним джерелом зростання національного багатства, аграрний сектор завдяки жорстким умовам конкуренції стає більш конкурентоспроможним і функціонує без державної підтримки: субсидій і дотацій. Так, Нова Зеландія є прикладом ефективного розвитку та функціонування сільського господарства без державної допомоги, що першочергово було пов'язано із складним соціально-економічним станом в державі: економічною кризою та політичною нестабільністю. Нова Зеландія є світовим лідером з продажу молока і баранини (1/3 світового експорту молока та 1/2 світового експорту баранини), в 1984 році скасувала сільськогосподарські субсидії. Передбачуване напередодні реформ виведення 10% фермерів з бізнесу не відбулося, лише 1% фермерів збанкрутіли. Результатом реформи стало зростання обсягів виробництва в аграрному секторі, а також сектору у ВВП, прибутки фермерів зросли.

Таким чином, Україні недоцільно орієнтувати свою аграрну політику на САП ЄС. В існуючій ситуації Україні необхідно повною мірою врахувати світові тенденції та узгодити власні національні інтереси з реальними економічними можливостями. Принципова

відмінність економічного становища країн ЄС та України є причиною проведення різної політики підтримки. Так, якщо економіка ЄС характеризується стабільністю та достатністю, а сільське господарство розвивається у відносно несприятливих природнокліматичних умовах, то в Україні ситуація інша. Бюджет України не в змозі нести значні витрати з підтримки аграрного сектору, але поряд з цим країна має потужний сільськогосподарський потенціал, запорукою успіху якого є сприятливі природно – кліматичні умови. Тому виникає необхідність визначити можливості України щодо використання підтримки сільського господарства, а також правила і умови внутрішньої підтримки, які регламентуються СОТ – провідною організацією щодо міжнародної торгівлі.

2.3. Інструменти та вимоги щодо підтримки сільського господарства та сільських територій СОТ.

Прагнення урядів різних країн до погоджених правил багатосторонньої торговельної системи на основі принципу недискримінації було передумовою створення СОТ. За мету ставилося досягнення поступової лібералізації торгівлі, поживлення конкуренції, збільшення попиту на товари та координація політики різних країн у сфері зовнішньоекономічної торгівлі. Значної лібералізації світової торгівлі вдалося досягти шляхом проведення низки міжнародних переговорів, які отримали назву “раунди багатосторонніх торговельних переговорів”.

Результатом першого раунду переговорів в Женеві (1947 рік) стало 45000 торгових знижок, завдяки яким приріст обсягів світової торгівлі становив 10 млрд. дол. США, тобто 1/5 світового товарообігу [108, с. 3-7]. Основним змістом переговорів інших восьми раундів стало тарифне регулювання, антидемпінгові заходи, нетарифні заходи, сільське господарство, текстиль, інтелектуальна власність, врегулювання спорів, створення СОТ. Кількість учасників також зростала з – 23 країн-засновників до 123 країн-учасниць восьмого Уругвайського раунду.

Ринок сільськогосподарської продукції відіграє важливу роль у світовій торгівлі. Загальний обсяг світового товарного експорту становив близько 5,5 трлн. дол. в 2000 році, з них на сільське господарство припадає близько 10%, тобто 550 млрд. дол. Обсяг

міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією перевищує торгівлю хімічною продукцією (526 млрд. дол.), текстильними виробами (148 млрд. дол.), одягом (186 млрд. дол.), металопродуктами (126 млрд. дол.).

Найбільш вагомими експортерами сільськогосподарської продукції в світі – це США (12,1% світового експорту), Франція (7,2%), Нідерланди (6,2%), Канада (6,2%) та Німеччина (5,1%). Основними імпортерами сільськогосподарської продукції також є США (11,3% світового імпорту), Японія (10,2%), Німеччина (7,6%), Великобританія (5,9%) і Франція (5,4%). Сукупна питома вага країн Центральної і Східної Європи та СНД у міжнародній торгівлі сільськогосподарськими товарами становить усього 4% [16, с. 3-4].

Враховуючи велику питому вагу торгівлі сільськогосподарськими товарами в світовій торгівлі, виникало ряд проблемних питань, які потребували регулювання. Генеральна Угода з Торгівлі і Тарифів (ГАТТ-1947) не виділяла сільське господарство як окрему категорію, тому торгівля сільськогосподарськими товарами мала б, хоча б теоретично, регулюватися тими ж правилами, що діють для промисловості. Однак із загальних правил ГАТТ існувало два важливих винятки для сільського господарства – дозвіл на експортні субсидії та кількісні обмеження – які стали причиною істотних відмінностей торгівлі сільськогосподарськими і промисловими товарами в рамках багатосторонніх правил ГАТТ [16, с. 4].

Для покращення міжнародних торгових відносин у сільському господарстві на Уругвайському раунді СОТ, який проходив в 1986-1994 роках, була підписана Уругвайська Угода про сільське господарство (УУСГ), яка регулювала такі основні питання як доступ на ринок, експортні субсидії, внутрішню підтримку, а також санітарні та фітосанітарні заходи. Уругвайська Угода про сільське господарство набула чинності 1 січня 1995 року [16, с. 6].

Одним з головних результатів Уругвайського раунду було значне зниження тарифів. У розвинених країнах зниження тарифів було, здебільшого, поетапним і тривало п'ять років, починаючи з 1 січня 1995 року. В результаті у цих країнах було знижено тарифи на промислові товари на 40% – з 6,3% до 3,8% у середньому. Вартість

імпортних промислових товарів, на які був розповсюджений безмитний режим у розвинених країнах, піднялась з 20% до 44%.

Був вдосконалений пакет угод Уругвайського раунду. Двадцять шостого березня 1997 року 40 країн, частка яких у загальному обсязі світової торгівлі інформаційними продуктами складає більше 92%, погодились усунути імпортні мита та інші збори на цю продукцію до 2000 року (по деяким товарам – до 2005 року). Як і в інших випадках, пов'язаних із виконанням зобов'язань по тарифам, кожна країна-учасниця розповсюджує ці зобов'язання однаково на всі країни-члени СОТ (тобто, застосовує режим найбільшого сприяння), це стосується навіть тих країн-членів, які не взяли на себе подібних зобов'язань.

Розвинені країни збільшили кількість статей імпорту, митні тарифні ставки на які є "зв'язаними", з 78% до 99% від загального асортименту товарів. У країнах, що розвиваються, це збільшення було значним: з 21% до 73%. Країни з перехідною економікою збільшили кількість товарів із зв'язаними тарифними ставками з 73% до 98%. Це означає значне підвищення надійності для торговельних організацій та інвесторів, які діють на ринку.

Сільське господарство.

Доступ до ринку. Наразі тарифи на всю сільськогосподарську продукцію є зв'язаними (тобто, фіксованими, збільшити які важко). Практично всі імпортні нетарифні обмеження такі, наприклад, як квоти, були переведені у тарифи – такий процес отримав назву тарифікація. Це значно підвищило передбачуваність ринків аграрної продукції. Раніше більше ніж на 30% сільськогосподарської продукції розповсюджувались квоти або обмеження на імпорт. Перший крок процесу "тарифікації" полягав у заміщенні цих обмежень тарифами, які забезпечували майже той самий рівень протекціонізму. Потому, впродовж шести років – з 1995 по 2000 рік – ці тарифи поступово знижувались (період зниження для країн, що розвиваються, закінчується у 2005 році). Зобов'язання щодо забезпечення доступу до ринку для сільськогосподарської продукції також усунув попередні заборони на ввезення певних видів продукції. Також були підготовлені переліки зобов'язань країн щодо скорочення програм внутрішньої підтримки та експортних субсидій для сільськогосподарської продукції.

СОТ: цілі для сільського господарства у цифровому вираженні

	Розвинені країни 6 років: 1995-2000	Країни, що розвиваються 10 років: 1995-2004
Тарифи		
Середнє зменшення по всім групам сільськогосподарської продукції	-36%	-24%
Мінімальне зниження на продукт	-15%	-10%
Внутрішня політика		
Зниження Загального АРД Сектору (базовий період: 1986-88)	-20%	-13%
Експортна торгівля		
Розмір субсидій	-36%	-24%
Субсидований об'єм (базовий період: 1986-90)	-21%	-14%

Найменш розвинені країни не повинні зобов'язуватися скоротити тарифи або зменшити субсидії. Базовий рівень для зниження тарифів був встановлений на рівні зв'язаної тарифної ставки станом на 1 січня 1995 року; у разі нефіксованих тарифів за базовий рівень приймався фактичний розмір ставок, які нараховувались у вересні 1986 року, на момент початку Уругвайського раунду. Для продуктів, по яким нетарифні обмеження були переведені у площину тарифів, уряди можуть застосовувати спеціальні заходи у надзвичайних ситуаціях ("спеціальні захисні дії") для попередження стрімкого падіння цін або зростання об'ємів імпорту, що може завдати шкоди фермерам у цих країнах. Однак, в угоді обумовлюється коли і як можна запроваджувати надзвичайні заходи (наприклад, їх не можна застосовувати по відношенню до імпортованих товарів, на які розповсюджуються тарифні квоти).

Чотири країни застосовували положення "спеціального режиму" для обмеження імпорту особливо уразливих продуктів (головним чином, рису) протягом імплементаційного періоду (до 2000 року для розвинених країн, до 2004 – для країн, що розвиваються), однак, згідно з

чітко визначеними умовами, включаючи забезпечення мінімального доступу до ринку для іноземних постачальників. Серед цих країн були Японія, республіка Корея та Філіппіни (по рису).

Внутрішня підтримка. Головне нарікання на політику підтримки внутрішніх цін або, іншими словами, на субсидоване виробництво, полягає у тому, що така практика стимулює надлишкове виробництво. Застосування такої політики призводить до витискання імпорتنих товарів або веде до застосування експортних субсидій та демпінгових цін на світових ринках. В Угоді по сільському господарству визначена різниця між програмами підтримки, які напряду стимулюють виробництво, і тими, які не справляють безпосереднього впливу.

Внутрішні програми, які мають прямий вплив на виробництво і торгівлю, мають бути скорочені. Члени СОТ підраховували розмір такої допомоги, яку вони надавали за рік аграрному сектору (використовуючи метод розрахунку, відомий як "загальний агрегований розмір допомоги" або "Загальний АРД") за базовий період з 1986 по 1988 роки. Розвинені країни погодились скоротити ці показники на 20% впродовж шести років, починаючи з 1995. Країни, що розвиваються, погодились на 13% скорочення протягом десяти років. Найменш розвинені країни не повинні робити ніяких скорочень. (Ця категорія внутрішньої підтримки називається "жовтою скринькою").

Заходи, що справляють мінімальний вплив на торгівлю, можуть застосовуватись вільно – вони відносяться до "зеленої скриньки". До їх числа входять державні послуги, як то дослідження, контроль над захворюваннями, розвиток інфраструктури та безпечність харчових продуктів. Також дозволяються певні прямі платежі фермерам у разі, якщо від фермерських господарств вимагається обмежити виробництво (інколи відносяться до категорії заходів "блакитної скриньки"), певні програми урядової допомоги для сприяння розвитку сільського господарства та сільської місцевості у країнах, що розвиваються, а також інші види незначної допомоги ("de minimis") порівняно із загальною вартістю продукту або продуктів, по яким надається допомога (5% або менше у випадку розвинених країн, і 10% або менше для країн, що розвиваються).

Експортні субсидії. Згідно з Угодою по сільському господарству, надання субсидій для експорту сільськогосподарської продукції

забороняється, за виключенням випадків, коли такі субсидії і обумовлені у переліку зобов'язань країни-члена. Якщо вони включені у перелік, то у такому разі положення угоди вимагають від членів СОТ скорочення як грошових коштів, які вони витрачають на експортні субсидії, так і об'єму експорту, по якому надаються субсидії. Приймаючи середній розмір субсидій у 1986-1990 роках за базовий, розвинені країни погодились скоротити об'єм експортних субсидій на 36% за шість років, починаючи з 1995 (24% за 10 років для країн, що розвиваються). Розвинені країни також домовились скоротити об'єм субсидованого експорту на 21% протягом шести років (для країн, що розвиваються, 14% за 10 років). Найменш розвинені країни не повинні запроваджувати ніяких скорочень.

Санітарні та фітосанітарні стандарти (СФС). В окремій угоді по безпечності продуктів харчування та стандартам здоров'я тварин та рослин (Угода про санітарні та фітосанітарні заходи або СФС) викладені основні правила щодо нормативів, які стосуються здоров'я та безпечності сільськогосподарської продукції. Країнам дозволяється встановлювати власні стандарти. Однак, ці нормативи мають спиратися на наукову базу. Вони мають застосовуватися лише у тій мірі, яка є необхідною для захисту людей, тваринного або рослинного світу або їх здоров'я. Також вони не повинні самовільно або необґрунтовано дискримінувати країни, в яких переважають ідентичні або схожі умови.

Країни-члени заохочуються до використання міжнародних стандартів, керівництв та рекомендацій у тому разі, коли такі існують. Однак, у разі наявності наукового обґрунтування країни-члени можуть застосовувати заходи, які ведуть до встановлення більш високих стандартів. Також вони можуть встановлювати більш високі стандарти, базуючись на належній оцінці ризиків у тому разі, коли такий підхід є логічним і послідовним. У разі неможливості наукового обґрунтування, може застосовуватися "принцип завбачливості" щось на зразок підходу "безпека перш за все".

Ця угода також дозволяє країнам застосовувати різні стандарти та різні методи здійснення контролю над продукцією. Але, в такому разі, як країна-експортер може бути певною, що та практика, яку вона застосовує до своєї продукції, є прийнятною і у країні-імпортері? Якщо країна-експортер може підтвердити, що вона застосовує щодо експорту

такі ж заходи з охорони здоров'я, які існують і в країні-імпортері, то країна-імпортер має, в свою чергу, погодитись із стандартами і методами країни-експортера.

Ця угода містить положення щодо процедур контролю, інспектування та санкціонування. Уряди повинні розповсюджувати попередні повідомлення щодо запровадження нових або внесення змін в існуючі санітарні та фітосанітарні нормативи, а також створювати національні довідкові центри для надання відповідної інформації. Згідно з цією угодою, перераховані положення були включені до технічних бар'єрів для здійснення торгівлі.

Результати переговорів в Доха. У прийнятій у листопаді 2001 року в м. Доха Декларації міністрів більш чітко визначаються цілі на основі виконаної роботи, а також встановлюються терміни для їх досягнення. Визначними питаннями переговорів є подальше значне зниження тарифів, внутрішньої підтримки та експортних субсидій. Також, на думку деяких країн, важливою ціллю нових переговорів повинно стати положення про встановлення таких самих правил та порядку здійснення торгівлі сільськогосподарською продукцією як і ті, що застосовуються до інших товарів.

Довгостроковим завданням, яке зазначається в преамбулі Угоди, є “створення справедливої і ринково-орієнтованої системи торгівлі сільськогосподарською продукцією” через зобов’язання на підтримку і захист, а також створення посилених та більш дієвих правил та дисциплін ГАТТ. Дане завдання виконується через забезпечення суттєвого зменшення підтримки та захисту сільського господарства шляхом виправлення та усунення обмежень і спотворень на світових ринках сільськогосподарської продукції.

Більшість країн з перехідною економікою при вступі до СОТ мають за мету зайняти свою нішу в міжнародній торгівлі, а також поряд з високорозвиненими країнами брати участь у регулюванні відносин в цій сфері. Економічна зацікавленість пов’язана з отриманням сприятливіших умов торгівлі на ринках країн-учасниць [77, с. 59-65].

Приєднання до СОТ є тривалим і складним переговорним процесом, який вимагає сильної політичної волі керівників урядів для того, щоб здійснити економічні, торгові та юридичні реформи з метою виконання взятих перед СОТ зобов’язань. Країна, яка приєднується до

СОТ, бере на себе зобов'язання прийняти торгові правила й угоди, що складаються з 29 окремих текстів, які підписані всіма членами СОТ. За даними експертів, у середньому для приєднання до СОТ потрібно 4-6 років переговорів і кожного року до СОТ приєднується від 3 до 5 країн. Проте, для деяких країн час, необхідний для приєднання, був інший. Киргизстан приєднався через 2,5 роки, Болгарія через 10 років, Китай через 15 років [1, 75].

Республіки колишнього Радянського Союзу з великим ентузіазмом подали заяви про членство в СОТ в період з 1993 по 1997 рік. Сім з них стали членами цієї організації: 3 прибалтійських країни, Киргизстан, Грузія, Молдова та Вірменія, яка стала 145 членом СОТ [2]. Більшість країн мали такі проблеми в ході переговорного процесу: труднощі, пов'язані зі зміною торгового законодавства, слабкі знання угод і процедур переговорів із СОТ, неаргументованість пропозицій та вимог, а також слабка організація та координація всього процесу приєднання.

Україна стоїть на шляху входження до СОТ. Так, 20 листопада 1993 року подана офіційна заява про намір приєднатися до ГАТТ і 26 липня 1994 року направлено меморандум про зовнішню торгівлю до Робочої групи приєднання України до ГАТТ. У період з лютого 1995 року по червень 2001 року відбулося 8 зустрічей Робочої групи [117, с.178-179]. Періодичність проведення засідань була нерівномірною. Так, з червня 1998 року процес вступу був призупинений і відновився лише в середині 2000 року.

Причинами зупинки визначають: посилення політики підтримки національного виробника після фінансової кризи та попередження про загрози, які надходили від глобалізації у вигляді російської і азіатської фінансових криз. На восьмому засіданні Робочої групи, яке проводилося 13-14 червня 2001 року, обговорювалися питання про стан процесу переговорів про доступ на ринки товарів та послуг, внутрішню підтримку сільського господарства, приведення економічного законодавства України до вимог СОТ та найбільш вагомих питань торговельної політики: ліцензування імпорту, технічні бар'єри на шляху торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи.

Процес приєднання підтримується серією президентських указів і урядових рішень, які націлюють до кінця 2002 року завершити в цілому серію двосторонніх переговорів. Указом Президента від 5 вересня

2001 року №797 “Про додаткові заходи по прискоренню вступу України до СОТ” були визначені заходи з підвищення ефективності діяльності Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ. Указ Президента «Програма заходів щодо завершення вступу України до Світової організації торгівлі” від 5 лютого 2002 року №104, затвердив програму, яка передбачає перелік індикативних заходів на 2001-2003 роки [160;164].

Метою даної програми є ефективне розв'язання завдання щодо швидшого набуття Україною членства у СОТ. Реалізація заходів, передбачених її розділами, дозволить: завершити двосторонні переговори в рамках Робочої групи з питань доступу до ринку товарів та послуг України і підписати двосторонні протоколи; забезпечити гармонізацію національного законодавства з нормами та вимогами угод СОТ.

У квітні 2004 року в Женеві відбулося 12-е офіційне засідання Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ. Мета даного засідання полягала в детальному розгляді положень проекту Звіту Робочої групи, який є завершальним документом при вступі України до СОТ. Особливо гостро в переговорному процесі постають питання:

1) узгодження обсягу внутрішньої державної підтримки агропромислового сектору. Проблематичність даного питання полягає в тому, що вимоги в положеннях СОТ не завжди повною мірою враховують реалії перехідного періоду вітчизняної економіки;

2) тарифні квоти на цукор – сирець;

3) продовжуються переговори про доступ до ринку товарів та послуг з 15 країнами-членами робочої групи.

Слід зазначити, що СОТ знаходиться в кризовому стані через глибокі протиріччя, які виникли між її членами: розвиненими країнами ЄС та США і країнами Кернської групи. Причиною суперечностей стали подвійні стандарти щодо використання заходів державної підтримки сільського господарства. Прикладом цього можуть слугувати такі дані, що в ЄС на експортну підтримку витрачається щорічно 3 млрд. євро, або 7% від загальної державної підтримки, в той час, як країни, які приєднуються, не мають права використовувати таку

підтримку. Зараз в СОТ всього 25 країн із 144 мають право на експортні субсидії.

Досвід багатьох країн показує, що переговори з питань сільського господарства в контексті приєднання до СОТ є одним з найбільш складних і довготривалих процесів [9; 17;26]. Технічно їх можна розділити на такі три складових:

- внутрішня підтримка та загальне скорочення сукупного виміру підтримки;
- експортні субсидії (скорочення розміру субсидій та скорочення обсягу субсидованої продукції);
- доступ до ринку (імпортні тарифи: середнє скорочення за всіма сільськогосподарськими товарами та мінімальне скорочення за кожною тарифною групою).

Розглянемо вимоги щодо внутрішньої підтримки сільського господарства. Заходи внутрішньої підтримки можна розділити на такі, що підлягають обов'язковому скороченню, і такі, що не підлягають обов'язковому скороченню. Заходи, що не підлягають обов'язковому скороченню, безпосередньо не впливають на ринкові процеси і умови конкуренції. Це так звані заходи “блакитної скриньки”, “зеленої скриньки” та заходи спеціального та диференційованого режимів. Заходи, які мають поступово скорочуватися, відносяться до так званої “жовтої скриньки”, за умови, що їх вартісна оцінка сукупного виміру підтримки перевищує для розвинених країн 5%, а для країн, що розвиваються, 10% вартості валової продукції сільського господарства як для продуктової так і не продуктової підтримки [77, с. 59-65].

Заходи “блакитної скриньки” передбачають прямі виплати за програмами обмеження виробництва за умов, якщо:

- такі виплати прив'язані до конкретних площ та врожаїв;
- здійснюються на 85% або менше від базового рівня виробництва;
- виплати на худобу здійснюються на чітко визначену кількість голів.

Заходи внутрішньої підтримки, які не підпадають під зобов'язання про скорочення (“зелена скринька”), відповідно до Угоди про сільське господарство додаток 2 п.1 повинні задовольняти основну вимогу, згідно з якою вони не повинні справляти спотворюючого впливу на

торгівлю чи виробництво, або такий вплив повинен бути зведений до мінімуму.

Основними критеріями, яким мають відповідати заходи “зеленої скриньки”, є такі [20, с. 62]:

- підтримка повинна надаватися через урядові програми, що фінансуються за державні кошти (враховуючи відмову уряду від отримання доходів), але не за кошти споживачів;
- наслідком підтримки не повинне бути надання цінової підтримки споживачам.

У Додатку 2 УУГС перераховано заходи внутрішньої підтримки, які можна віднести до “зеленої скриньки”, та умови, які повинні виконуватися при цьому.

Так урядові програми з надання послуг передбачають:

- Загальні послуги, до яких відносять різноманітні дослідницькі програми, які можуть стосуватися охорони навколишнього середовища, а також програми, які стосуються окремого товару; боротьба зі шкідниками та захворюваннями, зокрема системи з раннього попередження, карантину та винищення; послуги з навчання, підготовки спеціалістів; послуги з розповсюдження інформації, консультативні послуги; інспектування; маркетингові послуги та послуги з просування товару; послуги щодо створення інфраструктури, а саме будівництво доріг, транспортних споруд, ринкових та портових споруд.

Щодо загальних послуг, то існує ряд необхідних умов з їх використання. Так, витрати на послуги у сфері маркетингу не можуть передбачати витрати на невизначені цілі такі, як зменшення ціни продажу або надання безпосередньої економічної вигоди покупцям. Кошти, які направлені на поліпшення інфраструктури, повинні витрачатися лише на проведення капітальних робіт і не використовуватися на субсидування придбання сировинних матеріалів та поточні витрати.

- Створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки. Програма продовольчої безпеки передбачає проведення витрат на нагромадження та зберігання запасів товарів, визначених в національному законодавстві. При цьому закупівля товарів державою

повинна здійснюватися за поточними ринковими цінами, а продаж за цінами, не нижчими ніж на внутрішньому ринку.

Необхідною умовою є те, що різниця між ціною купівлі та зовнішньою довідковою ціною має бути врахована при розрахунку сукупного виміру підтримки (СВП). Така можливість надається країнам, що розвиваються, які можуть здійснювати закупку за регульованими цінами. Проте, такий елемент субсидії повинен бути об'єднаний разом з тими, що підлягають скороченню.

- Внутрішня продовольча допомога.

Закупка продовольства повинна здійснюватися за поточними ринковими цінами. Для країн, що розвиваються, із зобов'язань про скорочення виключається надання продуктів харчування за субсидованими цінами з метою продовольчого забезпечення бідних верств населення міста і села на постійній основі та за розумними цінами. Право на отримання продовольчої допомоги надається лише за чітко визначеними критеріями, що стосуються харчування. Особи, які отримали таке право, отримують допомогу в формі прямого надання продовольства або купують продовольство за ринковими або субсидованими цінами.

- Підтримка доходу, не пов'язана з виробництвом.

Право на отримання такої підтримки надається за чітко визначеними критеріями: дохід, статус отримувача як виробника або землевласника, використання факторів виробництва або рівень виробництва у визначеному і фіксованому базовому періоді. Сума прямих виплат не повинна залежати або визначатися видом або обсягом виробництва, внутрішньою чи світовою ціною на товар та факторами виробництва, які використовуються.

- Фінансова участь уряду в програмах страхування доходів та гарантуванні безпеки доходів.

Втрата доходів, що перевищує 30% від валового доходу, отриманого від сільського господарства, має компенсуватися. Сума таких виплат повинна компенсувати 70% втрат доходів виробником і повинна залежати виключно від доходу, а не від обсягу виробництва, внутрішніх чи світових цін, факторів виробництва, які використовуються.

- Виплати на відшкодування збитків від стихійних лих.

Отримання таких виплат можливе лише після офіційного визнання урядом країни-члена СОТ факту стихійного або подібного лиха. Втрата доходів має перевищувати 30% обсягу виробництва і витрати не повинні бути вищими, ніж це є необхідним для відшкодування їх повної вартості.

- Допомога на структурну перебудову надається через програми:

- 1) Субсидії на виведення працівників з галузі сільського господарства або їх переведення до несільськогосподарського сектору економіки залежать від повного і постійного виведення їх отримувачів з товарного сільськогосподарського виробництва;

- 2) Субсидії надаються через програми, що мають на меті виведення земельних та інших ресурсів, враховуючи виведення поголів'я худоби з товарного сільськогосподарського виробництва, терміном щонайменше на 3 роки, а у випадку із сільськогосподарською худобою – від її забою або ліквідації. Виплати не передбачають вимог щодо альтернативного використання земельних та інших ресурсів;

- 3) Субсидії на інвестиції мають сприяти фінансовій та фізичній реструктуризації виробничої діяльності виробника з метою подолання об'єктивно доведених структурних недоліків. Сума таких виплат не повинна залежати від обсягу виробництва, від ціни на світовому та внутрішньому ринках, здійснюватися протягом визначеного часу та обмежуватися обсягом.

- Виплати за програмами охорони навколишнього середовища.

Виплати здійснюються в рамках чітко визначеної урядової програми охорони або захисту навколишнього середовища. Сума виплат обмежується сумою додаткових витрат або втрат доходів, які необхідні для виконання умов даної урядової програми.

- Виплати за регіональними програмами надання допомоги.

Виплати надаються лише виробникам виключно неблагополучних районів, які мають на це право. Сума виплат не повинна залежати від внутрішніх чи світових цін на товар або від обсягу виробництва. Виплати повинні бути загальнодоступними для всіх виробників в неблагополучних регіонах і обмежуватись сумою додаткових видатків або витрат, які виникли при веденні сільськогосподарського виробництва у відповідному регіоні [18, с. 62-67].

І.В. Кобута провела порівняльний аналіз підтримки сільського господарства України на основі видаткової частини Зведеного бюджету України на відповідність назвам заходів СОТ, які віднесені до “зеленої скриньки”. В додатку Б показано заходи підтримки в Україні та їх відповідність СОТ [72, с. 346].

У результаті досліджень було визначено, що в базовому періоді (1994- 1996) серед заходів підтримки “зеленої скриньки” в Україні найбільшу питому вагу займали бюджетні трансфери, які виділяються на загальні послуги, а саме розвиток інфраструктури на селі невикористаного призначення, підготовка і підвищення кваліфікації спеціалістів і робітничих кадрів для виробничої і соціальної сфер села, послуги з проведення перевірок окремих продуктів для виявлення відповідності нормам охорони здоров'я, безпеки, рівня якості, стандартів [72, с. 345-347].

Досвід ведення переговорів показує, що заходи “зеленої скриньки” досить часто не відповідають інтересам аграрної сфери країн, що розвиваються [72 с. 345-349; 157 с. 19-20]. Критерії заходів внутрішньої підтримки (перераховані в Додатку 2 УУСГ) були розроблені з врахуванням існуючої практики підтримки сільського господарства в розвинених країнах і мають антагоністичну дію для країн, в економіці яких аграрний сектор займає провідні позиції. Із 12 типів дозволених урядових програм підтримки, які перелічені в Додатку 2 УУСГ, два направлені на скорочення сільськогосподарського виробництва, що викликає заперечення в більшості країн, що розвиваються, і країн з перехідною економікою, які спрямовані на зростання та розвиток аграрної сфери економіки [157, с. 19-20].

При проведенні міжнародних переговорів загострилося питання щодо актуальності продовольчої безпеки країни. Адже прийняті домовленості про скорочення підтримки не повинні стати на перешкоді держави забезпечити або гарантувати достатню продовольчу пропозицію для національних споживачів. Це питання слід розглядати з точки зору країн – чистих імпортерів, країн – чистих експортерів та країн, об'єктивно самозабезпечених. Більшість країн досягли продовольчої безпеки шляхом запровадження внутрішніх програм, що гарантують захист від іноземної конкуренції через використання квот, субсидій та нетарифних заходів.

За дослідженням деяких науковців, вільна міжнародна торгівля буде сприяти розвитку товаровиробників у країнах, що розвиваються, через зменшення субсидованого експорту, зокрема країн-членів ОЕСР, оскільки експортні субсидії зменшують ціни виробників у країнах-імпортерах. Вільна торгівля забезпечить більші можливості щодо доступу до ринків і підвищення світових цін на товари. Це в свою чергу дасть позитивний результат для забезпечення продовольчої безпеки в країнах, що розвиваються [72, с. 349; 17; 25; 55].

Ще однією проблемою є неконкретність визначення багатьох ключових термінів, що дозволяє віднести ту чи іншу урядову програму до категорії заходів “зеленої скриньки”. Так, в рамках субсидій “зеленої скриньки” можливе надання підтримки виробникам в “неблагополучних регіонах”, проте відсутність в тексті УУСГ критеріїв визначення терміну “неблагополучні регіони” створює перешкоди у використанні даного виду підтримки. Аналогічна проблема виникає при визначенні “сприяння структурним змінам в діяльності виробника”. Різна інтерпретація країнами “сприятливих структурних змін” також створює труднощі при наданні підтримки.

Поряд з необмеженим використанням заходів підтримки “зеленої скриньки” необхідно також аргументувати і відстоювати право на надання підтримки, яка відноситься до заходів “жовтої скриньки” понад мінімальний рівень, який допускається УУСГ [151; 157, с. 20].

Довгостроковою ціллю в діяльності СОТ є поступове скорочення аж до невикористання субсидій, які мають вплив на виробництво і торгівлю сільськогосподарською продукцією, і перехід всіх країн на підтримку аграрного сектору шляхом заходів “зеленої скриньки”. Особливо цю позицію відстоюють країни Кернської групи, США, Австралія, Канада, Аргентина, Бразилія, які наполягають на невикористанні заходів “жовтої скриньки” понад дозволений “мінімальний рівень”. Проте лише 5 країн з 16, які вступили в СОТ з моменту її створення, змогли зарезервувати право на використання заходів підтримки “жовтої скриньки” понад мінімальний рівень [101]. Це такі країни як Болгарія, Йорданія, Хорватія, Литва, Тайвань [157, с. 20].

Заходи внутрішньої підтримки, які справляють спотворювальний вплив на торгівлю, відносяться до так званої “жовтої скриньки”. Дані заходи кількісно виражені показником сукупного виміру підтримки, який

враховує всі інші види підтримки, спрямовані на стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, і через це порушують нормальні умови конкуренції на світовому аграрному ринку. До заходів “жовтої скриньки” відносять дохід, утрачений урядом у результаті використання податкових пільг, кредитних субсидій, списання заборгованості сільськогосподарським підприємствам [151; 77 с. 59-95; 66].

Уряди країн-членів СОТ на Уругвайському раунді міжнародних переговорів взяли на себе зобов'язання зі скорочення внутрішньої підтримки. Скорочення СВП проводиться відповідно до індивідуального графіка, який фіксується в списках зобов'язань кожної країни. Схема зобов'язань зі скорочення субсидій передбачає визначення країнами-членами СОТ рівня внутрішньої підтримки на початок виконання угоди (1995 рік) і його поетапне скорочення до 2000 року для розвинених країн та до 2004 року для країн, що розвиваються.

Початковий період зобов'язань протягом періоду виконання УУСГ називається загальним рівнем базового періоду. Даний рівень внутрішньої підтримки фіксується у Розкладі внутрішньої підтримки, а після цього вираховують річний і остаточний рівень зобов'язань. Рівень зобов'язань останнього року – це максимальний рівень загального СВП, який дозволений в останній рік виконання УУСГ. Щорічна внутрішня підтримка не повинна перевищувати той рівень, який зафіксований в списках зобов'язань для даного року. Тобто рівень поточного СВП є зв'язаним.

Передбачено УУСГ скорочення СВП країнами-членами СОТ на узгоджений процент. Розвинені країни погодилися скоротити СВП на 20% від середнього рівня базового періоду – 1986-1988 роки протягом 6 років починаючи з 1 січня 1995 року. Для країн, що розвиваються, необхідно зменшити СВП на 13,3% протягом 10 річного періоду. Завдяки даному скороченню загальний обсяг СВП знизиться з 197721 млн. дол. США, який був зазначений у базовому періоді 1986-1988 роках, до 162497 млн. дол. США на кінець імплементації. Так, для США СВП становив 23,9 млрд. дол. США, для ЄС – 92 млрд. дол. США, для Польщі – 4,2 млрд. дол. США.

Важливе значення має вибір базового періоду часу, який буде покладено в основу розрахунку СВП, що в подальшому підлягає скороченню. Угода про сільське господарство не несе чітких вказівок

щодо вибору базового періоду часу. Проте учасники Уругвайського раунду вибрали період з 1986 по 1988 рік, як найбільш репрезентабельний. Відносно країн, які мають намір приєднатися до СОТ, у технічній записці Секретаріату СОТ інформація про внутрішню підтримку повинна використовуватися як середнє значення за останні три роки. Однак даний документ не має обов'язкової сили, що ще раз наголошує про важливість прийняття даного питання, оскільки від цього залежить той рівень підтримки, який уряд зможе надавати сільському господарству країни вже члену СОТ.

Лише уряди Киргизії та Оману вибрали в як базовий 3-річний період, який безпосередньо передував року офіційного початку переговорного процесу. Інші країни вибрали інший 3-річний період, який знаходиться в часовому інтервалі між створенням Робочої групи по приєднанню і завершенням її роботи.

Досвід країн, які приєдналися до СОТ, переконує у важливості вибору валюти для визначення СВП. Реальна вартість загального СВП може значно змінюватися залежно від вибраної валюти. Головним фактором є інфляція та регулювання національної валюти. За деяким винятком країни, що розвиваються, надали свої СВП у національній валюті. За 1995-1998 роки польський злотий знецінився відносно долара на 50%. Оскільки підрахунок СВП для Польщі було здійснено в доларах, реальна вартість злогого завдяки девальвації відносно долара збільшилася за розглянутий період. На практиці це звело нанівець зобов'язання по 20%-ому зниженню СВП, якщо розглядати його в національній валюті. Оскільки Угорщина взяла на себе зобов'язання по внутрішній підтримці в національній валюті, вартість зобов'язань виражена в доларах, зменшилася, бо угорський форинт знецінився відносно долара. Таким чином 20%-не скорочення СВП для Угорщини стало значно вищим в доларовому еквіваленті, враховуючи девальвацію (приблизно на 60% за 1995-1998 роки) форинта відносно долара.

Розрахунок СВП проводиться на індивідуальній основі як різниця між фіксованою зовнішньою довідковою ціною та діючою регульованою ціною, помноженою на обсяг виробництва продукції, який підлягає підтримці. Тобто для кожного окремого товару розраховується специфічний СВП. Після цього обраховується їх сума для визначення загального специфічного СВП. Також обраховується

підтримка, яка не є специфічною, тобто не пов'язана з конкретним товаром. Загальне значення СВП розраховується як сума субсидій, обрахованих на індивідуальній основі для кожного товару, та всі внутрішні субсидії, які не пов'язані з конкретним товаром.

СВП для кожного товару визначається на основі таких елементів:

- Підтримка ринкової ціни, яка дорівнює різниці між адміністративною/регульованою ціною у господарстві та зафіксованою зовнішньою довідковою ціною, помноженою на прийнятне виробництво.

Зафіксована зовнішня довідкова ціна – це ціна c.i.f. вартість одиниці імпорту для базового періоду або f.o.b. вартість одиниці експорту.

Прийнятне виробництво визначається як обсяг виробництва продукції, на яку виробник має право застосувати регульовану/адміністративну ціну.

- Підтримка ринкової ціни для вхідного ресурсу або послуги визначається як різниця між адміністративною ціною в господарстві та ринковою ціною помноженою на кількість ресурсів, які отримують субсидію.

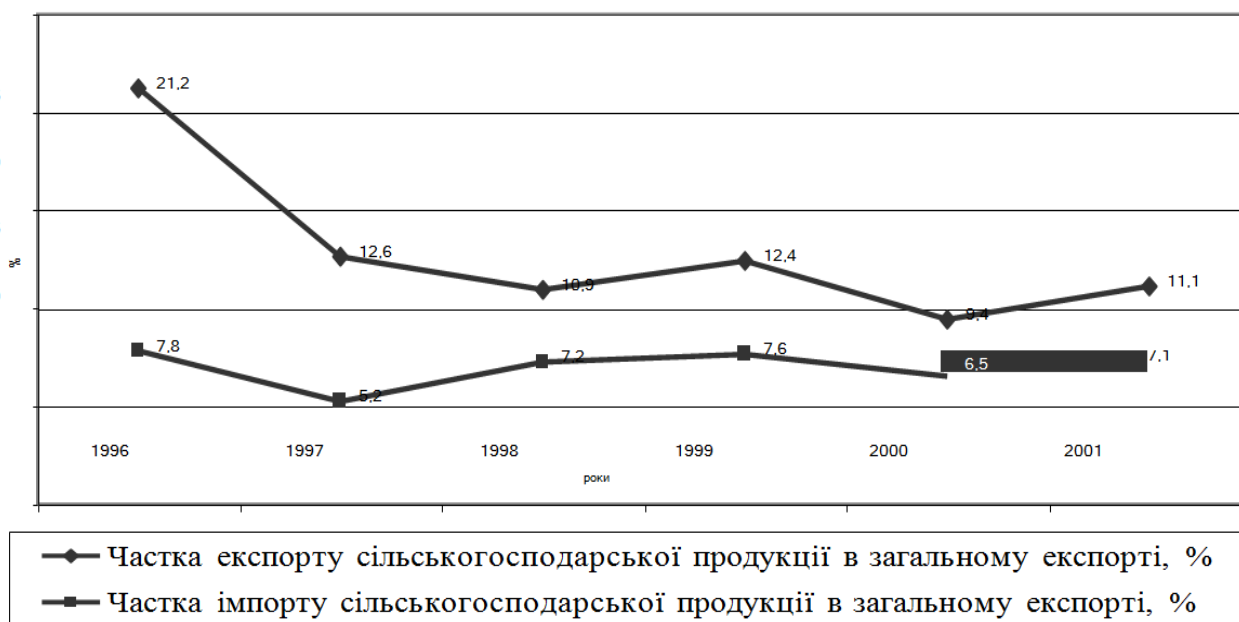
- Продуктовий СВП, який поширюється на окремі продукти, визначається як сума всієї позитивної підтримки для базового продукту (підтримка ринкової ціни + інші види підтримки, які не залежать від цінової різниці). Даний показник можна розрахувати на основі бюджетних витрат.

Продуктовий СВП повинен входити до загального СВП, якщо він перевищує рівень *de minimis* (5% для розвинених країн або 10% для країн, що розвиваються, від вартості загального виробництва цього продукту).

Україна здавна мала славу житниці Європи та поставляла свою продукцію на світові ринки. Динаміка обсягів експорту сільськогосподарської продукції завжди переважала обсяги імпорту та торговельне сальдо на сільськогосподарську продукцію стабільно має позитивне значення на відміну від загального торговельного сальдо країни в цілому (рис. 2.8).

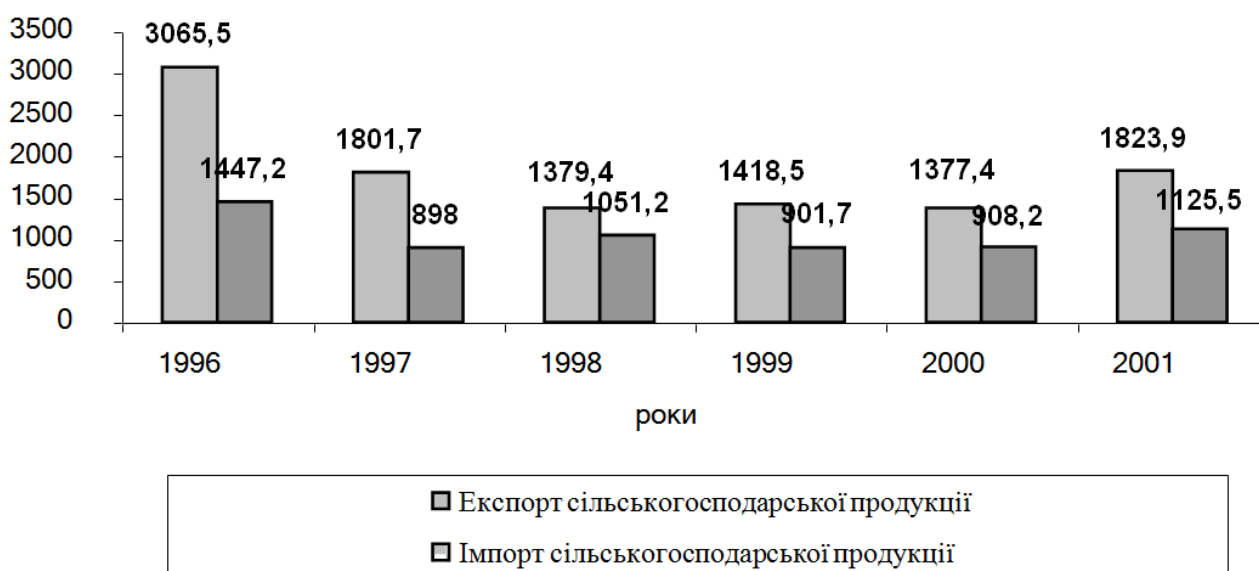
Так, торговельне сальдо по сільськогосподарській продукції за останні шість років коливається в межах 328,2 млн. дол. США в 1998 році до 698,4 млн. дол. США в 2001 році. Найвищий показник позитивного торговельного сальдо становив 1618,3 млн. дол. США у 1996 році.

Позитивне сальдо по сільськогосподарській продукції становило 76,1% (2000 рік) від позитивного загального торговельного сальдо по країні.

Рис. 2.8. Динаміка частки експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в торговому балансі України за 1996-2001 роки

Високі обсяги експорту сільськогосподарської продукції перевищують обсяги імпорту в 1,5 – 2 рази (рис. 2.9).

Рис 2.9. Динаміка експорту та імпорту сільськогосподарської продукції в Україні, млн. дол. США

Зменшення обсягів зовнішньої торгівлі в 1997 році в Україні в цілому та в торгівлі сільськогосподарською продукцією зокрема було наслідком загального зменшення обсягів світової торгівлі в результаті наростаючої світової фінансової кризи та кризи в Російській Федерації в 1998 році.

Після спаду обсягів експорту в 1998-2000 роках уже в 2001 році були відмічені позитивні тенденції: обсяг експорту сільськогосподарської продукції зріс на 32,4%, зростання позитивного сальдо по сільськогосподарській продукції становило 48,8%, обсяги імпорту зросли на 23,9% в 2001 році в порівнянні до 2000 року.

Основною передумовою збільшення експорту сільськогосподарської продукції в Україні є сприятлива цінова кон'юнктура на світовому ринку та достатня пропозиція сільськогосподарської продукції на вітчизняному ринку.

Отже, необхідно усвідомити, що Україна має стати повноцінним учасником світової торгівлі. Подальший розвиток торгівлі сільськогосподарською продукцією в значній мірі буде залежати від зовнішньоторговельної і аграрної політики країни. Внутрішня і зовнішня політика не можуть проводитися ізольовано і лише комплексний підхід на основі узгодження заходів підтримки вітчизняного ринку з правилами світової торгівлі дозволить діяти в унісон з потребами часу.

Політична воля і економічна доцільність визначили пріоритетом вступ України до СОТ. Дане питання конкретизовано в Указах Президента України про заходи щодо завершення вступу України до СОТ та в останньому посланні Президента України до ВР України про Європейську інтеграцію [118-121;164].

Сільське господарство та торгівля сільськогосподарською продукцією посідають чільне місце в економіці України. Уряд України вважає сільське господарство стратегічним сектором, і, таким чином, кроки, які робляться у цій сфері, особливо вступ до СОТ, мають бути ретельно прораховані. Робоча група по вступу України до СОТ була створена 17 грудня 1993 року. Меморандум про режим зовнішньої торгівлі був розповсюджений у 1994 році, після чого у 1995 році відбулось перше засідання Робочої групи. Остання редакція проекту Звіту Робочої групи по Україні була розповсюджена у серпні 2005 року.

Останнє засідання Робочої групи відбулось у березні 2005 року. Тривають двосторонні переговори про доступ до ринку на базі переглянутих пропозицій товарів та послуг.

Ситуація в Україні у порівнянні з вимогами СОТ. За інформацією Міністерства аграрної політики, граничний агрегований розмір допомоги (АРД) очікується на рівні \$1,14 млрд. (приблизно 5,7 млрд. гривень по діючому курсу обміну). Якщо Україна втримає АРД на цьому рівні (за умови утримання на стабільному рівні інших факторів, як, наприклад, курсу обміну), це створить достатній простір для подальшого збільшення заходів підтримки фермерських господарств, які відносяться до "жовтої скриньки".

Податкові пільги: єдина проблема, яка стосується звільнення від ПДВ, полягає у тому, що це є дискримінацію по відношенню до іноземних товарів. У рамках закону СОТ про недискримінацію, у разі, якщо на молоко та м'ясо встановлена нульова ставка ПДВ, тоді і ПДВ на імпортоване сире молоко та м'ясо також має бути нульовим.

Захист від імпорту. Україна притримується політики автаркії, запроваджуючи високі імпортні тарифи та нетарифні бар'єри для здійснення торгівлі. Понад 60 відсотків імпортних тарифів на агропродовольчу продукцію виражені як у вигляді *ad valorem*, так і у вигляді спеціальних тарифів. Ці змішані тарифи призводять до того, що спеціальні тарифи у вигляді *ad valorem* на соняшникову олію, цукор та м'ясо птиці значно перевищують 100 відсотків. Імпортні тарифи на всю сільськогосподарську продукцію, яка виробляється на внутрішньому ринку, утримуються на дуже високому.

Таким чином, високі імпортні тарифи комбінуються з обмежувальними нетарифними заходами, такими як тривалі та непрозорі митні процедури й дорогі ветеринарні та карантинні послуги на кордоні, а також інші перевірки відповідності СФС.

Квоти на виробництво. Уряд України застосовує квоту на цукор з метою підтримки виробників цукрового буряку та цукру за рахунок коштів споживачів. Квота на цукор була введена у 2000 році і наслідую систему ЄС. Однак, вона не передбачає субсидування експорту надлишкового товару. Національна торгова квота на цукор, вироблений з вітчизняного цукрового буряку, а також мінімальні ціни на буряк та цукор в рамках квоти, встановлюються щорічно. У 2002-2004

операційних роках квота була встановлена на рівні 1,8 млн. тон цукру за мінімальною ціною на білий цукор на рівні \$455 за тону (контрольна ціна CIF на білий цукор з Бразилії та Франції варіює у межах \$330-390 за тону). Беручи до уваги той факт, що споживання цукру в Україні складає більше 2 млн. тон, втрата споживацького прибутку від запровадження квоти на цукор дорівнює, принаймні, 800 млн. гривень на рік, або 3,2 млрд. гривень протягом 2002- 2004 років. Згідно з правилами СОТ, переміщення коштів від споживачів до фермерів у результаті адміністративного регулювання цін в рамках квоти на цукор буде додане до поточного АРД України.

Членство у СОТ. Члени СОТ погодились здійснювати поступову лібералізацію торгівлі і сільськогосподарськими товарами шляхом створення менш деформуючих умов для міжнародної торгівлі. Лібералізація торгівлі сільськогосподарськими продуктами заохочується введенням політичних обмежень у чотирьох областях: (1) Доступ до ринку; (2) Внутрішня підтримка; (3) Експортні субсидії; а також (4) Технічне регулювання.

Доступ до ринку: Україна скоротить тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції в середньому з 30 до 13 відсотків, і є свідчення того, що Робоча група СОТ біль-менш згодна з цією пропозицією. Скорочення імпортних тарифів серйозно загрожуватиме лише м'ясній продукції, вирощуванню фруктів, овочів та виробництву цукру, оскільки інші сільськогосподарські товари відносяться до експортних. Україна встановить розмір тарифної квоти на цукор на рівні близькому до нульового, однак, збереже високі (50%) тарифи на імпорт понад встановлену квоту. Після раунду в Доха Україна повинна буде ще скоротити імпортні тарифи, що стримає велике зростання мінімальних цін на цукор в майбутньому.

Внутрішня підтримка: можливо, Україна утримає граничний АРД на рівні \$1,14 млрд. або 5,7 млрд. гривень. На основі приблизних підрахунків поточний АРД у 2005 році складе 2,3 , млрд. гривень або 40 відсотків граничного АРД (бюджетні надходження з "жовтої скриньки" і г плюс переміщення коштів від споживачів через встановлення квоти на цукор). Якщо система мінімальних цін на зернові та олійні культури дасть результати, то поточний АРД може значно зрости на суму, яка розраховується як кількість товарів, проданих по мінімальним цінам,

помножена на різницю між мінімальними та світовими контрольними цінами.

Хоча наразі зобов'язання в рамках СОТ стосовно надання внутрішньої підтримки не стримують розширення заходів "жовтої скриньки", у майбутньому можливе зниження світових ринкових цін, підвищення обмінного курсу валют, подальші зобов'язання СОТ по скороченню, а також збільшення субсидування сільського господарства в Україні змусять українських урядовців, відповідальних за політику в аграрному секторі, шукати більш ефективних шляхів підтримки розвитку сільського господарства.

Експортні субсидії: Україна зобов'язана не використовувати субсидії для стимулювання експорту агро-продовольчих товарів. Це правило дійсне для всіх нових членів СОТ. У цьому положенні важливим є той факт, що як чистий експортер більшості важливих сільськогосподарських товарів, Україна не зможе застосовувати заходи підтримки внутрішніх цін. Це пояснюється тим, що підтримка внутрішніх цін в експортній ситуації неминуче веде до накопичення надлишків, які можуть бути експортовані лише за наявності певної форми експортної субсидії. Це означає, що система зобов'язань та мінімальних цін, якщо вони перевищують рівень світових ринкових цін, по своїй суті не узгоджується з умовами для вступу України до СОТ. Це також означає, що оскільки ціни на цукор в Україні вдвічі перевищують найнижчу ціну постачальників, Україна зможе експортувати цукор лише в обмежену кількість країн, де ціни на цукор навіть вищі за українські (наприклад, в Азербайджан).

Технічне регулювання: У сфері регулювання СФС (Угода про санітарні та фітосанітарні заходи) Україна скористається перевагами доступу до механізму врегулювання суперечностей, однак, вона має робити все можливе для забезпечення належного вирішення потенційних проблем.

У результаті зміщення акценту Політики розвитку сільського господарства та сільської місцевості на проблеми якості та безпечності експортованих продуктів харчування (ЄС), необхідно вжити заходів для того, щоб це не викликало потребу у запровадженні надмірних стандартів СФС іншими країнами. Що стосується імпорту, Україна буде змушена припинити застосування заходів СФС в якості торгівельних

бар'єрів. Згідно з угодою СОТ, заходи СФС повинні базуватися на "оцінці ризику", а більш жорсткі, ніж міжнародні, стандарти можуть застосовуватись тільки у випадку їх наукового обґрунтування. Це зроблено для того, щоб, запобігти використанню жорстких нормативів, які можуть обмежити доступ до ринку і не підтверджені науковими даними. Україна повинна буде завчасно повідомляти у Комітет СОТ з питань СФС про зміну нормативів СФС, користуючись, у свою чергу, перевагами від своєчасного інформування.

Конкурентні переваги, які матиме Україна при вступі до СОТ, це ціна та якість [10;17;23;24;25;41;111;165]. Низькі ціни забезпечуються через низьку собівартість продукції, яка обумовлена низьким рівнем витрат на оплату праці та засоби захисту. Але при приєднанні до СОТ рівень витрат на оплату праці підвищиться, як і на засоби захисту. Проте ціни на зерно, м'ясо, соняшник в Україні поки що нижчі, ніж в ЄС. Якість української продукції вища ще на генетичному рівні. Україна одна з небагатьох країн, яка має стабільну епізоотичну ситуацію. Так, випадків захворювання на ящур не було зареєстровано протягом 15 років, бруцельозом – 20 років [30].

Вступ України до СОТ сприятиме та стимулюватиме виробництво конкурентоспроможної продукції, рівень субсидування якої повинен бути низьким, зокрема для продукції, щодо якої Україна має стати нетто-експортером.

Позитивним моментом є те, що торговельні заходи, застосовані партнерами України, узгоджуватимуться з правилами СОТ, що послабить дискримінаційні дії. Це особливо корисно у випадку звинувачень у демпінгу, що часто стає причиною обмежень на імпорту.

На майбутні торговельних переговорах Україна отримає переваги, оскільки матиме більш повний доступ до інформації про міжнародні торговельні системи та досвід інших країн у вирішенні торговельних питань.

Недоліками вступу до СОТ є зниження імпортного мита, що може частково призвести до зменшення надходжень до державного бюджету, захоплення іноземними виробниками частки споживчого ринку, не всю продукцію вітчизняного виробництва зможемо реалізувати за кордоном через невідповідність стандартів якості.

Для національних товаровиробників переваги слід очікувати від зростання прибутків завдяки масштабам виробництва, підвищення інвестиційної привабливості національного виробника та стабілізації цін на внутрішньому ринку.

Не всі виробники готові до жорсткої конкуренції з імпортними продуктами, яка може призвести до хвилі банкрутств і зростання безробіття, що ускладнюватиметься і зниженням внутрішньої підтримки. Для споживачів зросте асортимент товарів, знизяться ціни на продукцію, працівники отримають доступ до високооплачуваної роботи. Але, поряд з цим, зниження купівельної спроможності та підвищення рівня безробіття потребуватимуть додаткової державної підтримки малозабезпеченим верствам населення та соціально вразливим групам.

Як висновок, вступ України до СОТ призведе до зростання політичного іміджу країни, її могутності та рівноправності.

2.4. Напрямки розвитку Спільної аграрної політики ЄС для аграрного сектору України.

Сільське господарство є однією з найважливіших сфер політики Європейського Союзу. Саме найбільша частина постанов та директив присвячена сільськогосподарським питанням і саме на цей сектор економіки прямо або опосередковано виділяється дві третини бюджету Європейського Союзу. Тому Спільна аграрна політика ЄС залишається до сьогоднішнього часу найбільш затратною галуззю для його загального бюджету. Так, в середньому у розрахунку на кожного жителя ЄС субсидії до сьогоднішнього часу склали від 70 євро до 400 євро на рік, а загальна їх сума становила 43 млрд. євро. Приблизно 70 % коштів аграрного бюджету виділялось на прямі виплати фермерам, 10 % направлялось на розвиток інфраструктури села, а частина коштів виділялося на погашення зобов'язання держав щодо закупівлі у фермерів продукції за твердою ціною.

З точки зору розвитку спільної сільськогосподарської політики країн Європейського Союзу українськими органами державної влади і управління велика увага приділяється співробітництву з країнами ЄС саме в сфері сільського господарства. Тому що для України сільське господарство є найважливішим сектором як з точки зору його частки в

структурі ВВП, так і з точки зору частки в структурі зайнятості населення. Саме в аграрному секторі України зосереджено більше половини виробних фондів, у складі АПК налічується більше 30 тис. підприємств різних форм власності, в тому числі 13,4 тис. сільськогосподарських, 3,4 тис. промислових, більше 13 тис. обслуговуючих та інших підприємств і організацій. В Україні виробляється 10 – 12 % світових обсягів цукрових буряків, 10 – 15 % соняшнику, відчутна доля продукції тваринництва. По виробництву окремих видів продукції в розрахунку на душу населення (зерна, цукру, соняшнику) Україна продовжує займати одне з провідних місць в Європі.

Про співробітництво України з ЄС у сфері сільського господарства свідчить базовий документ, який визначив фундаментальні засади їх взаємних відносин - "Угода про партнерство та співробітництво" від 16 червня 1994 р. Взаємодії в цій сфері присвячена 60-а стаття УПС "Сільське господарство та агропромисловий сектор". Метою співробітництва в цій галузі є здійснення реформи, модернізація, перебудова та приватизація сільського господарства внутрішнього та зовнішнього ринків для українських товарів, за умов, які забезпечують захист навколишнього середовища, враховуючи необхідність посилення безпеки в постачанні продуктів харчування. Сторони також прагнуть до поступового наближення українських стандартів до технічних правил Співтовариства стосовно промислових і сільськогосподарських продуктів харчування, включаючи санітарні і фітосанітарні.

Однією з характерних ознак Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС) є висока мобільність, зумовлена необхідністю приведення її у відповідність з потребами виробників сільськогосподарської продукції, запобігання кризовим явищами та адекватного реагування на кон'юнктуру глобальних агропродовольчих ринків. Приєднання до ЄС десяти країн Центральної і Східної Європи свідчить про якісні інтеграційні процеси всередині об'єднання, структурні зрушення в системі світогосподарських зв'язків, які безпосередньо впливають на перспективи розвитку аграрного сектору економіки України і мають постійно перебувати в центрі уваги органів державного регулювання цієї сфери. Утвердження бездотаційного,

конкурентоспроможного, експортно орієнтованого та екологічно безпечного сільськогосподарського виробництва неможливе без усебічного аналізу змін САП ЄС, вивчення механізму її дії і результатів сталого сільського розвитку.

Зазначені питання розглядаються в працях С.Дем'яненка, С.Зорі, Н.Злоказової, С.Камілової, С.Кваші, Т.Осташко та інших авторів під кутом зору проблем, що постають перед Україною у зв'язку з глобалізацією господарського комплексу [1]. Прогнозується можливість тимчасових втрат сільськогосподарських товаровиробників від розширення єврозони та отримання конкурентних переваг у майбутньому, визначаються пріоритети державного протекціонізму щодо експортно орієнтованих товарів, обраховуються обсяги фінансової внутрішньої підтримки галузі з урахуванням узятих міжнародних зобов'язань. Останнім часом увага дослідників прикута до загострення суперечки між країнами-донорами Євросоюзу і новими його членами з приводу обмеження аграрних і регіональних субсидій, а також між високорозвинутими країнами – експортерами продовольства і тими, що мають потужний агроресурсний потенціал, але змушені згортати виробництво через штучні бар'єри на шляху просування їх продукції на глобальні ринки та неспроможності СОТ унеможливити застосування подвійних стандартів у торгівлі продовольством лідерів світового розвитку і країн із слабкими економіками.

Разом з тим потребують системного узагальнення і своєчасного осмислення зміни в САП ЄС стосовно подальшого розвитку концепції багатофункціональності сільського господарства, врахування регіональних особливостей господарського комплексу держави в контексті вирівнювання регіонального аграрного розвитку та реалізації державних соціальних програм щодо задіяння людського потенціалу на селі.

Європейська модель сільського господарства, як відомо, заснована на трьох базових чинниках: фермерському господарстві сімейного типу, визнанні багатофункціональної ролі галузі і всебічному захисті товаровиробників від ринкової і природної стихії. Угодою про створення ЄС передбачено, що його аграрна політика має враховувати: а) особливу природу сільськогосподарської діяльності; б) поступове здійснення необхідних перетворень; в) тісний зв'язок виробництва з

іншими секторами економіки. Результати останніх досліджень громадської думки в країнах – членах ЄС показують, що ВИМОГИ до аграрної регуляторної політики з часу заснування Євросоюзу (50-ті роки ХХ ст.) не змінилися.

В економічній теорії особливості сільського господарства, його багатофункціональність пов'язуються з екстерналіями – похідними ефектами (позитивними, негативними, нейтральними), що можуть виникати під час виробничої діяльності, але не мають чітко визначеної вартісної оцінки. Тобто ринковий механізм не сигналізує вчасно про втрати чи надбання суспільства від діяльності сільськогосподарських продуцентів, а дотримання ними, скажімо, кодексу правил щодо екологізації виробництва в умовах конкурентної боротьби, концентрації виробництва і капіталу та отримання значних державних субсидій не набуло імперативного значення.

Дослідники концепції багатофункціональності сільського господарства на прикладі САП ЄС виділяють, як правило, такі періоди:

1) з 1950 до кінця 1970 рр. – ЄС була нетто-імпортером продовольства, а тому регуляторними заходами стимулювалося нарощування обсягів валового виробництва сільськогосподарської продукції;

2) протягом 80-х рр. – першочерговим завданням стає не лише фізична наявність продовольства в повному асортименті на єдиному європейському ринку, а й економічна доступність його для всіх верств населення незалежно від рівня доходів домогосподарств;

3) з кінця 80-х до початку 90-х рр. – актуалізуються питання щодо мінімізації негативних екстерналій, викликаних індустріалізацією сільського господарства та застосуванням новітніх технологій. У цих умовах проводиться активна політика щодо сталого сільського розвитку.

У 90-х рр. за участі сільськогосподарської і продовольчої організації ООН та СОТ сформувалося цілісне уявлення про концепцію багатофункціональності сільського господарства, якою передбачаються як обов'язкові такі елементи: продовольча безпека, охорона довкілля, комплексний розвиток сільських територій (регіонів). Останню компоненту розглянемо докладніше.

Основою для визначення регіонів у межах ЄС є статистична номенклатура територіальних одиниць (NUTS), погоджена Євростатом країнами-членами. На базі цієї номенклатури визначаються регіони, спостерігається відставання в індустріальному розвитку з регресивними тенденціями, та сільські території, що потребують фінансової підтримки. При цьому розрізняють три рівні регіонального розмежування. У Німеччині, наприклад, це відповідає рівню федеральних земель, адміністративних округів і районів. Загалом регіональна статистика ЄС у 1997 р. охоплювала 66 регіонів першого рівня, 176 основних адміністративно-територіальних одиниць та 829 одиниць третього рівня. Європейська Комісія регулярно відстежує виникнення диспропорцій у розвитку регіонів. Індикаторами, що застосовуються при цьому, є насамперед розмір ВВП у розрахунку на душу населення, рівень безробіття та продуктивність праці. Названі критерії є базовими при визначенні регіонів, які отримуватимуть фінансову допомогу в рамках регіональної політики ЄС [2, 69].

На сьогодні САП ЄС перебуває на якісно новому етапі своєї еволюції у зв'язку з приєднанням 10 країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) і посиленням тиску СОТ з метою лібералізації торгівлі продовольством, а також інших чинників глобального характеру. Зокрема, поволі зменшуються масштаби цінового регулювання аграрного ринку і знижується рівень підтримки доходів виробників сільськогосподарської продукції – з 91 % загального обсягу трансфертів галузі в 1986 – 1988 рр. до 61% у 2000 – 2002 рр. Реформа Фішлера, започаткована в червні 2003 р., має на меті збереження цієї тенденції і далі шляхом надання допомоги фермерам незалежно від кількісних показників виробництва. Водночас збільшується фінансування заходів так званої «зеленої скриньки» [3].

Допомога у проведенні структурних реформ економік країн ЦСЄ надається через спеціальні програми. Однією з них є приведення у відповідність з вимогами ЄС транспортної інфраструктури та екології (ISPA) із загальним бюджетом 7,3 млрд. євро і терміном дії 2000 – 2006 рр. [4, 66]. Проте можливі також значні втрати нових членів ЄС. Прогнозується, що після вступу до ЄС у Польщі кількість аграрних господарств зменшиться із 2 млн. до 100 тис, але при цьому вона

одержуватиме від спільноти 40% загального обсягу допомоги на розвиток аграрного сектору [5, 12].

Переорієнтація САП ЄС на сталий сільський розвиток викликана ефективністю традиційних заходів підтримки фермерів, а саме – спотворюючим впливом на торгівлю і виробництво, додатковим навантаженням на споживачів продукції, всезростаючими витратами на адміністрування таких програм та несправедливістю при розподілі суспільних ресурсів (80% загальної суми трансфертів одержують 20% компаній, які можуть обійтися без фінансової підтримки). До певної міри ці проблеми характерні і для України. Оскільки на сьогодні фінансово-економічний стан сільськогосподарських підприємств є своєрідною «чорною скринькою» як для науки, так і для державних органів усіх рівнів, які уповноважені регулювати процеси відтворення аграрного виробництва. Тобто державна підтримка здійснюється без намірів досягти конкретних результатів.

Підтвердженням недостатньої ефективності виробничих програм є ситуація, що склалась у тваринницькій галузі. В останні роки з державного бюджету дотується виробництво молока і м'яса (через механізм повернення податку на додану вартість, підтримку селекції, доплату за проданий молодняк великої рогатої худоби підвищених вагових кондицій, митно-тарифне і нетарифне регулювання тощо), проте істотних позитивних зрушень немає. Як і раніше, основні види продукції лишаються збитковими. Для цього є кілька причин. По-перше, лєвова частка його виробництва зосереджена в особистих селянських господарствах, які не охоплено державною підтримкою. За даними Держкомстату, в 2003 р. частка приватного сектору в обсягах реалізації на забій худоби і птиці становила 69%, виробленого молока – 80, яєць – 56 і вовни – 73%. По-друге, задіяні важелі мали тимчасовий антикризовий характер, оскільки запроваджувались одночасно з списанням боргів перед бюджетом та соціальними фондами, в умовах реструктуризації колективного сектору і були спрямовані на виживання новостворених підприємств, у тому числі неефективно працюючих. У пореформений період зазначені заходи стали гальмом на шляху ринкової структурної перебудови галузі та раціонального розміщення і поглиблення спеціалізації виробництва тваринницької продукції за природно-кліматичними зонами. По-третє, відсутній належний

контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, що призводить до їх елементарного розкрадання, розвитку тіньових схем перерозподілу ресурсів серед груп інтересів зайнятих виключно пошуками ренти.

Концепція багатофункціональності і комплексного розвитку сільських територій не є новою для України. У період планово-централізованого регулювання економіки колгоспи і радгоспи виконували розгалужені функції щодо життєзабезпечення селян та надання їм необхідних соціальних і комунальних послуг. Під час ринкової трансформації аграрного сектору економіки значного руйнівного впливу зазнали саме об'єкти соціальної інфраструктури сільської місцевості, які безпосередньо формують якість і рівень життя на селі. За даними моніторингу, здійснюваного Мінагрополітики, на початок 2004 р. підприємствами у комунальну власність відповідних територіальних громад передано: житлового фонду – 62% (за два попередні роки – 50%), загальноосвітніх шкіл – 83 (67), медичних закладів – 80 (64), інженерної мережі – 70 (58), клубів і бібліотек – 67% (54%). Проте через недофінансування з державного і місцевих бюджетів вони нерідко закриваються або функціонують лише «на папері».

Доречно зазначити, що досвід перехідного періоду спростував прогнози фахівців, особливо зарубіжних про те, що позбавлення реформованих підприємств необхідності утримання соціальної сфери автоматично усуне всі хронічні проблеми, що нагромаджувались десятиліттями, і підвищить ефективність сільськогосподарського виробництва, сприятиме прозорості фінансово-господарських операцій, нарощуванню конкурентоспроможності та поліпшенню інвестиційного клімату в галузі. Це зайвий раз підтверджує думку про неможливість без активної участі держави, за допомогою простих рецептів водночас досягти позитивних результатів в оздоровленні всієї системи аграрних відносин.

Вказане застереження повною мірою стосується зовнішніх інвестицій. Тимчасові агрохолдинги лише прискорюють процес деградації сільської місцевості. Працюючи на умовах суборенди цілісних майнових комплексів аграрних формувань, або оренди земельних і майнових паїв безпосередньо у селян, вони обробляють від 30 до 50% (за різними оцінками) орних земель в Україні. Ситуативний приплив коштів у рослинницьку галузь (найбільш ліквідні культури)

призводить до погіршення стану ґрунтів, заподіяння шкоди довкіллю, вимивання ресурсів з регіонів, руйнування унікального сільського соціуму, поглиблення диспропорцій у регіональному соціально-економічному розвитку. До того ж чимало новостворених підприємств «ринкового типу» кілька років поспіль не орють, не сіють і не збирають, а лише виконують функції звітуючих статистичних одиниць, є своєрідним «дахом» для уникнення оподаткування комерційними структурами.

Так у 1996-2001 рр. коефіцієнт варіації за величиною валової доданої вартості (ВДВ) на одну особу збільшився з 2,17 до 5,93. Якщо на початок аналізованого періоду цей показник був нижчий за середній в Україні у 17 регіонах, то на кінець – у 21 [6, 126]. Диференціація за обсягами закріплених доходів бюджетів на одного жителя сільських територіальних громад становить 52 рази (максимальне – Донецька, мінімальне – Закарпатська область), за сумою власних доходів – 7,5 рази, за видатками, що враховуються при визначенні міжбюджетних трансфертів – 5,8 рази (ті ж області) [7, 66].

Мають тенденцію до посилення асиметрії і показники розвитку сільського господарства в регіональному вимірі. Продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах (у розрахунку на середньооблікового працівника) була нижчою середньогалузевого значення в 2002 р. у 14 регіонах (2001 р. – у 13), а рівень рентабельності в цілому, за попередніми даними Держкомстату, становив у 2003 р. 0,2% з розбіжністю від плюс 18% у Львівській області до мінус 21,9% – у Херсонській.

Особливо загострилася ситуація на сільському ринку праці. За 1991–2002 рр. кількість працівників сільського господарства (включаючи лісове та рибне) скоротилася на 1,9 млн. осіб (44,2%), соціальної сфери села – на 440 тис. (1,5 рази), промисловості, розміщеної в сільській місцевості – на 450 тис. осіб (4,4 рази), мятникових мігрантів до 1 млн. Загалом вивільнилося близько 4 млн. осіб, у той же час серед сільського населення налічується до 8 млн. осіб працездатного віку [8]. За цей період кількість працівників, зайнятих в особистих селянських господарствах, зросла в 4,2 рази (з 681 тис. у 1990 р. до 2,9 млн. у 2002 р.), у фермерських господарствах – з нуля до 142 тис. осіб, з них понад 60 тис. працює за трудовими угодами і на

сезонних роботах. Тобто пропонування робочої сили залишилося майже на дореформеному рівні, а існуючий попит на неї має стійку тенденцію до зменшення.

За даними Мінпраці, протягом 2003 р. чисельність сільських безробітних, що скористалася послугами служби зайнятості, досягла 932 тис, або на 19% перевищила рівень 2002 р. З них працевлаштовано на вільні та новостворені робочі місця за сприяння державної служби зайнятості 169 тис. осіб. Проте ситуація залишається напруженою. Станом на 1 березня 2004 р. в Україні налічувалося всього 10,1 тис. вільних робочих місць для працівників сільського господарства. На одне робоче місце номінально претендувало 29 безробітних громадян, а Чернівецькій, Тернопільській і Львівській областях на порядок більше, – відповідно 388, 169 і 74 особи. Наявні робочі місця, як правило, є непривабливими через низький рівень заробітної плати, затримку з її виплатою, розрахунки продукцією і послугами за завищеними цінами, тому вони залишаються, як правило, вакантними.

У сучасних умовах триває реформування САП ЄС. Зокрема, поступово згортаються заходи антиринкового регулювання сільськогосподарського виробництва. Відбувається перерозподіл ресурсів на виконання програм сталого сільського розвитку, забезпечення більш повної реалізації потенціалу людського капіталу на селі, адаптації сільських територій до ринкових умов господарювання та збереження сільського способу життя.

Україна ж рухається у протилежному напрямі, відмовившись від виконання державних функцій, пов'язаних з розширеним відтворенням людських ресурсів, наданням соціально-культурних і комунальних послуг, підтримання належного рівня та якості життя селян. На заходи «зеленої скриньки» у 2003 р. було спрямовано менш як 20% видатків державного бюджету передбачених для АПК, а на поточний рік заплановано близько 25%, що не узгоджується з метою і принципами Концепції державної регіональної політики, затвердженої Указом Президента України від 25 травня 2001 р. №341.

Під час розроблення стратегії державної аграрної політики до 2015 р. бажано запровадити виважену модель фінансової підтримки аграрної сфери. У державному і місцевих бюджетах на 2005 і наступні роки пріоритетним має стати комплексний розвиток сільських територій

і зменшення регіональних диспропорцій з урахуванням економічної, екологічної і соціальної складової, особливо щодо створення несільськогосподарських робочих місць для кваліфікованих працівників у сільській місцевості та формування високопродуктивних екологічно сталих агросистем. Лише за належного науково-методичного супроводження і достатньої ресурсної бази можливе забезпечення успішного інтегрування України в європейські структури, постійне нарощування конкурентоспроможності аграрного сектору економіки на ринку розширеного ЄС, захист національних інтересів у міжнародному поділу праці та примноження агропромислового потенціалу для майбутніх поколінь.

Спільна аграрна політика (САП) являє собою зведення законодавчих актів та методів, застосовуваних країнами-членами ЄС з метою запровадження загальної, уніфікованої політики в сільському господарстві. САП була розроблена у 1962 році Європейською Комісією (ЄК) після підписання Римської угоди в 1957 році, згідно з якою були запроваджені спільні ринкові принципи. Із введенням САП країни-члени ЄС почали зазнавати сильного втручання уряду у роботу аграрного сектора, особливо у сфері виробництва, інтервенційних цін і фермерських структур, які фінансувались із коштів Європейського гарантійного фонду Ї розвитку сільського господарства (ЕАБСЗР). САП відіграє важливу роль у досягненні початкових цілей, викладених у Статті 39 Римської угоди, які полягають у наступному:

Цілі САП (до 1990 року)

- > підвищення продуктивності шляхом сприяння технічному прогресу
- > забезпечення оптимального використання факторів виробництва (землі, агроресурсів, праці)
- > забезпечення високого рівня життя для фермерів
- > стабілізація ринків
- > забезпечення наявності сировини та матеріалів
- > забезпечення споживачів продуктами харчування за прийнятними цінами.

Із введенням режиму зовнішньої торгівлі та САП ЄС почав застосовувати наступні основні заходи для захисту аграрного сектора і

гарантування незалежності по основним категоріям продуктів харчування.

Заходи ЄС для захисту аграрного сектора:

1. Імпортні тарифи, які застосовувались для окремих груп товарів, що ввозились до ЄС, для підвищення їх ціни до рівня базової ціни на ринку ЄС

2. Внутрішні інтервенційні ціни для стабілізації внутрішніх ринкових цін

3. Субсидії на виробництво, які для різних видів продукції встановлювались на різному рівні.

У 1980-х роках політика ЄС, орієнтована на виробництво, значно відхилилась від основної цілі гарантування продовольчої незалежності. Фактично, ЄС став жертвою особистого успіху, оскільки починаючи з 1960-х років відбулось значне підвищення ефективності фермерських господарств, яке, разом з фінансовими стимулами, які пропонувались САП, створило в ЄС значний надлишок продовольчих товарів – гори м'яса, зернових і масла, а також ріки молока, оливкової олії та вина. Із виникненням значної кількості надлишкових продовольчих товарів, яке призвело до деформації торгівлі на світовому ринку, залунала перша відчутна критика з боку деяких кіл стосовно політики нечесної конкуренції ЄС в аграрному секторі, спричиненні бідності у країнах Третього Світу та нанесенні шкоди навколишньому середовищу. Був зроблений поштовх до серйозного реформування САП. САП завжди була тією областю політики ЄС, яка важко піддавалась реформуванню. Лобіювання з боку представників фермерів було занадто впливовим фактором, який визначав аграрну політику ЄС, починаючи із запровадження САП. Ця проблема виникла на початку 1960-х років і продовжує існувати і по сьогодні, хоча і не в такій мірі.

Однак, у 1980-х роках були здійснені перші реальні реформи САП, які передвістили подальший процес реформування, що почався у 1992 році. Вплив блоку аграріїв зменшився, що надало змогу започаткувати процес реформ. У 1984 році була введена квота на молочну продукцію, а потому, у 1988 році – граничний рівень видатків ЄС на сільське господарство з метою скорочення виробництва і, таким чином, зменшення величезних надлишків продовольчих товарів.

У 1992 році почався другий тур реформ САП з метою подальшого обмеження виробництва, при цьому одночасно проводились заходи, направлені на узгодження з тенденціями більш вільних аграрних ринків. Згідно з реформами було скорочено рівні допомоги у вирощуванні зернових (на 25%) і м'яса (на 15%). Також були запроваджені винагороди за вилучення земельних ділянок з процесу виробництва і за обмеження рівня запасів продовольства. Одним з найважливіших каталізаторів реформ 1992 року була необхідність заспокоїти зовнішніх торговельних партнерів ЄС на Уругвайському раунді торговельних переговорів в рамках ОАТТ стосовно субсидування сільського господарства.

Основні заходи з реформування САП у 1992 році

- > Скорочення допомоги (по зерновим і м'ясу)
- > Виплати за вилучення землі з процесу виробництва
- > Виплати за скорочення запасів продовольчих товарів

У 2003 році міністри сільського господарства ЄС затвердили суттєву реформу САП. Ця реформа базувалась на практично повному відмежуванні субсидій від виду вироблюваної продукції. Це передбачало всебічне спрощення САП разом з об'єднанням великої кількості різноманітних схем прямих виплат у єдиний фермерський платіж.

Інша мета цієї реформи полягала у значному скороченні видатків на САП до кінця 2015 року ; з 44 відсотків до, приблизно, 30 відсотків від загального бюджету ЄС. Багато економістів вважають САП нежиттєздатною в умовах розширеного Євросоюзу, коли 1 травня 2004 року , до його складу увійшло 10 нових держав, що змусило ЄС розпочати заходи по обмеженню, видатків на САП. Фактично, "нова" САП буде більше націлена на споживачів (зниження цін на продовольчі товари) і платників податків (зменшення надходжень до бюджету САП), при цьому конкурентноздатність й націленість на потреби ринку серед фермерських господарств, ЄС зросте без зниження їх прибутку.

Основні заходи з реформування САП у 2003 році

- > Відокремлення субсидій від виробництва
- > Об'єднання субсидій у Єдиний фермерський платіж для збереження рівня прибутковості фермерських господарств

> Фермерські господарства ЄС зможуть більш вільно вибирати для виробництва ті види продукції, які користуються попитом на ринку.

Основним наслідком реформ є те, що САП перетворюється із суто виробничо-орієнтованої системи (яка виявилась вельми нежиттєздатною, завдавала шкоди навколишньому середовищу і спричиняла деформацію торгівлі) у більш ринково орієнтовану, яка націлена на розвиток аграрного сектора, який буде відзначатися стійкістю та здатністю існувати у глобальному ринковому середовищі.

Крім того, в рамках САП набагато більшого значення, ніж раніше, набуло питання підвищення якості життя громадян ЄС, особливо коли мова йде про безпеку та якість продуктів харчування, захист довкілля та забезпечення добробуту населення у сільській місцевості.

Не піддаючи сумніву роль ЄС у задоволенні попиту на доступні продукти харчування і забезпеченні прийняттого рівня життя для фермерів у країнах ЄС, основними причинами для проведення реформи були такі:

- підвищення якості продуктів харчування в ЄС;
- гарантування безпеки продуктів харчування;
- зниження цін на продовольчі товари;
- підтримання рівня прибутковості фермерських господарств;
- збереження навколишнього середовища для наступних поколінь;
- створення кращих умов утримання та догляду за худобою;
- досягнення названого вище з мінімальними витратами для бюджету ЄС. Наразі ці питання є рушійною силою аграрної політики ЄС. Фактично,

більшість з них включено у нову схему Єдиного фермерського платежу, згідно з якою на отримання платежів мають право ті фермерські господарства, які дотримуються стандартів охорони довкілля, безпеки продуктів харчування, утримання та догляду за худобою (так звані стандарти "взаємовідповідності").

Отже, що означає для нових країн-членів дотримання нових стандартів, які були запроваджені згідно з реформами? В основному, прямі платежі згідно з видом продукції або схеми допомоги будуть поступово запроваджуватись для нових країн-членів, починаючи з 25% у 2004 році і збільшуючись до 35% у 2006 році. Після цієї остаточної

дати вони поступово збільшуватимуться і досягнуть 100% у 2013 році. Це поступове збільшення є вкрай важливим для того, щоб ці системи платежу не заблокували існуючі структури і не перешкоджали модернізації (тобто, системи прямих платежів є доволі вибагливими для державних адміністративних структур, а повні прямі платежі, вірогідніше за все, призведуть до диспропорції у прибутках серед представників сільської спільноти).

Нові країни-члени також мають можливість, як і фермерські господарства 15-ти країн ЄС, скористатися спрощеною системою прямих платежів – Схемою Єдиних ділянкових платежів (СЄДП), яка передбачає однакову виплату за гектар сільськогосподарських угідь. Здійснювати виробництво необов'язково, однак, фермери повинні підтримувати земельні ділянки у належному аграрному та екологічному стані. Платежі в рамках СЄДП будуть обмежуватись верхнім рівнем, встановленим у ході переговорів про приєднання. СЄДП може застосовуватись протягом трьох років (з продовженням на два роки). Після цього нові країни-члени повинні будуть перейти до схеми, яка діятиме на той час в ЄС. І навпаки, повні прямі платежі також можуть виплачуватись фермерам у 15 країнах ЄС за вирощування зернових та худоби у разі виникнення загрози припинення виробництва цієї продукції. Таким чином, усі країни-члени можуть підтримувати певний зв'язок між допомогою і виробництвом в рамках чітко визначених умов і лімітів.

Після перших реформ у 1984 році і наступних вагомих реформ 1992 і 2003 років нинішня САП виглядає зовсім іншою порівняно з тим, якою вона була на момент її створення у 1962 році. Із запровадженням єдиного фермерського платежу відбулись корінні зміни, які ознаменувались відмовою від підтримки рівня цін на продукцію на користь надання прямої допомоги виробникам шляхом відокремлення допомоги від видів продукції. Іншою важливою зміною було переведення коштів САП із сфери підтримки сільського господарства у сферу розвитку сільської місцевості.

Процес реформування САП:

- від підтримки рівня цін на продукцію до прямої допомоги виробникам: поступове скорочення інтервенційних цін та часткова компенсація за скорочення підтримки виробництва шляхом переходу до підтримки виробників;

- до відокремлення прямої допомоги: єдиний фермерський платіж на основі фактичних даних та дотримання ряду діючих, законодавчо закріплених стандартів;

- до більш збалансованої допомоги: вдосконалення інструментів розвитку сільської місцевості (LEADER+) та переведення коштів із сфери підтримки ринку у сферу розвитку сільської місцевості.

Очікуваний ефект від реформування САП полягає у тому, що стимули для перевиробництва та інтенсифікації виробництва, які часто призводили до виникнення екологічних проблем та великих витрат на виробництво надлишкової продукції, загалом залишились у минулому. Фермери зможуть краще реагувати на сигнали ринку, оскільки прибуток фермерських господарств буде гарантуватись, головним чином, запровадженням системи єдиного платежу. Іншим очікуваним ефектом є покращення соціально-економічної ситуації у сільській місцевості, яка, починаючи з 1980-х років, була дуже напруженою.

Очікувані наслідки реформування САП:

1) від реформування ринкової інтервенції

- заохочувальні асигнування (ціни) для перевиробництва та інтенсифікації, загалом, залишились в минулому;

- очікування тиску з боку попиту викликає відповідну реакцію ринку.

2) до прямої допомоги виробникам

- дозволяє фермерам краще реагувати на сигнали ринку;

- дякуючи наявності доволі стабільного прибутку.

3) до розвитку сільської місцевості

- покращення екології в сільській місцевості;

- підвищення якості життя у сільській місцевості;

- сприяння диверсифікації сільського господарства.

Вартість САП

Бюджет. У 2005 році бюджет на виконання Спільної аграрної політики ЄС складає, приблизно, € 50 млрд. Цей бюджет розділено на дві частини: Ринки САП (Група 1А) та Розвиток сільської місцевості (Група 1В).

Розмір бюджету на 2005 рік трохи вищий за бюджет 2004 року, що пояснюється реформуванням САП у 2003 році та розширенням ЄС у

2004 році. У результаті цих подій бюджет було збільшено відповідно на € 1,3 млрд. і € 1,4 млрд. у приблизних підрахунках.

Що стосується розвитку сільської місцевості, то в 2005 році значна частина коштів, а саме € 3,9 млрд., виділяється з джерел поза межами аграрного бюджету ЄС і не входить до видатків САП на розвиток сільської місцевості, які складають € 6,8 млрд.

Бюджет, наведений далі, являє собою узагальнене викладення із зазначенням найбільш важливих статей видатків (більш детальна інформація міститься у табл.2.3 і табл.2.4).

Таблиця 2.3

Бюджет ЄС на сільське господарство (узагальнення)

В млн. євро	2004	2005	Частка
Пряма допомога	17 254	16 972	40%
Цукор	1721	1770	4%
Оливкова олія	2 364	2 297	5%
Фрукти та овочі	1617	1814	4%
Виноробство	1215	1228	3%
Інше	3 366	5 054	12%
Загалом по рослинництву	27 537	29135	68%
Молоко	2 959	3 805	9%
Яловичина та телятина	8 054	7 888	18%
Баранина	1530	1795	4%
Інше	175	196	1%
Загалом по тваринництву	12 718	13 684	32%
Загалом по групі 1А	40240	42838	100%
Розвиток сільської	4 803	4 910	72%
Тимчасові інструменти для	1733	1931	28%
Загалом по групі В	6 536	6 841	100%
Загалом по групі 1	46 776	49679	

Джерело інформації: ЄК, 2005 рік

Основною відмінністю від попередніх бюджетів є бюджетна лінія для надання прямої допомоги землеробству, розмір якої складає майже € 17 млрд. або 40 відсотків загального бюджету. У попередніх бюджетах ЄС для САП передбачались великі асигнування для вирощування польових культур (зазвичай майже € 17 млрд.), які мали використовуватися для прямої підтримки цін. У новому бюджеті відображено реформу САП 2003 року згідно з якою запроваджена нова

система єдиних фермерських платежів (підтримка прибутку), що зменшує взаємозв'язок між наданням допомоги та виробництвом.

Слід зазначити, що по певним видам сільськогосподарських культур, як і раніше, надається додаткова допомога (певні види зернових і рис) у вигляді прямих платежів для компенсації зниження прибутку фермерських господарств у результаті модуляції (переходу до вирощування інших культур) та переходу господарств на єдиний фермерський платіж.

Приклади прямих платежів включають погектарну допомогу на вирощування зернових, олійного насіння та білкових культур, винагороди за вигодовування молочних телят і т. п. Схема прямих платежів буде виводитись з обігу поступово протягом 2005-2012 років. Зекономлені кошти будуть розподілені між країнами-членами ЄС та направлені на здійснення заходів з розвитку сільської місцевості.

Види платежів у рамках САП:

1. Єдині фермерські платежі
2. Прямі платежі по певним видам продукції за гектар площі(а не за об'єм випуску)
  - Прямі платежі будуть ліквідуватись поступово впродовж 2005-2012 років
  - Вивільнені кошти будуть направлені на розвиток сільської місцевості

Схема єдиних платежів (або Єдиний фермерський платіж) являє собою щорічний платіж для підтримки доходу фермерських господарств, який розраховується на базі компенсаційних виплат, отриманих ними за базовий період з 2000 по 2002 роки, за виключенням нових країн-членів, оскільки вони не мають базового періоду для розрахунку розміру платежів. Замість цього в кожному регіоні їм будуть виплачуватись єдині погектарні субсидії з коштів регіональних бюджетів. Це є так звана Схема єдиних ділянкових платежів (СЄДП).

Основна мета застосування цих платіжних схем полягає у забезпеченні стабільності прибутку фермерських господарств. Зараз фермери можуть вільно приймати рішення стосовно того, яку продукцію виробляти для забезпечення ринкового попиту, при цьому не втрачаючи свого права на отримання допомоги. Для отримання єдиного фермерського платежу фермери повинні отримувати певні прямі

платежі протягом базового періоду. Платежі також залежать від місця знаходження земельної ділянки, яка використовується для проведення сільськогосподарських робіт (за виключенням постійних культур, таких як виноград, вирощування фруктів та овочів, а також картоплі).

Схема єдиних платежів або Єдині фермерські платежі

- > Являють собою щорічні платежі для підтримки прибутку
- > Базуються на прямих компенсаційних виплатах за 2000-2002 базовий період

- > Залежать від місця знаходження земельної ділянки, яка використовується для сільськогосподарських робіт (за виключенням постійних культур)

- > Залежать від дотримання стандартів охорони довкілля, догляду та утримання худоби, безпеки продуктів харчування, техніки безпеки, землеустрою, а також так званих аспектів "перехресної відповідності"

- > Через відсутність базового періоду, нові країни-члени можуть користуватися Схемою єдиних ділянкових платежів (СЄДП)

- > СЄДП є менш вибагливою ніж Схема єдиних платежів і базується на частковій відповідності належній аграрній та природоохоронній практиці.

Загальна вартість продукції, яка виробляється в аграрному секторі в 15-ти країнах-членах, наразі складає біля € 285 млрд. на рік. Франція є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції в ЄС і її частка дорівнює 23 відсоткам, друге місце посідають Німеччина та Італія (обидві країни виробляють по 15% від загального об'єму), а також Іспанія (12%). Частка інших країн-членів ЄС-15 складає 4% і менше.

В цілому, загальний об'єм сільськогосподарської продукції, що виробляється у 15-ти країнах-членах ЄС, складається із рослинної та тваринної продукції у рівних частках (50/50%). Час від часу трапляються відхилення у цьому співвідношенні, однак, вони є незначними. Із вступом до ЄС десяти нових країн, вартість сільськогосподарської продукції у ЄС-25 зросла, за оцінками, до € 300 млрд. у приблизних підрахунках. Таке збільшення не є суттєвим (приблизно, 6%) та свідчить про вельми низьку інтенсивність та рентабельність сільського господарства у нових країнах-членах.

Аграрне виробництво у ЄС

- > Загальна вартість виробленої сільгосппродукції у ЄС-15 складає 285 млрд. євро на рік
- > Франція є найбільшим виробником - 23%
- > Німеччина, Італія та Іспанія посідають друге місце (в середньому - по 14% кожна)
- > Всі інші країни-члени ЄС виробляють, в середньому, по 4%
- > Процентне співвідношення виробництва рослинної та тваринної продукції складає, приблизно, 50/50
- > Вартість продукції у ЄС-25 наразі складає приблизно 300 млрд. євро
- > Приріст після приєднання нових країн є незначним (6%)
- > Свідчить про низьку інтенсивність та рентабельність сільського господарства у нових, країнах-членах

Таблиці, що наведені далі, узагальнюють частки найбільш важливих видів продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва в ЄС-15 (більш детальна інформація міститься у табл.2.4).

Таблиця 2.4

Частка продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва (ЄС-15) (Продукція рослинництва)

Продукт (рослинництво)	ЄС-15: % частка від загальної вартості
Зернові	13%
Кормові культури	6%
Овочі	8%
Квіти та саджанці	6%
Фрукти	6%
Вино, оливкова олія, інші продукти	8 % (загалом)
Олійні культури, цукровий буряк, картопля	2 % (в середньому по кожній позиції)
Загалом:	53%

Серед рослинної продукції основне місце належить зерновим (13%), друге місце посідають кормові культури, фрукти та овочі, квіти та саджанці, вартість яких становить, в середньому, від 6 до 8% від загальної вартості сільськогосподарської продукції. Всі інші товарні групи, в середньому, складають біля 2 відсотків від загальної вартості аграрної продукції (включаючи цукровий буряк).

Частка продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва (ЄС-15) (продукція тваринництва)

Продукт (тваринництво)	ЄС-15: % частка від загальної вартості аграрної
Велика рогата худоба	10%
Свині	9%
Вівці та кози, інші тварини	3%
Птиця	4%
Молоко	14%
Яйця	2%
Загалом	42%

Серед продукції тваринництва молоко займає перше місце (14%), на другому місці – велика рогата худоба та свині (9-10%). Разом з птицею, незважаючи на доволі помірний відсоток у вартості продукції (4%), саме ці товарні групи відносяться до категорії інтенсивних систем сільськогосподарського виробництва, а також викликають найбільше занепокоєння стосовно безпеки продуктів харчування (епідемія коров'ячого сказу), умов утримання та догляду за худобою. Поточні заходи в рамках САП стримують розвиток цих виробничих систем. Вірогідніше за все, їх частка у загальному обсязі виробництва з часом зменшиться. Інші продукти тваринництва, такі як вівці, кози, яйця, складають, в середньому, біля 2-3 відсотків від загальної вартості продукції.

Залишок від загальної вартості продукції (5 відсотків) практично порівну розподіляється між сільськогосподарськими послугами та іншою підприємницькою діяльністю, як то: укладання контрактів, ремонт та обслуговування, будівництво і т. п.

Як відзначалось раніше, видатки ЄС на підтримку аграрного ринку та цін (в рамках САП) складають, приблизно, € 50 млрд. на рік. Це доволі помірна сума, зважаючи на те, що вона становить менше 1% ВВП ЄС-25. Було погоджено обмежувати ріст цих видатків і утримувати їх на рівні 1,2% ВВП ЄС-25. З цих видатків близько 64% припадає на продукцію рослинництва, а 23% - на сектор тваринництва. Залишок (13%) йде на виплату інших субсидій, а також субсидій на структурний розвиток (дослідження, освіта і т. ін.).

Деякі основні дані щодо надання підтримки сільському господарству

> Загальні видатки становлять 50 млрд. євро на рік (включаючи розвиток сільські місцевості)

> їх рівень є доволі помірним і складає 1 % ВВП ЄС-25

> Середній рівень допомоги у країнах ОЕСР становить 1,3% ВВП

> Верхня межа видатків на САП встановлена на рівні 1,2% ВВП

> 64% витрачається на підтримку рослинництва

> 23 % витрачається на підтримку тваринництва

Допомога окремим країнам-членам

Наведена нижче таблиця являє собою порівняльний аналіз видатків САП по окремим країнам-членам ЄС (15 країн), а також вказує їх частку у загальній вартості виробництва в ЄС. Франція, яка є найбільшим реципієнтом САП в ЄС, отримує більше 20% від загального об'єму субсидій ЄС на сільське господарство (€ 8 млрд.), слідом за нею йде Німеччина (14%), Італія та Велика Британія (приблизно, 11%). Таке розподілення має сенс, оскільки ці країни забезпечують найбільший відсоток у загальній вартості сільськогосподарської продукції, що виробляється в ЄС-15.

Таблиця 2.6

ЄС-15: Частка допомоги по окремим країнам-членам в рамках САП та їх частка у загальній вартості продукції

Країна-член	Частка у бюджеті САП (%)	Частка у вартості продукції(%)	Коефіцієнт (% від вартості)
Бельгія	2,2	2,9	76
Данія	3,0	2,9	103
Німеччина	14,3	15,0	95
Греція	6,6	4,1	161
Іспанія	13,7	12,5	110
Франція	23,3	21,6	108
Ірландія	4,2	2,1	200
Італія	10,7	16,7	64
Люксембург	0,0	0,1	40
Нідерланди	3,5	6,7	52
Австрія	2,2	1,7	129
Португалія	1,6	1,8	89
Фінляндія	1,5	1,0	150
Швеція	2,0	1,5	133
Сполучене	11,1	8,4	132
ЄС-15	100	100	

Однак, порівнюючи частки видатків САП та вартості продукції по кожній країні, можна помітити певні деформації стосовно тих країн, які отримують відносно високий відсоток допомоги в рамках САП у порівнянні з їхньою часткою у вартості продукції, що виробляється. Найбільшим "чистим отримувачем" є Ірландія; найменшим – Нідерланди, не дивлячись на те, що ця країна є другим за розмірами експортером сільськогосподарської продукції у світі, яка забезпечує € 50 млрд. на рік.

Важливою причиною чому деякі країни отримують більшу допомогу в рамках САП (у вартісному вираженні), ніж інші країни, є кількість гектарів польових культур, по яким надається субсидія згідно САП, а саме: зернових, цукрового буряку, олійних культур, кормових культур (або білкових) і т. ін. Наприклад, якщо порівнювати з Нідерландами, то набагато більші країни, як, скажімо, Франція, Німеччина та Сполучене Королівство, мають значно більші площі під цими культурами, і, відповідно, отримують більшу частку субсидій. Що стосується Франції, Німеччини та Великої Британії, то значна частка субсидій направляється на рослинництво (в основному, на вирощування зернових, оскільки 50-75% фермерських господарств у цих країнах спеціалізуються на вирощуванні зернових культур⁸). Навпаки, Ірландія, яка є найбільшим отримувачем чистої допомоги в ЄС (коефіцієнт 200), біля 65% отримуваних субсидій направляє на виробництво продукції тваринництва. Іншою причиною чому деякі країни отримують більше чистої допомоги, ніж інші, є менш сприятливі умови для виробництва з точки зору ґрунтів та кліматичних умов, видів ландшафту (плоскогір'я, гори і т. п.), розміру фермерських господарств і т. п.

Порівняння часток допомоги в рамках САП і вартості виробленої продукції:

- > Франція є найбільшим отримувачем субсидій (23%) та забезпечує найбільшу частку вартості виробленої продукції (22%)
- > Інші країни ЄС-15 мають менш збалансоване співвідношення часток
- > Деякі країни отримують більше допомоги в рамках САП, ніж інші, у порівнянні з їх часткою у вартості продукції

> Багато залежить від площі сільськогосподарських угідь в країнах ЄС, відведених під вирощування субсидованих культур (зернових, цукрового буряку, олійних та кормових культур)

> Деякі країни є чистими отримувачами через менш сприятливі умови виробництва (гірська місцевість, малі господарства, кліматичні та ґрунтові характеристики)

> Франція, Німеччина та Велика Британія мають найбільші площі під зерновими. Відповідно, вони отримують порівняно більшу допомогу в рамках САП.

У наступній таблиці порівнюються частки субсидій на певні види продукції з частками у загальній вартості продукції у ЄС (15 країн). Субсидії на вирощування зернових складають, приблизно, 45 відсотків від загальних видатків ЄС на сільське господарство. Більше половини цих коштів припадає на Францію та Німеччину. Інші значні субсидії, як і раніше, виділяються на виробництво яловичої та молочної продукції, а також оливкової олії, що складає, загалом, більше 25% від загального об'єму видатків.

Таблиця 2.7

ЄС-15: Частка допомоги і частка у загальній вартості продукції по окремим видам продукції

Продукт	Частка видатків САП, %	Частка у загальній вартості продукції (ЄС- 15), %	Коефіцієнт (співвідношення видатків і вартості)
Оливкова олія	5,9	2,2	2,7
Молочна продукція	7,4	17,6	0,4
Яловичина/телятина	12,1	9,8	1,2
Зернові (включаючи рис)	45,1	9,3	4,8
Фрукти/овочі	4,5	13,1	0,3
Баранина	5,0	2,1	2,4
Інше (тютюн, цукор,	15,0	40,9	0,3 (в середньому)
Аграрні послуги	5,0	5,0	1,0
Загалом:	100	100	

Для скорочення видатків на втручання держави, а також для їх узгодження з міжнародними ринковими цінами, по таким товарним

групам як зернові, яловичина та молочна продукція субсидії будуть поступово скорочуватись (зернові – 15%; яловичина та телятина – 30%; масло та збиране молоко – 15%). Остання реформа стосується втручання у процес ціноутворення на цукор, що залишалось практично без змін впродовж 40 років. Пропонується впродовж двох років знизити гарантійні ціни на білий цукор на 39%. Для компенсації зниження прибутків фермерські господарства отримують за схемою прямих платежів 60% від втраченого прибутку.

Шляхи накопичення коштів для фінансування САП викладені у договорі, відомому як Рішення стосовно власних ресурсів. У цьому документі передбачається чотири джерела забезпечення прибутку Співтовариства, які у своїй сукупності складають майже 75% загального бюджету ЄС.

Розподілення видатків на фінансування САП. Чотири основні джерела фінансування бюджету ЄС (44% – на САП) Фінансування по кожній країні-члену ЄС:

1. З митних зборів (75% – до бюджету ЄС)
2. Прибуток від цукрового мита (75%)
3. Внесок на основі ПДВ (0,5%)
4. Внесок на основі валового національного продукту (ВНП) у розмірі до 1,27%.

Підтримка сільського господарства є основною статтею витрат бюджету ЄС. Так, у 1980-і роки на фінансування САП йшло біля двох третин загального бюджету ЄС, однак реформування аграрної політики на початку 1990-х рр. сприяло скороченню витрат на підтримку сільського господарства – у середньому до 50 % у 1996-2001 р.

Засоби ЄС, що направляються на реалізацію САП, головним чином проходять через створений у 1962 р. Європейський сільськогосподарський фонд керування і гарантій (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, EAGGF). Функція гарантування, на яку приділяється приблизно 90 % усіх витрат САП, припускає, головним чином, надання підтримки виробникам і компенсацію збитків від експорту в треті країни. Більш обмежена функція керування припускає фінансування структурних реформ у сільськогосподарському секторі.

Еволюція структури витрат на фінансування САП (табл. 2.8) відображає фундаментальні зміни моделі підтримки сільського

господарства в ЄС. Якщо в 1991 р. 18,3 % засобів САП йшло на фінансування витрат по збереженню продукції, а 33 % – на виплату експортних субсидій, то в 1999 р. частка таких витрат у бюджеті САП скоротилася відповідно до 4% і 14,1 %. Таким чином, витрати на збереження сільськогосподарської продукції в період з 1991 р. по 1999 р. скоротилися на 4,034 млрд. екю, або на 72 %, а витрати на виплату експортних субсидій – на 4,507 млрд. екю, або на 45 відсотків.

Таблиця 2.8

Еволюція бюджету САП

	Усього,	Експортні субсидії		Витрати на	
		млрд. екю	%	млрд. екю	%
1989	24,084	9,708	40,3 %	2,804	11,6%
1990	24,936	7,722	31,0%	4,097	16,4%
1991	30,551	10,080	33,0 %	5,602	18,3%
1992	30,350	9,487	31,3%	5,267	17,4%
1993	33,659	9,999	29,7 %	5,358	15,9%
1994	32,205	8,075	25,1 %	1,070	3,3 %
1995	34,492	7,802	22,6 %	0,339	1,0%
1996	39,108	5,700	14,6 %	1,392	3,6 %
1997	40,423	5,884	14,6 %	1,597	4,0 %
1998	38,748	4,826	12,5%	2,008	5,2 %
1999	39,541	5,573	14,1 %	1,568	4,0 %

Реформа аграрної політики в рамках Плану дій 2000 сприяла більшій чіткості фінансування САП, стабілізації бюджетних витрат на визначеному рівні, а також припускала збільшення частки витрат на розвиток сільських територій. Сьогодні виділяють два основних напрямки (так називані "Pillar") витрат на підтримку аграрного сектора.

Pillar I. Ринкова підтримка і стабілізація доходів виробників. Сюди відносяться міри підтримки, що зв'язані з виробничою діяльністю фермерів, такі як прямі платежі, а також заходи для підтримки ринкових цін (інтервенційні закупівлі, витрати по збереженню продукції, експортні субсидії). Тепер підтримка доходів сільськогосподарських виробників і, у меншому ступені, ринкових цін є основними статтями витрат САП. Міри, що відносяться до Pillar I, фінансуються за рахунок засобів секції гарантування EAGGF.

Pillar II. Розвиток сільських територій. Міри, спрямовані на розвиток сільських територій, останнім часом здобувають усе більше значення. Сюди відносяться заходи по охороні навколишнього середовища, допомога господарствам, що знаходяться в регіонах з

несприятливими умовами, а також гарантування високої якості продукції, виконання стандартів якості і благополуччя домашніх тварин. Ці міри фінансуються як за рахунок загального бюджету ЄС, так і з національних фондів. Розвиток сільських територій в основному фінансується із секції гарантування EAGGF, хоча витрати за рахунок секції керування EAGGF також є істотними.

Що стосується розподілу засобів фонду по окремих видах продукції (табл. 2.9), то найбільша їхня частка приходить на продукцію землеробства (у середньому близько 45 % усіх засобів у рамках Pillar I у 2001-2003 р.), а також на яловичину і телятину (18 %).

Таблиця 2.9

Бюджет САП, 2001-2003 р.

Стаття витрат відповідно до функції гарантування EAGGF	Сума, млн. €		
	2001 г.	2002 г.	2003 г.
Продукція землеробства (зернові, олійні і білкові)	17466,2	18590,1	16790,0
Цукор	1497,1	1395,9	1482,0
Маслинова олія	2523,8	2329,3	2341,0
Концентровані корма и зернобобові	374,8	388,3	389,0
Волокнисті культури і тутовий шовкопряд	826,3	816,4	908,0
Фрукти і овочі	1558,0	1551,4	1609,0
Вино	1196,7	1348,7	1381,0
Тютюн	973,4	963,2	973,0
Інша продукція рослинництва	297,3	303,0	303,0
Продукція рослинництва, всього	26713,5	27686,2	26176,0
Молоко и молочна продукція	1906,6	2360,0	2672,0
Яловичина і телятина	6054,0	7071,9	8404,0
М'ясо овець і кіз	1447,3	552,4	1805,0
Свинина, яйця і м'ясо птиці	137,1	119,2	203,5
Інша продукція тваринництва	13,4	15,3	14,5
Продукція тваринництва, всього	9558,4	10118,8	13099,0
Додаткові витрати	1447,6	1059,8	807,5
Pillar I, всього	37719,5	38864,8	40082,5
Pillar II, всього	4363,2	4418,9	4698,0
ЕАП, всього	42083,3	43214,3	44780,5

Таким чином, у даний час дві третини бюджету САП витрачаються на підтримку виробництва продукції рослинництва. Така пропорція відображає розходження між методами підтримки, застосовуваними в різних секторах. Наприклад, основою системи підтримки зернових є прямі платежі, у той час як високі ціни на молочну продукцію підтримуються завдяки використанню таких мір, як імпорتنі тарифи, виробничі квоти й експортні субсидії. При цьому

прямі платежі й експортні субсидії ведуть до збільшення бюджетних витрат, у той час як імпорتنі тарифи і квоти – немає.

Останнім часом основною статтею витрат бюджету САП є прямі платежі фермерам, що у 2003 р. складала 67 % загальних витрат. Сюди включаються погектарні виплати для зернових, олійних, білкових культур і земельні ділянки, виведені з виробництва, а також виплати на поголів'я великої рогатої худоби, овець і кіз. Оскільки всі ці платежі прив'язані до рівня виробництва (поточному або історичному), їхній розподіл відображає відносну продуктивність фермерських господарств у різних регіонах ЄС, а також те, що рівень підтримки виробників продукції рослинництва перевищує підтримку виробників продукції тваринництва.

Крім прямих платежів, важливими статтями витрат бюджету САП є експортні субсидії (8,4 % усіх витрат у рамках функції гарантування ЕАООР у 2003 р.), а також платежі державним агентствам і приватним компаніям, що закупають продукцію, зберігають неї якийсь час і продають, коли на ринку буде відчуватися недостача такої продукції, щоб підтримати ціни (2 % бюджету САП). Подібні виплати складають:

- 16 % підтримки виробництва продукції рослинництва;
- Близько 40 % підтримки виробництва яловичини і телятини;
- 100 % підтримки виробництва молочної продукції (тобто пряма підтримка надається винятково за допомогою подібних мід);
- 100 % підтримки виробництва маслинової олії (так само як і для молочної продукції).

Крім того, інтервенційні платежі в молочній галузі включають істотні виплати в якості "допомоги по споживанню" (consumption aid). Сюди включаються субсидії фермерам, що використовують сухе молоко для відгодівлі телят, а також переробним підприємствам, що при виробництві бісквітів і подібної продукції використовують вершкова олія, зроблена в ЄС, замість інших жирів.

Важливо також відзначити, що в цілому біля чверті бюджету САП йде на виплати переробним підприємствам, експортерам і іншим організаціям, а не прямо фермерам.

Частка засобів, що йдуть на розвиток сільських територій (Pillar II), в останні роки знаходиться практично на одному рівні і складає близько 10% від загальних витрат САП у 2001-2003 р. (табл. 2.9).

Разом з тим дані, приведені в таблиці 2.9, не відображають повної картини витрат по фінансуванню САП, оскільки тут не відображені витрати окремих країн на фінансування мір Pillar II, як уже відзначалося, є обов'язковою вимогою з боку Євросоюзу. При цьому витрати з національного бюджету можуть складати від 25 % до 75 % загальних витрат на кожну з таких мір, у залежності від особливостей конкретного регіону. У тих з країн ЄС, що застосовують модуляцію платежів, частина засобів, що призначалися на фінансування мір "Pillar I", направляються на фінансування "Pillar II", крім того, до них додаються додаткові засоби з національного бюджету. Крім того, у зазначеній таблиці не повністю відображені загальні витрати ЄС на підтримку аграрного сектора, тому що сюди не включені додаткові витрати на фінансування національного сільського господарства, що надаються урядами окремих країн.

У той же час у деяких країнах, наприклад у Франції й Італії, такі виплати в окремих регіонах і секторах є досить істотними.

Також важливо відзначити, що, хоча витрати на фінансування САП (у цінах 1999 р.) збільшилися з 40,92 млрд. € у 2000 р. до 43,9 млрд. € у 2003 р., надалі передбачається поступове їхнє зниження – до 41,66 млрд. € у 2006 році (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Бюджет ЄС 2000-2006 р. (млн. €)

Млн. € у цінах 1999 р.	2000 р	2001 р	2002 р	2003 р	2004 р	2005 р	2006 р
Загальний бюджет	8959	9107	94130	9474	91720	89910	89310
Бюджет (% від ВВП ЄС)	1,13%	1,12%	1,13	1,11	1,05%	1,00%	0,97 %
Бюджетні обмеження	8959	9107	98270	10145	100610	10135	10353
Витрати на сільське	4092	4280	4390	4377	42760	4193	41660
У т.ч.: САП	3662	3848	3957	3943	3841	3757	3729
Розвиток сільських	4300	4320	4330	4340	4350	4360	437

Джерело: DEFRA, 2003.

В окремих країнах-членах ЄС засоби EAGGF розподіляються спеціальними вповноваженими установами, при цьому Європейська Комісія контролює правильність витрат цих засобів. Найбільшу частку засобів фонду (23 %) одержує Франція, що виробляє найбільшу

кількість сільськогосподарської продукції серед країн ЄС. Крім Франції, найбільший вигравш від САП одержує також Данія і деякі інші країни з розвинутим аграрним сектором, частка яких у загальних витратах САП істотно перевищує їхній внесок у фінансування загального бюджету ЄС.

Ціни. Наведена далі таблиця 2.11 містить порівняльний аналіз цін на деякі види аграрної продукції в ЄС та на світовому ринку. В ній наведено середні ціни, які отримані на основі розрахунків за декілька років. Мета цієї таблиці – продемонструвати наскільки деякі ціни на аграрну продукцію на ринку ЄС відрізняються від світових цін.

Таблиця 2.11

Ціни на ринку ЄС у порівнянні зі світовими цінами (2000-2003)

Товар	ЄС € за тону (в середньому)	Світовий ринок € за тону (в середньому)	Різниця в %
Пшениця	133	118	13
Кукурудза	140	92	52
Рис (оброблений)	600	300	100
Цукор	650	250	160
Банани (СІР)	660	360	83
Цитрусові	485	467	4
Томати	787	633	24
Яловичина	2 780	1776	57
Свинина	1 120	1 113	1
М'ясо птиці	1335	977	37
Баранина	3 333	1476	126
Сухе незбиране	2 605	1384	88
Сухе збиране молоко	2 055	1419	45
Масло	2 954	1307	126
Твердий сир	3 500	2154	62

Джерело: Європейська Комісія, ГД з сільського господарства, I.EI, 2003

Беручи до уваги нинішнє реформування політики підтримки цін на зернові, яловичу та молочну продукцію, ціни на ці товарні групи поступово прийдуть у відповідність із світовими цінами. Однак, цей документ не ставить собі за мету прогнозувати ступінь зближення європейських та світових ринкових цін, а також не має наміру робити передбачення стосовно того, якою буде політика ЄС щодо продовження підтримки цін на певні товарні групи (обговорення нових імпорتنих зборів та експортних субсидій). На першому місці у списку товарів, ціни на які наблизяться до світових цін, стоять рис та цукор. По обом цим продуктам інтервенційні ціни поступово будуть скорочені на 50% і 39% відповідно, при цьому фермерські господарства отримають

часткову компенсацію за втрату прибутку у зв'язку із скороченням цінової підтримки.

Ціни на ринку ЄС у порівнянні зі світовими цінами (2000-2003)
Основні коментарі стосовно європейських та світових ринкових цін:

У зв'язку із здійсненням реформ і проведенням переговорів із СОТ стосовно імпорتنих зборів та експортних субсидій, різниця між європейськими та світовими ринковими цінами буде поступово зменшуватись.

Все ще існує велика різниця в цінах по таким товарним групам як цукор, рис, продукція молочної промисловості та тваринництва. Для зменшення різниці допомога в рамках САП по рису та цукру буде поступово знижуватись на 50% і 39% відповідно. Цукрові та рисові фермерські господарства ЄС отримають часткову компенсацію за втрату прибутку через скорочення підтримки цін.

Фермерські господарства у 25-ти країнах ЄС мають зрозуміти, що разом з тенденціями світового ринку, які матимуть все більш вирішальний вплив на перспективи розвитку аграрного сектора, вони також стикатимуться з певними наслідками розширення ЄС і їх впливом на аграрний сектор. Вірогідніше за все, відмічатиметься швидке зближення аграрних секторів в існуючих і нових країнах-членах ЄС; при цьому більшість тенденцій будуватимуться на основі порівняльних переваг, які можуть мати деякі з країн, що приєдналися (наприклад, виробництво продукції птахівництва, кормових культур, вирощування екологічно чистих продуктів, фруктів та овочів і т. ін.).

Інші нові країни-члени можуть виявитись недієздатними в умовах розширеного ринку через неналежну якість (наприклад, виробництво яловичої продукції), деякі можуть залишитись виробниками дешевих продуктів харчування й кормів; у той час як інші можуть оволодіти важливими ринками за сприяння прямих іноземних інвестицій.

Однак, на думку багатьох, фермерські господарства ЄС матимуть набагато більше можливостей в умовах розширеного ринку ЄС і нових сусідів, а також торгових партнерів, таких як Росія, включаючи далекосхідні ринки, які мають величезний потенціал.

Перспективи розвитку аграрного ринку

> Швидке зближення аграрних секторів у країнах-членах ЄС

- > Нові країни-члени можуть виявитися недієздатними через неналежну якість
- > Деякі залишаються виробниками дешевих продуктів харчування та кормів
- > Інші можуть оволодіти важливими ринками
- > Очевидне розширення перспектив для торгівлі

Торгівля. Міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією стосується лише обмеженої частки від її загального виробництва. Значна частина загального об'єму світової торгівлі здійснюється в межах окремо взятого регіону.

Наприклад, в Західній Європі – найбільшому експортері, 75% експорту здійснюється в межах власне самого регіону. Причини торгівельних обмежень пояснюються транспортними видатками, (торгово-політичними) обмеженнями на імпорт, а також нетривкими термінами зберігання певної продукції. Навпаки, по експорту аграрної продукції Північна Америка більше залежить від інших торгових блоків, особливо від Азії (34% від загального обсягу експортних операцій). Загальний світовий експорт коливається у межах \$ 550-600 млрд. на рік.

Деякі дані стосовно міжнародної торгівлі аграрною продукцією

- > Загальний обсяг експорту сільськогосподарської продукції оцінюється в 450-550 млрд. євро на рік
- > Значна частина торгових операцій здійснюється в межах певного регіону (особливо це стосується Західної Європи)
- > Торгові обмеження (транспорт, обмеження на імпорт, продукція з нетривким терміном зберігання)

Допомога. Як і в ЄС, державна підтримка сільського господарства у країнах ОЕСР має тенденцію до зниження. Загальний обсяг допомоги аграрному сектору в 2001 році склав, у середньому, 1,3% ВВП, у 1986-88 роках він був на рівні 2,4%. Майже 75% загальної підтримки сільського господарства надається у вигляді допомоги виробникам.

Серед країн ОЕСР існують значні відмінності у розмірах надання підтримки сільському господарству. З одного боку знаходяться Австралія та Нова Зеландія, які майже не втручаються у діяльність аграрного сектору, а з іншого боку – такі імпортери як Японія, Корея, Норвегія та Швейцарія, які здійснюють активні протекціоністські

заходи і, відповідно, виділяють велику частку ВВП на надання допомоги аграрному сектору.

Країни ОЕСР: Допомога аграрному сектору

> Тенденція до скорочення підтримки цін на сільськогосподарську продукцію

> Поточний рівень допомоги складає, в середньому, 1,3 % ВВП

> Зниження порівняно з 2,4% у 1986-1988 роках

> 75% допомоги надається виробникам

> Існують значні відмінності у наданні допомоги аграрному сектору серед країн ОЕСР

> Незначна підтримка аграрного сектора в Австралії та Новій Зеландії

> Активні протекціоністські заходи в аграрному секторі Японії, Кореї, Норвегії, Швейцарії

З наведеної далі таблиці 2.12 видно, що існують також значні відмінності у наданні допомоги згідно з видами продукції. У 2001 році допомога майже по всім товарним групам зменшилась. У більшості країн по рису, цукру, молоку та зерновим все ще надається значна допомога з точки зору відсотку вартості продукції. Більша частина цієї допомоги надається у формі підтримки цін. По виробництву свинини, птиці, яєць і вовни допомога є відносно низькою.

Таблиця 2.12

Підтримка аграрного виробництва у країнах ОЕСР

Продукція	Оцінка допомоги виробникам або PSE (розмір допомоги у % від середньої вартості продукту)
Рис (оброблений)	80
Цукор	52
Молоко	48
Баранина	47
Інші зернові	44
Пшениця	40
Яловичина	35
Кукурудза	33
Олійні культури	28
Свинина	21
Яйця	10
Вовна	6

Джерело: Євростат, LEI Інститут економіки сільського господарства, (Нідерланди), 2003

2.5. Структурна політика і розвиток сільських територій в ЄС

Проведення структурної політики як одного з елементів САП почалося значно пізніше введення механізмів підтримки цін, із Плану Мансхольта 1972 р. (CARDWELL, 2004). Метою структурної політики є створення більш ефективних, стійких господарств шляхом надання визначених вибіркового субсидій і допомоги в забезпеченні, перепідготовці, постачанні інформацією.

У директивах 1972 р. передбачалося кілька структурних програм.

1. Інвестиційна допомога перспективним фермам. Претендувати на участь у цій програмі могли фермери, що одержують більш половини свого доходу від сільськогосподарської діяльності, що довели свій професійний рівень, які представили і виконують план розвитку своєї ферми і згодилися вести у своєму господарстві стандартний бухгалтерський облік. У цьому випадку фермери могли одержати наступні види допомоги:

- Субсидію по процентній ставці по інвестиційному кредиті (разом з тим по кредитах на покупку землі і худоби субсидії не надавалися);

- Премію для переорієнтації господарства на виробництво КРС або овець;

- Фінансову допомогу для налагодження бухобліку;

- Фінансову допомогу для землевпорядження й іригаційних проектів.

Групи фермерів, що поєднують зусилля для оптимального використання своїх ресурсів, також могли одержати допомогу в рамках цієї програми для організації спільної діяльності.

2. Схеми раннього виходу на пенсію передбачали виплати одноразових або щорічних допомог фермерам, що погоджувалися вийти на пенсію і звільнити землю. Претендувати на участь у цій програмі могли фермери, що одержували основний дохід від сільськогосподарського виробництва і досягли віку 55-65 років. При цьому переважне право доступу до землі, що звільняється, одержували фермери-учасники першої програми, а якщо вони відмовлялися від її використання, то такі землі підлягали тривалій консервації.

3. Надання консультаційних послуг фермерам щодо доцільності їхньої майбутньої діяльності: чи потрібно їм продовжувати займатися

фермерством або краще вийти на пенсію або переключитися на інші види діяльності. Для тих, хто залишався в сільському господарстві, передбачалася допомога на підвищення кваліфікації. Однак ці програми, розроблені і прийняті в період економічного росту, почали реалізовуватися в період економічного спаду, що почався вже в 1973 р., і практично не принесли бажаного результату.

Вивільнення земель і тим більше їхнього перерозподілу в цілому не відбулося. Більш того, ферми, підвернуті модернізації, збільшили інтенсивність свого виробництва, що працювало уже всупереч споконвічній меті цих програм - знизити пропозицію на внутрішньому ринку. Премії і субсидії по таких програмах одержували в основному великі фермери, а частка бенефіціарів у загальній кількості фермерів не досягла скільки-небудь значного рівня в жодній із країн ЄС. Тому основна мета програм у рамках САП полягала в тім, щоб структурні зміни не приводили до зростання виробництва (ARITSON і HARVEY, 1997).

Крім того, у перші роки існування САП недостатньо уваги приділялося проблемі регіональної диференціації. Уперше відповідне законодавство було прийнято в 1975 р., у якому визнавалося, що фермери, які живуть у регіонах з несприятливими природними умовами, потребують додаткової допомоги, незалежно від їхньої економічної ефективності. Головною проблемою при цьому було визначити, які природні умови є несприятливими. З 1975 р. це поняття кілька разів перевизначалося, щораз з розширенням зони поширення. Так, на початку 1990-х рр. під визначення несприятливих регіонів попадало 55% сільськогосподарських угідь ЄС. Розпливчастість визначень у програмах регіонів з несприятливими умовами виробництва приводила до того, що в дійсності засоби від цих програм одержували не самі бідні регіони і країни. Так, третина компенсацій на регіональний розвиток по законодавству 1985 р. (кумулятивно до 1988 р.) одержала Німеччина, тоді як Італія і Португалія разом – менш 5 % (ARITSON і HARVEY, 1997).

Перші згадування про екологічні програми в САП з'явилися тільки в середині 1980-х років у зв'язку з виведенням землі з виробництва, що крім рішення задачі обмеження пропозиції ще мало на меті охорону навколишнього середовища. Потім цей напрямок САП став активно розвиватися, і наприкінці 1980-х рр. екологічні міри стали

використовуватися нарівні з іншими традиційними складової структурної політики. Більш того, у плані Мак-Шеррі вже самі міри підтримки доходів виробників частково обумовлені дотриманням екологічних норм(наприклад, виплата компенсаційних платежів на голову КРС за умови, що поголів'я не перевищує визначеного розміру).

На новому етапі свого розвитку САП також перейшла до пошуку альтернативних напрямків розвитку структурної політики. Одним з них стала підтримка органічного землеробства, тобто сільськогосподарського виробництва без використання інтенсивних технологій, сполучених із застосуванням хімічних засобів, інтенсивної техніки і т.п. Очевидно, що органічне землеробство припускає екстенсифікацію виробництва. Програма його підтримки включає встановлення стандартів екологічно чистої продукції, навчання і консультування фермерів, фінансову допомогу при переході від сучасних технологій до органічних.

Також новими мірами в цьому напрямку стали програми альтернативного використання земель, наприклад, застосування олійних для виробництва пластмас і палива (біодизель), аналогічно на паливо (біоетанол) може перероблятися цукровий буряк, крохмаль знаходить усе більш широке застосування в промисловості, і т.п.

План дій 2000 припускав істотні зміни політики розвитку сільських територій у ЄС, що в основному стосувалися спрощення існуючих схем державної підтримки, а також впровадження нових мір, що стосуються інвестицій, навчання фермерів, раннього виходу на пенсію, допомоги молодим фермерам і маркетингу продукції. Загальна політика ЄС щодо розвитку сільських територій у рамках Плану дій 2000 формувалася в такий спосіб: Кожна із країн-членів надавала Європейській Комісії свій План Розвитку Сільських Територій, і на підставі цих планів Комісія офіційно прийняла програмні документи, що діють протягом 2000-2006 р., які припускали наступні програми.

Інвестиції в сільськогосподарські підприємства. З метою поліпшення умов життя, роботи і ведення господарства, а також збільшення доходів фермерів План дій 2000 засновував механізми підтримки інвестицій у сільськогосподарські підприємства. Такі інвестиції повинні сприяти зниженню виробничих витрат, удосконалюванню або диверсифікованості тих видів виробничої

діяльності, продукція яких потрібна на ринку, стимулювати поліпшення якості продукції, а також дотримання стандартів захисту навколишнього середовища, санітарно-гігієнічних умов змісту і благополуччя тварин. Для того щоб мати можливість одержати державну підтримку, сільськогосподарське підприємство повинне відповідати мінімальним стандартам щодо безпеки для навколишнього середовища і дотримання умов змісту і благополуччя тварин, крім того, фермер повинний бути досить компетентним. Максимальна сума державної підтримки складає 40 % від загальної вартості інвестицій, хоча в несприятливих регіонах вона може бути збільшена до 50 %. Крім того, для молодих фермерів верхня границя підтримки може бути збільшена відповідно до 45 % і 55 %.

Підтримка розвитку сільських територій. План дій 2000 припускає допомогу молодим фермерам і фермерам, що працюють у несприятливих регіонах, а також – виплати в зв'язку з раннім виходом на пенсію й у рамках агроекологічних програм і лісорозведення (таблиця 2.13).

Таблиця 2.13

Виплати в рамках програм розвитку сільських територій

Програма	Розмір державної допомоги
Допомога молодим фермерам:	
Разова премія	Макимум 25 тис. €
Субсидування ставки по кредитах	Дисконтованна вартість
Ранній вихід на пенсію:	
Допомога учасникові програми (старше 55 років) за рік, тривалість	15 тис. € у рік, максимум 150 тис. €
Несприятливі регіони:	
Погектарні платежі	25-200 € на гектар
Агроекологічні програми:	
Однолітні сільськогосподарські	600 € на гектар
Спеціалізовані багаторічні насадження	900 € на гектар
Інше використання землі	450 € на гектар
Ліси і лісорозведення:	
Ліс, що знаходиться в	40-120 € на гектар
Премія для компенсації витрат на	725 € на гектар для фермерів

Джерело: DEFRA, 2003.

Навчання фермерів. Планом дій 2000 передбачена велика кількість програм навчання, зв'язаних зі стимулюванням якості й екологічної безпеки виробництва, що призначені для всіх осіб, зайнятих у сільськогосподарському виробництві і його реструктуризації. Крім того, у таких програмах можуть брати участь також приватні власники лісів і інші особи, зв'язані з лісовим господарством.

Переробка і маркетинг. Для підвищення конкурентоздатності і збільшення додаткової вартості сільськогосподарської продукції в ЄС передбачена державна підтримка інвестицій у її переробку і маркетинг. Інвестиції повинні сприяти поліпшенню ситуації в розглянутій галузі сільського господарства, а також гарантувати, що сільськогосподарські виробники одержать адекватну частку кінцевої економічної вигоди. Максимальна сума державної підтримки може складати 50 % від загальної вартості інвестицій у найбільш пріоритетних регіонах (Objective I regions) і 40 % - в інших регіонах. Для інвестицій в роздрібну торгівлю, а також інвестицій у виробництво і маркетинг продукції з третіх країн (не членів ЄС) державні субсидії не надаються.

Принцип перехресної відповідності (Cross compliance). Принцип перехресної відповідності полягає в тому, що для одержання прямих платежів фермери повинні виконувати вимоги щодо охорони навколишнього середовища. Щоб забезпечити інтеграцію заходів для захисту навколишнього середовища в програми підтримки виробництва окремих видів продукції, країни-члени ЄС повинні були визначити підходящі екологічні міри, що будуть застосовуватися їхніми фермерами. Сюди можуть включатися: Фінансова підтримка в обмін на підписання визначених агроекологічних угод, загальні обов'язкові вимоги щодо захисту навколишнього середовища або специфічні вимоги, виконання яких є обов'язковим для одержання прямих платежів. У випадку якщо фермер не виконує такі екологічні вимоги, країни-члени ЄС можуть відмовити в одержанні, скоротити або скасувати прямі платежі такому фермерові.

Тільки п'ять країн-членів ЄС (Данія, Фінляндія, Австрія, Греція і Нідерланди) прийняли рішення про те, що використання фермерами заходів для охорони навколишнього середовища є необхідною умовою для одержання прямих платежів. У Данії, Фінляндії й Австрії принцип перехресної відповідності розглядався головним чином як розширення

існуючої агроєкологічної політики уряду, оскільки в цих країнах схожі національні програми існували і до вступу в силу Плану дій 2000. У Греції, де подібні міри в минулому не використовувалися, упровадження принципу перехресної відповідності розглядався як крок до поліпшення практики ведення сільського господарства. У Голландії принцип перехресної відповідності передбачалося використовувати тільки в двох галузях (виробництво картоплі на крохмаль і кукурудзи), що відображає деяку обережність уряду країни при його імплементації. У той же час всі інші країни ЄС прийняли рішення і далі використовувати або розширювати вже існуючі національні агроєкологічні програми (DEFRA, 2003).

Модуляція (Modulation). План дій 2000 припускає також використання принципу модуляції платежів, що дозволяє країнам-членам ЄС скорочувати платежі фермерам у рамках підтримки цін і доходів виробників (Pillar I) і перерозподіляти ці гроші на фінансування програм розвитку сільських територій (Pillar II), таких як агроєкологічні міри, лісонасадження, підтримка виробників у несприятливих регіонах і програми раннього виходу на пенсію.

Субсидії, що відносяться до "Pillar I", можуть скорочуватися відповідно одному з наступних трьох критеріїв:

1. Чисельність робочої сили в господарстві (виражена в "річних робочих одиницях") менше встановленого національного ліміту в стані-членів ЄС (тобто підприємство вважається екстенсивним по праці);
2. Загальний фінансовий добробут господарства (виражене як стандартний валовий прибуток) вище максимального рівня, встановленого країною-членом ЄС (тобто господарство вважається досить прибутковим, тому немає підстави для виплати йому повної суми прямих платежів);
3. Загальна сума прямих субсидій, що одержує господарство за календарний рік, перевищує встановлений країною ліміт.

Разом з тим скорочення субсидій для одного господарства внаслідок модуляції не може перевищувати 20 % від загальної суми державних виплат, що одержує фермер. Крім того, кожна країна-член ЄС повинна додати до суми, отриманої в результаті модуляції, еквівалентну суму, збільшуючи, таким чином, фонди, що можуть бути витрачені на фінансування "Pillar II", у два рази в порівнянні із сумою,

на яку зменшується фінансування "Pillar I". Такі фонди повинні бути витрачені на фінансування додаткових програм або на виплати в рамках існуючих програм для господарств, що до цього часу не брали в них участі. Таким чином, повинна бути гарантія того, що країна не замінє існуючі джерела фінансування фондами, отриманими в результаті модуляції платежів, тобто модуляція повинна принести додаткову вигоду.

Як і у випадку з принципом перехресної відповідності, використання модуляції державних платежів відповідно до Плану дій 2000 не є обов'язковим для використання на всій території Євросоюзу. Модуляція з 2000 р. використовувалася тільки у Великобританії і Франції (методи її застосування були різними), хоча у Франції через якийсь час її використання припинили. Німеччина прийняла рішення з 2003 р. використовувати модуляцію в розмірі 2 % для тих фермерів, що одержували більше 10 тис. € прямих платежів щорічно. У Голландії і Португалії також передбачена модуляція, починаючи з 2003 р., причому метод її застосування в Голландії аналогічний тому, що використовується у Великобританії, а в Португалії застосовується прогресивна шкала, і, таким чином, під дію модуляції попадає тільки 1% усіх фермерів країни (DEFRA, 2003).

Раніше сільське господарство завжди відіграло важливу роль у розвитку сільських регіонів. Аграрний сектор був основним роботодавцем для сільського населення, потребуючи великої кількості фізичної праці на фермерських господарствах, забезпечуючи попит на місцеві послуги з обслуговування, транспортування, зберігання та обробки продукції і т.п. Також фермерські господарства були значно меншими за розмірами, при цьому сім'ї складались із декількох поколінь, що забезпечувало економічну базу для села з точки зору збереження його соціальної інфраструктури, як то шкіл, лікарняних закладів і т. п. З модернізацією сектора фермерські господарства почали поступово збільшуватися, зростав рівень механізації праці, що потребувало меншої кількості ручної праці, зменшувався попит на обслуговування, перевезення та зберігання продукції. Також з часом, у результаті збільшення розмірів фермерських господарств, часто на шкоду меншим господарствам, кількість фермерських сімей зменшилась. Як наслідок – соціальна інфраструктура у сільській

місцевості почала поступово руйнуватись. Відсутність перспектив для розвитку також змусило багато фермерських господарств припинити своє існування, що стало наслідком повільного, але стабільного погіршення стану навколишнього середовища та занепаду сільської місцевості.

Наразі для припинення процесу погіршення умов у сільській місцевості САП приділяє значно більше уваги заходам з розвитку сільської місцевості, ніж раніше. Для їх проведення виділено більше коштів та розроблені спеціальні програми. Це знайшло підтвердження у Порядку денному ЄС на 2000р., коли разом із загальними ринковими заходами, які складають "перший оплот" САП, політика розвитку сільської місцевості отримала статус "другого оплоту". Її основна мета полягає у покращенні економічної, соціальної та екологічної ситуації у всіх сільських регіонах у контексті стійкого розвитку.

Два оплоти САП (2005 рік)

Оплот 1: Підтримка ринку й рівня прибутковості (43 млрд. євро)

Оплот 2: Розвиток сільської місцевості (7 млрд. євро). Проблеми сільської місцевості у країнах ЄС. Сільська місцевість займає 90% території ЄС після його розширення, і на ній проживає, приблизно, половина його населення. Сектори сільського та лісового господарств, залишаються основними землекористувачами в ЄС. Вони відіграють основну роль і у управлінні природними ресурсами, сільським ландшафтом та в соціально-економічному розвитку сільської місцевості. Однак, для забезпечення життєздатності сільських регіонів необхідно більше, ніж сільське та лісове господарство. Як говорилося вище, економічний, розвиток сільської місцевості уповільнився, що призвело до зростання безробіття, занепад інфраструктури та руйнування мережі соціальних послуг, збільшення рівня зубожіння, погіршення стану довкілля, біорізноманітності та сільського ландшафту. Вже на сьогодні в деяких регіонах ЄС сільське населення зменшується катастрофічними темпами, створюючи "міста-привиди", у той час як населення міст стрімко зростає, що призводить до підвищення рівня злочинності, соціальних та житлових проблем, труднощів із наданням комунальних послуг і т. п.

Нова політика на 2007-2013 роки. Наразі ЄС приділяє значно більше уваги розвитку сільської місцевості, ніж це було раніше, і

рамках САП виділено більше коштів і розроблені конкретні програми дій. Більше коштів переведено з бюджету першого оплоту (підтримка ринку та рівня прибутковості) на користь другого оплоту (розвиток сільської місцевості). У 2003 році Європейська Рада досягла домовленості стосовно політики надання допомоги у розвитку сільської місцевості на наступний період з 2007 по 2013 роки. Ця політика має три основні цілі (Політичні осі 1, 2 і 3), а також підхід для їх досягнення (під назвою LEADER+). В таблиці 2.13 міститься короткий огляд основних дій та заходів, які обхідні для досягнення цілей політики розвитку сільської місцевості.

Основні цілі Політики розвитку сільської місцевості ЄС (на 2007-2013 р.):

- Підвищення конкурентоздатності аграрного сектору (Політична вісь 1)
- Покращення навколишнього середовища та природних умов у сільській місцевості (Політична вісь 2)
- Підвищення рівня життя у сільській місцевості та сприяння диверсифікації сільського господарства (Політична вісь 3)

Основні заходи Політики розвитку сільської місцевості (на 2007-2013 р.)

Ціль 1: Підвищення конкурентоздатності сільського господарства

Заходи:

- > Професійне навчання
- > Підготовка молодих фермерів
- > Достроковий вихід на пенсію для фермерів та робітників
- > Модернізація фермерських господарств
- > Додана вартість на сировинні матеріали сільського господарства
- > Розробка нових продуктів, процедур та технологій в аграрному секторі
- > Допомога фермерам у дотриманні схем забезпечення якості продуктів харчування
- > Створення виробничих груп
- > Підтримка напівтоварних господарств, які проходять процес реструктуризації

Ціль 2: Покращення навколишнього середовища та природних умов у сільській місцевості

Заходи: Сільське господарство: Платежі фермерам у регіонах, малопридатних для сільського господарства (як то гірські регіони, території, що охороняються) Платежі за природоохоронні заходи в агробізнесі Платежі за належне утримання худоби

Ціль 3: Підвищити рівень життя у сільській місцевості та сприяти диверсифікації сільського господарства.

Заходи: Створення й розвиток мікропідприємств Заохочення розвитку туризму

Сприяння не аграрним видам діяльності

Базові послуги підприємствам та сільському населенню Відновлення та розвиток сіл

Збереження та розвиток народної спадщини у сільській місцевості

Підхід LEADER+ має розглядатися як важливий інструмент для досягнення трьох перерахованих вище цілей політики розвитку сільської місцевості. Його основна концепція полягає у якомога більш активному залученні місцевих громад до процесу покращення соціально-економічної та екологічної ситуації у сільських регіонах. Ця концепція базується на тих обставинах, що несприятливі умови сільської місцевості ще більше погіршуються в результаті розпаду місцевих сільських громад, відсутності співробітництва між державними адміністраціями, підприємствами та населенням. Зазвичай місцеві громади характеризуються слабкістю та недостатньою організованістю, участь у громадських заходах є нерегулярною, регіони почали втрачати свої характерні риси й ідентичність, а ініціативи з розвитку (якщо взагалі виникають) часто є відособленими.

Основний підхід Політики розвитку сільської місцевості ЄС (2007-2013 р.)

Слід відмітити, що LEADER+ це перевірений часом підхід, який застосовується в ЄС з 1989 року для виконання програми розвитку сільської місцевості. Цей підхід базується на сприянні місцевим стратегіям розвитку, які визначаються із застосуванням висхідного підходу та на базі партнерства між державним та приватним сектором з метою проведення змін, сприяння зайнятості та розвитку сільських регіонів. Все це є основними елементами покращення соціально-

економічної та екологічної ситуації у сільській місцевості. Основною рушійною силою концепції LEADER+ є забезпечення життєздатності розвитку сільської місцевості шляхом всебічної передачі повноважень і відповідальності місцевим громадам. Слід відзначити, що цей інноваційний метод розвитку сільської місцевості настійно рекомендується ЄС, але не є обов'язковим для застосування країнами-членами (для досягнення цієї цілі виділено мінімум 7 відсотків загального бюджету програми).

Як і попередні 15 країн-членів ЄС, нові держави, що увійшли до його складу в 2004 році, мають доступ до фонду розвитку сільської місцевості (5,7 млрд. євро на 2004-2006 роки) для сприяння зміцненню сільського господарства, охорони навколишнього середовища у сільській місцевості, послаблення несприятливих соціальних наслідків процесу реструктуризації, а також створення у сільській місцевості більш привабливих умов для життя і праці.

Фактично, програма прямих платежів для підтримки сільського господарства для нових країн-членів пов'язана з їх зусиллями у сфері розвитку сільської місцевості. Принципова причина такого підходу полягає в тому, що якщо фермери в нових країнах-членах отримували б прямі платежі в рамках САП в повному обсязі, це, скоріш за все, уповільнило б необхідні заходи з реструктуризації, а також призвело б до диспропорцій у прибутках серед сільського населення. Нові країни-члени ЄС повинні виділяти 40% коштів, асигнованих на сільське господарство, на розвиток сільської місцевості, що свідчить про підвищення значення і уваги до цього аспекту.

Всі нові країни-члени розпочали заходи з розвитку сільських регіонів у відповідності з політикою ЄС у сфері розвитку сільської місцевості, а також на основі власних Програм дій з розвитку сільської місцевості, які, в свою чергу, базуються на особистих Національних планах розвитку країн-членів ЄС.

2.6. Структурна політика і розвиток сільських територій на базі інституціональної системи розвитку САП в Угорщині.

Сучасний статус Угорщини в Європейському Союзі (ЄС), взаємовідносини між Угорщиною та ЄС базуються на Угоді про приєднання, підписаній Угорською республікою та Країнами-Членами

Європейської Спільноти в грудні 1991 р. в Брюсселі. Ця угода, що ввійшла в силу в лютому 1994 р. і була опублікована в Угорщині як Акт І 1994 року, слугує підґрунтям приєднання Угорщини до ЄС.

Угорщина подала офіційну заявку для вступу в ЄС в березні 1994 року, після наближення до критеріїв, встановлених для країн-претендентів на вступ до ЄС на Європейській Раді в Копенгагені. Європейська Комісія представила анкету для урядів щодо оцінки економічного, політичного та соціального становища, а також рівня готовності до прийняття *acquis communautaire* (угода приєднання) країнами-кандидатами.

Оцінка Європейської Комісії заявки Угорщини була представлена у вигляді відповіді на анкету, розроблену Урядом. Ця оцінка охоплювала, в контексті критерію приєднання, загальне політичне та економічне становище, а також політику окремих секторів економіки, як от сільського господарства. Оцінка наголошувала на важливості особливих зусиль щодо реструктуризації харчової промисловості, ветеринарної медицини та фітосанітарії, а також на вдосконаленні інституціональних структур особливо в сфері прийняття заходів Спільної аграрної політики (САП).

Основою САП є цілі та заходи, що лежать в основі укладення Римської угоди. Вона є орієнтиром прийняття рішень на рівні Комісії, таким чином рішення безпосередньо впливають на країни-члени. САП – одна з найбільш обов’язково регульованих політик ЄС після інших її аспектів, як от Єдиний ринок чи фінансова солідарність, аграрні витрати складають половину бюджету ЄС, котрий виконується комплексними інституціональними системами, визначеними законодавством.

Розвиток САП також дав поштовх заснуванню EAGGF, що фінансує заходи політики ринкових та цінових субсидій, вдосконалення виробничих структур й розвитку сільської економіки.

Однією з передумов вступу до ЄС є встановлення аграрної інституціональної системи, що представляла та виконувала б рішення САП в поєднанні з вимогами законодавства ЄС. Ця система повинна розпоряджатися та контролювати кошти, виділені з аграрного бюджету EAGGF. Витрати з EAGGF регулюються акредитованими посередницькими агенціями, так званими агенціями з видатків.

З вищесказаного слідує, що в країнах до вступу до ЄС розвиток інституціональної системи для реалізації САП стає найважливішим та складним завданням, що торкається аграрного сектору, і щоразу призводить до виникнення нових питань.

Аби зрозуміти дію аграрно-політичного процесу необхідно розглянути формування, цілі, виконання, заходи, реформи та фінансування САП. Також необхідно вивчити елементи та функції необхідної інституціональної системи реалізації САП. Це стає можливим, проаналізувавши законодавство ЄС, особливо вимоги, закладені в закони ЄС щодо фінансування САП, фінансової звітності та облікових системи, організації ринків та розвитку сільського господарства, а також горизонтальних заходів та адміністративних, контрольних і технологічних систем, що підтримують САП.

У 1990-х роках уряди країн центральної та східної Європи подали заявки на вступ до ЄС. Міністерства сільського господарства визнали, що одним з найважливіших завдань майбутніх років є підготовка сільського господарства, рибництва та лісівництва до вступу в ЄС. Термінові інституціональні вдосконалення та стабілізація ринків були необхідними для забезпечення успішного процесу підготовки до інтеграції. Особливо важливим для Угорщини та інших країн-претенденток було прискорення виконання Національних програм для прийняття *aquis communautaire* (збірник правил та вказівок, що стосуються усіх аспектів суспільного життя та праці), та допомога в реалізації програми розвитку сільського господарства ЄС.

Протягом останніх десяти років, кілька країн східної та центральної Європи значно просунулися в реформуванні свого сільського господарства, аби більше відповідати умовам, висунутим ЄС. Таким чином, кожна країна по-своєму досягала певного рівня успіху в аграрному секторі. Свідченням є те, що нова економічна реформа структур ЄС повинна бути пов'язана функціями автоматично.

Розглянемо загальний огляд громадського аграрного управління в країнах ЄС. Міністерства сільського господарства в країнах центральної і східної Європи та країн CIS виконують ті ж самі функції в кожній країні, але з різними організаційними структурами. Всі вони мають адміністративні та фінансові групи, відділення політики аналізу цін, обсягів, правил та вказівок; дослідження та дорадчі технології;

регіональні офіси з розвитку; діяльність з контролю за здоров'ям та санітарією. Однак, основне організаційне групування може ґрунтуватися на основних програмах чи повинна здійснюватись за певними функціями. В деяких випадках, додаткові відділення охоплюють на нові сфери, такі як захист навколишнього середовища, допомога постраждалим, розвиток сільського господарства та віднедавна – біотехнологію.

Роль міністра з сільського господарства та його політичний статус відрізняється в кожній країні за ступенем впливу й контролю. Міністр призначається Президентом за пропозицією прем'єр-міністра згідно з волею правлячої партії. Парламентські комітети, групи інтересів та лобісти намагаються вплинути на те, як міністр представляє та реалізовує аграрну політику; це випадок Угорщини. В деяких країнах міністр сільського господарства обирається поміж обраних до парламенту членів.

Більшість міністерств володіють потужною регіональною структурою, з гілками, що представляють інтереси регіонів. Важливо відзначити, що тільки-но країна переходить від командної до ринкової економіки, виникає багато фінансових документів. Чим ближче країна наближається до лібералізації, тим більше повноважень Міністра поділяються з Парламентом і спрямовуються на провінції та регіони, на різні групи інтересів.

Роль міністра полягає в захисті інтересів фермерів і мешканців села, забезпеченні продовольчої безпеки, а також в управлінні обсягами продукції та доданою вартістю через масштабну систему стимулювання, гарантування продовольчої безпеки.

Розглянемо як виділяються, розподіляються та контролюються субсидії за відсутності центрального урядового контролю за виробництвом і маркетингом. В країнах з перехідною економікою, міністерства сільського господарства використовують складні технології, аби надавати субсидії своїм клієнтам: фермерам, підприємцям та споживачам. Вибіркова система субсидування та підтримки фермерів розвивалася роками, але існувала завжди; в деяких країнах кількість субсидій сягала 200. Кілька країн й досі мають різні системи підтримки, і оскільки зараз вони починають приймати участь в САП ЄС, вони будуть надавати прямі субсидії на багато культур та

продуктів, і будуть використовувати виробничі квоти. В майбутньому, країни-кандидати на вступ до ЄС мають підготуватися до пристосування з політикою підтримки ЄС, котра постійно змінюється. Слід відзначити, що після приєднання продовжують діяти певні перехідні домовленості. Це підтверджує досвід країн-нових членів ЄС.

Фактично, міністерства сільського господарства в більшості країн ОЕСД надають субсидії виробникам та фермерам тим чи іншим способом, більшого чи меншого розміру, сприяючи стабілізації доходів, врівноваженню ринкових і цінових коливань. Вони використовують різноманітні форми субсидування, необхідні для досягнення динамічної та чутливої системи підтримки. Проблема полягає в створенні такої програми, яка б відповідала вимогам СОТ і не призводила б до ще більших коливань, ніж ті, які мають бути усунені.

Проаналізуємо методичний підхід до врівноваження пропозиції і попиту та вияснимо доцільність і необхідність ринкових інтервенцій. Коли ринки регулюються лише попитом і пропозицією, можна помітити, наскільки необхідна підтримка уряду для уникнення небажаних явищ і коливань цін. Всі виробники галузі садівництва у стабільній ринковій економіці знають, що ціни коливаються через обсяги продукції. Чим більше продукції на ринку, тим нижчі ціни. Обсяги коливаються залежно від сезону чи під впливом несприятливих погодних умов, збільшуються за рахунок імпорту і зменшуються за рахунок експорту. З урядовими інтервенціями, фермери і виробники в розвинених ринкових країнах знають, як правильно спланувати виробництво. Але фермери в країнах, що розвиваються не такі досвідчені й обізнані в тому, як діяти в не командному середовищі. Також важливо наголосити, що рівень підтримки нижчий в таких країнах, ніж в країнах ОЕСД. Багато фермерів продовжують вимагати повернути фіксовані вхідні асигнування, систему закупівель та визначених фіксованих цін командної економіки.

Деякі країни допомагають фермерам застрахуватися від коливань ринку, шляхом створення мережі механізмів політичної й інституціональної підтримки, щоб зменшити вплив невизначеності (це є мережею безпеки). Чим ближче країна до командної економіки, тим чіткішим і прозорішим стає безпосередній контроль за цінами та субсидування виробництва. В розвинених економіках, цей контроль є

більш складним, відноситься більше до виробничих чи ринкових квот, програм стабілізації доходів чи добровільних схем маркетингу.

Проаналізуємо використання мережі безпеки. Це, зазвичай, комплекс заходів, що захищає фермерів і, в деяких випадках, споживачів від непередбачуваних подій, що спричинили б певні труднощі і втрату прибутку, особливо, коли рівень втрат може призвести до банкрутства, значної заборгованості й бідності. Підтримання цін на рівні ринкових, чи врівноваження коливань цін може бути елементами мережі безпеки. Іншою альтернативою є закупівля урядом сільськогосподарських культур чи товарів для збільшення попиту.

Аналіз пріоритетів і політики міністерств сільського господарства свідчить про різноманітність видів діяльності цих мереж: закупівля товарів широкого вжитку, субсидії на страхування, допомога постраждалим від стихійного лиха, позики і гарантії, програми захисту навколишнього середовища, програми сприяння експортних ринків, програми розвитку сільського господарства, програми дослідження та дорадництва. Питання в тому, який рівень безпеки, що зникає, коли економіка рухається до лібералізованого вільного ринку, слід замінити субсидіями й іншими формами допомоги, для забезпечення того, щоб виробництво досягало цілей, щоб ефективні виробники отримали мінімальний рівень фінансової безпеки, і забезпечити продовольчу безпеку на національному, регіональному та місцевому рівнях. На ці запитання є кілька дещо інших відповідей, ніж те, що, зазвичай, більш розвинені міністерські структури мають надмірно заплутані системи підтримки, тоді як менш розвинені структури забезпечують більше прямої підтримки, наприклад підтримка цін та урядові закупівлі.

Визначимо роль уряду у сприянні руху аграрної економіки та пристосуванні до ринкової економіки. Уряд таки зобов'язаний управляти й підтримувати цей перехід від командної до ринкової економіки. Цей перехід складний і єдиної формули не існує.

Здається, що певні міністерства розробили власні особливі підходи, тоді як одночасно успішно підтримується динамічна і чутлива систему сільського господарства. Для визначення підходу буде доцільно використати загальні політичні цілі більшості Міністерств:

- забезпечення рівня виробництва продукції для гарантування прийнятних споживчих цін та продовольчої безпеки для всіх споживачів, а також для отримання експортних доходів.

- виробництво сільськогосподарських товарів, які були б безпечними для споживання і не впливали б на стан навколишнього середовища, особливо щодо скорочення природних ресурсів чи руйнування майбутньої продуктивності країни.

- стимулювання, створення і забезпечення доступу до ринку для гарантування найвищого рівня доходів і прибутків фермерів та виробників так, щоб їхня продукція була прибутковою і таким чином, це призвело б до стійкої та зростаючої доданої вартості.

- підтримка досліджень і створення такого середовища, що давало б змогу впроваджувати нові технології, безпечні для середовища, так щоб сектор продовжував збільшувати обсяги виробництва та доданої вартості, підвищувати продуктивність і гарантувати безпеку для фермерів та споживачів.

- забезпечити зміну технологій і освіти з тим, щоб усі бенефіціарії змогли брати участь в технологічному прогресі, удосконаленні сектору, і змогли б прийняти і застосувати нові технології.

- розвиток і збереження природних ресурсів землі, води, лісу і природних регіонів; відновлення знищених ресурсів, постійний контроль над ресурсами країни і його збереження для майбутніх поколінь.

Сільське господарство як стратегічний сектор економіки потребує підтримки більше, ніж інші сектори економіки тому, що розвивається і займає стратегічне місце в економіці, наприклад використовує природні ресурси, вразливі до природних катаклізмів, забезпечує національну продовольчу безпеку, підтримує населення сільської місцевості. Міністерство сільського господарства націлене на обслуговування та управління сільським господарством, тож стає очевидно, що цей сектор є стратегічним, і тож, має отримати можливість використовувати урядові ресурси для сприяння свого розвитку.

В країнах центральної й східної Європи, реалізація громадської адміністративної реформи підкреслює необхідність перегляду функцій Міністерств для гарантування того, що вони відповідають змінним

потребам ринкової економіки. Тоді як загальна реформа була майже успішно реалізована, зовсім мало було зроблено в сфері функціонального перегляду інституцій сектору. Сьогодні всі визнають те, що слід переглянути функції та структуру міністерств, для гарантування того, що їх працівники та фінансові ресурси ефективно націлені на виконання вимог вступу до ЄС та інтеграції, і удосконалення сектору, загалом. IFI, Світовий Банк та інші міжнародні інституції (ЄС, ОЕСД, ФАО) торкнулися цієї проблеми.

Протягом останніх десяти років, кілька центральних урядових агенцій, організацій та громадських органів з адміністративної реформи отримали завдання розвинути методологію функціонального аналізу, яку можуть застосовувати міністерства для визначенні значущості їх функції та пов'язаних структур. Наведені нижче коментарі ґрунтуються на досвіді різних країн та підсумовують основні результати й досягнення.

В більшості країн, Міністерства сільського господарства (МAs) погодилися застосовувати, розвивати та реалізовувати підхід функціонального аналізу. Кожне МА може розраховувати на значний вииграш від цього аналізу, оскільки кожне з них зберегло багато своїх попередніх функцій, і відчуває крайню потребу реагувати на необхідність вступу до ЄС. Кілька ЄС - уповноважених аналізів передбачають, що МА мають посилювати свою здатність до інтеграції та гармонізації з ЄС, відсутність якої ускладнила процес узгодження з необхідними умовами для вступу. Ці огляду на поточні фіскальні обмеження, багато з додаткової кількості персоналу, необхідного для інтеграції в ЄС, фінансуватиметься з коштів, які надходять за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів.

В будь-якій країні-члені ЄС, зобов'язання для членства є найобтяжливішими в секторі сільського господарства та для МА, тоді як близько 50% бюджету ЄС і досі витрачається безпосередньо на сільське господарство і близько 35% на структурні фонди, з яких найбільше припадає на сільське господарство і розвиток села. 75 % законів ЄС щорічно стосуються сільського господарства, і особливо САП. Згідно з доступними даними, елементи сільського господарства в угоді приєднання займають більше ніж 15000 сторінок. Їх кількість постійно збільшується.

САП охоплює виробництво всіх товарів, об'єктів зростання в ЄС, окрім картоплі. Вона регулює основні підсектори, такі як зернові та покривні культури, попередня обробка, торгівля, підтримуючі субсидії ЄС та інтерваційні закупівлі, останні колись були оплотом САП, статистика, перевірка і контроль.

Значна частика зібрань органів ЄС проводяться з приводу сільського господарства:

- Рада міністрів сільського господарства збирається щомісяця в Брюсселі на 2 чи більше днів.

- Спеціальний комітет з сільського господарства збирається щотижня в Брюсселі для підготовки проведення Ради. На зібранні присутній найвищий чиновник в сільському господарстві, який діятиме як промовець, підтриманий експертами з Міністерства.

- Існує безліч Робочих груп та Уповноважених комітетів з управління, котрі збираються щороку. На них мають бути присутні усі експерти країн-членів. Наприклад, лише в 1995 році відбулося близько 520 сільськогосподарських зустрічей на рівні Комітету, де кожна країна-член провела близько 1500 днів експертних візитів до Брюсселя на цих зібраннях. На них вирішуються ключові питання Постанов і наказів ЄС (що є Законом ЄС), часто на основі документів, представлених вперше на зібранні.

Кожне Міністерство має мати достатньо експертів для ведення САП та відвідування усіх вищезазначених зустрічей. В майбутньому кількість експертів зросте в порівняно з їх поточною кількістю. Міністерства потребуватимуть:

- принаймні одного експерта, відповідального за один з основних товарів, який буде відвідувати щотижневі зібрання Уповноваженого комітету з управління, працювати над діючою політикою ЄС і національною політикою, зберігати зв'язок з промисловістю, щоб інформувати її про рішення, прийняті в Брюсселі. Це є основними і вирішальними позиціями.

- достатньо експертів для опрацювання обтяжливих вимог ЄС щодо спрямування фондів ЄС фермерам, виробникам, експортерам, тощо, а також встановленого національного механізму аудиту і механізму аудиту ЄС. Нездатність виконати угоду згідно з викладеними стандартами в законах ЄС може призвести до того, що країни-члени

будуть змушені самі оплатити ціну необхідної підтримки, а також до проведення розслідувань в Європейському Суді Справедливості та стягнення штрафів.

- достатньо експертів у центральних і регіональних офісах ЄС для управління великою кількістю документів, які мають заповнити фермери, щоб претендувати на субсидії, навчити фермерів правильно заповнювати документи, виявляти шахраїв та подавати звіти до комісії.

Щоб як слід реалізовувати САП і бути в змозі співпрацювати з експертами Комісії та експертами інших країн-членів, Міністерства мають мати паралельну структурну будову з Загальним Уповноваженим правлінням з сільського господарства (DG VI) та Міністерствами сільського господарства інших країн-членів.

Проаналізуємо загальні принципи функціонального аналізу. Функціональний аналіз здійснюється для покращення існуючої організаційної структури виконавчої влади в певних секторах уряду. Секторний підхід функціонального аналізу ґрунтується на ідентифікації кожного сектора уряду чи громадського управління, що розглядається як окремий набір економічної діяльності (секторної чи функціональної, або їх комбінації). Це, в свою чергу, доповнюється систематичним баченням вертикального управління кожного з визначених секторів. На додачу, секторний підхід має охоплювати декомпозицію громадського менеджменту через відповідний сектор на рівні територіальних одиниць (органів) певного міністерства. Для отримання більше інформації про функціональний аналіз, будь-ласка, дивіться Додаток.

Основною метою функціонального аналізу міністерств є:

- розвиток, у співпраці з основними посередниками, загальної методології функцій міністерства;
- визначення економії від позбавлення функцій бюджетної підтримки через елімінацію, раціоналізацію та приватизацію;
- підтримка програм вступу Міністерств сільського господарства до ЄС, шляхом визначення нових функцій, необхідних ресурсів для їх виконання та відповідних організаційних структур;
- допомога Міністерствам в покращенні їх дієвості й ефективності шляхом гарантування функцій, які націлені на секторні цілі та статутні вимоги.

Очікувані результати функціонального аналізу можуть бути отримані при здійсненні окремих функцій. Перегляд кількох країн-кандидатів дав змогу визначити певну кількість основних слабких сторін в поточній організації управління в аграрному секторі:

- розосередження розвитку й виконання політик – особливо слабка координація в розвитку політики сільського господарства, рибництва та лісівництва;

- слабка координація політики розвитку та контролю за якістю в межах секторів, що призвело до дублювання функцій, а також брак прозорості рішень в тих, хто відповідальний за виконання функцій міністерств;

- поточна структура не базується на підхожих функціях організації, наприклад розподіл різних типів функцій чи групування функцій за ознакою схожих процесів чи навичок;

- слабка координація програм інтеграції ЄС через міністерства, потреба в загальних базах даних та процедурах для визначення завдань ЄС і моніторингу прогресу гармонізаційних програм;

- процедура звітності та фінансової звітності допоміжних органів погано визначена, що призвело до браку звітності за виконання;

- надто багато інспекторів відділів як на центральному, так і на регіональному рівнях; значне дублювання та варіації адміністративних процесів, які могли би бути раціоналізованими і спрощеними; велика кількість регіональних органів, що є неефективними для даних вдосконалень в комунікації та мобільності;

- розвиток перехресних секторних стратегій, політика й реалізація контролю поєднуються в одній організації; це сповільнює здатність міністерств швидко реагувати на вимоги модернізації та вступу до ЄС.

Проаналізуємо поточна організацію центрального міністерства. Поточним структури зазвичай притаманні три важливі слабкі сторони, що перешкоджають ефективному розвитку та реалізації політик, особливо у період до приєднання:

- політичні та координаційні функції не розмежовані. Таким чином, розробники політики стають причетними до координаційної діяльності, що відвертає увагу від розробки політики. Так само,

координаційні заходи наглядових допоміжних органів та оцінка їх діяльності стають нечіткими;

- існує розмежування підсекторів сільського господарства, рибництва та лісівництва, що призвело до слабкої перехресно-секторної координації та операцій підсекторів, а також до відхилення від загальної мети міністерства інтеграційним діям ЄС також бракує перехресно-секторного спрямування, а вони виконують основну роль в секторних підрозділах.

Регіональна структура має ряд своїх певних особливостей. В більшості країн існувало більш ніж 20 регіональних офісів МА, кількість яких вважалася надмірною. На додачу, кошти з фонду Спеціальної програми приєднання розвитку сільського господарства ЄС (SAPARD) можуть бути виділені лише за умови значного скорочення кількості регіонів. Слід відзначити, що центральне управління має бути покращене через консолідацію адміністративних органів, приватизацію чи вилучення активів, навіть якщо залишаються дільничні точки служби доставки. Для інформації про функціональний перегляд Освіти та Дослідження, дивіться Додаток.

Роль інституцій аграрної політики визначається з огляду на залежність частини аграрної політики від певного інституціонального підґрунтя і структури, що переважає в даній країні. В межах Європи, сільськогосподарські інституції уряду дуже різняться. Тоді як формулювання та реалізація політики в межах країн залишається відносно прозорою щодо інституцій, вона дедалі ускладнюється з початком переговорного процесу щодо вступу до ЄС.

Процес гармонізації з законодавчою та адміністративною системами ЄС, відомий як *acquis communautaire* (угода приєднання) вимагає значних зусиль та інвестицій протягом періоду перед приєднанням. Різні країни мають різні конституції і таким чином забезпечують різне середовище для розробки політики в аграрному секторі. Досвід кількох країн свідчить про те, що дедалі більше визнають роль інституцій в розробці й реалізації політик розвитку сільського господарства.

В аграрному секторі кількох країн, наприклад, роль асоціацій фермерів не значна. Існує потреба в більш демократичній формі, у формі NGOs, представлення інтересів всіх сільськогосподарських

виробників. В кількох країнах ці організації відіграють важливу роль в розвитку обслуговування торгівлі, дослідження та зміни технології, ринкової інформації та тренування, які організовані загалом операторами, що належать до однієї і тієї ж професій чи ланцюжку маркетингу. Уряд може підтримувати цей процес шляхом різноманітних програм заохочення і підтримки, що ґрунтуються на добровільному членстві.

Ці коментарі спрямовані на публічне секторне виконання в країнах перехідного періоду. Рекомендується здійснювати реформи на основі функціонального аналізу, методологія якого може забезпечити вагомі здобутки, як коротко-, так і середньострокові, для вдосконалення існуючого національного управління сільським господарством та організаційною структурою. Якісний вплив перегляду переважно спрямовується на:

- покращення дієвості сектору шляхом вдосконалення розподілу функцій між інституціями,
- раціоналізація функцій, що дублюються, та регіональних органів для збільшення ефективності та для реалізації економії в масштабі,
- зростаюча участь приватного сектору шляхом генерування і приватизації певних функцій,
- зміцнення звітності допоміжних органів.

Після реорганізації МА, нова організаційна структура може задовольнити вимоги розвитку стратегії та політики, з підтримкою та сприянням допоміжних органів. Нова структура має важливу характеристику: чітке розмежування функцій. В цьому випадку формування політики в межах кожного підсектору гарантує те, що розробники політики будуть мати справу лише з проблемами політики і таким чином швидше реагуватимуть на зміни навколишнього середовища.

2.6.1. Встановлення агенцій з видатків САП: філії ЄС САП з розвитку сільського господарства та села в Угорщині.

Згідно з Угодою приєднання, Угорщина – одна з восьми країн центральної та східної Європи, яка стала членом ЄС 1 травня 2004 року. Щоби отримати будь-які видатки на розвиток сільського господарства

та села зі спільного бюджету ЄС, в основному через Європейське сільськогосподарське управління та Фонд гарантій (EAGGF), створення та діяльність Угорської агенції з видатків було визначено абсолютною та строгою вимогою з боку Європейської Комісії.

В Угорщині, для виконання вищезазначених вимог та врахування підготовчих дій і досвіду національних філій та філій до приєднання, Агенція з розвитку сільського господарства та села (ARDA) була створена 1 липня 2003 року як незалежний адміністративний орган. Він мав діяти як єдина Агенція з видатків Угорщини для аграрного сектору. Основне завдання Агенції з видатків полягає в управлінні, нагляді та звітності за видатками з EAGGF.

Однак, попри законодавство ЄС щодо вимог, які мають бути виконані агентствами з видатків, їх сфера діяльності досить широкий, якщо враховувати певну національну адміністративну практику і/або структури й рівень знань, здобутий у процесі субсидування потенційних бенефіціаріїв. Таким чином, найважливішим завданням аграрної громадської адміністрації є підтримка інституціонального розвитку Агенцій з видатків, а для самих Агенцій з видатків – розробка внутрішніх правил і детальних інструкцій з реалізації, необхідних для їх діяльності.

Визначимо Стратегічні елементи встановлення Угорської інституціональної системи для реалізації САП. Процес створення інституцій САП в Угорщині розпочався з розробкою легального підґрунтя та вимог, за якими слідує модальність дій інституцій, виділення функцій і визначення інформаційних вимог, а також врахування вимог всіх посередників промисловості.

Формування моделі Агенції з видатків, і особливо її внутрішньої структури, перш за все вимагає функціонального аналізу. З одного боку, шляхом перевірки інституцій, причетних до регулювання сільськогосподарського ринку та реалізації (наприклад МА, її інституції підтримки й торгівлі, і неурядові організації), прийняття рішень, регулювання, реалізація та обслуговування можуть бути розмежовані та раціонально розподілені. З іншого боку, шляхом вивчення вимог ЄС щодо різноманітних елементів системи реалізації САП (наприклад Компетентний орган, Орган сертифікації, Агенція з видатків). Їх функції – акредитація, атестація, санкціонування, здійснення, звітність та

контроль – можуть бути розподілені між організаційними одиницями інституції. Роль різних органів виконання завдань національної Агенції з видатків, рис.2.10, відображає потенційні національні інституціональні системи для реалізації САП.

ФУНКЦІЯ ІНСТИТУЦІЯ-ЗАВДАННЯ

Атестація	Державний офіс аудиту/приватна аудиторська компанія - аудит щорічної прозорої звітності
Прийняття рішень	Інституції ЄС: - законодавство ЄС - Фінансове управління EAGGF - Акредитація Агенцій з видатків
Координація рішень	Міністерство сільського господарства та розвитку сільської економіки - Національне законодавство - Акредитація Агенцій з видатків
Підготовка дореалізації	Агенції з видатків – основні одиниці - Внутрішній аудит - санкціонування – професійні одиниці - виконання – фінансові одиниці - облік – фінансові одиниці - контроль – позаагенційні одиниці
Реалізація	Інституції підтримки MARD/ Агенції з видатків – місцеві одиниці - підготовка санкціонування - контроль
Обслуговування	NGO's/ Приватні аудиторські фірми - створення форм заявок - Надання порад щодо типу субсидії

Рис. 2.10. Пропозиція інституціональної системи з діяльності САП

Органами прийняття рішень та регулювання є міністерство сільського господарства та розвитку села виконує два види діяльності. По-перше, воно перебуває в тісному зв'язку з інституціями ЄС, що беруть участь в процесі прийняття рішень ЄС. Воно реалізовує політику прийняття рішень та виконує регуляторні функції, воно відповідальне за прийняття національного законодавства, пов'язаного з, та деталізованого з законодавства ЄС. Також воно охоплює регулювання

ринку, і горизонтальні проблеми (наприклад, контроль). По-друге, Міністерство діятиме як Компетентний Орган Агенції з видатків. Як Компетентний орган, воно відповідальне за акредитацію організаційної структури та внутрішніх процедур. Він обирається щорічно. Особлива обізнаність про внутрішні процедури, такі як платежі, звітність, фізичний контроль, внутрішній аудит, а також особливе регулювання СМО ЄС та їх реалізація є необхідною передумовою виконання цього завдання.

Підтверджуючий орган перевіряє правильність річної прозорості звітності перед звітом до Комісії ЄС. Звіти Контрольної одиниці та перевірка Внутрішньої аудиторської одиниці Агенції з видатків, та різноманітні процедури аналізу ризиків слугують базисом для аудиту. Державний Аудиторський офіс чи приватна аудиторська компанія мають здійснювати цю діяльність.

Агенції з видатків та інституції, що виконують делеговані завдання можуть здійснити декілька функцій.

Згідно з законодавством ЄС, найважливішою концепцією, яку слід враховувати при встановленні організаційної структури Агенції з видатків, є виділення трьох основних функцій – санкціонування, виконання та звітність за видатки, і дві основні послуги – внутрішній аудит та технічний контроль. В організації Агенції з розвитку сільського господарства та села (ARDA), розподіл вищевказаних функцій та послуг підпадає під вплив незалежного внутрішнього аудиту, професійного, фінансового та поза-офісних типів правління на центральному рівні та на рівні країни в особі 19 місцевих офісів (7 з яких діють на регіональному рівні для розвитку субсидування сільського господарства). Окреме правління продовжує адмініструвати та контролювати субсидії на національному рівні.

Функція санкціонування означає прийняття заявок та визначення суми субсидії, яка має бути виплачена заявнику. Вона здійснюється так званими професійними правліннями. Правління з розвитку сільської економіки визначає субсидії, які мають бути виділені Фондом гарантій EAGGF та Фінансовим органом управління рибництвом як делеговане завдання, і воно здійснює управління і контроль за особливими заходами з розвитку сільської економіки, які фінансуються з Фонду гарантій EAGGF.

Керівник Правління з видатків має справу з видатками Фонду гарантій EAGGF, які мають бути видані безпосередньо заявникам на придатні землі чи худобу. Правління з ринкових режимів та зовнішньої торгівлі управляє, насамперед, субсидіями на сільськогосподарську продукцію, сприянням рівновазі зовнішнього ринку, заходами інтервенційних та приватних запасів, що мають на меті врівноваження ринку. Воно також опрацьовує схеми режимів зовнішніх ринків, маючи на меті гарантувати пропозицію Спільного ринку та сприяти виробникам в отриманні доступу до зовнішніх ринків для отримання експортних вигод та захисту внутрішнього ринку від імпорту з країн третього світу.

Здійснення видатків включає набір наказів банку від Агенції з видатків перерахувати кошти заявникам; розрахунок видатків та їх зазначення, підготовка фінансових звітів та планів до Комісії. Ці функції поділені між двома різними одиницями фінансового правління.

Технічний контроль, що є адміністративним та місцевим контролем системи видатків, базується на сферах виробництва і тваринництва.. Контрольне завдання виконується в межах поза-офісного типу правління. Окремі одиниці створюють методологію взяття зразків. Різні контролюючі одиниці обирають зразки, планують та координують заходи, що мають здійснити місцеві гілки, оцінюють контрольні заходи та управляють контрольними процесами на основі зразків. Інституціональна контрольна одиниця управляє діяльністю організацій, що виконують делеговані завдання – підготовка санкціонування та місцевого контролю – що залежить від делегованих завдань. Наглядова одиниця місцевих офісів відповідальна за створення та підтримання уніфікованих процедур, методів підтримки заявок та контроль за діяльністю індивідуальних місцевих офісів.

Місцеві офіси відповідальні за виконання завдань, таких як підготовка санкціонування та місцевого контролю, що відноситься до реалізації прямих субсидій та певного внутрішнього ринку, інтервенційні заходи та заходи з розвитку села. Ці завдання включають прийом заявок, заповнення справ, ведення даних, адміністративна формальна перевірка, запити про додаткову інформацію, надсилання документів та електронних папок центральним офісам та місцевий контроль. Місцеві офіси реалізують заходи з розвитку сільської

економіки на регіональному рівні. Вони також здійснюють прийом та контроль за скаргами.

Внутрішній аудит гарантує належні функції адміністрування та гармонізації Агенції з видатків. Він готує річний та загальний план контролю за організацією, впорядковує правила й процедури внутрішнього аудиту. Внутрішній аудит також включає контроль та реалізацію процесу підтримуючих схем, узгодженість з настановами й вимогами ЄС, а також контроль бюджетних, фінансових та розрахункових звітів.

Дорадчі організації повинні здійснювати певні функції. Забезпечення інформації потенційним бенефіціаріям й підготовка їх для прийняття субсидій не є базовим чи статутним завданням Агенції з видатків. Однак, корисно знати, що ЄС та країни-члени керують усією системою, щоб забезпечити субсидіями бенефіціаріїв. Більшість неурядових організації чи приватних дорадчих фірм, опираючись на досвід країн-членів ЄС, забезпечують бенефіціаріїв необхідною інформацією. Важливо для цієї мети переглянути національну дорадчу здатність. Встановлення та керування мережею дорадництва одне з альтернативних заходів до приєднання – також має враховуватися.

Заснування Агенції з видатків для сприяння субсидій для розвитку сільського господарства й села ЄС в Угорщині було суттєвим з точки зору аграрного сектору та причетних до цього діячів, оскільки це є єдиним каналом для субсидування розвитку сільського господарства та сільської економіки для приєднання. Оскільки субсидії виділяються зі спільного бюджету ЄС – який створений з внесків громадян ЄС – система має бути прозорою та підлягати розрахунку.

З одного боку, позитивні риси субсидій EAGGF відкривають нові можливості перед фермерами Угорщини, але з іншого боку, слід зважати на те, що практичний доступ до фондів вимагає більше адміністративних завдань і зобов'язань як з боку фермера, так з боку громадського управління сільським господарством.

Щоби допомогти фермеру та іншим бенефіціаріям, слід запровадити ефективну дорадчу систему. Система забезпечує не лише допомогу в заповненні заявок та створенні проектів, а також забезпечує прозорий нагляд за різними типами субсидій та вимог під час використання субсидій, надання порад в зрозумілому вигляді.

Для побудови прозорої системи, мають бути встановлені основні елементи Агенції з видатків, а функції і послуги мають бути чітко розподілені в межах організації. Функціональний аналіз споріднених функцій агенції з видатків забезпечує раціональну основу для встановлення системи, не опускаючи жодну з її елементів чи функцій.

2.6.2. Перегляд політики субсидування в нових країнах-членах

З 1 травня 2004 року десять нових країн-членів взяли участь в реалізації САП. Цілі цієї політики досягаються фінансуванням обраних заходів з розвитку сільського господарства та сільської економіки з бюджету ЄС. Фінансове управління цими субсидіями здійснюється через зв'язок між Європейською Комісією та країнами-членами. Протягом першої половини року після приєднання, нові країни-члени почали реалізовувати аграрну політику і видавати субсидії САП. Цей аналіз охоплює перші кроки застосування субсидій, які фінансувалися певною мірою новими країнами-членами.

Управління САП поступово почало здійснюватися з одного боку через зв'язок Європейських інституцій та делегатів країн-членів з цими інституціями, з іншого боку, через діяльність установ, що провадять САП в країнах-членах. Взаємовідносини відбувалися в різних комітетах, згідно з строгими правилами і на рівні ЄС, де вирішуються щоденні проблеми реалізації САП. Субсидії зі спільного аграрного бюджету ЄС надаються фермерам, виробникам та іншим бенефіціаріям через агенції з видатків країн-членів, які діють на основі обов'язкової звітної системи між Європейською Комісією та країнами-членами. Більшість нових країн-членів ЄС розпочали виплачувати субсидії бенефіціаріям, хоча виникли деякі проблеми – наприклад акредитація інституцій, що надають виплати лише після приєднання, низький рівень виплат нових країн-членів протягом перших двох місяців чи досить обмежений обсяг субсидій протягом наступних місяців.

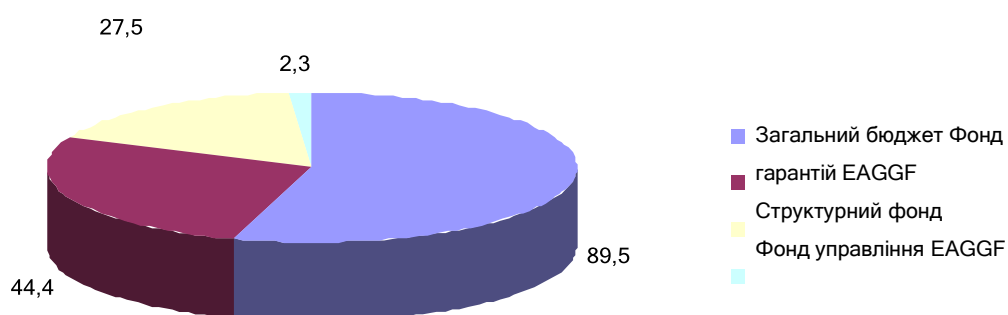
Фінансування САП повинно здійснюватися за певними критеріями. Як частина первісної концепції САП, EAGGF було створено в 1962 році, одночасно з обранням та вступом в силу перших ринкових організацій. EAGGF постійно поповнювався з двох джерел: по-перше, з бюджетних фондів Спільноти, наприклад ПДВ та внески країн-членів відповідно до їх ВВП, і по-друге, з власних джерел,

наприклад податок на імпорт сільськогосподарської продукції чи цукру, та податок на заміник цукру. Протягом років, співвідношення різних ресурсів значно змінювалося. З самого початку, найбільші внески до Фонду здійснювали Німеччина, Франція, Великобританія та Італія.

EAGGF складає частину загального бюджету Європейської Спільноти і складається з двох фондів. Фонд управління фінансує витрати на вдосконалення виробничих структур, тобто структурні зміни, необхідні для належної роботи загального ринку. Фонд гарантій субсидує заходи ринкової політики. Адміністративна інституція EAGGF є частиною Європейської Комісії, Загального правління сільським господарством, яке виконує завдання з управління сільським господарством і розвитком сільської економіки.

EAGGF складає близько половини бюджету ЄС. У 2003 році, загальний бюджет складав 89,5 млрд. євро, близько 44,4 млрд. євро належало фонду гарантій EAGGF. З 27,5 млрд. євро витрат Структурного фонду, 2,3 млрд. євро покривало витрати Фонду управління EAGGF. Через їх важливість та значний обсяг субсидій, співпраця між Європейською комісією та країнами-членами щодо розвитку сільського господарства та села, що фінансується Фондом управління EAGGF, є ключовою складовою САП.

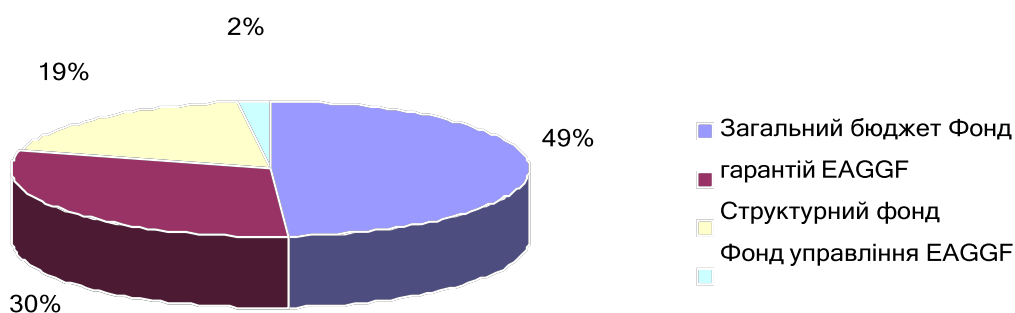

Рис. 2.11. Показники участі Європейського аграрного управління та Фонду гарантій в бюджеті Європейської спільноти в 2003 році

Згідно з Вказівками Ради 1258/99, Фонд гарантів фінансує:

- Відшкодування експорту до країн третього світу.
- Інтервенції (включаючи прямі виплати), спрямовані на стабілізацію аграрного ринку, а саме продукції сільського господарства і рибництва.
- Заходи з розвитку сільської економіки, крім розвитку й структурного регулювання відсталих регіонів.
- Фінансові внески Спільноти на певні ветеринарні заходи й заходи захисту рослин (здійснюються на загальному правлінні Комісії з питань здоров'я і захисту споживачів).
- Заходи, спрямовані на забезпечення інформації про САП та оцінку заходів.

Бюджетна процедура вимагає міжінституціонального співробітництва між Європейським Парламентом, Європейською Радою і Європейською Комісією. Комісія щороку представляє попередній проект бюджету року "n+1", який приймається Комісією наприкінці квітня року "n". Перше читання Радою відбувається наприкінці липня року "n", де приймається Проект Бюджету. В середині жовтня року "n" Європейський Парламент приймає участь в першому читанні проект бюджету. Наприкінці жовтня року "n" Комісія представляє внесення змін до попереднього проект бюджету, що слідує за другим читанням Радою в середині листопада року "n". Погоджувальна процедура між Радою та Парламентом відбувається всередині грудня року "n". Після другого читання Європейським Парламентом приймається бюджет року "n+1".

- 49% – Фонд гарантій EAGGF
- 2% – Фонд управління EAGGF
- 30% – інші структурні фонди
- 19% – інше

Рис.2.12. Показники участі Європейського аграрного управління та Фонду гарантій в бюджеті Європейської спільноти (2003)

Розглянемо зв'язок між Європейською комісією та країнами-членами. Комісія відповідальна за управління видатками, фінансованими Фондом гарантій EAGGF. Вона тісно співпрацює з країнами-членами. Ця співпраця виражається в межах різних щомісячних зібрань Комітету управління EAGGF.

Країни-члени працюють через акредитовані агенції з видатків, які відповідальні за управління та контроль за видатками. Країни-члени призначають і акредитують агенції з видатків, які гарантують, що прийняття заявок та узгодження з правилами Спільноти буде перевірене перед затвердженням видатків, що видатки будуть правильно та в повному обсязі зазначені в розрахунках і, що відповідна документація буде подана в межах граничних строків і відповідно до правил Спільноти. На Комісії, Загальне управління сільським господарством відповідальне за управління бюджетом EAGGF, за фінансове управління Фондом і за аудит сільського господарства витрат (тобто за перевірку контролю агенцій з видатків).

Щомісяця країни-члени подають кілька звітів агенцій з видатків до Комісії. Управління витратами EAGGF дотримується системи авансових платежів. Тобто після санкціонування і контролю агенціями з видатків, субсидія виплачується бенефіціаріям. Агенція з видатків надсилає місячну статистику витрат до Комісії, яка коригується і виділяються аванси. Ці аванси вважається позиками, оскільки стають дійсними витратами лише після завершення щорічної розрахункової процедури. Ця розрахункова процедура завершається до 30 квітня наступного за фінансовим роком. Країни-члени мають повернути позики, не придатні для фінансування EAGGF.

Щоб допомогти новим країнам-членам боротися з фінансовими труднощами після приєднання, що виникають через попереднє фінансування авансових виплат, які пізніше розподіляються Комісією, в Законі про приєднання були викладені перехідні положення, якими забезпечуються щомісячні особливі паушальні платежі на період 2004-2006 рр.

Фінансовий рік EAGGF не відповідає календарному року; він починається з 16 жовтня року "n" і триває до 15 жовтня наступного року, "n+1", наприклад фінансовий рік 2005 охоплює витрати від 16 жовтня 2004 року до 15 жовтня 2005 року. Причина цього незвичного

проміжку часу фінансового року полягає в тому, що в 1980-х роках бюджет, запланований до кінця року перевитрачався, і наступний фінансовий рік мусив переноситися, щоб забезпечити фінансування САП.

Завдяки виконавчим силам наданих Комісії Радою, Комітет EAGGF відіграє важливу роль в регулюванні виконання. Процедура, що відбувається в Комітеті строго обмежена її правилами. В межах щомісячних зібрань представників Комісії та країн-членів, щомісячні виплати і можливе скорочення цих виплат мають бути взаємопов'язаними. Щомісячна ситуація з виконанням бюджету демонструється на рівні бюджетних статей (відображають різноманітні заходи для секторів) і відбувається голосування за вказівки і рішення Комісій на горизонтальному рівні (наприклад, просування, розвиток сільської економіки, ветеринарія, заходи з безпеки продукції).

В деяких випадках, Комісія надає виплати бенефіціаріям безпосередньо (прямі витрати Комісії), а не через агенції з видатків. Цей тип фінансового управління використовується у випадку заходів ветеринарії, безпеки продукції та фітосанітарії, для полегшення доступу на ринок оливкової олії та текстильної продукції, для просування сільськогосподарської продукції, для фінансування досліджень тютюну, тощо.

Визначимо класифікацію витрат Гарантійного фонду EAGGF та скасування субсидій. Витрати Гарантійного фонду EAGGF можна розділити на 5 типів заходів, згідно з економічною сутністю цих заходів.

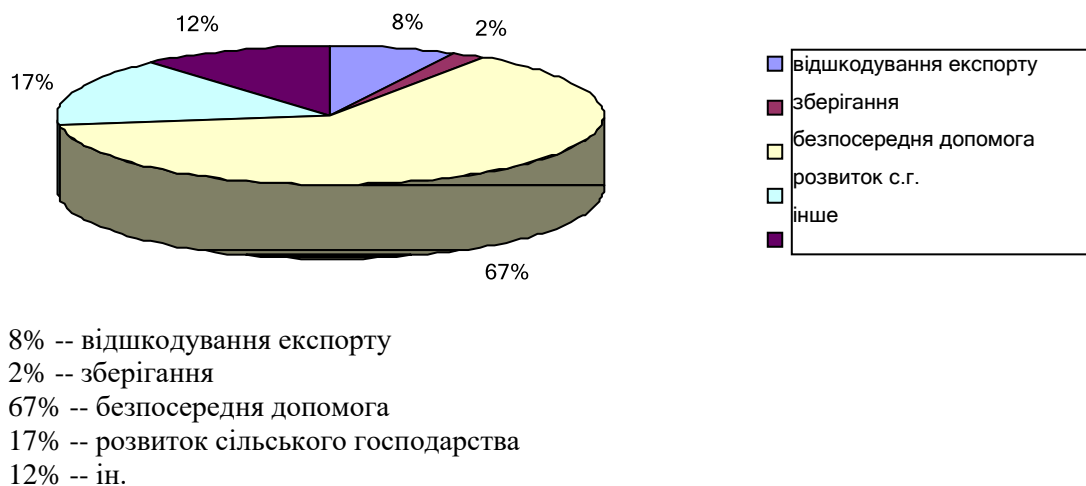
Компенсація експорту підтримує наявність сільськогосподарських товарів на ринках країн, за межами ЄС. В 2003 році, витрати на відшкодування експорту склали 3,7 млрд. євро, що складає 8% загальних витрат Відділу гарантій EAGGF.

Безпосередня підтримка спрямована на компенсацію втрат прибутку фермерів через зниження ринкових цін. Сюди відноситься наприклад підтримка зернових, насіння олійних, протеїнів, льону й коноплі, першосортний тютюн, чистопородних молочних корів, чистопородної худоби на забій, овець та кіз. В 2003 р., безпосередня підтримка склала 67% Фонду гарантій EAGGF, що дорівнює 29,7 млрд. євро.

Заходи зі зберігання здійснюються для стабілізації ринку шляхом закупівлі продукції за фіксованими цінами підтримки. Заходи є купівлею і продажем товарів і субсидуванням приватного сектору. В 2003 році 2% загальних витрат Фонду гарантів EAGGF (0,9 млрд. євро) було витрачено на ці цілі.

З порядку денного реформи 2000, певні заходи з розвитку сільської економіки фінансуються з гарантійного відділу EAGGF починаючи з 2000 р. Ці заходи спрямовані на покращення структури продукції і складають 11%, тобто 4,7 млрд. євро.

“Інші заходи” передбачають проведення ринкових інтервенцій, наприклад підтримка організацій виробників сектору фруктів та овочів, підтримка виробництва сухого корму, бавовни, парування тварин, збирання молока, тощо. В 2003 році ці інші заходи склали 5,4 млрд. євро. тобто 12% витрат відділу гарантій EAGGF. Відсотковий розподіл витрат між різними категоріями відображає ту ж картину, що й в попередньому періоді 2000- 2002 рр. На рис.2.13 наведено показники розподілу витрат відділу гарантій EAGGF між різними видами заходів.

Рис.2.13. Витрати фонду гарантій EAGGF за видами заходів

Ці дані свідчать про зростання значущості фінансування діяльності фермерів шляхом, який розраховується з кількості продукції, і сприяння структурних змін, необхідних для належного функціонування спільних ринків через заходи з розвитку сільського господарства згідно з ст. 4(4)

Наказів Ради 1258/1999 лише витрати, здійснені акредитованими агенціями з видатків, можуть бути предметом фінансування Спільнотою. Правила надання акредитації агенціями з видатків закладені в Наказах Комісії 1663/1995 та в додатку до цього наказу.

Дев'ять з десяти нових країн-членів (ЄС-10): Кіпр, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Мальта, Словенія та Словаччина – вирішили створити лише одну агенцію з видатків. Лише Польща вирішила працювати з кількома агенціями для підтримки ринкових заходів та заходів з розвитку сільської економіки. В цьому випадку, слід створити додатковий координаційний орган для покращення взаємозв'язку з Комісією, шляхом координації звітної діяльності всіх агенцій з видатків. Агенції з видатків можуть бути тимчасово акредитовані, після засвідчення необхідних змін адміністративних та розрахункових домовленостей, для досягнення цілковитої акредитації. Чеська республіка отримала повну акредитацію агенції з видатків. Польща отримала повну акредитацію агенції, сприяючи ринковим заходам до приєднання 1 травня 2004 року. Польська агенція, управляючи субсидіями на розвиток сільської економіки та агенції з видатків інших країн отримали тимчасову акредитацію з наміром отримати повну акредитацію в кожній чверті 2004 року – в першій половині 2005 року. Якщо критерій акредитації чітко встановлений в межах його виконання, і досягнутий для отримання повної акредитації в найближчому майбутньому, на скасування субсидій не впливає тимчасова акредитація.

Основними методологічними засадами до визначення підходу функціонального аналізу можуть бути. В загальному підході функціонального аналізу важливим елементом є визначення цілей, основних завдань і функцій громадського управління в певному секторі, що розглядається, в сфері сільського господарства. Визначення має ґрунтуватися на критеріях і показниках, що відображають їх успішні досягнення і має визначати пріоритетні цілі. Важливо визначити критерій оцінки для очікуваних наслідків, результатів від досягнення кожної мети.

Функції міністерств та їх незалежних одиниць (підрозділів) формально описані в актах законної компетенції. Однак, саме визначення міністрів та секторів, як зазначено в законних актах, не є достатнім для проведення функціонального перегляду та визначення подальшої організаційної реформи.

Слід також врахувати будь-які суперечливості між функціями на практиці, наприклад:

- об'єктивно необхідні функції, тобто ті, що ґрунтуються на реальних потребах відповідних об'єктів управління;
- законодавчо встановлені функції, тобто ті, що формально зазначені в статутних актах (актах компетенції);
- фактично виконувані функції, тобто ті, що дійсно виконуються певними суб'єктами управління.

Таким чином, визначення функцій та подальше вдосконалення організаційної структури вимагає максимального врахування потреб дійсної життєдіяльності органів, що переглядаються, та їх кореляція з функціями, які фактично реалізовані. Це є єдиною основою для законного встановлення функцій, що використовується як критерій для реструктуризації відповідного суб'єкта управління.

Для мети функціонального аналізу пропонується наступним чином визначити аналізовані функції: функція має бути визначена як дії, пов'язані з певним результатом, який сам по собі безпосередньо пов'язаний з загальними цілями міністерства. Слід визначити наступні типи результатів: послуги, що надаються громадськості чи визначені групі споживачів, підготовлені проекти політичних рішень для подальшого розгляду та затвердження; встановлення стандартів (правил), управління особливими видами діяльності; здійснення контролю над діяльністю, а також нагляд за подальшими заходами.

На додачу, слід врахувати необхідність можливої децентралізації деяких функцій, тобто їх перехід на нижчий рівень (включаючи територіальний) вертикальної адміністрації. Слід виходити з того, що функції, які фактично виконуються для споживачів послуг, мають бути децентралізовані до рівня, який би гарантував найкраще виконання без будь-яких втрат якості.

Поточна та колишня організація допоміжних органів МА.

До вступу, більшість МА мають ряд своїх уповноважених органів, до яких входять:

- наглядові органи, вказівки яких визначено окремо в законодавстві;
- підпорядковані органи, що були громадськими органами з надання послуг;

- агенції, включаючи спільні підприємства й інші підприємства, що мають на меті отримання прибутку.

В більшості країнах, що приєднуються до ЄС, було досягнуто успіху через скорочення кількості органів, залежних від державного фінансування, для модернізації сектору й виконання вимог міністерств щодо ринкової економіки.

Колишня організація допоміжних органів мала кілька важливих слабких сторін:

- існувало багато збіжних функцій, організованих в фрагментованим способом, які можна було об'єднати, наприклад, інспекція рослин та насіння, захист рослин, ветеринарні послуги та прикордонний санітарний контроль;

- існував ряд функцій, які могли виконуватися приватним сектором, наприклад аналіз ґрунтів, підготовка проекту інвестицій, пункт демонстрацій і тренування, відбір в технологічне дослідження рослин;

- існував ряд функцій, які можна було перекласти на інші сектори для покращення синергії, наприклад, вища освіта, сільськогосподарські школи і коледжі, музеї;

- існувала слабка система підзвітності між допоміжними органами та центральним міністерством.

Суттєво повинна змінитися структура освіти. У функціональному перегляді було визначено, що в деяких країнах існувало занадто багато сільськогосподарських коледжів, в яких викладалося кілька не сільськогосподарських предметів і пропонували часто застарілу освіту й кваліфікацію. Як наслідок, існувала нагальна потреба налагодити й модернізувати освітні програми, скоротити кількість сільськогосподарських коледжів.

На структуру сільськогосподарських досліджень може впливати ряд таких факторів. Спадком централізованої економіки була розосереджена структура дослідних інститутів з різноманітними гілками та діючими пунктами, без встановлення чітких пріоритетів та програм. Державного бюджету не вистачає для покриття значних витрат цих різноманітних сільськогосподарських дослідних та дорадницьких органів. Дослідження, розвиток і зміна технології часто не зосереджувалися на ключових сільськогосподарських та економічних проблемах. Існувало дуже мало довірливих взаємовідносин клієнт-споживач, фінансованих

промисловістю, і важливість міжнародної наукової співпраці не цінувалася.

Заходи захисту прав інтелектуальної власності та відповідних змін технології були слабкими і не вважалися значущими. Метою запропонованої стратегії для дослідної діяльності є сприяння реформуванню організаційної структури й структури управління системи шляхом вдосконалення її законодавчої, інституціональної та організаційної бази, і шляхом ініціювання нових методів й прийняттям зрозумілої політики національного дослідження й розвитку в аграрному й харчовому секторі.

Міжнародна співпраця вважається надзвичайно важливою для гарантування забезпечення нової інформації, належного управління й розвитку технічної і наукових нововведень. Під час реорганізації слід враховувати майстерність й досвід кількох країн Заходу, країн СЕЕ, які провели реформи в своїх системах дослідження й розвитку в аграрному й харчовому секторі.

Управління частиною витрат Фонду гарантій EAGGF, що складає 50% бюджету Європейської Спільноти, базується на часткових домовленостях управління. Часткове управління означає, що країни-члени виплачують і контролюють витрати на субсидії з розвитку сільського господарства та села, а Комісія відповідальна за управління видатками та за аудит системи контролю країн-членів.

Взаємозв'язок видатків через акредитовані Агенції з видатків відбувається через обов'язкову систему фінансової звітності і щомісячні зустрічі Комітету EAGGF. Ці зібрання забезпечують простір для узгодження будь-яких непорозумінь, що стосуються щомісячних видатків, виділених Комісією країнам-членам, а також огляд дійсного виконання бюджету.

Нові країни-члени, які приєдналися до ЄС в травні 2004 року розпочали використовувати обов'язкову систему фінансової звітності, слідуючи інтенсивному періоду співпраці у формі тренінгів і семінарів, запроваджених Комісією для встановлення систем звітності агенції з видатків. Перша виплата з Фонду гарантій EAGGF відбулася в липні 2004 року, і наступного місяця до Комісії було направлено звіт.

Першими новими країнами-членами були Чеська республіка, Словаччина і Польща, наступного місяця приєдналися Угорщина, Естонія

та Словенія. До кінця серпня приблизно 5,5 млн. було вилучено з Фонду, в співвідношенні 50/50 на відшкодування експорту молока і молочних продуктів, яловичини і телятини, живих тварин та яєць до країн, за межами ЄС, і на інші заходи ринкової інтервенції, наприклад пропозиція продукції з інтервенційних складів для видачі найбільш бідним особам в Спільноті, відшкодування використання цукру в хімічній промисловості, підтримка переробки молока в казеїн та шкільне молоко. До кінця 2004 фінансового року (15 жовтня 2004) також інші нові країни-члени розпочали виплачувати аграрні субсидії своїм бенефіціаріям.

Загальна оцінена сума витрат, виданих відділом гарантій EAGGF новим членам в 2004 фінансовому році і включена до бюджету 2004 року також охоплює витрати періоду 1 вересня – 15 жовтня 2004. Однак, очікується менша сума порівняно виділеннями з бюджету Фонду гарантій EAGGF 2004 року в цілому.

Прискорення надання субсидій необхідне для кращого використання вигод САП для нових країн-членів. Можливість цього має бути досягнена шляхом видалення субсидій безпосередньої підтримки. Безпосередня підтримка може виплачуватися фермерам в межах Єдиної схеми територіальних виплат з першого дня 2005 фінансового року (16 жовтня 2004) в нових країнах-членах (окрім Мальти й Словенії). Виплати країнам-членам будуть видані в січні 2005 року, і відповідно, включені до бюджету 2005 року.

З огляду на недавнє поповнення ЄС, перші місяці надання субсидій використовувалися переважно для ознайомлення з управлінням та перевірки діяльності системи агенції з видатків. Однак, цей період можна розглядати строго як внутрішня фаза, і національні сільськогосподарські адміністрації мають докласти значних зусиль для поширення доступності системи субсидій, що означає збільшення суми субсидій з ЄС системами агенцій з видатків, що вже оперують в нових країнах членах для отримання вигоди від САП ЄС.

2.7. Організаційно – економічний механізм розвитку сільського господарства, сільських територій в Чеській республіці

Чеська республіка розміщена в центрі Європи. Її загальна площа приблизно 80 тис. кв. км., з якої 00 43 тис. – сільськогосподарська земля і 26 тис. – ліси. Населення – 10,5 млн. (130 чел. на кв. км.) Республіка належить до середніх країн Європи. В столиці, Прага, розміщено приблизно $\frac{1}{4}$ населення країни. Адміністративно країна складається з 14 районів за NUTS 3 рівня і приблизно 6 тис. муніципалітетів за NUTS 5 рівня. Простий територіальний підрозділ представлений кадастром, що складається з приватних ділянок чи блоків використання землі.

Після Оксамитової революції 1989, Чехія обрала шлях фундаментального соціального і економічного перетворення для реформування центрально-планової і прямо контрольованої економіки, успадкованої від попереднього комуністичного режиму. Вона створила умови для демократії та відкритої ринкової економіки. Зараз очевидно, що це не простий перехід, який приніс численні проблеми і пастки так само як і перешкоди, які мають історичне коріння, і обставини, які продовжують відігравати дуже важливу роль в перетворенні так як і початкові умови здійснюються дуже повільно.

Сільське господарство Чехії, перебуваючи у напівконтинентальних кліматичних умовах, орієнтоване на виробництво зернових, олійних, молока, яловичини, свинини та курятини. В деяких регіонах є хороші умови для вирощування цукрового буряка, хоча приблизно 60 % землі розміщено в гірських районах або ця земля низької якості. Сільськогосподарський потенціал для виробництва найважливіших продуктів разом з технологічним розвитком приблизно вдвічі більший за внутрішні потреби і споживання. Це означає, щоб покрити внутрішні потреби використовується тільки половини земель. Що робити з рештою землі – одна з основних проблем сільського господарства Чехії.

До 1989 майже 100% сільськогосподарської землі було зайнято кооперативами чи державними фермами. Малі сімейні господарства представляли тільки 3% с.г. землі. Трансформація сільського господарства розпочалась і вона є частиною соціальної і економічних реформ. Частина 1 цього документу є стислим викладом змін в сільському господарстві Чехії під час повного періоду реформ згідно з основною соціальною та економічною політикою. Частина 2 висвітлює як

сільськогосподарські і земельні угіддя Чехії виглядають після 15 років реформ, а особливо після вступу до ЄС у 2004.

Основні ключеві моменти, пов'язані з трансформацією сільського господарства та з приготуванням до вступу до ЄС, оснований на досвіді Чехії, що представлений в частині 3. В заключній частині підбиті підсумки головних рекомендацій для країн, які стоять на шляху до Європейської інтеграції і гармонізації державного законодавства з країнами ЄС і приготувань до інтеграції і об'єднання з регіональними економічними підрозділами та масштабними ринками.

2.7.1. Стан сільськогосподарської політики Чехії в 1996-2004 та її політичний та організаторський досвід.

Розвиток сільськогосподарської політики Чехії був гомогенетичним прямим процесом. Залежно від керівних політичних партій, розвиток був нестійким процесом з багатьма змінами:

- трансформація власності, основана на поверненні майна, яке було формально чи неформально вилучено під час комуністичного режиму в період 1948 і 1989 років і відбулась деколективізація майна попередніх кооперативів і приватизація державного майна;
- формування ринкової економіки основане на практично повній відміні контролю над цінами з боку держави;
- визнання багатофункціональності сільського господарства в суспільстві;
- вдосконалення зростання фінансового капіталу для фермерських господарств та сільськогосподарських угідь через модернізацію, дієвість і конкуренцію.

Починаючи з цього, ми розрізняємо наступні пункти сільськогосподарської політики Чехії в період 1989-2004рр.

Сільськогосподарська політика в період після централізованого планування 1990-1992 років мала свої певні особливості. У цей період здійснювались основні кроки трансформації на шляху до відкритої ринкової економіки. Трансформація власності здійснювалась через визнання базових і специфічних правил трансформації власності для сільського господарства і перші кроки в їхньому здійсненні.

Земельний закон про повернення сільськогосподарської землі неземельного майна включає повернення прав власності на землю та

неземельне майно, слід відмітити, що комуністичний режим не заборонив приватизувати землю та інше сільськогосподарське майно, режим тільки повністю придушив право власності на прибуток кооперативів і державних господарств. Повернення звань власників землі, у випадку експропріації землі і неземельного майна великомасштабних фермерів та землевласників після 1948 р.

Закон про трансформацію, спрямований на деколективізацію кооперативів: цей дуже складний і вразливий у політичному сенсі процес розпочався до прийняття закону за наявності двох крайніх політичних позицій. Партії правого крила дотримувалися тієї позиції, що кооперативи виросли з державної форми власності, а тому їх слід приватизувати як державні господарства, тоді як ліві сили вважали, що кооперативи є приватними фірмами, а їхнє майно належить фактичним власникам. Врешті-решт було досягнуто компромісу.

Приватизація державного майна: згідно з основними законами про приватизацію були спроби віддати державні ферми у приватну власність. Цей процес було порушено через багато проблем, пов'язаних із правом власності на землю та іншими питаннями. В результаті цього було створено Земельний фонд (як особливу частину загального Фонду державного майна), в якому було зосереджено всі державні сільськогосподарські землі та неземельні активи. Земельний фонд почав підготовку нової схеми приватизації державних активів, починаючи з оренди майни.

Закон про об'єднання землі був прийнятий для вирішення проблеми традиційної невідповідності між використанням землі та власністю на неї та для підтримки розвитку нової структури господарств. Його метою є зведення земельних площ в кадастрах, що дасть змогу умовно ідентифікувати ці площі та надати доступ до індивідуальних наділів.

Доступ до фінансового та іншого капіталу повинен був докорінно змінитися. Запровадження нової структури фермерських господарств за наявності багатьох нових претендентів та відсутності значних інвестицій було неможливим. Крім стартового аграрного капіталу, який розподілявся згідно із законами про трансформацію власності, попит на новий фінансовий капітал, призначений для старту й модернізації фермерської діяльності, особливо у власності невеликих сімей, підтримувався державою у формі субсидій, що покривали близько 80% сукупних

інвестиційних витрат. Однак розподілу відносно дефіцитних державних ресурсів між багатьма фермами і питанням з аналізу їх використання бракувало прозорості і належного управління.

Основними питаннями розвитку ринку є:

- цінова лібералізація в аграрному секторі за винятком роздрібних цін на деякі основні продукти

- заборона споживчих субсидій на харчові продукти, що були надто високими для продукції тваринництва, що призвело до швидкого й значного зростання роздрібних цін на продукти.

- Підтримка рівня захисту ринку в період до реформ, з переважаннями не тарифними заходами, в поєднанні з фіксованим обмінним курсом, і з концепцією нової галузі промисловості.

Інша підтримка фермерських господарств була запропонована відносно масштабних заходів з підтримки в період до реформ, як от пряма підтримка доходів.

Наслідки цього реформування полягали в наступному:

1) незначні зміни в структурі господарств:

- створення менших сімейних господарств;

- трансформація кооперативів: на підставі закону про трансформацію, велика кількість первісних кооперативів перетворилися на трансформовані;

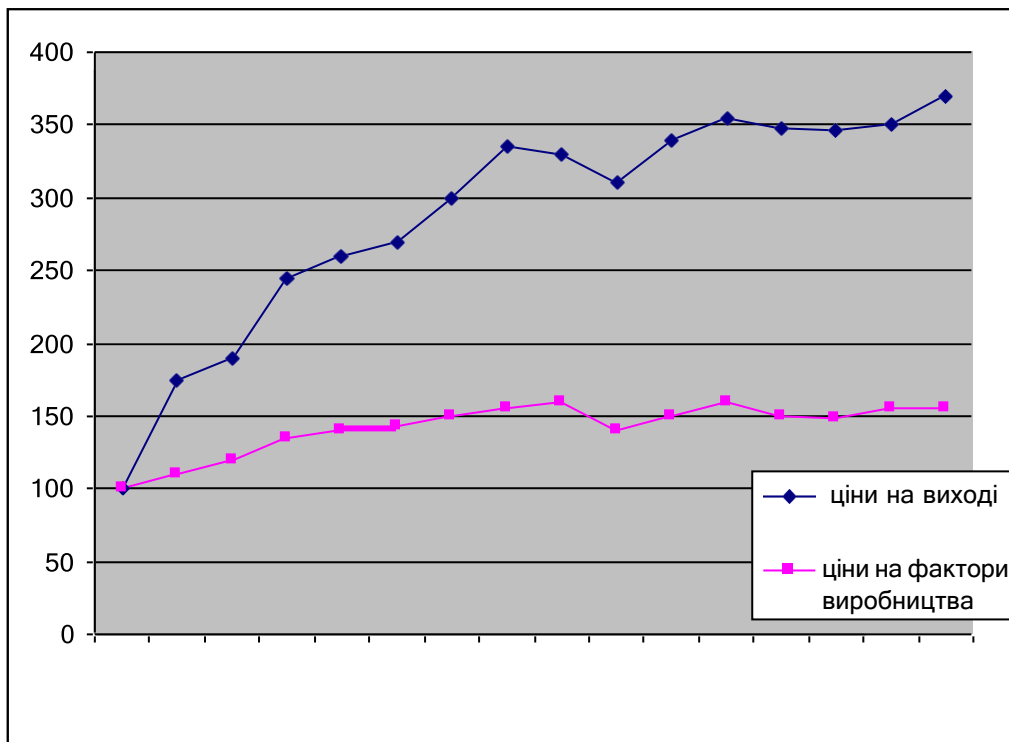
- перші неуспішні кроки приватизації державного майна ведуть до укладення орендних угод між земельним фондом і новими більшими особистими господарствами;

- дуже повільний прогрес в земельному об'єднанні та розвитку ринку землі;

2) ріст заборгованості трансформованих кооперативів і компаній в майбутньому, з трансформованими частками, які мають бути погашені в 1999 р. і пізніше;

3). стрімке виникнення цін в на сільськогосподарську продукцію, що призводить до значного погіршення на 40% умов торгівлі сільськогосподарською продукцією (див. Графік 2.1);

4). зневага значної підтримки доходів, погіршення економічної ситуації ферм. Паритет оплати праці в сільському господарстві в порівнянні з середньою зарплатою в національній економіці знизився від 110% у дореформений період до 75-80%.

Графік 2.1. Торгівля в сільському господарстві Чехії в 1990-2004

Другим етапом була ліберальна аграрна політика 1992-1994. Праве крило Громадянської демократичної партії перемогло на виборах в 1992, що супроводилося змінами в аграрній політиці. В цей період, відбувалася підготовка до виконання положень Уругвайського раунду та остаточне врегулювання Європейської Угоди.

Трансформація власності здійснювалася на таких засадах:

- завершення трансформації кооперативів з 1993 року, згідно з Законом про трансформацію
- спроба усунути бар'єри з боку керівників кооперативів, особливо в справі передачі майна законним власникам через прийняття особливого Закону про санкції, виявилася нездійсненою і безуспішною
- початок приватизації в 1994 році іншого неземельного майна
- встановлення і збільшення окремих фермерських господарств, заснованих на так званому повторному поверненню: майно, повернуте попереднім власникам за умови, що вони почнуть господарювати, після формально встановленого виду господарської діяльності, продавалося іншим господарствам за прийнятними цінами;
- проблеми з поверненням майна шляхти й церкви;

- об'єднання земель відбувалося повільно, ринок землі ґрунтувався виключно на угодах про оренду;

Доступ до фінансового та іншого капіталу перейшов в результат негативного досвіду системи грантів, що використовувалася до 1992 року, було встановлено систему безвідсоткових позик для нових фермерських господарств. Щоб покращити доступ до кредитів, у 1994 році було створено фонд підтримки фермерства і лісівництва.

Формування ринку відбулося на таких засадах:

- встановлення регулювання ринку зернових, ринку молока, тощо, подібне до підтримки ЄС фермерських вихідних цін і з цією метою створення державного фонду регулювання ринку;

- подальша підтримка високого дореформеного захисту ринку, з переважаючими нетарифними заходами, в поєднанні з фіксованим обмінним курсом;

- початок підготовки до виконання взаємних зобов'язань Уругвайського раунду СОТ на основні відносно ліберального підходу до торгівлі сільськогосподарськими товарами;

- впровадження митного союзу між Чехією і Словаччиною;

Майже всі попередні зусилля, спрямовані на підтримку прямого доходу, зникли.

В результаті змін маємо наступні наслідки :

- зміни в господарській структурі: розвиток великих індивідуальних господарств, основаних на приватизації земельного майна, що не відноситься до державного;

- дуже повільний прогрес в земельному об'єднанні і розвитку ринку землі;

- формування наступного етапу фермерської заборгованості; на додачу до дореформених боргів державі, виникла проблема боргів, пов'язаних з трансформацією, таким чином трансформаційні борги пов'язані з встановлення трансформації часток кооперативів, безвідсоткових позик господарствам, боргів за приватизацію державного та недержавного земельного майна.

- утворення низьких цін на продукцію сільського господарства відносно незначне, що призводить до покращення умов торгівлі в сільському господарстві (див. Графік 2.1);

- тривала негативна економічна ситуація господарств;

- співвідношення оплати праці в сільському господарстві в порівнянні з середньою зарплатою в національній економіці досягає 75%.

Третім етапом була пост-ліберальна політика 1994-1998 рр. Чеський уряд, представлений коаліцією між Громадянською демократичною партією, правим крилом партії і центром християнської партії, відповідав за міністерство сільського господарства. Це було час офіційного проголошення перших декларацій і політики щодо нової багатофункціональної ролі сільського господарства в розвитку села та навколишнього середовища. З цією думкою, поступово посилилася, але в значно більших масштабах ніж в попередній період, підтримка доходів ферм.

Трансформація власності – завершення приватизації землі державної власності. Об'єднання землі продовжувалося дуже повільно, ринок землі ґрунтувався виключно на орендних угодах. Щоб уникнути наслідків Закону про трансформацію, націлених на організаційну зміну, кооперативи почали трансформуватися в СП і в ТОВ, залишаючи фіктивні кооперативи для оплати боргів трансформації; це була так звана друга трансформація кооперативів.

Доступ до фінансового та іншого капіталу – фонд підтримки і гарантій фермерства і лісівництва (SGFFF) розпочав свою діяльність із забезпечення низько відсоткових субсидій і державних гарантій банківських кредитів.

Розвиток ринку здійснювався певними заходами:

- державний фонд ринкового регулювання розпочав свою діяльність;
- початок виконання Чехією зобов'язань СОТ, оснований на відносно ліберальних підходах до сільськогосподарських товарів;
- виконання Центральноєвропейської угоди про вільну торгівлю (Чехія, Словачів, Угорщина, Польща і поступово інші країни східної Європи);
- встановлення плаваючих обмінних курсів.

Інша підтримка господарств була направлена на скасування заходів підтримки доходу, які були знову встановлені з незначним пристосуванням до критеріїв навколишнього середовища.

В результаті цієї перебудови були отримані наступні наслідки:

- зміни в господарських структурах: розвиток великих індивідуальних господарств, що не відноситься до державного майна, доповнився розвитком спільних підприємств і товариств з обмеженою відповідальністю, завдавши шкоди кооперативам;

- дуже повільний прогрес в об'єднанні землі і розвитку ринку землі на користь великим землекористувачам;

- утворення третього етапу фермерської заборгованості: на додачу до передреформених боргів державі, тобто боргів першого етапу, і трансформаційних боргів другого етапу, додалися проблеми банківських кредитів, що надавалися господарствам через SGFFF;

- продовження покращення умов торгівлі сільськогосподарськими товарами (див. Графік 2.1). Покращення економічної ситуації господарств, але співвідношення оплати праці в сільському господарстві до зарплати в національній економіці залишався на рівні 75%.

Четвертим етапом була політика в період до приєднання 1999-2003 і переговори з ЄС. Цей період, під керівництвом уряду, керованого лівим крилом соціал-демократичної партії, відіграв вирішальну роль у підготовці аграрного сектору Чехії до вступу до ЄС. Прискорилося створення необхідних законодавчих і інституціональних установ, особливо в сфері законодавчої політики продовольчої безпеки, ветеринарії та фітосанітарії, і розвитку відповідних установ, реєстрації землекористування та ВРХ під Інтегрованою системою управління і контролю, а також управління навколишнім середовищем, наприклад використанням нітратів.

В той же час Державний фонд ринкового регулювання перетворився на сільськогосподарський інтервенційний фонд, для того, щоб після вступу в ЄС виконувати роль агенції з видатків, одночасно з приготуваннями забезпечення здійснення ринкового регулювання ЄС для певних продуктів.

Переговори з ЄС мали такі наслідки. В цей період щодо умов вступу в ЄС досягли найвищої точки. Переговори відбувалися на адміністративному і політичному рівнях. В 1999 році Чехія підготувала документ, що відображав основні вимоги Чехії до Європейської Комісії. Позиція Європейської Комісії була основана на реальній (статично зазначеній) ситуації в Чеському аграрному секторі у період 1996-

1998 рр. і на зобов'язаннях Чехії перед СОТ з 1995 р. Переговори завершилися Угодою приєднання в 2003 р. (Самміт ЄС в Копенгагені).

В аграрному секторі більшість питань стосувалося:

- виробничі квоти і обмеження для певних товарів: молоко, цукор, картопля, крохмаль, яловичина та ін. (див. Табл.2.14). Найуразливішими в Чеському сільському господарстві було: квоти (молоко, цукор, крохмаль), обмеження на орну землю, худобу і урожай з орних земель;

- початковий рівень прямих виплат (див. Табл.2.14): Врешті-решт було вирішено почати з 25% на рівні ЄС-15 і закінчити в 2013 році, коли рівень досягне 100%. Для товарів, де рівень доступних прямих виплат був близький до рівня ЄС-15, початковий рівень міг бути вищим, сягаючи 100% рівня ЄС-

В той же час, було досягнуто можливості збільшувати прямі виплати ЄС з державних джерел (Додаткові національні прямі виплати) до узгодженого максимального рівня;

- методи розподілу прямих виплат господарствам: врешті було вирішено розподіляти прямі виплати ЄС, застосовуючи Єдину схему територіальних виплат, тобто розділені паушальні платежі на кожен гектар придатної сільськогосподарської землі, розраховані як загальний фінансовий обсяг прямих виплат ЄС поділений на загальну площу сільськогосподарської землі. Основна причина застосування ЄСТВ – більш низькі адміністративні витрати на моніторинг і контроль за площею культур та ВРХ, що є об'єктами цієї підтримки. В цій сфері, реалізація Інтегрованої системи управління і контролю, що ґрунтується на точній реєстрації земельних ділянок, є найважливішим обов'язком, що слід виконати до вступу в ЄС;

- визначення менш придатних площ: іншою політично важливою проблемою було визначення індивідуальних категорій менш придатних площ, тобто розмежування сільськогосподарських регіонів з гіршими умовами для господарювання і з вищим ризиком занедбання землі і господарства, і тих регіонів, де господарства підтримуються додатковими виплатами. Визначення ґрунтувалося на системі правил ЄС, із застосуванням природних, кліматичних, ґрунтованих та демографічних критеріях і враховуючи необхідні умови цілісності

регіонів. Повне визначення Чеських менш придатних земель представлено в Додатку;

- визначення структурної підтримки під агрономічними та іншими програмами, такі як План горизонтального розвитку та Діюча програма для сільського господарства;

- визначення загального обсягу фінансової допомоги сільському господарству Чехії з бюджету ЄС на період 2004-2006;

- угоди ЄС про обмеження купівлі іноземцями сільськогосподарської землі протягом 7 років після вступу.

Трансформація власності була спричинена наступними заходами:

- спеціальний Закон про приватизацію державної землі було прийнято в 1999 р. і Фонд землі розпочав приватизацію близько 700,000 га державної с.г. землі. Через численні інституціональні перешкоди, процес приватизації, включаючи компенсацію, відбувався особливо повільно в 2000-2002 рр.;

- лише громадяни Чехії мали право купувати державну землю, і лише фізичні та юридичні особи Чехії могли володіти землею. Однак, це правило не виконується повністю, і поступово, землею, особливо в прикордонних районах, починають володіти іноземці;

- як на попередніх етапах, об'єднання землі відбувається повільно. Ринок землі продовжує функціонувати на основі орендних угод;

- через критичну економічну ситуацію господарств, уряд почав процес списування боргів, особливо боргів державі, що виникли через безвідсоткові позики в період 1992-1993 за приватизацію неземельного майна;

- починаючи з 1999 року, трансформовані кооперативи були змушені розпочати трансформацію своїх часток. Протягом 1999-2002 рр. уряд і Парламент доклали значних зусиль для вирішення проблеми трансформації часток кооперативів, що виникла з поправки до Закону про трансформацію, проте, не всі пропозиції були успішними.

Доступ до фінансового та іншого капіталу здійснювався через діяльність Фонду підтримки і гарантій ферм і лісівництва забезпечував субсидування відсоткових ставок і державних гарантій за банківські кредити. Готуючись до майбутньої схеми структурної підтримки ЄС, була реалізована програма попереднього вступу, фінансована ЄС і

бюджетом Чехії. Програма слугувала більш ніж індикатором оцінки діяльності інституцій в аграрному секторі ЄС.

Формування ринку було спричинене наступними заходами направленими на:

- перетворення Державного фонду ринкового регулювання на Державний сільськогосподарський фонд інтервенцій перед вступом до ЄС;
- зміни в ринковому регулювання певних товарів, для більшого пристосування з ринковим регулюванням ЄС;
- повне виконання Чехією зобов'язань СОТ, основане на відносно ліберальному підході щодо сільськогосподарських товарів;
- реалізація торгових угод “подвійний-прибуток” і “подвійний-нуль” з ЄС, як засіб підготовки обох регіонів для умов Спільного ринку ЄС;
- лібералізація поточного обмінного курсу.

Угода “Подвійний-прибуток” застосовується Ставки тарифних квот для певних товарів (взаємне узгодження кількості за нижчими тарифними ставками) доповнила і замінила угоду “подвійний-нуль” для певних товарів (взаємно узгоджена кількість за нульовими ставками).

Інша підтримка господарств була орієнтована на стабілізацію сектора і частково на розвиток багатофункціональної ролі господарств і аграрного сектору.

Наслідки реформування в цей період здійснювались через:

- приватизація землі і очікування періоду після вступу в ЄС привабили іноземний та не сільськогосподарський капітал для інвестування в сільське господарство та використання землі. В прикордонних районах з'явилися великі індивідуальні господарства, площею від 10 000 до 20 000 тис. га.;
- подальше прискорення трансформації кооперативів в СП та ТОВ;
- повільний прогрес в об'єднанні ринку і розвитку ринку землі, що на користь великим землекористувачам;
- подальше покращення умов торгівлі сільськогосподарськими товарами (див. Графік 2.1);

- покращення економічної ситуації господарств, проте співвідношення між оплатою праці в сільському господарстві та зарплатою в національній економіці залишалось на рівні 75 %.

Наступним етапом була спільна аграрна політика ЄС у 2004-2006 рр. У травні 2004 р. Чеська Республіка разом з дев'ятьма іншими європейськими країнами вступила до ЄС. Договір про вступ між Європейським Союзом та Чеською Республікою затвердив кінцеві результати переговорів про членство. Чеський уряд розробив Концепцію аграрної політики після вступу на період 2004-2013 рр., зорієнтовану на впровадження Європейської моделі сільського господарства (ЄМС), де акцент робиться на розвиток багатофункціональності сільського господарства, включаючи розвиток села. Головні зміни в політиці уряду щодо чеських фермерських господарств були такими функціонування на Спільному Ринку ЄС без будь-яких торгових (тарифних) бар'єрів у межах 25 країн ЄС, і забезпечення більш надійного захисту від імпорту з третіх країн.

Фермери почали отримувати допомогу п'яти видів:

1. Прямі виплати ЄС у вигляді Єдиної Схеми територіальних виплат (ЄСТВ), що виплачуються на всю площу сільськогосподарських угідь, плюс (найвищі) прямі виплати з національного бюджету Чехії за виробництво окремих видів товарів.

2. Структурна підтримка з боку ЄС за угодою HRDRP (?), включаючи й виплати LFA та агроекологічні програми, що фінансуються також із державного бюджету.

3. Державна допомога, запроваджена ЄС, на додачу до найвищих виплат, що слугує продовженням програми SGFFF.

4. Підтримка ринкової ціни через SAIF: експортні субсидії та інші ринкові засоби підтримки згідно з регулятивними нормами ЄС, повністю сплачувані із бюджету ЄС.

Рівень і структура підтримки в 2004 р. порівняно з періодом з 1995 р. наводяться у таблиці 2.14. Унаслідок вступу до ЄС можна бачити значне зростання підтримки в 2004 р. в категорії "прямі виплати": майже в 5 разів порівняно з періодом 2000-2003 рр.; зростання загальної підтримки у 2004 р. порівняно з обсягами попередніх періодів більше, ніж на 40 відсотків.

Таблиця 2.14

Підтримка аграрної політики Чехії за джерелами

Показники	1995-99 р. Чеш. крон млн..	1995-99 р. %	2000-03 р. Чеш. крон млн.	2000-03 р. %	2004р.	2004 р. %	2004/ 2000-2003
Прямі виплати	745	5,92	2705	13,79	12487	44,91	461,71
План горизонтального розвитку	2218	17,62	2869	14,63	4033	14,50	140,56
Спеціальна програма розвитку	1	0,00	184	0,94	1682	6,05	915,37
Державна допомога	7214	57,30	11371	57,98	7136	25,66	62,76
Підтримка ринкової ціни	2412	19,16	2485	12,67	2467	8,87	99,29
Разом	12589	100,00	19613	100,00	27805	100,00	141,77

Ще один погляд на підтримку представлено в таблиці 2.15, де показано розподіл фінансової підтримки згідно з довготривалими напрямками політики, схваленої урядом у 2004 р. Найбільша сума спрямовується на підтримку прибутковості ферм: майже 70 відсотків всієї підтримки у 2004 р, що зменшує частку підтримки розвитку фермерських господарств та реструктуризації, на які припадає лише близько 16 % сукупного обсягу підтримки у 2004 р.

Таблиця 2.15

**Підтримка аграрної політики Чехії
за напрямками політики, у відсотках**

Напрямок	1995-99	2000-2003	2004
Розвиток і реструктуризація	42,17	25,78	15,36
Доходи	37,01	50,51	67,37
Охорона довкілля	5,40	10,57	8,99
Нехарчові продукти	4,45	11,40	4,24
Безпека їжі, належні роздрібні ціни	10,97	1,74	2,13
Розвиток села	0,00	0,00	1,91
Разом	100,00	100,00	100,00

2.7.2. Політичні впливи на сільськогосподарський розвиток та розвиток сільських територій

Розглянемо розвиток сільського господарства Чехії після 15 років трансформації повного переходу до ринкового оточення і після 1 року за умов ЄС. Частка сільського господарства (включаючи несільськогосподарські активи, полювання і рибальство) в GDP впала від 6% в 1989 до 2% в 2004. Згідно з економічними підрахунками частка приватної сільськогосподарської продукції впала навіть до 1.6%. Частка сільського господарства в загальному показнику зайнятості становить 3.5%. Ці макроекономічні індикатори показують істотне зменшення важливості сільськогосподарського сектора в національній економіці під час трансформації.

Занепад перебував під впливом зниження виробництва сільськогосподарської продукції і праці. Виміряне валовим сільськогосподарським обсягом (GAO), виробництво впало до 30% у період реформи, порівнюючи з періодом до реформи, особливо щодо продукції тваринництва кількість худоби впала до 60%. Кількість робітників зменшилась від 531,000 в 1989 до 142,000 в 2004, таким чином до 75% структура господарств.

В 1989 р. майже всі використані сільськогосподарські площі (UAA) в Чехії оброблялись кооперативами і малими господарствами. Ситуація після 15 років трансформації виглядає наступною: (див. Таблицю 2.16)

- дрібні і сімейні господарства становлять 13% від UAA;
- основна частина UAA - ~ 45% обробляється великими індивідуальними господарствами і компаніями з обмеженою відповідальністю, ці компанії демонструють подібні структурні властивості і ознаки поведінки, що й і індивідуальні господарства;
- частина UAA, приблизно 42%, обробляється колективними господарствами – кооперативами і акціонерними товариствами (JSC) з чітко зростаючою часткою останньої господарської категорії в 2004 році, UAA в умовах колективного господарювання була майже рівномірно розподіленою між кооперативами і акціонерними товариствами;
- відповідно до категорії колективних господарств, а саме кооперативів і акціонерних товариств ми можемо виділити під категорії

господарств з міцною організаторською силою (CF-M) і господарства з міцнішою силою її членів та власників (CF-O);

- категорії дрібних і сімейних господарств і CFO представляють категорію з переважаючим доходом та орієнтацію на само зайнятість; вони використовують ~ 37% UAA. Інші категорії господарств представляють категорію з переважаючою орієнтацією на бізнес та доходи і використовують 63% UAA. Господарська структура заснована на доходах і прибутках дуже важлива, тому що кожна категорія по різному реагує на заходи і стимули такої політики, особливо стосовно багатофункціональності розвитку сільського господарства;

- структура господарств Чехії має чітко виражену подвійну рису, тоді як ~ 6% господарств обробляють 80% UAA (використана с.г. земля);

- в групі індивідуальних господарств і компаній з обмеженою відповідальністю тенденція росту проникнення іноземного та несільськогосподарського капіталу.

Таблиця 2.16

Частки господарських груп UAA* Чехії

Господарства власники	Держава	Муніципалітети	Господарства ²⁾	Господарства LE	NP-LE	Інші NP	Загальна площа 000 га	Частка, %	Кількість	Середній розмір господарства
Дрібні господарства			40				40	1.11	19189	0.2
Сімейні	30	5	205			185	425	11.81	30231	14.1
Індивідуальні	320	10	65	60		1150	1605	44.58	3704	433.3
CF-M	125	5		40	75	395	640	17.78	668	958.1
CF-O	110	5		20	180	540	855	23.75	667	1281.9
Інші	35						35	0.97	180	194.4
Загальна площа	620	25	310	120	255	2270	3600	100.00	54639	65.9
Загальна частка, %	17,22	0,69	8,61	3,33	7,08	63,06	100,00			
Кількість	1	6000	2000	28000	50000	3000000	3086001			
Середній розмір, га	620000	4,17	155,00	4,29	5,10	0,76	1,17			

* Використана сільськогосподарська земля (UAA)- площа с.г. землі під культивуації, яка придатна для виплат з боку ЄС і становить 3.6 млн. га в Чехії. Через ряд причин, ця земля не відноситься до загальної площі сільськогосподарських угідь, що зареєстрована Чеським Земельним Управлінням (~4.3 млн. га). UAA – категорія використаної землі; реєстрації Чеським Земельним Управлінням представляє категорію власності на землю. Частково (~300000га) різниця може бути пояснена занедбанними землями

NE/LE = природне/законне існування; NP- фізична особа; CF-M/O- кооперативи і акціонерні компанії

M= з владою управління; O= з владою власників; інші компанії увійшли в категорію індивідуальних господарств:

1) Використана сільськогосподарська земля 3.6 млн. га в 2004 році

2) Земля, що надається в оренду РЕ іншим категоріям господарств включена в ОРР

Сучасний розподіл використання землі та відносин власності УАА показано в таблиці 2.16. Головними пунктами, що проаналізовано в таблиці є:

- держава все ще володіє 17% УАА з процесом приватизації, що триває;

- земля, що залишилась, значною мірою у власності фізичних осіб, а це 63% УАА, з величезним дробленням власності і ~3 млн. власників з середнім розміром землі 0,8 га. В умовах впливу мір сільськогосподарської політики, важливо відмітити, що значна частина землевласників не живе в сільській місцевості;

- тільки 12% УАА є власністю господарств, решта 88% – орендована земля. Різниця грає важливу роль у формуванні політики та оцінці її наслідків;

- структура земельної власності майже така як і була у 1989 році, за винятком державної землі. Головною причиною негнучкості земельної структури є повільний розвиток земельного ринку Чехії.

Надзвичайність і функціонування земельного ринку є необхідною умовою для сільськогосподарського розвитку. Ми оцінюємо розвиток земельного ринку Чехії, як дуже повільний. З законодавчої та адміністративної точки зору можна виділити наступні сегменти земельного ринку:

1. Ринок де торгують державною землею.

В цій частині ринку держава через Земельний Фонд забезпечує пропозицію землі, з метою розпорядитись нею через приватизацію і повернення великої частки державної землі; цей сегмент ринку найбільш розвинутий. Кожного року держава може виставити на ринок від 60 до 70,000 га сільськогосподарської землі. Приватизація землі забезпечує

сільські райони Чехії новини господарями чи великими землевласниками, часто з спекулятивними цінами*.

2. Ринок на якому приватна земля продається за спеціальними умовами, наприклад національні парки, де влада національного парку має перше право купувати.

Цей ринковий сегмент є важливим тільки на місцевому рівні.

Національний ринок для приватної землі є менш розвинутим через велику кількість бар'єрів та обмежень, починаючи від фізичного визначення ділянки або можливості доступу до неї з погляду її розташування у великих земельних блоках, утворених централізованою економікою у поєднанні з розподілом володіння, тощо.

Одним з головних інструментів покращення якості ринку землі є земельні об'єднання в кадастри. Незважаючи на безліч політичних декларацій, процес земельного об'єднання, більшу частину якого фінансує держава, є дуже повільним. Після 15 років тільки в десь 400 кадастрах із 13000 завершився процес об'єднання. Головною причиною такої ситуації є нестача політичної волі, поєднаної з невеликим державним бюджетом, що виділений для цієї цілі. З боку партій лівого спрямування тривають спроби ухвалити і представити законодавство, яке б давало економічну силу користувачам землі, наприклад через обов'язкову довготермінову оренду або через урегулювання рівнів ренти.

Навіть якщо брати до уваги умови загального розвитку та вплив вступу до ЄС і те, що ціни на землю мали б зрости після вступу, ситуацію на земельному ринку Чехії можна в загальному визначити такою, де зростає сила землекористувачів на шкоду землевласникам. Хоча є щонайменше один позитивний ефект від цієї ситуації: незначні втрати фінансової підтримки призначеної господарствам для власників землі**.

У випадку з Чехією з її особливою структурою землевласників та з явним переважанням явища здачі землі в оренду значна підтримка для сільського господарства могла бути знайдена поза межами сектора і навіть за межами сільських господарств.

---

* Зараз це є дуже вразливе політичне питання через приватизацію землі, що заснована на сучасному законодавстві, перетворилось на серйозну проблему для господарств, які раніше з 1994 по 1995 приватизували неземельне майно і керувати землею, орендованою державою. В приватизації орендованої землі такі господарства повинні були мати розширене право першої покупки

** Згідно до аналізу OECD десь від 50-75% прямих виплат потрапляє до землевласників з розвинутим ринком землі.

Спроба порівняти сучасну економіку господарства Чехії із сусідніми країнами ЄС представлена в таблиці 2.17. Головна різниця між економікою господарств в ЄС-15 і господарств в центральній і східній Європі безсумнівно очевидна. Дані демонструють майже втричі вищу інтенсивність виробництва на га і на одиницю праці. Це залишається характерною рисою для нових членів ЄС після 15 років трансформації.

Таблиця 2.17

**Сільське господарство Чехії у порівнянні з вибраними країнами ЄС
(2003; Чехія=100)**

Показник	Словаччина	Угорщина	Польща	Німеччина	Австрія
Виробництво/га	83	133	117	317	183
Виробництво/AWU ¹⁾	83	44	28	283	131
Тимчасове використання/га	90	120	100	290	190
Фіксований капітал	99	106	105	525	500
Тимчасове споживання/GVA ²⁾	72	64	54	104	82

1) AWU=Сільськогосподарська одиниця праці

2) GVA=Валова додана вартість

Джерело: VUEPP Братислава, економічні підрахунки для сільського господарства, Євростат 2003.

Незважаючи на відносно високе попереднє інвестування аграрного сектору Чехії, технічна ефективність праці, яка, наприклад, виміряна порівнянні з ЄС-15; вартість землі від 5 до 15 раз нижча і вартість праці від обсягом випуску продукції за 1 год. становить приблизно 50% у 4 до 6 разів нижча. Найгірше, що ціни на землю і особливо на працю є трохи вищими в Чехії у порівнянні з сусідніми новими країнами ЄС-10, особливо з Польщею. Хоча слід відмітити, що відносну перевагу буде поступово знижено.

Таблиця 2.18, що ґрунтується на даних FADN, представляє огляд ефективності і дієздатності господарств господарськими категоріями. Ключовий економічний показник чистої доданої вартості (NVA) на сільськогосподарську одиницю праці (AWU), пов'язаний з економічними і структурними властивостями категорій особистих господарств. Відзначимо, що для особистих господарств притаманний вищий рівень NVA/AWU , більш ніж 50 % вищий у порівнянні з колективними господарствами з дуже низькою продуктивністю та незначною робочою

силою, що складає приблизно 60% рівня колективних господарств. Праця замінюється вищим рівнем фіксованого капіталу. Таким чином великі індивідуальні господарства з дуже інтенсивною продуктивністю мають більше шансів вступити до ЄС. Така категорія господарств стабільно розвивається в сільському господарстві Чехії.

Таблиця 2.18

Властивості господарств за правовим статусом

Показники 2003-2004	Кооперативи + акціонерні товариства	Товариства з обмеженою відповідальністю	Фізичні особи з землею до 100 га.	Фізичні особи з землею понад 100 га.
Відхилення від національного рівня(відсотки):				
Чиста додана вартість/AWU ²⁾	- 4,92	21,14	-24,97	52,19
Виробництво/га	8,44	-16,09	-24,10	-43,73
AWU ²⁾ /100га	10,97	-25,00	-10,01	-57,17
Проміжне споживання/ виробництво	- 0,12	2,03	-3,28	-3,07
Зниження вартості/ виробництво	- 0,80	-15,34	67,86	57,56
Діючі субсидії/га	- 0,35	4,91	-26,77	-10,15
Частка орної землі в структурі загальної площі	3,60	-6,99	-3,17	-11,19
LU ³⁾ /га	9,00	-20,21	-23,43	-20,93
Частка LFA	- 3,41	-3,72	-2,21	14,13
Частка несільськогосподарських доходів в структурі загальних доходів	- 1,81	30,26	-46,45	-68,17
Частка несільськогосподарського виробництва в загальному виробництві	-0,25	17,78	-55,63	-46,86
Абсолютні величини				
Чиста додана вартість/AWU ²⁾	221082	281675	174472	353873
Продуктивність/га.	35201	27238	24638	18264
AWU ²⁾ /100 га.	4,22	2,85	3,42	1,63
Проміжне споживання (виробництво)	73,70	75,29	71,37	71,52
Зниження вартості/ виробництво	7,73	6,60	13,09	12,28
Діючі субсидії/га.	3377	3555	2481	3044
Частка орної землі в структурі загальних площ	83,30	74,79	77,86	71,41
LU ³⁾ /100га.	35,59	26,05	25,00	16,02
Частка LFA	48,30	48,14	48,90	57,07

Продовження таблиці 2.18

Частка несільськогосподарських доходів в структурі загальних доходів	15,53	20,60	8,47	5,04
Частка несільськогосподарського виробництва в структурі загального виробництва	6,95	8,20	3,09	3,70

1) Дані FADN 2003 і 2004 2) AWU сільськогосподарська одиниця праці
3) LU- одиниці ВРХ 4) LFA- менш придатні землі

Багатофункціональна роль сільського господарства. Попри політичні заяви підтримати багатофункціональність сільськогосподарських господарств, ця риса сільських господарств Чехії, включаючи відношення до сільського розвитку, розвивається повільно, зустрічаючись з перешкодами. Це становище частково пояснюється показниками функціональності, відображеними в таблиці 2.19.

Проблеми, що стосуються навколишнього середовища не покращились під час періоду реформ, якщо не брати до уваги позитивний вплив величезного економічно сильного зниження від 70% до 80% використання добрив та пестицидів. Частка орної землі в UAA = 72%, все ще висока порівняно з показниками ЄС з подібними природними умовами. Вдосконалення умов для збереження води, боротьби з ерозією і для розмаїття біологічних видів є довгостроковим бажанням, враховуючи часті щорічні катастрофи, повені та засухи.

Сільське господарство більш не є сектором, що забезпечує роботою в сільських районах. Переважаюча прибуткова орієнтація господарств, основана на інвестиції та модернізації, закінчилось звільненням робітників з роботи без адекватного забезпечення можливостями для нової роботи в несільськогосподарських сферах, як робота фермерських господарств часто не збігається з іншою сільською діяльністю, особливо, що стосується умов для сільського туризму та послуг для відпочинку. Наприклад, багато великих господарств, збудованих за часів попереднього режиму є як запущеними так і занедбаними, утворюючи ділянки в селах, а інтенсивне фермерське та рибне господарства стали причиною серйозного погіршення стану води в сільській місцевості.

Таблиця 2.19

Показники багатофункціональності-Сільське господарство Чехії

Показник	Підрозділ	1989	1995	2004	Індекс 2004/1989
Запущені землі		300	300	300	100,00
Частка орних земель в с.г. угіддях		75,00	73,00	71,70	95,60

Частка землі, якій загрожує ерозія		35,00	33,00	33,00	94,29
Частка екологічних господарств серед с.г. угідь		0,00	1,00	5,97	x
З них орних земель і постійних культур		0,00	0,50	7,70	
Кількість корів (молочні і телята)		1248	768	574	45,99
Кількість овець		399	80	140	35,09
Кількість робітників зайнятих в сільському господарстві		533	222	141	26,45
Частка несільськогосподарських доходів серед загальних господарських доходів		30,00	20,00	16,00	53,33

Головними проблемами трансформації сільського господарства Чехії і паралельно приготування до вступу в ЄС є:

- Трансформація власності: тривалі проблеми з процедурою трансформації і їхній вплив на заборгованість господарств, трансформація власності не закінчується з заявками церкви, повільними компенсаціями збитків, невирішеною справою трансформації часток кооперативів і повільною приватизацією державних земель.

- Політичні проблеми: включають завершення трансформації кооперативів, можливість вирішення проблем трансформації часток так само як і сплату боргів фізичним особам. Якщо ці проблеми не вирішити, вони спричинять моральний ризик: без урегулювання справи трансформації часток трансформовані кооперативи безкоштовно отримують засоби виробництва, тоді як інші змушені будуть їх купувати.

- Проблема списання боргів: якщо держава почне списувати накопичені борги в результаті поганих позик та продажу приватизованого неземельного майна, це може спричинити виникнення серйозних політичних, соціальних і моральних ризиків, хоча деякі господарства регулярно сплачують свої борги, поки деякі пасивно чекають вирішення проблеми урядом.

- Приватизація землі є ризиком виникнення несільськогосподарського капіталу в господарстві, з можливими негативними впливами на сільськогосподарський розвиток.

- Вдосконалення відносин між землекористувачами і землевласниками та розвиток ринку землі: розвиток ринку землі є однією з основних умов для будівництва і розвитку господарств. Головна

адміністративна проблема – визначення дійсних розбіжностей між реєструванням земельної власності і користуванням землі, успадкованої з минулого. Головний засіб – об'єднання землі в кадастри, що фінансуються державою, в той час, як політична підтримка залишається без реальних фінансових джерел.

- Доступ господарств до кредиту та інвестиційна підтримка: початковий розвиток, що веде до другого найкращого рішення розповсюдження страхових сум серед банків, держави і господарств були наступними:

1990-1991: гранти до 70-80% вартості інвестиції запропоновані державою господарствам авансом як гірше рішення;

1992-1993: безпроцентні позики запропоновані господарствам здавались кращим рішенням;

1994-2003: дії SGFFF: краще рішення, але сильно залежить від розповсюдження страхових сум;

З 2004: діючий план Чехії для сільського господарства згідно з правилами (регулюваннями) ЄС: найкраще рішення фінансова підтримка тільки після виконання умов, що стосується справи без оплат авансу.

Запровадження Європейської Моделі Сільського Господарства в сільському господарстві Чехії зустрічається з численними проблемами:

- законодавство про охорону довкілля та обмеження на діяльність фермерських господарств, яке мусить поєднуватись з належними і адекватними компенсаціями;

- визначення LFAs (менш придатних земель) і потенційна загроза надмірної компенсації через підтримку таких площ, стало причиною конфлікту найбагатших фермерів, що працюють в гірших природних умовах;

- підтримка виробництва і ведення екологічно безпечного господарства: згідно вступу до ЄС: рівень підтримки виробництва може призвести до небажання фермерів вести екологічно безпечне господарство, що призведе до значних надлишків такого виду продукції як зернові та олійні;

- сільське господарство як постачальник відновлювальних джерел енергії: перспективна орієнтація виробництва має ґрунтуватися на ринкових принципах і не лише на безумовній прямій підтримці виробників;

- двозначна роль сільського господарства в розвитку сільської економіки: діяльність деяких господарств і поведінка фермерів суперечить підтримці розвитку сільської економіки, часто не вирішуючи, а навпаки, призводячи до нестабільності ситуації в сільських районах, як от зменшення зайнятості в сільському господарстві, відтік людських і соціальних ресурсів з села, зменшення потенціалу для розвитку сільського туризму і рекреаційних послуг.

Економічний показник сільського господарства Чехії

Роки	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Ціни на виході		104,1	103,3	111,3	120,6	127,7	137,4	148,8	153,3	156,8	138,3
Ціни на фактори виробництва		102,5	174,2	189,7	241,5	260,1	272,4	299,9	332,1	326	305,3
Умови торгівлі		101,6	59,3	58,7	49,9	49,1	50,4	49,6	46,2	48,1	45,3
Субсидії - інвестицій		200	900	250	1200	450	721	1741	2786	3103	1986
Субсидії - праця		214	1069	285	1362	523	1364	1890	2219	467	1209
Частка субсидії							37,2	48,3	59,1	31,6	25,7
Кількість робітників	533,1	500	410,9	312,1	270,8	246,5	221,6	217,2	213,7	204,2	183
Валовий с.г. продукт(1989=100)	203,8	195,5624	224,7479	272,5718	311,3335	344,286	399,0869	358,1509	361,4747	380,9519	425,1
Добрива кг/га	222,8	186,6	66,6	66,1	63,5	80,9	83	81,1	76,9	73,2	65,6
Валовий с.г. продукт(1989=100)	100	90	85	78,3	77,6	78,1	81,4	71,6	71,1	71,6	71,8
Кількість робітників	100	93,79103	77,07747	58,54436	50,79722	46,23898	41,56819	40,74282	40,08629	38,30426	34,3275
Добрива кг/га	100	83,75224									
Валовий с.г. продукт	100	90	85	78,3	77,6	78,1	81,4	71,6	71,1	71,6	71,8
Зарплати (1989=100)	100	106,9	109,7	122,7	146,5	169	199,2	226,6	245,8	264,6	272,2
Відношення до національної економіки	109	112,4	100	91,3	87	84,7	84,2	80,9	79,4	78,2	74,3
Інфляція	100	109,9	172,2	191,3	231,1	254,2	277,3	301,7	326,6	361,5	369,8
Відсоткові субсидії										12,01	9,27
Загальна с.г. відсоткова ставка										17,01	11,63
Відсоткова ставка національної економіки										14,84	8,6
Дефіцит ВВП	100	109,4	161,2	190,1	220,9	245,2	270,7	299,1	315,7	349,5	359,985
Агрохімікати	100	101,3	175,4	196,6	200,9	199,2	197,6	214,5384	215,9328	223,9008	224,1
Корм	100	100,7	117,6	125,8	150,7	158,2	166,1	186,676	220,5308	207,4002	177,975
Оснащення	100	100,8	159,8	189,3	229,4	246,3	264,5	270,4374	285,708	300,7323	307,136
Будівництво	100	98,8	164,8	176,8	209	230,2	253,5	276,24	308,9284	339,0846	355,428

Сільське господарство після 15 років трансформації і 1 року вступу до ЄС залишається в процесі перебудови і регулювання. Як результат явно високої підтримки умов CAP(спільна аграрна політика), які головним чином орієнтовані на підтримку господарського доходу по відношенню до продукції, здається, що процес реконструкції повільно падає вниз після вступу до ЄС. Структура господарств Чехії відрізняється від господарств ЄС-15. В дійсності підтримка прив'язана до групи сімейних господарств, які переважають в ЄС- 15 і які будуть підтримувати розвиток європейської моделі сільського господарства, які очевидно матимуть різний вплив на великомасштабні індивідуальні і колективні господарства Чехії.

Однією з головних проблем сільського господарства Чехії є: як збільшити багатофункціональну роль сільськогосподарського розвитку з вигодою для стабільного балансу суспільства.

В дійсності, суть в тому, як перетворити дедалі більші потоки ресурсів та державних коштів, а отже грошей і підтримку з боку платників податків, джерелом яких служать і споживачів продуктів, перетворити на позитивні зовнішні ефекти, а отже на реальні блага суспільного користування.

Послідовність політики, належна оцінка благ суспільного користування та неухильне дотримання законів, умов контрактів, мусять створити базу для всіх необхідних змін.

Для вирішення цих проблем, Чехія розпочала розробляти Державну Стратегію для сільськогосподарського розвитку під майбутній фонд EU EAFRD на 2007-2013 збільшеним акцентом на:

а. підтримку відносин між господарствами і навколишнім середовищем;

б. пряма підтримка, підтримка сільських не тільки господарських спілок. Хоча підтримка спрямована на сільське господарство не може вирішити всіх проблем в сільських регіонах, остання включає інфраструктуру для соціальних, оздоровчих, транспортних послуг, спектр зв'язку, культурного спадку та інших послуг.

Інші джерела, сировинні на регіональному управлінні і державному рівні повинні бути підготовлені для забезпечення комплексних синергічних ефектів в сільських регіонах.

Останнім, але не менш важливим є розвиток людського ресурсу в міністерствах господарствах і в сільських регіонах шляхом навчання,

підтримки додаткових послуг, що забезпечує розвиток умінь і є необхідною умовою майбутні позитивних результатів згідно з ресурсами, інвестованими в приватний сектор.

Дилема, чи вкласти гроші в створення ефективної основи для багатфункціонального сільськогосподарського розвитку, який би був значно важливішим ніж тільки пряма підтримка господарств, залишається основним обов'язком уряду. Хоча не тільки в Чехії ця аксіома повністю зрозуміла і обговорена.

Додаток

Визначення менш придатних земель

Початкові територіальні частини, що наймаються:

- муніципалітети (кадастри, керовані муніципалітетами)
- частини муніципалітетів Критерії найму
- Природні умови (середня висота, схили)
- Продуктивність ґрунту (створений на основі класифікації продуктивності ґрунту Чехії)
- Демографія (густота населення), зайнятість в сільському господарстві
- Чутливість довкілля (знаходження середовищ – для птахів і т.д.)
- Цілісність (однорідність).

Категорії LFA

Категорія	Критерій	Визначення
Н - горбистий	<i>Висота, схили, цілісність</i>	-О чи S -H ^A : висота $\geq 600m$, чи $\geq 500m$ і $< 600m$ і схиліне менше 50% площі $> 7^0$ - H ^B
О - інша	<i>Продуктивність ґрунту, густота населення, зайнятість в сільському господарстві цілісність</i>	- не Н чи S - O ^A : продуктивність ґрунту < 34 одиниці і густота населення ≤ 75 чол/км ² і частка зайнятості населення в сільському господарстві $\geq 8\%$ - O ^B не відноситься до продуктивності ґрунту але близький до O ^A
S- особливий	<i>Продуктивність ґрунту, схили</i>	- неН чи О - продуктивність ґрунту < 34 одиниці чи ≥ 34 , < 38 одиниць, схили не менше 50% площі $> 7^0$
Е - довкілля	<i>Природне розміщення</i>	Захищеність законом

Ціна виплати для LFA (євро /га, 2004)

Сплачується тільки на пасовищах: НА 128, НВ 125, ОА 109, ОВ 88, S 107, Е 87 (можливі комбінації з Н, О, S виплатами)

Можливості та інші умови для виплат для LFA

- Площа в акрах (мінімум за 5 календарних років):
  - o Не менше 5 га сільськогосподарської землі на LFA, чи
  - o Не менше 2 га сільськогосподарської землі на LFA і господарство в природних парках чи захищених ландшафтах, чи
  - o Не менше 1 га сільськогосподарської землі на LFA і забезпечення екологічних господарств.
- Щільність худоби 0,15-1,5 LU/ha фермерської землі (нижчий ліміт щільності окрім захищених зон I).
- Заборона специфічних гормональних та інших речовин.
- Хороша господарська практика (загальна для прямих виплат і виплат для LFA)
  - o Заборона господарювання на схилах > 12o
  - o Обрізання (випасання) пасовищ мінімум 2 рази в рік
  - o Дотримання правил зберігання та користування хімікатами
  - o Догляд за тваринами згідно законів Чехії
  - o Ніяких перетворень лугопасовищ на орну землю.

Площі LFA

LFA категорія	000 га	Із них пасовища, %	Частка в LFA, %	Частка в UAA* (%)
Н	462,0	71,9	26,0	13,1
О	1070,0	23,6	60,1	30,4
S	247,4	49,9	13,9	7,0
Загальна	1779,4	39,8	100,0	50,5
З яких Е	6,2		0,3	0,2

* Використана сільськогосподарська земля рівна загальній площі в акрах, підходить до прямих виплат ЄС

РОЗДІЛ ІІІ. СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Сучасний стан розвитку сільських територій

Започаткування породженого Майданом політичного оновлення України означає одночасно настання новітнього етапу розвитку сільського господарства. За своєю сутністю, механізмами здійснення і кінцевими результатами він покликаний стати відроджувальним. Мається на увазі не відновлення того, що у тій чи іншій формі колись вже було, а винятково виведення сільського господарства, села і сільського способу життя на істотно, незрівнянно вищі рівні порівняно з тим, що маємо наразі.

Ставши спадкоємцями згубної щодо сільського господарства, села і селянства аграрної політики недавно держава в особі її найвищих владних структур взяла на себе зобов'язання і відповідальність за те, що новітній етап розвитку сільського господарства матиме у своїй основі новітню аграрну політику.

Найважливішими відмінностями новітньої державної аграрної політики від усього того, що видавалось за аграрну політику ще недавно і результати якої країна та її громадяни відчують, мають стати наступні. Передусім гармонізація в аграрній політиці інтересів країни і зайнятих у сільськогосподарському виробництві селян, за якої інтереси селян були б не віртуальними, декларативними, а реальними повинна включати:

– запуск в дію функціонування всієї необхідної низки політичних, правових, соціальних, економічних, організаційних, управлінських та інших складових, кожна з яких і всі вони разом будуть діяти на найсучасніших властивих їм механізмах.

– усвідомлення того, що подолати системну аграрну кризу можна лише шляхом консолідованого багатофакторного активного впливу на все те, що її спричинило і гальмує вихід з неї.

Відповідно до закону Лібіха кінцевий результат залежить від фактора, що знаходиться в мінімумі, тобто недооцінка здавалось би найменш важливого фактора негативно впливає на кінцевий результат.

Цей закон сформований до фізіологічних основ формування врожаю сільськогосподарських культур, має право на сприйняття його в аграрній економіці.

Не ставши на шлях системного забезпечення потреб сільського господарства, ми дуже швидко спричинимо ще більшу поразку в цій галузі, ніж маємо зараз.

Ще один аспект системності новітньої аграрної політики базується на вченні видатного радянсько-російського економіста-аграрника О.О. Ніконова про сільськогосподарське виробництво як про надскладну біолого-соціально-економічну суперсистему, або, по-іншому кажучи, про нерозривну єдність у ній біологічної, соціальної і економічної підсистем.

З огляду на те, що в сучасних умовах у цій суперсистемі все помітніше місце посідає (точніше, вже посіла) її екологічна складова, її виправдано розглядати як біолого-соціально-екологічно-економічну. Якщо ж у цьому відношенні йти далі, прийдемо до висновку, що її серцевиною є соціальна складова (людина, соціум), заради інтересів якої вона (суперсистема) формується і діє, а її функціонування знаходиться у повній залежності від соціального чинника, сукупності громадян (певної величини соціуму), які живуть і працюють у ній, формують і розвивають, забезпечують її конкретну соціально-економічну результативність.

Похідним від цього є висновок щодо того, що винятково важливою у новітній аграрній політиці має стати забезпечення оптимальної співвідносності її соціального, біологічного (у даному випадку її можна розглядати як сукупність усього того, що становить безпосередньо виробничо-господарську діяльність і використання землі, вирощування сільськогосподарських рослин і тварин тощо), екологічного і економічного елементів (складових). Кожний з них у свою чергу є поліформний, що у кінцевому рахунку зумовлює велику складність забезпечення ефективного розвитку агропродовольчого сектора економіки.

Винятково важливим у розробленні і функціонуванні новітньої аграрної політики має стати її наповнення і виведення у ній на чільні місця нетрадиційних для нашої науки і практики економічних категорій: управління по результатах, сталий розвиток сільського господарства,

людський капітал села, сільські території. Якщо перші з них у тій чи іншій мірі вже досліджено, то цього не можна сказати про категорію сільська територія (сільські категорії, сільські місцевості).

У вітчизняній науці і практиці більш широкого вжитку набуває категорія сільська територія (сільська місцевість), а тому виникає необхідність визначення сучасної наукової позиції, завдання та її сутності, цільового призначення, а також необхідності сприйняття цієї категорії в сучасних умовах трансформації економіки. Внаслідок цього потрібно розглянути значення, місце і роль розвитку сільських територій, для забезпечення сталого розвитку сільського господарства та аграрного сектору економіки в цілому.

Вивчаючи цю важливу проблему, світова практика нагромадила великий досвід і мережу дослідницьких центрів. Наприклад, в Австрії проблеми розвитку сільських територій як складової дослідження факторів, що впливають на розвиток сільського господарства, досліджує Міжнародний інститут, який розробляє теорію і методологію системного аналізу. У наукових установах ряду країн, зокрема в Чеській Республіці, для вивчення сільських територій створено спеціальні підрозділи. У нашій же країні, проблема розвитку сільських територій вже вийшла за межі інтересів науки і дедалі більше розв'язується на практиці, в тому числі в частині державного управління сільськогосподарським виробництвом.

Сільську територію необхідно розглядати як системне явище, яке крім території як такої включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою. Це стосується територій будь-яких розмірів. За критерієм їх величини вони можуть бути мікро (село, сільрада), мезо (район) і макро (регіон, область) сільськотериторіальними утвореннями, кожне з яких характеризується сукупністю властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик.

За яким би критерієм не класифікувалися сільські території, незалежно від їх розміру, особливостей функціонування, кожна з них є однією із великої кількості складових сільськогосподарського виробництва. Тобто, таке виробництво, своїм функціонуванням завдячує сільським територіям, які є одним із відображень особливостей його розвитку. Кінцевий результат функціонування агропродовольчого

сектора економіки безпосередньо залежить від того, як спрацює у цьому відношенні кожна сільська територія. Оскільки кожна така одиниця функціонує не відокремлено, а в нерозривному зв'язку з іншими, у тій чи іншій мірі подібними їй сільськотериторіальними структурами з індивідуальними особливостями кожної, їх сукупність характеризує специфіку сільських територій більших розмірів, а у кінцевому підсумку – сільськогосподарського виробництва взагалі[6].

Розвиток сільської території являє собою систему взаємодії національної, економічної, соціальної та духовної сфер, функціонування яких здійснюється відповідно до стратегічних інтересів селян, галузі та суспільства.

Село перебуває сьогодні у складних соціально-економічних умовах. Незадовільні умови праці та побуту створюють соціальну напруженість, негативно впливають на демографічну ситуацію, внаслідок чого спостерігається високий рівень депопуляції, село катастрофічно старіє. Проблеми, що існують на державному рівні нашкоджують на необхідність детального та комплексного дослідження сучасного стану сільської мікротериторії (тобто, об'єктом дослідження повинна виступати окрема сільська рада або окрема територіальна громада) та пошук шляхів виходу її з глибокої економічної кризи. Особливо важливо це для сільських територій. Якщо раніше на території сільської ради було, як правило, одне сільськогосподарське підприємство і сотні особистих господарств населення, то нині ситуація змінилась: у більшості сільських рад земельні й майнові паї селян розподілені між трьома і більше аграрними підприємствами різних організаційно-правових форм. Лише після розв'язання проблем, які існують на мікрорівні, можна позбутися цих проблем на рівні держави. Постає необхідність у пошуку напрямків удосконалення та реформування економічних відносин у сільській місцевості на основі принципів та законів ринкової економіки.

Стабілізацію розвитку держави необхідно розпочинати із стабілізації соціально-економічної ситуації у сільській місцевості, зокрема, у виробничій та соціальній сферах. Село повинно стати базисом економічного розвитку України як незалежної держави. При цьому необхідно якісно змінити, реформувати економічні відносини в сільській соціальній сфері, адже під її безпосереднім впливом

формується трудовий потенціал нашої держави в цілому і аграрного сектора економіки зокрема.

У більшості випадків місцеві бюджети не в силі у повній мірі фінансувати соціальну сферу по причині дефіциту коштів. Формування місцевих бюджетів залежить в основному від ефективності виробничої діяльності тих підприємств, які розташовані на території кожної місцевої ради. Загальновідомим є той факт, що рівень розвитку соціальної сфери перебуває в прямій залежності від економічного стану виробничої сфери, і навпаки. Надзвичайно гостро стоїть питання фінансування соціальної сфери на селі. Адже, в умовах економічної кризи відрахування в місцеві бюджети значно скоротилися, що породжує дефіцит місцевих бюджетів, і як наслідок – дефіцит коштів на фінансування соціальної сфери. Особливо несприятлива ситуація в бюджетах сільських, селищних рад і міст районного значення: їх бюджети мають усього 2-3% доходів і видатків зведеного бюджету.

Рівень розвитку виробничої, соціальної сфери та життєвого рівня сільського населення, що проживає на різних територіях України значно відрізняється між собою, навіть у межах порівняно невеликого регіону, де спостерігається неоднакова щільність населення в різних адміністративних районах [3].

Для розвитку сільських територій в 2006 році згідно з проектом загальнодержавної комплексної Програми підтримки та розвитку українського села "Добробут через аграрний розвиток" необхідно:

- забезпечити розвиток сучасної соціальної інфраструктури сільської місцевості;
- належне бюджетне фінансування аграрного сектору і сільських територій;
- не допустити погіршення умов діяльності сільськогосподарських товаровиробників в умовах запровадження змін до податкового законодавства.

Незважаючи на певне зростання виробництва сільськогосподарської продукції за останні роки, аграрний сектор національної економіки не вийшов з кризової ситуації. Якщо сьогоднішні „зрушення” порівняти з 1990 роком, то постає досить неприглядна картина: виробництво окремих видів продукції в Україні значно знизилося (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Динаміка виробництва основних видів продукції сільського господарства України (всі категорії господарств), млн.т.

Продукція	1990 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.
Зерно	51,0	24,4	39,7	38,8	20,2	41,8
Цукрові буряки	44,3	13,2	15,5	14,4	13,3	16,6
Картопля	16,7	19,8	17,3	16,6	18,5	20,8
Овочі	6,7	5,8	5,9	5,8	6,5	6,9
Соняшник	2,6	3,5	2,3	3,3	4,3	3,0
Молоко	24,5	12,7	13,4	14,1	13,7	13,8
Яйця, млрд. шт	16,3	8,8	9,7	11,3	11,5	11,9

Обсяги валової продукції у сільському господарстві залишаються значно нижчими за рівень 1990 року. Ефективність виробництва не забезпечує навіть простого відтворення.

Споживання основних продуктів харчування на одну особу забезпечує раціональні науково обґрунтовані норми по молоку лише на 60%, по м'ясу – на 48%, яйцях – на 76%, плодах і винограду – на 38% [1].

Надто складною залишається ситуація в соціальній сфері села. Найгострішими проблемами на селі є безробіття, бідність та трудова міграція, занепад соціальної інфраструктури, поглиблення демографічної кризи, обезлюднення та відмирання сіл. „Село, по суті, - в тупіку. Знедолене, пограбоване, зражене, кинуте напризволяще – такі трагічні наслідки аграрних реформ, така сумна нинішня реальність” [2]. Про село нині краще говорити з приставкою „було”.

Сільське населення є природною основою формування трудового потенціалу села і аграрної сфери. Кількість працівників сільського господарства скоротилося від 4881 тис.чол. в 1990 році до 2386 тис. в 2004 році, або більш ніж у 2 рази. Передусім, в останні роки переважна кількість працівників сільського господарства зосереджена в підприємствах з недержавною формою власності, головним чином в господарських товариствах. Так, у 2004 р. в недержавних сільськогосподарських підприємствах в Україні було зайнято більше 95% загальної чисельності працівників галузі, в державних підприємствах майже 5%.

Слід також зазначити, що в сільськогосподарських підприємствах України зростає частка працівників, зайнятих в рослинництві і відповідно знижується у тваринництві, причому на галузь рослинництва припадає майже 61% зайнятих працівників, на тваринництво – близько 40% [5].

Рівень використання трудових ресурсів у сільському господарстві значною мірою залежить від забезпечення його засобами механізації, від продуктивності земельних ресурсів та тварин, від рівня кваліфікації працюючих та інших факторів.

Село технічно обеззброєне. До технологічної потреби не вистачає близько 130 тис. тракторів, 40 тис. зерно- та 14 тис. кормозбиральних комбайнів, 87 тис. ґрунтообробних і посівних машин. При цьому 60-90% техніки, що ще експлуатується, відпрацювали по одному або два амортизаційні терміни. Обсяг інвестицій в основний капітал сільського господарства за період з 1990 року по 2004 рік скоротився майже в 40 разів.

Складна ситуація в аграрному секторі викликана передусім:

- несистемністю та некомплексністю вирішення всіх складових аграрної реформи в Україні. Поряд з реформуванням відносин власності на землю та майно, становленням нових організаційно-правових форм господарювання не створено відповідних фінансово-економічних механізмів;

- відсутністю послідовної державної політики щодо підтримки паритету цін, що обумовлює постійну нестачу фінансових ресурсів та обмежує можливості діяльності та розвитку сільськогосподарських виробників;

- неможливістю впровадження нових ресурсозберігаючих технологій та інновацій;

- високим монопольним тиском постачальників матеріально-технічних ресурсів при відсутності адекватного антимонопольного захисту;

- відсутністю фінансово-кредитних інституцій та фінансової інфраструктури, орієнтованих на обслуговування аграрного сектору та сільського населення;

- не сформованістю інфраструктури аграрного ринку, яка перебуває на початковому етапі та відсутністю державної підтримки,

створення і розвитку кооперативних та інших об'єднань сільськогосподарських виробників;

- не сприянням державою просування українських сільськогосподарських товарів на світові ринки;

- ігноруванням державою проблем розвитку сільських територій в процесі аграрних трансформацій, відсутністю державної політики розвитку села та механізмів її реалізації, фінансовою та організаційною неспроможністю органів місцевого самоврядування та сільських громад розв'язувати нагальні проблеми життєзабезпечення сільського населення [3].

Такий стан справ у агропродовольчому комплексі України вимагає невідкладного прийняття комплексної довгострокової програми подолання кризи в сільському господарстві та сприяння розвитку села [4].

Розвиток сільського господарства, а відповідно і підтримка сільських територій може відбуватися за трьома варіантами:

перший: незмінність фінансово-економічних механізмів та збереження нині існуючої ситуації щодо бюджетної підтримки сільського господарства та соціального розвитку сільських територій в межах 5-6 млрд. не дозволить подолати негативні тенденції, призведе до подальшого занепаду соціальної сфери та посилення спаду у вітчизняному тваринництві і стратегічних галузях рослинництва;

другий: при незначному збільшенні обсягів фінансування (до 8-10 млрд.грн.) можлива лише стабілізація виробництва на нині існуючому рівні, але не буде гарантуватися створення ефективних економічних умов розвитку агропродовольчого комплексу та розширеного відтворення в сільському господарстві, не відбудуться докорінні зрушення у розвитку сільських територій;

третій: забезпечення щорічної обґрунтованої державної бюджетної підтримки соціального розвитку сільських територій та сільськогосподарського виробництва в межах 15-18 млрд.грн. дасть змогу вже до 2010 року змінити нинішню кризову ситуацію в основних галузях рослинництва і особливо в тваринництві та забезпечити як власні потреби у продуктах харчування. Збільшення валового внутрішнього продукту (ВВП) більш як у 2 рази. Крім того, це стане запорукою суттєвого пом'якшення наслідків вступу України до СОТ,

забезпечення переходу виробництва на принципово нові ефективні технології, вирішення проблеми матеріально-технічного забезпечення, підвищення рівня зайнятості сільського населення, зростання ефективності виробництва та інвестиційної привабливості галузі, вирішення більшості соціальних проблем на селі та розвитку сільських територій.

Третій варіант є самим оптимальним і раціональним для впровадження.

Для забезпечення розвитку сільських територій, згідно з третім варіантом, необхідно здійснити такі заходи:

- комплексний багатофункціональний розвиток сільської місцевості;

- орієнтація міністерств і відомств сфери обслуговування населення на задоволення потреб сільських жителів, активізація ініціатива громад і органів місцевого самоврядування щодо розвитку інфраструктури сіл;

- надійне функціонування соціальної інфраструктури села в нових економічних умовах, формування механізмів і визначення управлінських структур, які забезпечуватимуть їх реалізацію на всіх рівнях;

- умови для розширення сфери зайнятості на селі на основі ефективного використання природо-ресурсного потенціалу сільських територій, стимулювання розвитку підприємництва як у сільському господарстві, так і в несільськогосподарських видах діяльності;

- істотне підвищення доходів та поліпшення соціального захисту сільських жителів;

- наближення та вимірювання умов життєдіяльності міського та сільського населення, формування комплексної системи підприємств, установ та організацій для надання громадських послуг сільському населенню;

- забезпечення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я, житлово-комунального та побутового обслуговування;

- забезпечення молоді до роботи і проживання в сільських населених пунктах;

- запобігання занепаду депресивних сільських територій і населених пунктів, розширення можливостей сільських громад у розв'язанні проблем життєдіяльності населення.

В перспективі виконання цієї Програми передбачає на першому етапі (2006-2007рр.) розроблення та прийняття нормативно-правових актів, нових механізмів державної підтримки аграрного сектора, зокрема фінансування сільського розвитку, створення передумов для реалізації Програми та початок її здійснення. На другому етапі (2008-2010 рр.) здійснюватиметься коригування заходів Програми та їх виконання.

В результаті здійснення цієї Програми очікуються такі результати: споживання продуктів харчування на душу населення на рівні норм наближених до раціональних розмірів; створення інститутів і механізмів соціального захисту мешканців сільських територій; розбудову організованого внутрішнього аграрного ринку; створення високорентабельного аграрного виробництва; формування іміджу України як держави з високорозвиненим агропродовольчим комплексом; зростання валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2000 року в 2010 році проти рівня 2004 року в 1,6 рази, а ВВП – у 2 рази; підвищення рівня рентабельності в цілому по сільському господарству до 25%; збільшення обсягів експорту продукції агропродовольчого комплексу на 25%; збільшення рівня зовнішніх інвестицій до 1 млрд. грн. за рік; зростання заробітної плати в сільському господарстві до середнього рівня по галузях економіки; збільшення реальної трудової зайнятості працездатного сільського населення, в тому числі сільської молоді; доведення забезпеченості сільських поселенських пунктів об'єктами соціальної інфраструктури відповідно до соціальних стандартів; значне збільшення надходжень до державного бюджету.

Найзагальнішою передумовою забезпечення ефективного розвитку сільських територій є відповідна переорієнтація державної аграрної політики. Відповідним аспектам має відводитися належне місце також у програмах розвитку галузей і регіонів. Їх практичне втілення базуватися на розроблюваних на всіх рівнях програмах розвитку сільських територій.

Взаємозалежність розвитку сільського господарства та його сільських територій дає підстави для висновку, що їх функціонування має забезпечуватися на спільних вихідних положеннях, найсуттєвішими з яких є:

1) чіткість стратегії розвитку з орієнтацією на завчасно обґрунтовані пріоритети і кінцеві цілі (результати);

2) практичне втілення стратегічних завдань на основі спеціально опрацьованих для цієї мети програм;

3) визначальним в організації досягнення стратегічно кінцевих завдань має стати системне включення в дію ринкових рушіїв, а саме: відбір нормативно- правових, соціально-економічних, організаційно-управлінських, кадрових та інших засобів досягнення мети; визначення відповідальних за практичне здійснення програми і забезпечення їх достатньо вмілої та ефективної дієвості; динамізм державного, регіонального чи місцевого регулювання досягнення кінцево-стратегічної мети залежно від умов і обставин, що складаються на кожному наступному етапі;

4) організація стратегії розвитку на основі стратегічного планування, яке в системі ЄС являє собою найважливішу, визначальну серцевину регулювального впливу держави на стратегічний розвиток країни.

3.2. Сільські території з погляду відродження і сталого розвитку аграрної сфери економіки

Сільське господарство належить до базових, життєзабезпечувальних галузей, стан та ефективний розвиток яких безпосередньо впливає на функціонування всій національної економіки. Але докорінних позитивних зрушень у сільському господарстві за роки його реформування не досягнуто. Складна економічна і соціальна ситуація, що склалася в сільському господарстві та в цілому на селі, не може не турбувати українське суспільство.

З давніх-давен українська нація вважалася «сільською», хліборобською. Ще відомий історик Геродот у свій час відмічав, що скіфи - орачі поставляли збіжжя у Грецію та інші країни. Відомий вчений, громадсько-політичний та державний діяч М.С.Грушевський у своїй праці «На порозі нової України» серед інших важливих проблем,

які мали знайти вирішення з метою розбудови незалежної України, найголовнішу вбачав у всебічному розвитку села. У розділі «Підстави Великої України. Село» він визначав роль селянства як

«головної підстави ... українського відродження». Саме «від нього черпають весь матеріал для національного будівництва, і на нього воно покладало свої надії» [1, с. 36]. Завдяки селянству на рубежі XVIII - XIX ст. була збережена

«тая душа, тая слава».

Велика сукупність негативних об'єктивних і суб'єктивних причин і обставин , які склалася в останні роки у сільському господарстві України загалом і на селі зокрема, їх подолання вимагає вивчення і втілення у практику нетрадиційних для вітчизняних умов практичних кроків. Серед них особливе місце посідає своєрідний організаційний і соціальний тандем, що охоплює собою, з одного боку - відродження агропромислового виробництва у всій його масштабності, у тому числі сільського господарства і села, і з іншого - переведення аграрного сектора економіки на засади сталого (стабільного) розвитку.

Різні за природою і соціально-економічною сутністю і конкретно-цільовим індивідуалізованим призначенням, вони у кінцевому відношенні у взаємодії з іншими чинниками покликані забезпечити досягнення загальної кінцевої триєдиної мети: перевести українське сільське господарство і село з руїни, у якій вони не з власної волі опинилися, на засади істотно вищого, порівняно з тим, що має країна наразі, у соціальному, організаційному, економічному та у всіх інших відношеннях рівня розвитку; сформувати досконаліший і результативніший спосіб життя на селі; створити у ньому достойні селянства та інших жителів села умови проживання, праці і відпочинку.

Новітній характер цих категорій зумовлює доцільність розгляду їх сутності.

Відродження, тобто піднесення чого-небудь, що було в стані занепаду або на низькому рівні розвитку, його своєрідне воскресіння, повернення до життя. Особливо важливим тут є орієнтація не на те, що вже колись мало місце, а винятково на побудову в процесі відродження досконалішого, нового.

Категорія сталого (стабільного, стійкого) розвитку, це така організація і соціально-економічна результативність, за яких кожне

сучасне покоління формує не лише якомога кращі умови для себе, а й дбає про те, щоб їх мали також наступні покоління. По-іншому кажучи, сталий розвиток всією своєю сутністю, формами організації і механізмами здійснення поступально спрямовується в стратегічне майбутнє. У такому розумінні цієї категорії сконцентрована принципово нова якість відносин не просто між людьми, а й між поколіннями. Це, крім усього іншого, засвідчує розвиток глобалізації світових відносин досконалішого типу: не лише міждержавної в інтересах сьогодення, а й глобалізації, зорієнтованої в оглядове і більш віддалене майбутнє в інтересах гарантування добробуту і процвітання поколінь. У всій його повноті це стосується проблем сталого розвитку сільського господарства.

У практичному відношенні це означає, що все необхідне для сталого розвитку галузі: нарощування обсягів виробництва галузевої структури і одержання продукції вищої якості має базуватися на найновіших високо технологічних і екологічно безпечних засадах.

Це вимагає додаткових, у тому числі значних матеріальних, фінансових та інших витрат. Інтереси сьогодення і майбутніх періодів варті цього.

Таку поступальність розвитку агропродовольчого сектора економіки вже освоїло чимало країн, інші прискорено активізують подібні процеси. Тепер настає черга України. Одна з найбільших її проблем у цій частині полягає у тому, що відповідну роботу вона змушена починати в умовах глибокого соціально-економічного занепаду сільського господарства і села і обмеженості їх ресурсного забезпечення. Вирішення цієї проблеми даватиметься складно і важко, вимагає багато різного роду зусиль і часу.

Першоосною подолання ускладнень, з якими Україна зустрічатиметься на цьому шляху, є її сучасне політичне очищення (є підстави вірити, що назавжди) під впливом відомих політичних подій в країні наприкінці 2004 року. Є підстави сподіватися, що після них настане період обнадійливого системного політико-правового, соціально-економічного, організаційно-управлінського, ресурсного, інноваційного та всього іншого оновлення країни, у тому числі села. Надання таким процесам поступальності набуває значення визначального чинника зростання аграрного виробництва, виведення на

якісно вищий рівень розвитку села, подолання у ньому бідності, створення істотно кращих умов для проживання, роботи і відпочинку, поліпшення побутових умов, відновлення втраченої і примноження досконалішої виробничої і соціальної інфраструктури і всього того, що забезпечуватиме відродження села і властивого йому способу життя.

Стратегічна орієнтація аграрної політики країни і всієї системи аграрних відносин на сталий розвиток сільського господарства і АПК все очевидніше набуває значення визначального чинника, здатного забезпечити використання їх потенціалу (того, що зберігся і того, що буде примножений) для виконання аграрним сектором, у тому числі і перш за все селом, їх багатофункціонального цільового призначення, найважливішими складовими якого є:

- виробництво в необхідних для внутрішніх і експортних потреб країни обсягах продовольства і сільськогосподарської сировини для переробних та інших виробництв;
- модифікація стосовно нових умов особливостей і сільського способу життя, включаючи його духовні, культурні, звичаєві та інші надбання сіл;
- формування істотно привабливішої, порівняно з тим, що має українське село, наразі, соціальної облаштованості кожного сільського поселення;
- створення передумов для розширеного відтворення сільського населення з одночасним формуванням достатньо привабливих для нього умов проживання, праці і відпочинку;
- забезпечення соціального захисту територій, включаючи збереження та підтримання на належному рівні наявних і створення нових природних ландшафтів, формування мережі структур з цільовим призначенням надання соціально забезпечуючих рекреаційних послуг;
- розвиток екологічно надійного виробництва на селі з одночасною підтримкою екологічної рівноваги у довкіллі.

Така масштабність і невичерпність завдань, розв'язанню яких має підпорядковуватися сталий розвиток аграрного сектора економіки, зумовлює необхідність, з одного боку, розглядати сільську територію у її розширеному (глибшому) розумінні і, з іншого, включення у виконання цього складного завдання всієї сукупності таких територій. У конкретно прикладному відношенні це означає перехід від

переважаючого наразі розгляду сільської території як територіально-просторового явища до розуміння її як системного соціально-виробничого, формалізованого утворення багатоцільового призначення. До його складових належать:

Сільська громада (община), як визначальний соціальний осередок функціонування сільської території. Вона охоплює собою усіх без винятку тих, хто проживає на ній, незалежно від того, у якій сфері виробництва і обслуговування вони зайняті: у сільському господарстві, у соціальній сфері, у наданні послуг, у збереженні довкілля тощо. Незалежно також від того, де вони працюють – безпосередньо на даній сільській території чи у будь-якому іншому місці і на будь-якій роботі поза її межами, вона (сільська громада, община) покликана розвивати дану сільську територію передовсім у власних інтересах. Навіть якщо вона виконує роботу, результати якої передаються споживачам поза її межами, все ж інтереси даної сільської громади (общини) і кожного з її члена є визначальними.

Село (сільське поселення) як соціально-побутовий, виробничий осередок, адміністративний і соціально-культурно-побутовий центр, своєрідна "столиця" кожної даної сільської території. Воно охоплює собою все, що має місце, діє чи просто функціонує у кожному сільському поселенні, розміщеному на даній сільській території. Крім житлових і присадибних господарських будівель, сюди належать соціальна і виробнича інфраструктура сільських поселень, природні чи штучно створені ландшафтні (рекреаційні) ділянки: ставки, озера, лісові та інші насадження.

Важливе значення матиме запроваджувана адміністративна реформа – об'єднувана навколо однієї сільської ради сільська територія, в яку входить два і більше сільських поселень, кожне з яких виділяє (формує) "індивідуалізовану" (стосовно кожного даного сільського поселення) сільську територію. Такі локалізовані території будуть одночасно складовими даної загальної, сукупної сільської території.

Сільськогосподарські та інші угіддя поза межами сільських поселень з розташованими на них виробничими об'єктами: тваринницькими приміщеннями, зрошувальними і осушувальними спорудами, полезахисними (екологозабезпечуючими) та іншими лісонасадженнями тощо. Незалежно від того, кому вони належать –

окремому власникові чи знаходяться у колективному (груповому) використанні, обробляються (використовуються) індивідуально чи на орендній основі, знаходяться в активному господарському обігу чи тимчасово не використовуються або використовуються не за призначенням – всі вони є складовими конкретної сільської території і входять у коло інтересів даної сільської громади (общини). Крім їх виробничого використання (експлуатації), на неї покладається відповідальність за їх ефективну експлуатацію, догляд за ними, бережливе і екологічно безпечне використання, здійснення всього задля їх збереження від шкідливих природних та інших впливів.

Органи місцевого самоуправління та інші громадські організації (структури), що діють на даній сільській території. Незалежно від сфери їх впливу, вони можуть діяти лише в межах Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", обов'язково враховуючи специфічні інтереси конкретних сільських громад. Жодна державна чи будь-яка інша структура не може діяти на даній сільській території без дозволу сільської громади (общини) і тим більше діяти на них "по-своєму", з порушенням визначених нормативних положень.

Сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну і виробничо-господарську структуру і характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури; формою зайнятості проживаючих на ній та іншими рисами. У зв'язку з цим, загальноприйнятим сільські території у нашій країні слід вважати щонайменше три визначальні обставини.

По-перше, кожна окремо взята сільська територія є середовищем буття сформованого, динамічно і цілеспрямовано діючого на ній мікросоціуму з його конкретними інтересами і потребами. Згідно цьому розвиток кожної з них повинен підпорядковуватись передовсім їх задоволенню у зростаючих обсягах.

По-друге, він (мікросоціум) є єдиною і найважливішою складовою кожної даної сільської території, здатної включити в дію всі чинники, спроможні забезпечити її ефективне функціонування, збереження і

збагачення потенціалу. Крім того, саме від нього в дуже великій мірі або й переважно залежатиме сучасне і майбутнє даної території або сукупності територій.

По-третє, при всій специфічності окремо взятих сільських територій вони виконуватимуть спільну для них функцію забезпечення сталого розвитку кожної і всієї агропродовольчої сфери країни..

Кінцева результативність розвитку сільських територій, крім усього іншого, залежатиме від того, як, з якою віддачею будуть враховуватись ці обставини в практиці кожної з них.

Найважливішою передумовою виконання цієї стратегічної мети слід вважати одночасне включення в процес практичного втілення великої сукупності соціальних, правових, економічних, організаційних, управлінських, кадрових та всіх інших чинників, кожний з яких окремо взятий і всі вони разом мають підпорядковуватись досягненню необхідного кінцевого результату.

Визначальною складовою досягнення такої мети повинно стати опрацювання національної стратегії стійкого розвитку українського села та правової основи організації всієї подальшої роботи по її практичному втіленню. Весь попередній досвід розвитку пострадянських аграрних відносин вказує на те, що без чітких стратегічних орієнтирів досягнення очікуваної кінцевої мети надміру ускладнюється і не гарантує очікуваних результатів. Тим більше, коли в сучасних умовах стійкий розвиток сільського господарства, села і сільських територій набув значення одного з найважливіших пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки. Можливі два варіанти вирішення цієї проблеми: передбачити відповідний матеріал складовою стратегії розвитку сільського господарства і АПК, що розробляється, або опрацювати спеціалізовану відповідну розробку. З огляду на новітній і до кінця ще не усвідомлений характер проблем розвитку сільських територій другий варіант за певних умов міг би вважатися більш прийнятним.

Багатоцільовий характер функціонування сільських територій з одночасною участю в ньому соціальних і виробничих структур різного адміністративного підпорядкування зумовлює необхідність не лише недопущення вузьковідомчого підходу до проблем їх розвитку, а навпаки, вимагає консолідації для цієї мети фінансових, економічних та

інших зусиль різних виробництв і відомств. Консолідуючою ланкою практичного досягнення такої мети можуть бути органи місцевого самоврядування відповідних рівнів або спеціально створювані для цієї мети муніципальні структури.

Винятково важливим аспектом організації розвитку сільських територій є об'єднання відповідних державних, регіональних і безпосередньо місцевих фінансових, матеріальних та інших зусиль і можливостей. Кожний з цих рівнів виконуватиме у цій роботі властиву йому (визначену для нього) функцію. Чи не найбільша проблема полягає в їх узгодженні і цілеспрямованому регулюванні. Одним з найважливіших кроків по цьому шляху має стати здійснення кожним суб'єктом покладених на нього чи взятих на себе завдань у визначені строки і у встановлених обсягах. По-іншому кажучи, безпідставно сподіватися, що відповідальність за необхідний рівень розвитку сільських територій повністю візьме на себе держава. Не під силу це і конкретній сільській громаді (території). Успіх можливий лише на шляху його надійного "вертикального" забезпечення.

Для вирішення проблем розвитку сільських територій винятково важливе місце необхідно відводити:

- організації розвитку сільських територій на основі спеціально опрацьовуваних для кожної або спільних для їх певної сукупності у них стратегій;
- диверсифікації виробництва на них як однієї з основ формування альтернативних джерел зайнятості сільського населення і розвиток внаслідок цього додаткових, у тому числі нетрадиційних для кожної даної сільської території, робочих місць з наступним зменшенням безробіття, підвищенням доходів населення тощо;
- забезпеченню ефективного функціонування і виведення на якісно вищий у всіх відношеннях рівень розвитку сільського господарства як переважно головної галузі сільських територій, та всіх інших виробничо- господарських структур;
- прискореному відтворенню (відродженню) соціальної інфраструктури сільських поселень як однієї з найважливіших передумов їх збереження від соціальної і виробничої деградації, передовсім у частині збереження і поступового нарощування людського капіталу;

- удосконаленню соціальних, економічних та всіх інших механізмів підтримання виробничої активності і зацікавленості сільського населення у всебічному використанню виробничого і ресурсного потенціалу сільських територій та його примноження;
- підтримання екологічної надійності сільських територій збереження природних особливостей кожної з них, у тому числі шляхом захисту від згубних впливів людської діяльності і негативних погодних впливів.

Найбільш загальною передумовою забезпечення ефективного розвитку сільських територій є відповідна переорієнтація державної аграрної політики. Відповідним аспектам має відводитися належне місце також у програмах розвитку галузей і регіонів. Їх практичне втілення має базуватися на розроблених на всіх рівнях програмі розвитку сільських територій.

Розробка “Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу та сільських територій на період до 2015 року” великою мірою викликана не лише гірким становищем сільського господарства, а й проведенням в державі адміністративно-територіальної реформи. Оскільки мета останньої – максимізувати повноваження владних структур на місцях, то логічним є включити в дану програму ряд заходів відносно управління сільськими територіями. Завданням таких заходів є підвищення ефективності функціонування сільських власників і господарів. Більшість із них повинні бути реалізовані органами місцевого самоврядування. До таких заходів належать:

- допомога у видачі державних актів на право приватної власності на землю;
- надання пільг суб’єктам зайнятим у сільському господарстві;
- ініціювання формування обслуговуючого кооперативу та кредитної спілки;
- надання системного характеру становленню сільських власників і господарів;
- підтримка становлення дорадчих служб та послуг.

3.3. Організаційний механізм підтримки соціально-економічного розвитку сільських територій

Соціальний розвиток села є одним із найважливіших напрямів аграрної політики, спрямованої на підвищення життєвого рівня населення. Він передбачає також якісні зміни у продуктивних силах і виробничих відносинах, що забезпечують необхідний рівень життя, духовне збагачення, гармонічний розвиток людини.

Світова практика свідчить, що недостатня увага до соціальної сфери села може призвести до ліквідації сільського устрою, до зникнення села як особливого соціуму.

Проблема комплексного соціального розвитку українського села залишається надто гострою і такою, що має стабільну тенденцію до подальшого погіршення. Тому реалії сьогодення спонукають до принципового аналізу тих соціально-економічних процесів, які проходять в житті села [1, с. 3].

Серед актуальних проблем розвитку села чільне місце посідає його соціальна сфера. В переважній більшості регіонів вона є основним фактором впливу на вирішення цілого ряду важливих завдань села, зокрема, відтворення і стабілізації чисельності сільського населення, поліпшення демографічної ситуації, підвищення життєвого рівня селян, розвитку основних галузей соціальної інфраструктури та ефективності їх функціонування. Це, в свою чергу, потребує вирішення комплексу питань щодо розробки концептуальних основ та обґрунтування напрямів удосконалення економічного механізму регулювання розвитку і функціонування соціальної сфери села. Разом з тим розвиток соціальної сфери села розглядається як специфічна і невід'ємна складова реформування соціально-економічних, організаційних і правових відносин в аграрному секторі на етапі становлення та впровадження принципів ринкової економіки в сільському господарстві України з урахуванням виробничих та природно-кліматичних умов окремих регіонів.

В останні роки уповільнилася розбудова соціальної сфери села, яка значною мірою визначається рівнем розвитку та ефективністю функціонування соціальної інфраструктури.

Соціальна сфера села є складовою аграрної економіки, яка відображає певне коло специфічних відносин, що складають єдину

систему. Функціонування соціальної сфери села як економічної категорії знаходить своє відображення у процесах, що забезпечують життєдіяльність людини у суспільстві. Умовно її можна поділити на чотири блоки: сільське населення, поселенська мережа, матеріальний добробут і соціальна інфраструктура.

Вихідними позиціями такого дослідження мають бути:

- діалектична єдність і суперечливість явищ і його оточення. Суть цього явища полягає в тому, що соціальна сфера села розглядається як складова системи економічних відносин, у взаємозв'язку з іншими видами відносин, послідовному і динамічному їх розвитку, урахуванням різнобічного впливу різних груп факторів самих відносин, а також явищ і процесів, що їх оточують;
- ідеологічна підпорядкованість інтересам селянина (людини) як суб'єкта відносин. По суті будь яке дослідження має проводитися в інтересах людини, для задоволення її потреб;
- врахування теоретичних і практичних розробок, які прямо чи опосередковано стосуються вивчення даних явищ.

Організаційна структура і специфічні особливості соціальної сфери села та необхідність розробки економічного механізму регулювання її розвитку і функціонуванні обумовили логічну схему і послідовність проведення дослідження, порядок розгляду окремих питань, структурну побудову дисертаційної роботи.

Формування на селі сучасної високорозвиненої соціальної сфери, яка спроможна максимально задовольнити населення в різноманітних послугах, поліпшити умови праці та проживання селян розглядалися в дисертації як стратегічний напрям її розвитку. В роботі застосовано групування соціально-економічних показників по історико-географічних регіонах, що дає можливість виявити закономірності, які історично, економічно, демографічно й культурологічно склалися в сільській місцевості України (Галичина, Волинь, Закарпаття, Буковина, Поділля, Наддніпрянщина, Придніпров'я, Слобожанщина, Донбас, Причорномор'я і Крим).

Акцентується увага на тому, що розвиток соціальної сфери села безпосередньо пов'язаний з розвитком економіки функціонуючих підприємств, які розташовані в сільській місцевості, можливостей виділення ними необхідних капітальних вкладень і матеріальних

ресурсів в соціальну інфраструктуру. Це викликає необхідність вивчення теоретичних і прикладних питань розвитку місцевого самоврядування, інвестування сільської соціальної інфраструктури, розробки економічного механізму розвитку і функціонування соціальної сфери села.

Поняття «економічний механізм регулювання розвитку соціальної сфери села», ми розглядаємо, як комплексну систему специфічних організаційно-економічних факторів і елементів соціальної сфери (економічне становище, територіальне розміщення, історико-географічні та етнічні регіони, демографічна ситуація, трудовий потенціал та розселення сільських жителів, їх матеріальний добробут, вартість наданих послуг населенню, управління соціальними процесами, форми господарювання на селі) та функціонування соціальної інфраструктури (галузі, підгалузі, об'єкти соціально-побутового призначення та соціально-культурного обслуговування) яка обумовлює в цілому відповідний рівень розвитку соціальної сфери села.

Сучасна система економічного механізму регулювання соціальним розвитком села включає економічні, організаційні та правові важелі. Крім того вона потребує детального вивчення кожного з важелів, визнаючи при цьому його роль і місце в економічній стратегії, яка б забезпечила високу ефективність ринкової економіки, зокрема подоланню кризових явищ у соціальній сфері села.

Розвиток соціальної сфери, більш повне задоволення особистих потреб людини залежить від її матеріального добробуту, який в свою чергу залежить від рівня розвитку матеріального виробництва. В процесі виробничої діяльності працівник не тільки одержує заробітну плату за свою працю, а й бере участь у формуванні власності (капіталу), прибутку та управлінні підприємством. Створені в галузях матеріального виробництва матеріальні та фінансові ресурси в повному обсязі повинні направлятись також на утримання і розвиток соціальної інфраструктури села. І чим ефективніше спрацьовує виробництво тим більше відрахувань поступає в бюджет (державний, місцевий), в тому числі на розвиток і будівництво об'єктів соціальної сфери.

У загальному механізмі взаємодії виробничої та невиробничої сфер галузей економіки держави суттєве значення має оптимальність розподілу матеріальних і фінансових ресурсів, а також їх перерозподіл у

розвиток та функціонування соціальної інфраструктури. Звідси результативність матеріального виробництва залежить не тільки від його організації, але й від удосконалення системи управління соціально-економічним розвитком території.

Назріла необхідність реорганізації майнових та фінансово-господарчих відносин у соціальній сфері з метою приведення їх у відповідність із загальними напрямками економічного реформування з наближенням до європейських стандартів.

На сьогодні близько 70 відсотків об'єктів соціальної інфраструктури передано на баланси міських, сільських та селищних рад. Проте, у результаті застосування чинної схеми міжбюджетних трансфертів складається ситуація, коли органи місцевого самоврядування не мають стимулів для ефективного розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів.

Найгострішими проблемами розвитку соціальної сфери населених пунктів України є наступні:

- невпорядкованість відносин власності на об'єкти соціальної інфраструктури;
- недостатність бюджетних коштів для ефективного функціонування та розвитку відповідних об'єктів та відсутність дієвих стимулів залучення коштів з інших джерел;
- недосконала система територіального розміщення об'єктів соціальної інфраструктури;
- недостатній рівень кадрового забезпечення, низька кваліфікація працюючих та незадовільні умови праці у галузі;
- низька якість послуг, що надаються населенню цими об'єктами.

Пріоритетними напрямками подальшого розвитку соціальної сфери є наступні:

1. Розширення спектру та підвищення якості соціальних послуг.
2. Розвиток дієвої системи соціального інвестування.
3. Активізація використання ресурсів комерційних організацій для розвитку соціальної інфраструктури.

Головним рушієм соціально-економічного розвитку є людський капітал. Недостатня наукова обґрунтованість заходів земельної реформи та реформування сільськогосподарських підприємств призвели до

відокремлення відносин власності та трудових відносин (селянин-власник земельної частки і майнового паю став найманим працівником на своїй власності) [2, с. 12]. Продовжує знижуватися зайнятість сільського населення, унаслідок чого багато працездатних і кваліфікованих жителів села працюють лише на присадибних ділянках або, вилучивши належні їм земельні частки, ведуть власне виробництво чи виїжджають за кордон.

Статистичні дані свідчать, що рівень зареєстрованого безробіття на селі на початок 2005 р. досяг 7,1 % порівняно з 2,5 % у міських поселеннях [3, с. 5-6]. За останні 10 років трудові ресурси села скоротилися майже на 1 млн осіб, чисельність зайнятих на підприємствах і в організація – на 2,6 млн. Наслідком цього є міграція за кордон найактивнішої частини сільських мешканців. З української історії відомо, що проблема виїзду людей в пошуках кращої долі в інші країни порушувалася ще в конституції Пилипа Орлика 1710 р. Там зазначалося: «Подібно до того, як Ясновельможному Гетьману з обов'язку його уряду належить керувати й наглядати за порядком щодо всього війська Запорізького, так само повинен пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надто надмірних вимог, бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв шукати життя кращого, спокійного і легшого» [4, с. 64]. Одні дані свідчать, що на заробітки за межі України від'їжджає 2 млн людей, а інші – 5-7.

Бідність селян майже не зменшується, заробітна плата в сільському господарстві понад 10 років залишається найнижчою серед інших галузей, до того ж тут висока частка натуральної оплати праці. Цей показник на селі нижчий від прожиткового мінімуму. Фонд оплати праці в сільському господарстві у 2004 р. становив лише 4,2 млрд грн проти 10 млрд крб у 1990 р. [5, с. 10]. Селянин споживає у чотири рази менше платних послуг соціального призначення, ніж мешканець міста, у тому числі послуг установ культури, відпочинку та розваг – 8,5, охорони здоров'я – 30,2, виховання та освіти – 46,7 рази.

У результаті непродуманого реформування зростає кількість сіл, де відсутні будь-які об'єкти господарської діяльності. На початок 2001 р. їх було майже 11 тис. (37 % від загальної чисельності).

Відсутність послідовної науково обґрунтованої державної аграрної політики села стала однією з головних причин демографічної кризи, соціально-економічного занепаду села та погіршення стану його населення. Значно знизилася народжуваність. Якщо в 1991 р. на селі народилося 211,6 тис. дітей, то в 2004 р. – 142,9 тис. На початок 2001 р. майже у 17 % сіл не проживало жодної дитини віком до 16 років, а у 6 % населених пунктів не було молодих людей віком від 18 до 28 років. Упродовж 1991 – 2004 рр. чисельність сільських населених пунктів скоротилася на 260 одиниць [6].

Постає багато питань стосовно розвитку соціальної інфраструктури села у зв'язку з передачею її об'єктів на баланс місцевих органів влади. Вони майже залишилися без господаря, адже можливості для вирішення всіх цих проблем силами рад дуже обмежені. Тому рівень забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури катастрофічно низький. Так, на початок 2004 р. водогони були лише у 23 % населених пунктів, дошкільні заклади освіти – у 29, середні заклади освіти – у 51, фельдшерсько-акушерські пункти – у 55 % населених пунктів. За останні п'ять років кількість середніх освітніх закладів в Україні зменшилася на 425 (2,8 %), дошкільних закладів – відповідно на 1147 (12 %), дільничних лікарень – на 275 (27 %) [5, с. 11].

Фактичні дані про соціальний розвиток села можна продовжувати наводити, але й вищезазначені свідчать про складний стан цієї важливої сфери економіки. Верховна Рада України засіданні 23 вересня 2005 р. 281 голосом «за» схвалила постанову, якою стан справ у АПК визнано кризовим [7].

Дослідження стану соціального розвитку села України на сучасному етапі реформування аграрної сфери дає підставу зробити такі висновки:

- соціальна сфера є одним з елементів виробничої інфраструктури, яка хоч і не створює вартісного продукту, проте забезпечує необхідні умови для ефективного функціонування аграрного сектора економіки в цілому;
- в умовах кризи в АПК рівень життя сільських трудівників знаходиться на межі бідності;

- питаннями соціального розвитку села займається багато установ та відомств, але відсутній єдиний центр, який би об'єднав науковців та управлінців загальним методичним розумінням та інформаційним наповненням проблем.

З метою забезпечення належного соціального розвитку села необхідно регулювати його на державному, регіональному та місцевому рівнях.

На державному рівні:

- з метою збереження сільського соціуму розробити стратегічну комплексну програму розвитку українського села;

- запропонувати модель багатofункціонального розвитку села, розміщення на сільських територіях підприємств і організацій харчової та переробної промисловості, агросервісу, інфраструктури, сфери послуг, що сприятиме вирішенню проблеми зайнятості та закріпленню на селі молоді;

- забезпечити в повному обсязі виконання законів України щодо розвитку села;

- оголошений Президентом України 2006 рік - Роком села в Україні має зосередити увагу влади та громадськості на невідкладних проблемах розвитку аграрної сфери та сільської поселенської мережі;

- у радіозверненні Президента України В.А. Ющенко 4 лютого 2006 р. наголошується, що з державного бюджету на потреби села виділено 8 млрд грн. На фінансування соціально-культурної сфери для селян – 1,5 млрд грн, на потреби сільських лікарень – 250 млн грн [8]. Важливо у повній мірі використати виділені кошти:

- створити Міжвідомчий Координаційний центр соціальної політики, який має об'єднати наукові, управлінські та громадські сили щодо вироблення основних засад соціальної політики та втілення конкретних програм;

- поширити у сільській місцевості загальнодержавні заходи щодо подолання безробіття, бідності, підтримки молоді, багатодітних сімей, осіб похилого віку тощо.

На регіональному рівні:

- заохочення діяльності промислових акціонерних об'єднань до опіки, співпраці з сільською поселенською мережею. Наприклад, акціонерне товариство Маріупольський металургійний комбінат

ім. Ілліча, який очолює Герой України В.С. Бойко, у 2000 р. взяв під опіку реформовані села Донеччини, що лежали в руїнах. Комбінат забезпечив господарства коштами, технікою, насінням, високопродуктивною худобою, мінеральними добривами, а також створив належну соціальну базу, розвинув соціальну інфраструктуру. Нині у структурі комбінату – 65 агроцехів, які обробляють майже третину орних земель Донеччини – 205 тис. га. Господарства успішно розвиваються, населення соціально захищене. Така народна форма володіння дала яскравий спалах творчості й ентузіазму і потребує вивчення та всезагального впровадження [9];

- створення умов, за яких жителі усіх сіл, у тому числі малих і віддалених, мали б можливість задовольняти найнеобхідніші соціально-культурні і побутові потреби за місцем проживання.

На місцевому рівні:

- реалізація державних гарантій щодо задоволення життєвих потреб селян;

- організація обслуговування населення закладами соціально-культурного призначення, підприємствами житлово-комунального господарства, зв'язку, телерадіокомунікацій, торгівлі, громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування різних форм власності;

- організація безпеки людей в місцях масового перебування.

Реалізація даних чинників сприятиме поліпшенню добробуту, соціальної захищеності сільського населення та відродженню селянства як повноцінного господаря на землі.

З метою реалізації державної аграрної політики України, захисту прав та інтересів сільськогосподарських товаровиробників, покращення соціального захисту селян Кабінет Міністрів України постановляє затвердити Комплексну програму підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки. Виконання Програми здійснюватиметься шляхом удосконалення організаційно-економічних механізмів і посилення державної підтримки розвитку сільських територій та агропромислового комплексу. Передбачається виконання Програми у два етапи.

Перший етап (2006 – 2007 роки) – розроблення та прийняття нормативно-правових актів з питань розвитку сільських територій, створення передумов та початок виконання Програми.

Другий етап (2008 – 2010 роки) – проведення аналізу, коригування та виконання заходів Програми. Для виконання Програми розроблено заходи які відображають такі напрями діяльності аграрного сектора України: розвиток села, розвиток земельних відносин та форм господарювання, розвиток аграрного ринку, розвиток сфери виробництва.

Проявами кризової ситуації на селі є значний спад обсягів сільськогосподарського виробництва, деградація та соціально-економічний занепад села, злиденність переважної частини селянства та інших сільських громадян. Аграрна і земельна реформи виявились неспроможними проявити закладений у них суспільно-політичний та соціально-економічний потенціал.

Основними проблемами села та сільських територій є:

- різке скорочення трудових місць у сільськогосподарському виробництві на фоні відсутності можливостей альтернативного працевлаштування на селі;
- низький рівень заробітної плати працюючої частини, який вдвічі нижчий проти середнього по галузях економіки;
- домінування дрібнотоварного виробництва, при якому окремі категорії осіб, не беруть участі у формуванні бюджетів, фондів соціального страхування, пенсійних фондів та не мають належного соціального захисту;
- недосконала ринкова інфраструктура по збуту продукції особистих селянських господарств
- занепад соціальної інфраструктури, зростання міграції працездатного сільського населення, особливо молоді та різке скорочення чисельності сільського населення, безлюднення і відмирання сіл;
- недостатні можливості розвитку малого і середнього підприємництва на селі, особливо у сфері не пов'язаній із сільськогосподарським виробництвом;
- відсутність належної підтримки сільських територіальних громад;
- вкрай низький рівень забезпечення села комунально-житловими умовами;

- втрата національних традицій сільського укладу, сімейних цінностей, пов'язана з масовою міграцією активної частини сільського населення.

Метою розвитку села і сільських територій є підвищення рівня життя сільського населення, створення стійких умов для розвитку сільської місцевості через активне впровадження політики зростання привабливості сільського господарства як галузі, сільських населених пунктів як середовища постійного проживання значної частини українського населення і забезпечення комплексного багатofункціонального розвитку сільських територій.

Основними завданнями розвитку села та сільських територій є:

1. Створення сприятливих умов для розвитку приватної ініціативи та підприємництва у сільській місцевості, як основного механізму розширення сфери зайнятості та підвищення рівня життя сільського населення, шляхом:

- удосконалення нормативно-правової бази у сфері малого підприємництва у сільській місцевості;
- запровадження фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва у сільській місцевості.

2. Створення умов для реалізації сільськими територіальними громадами повноважень з розв'язання проблем соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів, шляхом:

- удосконалення відносин державної та комунальної власності, з метою зміцнення матеріальної та фінансової бази сільських територіальних громад;
- розроблення системного підходу у стимулюванні розвитку кооперативного руху на селі, формуванні кооперативних утворень виробничого і обслуговуючого напрямку;
- запровадження підвищення кваліфікаційного рівня працівників щодо вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських громад і територій;
- запровадження ефективних механізмів реалізації молодіжної політики;
- забезпечення доступу сільського населення до системи інформаційних ресурсів;

- забезпечення умов розвитку інфраструктури громадських інституцій.

3. Розробка механізму підтримки соціально-економічного розвитку села, підвищити стандарти життя у сільській місцевості, через:

- активне впровадження політики зростання привабливості сільської місцевості шляхом утілення ефективних заходів, спрямованих на забезпечення поетапного наближення стандартів життя сільського населення до міських.

- створення соціальних умов та економічних стимулів для молоді у сільській місцевості;

- створення соціальних та економічних стимулів для роботи працівників соціальної сфери, освіти, охорони здоров'я та культури у сільській місцевості;

- забезпечення жителів села доступною та якісною медичною допомогою, передусім первинною медико-санітарною допомогою, швидкою та невідкладною допомогою, а також охороною материнства та дитинства;

- створення умов для поступового перетворення дрібнотоварного виробництва у сучасне, великотоварне, конкурентноздатне виробництво.

4. Подолання відсталості окремих сільських населених пунктів та територій, шляхом:

- створення нормативно-правової та методичної бази щодо визначення сіл та адміністративних районів, які потребують державної підтримки;

- розроблення та впровадження дієвих механізмів підтримки розвитку сільських територій та поселень, у першу чергу у напрямі зникнення депресивних сільських населених пунктів та територій.

5. Забезпечення умов реалізації сільськими територіальними громадами повноважень з розв'язання проблем соціально-економічного розвитку населених пунктів, через:

- впровадження механізмів активізації роботи сільських територіальних громад, спрямованої на вирішення проблем їх соціально-економічного розвитку;

- надання сільським територіальним громадам відповідного нормативно-правового, інформаційного та консультативного забезпечення.

Шляхами реалізації та підтримки соціально-економічного розвитку сільських територій є:

Розширення сфери зайнятості, підвищення добробуту населення.

1. Створення сприятливих умов для розвитку приватної ініціативи та підприємництва у сільській місцевості шляхом:

- розвитку несільськогосподарських видів підприємницької діяльності, зокрема сільського зеленого туризму в Україні, відродження народних промислів та ремесел через утворення спеціального фонду розвитку, використання фінансово-кредитних механізмів та ефективної системи маркетингу;

- удосконалення форм підтримки незайнятих громадян шляхом надання безробітним допомоги в одержанні позики для заняття підприємницькою діяльністю або ведення особистого селянського господарства;

- створення у сільській місцевості осередку дорадчої служби,

- впровадження системи кредитної кооперації та кооперативних банків, сучасної ринкової інфраструктури.

2. Стимулювання розвитку та спеціалізації особистих селянських господарств трансформації із дрібнотоварного виробництва на висококонкурентні товарні господарства шляхом:

- диверсифікації та спеціалізації виробництва;

- поширення на них засобів державної підтримки сільськогосподарських підприємств: пільгових кредитів, заходів з поліпшення якості ґрунтів, лізингу сільськогосподарської техніки тощо;

- створення належної сфери сервісного обслуговування технічних засобів, мережі торгових домів та брокерських контор для формування та просування на ринок сільськогосподарської продукції;

- сприяння створенню у сільській місцевості заготівельних пунктів, підприємств та цехів з переробки і зберігання сільськогосподарської продукції;

- розширення сфери діяльності обслуговуючих кооперативів у аграрному секторі.

3. Запровадження механізму залучення до системи соціального страхування та пенсійного забезпечення осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах шляхом:

- доведення середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві у 2010 році до середнього рівня по галузях народного господарства;

- дотримання усіма суб'єктами господарювання в аграрному секторі державних гарантій щодо розмірів та строків виплати заробітної плати та інших соціальних гарантій.

4. Створення належних умов для заохочення молоді до роботи і проживання в сільських населених пунктах шляхом:

- посилення профорієнтації в сільських освітніх закладах шляхом формування спеціалізованих районних аграрних коледжів, для підготовки абітурієнтів до вступу у заклади вищої аграрної освіти на основі державного цільового замовлення;

- розширення мережі професійно-технічних закладів освіти для підготовки працівників масових професій у сільському господарстві;

- встановлення квоти прийому до вищих навчальних закладів за державним замовленням на рівні не менше 30 відс. (в аграрних вузах - 80 відс.) для мешканців села, передбачивши при цьому договірні умови гарантованого повернення фахівців для роботи в селі;

- здійснення державної підтримки розвитку фізичної культури і спорту у сільській місцевості;

- виділення з державного бюджету коштів для цільового довгострокового кредитування сільських забудовників, першочергово молоді, за регіональними програмами "Власний дім";

- отримання житла працівниками соціальної сфери які працюють у сільській місцевості.

5. Посилення соціальної підтримки сільських сімей, зокрема молодих, багатодітних, неповних, тих, що опинились в складних життєвих ситуаціях, а також таких, де є батьки - інваліди, або виховуються діти з обмеженими фізичними та розумовими можливостями, через:

- підвищення рівня та розширення сфери соціальних послуг для різних категорій сімей у сільській місцевості, збільшення можливостей

для їх отримання, через розвиток мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

- розвиток мережі відповідних соціальних служб, в тому числі благодійних.

6. Створення оптимальної мережі закладів охорони здоров'я передусім закладів первинної медико-санітарної допомоги, забезпечення рівної доступності і належної якості медичної допомоги для жителів села шляхом:

- створення ФАПів у населених пунктах з числом жителів від 500 до 1000 чоловік;

- реорганізації ФАПів, які надають медичну допомогу більш як 1000 жителям у лікарські амбулаторії (амбулаторії загальної практики-сімейної медицини);

- реорганізації ліжкового фонду дільничних лікарень в заклади медико-соціального профілю;

- пріоритетного скерування випускників медичних ВНЗ, що навчалися за бюджетною формою, в сільські заклади охорони здоров'я;

- впорядкування навантаження на медичний персонал первинної ланки охорони здоров'я в сільській місцевості;

- впровадження диференційованого фінансування закладів охорони здоров'я (передусім оплати праці медперсоналу) в залежності від характеристик населення і особливостей території обслуговування;

- ліквідації диспропорцій в оплаті праці працівників соціальної сфери села (передусім медиків та педагогічних працівників) створення привабливих умов праці для медиків на селі;

- приведення у належний стан будівель та споруд закладів охорони здоров'я у сільській місцевості;

- забезпечення закладів охорони здоров'я в сільській місцевості медичним обладнанням, інвентарем та автотранспортом;

- наближення до населення віддалених від районних центрів населених пунктів, швидкої та невідкладної допомоги;

- інформатизації закладів охорони здоров'я на селі;

- об'єднання на рівні районів ресурсів, які виділяються на фінансування закладів охорони здоров'я місцевими громадами сіл і селищ, із збільшенням обсягів фінансування первинної медико-санітарної допомоги;

- підвищення якості щорічного медичного обстеження, забезпечення суцільної диспансеризації передусім дітей на селі;
- передбачення цільового виділення коштів для лікувально-профілактичних закладів охорони здоров'я на забезпечення медикаментами дітей під час стаціонарного лікування, а також для амбулаторного лікування за пільговими рецептами дітей-інвалідів та дітей раннього віку;
- укомплектування сільських лікувально-профілактичних закладів відповідними фахівцями, розробити заходи щодо закріплення медпрацівників у сільській місцевості;
- створювати і впроваджувати у сільських навчальних закладах програми, курси, навчальні посібники, дидактичні та відеоматеріали з питань здорового способу життя;
- поліпшення умов проведення оздоровчих кампаній для дітей, у тому числі дітей-інвалідів, із сільської місцевості.

7. Створення комфортного життєвого середовища, досягнення належного рівня фізичного здоров'я та відпочинку населення, що проживає у сільській місцевості:

- удосконалення економічних засад щодо розвитку фізичної культури і спорту у сільській місцевості, запровадження ефективних моделей її кадрового, фінансового, матеріально-технічного, наукового, медичного та інформаційного забезпечення;
- впровадження у сільській місцевості ефективних форм фізкультурно-оздоровчої діяльності з урахуванням регіональних і місцевих особливостей, традицій, умов праці та дефіциту вільного часу сільських мешканців, специфіки їх життєдіяльності тощо;
- створення оптимальної мережі спортивних клубів відповідно до демографічної ситуації у сільських населених пунктах;
- впровадження дієвої просвітницької роботи з питань оздоровлення населення, що проживає у сільській місцевості, з метою формування традицій і культури здорового способу життя;
- щорічного відпочинку дітей працівників агропромислового комплексу за рахунок коштів з державного бюджету;
- запровадження нових форм підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців сфери фізичної культури та спорту,

що працюють у сільській місцевості, створення належної матеріально-технічної бази навчальних закладів, які здійснюють вищезазначене;

- зміцнення матеріально-технічної бази фізичної культури і спорту у сільській місцевості за підтримки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, будівництва сучасних спортивних споруд, належного їх обладнання та використання;

- удосконалення правових взаємовідносин міністерств, інших центральних, регіональних та місцевих органів виконавчої влади з представниками фізкультурно-спортивної громадськості у сільській місцевості;

- активізація співпраці громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування з підприємствами, організаціями та установами агропромислового комплексу, спрямованої на залучення позабюджетних коштів, у тому числі членських внесків, для розвитку масового спорту на селі.

Поліпшення інфраструктури сільських населених пунктів, форм обслуговування сільських жителів.

Утворення гармонійної та сталої системи розвитку сільських територій шляхом:

- відновлення державного фінансування розвитку соціальної інфраструктури у обсягах не менше 0,5% від вартості валового внутрішнього продукту України, що передбачено Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві";

- розроблення і виконання програми будівництва газопроводів-відводів, регіональних програм розвитку газових мереж високого та середнього тиску і поетапної газифікації сільських населених пунктів;

- ліквідація негативної тенденції розпилення коштів на газифікацію, шляхове будівництво, об'єкти соціальної інфраструктури сіл між різними замовниками і спрямування їх через єдиний центральний орган виконавчої влади з питань аграрної політики;

- забезпечення 100 відсоткової компенсації за рахунок бюджетних коштів вартості побудованих господарствами об'єктів соціальної інфраструктури на селі;

- здійснення паспортизації сільських населених пунктів з метою ефективного використання бюджетних коштів, облаштування сільських населених пунктів інженерними комунікаціями.

8. Здійснення будівництва та введення в дію протягом 2006-2010 років:

- 184 під'їздів із твердим покриттям до сільських населених пунктів;

- 8000 км доріг із твердим покриттям у сільській місцевості;

- нових та реконструйованих мереж електропостачання протяжністю 10 тис. км;

- газопроводів-підводів протяжністю 1,5 тис. км та місцевих трубопроводів для транспортування газу протяжністю 32, 1 тис. км;

- поліпшити тепlopостачання сільських населених пунктів, віддалених від магістральних газопроводів, за рахунок впровадження перспективних енергозберігаючих технологій та обґрунтованого збільшення використання електроенергії на цілі з застосуванням засобів диференційного (погодинного) обліку електроенергії;

- стимулювання будівництва об'єктів малої енергетики, зокрема у сільських населених пунктах, які розташовані на річках, особливо в гірських районах;

- невідкладне прокладення групових водопроводів та побудова розвідних мереж для водопостачання сіл, жителі яких користуються привізною водою у регіонах визначених постановою Кабінету Міністрів України від 22.09.2004 № 1246.

9. Удосконалення системи надання житлово-комунальних послуг:

- формування у 106 сільських районах мережі підприємств житлово-комунального господарства, спроможних надавати населенню послуги встановлених стандартів відповідно до визначених нормативів, передбачивши на ці цілі капітальні вкладення у відповідному обсязі;

- забезпечення ефективного використання наявних об'єктів житлово-комунального господарства;

- проведення диференціації цін (тарифів) та норм у сфері житлово-комунальних послуг, з урахуванням особливостей їх надання у сільських населених пунктах.

10. Підвищення рівня доступу до соціально-культурних послуг
Забезпечення реконструкції, будівництва і введення в дію:

- загальноосвітніх навчальних закладів на 134 тис. учнівських місць;
- дошкільних закладів на 45,3 тис. місць з обсягом капвкладень 668 млн. грн.;
- 1723 фельдшерсько-акушерських пунктів та лікарських амбулаторій на 54 тис. відвідувань за зміну;
- закладів культури на 64 тис. місць;
- спортивних споруд та майданчиків, у відповідності до виділених коштів. Забезпечення придбання автобусів для сільських загальноосвітніх шкіл в обсягах, згідно до Програми "Шкільний автобус". Сільські населені пункти забезпечити регулярним автобусним сполученням згідно до Програми "Сільський автобус".

Укомплектування сільських загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів та вищих навчальних закладів 1-2 рівнів акредитації, що розташовані в сільській місцевості, сучасними технічними засобами навчання.

11. Охорона громадського порядку та протипожежна безпека

- поліпшення кадрового забезпечення та зміцнення матеріально-технічної бази служби дільничних інспекторів міліції у сільській місцевості;
- формування у сільських населених пунктах мережі підрозділів місцевої пожежної охорони системи Міністерства з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи.

12. Зв'язок та телекомунікаційні послуги

- модернізування матеріально-технічної бази, розширення мережі відділень поштового зв'язку;
- розширення ємності та забезпечення модернізації сільського телефонного зв'язку;
- забезпечення покриття території сільських населених пунктів рухомим (мобільним) зв'язком.

13. Правове забезпечення та консультаційне обслуговування населення

- поліпшення умов отримання населенням послуг юридичних установ, розвиток третейських судів;

- формування системи дорадчих служб у сільській місцевості для сприяння прибутковому господарюванню, інформаційно-консультативного забезпечення розвитку сільських територій.

14. Підвищення ролі сільських громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку населених пунктів

- зміцнення правових засад функціонування сільських територіальних громад та внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо підвищення самодостатності фінансової бази та розширення прав місцевого самоврядування;

- завершення передачі об'єктів соціальної інфраструктури та внутрішньогосподарських меліоративних систем до комунальної власності, передбачивши відповідне фінансування на їх утримання;

- запровадження системи пільгового кредитування для виконання місцевих і регіональних програм розвитку сільських населених пунктів і територій;

- розглянути доцільність запровадження у сільських радах посади заступника голови з питань соціально-економічного розвитку.

Забезпечення рівня соціальної спрямованості комплексної програми в сільському господарстві.

Беручи до уваги, що 58 % населення Івано–Франківської області – сільські жителі, сталість і динамічність розвитку соціальної сфери села є однією з визначальних складових аграрної політики. Проте її формування та функціонування є надзвичайно складним.

Позитивні зрушення в сільському господарстві, які розпочалися у 2000 р. завдяки реформуванню аграрного сектора, поки що не забезпечили належного поліпшення умов життєдіяльності сільського населення.

Депопуляційні процеси охопили майже всю сільську територію області. Зростає демографічне навантаження працюючих осіб пенсіонерами, трудовий потенціал скорочується і старіє. Із 296,2 тисячі працездатних осіб, які мешкають у сільській місцевості, 36,8 тисяч - незайняті та безробітні, 137,6 тисяч - зайняті лише в особистих підсобних господарствах. Майже не зростають реальні доходи селян, головним джерелом сукупного доходу яких залишаються надходження від низькопродуктивної праці в особистих підсобних господарствах. Загострюються проблеми бідності, знижується життєвий рівень селян.

Високими темпами підвищується трудова міграція сільського населення, особливо у приміських зонах. Серед загальної кількості мігрантів переважає молодь. Поряд з обезлюдненням і старінням селянство втрачає духовність і культуру.

Різке зменшення всіх видів фінансування на утримання та розбудову об'єктів соціальної інфраструктури посилює негативні явища в існуючій їх мережі. Внаслідок цього вона невпинно скорочується, занепадає і руйнується. Практично не відновлюється діяльність підприємств і закладів сфери обслуговування, припинилося оновлення матеріальної бази соціальної інфраструктури. Усе це негативно позначається на соціально-демографічній ситуації на селі.

Перевищення смертності над народжуваністю у 2001 р. досягло 3269 осіб. Майже в 70 % сіл області протягом останніх п'яти років кількість померлих перевищила кількість народжених, у 8 % за цей час не народилося жодної дитини.

Основною причиною занепаду соціальної сфери села стала економічна криза 90-х рр., зокрема спад виробництва і зниження доходів суб'єктів господарювання в сільському господарстві. Безробіття і бідність сільського населення не стали предметом належної уваги з боку відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Керівниками сільськогосподарських підприємств не виконуються вимоги законодавства щодо розміру і дотримання строків виплати заробітної плати. За рівнем середньомісячної заробітної плати (122 грн.), яка становить лише 47 % середнього рівня заробітної плати у виробничих галузях, сільське господарство посідає останнє місце. Кількість працівників, які перебували у вимушених адміністративних відпустках, становила 1,4 тисяч осіб.

Внаслідок фізичного зносу матеріальної бази сільськогосподарського виробництва збільшується рівень травматизму, в тому числі зі смертельними наслідками, залишається високим рівень травматизму невиробничого характеру.

Передача у комунальну власність закладів соціальної інфраструктури, що належали реформованим сільськогосподарським підприємствам, не підкріплюється відповідним наповненням місцевих

бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для утримання цих закладів.

На відміну від командно-адміністративної системи, коли весь комплекс соціальних проблем на селі розв'язувався сільськогосподарськими підприємствами, в умовах становлення приватного сектора в аграрній сфері ці проблеми повинні розв'язуватися спільними зусиллями центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та населення (споживачів відповідних послуг). При цьому держава згідно із законодавством створює умови для розв'язання соціальних проблем на рівні відповідних нормативів.

Програма є першим кроком до формування високо розвинутої соціальної інфраструктури на селі як системи підприємств, організацій, установ, що надаватимуть відповідні послуги сільському населенню, забезпечення зростання добробуту селян, створення у кожному сільському поселенні належних умов праці, відпочинку та проживання, способу життя людей.

Програмою передбачається:

- збільшення зайнятості сільського населення в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм та особистих підсобних господарствах за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її первинної переробки і збереження, поширення в сільській місцевості практики урізноманітнення видів господарської діяльності, зокрема “зеленого туризму”, особливо в гірських районах області;
- підвищення продуктивності праці, рівня заробітної плати працівників сільського господарства та застосування науково обґрунтованих норм праці;
- ефективне використання трудових ресурсів та робочого часу;
- зупинення закриття, а також відновлення діяльності раніше закритих та відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах;
- нарощування обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки;
- збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд насамперед у районах, де недостатні місцеві джерела питної води та

паливно-енергетичні ресурси, розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів з метою повнішого завантаження існуючих магістралей;

- відродження села з притаманними йому особливостями, звичаями та традиціями;

- поліпшення демографічної ситуації за рахунок максимального зменшення смертності, зростання народжуваності та тривалості життя.

В аграрному секторі економіки області внаслідок реформування відбулися радикальні структурні зміни. На сьогодні сформовано принципово нові засади організації сільськогосподарського виробництва та аграрного бізнесу, завершено приватизацію колективних сільськогосподарських підприємств, проведено паювання землі та майна, здійснюється видача державних актів на право власності на земельну ділянку. В результаті паювання земель сільськогосподарського призначення 202,7 тис. селян набули право на земельну частку (пай) та всі отримали сертифікати, що посвідчують це право, а понад 112,0 тис. власників сертифікатів отримали державний акт на право власності на земельну ділянку. Право власності на майнові паї загальною вартістю 242,8 млн. гривень отримали 165 тис. громадян, з них 164,7 тис. громадянам (99,8 %) видано майнові сертифікати. В ході реформування на базі 310 колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) створено 406 агроформувань нового типу. В їх структурі 74 (18,2 %) фермерських господарств, 127 (31,3 %)

приватних підприємств, 77 (19,0 %) господарських товариств, 87 (21,4 %) сільськогосподарських виробничих кооперативів та 41 (10,1 %) інших агроформувань. Більшість членів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств передали свої земельні та майнові паї в оренду новоствореним приватним сільськогосподарським підприємствам. Значна частина сільського населення веде господарську діяльність самостійно, в тому числі через розширення особистих селянських господарств за рахунок земельних часток (паїв) і майнових паїв.

Загальна чисельність господарств надалі стабілізується і почне скорочуватись за рахунок укрупнення, що за даними інституту аграрної економіки УААН забезпечує найбільш ефективне використання трудових ресурсів та застосування новітніх технологій.

На базі племінних, елітно-насінницьких господарств, окремих переробних підприємств, наукових установ аграрного профілю та за участю комерційних і банківських структур будуть створюватись агропромислові та науково-виробничі об'єднання, що дозволить найбільш ефективно використати їхній виробничий, науковий і фінансовий потенціал.

Розвиток фермерських господарств

Основним Концептуальним положенням розвитку фермерських господарств є необхідність формування господарств товарного типу, розширення обсягів виробництва більш інтенсивних культур, розвиток тваринництва, створення нових господарств та розширення площ землекористування до оптимальних розмірів, підвищення ефективності діяльності і збільшення їх внеску в кінцеві результати роботи АПК області.

Одним із головних напрямків є фінансова підтримка фермерських господарств за рахунок бюджету та організаційна підтримка з боку органів влади та місцевого самоврядування.

За рахунок коштів обласного відділення Укрдержфонду підтримки фермерських господарств фінансова допомога надаватиметься для часткової компенсації витрат, пов'язаних з розробкою проектів відведення земельних ділянок, сплатою відсотків за користування кредитами, придбанням першого трактора, комбайна, вантажного автомобіля та будівництвом тваринницьких приміщень, сплатою страхових платежів, підготовкою і підвищенням кваліфікації кадрів, а також надання пільгового кредиту для здійснення виробничої діяльності. Загальна сума коштів, яка необхідна для фінансової підтримки згідно перелічених вище напрямів, становить 1,5 – 2,0 млн. гривень на рік.

Крім того, фермерським господарствам виділятимуться кошти по загальнодержавних програмах фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу.

Передбачається також фінансова підтримка фермерських господарств з обласного і районних бюджетів, як це передбачено Законом України “Про фермерське господарство”. Відповідні пропозиції з цього питання щорічно вносять обласна і районні асоціації

фермерів органам місцевого самоврядування при формуванні бюджетів на наступний рік.

Важливим напрямом становлення фермерських господарств є розвиток обслуговуючої і кредитної кооперації. Завдання полягає в тому, щоб залучити фермерів до членства в діючих кооперативах, створювати нові обслуговуючі кооперативи та активізувати участь фермерів в роботі кредитних спілок, агроторгових домів, тендерних торгів, а також в організації кооперативів при сільських громадах з обробітку землі, заготівлі і реалізації продукції, спільного використання техніки, матеріально-технічного постачання, ветеринарного обслуговування, інформаційних і консультаційних послуг.

Одним із основних недоліків діяльності фермерських господарств є недостатній професійний рівень їх керівників. Для поліпшення ситуації необхідно запровадити на державному рівні чітку систему підготовки і перепідготовки кадрів фермерських господарств в сільськогосподарських вищих і середніх спеціальних учбових закладах, створити на рівні області і районів сільськогосподарські дорадчі служби для надання допомоги з різноманітних питань сільськогосподарського виробництва.

На перспективу планується не стільки зростання кількості фермерських господарств, скільки збільшення площ землекористування за рахунок оренди, купівлі та успадкування земельних паїв. Середній розмір фермерського господарства зростає із 31 га в 2004 році до 50 га в 2015 році сільськогосподарських угідь, що припадає на одне господарство.

Розвиток особистих селянських господарств населення

На основі створення сприятливих економічних умов для виробництва, заготівель і переробки сільськогосподарської продукції, придбання молодняка тварин і птиці, насіння, кормів, добрив, інших матеріалів будуть здійснюватись системні заходи щодо подальшого розвитку особистих селянських господарств, формування особистих господарств як товарного сектору виробництва.

Передбачається:

- збільшення товарного виробництва кормів сільськогосподарськими підприємствами для потреб господарств

населення, зокрема в рахунок орендної плати за земельні і майнові паї і натуральної оплати праці;

- сприяння наданню кредитів сільському населенню для будівництва виробничих приміщень, придбання техніки та обладнання. Їх потреба у 2005 р. становить 4 млн. грн., у 2010 р. план потреба у розмірі – 7 млн. грн., у 2015 р. – 12 млн. грн.;

- запровадження споживчого довгострокового кредитування;

- удосконалення і розширення системи міських продовольчих ринків з сучасними облаштованими торгівельними місцями та надання селянам транспортних, складських послуг.

На машинобудівних підприємствах області буде розширено виробництво знарядь для потреб особистих селянських господарств у необхідному асортименті за більш доступними цінами.

Особлива увага приділятиметься формуванню системи кредитування на кооперативних засадах, яка обслуговуватиме сільгосптоваровиробників, населення і кооперативи.

Зростання кількості кредитних спілок

Показники	2005 р.	2010 р.	2015 р.
Кількість кредитних спілок	45	62	96

Широкий розвиток кооперативного сектора економіки буде можливий при вирішенні наступних завдань:

- законодавчого визначення неприбуткового характеру діяльності обслуговуючих кооперативів і на цій основі уникнення подвійного оподаткування сільськогосподарської діяльності, а також поширення на них пільг, що надаються в оподаткуванні сільськогосподарським товаровиробникам;

- врегулювання внутрішнькооперативних економічних відносин та регламенту передреєстраційної експертизи установчих документів, відповідності утворюваних кооперативів та їх об'єднань законодавчо закріпленим принципам сільськогосподарської кооперації.

Адміністративно-територіальний розподіл.

В Київській області є 25 адміністративних райони, 25 міст, в тому числі 11 обласного підпорядкування, 30 селищ міського типу, 1221 сільських населених пунктів. Найбільші міста: Біла Церква, Бровари,

Бориспіль, Фастів. Адміністративний центр – місто Київ, який є містом республіканського підпорядкування.

Транспортна мережа.

Найбільший транспортний вузол – Київ. Столиця України поєднана багатьма авіалініями з великими містами України та всього світу. Головний вид транспорту – залізничний.

Економічний потенціал.

Промисловість: у структурі промислового виробництва регіону найбільшу питому вагу мають електроенергетика, харчова, хімічна та нафтохімічна промисловість, машинобудування та металообробка. Частка регіону у загальнодержавних обсягах виробництва шин для автомобілів складає – 63%, екскаваторів – 53%, паперу та картону – 40%, кранів на автомобільному ході – 39%. У структурі виробництва товарів народного споживання питома вага продовольчих товарів складає 54%. Загалом у регіоні на самостійному балансі перебувають 330 промислових підприємств, окрім того, функціонує 742 малих промислових підприємства.

Сільське господарство.

Київська область має високо розвинуте сільськогосподарське виробництво. На території області знаходиться більше 2000 сільськогосподарських підприємств, а також особисті селянські та фермерські господарства. Загальна площа сільськогосподарських земель (всіх категорій) становить 1675.9 тис. га або 4% сільськогосподарських земель України. У структурі орні угіддя займають 81.6% від загальної кількості орних земель, пасовища – 8.1%, луки – 6.9%, довголітні посіви – 2.4%.

На території Київської області найбільш поширеними є зернові, а також кукурудза, цукрові буряки і картопля. Інтенсивний розвиток спостерігається в галузях овочівництва (включаючи в закритому ґрунті), тваринництва (молочного та м'ясного), птахівництва.

Цінове регулювання

Цінова політика проводиться на основі вільного ціноутворення у поєднанні з державним регулюванням та посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії і послуги, що надаються товаровиробникам.

Основними напрямками цінового регулювання будуть :

- удосконалення та розширення державної підтримки цін і доходів на окремі види тваринницької продукції з урахуванням кон'юнктури ринку;

- створення умов для відновлення виробництва продукції основних галузей сільського господарства на основі застосування заставних цін на квотовану продукцію через діяльність системи товарно-кредитних корпорацій;

- участь у підтримці цін через систему квотування виробництва окремих видів продукції для державних потреб (забезпечення потреб Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України та інших споживачів бюджетної сфери);

- державна підтримка доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом прямого фінансування за відповідними державними програмами (селекція, насінництво, племінна справа та інше);

- активізація діяльності та посилення ролі узгоджувальних комісій для дотримання еквівалентності економічних відносин та обґрунтованого розподілу доходів між сільгосптоваровиробниками, переробними підприємствами і торгівельними організаціями, до складу яких мають входити учасники аграрного ринку, а також представники професійних спілок, організацій із захисту прав споживачів та незалежні експерти;

- здійснення комплексних заходів, спрямованих на розширення експорту сільськогосподарської продукції та продовольства;

- здійснення захисту потенційно конкурентоспроможної продукції та продовольства вітчизняного виробництва через внесення пропозицій по регулюванню імпорту;

- активізація діяльності та посилення ролі узгоджувальних комісій для дотримання еквівалентності економічних відносин та обґрунтованого розподілу доходів між сільгосптоваровиробниками, переробними підприємствами і торгівельними організаціями, до складу яких мають входити учасники аграрного ринку, а також представники професійних спілок, організацій із захисту прав споживачів та незалежні експерти;

- недопущення будь-якого адміністративного обмеження рівня цін на сільськогосподарську продукцію та усунення бар'єрів на шляху її вільної реалізації;

- посилення антимонопольного контролю за формуванням цін на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги, що надаються товаровиробникам, недопущення диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси, що одержує сільське господарство.

Ефективне функціонування механізмів цінового регулювання здійснюватиметься одночасно з підвищенням купівельної спроможності населення та реструктуризацією заборгованості сільськогосподарських товаровиробників.

Заходи щодо підвищення купівельної спроможності населення

В області проводитиметься робота з підвищення купівельної спроможності населення, в тому числі шляхом:

- підвищення заробітної плати працівникам сільськогосподарських підприємств;

- зростання особистих доходів сільського населення завдяки інтенсифікації виробництва у підприємствах і особистих селянських господарствах. Відновлюватиметься провідне місце заробітної плати у формуванні особистих доходів сільського населення;

- ріст орендної плати за оренду земельних та майнових паїв;

- вдосконалення системи державних гарантій щодо рівня мінімальної заробітної плати, не нижчого за межу малозабезпеченості в наступні роки вона досягатиме рівня, який буде визначатися вартістю повного споживчого кошика.

Передбачається забезпечити зростання доходів за рахунок підвищення заробітної плати, питомої ваги фонду оплати праці у валових витратах підприємств

З врахуванням заходів, що вживаються на державному рівні для вдосконалення кредитно-банківського та страхового обслуговування, передбачається:

- запровадити іпотечне кредитування під заставу земельних ділянок та права їх оренди;

- створити іпотечний банк як центр фінансово-кредитного забезпечення товаровиробників агропромислового комплексу та

науково-методичний центр розвитку кредитної інфраструктури аграрного сектору на базі існуючої банківської системи;

- створити Фонд кредитної підтримки підприємств АПК для забезпечення кредитними ресурсами сільськогосподарських товаровиробників на конкурсних умовах кредитування цільових державних та регіональних програм, надання гарантій для отримання кредитів у комерційних банках, часткового покриття процентних ставок під час кредитування банками окремих цільових програм. Джерелами формування фонду будуть кошти від отриманих дивідендів на державну частину акціонерних товариств, кошти від грошової приватизації підприємств АПК та інші;

- у 2005-2006 рр. за участю земельного (іпотечного) банку започаткувати формування кооперативного банку як регіонального об'єднання кооперативних спілок;

- сформувати страхову систему в АПК та запровадити систему захисту інвестицій страхування діяльності кредитно-фінансових структур, які обслуговують аграрний сектор.

Результатом реалізації запропонованих завдань стратегії розвитку аграрного сектору мають стати:

- зростання урожайності рослинницької продукції та продуктивності у тваринництві на 40-50 %;

- доведення обсягів споживання основних продуктів харчування на одну особу до рівня встановлених раціональних норм, затверджених МОЗ;

- підвищення обсягів експорту сільськогосподарської продукції та продовольства у 2011 р. порівняно з 2002 р. в 2 рази;

- зменшення частки сировини в експорті продукції АПК;

- доведення середньомісячної заробітної плати працівника сільського господарства середнього рівня заробітної плати в інших галузях економіки області;

- покращення демографічної ситуації у сільській місцевості.

3.4. Структурні зміни у сільському господарстві та їх вплив на політику підтримки галузі

Важливим фактором відродження сільського господарства України є стимулювання ефективного розвитку аграрного виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та світовому ринках; підвищення зайнятості сільського населення у несільськогосподарському секторі економіки шляхом розвитку агробізнесу та поліпшення соціальної сфери села. Економічні перетворення впродовж 1990-1999 років мали важкі наслідки для галузі, обсяги основного сільськогосподарського виробництва скоротилися в цей період на 51%, частка ВВП, що виробляється у сільському господарстві, знизилася з 18,6% в 1990 році до 13,6% в 1999 році. Україна зазнала найбільш важких та тривалих економічних спадів, причиною руйнівного впливу яких стали повільні та непослідовні реформи 90-х років, адміністративне втручання в ринкові механізми.

Стабілізація національної економіки та аграрного сектору почалося з 2000 року, що проявлялося в збільшенні обсягів валового виробництва продукції сільського господарства на 6,5% в 2001 році, на 5,5% в 2002 році та знизилася на 10,02% в 2003 році. Це також вплинуло на експорт аграрної продукції, хоча, порівнюючи з іншими країнами, він залишається ще досить низьким. Так, в 2000 році частка експорту сільськогосподарської продукції у валовій сільськогосподарській продукції в Україні становила 14%, в той час як в Польщі даний показник становив 25%, Франції та Німеччині – 53% [13, с. 11].

Зміна ситуації в сільському господарстві спричинена наявністю позитивних тенденцій, які визначалися факторами, що привели до економічного зростання. До цих факторів можна віднести розширення кредитування, наявність обігових коштів на аграрних підприємствах, поліпшення матеріально-технічного постачання ресурсів, підвищення споживчого попиту списанням і реструктуризацією заборгованості з податків та обов'язкових платежів, бюджетних позичок, авансів, товарних кредитів.

Ці фактори свідчать про поліпшення стану справ в сільському господарстві, проте такий розвиток став можливим завдяки дії одноразовим факторам, таким як сприятливі погодні умови 2001 року,

списання заборгованості, зменшення податкового тиску, зміцнення національної валюти та сприятлива ринкова кон'юнктура на зерно, насіння соняшнику тощо.

Щодо перспектив подальшого розвитку думки вчених-економістів розділяються. Позитивна динаміка економічного зростання деякими економістами вважається короткостроковою, оскільки не завершені трансформаційні процеси в національній економіці та в аграрному секторі, які гальмуватимуть стабільні високі темпи приросту [94, с.120]. Рівень використання інноваційних технологій в основному сільськогосподарському виробництві, а також продуктивність та врожайність в нашій країні ще досить низькі порівняно із міжнародними стандартами, а це означає, що в Україні є досить великий резерв для покращення стану сільського господарства і основою для цього мають стати комплексні реформи та фундаментальні структурні перетворення.

Аналіз підтримки сільського господарства необхідно розглядати в поєднанні з економічними можливостями розвитку аграрного сектору економіки, чітко визначивши галузі, які мають перспективи для подальшого розвитку та виходу на світовий ринок, а також у порівнянні з можливостями забезпечення власних потреб у споживанні.

Скорочення обсягів аграрного виробництва поєднувалося із втратою основних ринків збуту, понаднормовим фізичним зносом та моральним старінням основних фондів. Така ситуація однозначно негативно позначилася на добробуті селян: загострилися актуальні проблеми бідності, безробіття та зайнятості на селі, соціальна інфраструктура села збідніла. Регулювання аграрного сектору шляхом проведених реформ виявилось неспроможним вирішити ряд важливих соціально-економічних проблем, критерієм яких має бути підвищення рівня добробуту сільського жителя відповідно до його інтересів та потреб.

Зниження кількості виробленої продукції однозначно негативно відобразилося на споживанні населення. Причиною зниження фактичного споживання є низька купівельна спроможність населення, що породжує проблему продовольчої безпеки. Проектом закону України “Про підтримку виробництва та розвитку ринку сільськогосподарської продукції” (реєстр №3067, автор

Терьохін С.А.) [130] продовольча безпека визначається як “здатність держави гарантувати фізичний та економічний доступ населення до продуктів харчування, які забезпечують рівень здорової й активної життєдіяльності, формувати державні продовольчі резерви”.

Тому, на нашу думку, держава має спрямувати свою державну політику підтримки на забезпечення доступу до продовольчих товарів (як економічного так і фізичного) верств населення, які є найбільш соціально незахищеними з метою підвищення їх рівня добробуту через зростання споживання та купівельної спроможності. Шляхом збільшення попиту на продукцію харчування держава стимулюватиме непрямыми важелями зростання пропозиції сільськогосподарської продукції.

Також слід відзначити важливість АПК в зовнішньоекономічній діяльності, адже з продукції сільського господарства Україна завжди мала позитивне торговельне сальдо та була джерелом надходження іноземної валюти в державу. Частка продукції сільського господарства і харчової промисловості у зовнішній торгівлі України зображена в додатку В.

Державна підтримка сільського господарства повинна бути спрямована на допомогу національним виробникам в експорті сільськогосподарської продукції, але ця допомога не повинна суперечити домовленостям України в рамках СОТ. Підтримка експорту можлива шляхом надання експортних кредитів, широка практика використання яких є в США.

Актуальним є питання структурних змін в сільському господарстві України та вплив на них аграрної політики підтримки. З розвитком ринкових відносин більш конкурентоспроможною виявилася галузь рослинництва, про що свідчить зростання частки продукції рослинництва в загальному виробництві з 50% до 59,6% в 2002 році порівняно з 1990 роком, а в галузі тваринництва відбулися протилежні зміни – зниження частки продукції тваринництва на 10,4 процентних пункти за відповідний період.

Причиною цього стала зміна рівня рентабельності сільськогосподарської продукції. Різниця в рівнях рентабельності галузей рослинництва і тваринництва в 1995 році становила 72 процентних пункти (продукція рослинництва 55%, а продукція

тваринництва – мінус16,5%), а в 2002 році 40,4 процентних пункти (рослинництво – 27,8%, а тваринництво мінус 12,6%). Незважаючи на проведення підтримки тваринницької галузі, обсяги виробництва мають тенденцію до зниження, і лише виробництво молока та яєць в останній час зросло.

Ще однією причиною такої зміни стало падіння попиту на тваринницьку продукцію, що в свою чергу було викликано більш ніж на 60% зниженням реального доходу на душу населення в Україні протягом 1990-2000 років. У зв'язку з високою еластичністю цін за доходом продукції тваринництва, попит на неї знизився значно більше, ніж на інші продукти харчування. Зниження виробництва тваринницької продукції призвело до скорочення попиту на фуражне зерно.

Відновлення виробництва зернових почалося в 2000-2002 роках. З підвищенням обсягів виробництва змінилася структура каналів реалізації. З'явився новий клас учасників ринку, таких як внутрішні та іноземні торговці, постачальники матеріально-технічних ресурсів, керівники чи власники реформованих сільськогосподарських підприємств, які контролювали 38% ринку зерна.

Внаслідок цього прослідковується чітка тенденція до збільшення експортної орієнтації зернового сектору. Так, у 2001 році Україна експортувала 11% зерна, що пропонується на продаж, а у 2002 році даний показник зріс до 21%. Як реакція на це, в Україні покращилася якість надання послуг з перевантаження та зберігання зернових. Незважаючи на загальне зростання експортного потенціалу портів на 71%, у 2002 році в порівнянні з 2001 роком, витрати на реалізацію все ще можуть досягати 15-20% від ціни виробництва, що призводить до зниження конкурентоспроможності продукції сільського господарства на світовому ринку.

Питання підтримки сільського господарства тісно пов'язано з регулюванням зернового ринку в Україні, особливо в кризові моменти цінової нестабільності, що проявляється як в періоди зернового дефіциту, так і перенасичення ринку. Зерно та його ринок за своїм соціально-економічним значенням, обсягом виробництва і товарообміном у більшості визначають цілий спектр питань, пов'язаних не лише з галузевими проблемами, а з ефективністю функціонування

ринку, забезпечення продовольчої безпеки та валютних надходжень від експортної діяльності.

Ціни на зерно слугують певним індикатором і в значній мірі формують ціни на суміжні галузі, торкаючись міжгалузевих, міжрегіональних та міждержавних продовольчих зв'язків [3, с. 65-76]. Тому надзвичайно важливим є питання регулювання ринку зерна. З початку березня 2003 року в Україні загострилося питання дефіциту зерна, що породило ажіотаж на ринку зерна, та через підвищення цін до продовольчої кризи. Адекватність проведення державою політики регулювання даної ситуації є спірною. Несприятливі погодні умови спричинили значні ушкодження посіву озимих культур, що вплинуло на їх обсяги виробництва. Основною причиною зниження валового збору є низька урожайність зернових – 15,7 ц/га в 2003 році, в той час як у 2002 році аналогічний показник становив 27,3 ц/га.

Якщо розглянути ситуацію по регіонах, то слід відмітити, що в південних областях (Херсонська, Одеська) та в східних (Донецька, Запорізька, Харківська, Дніпропетровська) областях попит перевищував пропозицію в середньому на 15-55%, в той час як у західних та центральних областях ситуація була протилежною [20]. Таку ситуацію необхідно було врегулювати за рахунок регіональної торгівлі, але вона була майже паралізована через непрямі адміністративні втручання, спрямовані на заборону транспортування зерна між регіонами. Проте Україна в 2003 році проводила закупівлю продовольчого зерна. Оскільки внутрішня потреба його складає 6,5 млн. т, то близько 2,2 млн. т необхідно було закупити в інших країнах [20].

У 2000 році Україна імпортувала зерно, що викликало різке зростання цін на внутрішньому ринку, а в 2001 році Україна стала чистим експортером і, як результат, ціни на зерно різко знизилися. В 2003 році Україна знову стає імпортером зерна, але прогнози світового виробництва невтішні, що визначає високу світову ціну 130-150 дол. за тонну. В останній час спостерігається тенденція, чим вищий валовий збір, тим нижча ціна реалізації 1 т зерна, та рівень його прибутковості для сільськогосподарських товаровиробників при майже рівних виробничих витратах.

На нашу думку, держава повинна забезпечити підтримку шляхом здешевлення маркетингових витрат, від яких значно залежать ціни

імпорту та експорту продукції. На противагу цьому в березні 2003 року, при виникненні кризової ситуації на зерновому ринку, було проведено серію перевірок діяльності учасників зернового ринку і паралельно проводилося регулювання адміністративними методами: встановлення максимальних роздрібних цін, рівня рентабельності та торгової націнки, не беручи до уваги можливість збитковості підприємстві та їх банкрутств.

Така політика потребує значних адміністративних фінансових витрат, в той час, як в бюджеті країни не вистачає таких коштів, і фінансування планується проводити за рахунок соціальних виплат [20; 6]. Доцільність проведення таких дій досить спірна, оскільки вибір заходів регулювання не повинен торкатися крайностей: адміністративного регулювання та повної відмови від втручання держави. Ми підтримуємо середній варіант, який полягає в тому, що функції держави повинні полягати в створенні сприятливих умов та механізмів регулювання ринкової ситуації. В сучасному економічному стані необхідно створити умови для гарантованого виробництва та збуту зерна, забезпечення продовольчої безпеки країни, при цьому враховуючи зміни функціонування ринкового механізму на основі раціональної взаємодії ринкових принципів і впливу держави.

Підвищена прибутковість та великий експортний ринок соняшнику спонукали виробників до розширення посівних площ культури. В 1997 році більше 1 млн. тонн насіння соняшнику було експортовано, що призвело до зниження використання потужностей національних переробників. В цьому випадку держава в спробі захисту та підтримки вітчизняних підприємств переробки вводить експортний тариф розміром 23%. Результатом такого державного регулювання стало підвищення рівня використання потужностей олійно-жирових комбінатів та збільшення експортних надходжень за рахунок експорту олійної продукції.

Проте з метою уникнення сплати експортного тарифу експортери використовують схеми “давальницької сировини”, коли насіння соняшнику постачається закордонному партнеру в обмін на олію, яка вироблена з нього. В 2001 році відбулася зміна експортного тарифу з 23% до 17% і заборонені схеми “давальницької сировини”. Реакцією виробників на такі зміни законодавства стало скорочення посівних

площ соняшнику у 2001 році, які в 2002 році площі знову стали збільшуватися. Отже, вплив держави носить суттєві зміни на ринку сільськогосподарської продукції, але проведення адміністративного втручання часто супроводжується виникненням тіньових схем та викривленням цінових сигналів на ринку [13].

Подібна ситуація також виникає і на ринку цукру. Зростання внутрішнього попиту не є рушійною силою в розвитку даного сектору. Такі особливості як високовитратне виробництво та неефективні переробні підприємства створюють передумови для відсутності експорту цукру з України в найближчі перспективи. Ускладнюють ситуацію й такі обставини як нелегальний імпорт, який в 2001 році складав – 100 тис. тонн., в 2002 році 250, а прогнозовано в 2003 році – 200 тис. тонн [13]. Регулювання виробництва та реалізації цукру передбачено в Законі України “Про державне регулювання виробництва та реалізації цукру” [47], де розглянуто новий режим ціноутворення. Так, запроваджено внутрішню ринкову квоту на цукор, вироблений з цукрових буряків власного виробництва, встановлено мінімальні ціни на цукрові буряки в межах квоти –139 грн. за 1 тонну в 2000 році та 165 грн. за тонну в 2000-2001 році; на білий цукор ціни становили 2000 та 2370 грн. за тонну відповідно.

У липні 2000 року запроваджено тарифну квоту на імпорт цукру-сирцю на рівні 260 000 тонн. Імпорт у межах квоти може здійснюватися з липня по вересень за ставкою 1%, але не менше ніж 5 євро за тонну. Мито на імпорт із перевищенням квоти встановлено на рівні 50%, але не менше ніж 300 євро за тонну, а з квітня 2001 року тариф було підвищено до 50%, але не менше ніж 400 євро за тонну [13].

Стосовно виробництва продукції тваринництва, то вона також залишається збитковою, крім продукції птахівництва та виробництва яєць. Падіння виробництва м'яса ВРХ продовжується, рівень рентабельності знижується: у 2003 році – -42,2, що на 6,5% менше ніж в 2002 році, удвічі знизилася рентабельність в 2003 році виробництва свинини порівняно з 2002 роком (-33,5% та -16,9% відповідно), проте рентабельність молока зросла в 2003 році до 9,2%, в той час як в 2002 році даний показник становив – -13,8%.

Низька конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств, які спеціалізуються на виробництві м'яса, викликана низькою продуктивністю.

Так, приріст ваги ВРХ на великих підприємствах в 1,8-2,3 раза менше, ніж у приватному секторі (318 грамів і 580-750 грамів на добу відповідно), в свинарстві аналогічні показники менші в 1,8-2,2 раза (173 і 320-380 грамів на добу). На великих сільськогосподарських підприємствах для досягнення мінімального рівня ефективності щоденні прирости повинні збільшитися в 2-2,4 раза [13]. З 1992 року на яловичину та інші види м'ясної продукції запроваджено однаковий режим ціноутворення. Виробники м'яса отримували державну дотацію (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Дотації сільськогосподарським товаровиробникам за продані ними переробним підприємствам молока та молочних продуктів за 2000-2003 роки*

Показник	Роки					2003 р. у % до	
	1999	2000	2001	2002	2003	1999р.	2002р.
Виробництво молока тис. тонн	2746	3335	4376	3937	4413	160,7	112,1
Ціна молока, грн. / т.	357	549	599	535	672	188,2	125,6
Вартість молока та молочних продуктів, млн. грн.	981	1832	2622	2107	2966	302,3	140,8
Сума дотацій, млн. грн.	126	238	389	352	504	400,0	143,2
Дотація нарахована на 1 тонну, грн.	46	71	89	89	114	247,8	128,1
Дотація нарахована на 1 грн., коп.	15	15	17	20	17	113,3	85,0

* За даними Міністерства аграрної політики. Інформація про суми виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за молоко та молочні продукти, продані переробним підприємствам за 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 роки.

З 1997 року виробники отримували цінову надбавку за поставлену худобу на м'ясопереробні заводи. З 1998 року підтримка виробництва м'яса та молока надавалася шляхом перерахування виробникам продукції м'яса та молока сум ПДВ, нарахованих переробним підприємством. Пільга має бути продовжена до 31 грудня 2009 року.

Протягом 1992 року виробники свинини отримували пряму бюджетну підтримку в вигляді субсидій на електроенергію та паливо, а з 1992 по 1994 рік та з 1997 по нинішній час цінові надбавки з розрахунку ваги [13]. З 1998 року підтримка надається у вигляді перерахунку ПДВ, нарахованого з переробних підприємств за поставлене м'ясо (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Дотації сільськогосподарським товаровиробникам
за продані ними переробним підприємствам худобу
та птицю в живій вазі за 1999-2003 роки***

Показник	Роки					2003 р. у % до	
	1999	2000	2001	2002	2003	1999р.	2002р.
Виробництво м'яса тис.тонн	437	452	389	3937	575	131,6	14,6
Ціна м'яса, грн. / т.	2001	2978	4584	535	3480	173,9	650,5
Вартість м'яса, млн. грн.	947	1346	1785	2107	2001	211,3	95,0
Сума дотацій, млн. грн.	119	183	258	352	344	289,1	97,7
Дотація нарахована на 1 тонну, грн.	252	404	654	89	598	237,3	671,9
Дотація нарахована на 1грн., коп.	14	16	17	20	17	121,4	85,0

* За даними Міністерства аграрної політики. Інформація про суми виплати дотацій сільськогосподарським товаровиробникам за худобу та птицю в живій вазі, продані переробним підприємствам за 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 роки.

На наш погляд, державна підтримка повинна бути спрямована на введення інноваційних технологій та техніки з метою підвищення приросту продуктивності сільськогосподарської продукції.

Після 10 років стрімкого падіння обсяги виробництва молока збільшилися в 2001 році на 6%, а в 2002 році на 5%. Зростання виробництва обумовлено підвищенням продуктивності тварин та уповільненням зменшення поголів'я. Протягом 2000 - 2002 року частка корів, що належить приватному сектору, зросла з 1/2 до 2/3, в той час як частка молока, виробленого в приватному секторі, зросла з 65 до 75%.

Прибутковість молока тісно залежить від таких факторів як надлишкова пропозиція, монопсонія на місцевих ринках, що призводить до падіння цін. Протягом 1992-1993 років виробники молока отримували компенсацію за паливо та електроенергію та надбавку до цін. З 1998 року введено в дію механізм повернення ПДВ, як перерахування виробникам сум ПДВ за поставлену на переробні заводи продукцію. На найближчу перспективу значного зростання внутрішнього споживання молока не очікується (протягом 2001 споживання зросло на 4% і в 2002 році на 8,8%), а це може спровокувати зниження цін на молоко і тоді виробники будуть вимушені знизити витрати на виробництво продукції, або підвищити продуктивність корів для збільшення обсягів виробництва [13].

В період 2000-2001 року експорт молока подвоївся, а в 2002 році збільшився на 49%, проте він складає лише 2% від загального виробництва. На сьогоднішній день експорт сухого молока складає 41% від загального обсягу експорту молочних продуктів, масла - 28%, сиру – 15%. Основними імпортерами є Росія, Литва, Польща, Нідерланди.

Зниження прибутковості аграрного сектору, потрясіння на зерновому ринку знову загострюють актуальність питання щодо аграрної політики держави, а особливо в аспекті підтримки сільського господарства. Необхідність державної підтримки галузі незаперечна, адже вона виробляє 17% ВВП, зайнято 27% працездатного населення країни.

На аграрний сектор України покладаються великі надії, як потенційної світової житниці. Проте, в галузі існує цілий ряд проблем, головною з яких є низька продуктивність сільського господарства, що стає причиною збільшення собівартості продукції та зниження ефективності виробництва. Низька конкурентоспроможність національних виробників може спровокувати серію банкрутств при вступі до СОТ у результаті запровадження зниження митних тарифів на імпортні продукти харчування. Виникає також загроза від розширення ЄС і отримання Україною статусу країни-сусіда. Ці інтеграційні процеси породжують нові загрози, але також містять в собі великі можливості. Тому необхідне переосмислення аграрної політики України на відповідність її сучасним напрямкам світового розвитку.

Важливим є вивчення співвідношення основних принципів і норм САП ЄС, у зв'язку з розширенням території ЄС безпосередньо до кордонів з Україною, оскільки відмінності в аграрній політиці країн-сусідів можуть в майбутньому стати перешкодою щодо її інтеграції. Можливості та загрози від розширення кордонів ЄС до України можна розглянути в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Можливості та загрози для України від розширення кордонів ЄС та вступу до СОТ

Можливості	Загрози
1. Наближення споживачів ЄС до українських виробників як результат зниження транспортних витрат	1. Невідповідність національної продукції стандартам маркування, упаковки, ветеринарно-санітарним нормам якості харчових продуктів. Процес досягнення стандартів досить дорогий
2. Підвищення конкуренції стимулюватиме зростання ефективності виробництва. А сусідство з ЄС і вступ до СОТ сприятимуть підвищенню цін на продукцію сільського господарства, а це означає, що і його доходності	2. В результаті конкуренції в короткостроковому періоді прогнозується загострення проблем галузі та серія банкрутств неефективних підприємств, зростання рівня безробіття
3. Дешеві ресурси та робоча сила порівняно з ЄС стимулюватиме перенесення переробного виробництва на територію України, з використанням вітчизняної сировини	3. Невідповідність стандартам якості в Україні та в ЄС, що зведе нанівець переваги в транспортних витратах, дешевих ресурсах

Так, аграрна політика ЄС має властивість змінюватися з метою адаптації сільського господарства до умов світової господарської глобалізації. Однією з особливостей є скорочення державної допомоги з 2004 року на 3% щорічно, що призведе до економії державного бюджету ЄС на 1,5 млрд. євро (20%) до 2010 року.

Поряд з цим відбувається переорієнтація державної підтримки від субсидування, що пов'язано з обсягами виробництва до прямої підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Аграрна політика ЄС спрямована на підвищення ефективності виробництва: підприємства мають стати більш конкурентоспроможними, а продукція більш

якісною та екологічно чистою. Економічні можливості аграрного сектору використовуються не повністю, а заходи регулювання сільського господарства не дали очікуваного результату: конкурентоспроможності та ефективності господарювання для забезпечення внутрішнього ринку та використання експортного потенціалу.

Процес змін повинен полягати в поетапному здійсненні стратегічно зорієнтованої державної політики, ефективність якої буде визначатися:

- забезпеченням фізичного та економічного доступу вітчизняних споживачів до продукції сільського господарського виробництва;
- підвищенням продуктивності і ефективності сільськогосподарського виробництва;
- розвитком аграрного підприємництва та нових джерел несільськогосподарських доходів у сільській місцевості;
- підвищенням конкурентоспроможності аграрного сектора України та в створенні нових ринкових умов для вітчизняних товаровиробників;
- дієвістю експортного потенціалу та тривалістю процесу інтегрування в загальноєвропейську сільськогосподарську політику.

Тому Україні потрібна нова аграрна політика, завдання якої полягають в наступному:

- збільшенні надходження від сільського господарства, поступово знижуючи державні витрати на нього;
- підтримці агробізнесу та несільськогосподарських джерел доходів у сільській місцевості, розвитку сільських територій;
- орієнтації державної допомоги на:
- підвищення продуктивності праці;
- оновлення технологічної і технічної бази підприємств;
- стимулювання впровадження стандартів якості сільськогосподарської продукції з метою підвищення конкурентоспроможності.

Стратегічні орієнтири, інвестиційна та інноваційні моделі розвитку, створення структурної ефективності.

Основний акцент регіональної аграрної політики переноситься на створення сприятливих умов для розвитку сільськогосподарських

підприємств, їх структуризацію, оновлення матеріальної бази, збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції.

Вступ України до СОТ буде мати суттєвий вплив на ситуацію у агропромисловому секторі області. Основні завдання реформування визначені Програмою інтеграції України до ЄС, яка передбачає пряме впровадження міжнародних та європейських стандартів.

Враховуючи значний виробничий та людський потенціал пріоритетними залишаються такі галузі як рослинництво, тваринництво, харчова і переробна промисловість.

Пріоритетами аграрної політики в регіоні є:

- інноваційний напрямок перетворень за рахунок впровадження сучасних технологій, нових видів продукції та обладнання;
- широке залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- задіяння фінансових, енергетичних, матеріальних, науково-технічних та інших ресурсів для вирішення завдань агропромислового комплексу;
- розвиток експортного потенціалу;
- впровадження сертифікованих за європейськими стандартами ресурсозберігаючих виробництв, технологій та продукції;
- розширення кооперації малих та великих сільськогосподарських підприємств.

Пріоритетні напрямки розвитку сільського господарства

Глобалізація світової економіки та інноваційний характер її розвитку в сучасних умовах визначають необхідність відповідних змін у розвитку економіки України. Таким першочерговим завданням є трансформація моделі економічного зростання (перехід до інноваційного типу розвитку) і зміна характеру розвитку – з мобілізаційного на революційний з урахуванням глобальних змін на міжнародному ринку.

Інноваційний тип економіки передбачає визначення пріоритетів розвитку держави і регіонів, створення необхідних умов їх забезпечення – реформування відносин власності і системи управління в інноваційній сфері, стимулювання розвитку підприємництва, перехід до ринкового механізму регулювання економічних відносин. Не менш важливим завданням є всебічна активізація інноваційної діяльності на рівні окремих сільськогосподарських підприємств.

За міжнародними стандартами інновація – це кінцевий результат інноваційної діяльності, що знайшов втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності або в новому підході до соціальних послуг.

Негативною особливістю в Україні є недостатній рівень державної підтримки інноваційного розвитку аграрного сектора, хоча деякі кроки в цьому напрямку було здійснено. Свого часу було утворено Державний інноваційний фонд України, однак значної активізації інноваційної діяльності так і не сталося. Сучасний інвестиційний ринок України характеризується гострою нестачею фінансових ресурсів і відсутністю практичного досвіду ефективного застосування відомих у світовій практиці методів фінансування інновацій.

В більшості країн світу основними джерелами фінансування інноваційної діяльності є бюджетні кошти і прибуток. В Україні розраховувати на значне бюджетне фінансування інноваційної діяльності не доводиться. Державні кошти використовуються в основному на фінансування фундаментальних наукових досліджень, державних наукових програм з пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, на дотації науково-дослідним організаціям та вищим навчальним закладам, а також на матеріальну підтримку наукових працівників, включаючи стипендії видатним вченим, докторам, аспірантам тощо.

Вихід сільськогосподарських товаровиробників області на відповідний рівень якості і конкурентоспроможності продукції, нарощування експортного потенціалу неможливий без розробки та впровадження новітніх технологій, освоєння на їх базі виробництва принципово нових видів наукоємної продукції.

Перспективними напрямками інноваційного розвитку в регіоні можуть бути наступні:

Створення лізингових компаній.

Створення технопаркових структур – об'єднань підприємств, що розробляють, виробляють і реалізують інноваційні продукти. В Івано-Франківську створений технопарк при Національному технічному університеті нафти і газу.

Створення бази даних підприємств агропромислового комплексу.

Фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової та митної політики у сфері інноваційної діяльності.

Забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності. Залучення до розробки та впровадження інноваційних проектів студентства та науково-викладацького складу.

Підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

3.5. Вплив галузей тваринництва та рослинництва на розвиток сільських територій

Роль держави у регулюванні соціально-економічних і організаційно-технологічних процесів у перехідний період до ринку залишається значно вищою, ніж в умовах діяльності розвинутої ринкової економіки. Це пояснюється тим, що на перехідному етапі в агропромисловому комплексі ще до кінця не сформовані необхідні умови здійснення широкої підприємницької діяльності, не створена інфраструктура ринкового середовища. Треба зазначити, що процес розв'язання проблеми участі держави у розвитку відтворення суспільного виробництва в умовах переходу до ринку має етапний характер. Адже на початку формування концептуальних підходів щодо напрямів і сутності здійснення аграрної реформи в Україні серед певної частин фахівців економічного й правового профілю з'явилися твердження про найвищу готовність, серед інших галузей народногосподарського комплексу, агропромислового виробництва країни до освоєння ринкових відносин практично без участі державної підтримки. Проте розвиток аграрного виробництва вже на початковій стадії здійснення глибоких соціально-економічних перетворень переконливо довів, що без активної цілеспрямованої участі держави освоєння ринкових відносин стало не тільки безперспективним, а й практично нереальним.

Внаслідок значного диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію і цін на ресурси, що споживаються сільським господарством, відсутності достатніх можливостей для фінансування виробництва, непослідовності в проведенні аграрної політики в країні, відсутності державного впливу на ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції та необхідної підтримки галузі з боку держави

сільськогосподарські підприємства часто не в змозі забезпечити навіть простого процесу відтворення, а більшість із них знаходиться на межі банкрутства.

Через незадовільний економічний стан сільськогосподарське виробництво не має інвестиційної та інноваційної привабливості, зовнішній приплив капіталу сюди практично відсутній. Так, із 4,4 млрд.дол. США прямих іноземних інвестицій, що надійшли на початок 2002 року в економіку України за роки її незалежності, на сільське господарство припадає лише 1,9% і це при тому, що в галузі створюється 16% усієї валової доданої вартості.

Нині аграрний сектор залишився без необхідних обігових коштів, у галузі відбувається активний процес деіндустріалізації виробництва, руйнування матеріально-технічної бази села. Більше як у два рази скоротився парк наявної сільськогосподарської техніки, який на 85% складається з машин, що вже вичерпали свій ресурс, а щорічне зношення основних технічних засобів майже в 10 разів перевищує їх оновлення.

Вкрай складною залишається соціально-економічна ситуація на селі. Тут має місце значне безробіття. В сільськогосподарських підприємствах найнижча середньомісячна заробітна плата, яка становить лише половину середньої заробітної плати працівників, зайнятих у народному господарстві країни, практично припинене фінансування розвитку соціальної інфраструктури села, багато сіл деградує і в них не відбувається само відтворення населення.

Сучасний стан галузі тваринництва зумовлений негативними наслідками минулих років. Протягом 1991–2004 років чисельність великої рогатої худоби скоротилась у 3,5 раза, в тому числі корів – у 2,1 раза, свиней – у 3 рази, овець і кіз – у 4,5 раза, птиці – у 1,6 раза. Валове виробництво м'яса зменшилося у 2,7 раза, молока – у 1,8 раза, яєць – на 27 відсотків.

За вказаний період в особистих селянських господарствах реалізація на забій худоби і птиці зменшилась майже на 100 тис. тонн. Разом з тим виробництво молока збільшилось на 5,4 млн. тонн (у 1,9 раза), яєць – на 263 млн. штук (на 4%), але цей приріст не компенсував спад виробництва в сільськогосподарських підприємствах (відповідно на 16,1 млн. тонн і на 4,6 млрд. штук). Внаслідок цього

споживання м'яса і м'ясопродуктів однією особою зменшилося від 68,2 кг у 1990 році до 38,5 кг у 2004 році (у 1,8 раза), молока і молокопродуктів – від 373 до 228 кг (на 39%), яєць – від 272 до 228 штук (на 16%).

Однією із головних причин цього є те, що галузь не отримує належної державної підтримки, як в інших країнах світу. Так, у Німеччині на корову з приплодом виплачується по 200 євро на голову, на кожну свиню – 19, коня – 50 євро на голову в рік. Тому український товаровиробник не може скласти конкуренцію європейським сусідам.

Значною мірою складна ситуація в галузі зумовлена збитковістю виробництва всіх видів тваринницької продукції, насамперед через несприятливу цінову ситуацію на ринку продукції тваринництва, та відсутністю ефективного економічного механізму підтримки галузі. Так, впродовж 1996-2004 років від реалізації тваринницької продукції отримано майже 16 млрд. грн. збитків, оскільки закупівельні ціни на неї були у півтора – два рази меншими, ніж витрати на її виробництво.

Ринок продукції тваринництва характеризується незбалансованістю попиту і пропозиції, низьким рівнем внутрішнього споживання, а також недостатньо розвинутою ринковою інфраструктурою. Товарообмін здійснюється в основному за допомогою посередників, які у сфері збуту продукції залишають значну частину прибутку, створеного в процесі виробництва.

На розвиток тваринництва і в цілому АПК може вплинути епідемія пташиного грипу в окремих країнах світу, що спровокує зниження пропозиції м'яса птиці на внутрішньому ринку та негативно впливатиме, в першу чергу, на роботу переробних підприємств.

Разом з тим у поточному році, завдяки здійсненню організаційних заходів і збільшенню видатків державного бюджету на підтримку тваринництва, в галузі спостерігаються позитивні зрушення. Протягом січня-жовтня 2005 року чисельність поголів'я великої рогатої худоби в Україні зросла на 135 тис. голів, свиней – на 902 тис. голів, овець і кіз – на 100 тис. голів, птиці всіх видів – на 37 млн. голів.

Правильність взятого Урядом курсу на розвиток великотоварного тваринництва підтверджують результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств, де обсяги виробництва м'яса порівняно з аналогічним періодом минулого року збільшились на 11%,

молока – на 2% і яєць – на 15 відсотків. За умови здійснення ефективних заходів щодо підтримки виробництва продукції тваринництва, в тому числі за рахунок доплат і дотацій з державного бюджету, прогнозується забезпечення попиту внутрішнього ринку за рахунок власного виробництва.

Виробництво м'яса в живій вазі в нинішньому році очікується на рівні 2,4 млн. тонн (+5 тис. тонн до минулого року), молока – 13,8 млн. тонн (+13 тис. тонн до минулого року), яєць – 12,9 млрд. штук (+1 млрд. штук до минулого року).

Заходи, що передбачаються для поліпшення ситуації в тваринництві та на ринку продукції тваринного походження:

- запровадження у повному обсязі бюджетних тваринницьких дотацій, передбачених Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України";
- надання довгострокових пільгових кредитів;
- продовження терміну виплати дотацій з податку на додану вартість за продане переробним підприємствам молоко та м'ясо в живій вазі;
- прискорення затвердження Кабінетом Міністрів України Державної програми створення сприятливих умов для стабілізації та розвитку тваринництва на період до 2010 року.

Міністерство активно співпрацює з Комітетами Верховної Ради України з метою прискорення прийняття Закону України "Про м'ясо та м'ясні продукти".

Ніяк не може вийти із затяжної кризи тваринництво, яке за останні вісім років ще ні разу не було прибутковим. Найзбитковішим видом діяльності в сільськогосподарських підприємствах є виробництво молока та м'яса в живій масі, рівень рентабельності яких у 1997-2000 роках доходив у середньому по країні до мінус 48% і нижче. Навіть у 2001 році, найбільш сприятливому для тваринництва в ціновому відношенні, збитки від виробництва м'яса великої рогатої худоби становили 21,3 коп. на гривню витрат, а від виробництва м'яса свиней – 7,2 коп. Починаючи з другого півріччя 2002 року, коли відбулося різке зниження цін на молоко та м'ясо в живій масі, ситуація в галузі знову значно погіршилася і продовжує залишатися такою й тепер. Стан справ у тваринництві в 2003-2004 роках ускладнюється

великим недобором урожаю зернових культур, дефіцитом кормів і значним ростом цін на фуражне зерно.

Через велику збитковість виробництва продукції в Україні невпинно зменшується поголів'я тварин, зокрема свиней (таблиця 3.5). Дослідження показують, що в 2004 році порівняно з 1990 роком поголів'я свиней скоротилося з 19,4 млн. голів до 6,5 млн. голів, або в 3 рази. При цьому світове виробництво збільшилося на 10,6 %. Однією з головних причин цього є те, що галузь не отримує належної державної підтримки, як в інших країнах світу. Так, у Німеччині на кожну свиню виплачується по 19 євро. Тому український товаровиробник не може скласти конкуренцію європейським сусідам.

Таблиця 3.5

Структура поголів'я свиней на кінець року (мільйонів голів)

	Роки				2004 р. в % до 1990 р.
	1990	2000	2002	2004	
Україна	19,4	7,7	9,2	6,5	33,5
Весь світ	856,6	906,1	943,4	947,8	110,6
Україна до всього світу (%)	2,3	0,8	1,0	0,7	30,4

Політика реформ в агропромисловому комплексі яка була направлена на підтримку дрібнотоварного виробництва і фермерства не сприяла забезпеченню виробництва необхідної кількості свинини і забезпечення сировиною м'ясопереробну галузь. 65% поголів'я яке знаходиться у селянина на подвір'ї не задовольняє по об'ємах внутрішній попит але і по якості сировини, що ускладнює промислову переробку. Фермери не хочуть займатися відгодівлею тварин тому, що ця сфера дуже затратна і потребує значних капітальних вкладень. А тому їхня доля в загальному обсязі м'ясної сировини становить всього 0,2%.

В 1991 році нараховувалося 23,6 млн. голів великої рогатої худоби і 19,5 млн. свиней, 95% яких відгодовували на великих механізованих комплексах. При цьому кожний рік забивали 7-7,5 млн. голів, виробляючи 2 млн. тонн м'яса і 750 тонн ковбас. Сьогодні із великих м'ясокомбінатів працює лише половина. При цьому значно зменшилися об'єми виробництва. В минулому році вироблено всього 450 тис. тонн промислового м'яса і біля 500 тонн ковбас.

В радянські часи, коли агропромисловий комплекс повністю забезпечували повною кількістю фінансових ресурсів технікою, паливно-мастильними матеріалами, насінням ми не зуміли вийти на фізіологічну норму споживання м'яса – 80-82 кг на душу населення. Найбільше чого змогла досягти Україна, – це 72 кг. Тоді як по союзу цей показник складав 68 кг. В теперішній час Україна виробляє 32 кг, хоча планували в минулому році вийти на рівень 41 кг. На відміну від Європейської системи підрахунків ми враховує м'ясо і субпродукти другої категорії, а також жири.

Якщо б свинина вироблялася в необхідній кількості то це означає що середній статистичний українець може спожити ще півсотні кілограмів яких не вистачає до фізіологічної норми. Але продукти харчування складають майже половину всіх сімейних витрат, тоді як у розвинених країнах біля 10%. При цьому на м'ясні продукти українці витрачають майже половину коштів які витрачаються на продукти харчування [1].

М'ясо-переробна промисловість знаходиться в прямій залежності від ринку м'яса. Керівники свиновідгодівельних комплексів звинувачують м'ясо переробну промисловість в тому що вони навмисно затримують прийом сировини на переробку. В результаті чого 40 тис. голів свиней знаходяться на тимчасовому утриманні. Готова продукція знаходиться на складах м'ясо переробних підприємств, а торгівля не встигає її реалізувати із за відсутності необхідної кількості грошей у населення. Для того щоб населення змогло спожити навіть 32 кг на одну людину, то необхідно виділити 23,5 млрд. грн. додаткових коштів. В теперішній час цей ресурс доповнюють за рахунок імпорту біля півмільйона тонн м'яса.

За розрахунками імпортне м'ясо стає конкурентноздатне у порівнянні з нашим при граничній ставці 0,2 євро за кілограм плюс податок на додану вартість. Його загальна ціна перевищує ціну українського м'яса на 5-10%. Але на заході займаються технічним переозброєнням галузі в чому, керівництво тих країн всіляко допомагає товаровиробникам. 600 млн. грн. які щорічно виділяють із державного бюджету на підтримку тваринництва ніколи не покращить цю ситуацію.

Необхідно підтримувати вітчизняного товаровиробника, але при цьому необхідно збільшити середній рівень заробітної плати в

свинарстві. Людину необхідно забезпечити роботою з таким рівнем заробітної плати, щоб вона мала можливість купити біля 80 кг м'яса в рік. З урахування цієї стратегії розвитку необхідно утримувати на інтенсивній відгодівлі близько 4 млн. голів свиней, які через 6-8 місяців будуть готові для забою.

Тільки при такому розкладі ми отримаємо збалансований ринок м'яса: третя частина – свинина, телятина – 30% і курятина також 30%. Але для цього держава повинна забезпечити близько 70 млрд. грн. капітальних вкладень. Що дасть змогу забезпечити високо інтенсивне виробництво по передовим технологіям, випускати продукцію високих стандартів при цьому заощаджуючи ресурси.

Для того, щоб вивести продукцію на експорт необхідно в десяти областях створити акредитовані по європейському стандарту ветеринарні лабораторії, ціна однієї становить близько 10 млн. грн. В Україні створена лише одна центральна лабораторія на кошти проекту технічної допомоги. Без цього інструментарію все наше м'ясо, хоча воно матиме високу якість, закордон не потрапить [5].

В рамках співробітництва з Європейським Союзом не слід забувати про його квоти. Надлишки сільськогосподарської продукції можуть іти на експорт або ж вони залишаються по за законом. Наприклад після вступу до ЄС в Естонії кількість сільськогосподарських працівників зменшилась на 30%. В Литві кількість зайнятих в агропромисловому виробництві скоротилась з 23,8 до 17,5%. Враховуючи що зайнятість в сільському господарстві США складає 0,7%, а виробництво на одного працівника складає 50 тис. доларів, то Україна повинна забезпечити необхідний рівень зайнятості сільського населення на найближчу перспективу. У нас майже третя частина працездатного населення зайнята в аграрному секторі, а виробництво на одну людину складає майже 1 тис. доларів. Щоб зрівнятися з американськими фермерами по продуктивності праці нам необхідно працювати у 50 разів краще.

В разі вступу України до Світової організації торгівлі перед країною відкриваються широкі можливості для експорту м'яса, тому що наше м'ясо має неперевершений смак і вироблене із екологічно чистих кормів. Для України найбільш цікавим може бути досвід країн Центральної Європейської ініціативи, де в свинарстві найбільші

досягнення мають Австрія, Італія, Македонія, Угорщина. Учасниками Австрійського кластеру свинарства є Віденський Університет, такі компанії як Voest Alpine, Pioneer, Raiffeisen Bank, та інші. Крім фермерського органічного агровиробництва ланками кластеру свинарства є: оптова та роздрібна торгівля, наукові та освітні заклади, ресторанний бізнес, ветеринарні установи та інші [2]. Досить специфічними є розвиток Італійського кластеру свинарства в провінції Парма, де існує спеціальна технологія розведення свиней, їх забій та метод збереження готової продукції – свинячі стегна Parma. Загальне виробництво свинини в Італії у 2002р. досягало 1млн. тонн, з яких 79 500 тонн складала продукція кластеру Парма – дуже коштовного свинячого стегна “Parma-Ham”. На експорт пішло лише 17,8% виробництва цього свинячого стегна кластеру Парма (14,4 тис. тонн), за що було більш 600 млн. євро. По цій продукції свинарства Італії не має конкурентів і дуже суворо захищає свої права. В основі роботи кластеру є захист інтересів виробників – фермерів Парми. Згідно із законами Італії мають суворо використовуватись традиційні методи і стандарти свинарства: на забій має іти свиня вагою не менше 160 кг і вирощуватись протягом не менше 9 місяців на певних визначених фермах. За весь період відгодівлі свині мають провести не менше 4 місяців в Північно-Центральній Італії. До району кормів входять: кукурудза, ячмінь та інші зернові, і що найважливіше – сир „Парміджано”, що надає свинині високих смакових якостей.

Наведений приклад – це не обов’язковий зразок для наслідування, а лише свідчення великих можливостей кластерів свинарства для виготовлення високоякісної готової продукції, на яку є національний та світовий попит.

На основі розрахунків фахівців, будівництво датського свиногокомплексу „під ключ” на 30 тисяч голів обійдеться в 35-37 млн.грн. Будівництво або реконструкція існуючих комплексів буде коштувати значно дешевше. Україні необхідно враховувати передовий досвід інших країн. Успіхи Данії в аграрній сфері досить суттєві: на території розміром як дві наші області вони утримують 25 млн свиней, при цьому зберігаючи чистоту навколишнього середовища. Законодавство потребує додержуватись гармонічного співвідношення між поголів’ям і розміром фермерського земельного наділу. В Данії

немає тваринницьких комплексів-гігантів, на забій можна виростити не більше 30 свиней на гектар. Але це не завадило Данії вийти в світові лідери по експорту свинини. Якщо сто років тому назад бикон країни вперше спожили британці, то нині майже 90% продукції вивозиться в Європейський Союз (ЄС) та інші країни, що складає близько 6% експортного потенціалу. Незважаючи на те, що в них немає державної програми, фінансової підтримки, виробників та експортерів свинини, яку відмінили після вступу до ЄС. Діють тільки схеми загальної підтримки сільського господарства, які поширені в країнах ЄС.

Виробники свинини Данії об'єдналися в багатопрофільні кооперативи, які забивають, переробляють і реалізують більше 90 % поголів'я. На кооперативній основі функціонують і крупні забійні концерни Danish Crown і TiCan. А тому у фермера не виникає ніяких питань, як, куди і за якою ціною збувати вирощену продукцію. В свою чергу кооперативним переробним підприємствам не приходится витрачати час на пошуки сировини [3].

В Україні також є певні досягнення в галузі свинарства. Ще не виродилися племінні породи вітчизняних селекціонерів: велика біла, миргородська, полтавська м'ясна, червоно-поясна та інші. Хоча зараз, коли галузь є збитковою, вона практично не розгубила арсенал методів, які використовують країни з розвинутим свинарством. 500 і більше племінних заводів і репродукторів розводять більше десятка вітчизняних і добре адаптованих, раніше завезених імпортних порід свиней. Тобто є всі можливості наповнювати комплекси власними племінними ресурсами.

Слід зазначити, що після прийняття „Програми розвитку свинарства України до 2010 року”, яка передбачає довести виробництво свинини в забійній вазі до 1,5 млн. тонн і розвиток селекції, впровадження Закону України „Про загальнодержавну програму селекції в тваринництві до 2010 року”.

Необхідно забезпечити галузь свинарства кормами. Від їх повноцінності і технології відкорму на 70% залежить продуктивність свиней. Раніше Україна виробляла близько 20 млн. тон кормів, нині лише – 1млн. тон кормів [4].

Працюючи на межі збитковості сільськогосподарське виробництво, і особливо тваринництво, на сучасному етапі розвиватися

за рахунок власних ресурсів не в змозі. По-перше, це пов'язано з низькою купівельною спроможністю населення, що практично унеможлиблює суттєве підвищення цін на такі найважливіші продукти харчування як молоко, м'ясо та ін. По-друге, аграрний сектор економіки забезпечений нині основними сільськогосподарськими машинами менше, ніж на 50%, не говорячи про інші засоби виробництва.

Для забезпечення виробництва продукції свинарства у живій масі на рівні 1558,6 тис тонн у 2010 році може відбутися за рахунок: реконструкції старих і нових комплексів з відгодівлею 10-24 тис. голів за рік; залучення вітчизняних і зарубіжних інвесторів; компенсації процентної ставки за користування кредитами за рахунок державного бюджету; підтримки поголів'я свиноматок по 200 грн. у 2006 році на голову і 150 грн. у 2010 році; підтримки виробництва продукції (288 млн.грн. у 2006 році та 220 млн.грн. у 2010 році); підтримки селекції і розведення (по 100 млн.грн. щорічно).

Отже, для розв'язання існуючої проблеми державної підтримки сільськогосподарського виробництва, збереження тваринницької галузі, зокрема свинарства, в Україні поряд із здійсненням інших заходів, на наш погляд, необхідно: 1) запровадження у повному обсязі бюджетних тваринницьких дотацій, передбачених Законом України „Про державну підтримку сільського господарства України”; 2) надання довгострокових пільгових кредитів; 3) продовження терміну виплати дотацій з податку на додану вартість за продане переробним підприємствам м'ясо в живій вазі; 4) збалансованість співвідношення попиту та пропозиції на ринку м'яса свинини.

Відсутність послідовної, чітко виваженої, науково обґрунтованої державної аграрної політики, напрямів і механізмів її практичної реалізації стала однією з головних причин демографічної кризи, соціально-економічного занепаду села та погіршення стану в рослинницькій галузі. Основною проблемою погіршення розвитку і спаду виробництва в галузі рослинництва є зниження ефективності, відсутність системності та недостатність державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, поглиблення диспаритету цін на продукцію сільського господарства та вхідні ресурси, низький рівень доходів сільського населення і, відповідно, низька купівельна спроможність населення країни.

Виробництво продукції рослинництва та регуляторні дії держави є нагальною потребою у реформуванні цієї галузі з метою набуття сталого розвитку аграрної сфери в період загострення міжнародної конкурентної боротьби за ринок збуту агропродовольчої продукції.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в державі, в попередньому році вдалося зібрати понад 38 млн. тонн зерна, у тому числі 19,0 млн. тонн пшениці, близько 7,0 млн. тонн кукурудзи на зерно. У господарствах населення вироблено 9 млн. зерна, в тому числі 3,5 млн. тонн пшениці та 3 млн. тонн кукурудзи. Таким чином, загальна пропозиція зерна в 2005 році з перехідними запасами попереднього року становить 42,6 млн. тонн.

За даними Держкомстату України станом на 1 листопада 2005 року в сільгосп підприємствах та підприємствах, що займаються його зберіганням і переробкою, знаходилося 17,2 млн. тонн зерна, що на 16% перевищує показники минулого року, в тому числі запаси пшениці (8,2 млн. тонн) більші від минулорічних на 12 відсотків.

З метою забезпечення продовольчої безпеки держави, відповідно до завдань Кабінету Міністрів України, сформовано державні ресурси продовольчого зерна обсягом 3,5 млн. тонн, у тому числі Державним матеріальним резервом – 1,2 млн. тонн, регіональними ресурсами – 2,0 млн. тонн, ДАК „Хліб України” – 0,3 тис. тонн.

Створеним улітку 2005 року Аграрним фондом надано бюджетних позик під заставу зерна на загальну кількість 622 тис. тонн. Крім того, організовані інтервенційні закупівлі продовольчого зерна Аграрним фондом для потреб державного продовольчого резерву. Станом на 30 листопада 2005 року закуплено понад 30 тис. тонн зерна.

Закономірну тривогу всіх викликає стан озимих, які минулого року доводилося сіяти за екстремальних умов. За 123 років метеоспостережень не було подібної посухи в Україні. І все таки маємо близько 6 млн. га озимого клину, що становить 93% до прогнозованого, сходи отримані на 87%, з них у доброму стані – 27%, у задовільному – 32 відсотка.

Зібрано близько 5 млн. тонн соняшнику, або на 1,8 млн. тонн більше в 2005 році, ніж в 2004 році. Це, до речі, третій показник у світі. Україна займала провідне місце у світі за площами посіву цукрових буряків (1,6 млн. гектарів) та у виробництві цукру (понад 5 млн. тонн),

частка якого у світових обсягах становила 10%, а країна входила до числа перших світових його експортерів. Проте протягом останніх років обсяги виробництва цукрових буряків та цукру зменшились більш як утричі, втрачено зовнішні ринки збуту. Переробка цукрових буряків завершується. З цього річного врожаю буде отримано 1,9 млн. тонн цукру, що на 7% більше ніж торік. Маємо понад 300 тис. тонн ріпаку, або 2,5 рази більше, ніж минулого року [1].

Площі під цією культурою розширено. Так, у цьому році посіяно 400 тис. гектарів озимого ріпаку, з урахування посівів ярового ріпаку (330 тис. га) загальна площа становитиме 730 тис. гектарів, що у 3,6 рази більше проти 2005 року. Це дає змогу вирішити питання забезпечення сировиною перших двох вітчизняних заводів з виробництва біодизелю, що дасть змогу розпочати реалізацію плану наповнення ринку порівняно дешевшими альтернативними видами палива. Заводи передбачається побудувати у Сумській та Житомирській областях.

Валовий збір картоплі становить 19,3 млн. тонн, що на 1,4 млн. тонн, або 7%, менше ніж торік. Овочів вирощено 6,7 тис. тонн, або 105,3% до рівня 2004 року. Зросло виробництво овочів в особистих господарствах населення – від 26,9% у 1990 році до 81,4% у 2005 році, картоплі – відповідно від 28% до 97%, що призвело до зниження технологічного рівня виробництва, погіршення фітосанітарного стану посівів, втрати організованого ринку та первинної бази для переробної промисловості.

За останні роки стабілізувалися валові збори плодів і винограду, що пов'язано із впровадженням у виробництво інтенсивних технологій, поліпшення сортового складу плодово-ягідних культур і винограду і, як наслідок, підвищенням їхньої продуктивності [6]. Уже дають віддачу насадження, закладені за рахунок коштів одиниці збору. Так, у 2005 році валовий збір плодів і ягід досяг 162,7 тис. тонн (у 2004 році – 160,4 тис. тонн), винограду – 245 тис. тонн, що на 205 більше, ніж торік. Багато проблем у виноробстві, з яких одна з найскладніших – боротьба з фальсифікацією винопродукції. На ринку вина України з'явилося так зване „порошкове вино” та вина, отримані з екстрактів вичавок, – продукції вторинного виноробства з додаванням цукру.

Слід зазначити, що загальна вартість продукції, яка виробляється в аграрному секторі в 15-ти країнах-членах, наразі складає біля

€ 285 млрд. на рік. Франція є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції в ЄС і її частка дорівнює 23 відсоткам, друге місце посідають Німеччина та Італія (обидві країни виробляють по 15% від загального об'єму), а також Іспанія (12%). Частка інших країн-членів ЄС-15 складає 4% і менше [2].

В цілому, загальний об'єм сільськогосподарської продукції, що виробляється у 15-ти країнах-членах ЄС, складається із рослинницької та тваринницької продукції у рівних частках. Час від часу трапляються відхилення у цьому співвідношенні, однак, вони є незначними. Із вступом до ЄС десяти нових країн, вартість сільськогосподарської продукції у ЄС-25 зросла, за оцінками, до € 300 млрд. у приблизних підрахунках. Таке збільшення не є суттєвим (близько 6%) та свідчить про вельми низьку інтенсивність та рентабельність сільського господарства у нових країнах-членах.

Таблиця 3.6

**Частка продукції рослинництва у загальній вартості
сільськогосподарського виробництва (ЄС-15)**

Продукція рослинництва	ЄС-15: % частка від загальної вартості аграрної продукції
Зернові	13
Кормові культури	6
Овочі	8
Квіти та саджанці	6
Фрукти	6
Вино, оливкова олія, інші продукти рослинництва	8 (загалом)
Олійні культури, цукровий буряк, картопля	2 (в середньому по кожній позиції)
Загалом	53

Дані таблиці 3.6 показують, що серед продукції рослинництва основне місце належить зерновим (13%), друге місце посідають кормові культури, фрукти та овочі, квіти та саджанці, вартість яких становить, в середньому від 6 до 8% від загальної вартості сільськогосподарської продукції. Всі інші товарні групи, в середньому, складають біля 2 відсотків від загальної вартості аграрної продукції (включаючи цукровий буряк).

В останні роки різко скоротилися обсяги робіт із відтворення, підвищення родючості та охорони ґрунтів. На третину скоротилися площі, на яких вносяться мінеральні добрива [4]. Якщо в 1990 році на 1 гектар ріллі було внесено 141 кілограм поживних речовин, то в 2004-му лише 29 кілограмів. Для порівняння: у світі в середньому вноситься 100-103 кг/га. Зокрема, в Нідерландах – 520, Великобританії – 346, в Японії – 319 кг/га. До критичної межі знизилася внесення органічних добрив. При науково обґрунтованій нормі 9-12 т/га фактично вноситься в 11 разів менше – 0,8 т/га. Щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів становлять 11-12 млн. тонн, а це 3-4 млрд. грн. збитків.

Проведення докорінного поліпшення земель, впровадження контурно-меліоративної системи, переведення площ ріллі, розміщених на низько продуктивних землях (8 млн. га) в кормові угіддя та ліси. Забезпечення впровадження ресурсозберігаючих та еколого безпечних інтенсивних технологій. Для цього необхідна щорічна державна підтримка витрат докорінного поліпшення земель (700 млн. грн.), консервація земель (800 млн. грн.), підтримка сільськогосподарського виробництва в середніх умовах (1750 млн. грн.) [5].

Для поліпшення стану галузі рослинництва Міністерством запропоновано наступні заходи: а) на 2006 рік передбачити видатки на часткову компенсацію за посіяні ярі, озимі зернові культури, ріпак та сою за інтенсивними технологіями в сумі 1,9 млрд. гривень. За попередніми розрахунками часткова компенсація за 1 гектар посіяних озимих зернових культур становитиме 200 грн., ярих зернових, сої та ріпаку – 150 гривень; б) виділити з державного бюджету 100 млн. грн. на державну підтримку селекції в рослинництві. Запровадження нових сортів забезпечить додатковий збір на кожному гектарі 2- 3 ц\ га зерна, 1,5-2 ц/ га соняшнику, 15- 20 ц/ га картоплі та 20-30 ц/ га цукрових буряків; в) внести зміни до закону України „Про плату за землю” в частині удосконалення механізму розподілів коштів з тим, щоб не менше 30% спрямовувати на проведення робіт, пов’язаних з охороною земель сільськогосподарського призначення.

Необхідна чітка цілеспрямована державна політика по залученню інвестицій в галузі рослинництва. Визначення продуктів, що сприяють збільшенню валової продукції, трудової зайнятості селян, які

забезпечать найвищу ефективність використання землі та сприятимуть розвитку переробної промисловості, матимуть перспективу на світовому ринку, що дозволить визначити пріоритети галузі рослинництва, та розробити стратегію реструктуризації цієї галузі [3].

З даних таблиці 3.7 видно, що для забезпечення ефективного розвитку галузі рослинництва на період до 2010 року необхідно 177357 млн. грн. Потреба в інвестиціях для розвитку зернових культур повинна збільшитися більше ніж у 3 рази, для вирощування цукрових буряків – у 3,5 рази, соняшнику – більше ніж у 1,5 рази.

Таблиця 3.7

Потреба інвестицій в основний капітал для розвитку галузі рослинництва на 2006-2010 рр., млн. грн. (усі категорії господарств)

Культури та види продукції	Роки					Всього за 2006-2010рр.
	2006	2007	2008	2009	2010	
Зерно	8590	11320	14944	19765	26200	90819
Цукрові буряки	1148	1574	2158	2960	4063	11903
Соняшник	402	426	460	510	579	2377
Льон	104	137	182	240	318	981
Інші технічні (ріпак, соя, інші)	683	881	1135	1464	1887	6051
Овочі	456	598	796	1070	1451	4371
Картопля	722	885	1085	1329	1629	5650
Кормові сіяні	6559	8150	10162	12707	15927	53504
Природні угіддя	448	495	547	605	671	2766
Плоди та ягоди	1156	1342	1559	1881	2104	7972
Виноград	193	188	184	179	175	919
Хміль	8	8	9	10	10	45
Рослинництво	20468	26004	33220	42651	55014	177357

При вирощуванні зернових до 2010 року зменшення посівних площ до 11500 тис. га, підвищення урожайності до 43,5 ц/га, за рахунок чого збільшення виробництва продукції до 50 млн. тонн (проти 33 млн. тонн за 2000- 2004 рр. і 41,8 – за 2004 р.) та збільшення валової доданої вартості (оплата праці і прибуток) з 3,7 млрд. грн. (у 2004 р.) до 8,7 млрд. грн. (у 2010р.).

Для досягнення даних показників пропонуються наступні види державної підтримки:

- державна підтримка селекції (500 млн.грн.) та часткова диференційована компенсація закупки сільгоспвиробниками насіння еліти (350 млн.грн.) та 1-ї репродукції (180 млн.грн.) щорічно до 2010 року;

- компенсація затрат на добрива (по 100 тис.грн.);
- підтримка розвитку матеріально-технічної бази;
- диверсифікація виробництва (продовольча кукурудза, кормова озима пшениця та ін.) і переробки (біопаливо, сировина для промисловості);

- надання більшого значення виробництву зерна для тваринництва, що забезпечить проблеми розвитку тваринництва;

- інвестиції в транспортну інфраструктуру.

Посіви цукрових буряків необхідно розмістити на площі 900 тис. га, на придатних для вирощування ґрунтах, підвищити урожайність до 400 ц/га проти відповідно 696 тис. га і 238 ц/га у 2004 році, збільшити виробництво продукції до 36000 тис. т. (2004 р. – 16600,4 тис.т.) та зміна валової доданої вартості з нуля млн.грн. у 2004 р. до 865 млн.грн. у 2010 р.

Для досягнення даних показників пропонуються наступні види державної підтримки:

- оптимізація територіального розміщення та стимулювання інтенсивного виробництва (43 грн.(2006 р.) – 20 грн.(2010 р.) дотації за тону при урожайності більше 350 (2006 р.) і 400 (2010 р.) ц/га і за рекомендованого територіального розміщення) на ґрунтах, придатних для вирощування цієї культури (690 млн.грн. у 2006 р., 290 млн.грн. у 2010 р.);

- компенсація затрат на добрива по 100 млн.грн. на рік;

- підтримка селекції і насінництва (по 50 млн.грн. за рік).

При вирощуванні картоплі до 2010 року зменшення посівних площ до 1400 тис. га проти 1556,4 у 2004 році, підвищення урожайності до 150 ц/га проти 133, за рахунок чого збільшення виробництва продукції до 21025 тис.т. (2004 р. – 20754, 8 тис.т.) та підвищення валової доданої вартості з нуля млн.грн. у 2004 р. до 1997 млн. грн. у 2010 р.

Для досягнення даних показників необхідно виконати наступні види державної підтримки:

- стимулювання товарного виробництва картоплі, яка відповідає стандартам торгівлі та переробки;

- стимулювання селекції картоплі в насінневих господарствах (40 млн.грн.);

- часткова компенсація товаровиробникам та господарствам населення, що займаються товарним виробництвом, витрат на закупівлю сортового насіння 65 млн.грн. (2006 р.), 50 млн.грн. (2010 р.).

При вирощуванні соняшника, враховуючи те, що ця культура виснажує ґрунт, накопичує хвороби, до 2010 року потрібно зменшити посівні площі до 2000 тис.га проти 3427 у 2004 р., підвищити урожайність з 8,9 до 17,5 ц/га, валовий збір з 3015 до 3500 тис. т., а валової доданої вартості з 712 млн.грн. до 903 млн.грн.

Для досягнення даних показників пропонуються наступні заходи:

- інтенсифікація виробництва;

- підтримка селекції вітчизняних конкурентоспроможних сортів та насінництва (по 25 млн.грн. щорічно по 2010 рік).

Виходячи з цього, для покращення розвитку галузі рослинництва в перспективі необхідно здійснити: комплексну державну підтримку розвитку галузі; використання інтенсивних технологій при вирощуванні сільськогосподарських культур; покращення інвестиційного клімату; впровадження нових сортів культур, а також покращення селекційної роботи; створення умов для виробництва конкурентоспроможної продукції для виходу на світовий та європейський ринки.

РОЗДІЛ 4. МОНІТОРИНГ СТАНУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

4.1. Особливості розвитку сільських територій в природнокліматичній зоні Полісся

Дослідимо теоретико-методологічні принципи та організаційно – економічний механізм розвитку сільських територій в природно – кліматичній зоні Полісся. Враховуючи досвід європейського союзу з розвитку сільського господарства та сільської місцевості виникає необхідність більш детальної науково – прикладної вивченості категорій сільська територія та сільська місцевість. Розглянемо структурну побудову, місце і роль у розвитку сучасних аграрних відносин, у сільському і сільськогосподарському загалом бутті, захисті і збереженні духовних, культурних та інших надбань села, охороні довкілля, а також відродження і забезпечення сталого розвитку зони Полісся в загальній структурі розбудови сільського господарства та агропродовольчого сектору економіки.

Світова практика нагромадила великий відповідний досвід і має порівняно розгалужену мережу дослідницьких центрів, які досконало вивчають цю важливу проблему. Проблему розвитку сільських територій, як складової дослідження основних факторів в Австрії досліджує міжнародний інститут, який розробляє теорію і методологію системного аналізу. Спеціальні підрозділи для вивчення сільських територій в Чеській республіці об'єднані у наукові колективи.

Проблема розвитку сільських територій дедалі більше повинна розв'язуватись на практиці. Внаслідок цього при міністерстві сільського господарства повинен бути підрозділ, який займався б розвитком сільських територій в якому необхідно виділити напрямок розвитку цих територій, зокрема в природно – кліматичній зоні Полісся. Наукові дослідження до вивчення цієї проблеми вимагає консолідованого, системного підходу, який повинен бути завершений до узагальнюючого вивчення. За яким би принципом, або критерієм відбувалась класифікація сільських територій, незалежно від їх розміру, особливостей функціонування, кожна з них є однією із великої кількості складових сільськогосподарського виробництва. Кінцевий результат функціонування агропродовольчого сектора економіки безпосередньо

залежить від того, як спрацює в загальному відношенні кожна сільська територія. Характер організації, соціально – економічної результативності та інші загальногалузеві характеристики належать до визначальних чинників від яких залежать особливості і соціально – економічна віддача функціонування кожної окремо взятої сільської території Поліського району та їх певної сукупності.

Макарівський район Київської області утворений постановою ВУЦВК від 7 березня 1923 року, межує з Бородянським, Києво-Святошинським і Фастівським районами Київської області та Радомишльським і Брусилівським районами Житомирської області.

Площа району становить 1363,9 квадратних кілометрів. Сільськогосподарських угідь – 51840 гектари, з них 49002 гектарів ріллі. Загальна площа лісових насаджень – 37210 гектарів. Територією району протікає 11 річок, загальною протяжністю понад 360 кілометрів. Район належить до Поліської зони України.

Ґрунти в північній частині піщані та супіщані, в південній суглинкові, на заболочених ділянках - торф'яні. Клімат м'який, помірно вологий. З корисних копалин зустрічаються родовища цегляно-черепичної глини, карбонатної сировини, граніту, торфу і будівельного піску. По території району проходить автомагістраль Київ-Чоп, є залізнична станція “Буян” Південно-Західної залізниці.

До складу району входить 69 населених пунктів, об'єднаних у 36 сільських та 2 селищні ради. Населення району складає 44892 чоловік.

Розвиток сільських територій Макарівського району має давню історію У 1804 році Макарів стає волосним центром Київського повіту, в який входили 2 містечка, 10 сіл, 12 невеликих поселень, 15 хуторів, 4 німецькі колонії. Із 51157 десятин землі 29949 десятин належало поміщикам, 512 церквам і монастирям, і тільки 20696 десятин – селянам.

Особливістю розвитку сільських територій району є вплив Чорнобильської біди, що боляче вразила долі сотень тисяч людей. У 1986 році в район прибуло майже дев'ять тисяч переселенців із зони відчуження, для яких було побудовано біля 150 квартир та близько 3000 будинків садибного типу у 23 населених пунктах.

На сьогоднішній день аграрний сектор економіки району представляють 19 товариств з обмеженою відповідальністю, 4 приватні

підприємства, 2 сільськогосподарські виробничі кооперативи, 2 дочірніх підприємства, 4 селянсько-фермерських господарства, 76 фермерських господарств.

Основні напрямки сільськогосподарського виробництва – вирощування зернових, зернобобових, технічних культур, в тому числі картоплі та льону, а також виробництво молока і м'яса, вирощування худоби та птиці.

У районі функціонують племінні перепелина та страусова ферми. Успішно діє відділення селекції озимої пшениці інституту землеробства Української академії аграрних наук. Ряд підприємств спеціалізується на виробництві насіння елітної картоплі вітчизняної та зарубіжної селекції.

З метою покращення соціальної інфраструктури та розвитку послуг для сільських територій в Макарівському районі в 2000 році був створений і успішно діє Макарівський сільський сервісний центр, який надає послуги сільському населенню. Центр надає послуги в різних сферах сільськогосподарської діяльності, проводить навчання громадян, що ведуть особисте підсобне господарство.

Макарівський сільський сервісний центр діє в рамках проекту "Підвищення рівня життя сільського населення в Київській області". Створено кредитну спілку власників особистих підсобних господарств району "Господар".

Сільськогосподарські та переробні підприємства району щорічно презентують свої досягнення на обласній виставці-ярмарку „Київська осінь” та міжнародній виставці-ярмарку „Агро – 2006”. В районі успішно працюють Макарівський хлібозавод, цегельний та льонозавод, ряд інших підприємств та організацій.

Районна програма розвитку малого та середнього бізнесу на 2005-2006 роки створює сприятливі умови для функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.

В районі зареєстровано близько 202 малих підприємств, які мають значний вплив на розвиток та обслуговування сільських територій району. Населення району обслуговують 3 стаціонарні ринки і 312 об'єктів торгівлі та громадського харчування.

Газифіковано 36 населених пунктів, загальна протяжність газопроводів 503 км. 12594 абоненти району користуються природним

газом. 28 населених пунктів району мають централізоване водопостачання, загальна протяжність водопроводів біля 130 км.

Медичне обслуговування населення здійснюють центральна районна лікарня, Бишівська дільнична лікарня, 6 амбулаторій та 42 фельдшерсько- акушерські пункти, в яких працює 94 лікарі та понад 344 осіб середнього медичного персоналу. За останній період в центральній лікарні відкрито оснащене реанімаційне відділення, укомплектовано сучасним обладнанням кабінети ультразвукової та функціональної діагностики, ендоскопічний кабінет. Для забезпечення висококваліфікованими кадрами, які обслуговують сільські території, у районі функціонують Макарівське медичне училище, Мотижинський лицей, Центр творчості дітей та юнацтва імені Данила Гуптала, Макарівська дитяча школа мистецтв та дитячо-юнацька спортивна школа, міжшкільний навчально-виробничий комбінат, дитячий будинок змішаного типу “Барвінок”, Мостищанська допоміжна школа-інтернат, 28 загальноосвітні школи, 22 дошкільні навчальні заклади, 9 навчально-виховних об’єднань “школа – дитячий садок”.

Враховуючи досвід Європейського Союзу для створення, велику увагу приділяють гармонійному розвитку особистості підростаючого покоління 777 педагогічних працівників району. Успішно впроваджується експериментальний курс "Права людини" з 5 по 11 класи у Макарівській загальноосвітній школі I-III ступенів № 2. На базі Борівського навчально-виховного об'єднання “загальноосвітня школа I- II ступенів – дитячий садок” реалізується програма “Школа як осередок розвитку громади” Всеукраїнського Фонду “Крок за кроком”. У рамках проекту "Підвищення рівня життя сільського населення" Міністерства Великої Британії у справах міжнародного розвитку створено експериментальний центр селекційного кролівництва "Мрія" на базі Андріївського навчально-виховного об'єднання “загальноосвітня школа I-III ступенів – дитячий садок”.

Надходження коштів від юридичних та фізичних осіб Макарівського району становить у 2006 році до державного бюджету – 7859,3 тис. грн., а до місцевого бюджету – 12570,3 тис. грн.

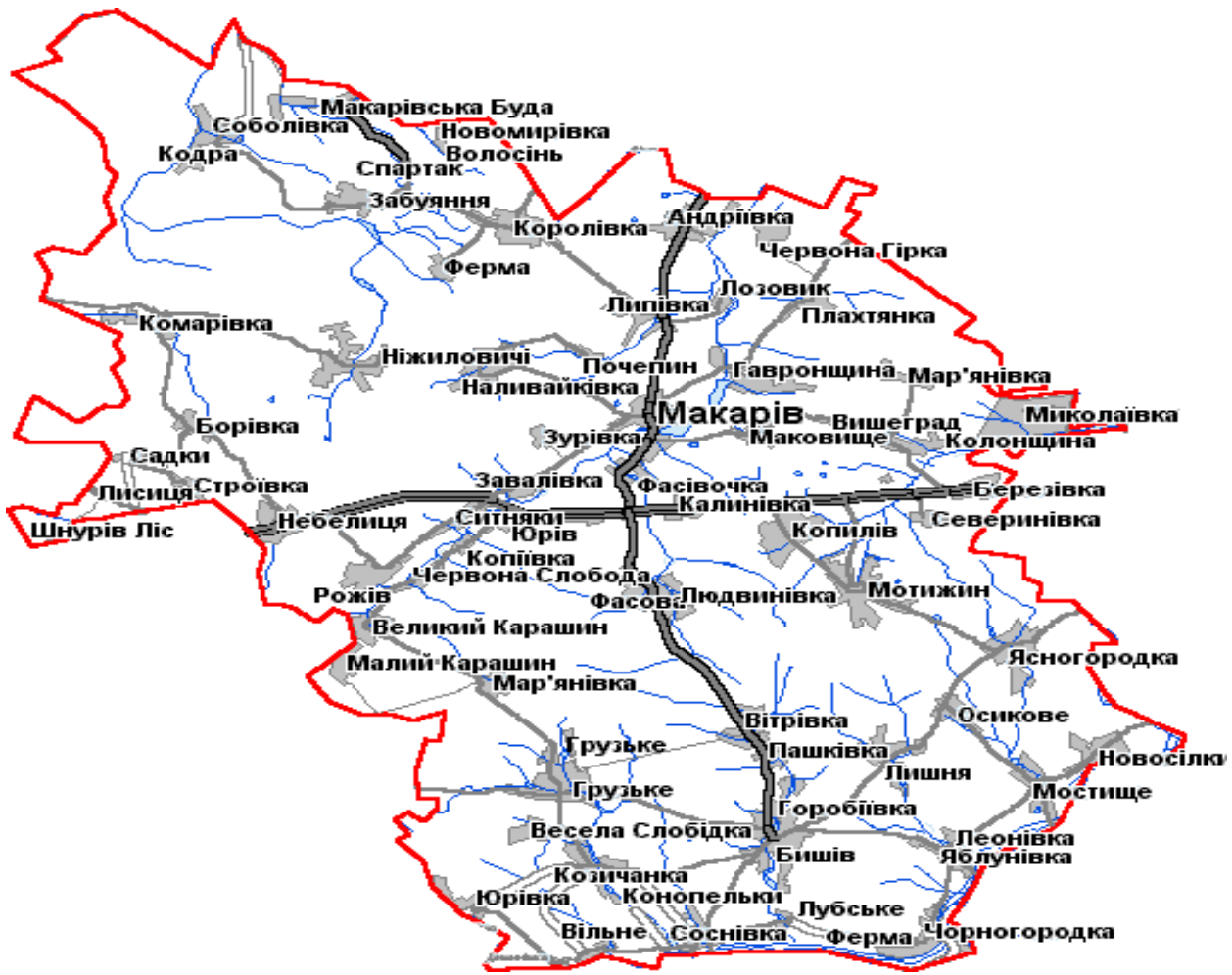

Рис. 4.1. Розміщення сільських територій Макарівського району

Рис 4.2. Формування загального бюджету Макарівського району на 01.09.2006 р.

Розглянемо надходження до державного бюджету за рахунок податку на прибуток та податку на додану вартість 7859,3 тис. грн., відповідно податок на прибуток – 2181,1 тис. грн. або (33,5%), ПДВ – 3964,2 тис. грн. або (64,5%).

Рис. 4.3. Структура формування надходжень до державного бюджету Макарівського району

Загальна сума надходжень до місцевого бюджету становить 12570,3 тис. грн. З яких: податок з доходів – 2223,5 тис. грн.; плата за землю – 769,8 тис. грн.; податок з власників транспортних засобів – 882,3 тис. грн.; єдиний податок на підприємницьку діяльність – 586,3 тис. грн.; фіксований сільськогосподарський податок – 239,5 тис. грн.; комунальний та ринковий збір – 234,0 тис. грн.

Рис. 4.4. Структура формування надходжень до місцевого бюджету Макарівського району

Як відмічалось в основу методики дослідження впливу місцевого бюджету на розвиток сільських територій цього району покладено принцип всестороннього вивчення надходжень до місцевого бюджету.

В процентному співвідношенні податок з доходів станов (44%), плата за землю (16%), плата з власників транспортних засобів (18%), єдиний податок на підприємницьку діяльність (12%), фіксований с/г податок (5%), комунальний та ринковий збір (5%).

Розглянемо соціально-економічну характеристику розвитку сільських територій Макарівського району. Як відмічалось, в основі методики дослідження лежить порівняння основних макроекономічних показників з іншими природнокліматичними зонами.

Сільські території Макарівського району належать до Поліської зони України, де переважають дерново-підзолисті, дернові та болотні ґрунти, за механічним складом – піщані та легкосуглинкові. З корисних копалин зустрічаються родовища цегляно-черепичної глини, карбонатної сировини, кар'єри каменю, будівельного піску та торфу.

На території району розташовано 10 промислових підприємств, з яких одне має статус державного (Червонослобідський спиртозавод). Промисловістю району виробляються: молочні, ковбасні, макаронні, кондитерські вироби, безалкогольні напої, етиловий спирт, швейні вироби, цегла будівельна, комплектуючі деталі до побутової техніки. В районі створені сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу.

В даний час на території району зареєстровано і працюють 202 малих підприємства та 1258 фізичні особи. Питома вага надходжень до бюджету від суб'єктів малого підприємництва в загальній сумі надходжень становить 24,2 %.

На території району функціонують 42 реформовані сільськогосподарські підприємства. В структурі сільськогосподарського виробництва 47% припадає на рослинницьку галузь і 53 % займає тваринницька галузь.

Особливе значення для розвитку сільських територій району мають зернові культури, які в структурі рослинницького виробництва займають 73 %. На перспективу планується розширення площ під посіви льону та картоплі, нарощування поголів'я великої рогатої худоби.

**Рис. 4.5. Структура виробництва сільськогосподарської продукції
Макарівського району**

На базі Ясногородської страусиної ферми в майбутньому планується розвивати сільський туризм. Для цього там створюються всі необхідні умови.

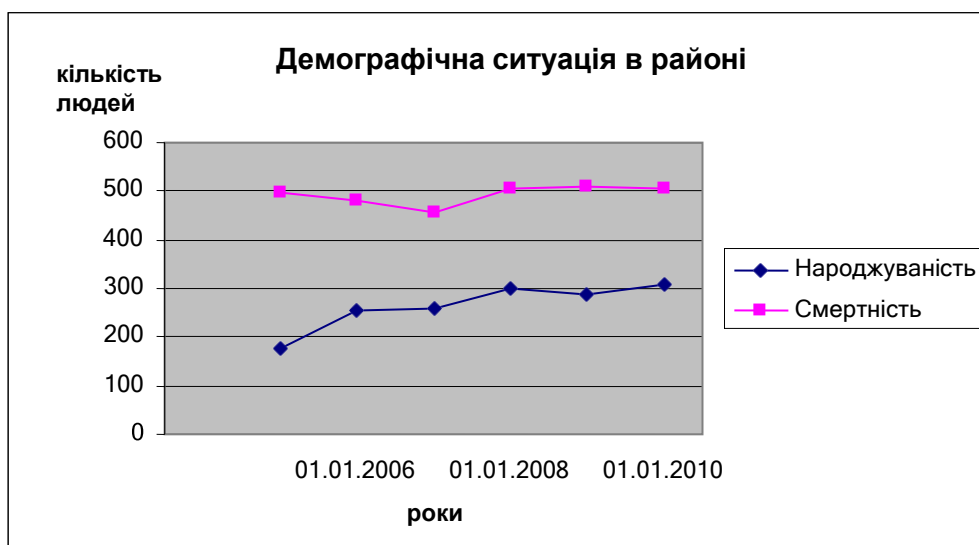
Протягом першого півріччя 2006 року райдержадміністрація разом з органами самоврядування спрямовували свою діяльність на організацію виконання положень Конституції та Законів України, забезпечення реалізації заходів, визначеними актами та дорученнями Президента України і Кабінету Міністрів України, а також Програмою соціально-економічного розвитку району на 2006 рік.

В районі постійно проводиться цілеспрямована робота щодо структурної перебудови економіки, подальшого розвитку промислового комплексу, посилення інвестиційної діяльності, розвитку підприємницької діяльності, збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, а також розв'язання найгостріших соціальних проблем, що забезпечить повноцінний комплексний розвиток сільських територій.

Проаналізуємо стан демографічної ситуації та її вплив на розвиток сільських територій Макарівського району. Чисельність наявного населення району станом на 01.06.2006 становить 43,0 тис. осіб, в тому числі міського – 12,6 тис. осіб, сільського – 30,4 тис. осіб. За звітний період поточного року населення в районі зменшилося в порівнянні з початком року на 500 чоловік. Основними чинниками, що впливають на формування демографічної ситуації є процеси природного скорочення

населення, його загальне старіння, трудова міграція, а також наслідки Чорнобильської катастрофи. За 5 місяців 2006 року в районі народилося 177 дітей, померло 499 чоловік, зареєстровано 105 шлюбів та 79 розлучень.

За звітний період народилося на 17 дітей більше, ніж за відповідний період минулого року, а померло на 23 людини більше ніж в минулому році. Природне скорочення за січень – травень 2006 року склало “мінус” 322 особи. Це відбулося за рахунок збільшення числа померлих при незначному збільшенні числа народжених.

Рис.4.6. Демографічна ситуація Макарівського району та її перспектива

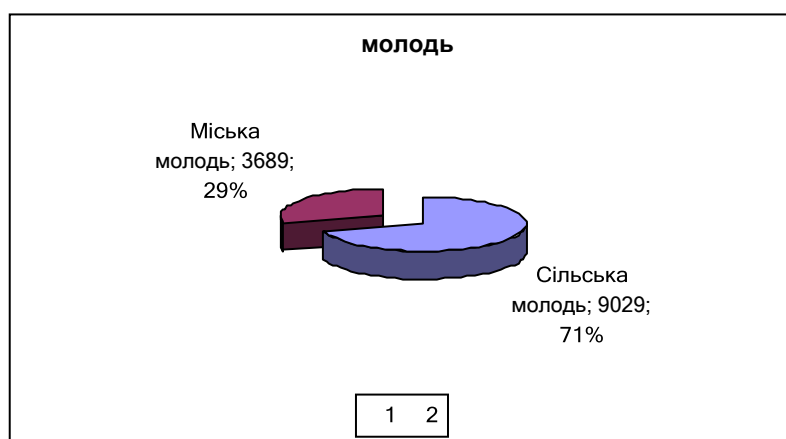
Проаналізуємо можливість покращення демографічної ситуації району на перспективу до 2010 року.

	01.01.2005	01.01.2006	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010
Народжуваність	177	253	260	300	289	310
Смертність	499	479	456	505	510	504

Покращення демографічної ситуації по Макарівському районі Київської області необхідно забезпечити з врахуванням позитивного досвіду, який накоплений у країнах з ринковою економікою. В країнах європейського союзу однією з найважливіших дериктив 89/391/ЄЕС «Про здійснення заходів щодо поліпшення безпеки і охорони здоров'я найманих працівників» червоною ниткою проходить ідея про те, що

головними суб'єктами у створенні безпечних і нешкідливих умов праці є роботодавець і працівник, а всі інші структури виконують допоміжну функцію у забезпеченні нормальних взаємостосунків між ними [4;1.]

На території району проживає за станом на 01.01.2005: 10142 – дітей до 18 років, в тому числі; 113 – дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; 13 – дітей-інвалідів; 6121 – мають статус постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС; 2718 – молодих людей у віці 14-35 років, з них: 9029 – сільська молодь; 3689 – міська молодь.

Рис.4.7. Структура молодих людей у віці 14-35 років

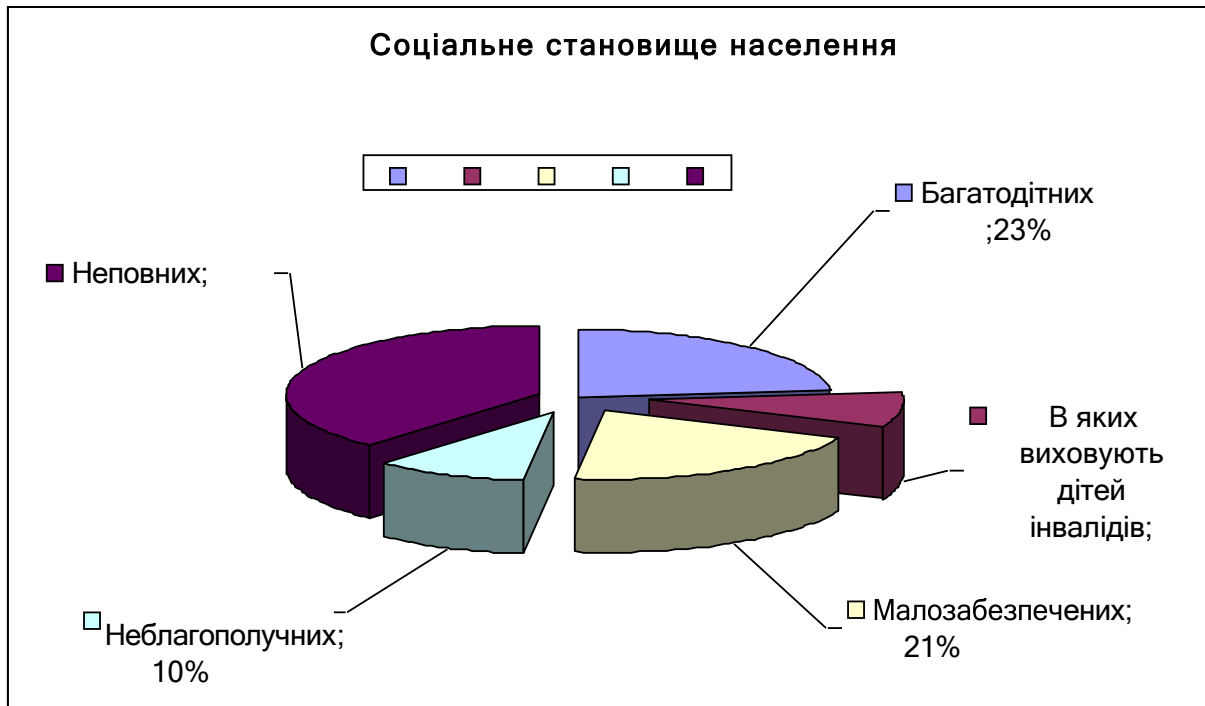
Розвиток сільських територій неможливий без суттєвого покращення соціального становища населення. Високий та сталий рівень економічного розвитку обумовлений в першу чергу високим економічним станом селянства. В цивілізованому суспільстві всі працюють на селянина, фермера, забезпечують потреби свого годувальника, а він взаємно задовольняє запити всіх споживачів продуктів, сировини та товарів сільськогосподарського виробництва.

В народі широко відомий афоризм «Добре фермеру – добре всім». Реалізація механізму. Що діє за формулою «Фермер – це всі», є першою і не одмінною передумовою відтворення аграрія в будь – якій соціально – економічній системі.

На нашу думку інструментарій створення такого пріоритету і механізм його регулювання ґрунтується на законі гармонії потреб і виробничого середовища діяльності людей.

Абстрактне логічне пояснення закону почнемо з визначення суті та змісту виробничого процесу, виробничого середовища, потреб виробника й ціни його сукупної праці [4;3.]

Всього в районі – 16471 сімей, з них: 376 – багатодітних; 129 – в яких виховуються діти-інваліди; 334 – малозабезпечених; 155 – неблагополучних; 621 – неповних, в т.ч. в 575 – виховує дітей мати, в 45 – батько (рис.4.8).

**Рис.4.8. Структура соціального становища населення
Макарівського району**

Соціальне становище в районі до 2010 року повинно змінитися в кращу сторону за рахунок покращення соціально-економічного становища сільської молоді. В районі діє дитячий будинок змішаного типу “Барвінок”, в якому виховується 58 дітей. Відділ взаємодіє з жіночими та молодіжними громадськими організаціями, об’єднаннями та осередками.

Незначний вплив має промисловість на формування місцевого бюджету на підтримку розвитку сільських територій в Макарівському районі.

За I півріччя 2006 року промисловими підприємствами району вироблено 34,2 млн. грн. продукції в порівняльних цінах, що в порівнянні з відповідним періодом минулого року становить 107,62%, або більше на 2,4 млн. грн. Із десяти промислових підприємств наростили обсяги виробництва - вісім.

На 83,6% та 53,3% збільшено обсяги виробництва на ВАТ “Плахтянський дослідний завод ветеринарних препаратів” та філії

“Дослідного заводу по виробництву ветпрепаратів виробничо-наукового підприємства “Укрзооветпостач”. Підприємства займаються виробництвом ветпрепаратів та преміксів для тваринницької галузі.

Базовим напрямом розвитку сільських територій є сільськогосподарське виробництво. Після здобуття Україною незалежності у ньому відбулися докорінні зміни, які суттєво вплинули на розвиток сільських населених пунктів. Характер та зміст відносин на селі. Зазначені зміни були пов'язані з формуванням ринкової економіки в країні і здійснювались у межах проголошеної Верховною Радою України у 1990 р. земельної реформи та реформування сільськогосподарських підприємств, можливості для якого відкрили Закон України « Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1991 р.), Земельний кодекс України (1992 р.), Декрет Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна державних сільськогосподарських підприємств» (1993 р.) та ін. [4; 4.]

Проаналізуємо вплив тваринницької та рослинницької галузі на формування і розвиток сільських територій району.

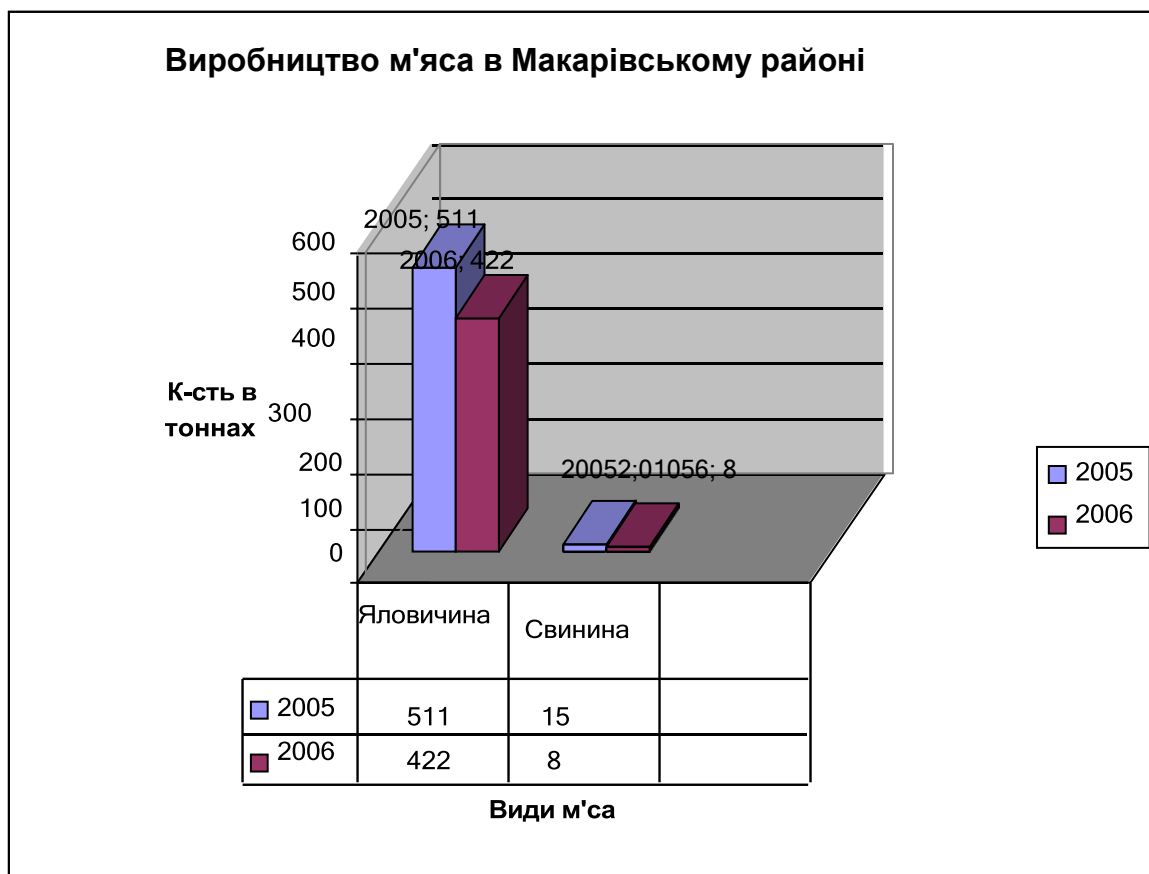
Підсумовуючи роботу галузі тваринництва за шість місяців 2006 року, можна зазначити: в сільськогосподарських підприємствах Макарівського району спостерігаються значно гірші виробничі показники тваринницької продукції у порівнянні з відповідним періодом минулого року. А саме: валовий надій молока становить 5862 тонни, що на 1279 тонн менше ніж за відповідний період минулого року. Надоєно молока на корову – 1437 кг, що на 209 кг менше ніж за відповідний період минулого року, або на 12,6%.

Виробництво м'яса становить 431 тонну, що на 95 тонн менше ніж за відповідний період минулого року. Спад становить 18,1%.

Одержано яєць за перше півріччя 2006 року 18603 тис. штук, що на 12084 тис. штук більше проти відповідного періоду минулого року, або на 185,3%.

Основною причиною зменшення виробництва молока є зменшення поголів'я корів основного стада. Так станом на 01.07.2006 року в сільськогосподарських підприємствах Макарівського району нараховується корів 5055 голів, враховуючи введення первісток – 614 голів з початку року, а вибуло з різних причин – 979 голів з початку року. В цілому основне стадо корів зменшилося на 88 голів до початку

року, та на 208 голів до відповідного періоду минулого року. За перше півріччя 2006 року повністю припинили свою господарську діяльність та вивезли поголів'я корів такі господарства як ПП «Лан» – 96 голів, ТОВ «Темп» – 39 голів. ПП «Людвинівське» передало наявне поголів'я ВРХ, в тому числі 275 голів корів, у власність ТОВ «Агрофірма «Київська», що загалом не вплинуло на зменшення поголів'я корів по району. Також, рівень молочної продуктивності значно знизився за рахунок безгосподарності, незадовільної кормової бази та високої яловості корів, яке спостерігалось на кінець минулого року та на початок поточного року в таких господарствах: ТОВ «Добробут», СВК НВГП «Росія», СФГ «Борівка», ТОВ «Борівка», ТОВ «Агрофірма «Світанок», ДП «Колонщина», СК «Липівське», ПП «Осиківське». Вище вказані причини також вплинули на виробництво м'яса, яке значно зменшилося до відповідного періоду минулого року, а саме: вироблено м'яса всього – 431 тонна, що на 95 тонн менше, в тому числі яловичини – 422 тонни, що на 89 тонн менше; свинини – 8 тонн, що на 7 тонн менше ніж у минулому році.

Рис.4.9. Структура виробництва м'яса в Макарівському районі

Як бачимо з діаграми, скорочення виробництва м'яса яловичини і свинини за 2006 рік відбулося на 89т і 7т відповідно, але при правильній організації виробництва м'яса на сільських територіях до 2010 року очікувати збільшення масла на 35 %.

Середньодобові прирости великої рогатої худоби і свиней по району складають відповідно 453 грам (-31) та 123 грам (-16). Найнижчі середньодобові прирости ВРХ допущено в таких господарствах: ПП «Осиківське» – 145 грам, СК «Липівський» – 185 грам, СФГ «Борівка» – 303 грами, ТОВ «Агрофірма «Світанок» – 328 грам.

В районі немає спеціалізованих господарств по вирощуванню свинини. В основному господарства вирощують свиней для забезпечення власних потреб та для реалізації молодняку свиней в рахунок оплати праці працівникам господарств. В господарствах району маємо свиней всього 1340 голів, що на 584 голови менше ніж за відповідний період минулого року. Народилося поросят з початку року – 473 голови, що на 357 голів менше ніж за відповідний період минулого.

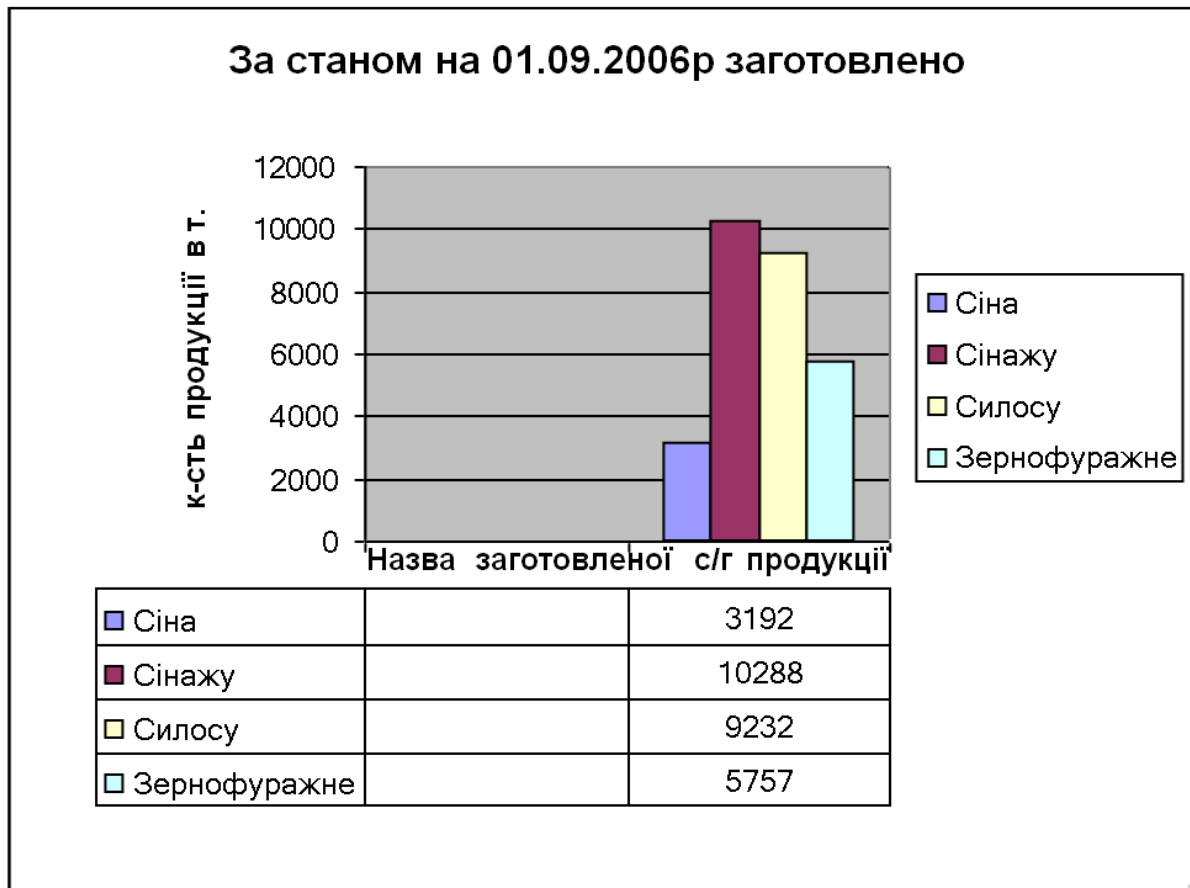
За вісім місяців 2006 року в районі вироблено м'яса 712 тонн, що на 30 тонн більше проти відповідного періоду минулого року. Надій на корову збільшився на 57 кг і становить 2003 кг.

Виробництво яєць становить 29648 тис. шт., що більше проти відповідного періоду минулого року в 2,3 рази.

Покращення розвитку в галузі тваринництва та його вплив на розвиток сільських територій в Макарівському районі значною мірою залежить від правильного організаційно-економічного механізму держави і конкретний вплив його на рівні району.

Проаналізуємо стан розвитку рослинницької галузі Макарівського району та його вплив на розвиток сільських територій.

За станом на 01.09.2006 року в районі заготовлено: сіна – 3192 тонн, що становить 42,5% до плану; сінажу – 10288 тонн, що становить 103% до плану; силосу – 9232 тонн, що становить 27% до плану; зернофуражу – 575 тонн.

**Рис.4.10. Структура заготовленої с.г. продукції
рослинницької галузі району**

В перспективі до 2010 року розвиток рослинницької галузі та її вплив на розвиток сільських територій повинен збільшитись на 45%.

Доцільно проаналізувати досвід виробництва продукції рослинництва і тваринництва в Європейському Союзі і використати його при розробці методичного і методологічного напрямків розвитку природно – кліматичної зони Полісся.

Загальна вартість продукції, яка виробляється в аграрному секторі в 15-ти країнах членах, наразі складає біля 285 млрд. євро на рік. Франція є найбільшим виробником сільськогосподарської продукції в ЄС і її частка дорівнює 23%, друге місце посідають Німеччина та Італія (обидві країни виробляють по 15% від загального об'єму), а також Іспанія (12%). Частка інших країн – членів ЄС – 15 складає 4% і менше.

В цілому, загальний об'єм сільськогосподарської продукції, що виробляється у 15-ти країнах – членах ЄС, складається із рослинної та тваринної продукції у рівних частках (50/50%). Час від часу трапляються відхилення у цьому співвідношенні, однак, вони є

незначними. Із вступом до ЄС десяти нових країн, вартість сільськогосподарської продукції у ЄС-25 зросла, за оцінками, до 300 млрд. євро у приблизних підрахунках. Таке збільшення не є суттєвим (приблизно, 6%) та свідчить про вельми низьку інтенсивність та рентабельність сільського господарства у нових країнах – членах.

Таблиці, що наведені далі, узагальнюють частки найбільш важливих видів продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва в ЄС-15.

Частка продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва (ЄС-15) (Продукція рослинництва)

Продукт (рослинництво)	ЄС-15: % частка від загальної вартості аграрної продукції
Зернові	13%
Кормові культури	6%
Овочі	8%
Квіти та садженці	6%
Фрукти	6%
Вино, оливкова олія, інші продукти рослинництва	8%(загалом)
Олійні культури, цукровий буряк, картопля	2%(в середньому по кожній позиції)
Загалом:	53%

Серед рослинної продукції основне місце належить зерновим (13%), друге місце посідають кормові культури, фрукти та овочі, квіти та садженці, вартість яких становить, в середньому, від 6 до 8% від загальної вартості сільськогосподарської продукції. Всі інші товарні групи, в середньому, складають біля 2% від загальної вартості аграрної продукції (включаючи цукровий буряк).

Частка продукції у загальній вартості сільськогосподарського виробництва (ЄС-15) (продукція тваринництва)

Продукт (тваринництво)	ЄС-15: % частка від загальної вартості аграрної продукції
Велика рогата худоба	10%
Свині	9%
Вівці та кози, інші тварини	3%
Птиця	4%
Молоко	14%
Яйця	2%
Загалом	42%

Серед продукції тваринництва молоко займає перше місце (14%), на другому – велика рогата худоба та свині (9-10%). Разом з птицею, незважаючи на досить помірний відсоток у вартості продукції (4%), саме ці товарні групи відносяться до категорії інтенсивних систем сільськогосподарського виробництва, а також викликають найбільше занепокоєння стосовно безпеки продуктів харчування (епідемія коров'ячого сказу), умов утримання та догляду за худобою. Поточні заходи в рамках САП стримують розвиток цих виробничих систем. Вірогідніше за все, їх частка у загальному обсязі виробництва з часом зменшиться. Інші продукти тваринництва, такі як вівці, кози, яйця, складають в середньому, біля 2-3% від загальної вартості продукції.

Залишок від загальної вартості продукції (5%) практично порівну розподіляється між сільськогосподарськими послугами та іншою підприємницькою діяльністю, як то: укладання контрактів, ремонт та обслуговування, будівництво і т.п.[4.5.]

В перспективі необхідно домогтися, щоб все позитивне і прогресивне, що нагромаджено в розвитку аграрного сектора економіки та сільських територій в країнах Європейського Союзу використовувалося належним чином в природно – кліматичній зоні Полісся і в цілому в Україні.

Значна увага в Макарівському районі надається будівництву та газифікації сільських територій.

За I-ше півріччя 2006 року підрядними організаціями району, власними силами виконано обсяги будівельних робіт на суму 8224 тис.грн, що більше ніж за відповідний період минулого року на 5314 тис.грн або в 2,8 рази. Нарощують обсяги виробництва – Дочірнє підприємство ПМК-11, ТОВ «Газова будівельна компанія», ПМК-23, ТОВ «Промет» та філія «Макарівське районне дорожнє управління», але такі підприємства як БМУ-21 та шляхово-ремонтне будівельне управління взагалі не виконували будівельних робіт.

На виконання Указу Президента України від 15.07.2002 №640/2002 “Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села” та у відповідності до “Програми газифікації населених пунктів Київської області на 2004-2010 роки” в Макарівському районі за I-ше півріччя 2006 року збудовано та здано в експлуатацію 32,5 км розподільчих газопроводів різних тисків. Робота в

цьому напрямку продовжується. Будуються газопровідні мережі в с. Калинівка, Мотижин, Копилів, Борівка, Забуяння, Рожів. В 2006 році планується перевести на природній газ шкільні котельні в с. Мотижин, Лишня, Забуяння. Уже виготовлена документація.

На протязі серпня в районі продовжувалась робота по газифікації населених пунктів та по ремонту і будівництву комунальних доріг. За вісім місяців збудовано понад 50 км газових мереж різних тисків.

Велика увага в районі приділяється будівництву та утриманню комунальних доріг. На ці роботи в I-му півріччі 2006 року було використано 1566 тис.грн коштів обласного бюджету.

Подальший розвиток сільських територій неможливий без ефективного і стабільного функціонування житлово-комунального господарства. Для цього в найближчій перспективі необхідно здійснити: протягом січня – червня 2006 року підприємствами житлово-комунального господарства надано послуг на суму 1562,20 тис.грн., сплачено – 1524,40 тис. грн., що становить – 97,6 %. Заборгованість за надані житлово-комунальні послуги з урахуванням боргів минулих років за станом на 1 липня 2006 року становить – 1158,5 тис.грн.

Заборгованість бюджетних установ та організацій за спожиті комунальні послуги за станом на 1 липня 2006 року – 121,7 тис. грн., у т.ч.: заборгованість бюджетних установ, що фінансуються з державного бюджету – 25,6 тис.грн.: надано послуг у 2006 році на суму 122,7 тис. грн., сплачено з урахуванням боргів минулих років – 79,7 тис. грн., що становить – 65 %.

Заборгованість бюджетних установ, що фінансуються з місцевого бюджету – 96,1 тис. грн.: надано послуг у 2006 році на суму – 27,5 тис. грн., сплачено з урахуванням боргів минулих років – 23,5 тис. грн., що становить – 85,5 %.

Заборгованість за спожиті житлово-комунальні послуги з урахуванням боргів минулих років безпосередньо населення за станом на 1 липня 2006 року становить – 1000,9 тис.грн., рівень проплати за 2006 рік – 91,3 %. Зокрема: – з теплопостачання – 544,8 тис.грн., проплата за 2006 рік – 97,8%; з них : безпосередньо населення – 417,8 тис. грн., проплата за 2006 рік – 101,4 %; бюджетних установ, що фінансуються з державного бюджету – 24,0 тис.грн., проплата за 2006 рік – 63,9 %; бюджетних установ, що фінансуються з місцевого

бюджету – 91,2 тис.грн., проплата за 2006 рік – 99,6 %; за послуги водопостачання та водовідведення – 512,8 тис. грн., проплата за 2006 рік – 98,7 %, з них %: безпосередньо населення – 480 тис.грн., проплата за 2006 рік – 99,7 %; бюджетних установ, що фінансуються з державного бюджету – борг відсутній, проплата за 2006 рік – 97,3 %; бюджетних установ, що фінансуються з місцевого бюджету – 4,9 тис.грн., проплата за 2006 рік – 85,5 %; - по квартирній платі – 100,9 тис. грн., проплата за 2006 рік – 91,2 безпосередньо населення – 99,9 тис.грн., проплата за 2006 рік – 90,9 %.

По комунальному підприємству теплових мереж "Макарівтепломережа" не існує заборгованості за спожиту електроенергію.

Мале підприємництво відіграє важливу роль у сталому розвитку сільських територій.

В районі створені сприятливі умови для розвитку малого та середнього бізнесу. Зареєстровані і працюють 257 малих підприємств – юридичних осіб та 1620 фізичних осіб- підприємців. Протягом I-го півріччя 2006 року зареєстровано 70 юридичних та 171 фізична особа. Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції в районі складає 13,4 %.

Від суб'єктів малого підприємництва за I-ше півріччя 2006 року до бюджетів усіх рівнів надійшло 3,9 млн. грн., що становить 22,7% від загальних надходжень.

Виходячи з досвіду Європейського Союзу та САП виникає необхідність суттєвого вплив споживчого ринку та його підтримка у забезпеченні сталого розвитку сільських територій.

В районі діють 214 продовольчих магазинів та 46 непродовольчих, 3 ринки, 85 закладів ресторанного господарства. Побутові послуги надають 3 профільні підприємства та 252 фізичні особи. Роздрібний товарообіг юридичних осіб усіх форм власності в діючих цінах за I-ше півріччя 2006 року склав 35315,9 тис. грн., що на 24,1% більше, ніж за відповідний період минулого року. Роздрібний товарообіг на душу населення склав 767,26 грн.

Роздрібний товарообіг ресторанного господарства в I-му півріччі 2006 року склав 2323,8 тис. грн.

Роздрібний товарообіг підприємств споживчої кооперації склав 5315,5 тис. грн., що на 17,4% більше, ніж в I-му півріччі 2005 року. Із підприємств споживчої кооперації постійно збільшують обсяги товарообігу Макарівське сільське споживче товариство, СТ “Громхарч” та Роздрібно-торгівельне об’єднання. Чотири споживчих товариства здають свої магазини в оренду приватним підприємцям.

Основні показники економічного розвитку Макарівського району.

Загальна тенденція впливу та розвитку сільських територій на виконання бюджету району.

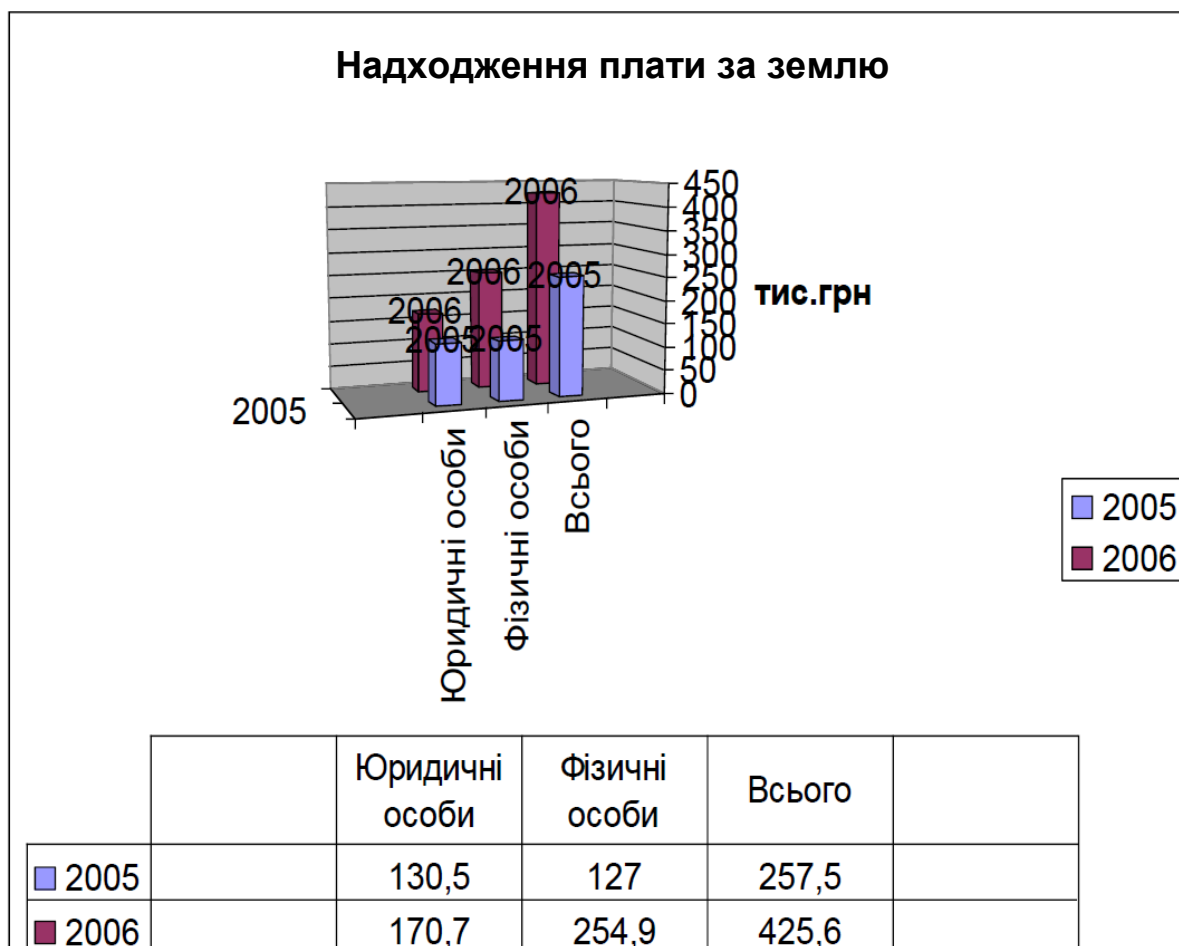
Розглянемо за підсумками роботи в першому півріччі 2006 року в бюджет Макарівського району надійшло власних та закріплених доходів на суму 6871,8 тис.грн, що становить 131,4% до плану за 6 місяців (5228,6 тис.грн).

Аналізуючи виконання планових показників власних і закріплених доходів за півріччя слід відмітити, що приріст доходів загального фонду в порівнянні з відповідним періодом минулого року становить 2282,7 тис.грн або 149,7%. Значне збільшення фактичних надходжень в порівнянні з відповідним періодом минулого року спостерігається по таких податках :

- податку на доходи з фізичних осіб надійшло за 6 місяців 2006 року 4631,4 тис.грн , що на 1456,6 тис.грн більше з минулим роком . Причиною збільшення являється ріст середньомісячної заробітної плати з 560,80 грн в 2005 році до 746,58 грн в 2006 році , та створенням нових робочих місць.

- державне мито – фактично надійшло 549,5 тис.грн , що на 457,2 тис.грн більше в порівнянні з минулим роком (2005 рік – 92,3 тис.грн).Ріст спостерігається в зв’язку з продажем приватних будинків земельних ділянок та більш стабільною роботою нотаріальної контори (в зв’язку з введенням додаткової ставки нотаріуса).

Щодо плати за землю, то її надходження за I півріччя склали 425,6 тис.грн, що на 168,1 тис.грн більше в порівнянні з I півріччям минулого року (2005 рік – 257,5 тис.грн). Причиною росту надходжень являється збільшення нарахування плати за землю, особливо плата за землю з юридичних осіб (у 2005 році надійшло 130,5 тис.грн; а в 2006 році – 170,7 тис.грн), а також передача в оренду землі, ставків.

Значно збільшились надходження плати за землю з фізичних осіб в зв'язку з вигідним розташуванням сільських територій по відношенню близько до столиці.

При районній раді створена тимчасова комісія по вивченню та вирішенню питання земельного податку та орендної плати за земельні ділянки, проведення нормативної грошової оцінки земель.

Для зменшення недоїмки до загального фонду місцевих бюджетів, забезпечення своєчасності сплати податків та інших надходжень, виплати заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат в районі постійно проводиться засідання комісій, де заслуховуються керівники підприємств і організацій, що задекларували збиткову діяльність та допустили приріст заборгованості. В перспективі до 2010 року очікується значне збільшення надходжень з плати за землю в зв'язку з тим що сільські території Макарівського району розташовані в приміській зоні.

Розглянемо як впливають показники виплати заробітної плати, грошового забезпечення, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат.

Загальна сума несплаченої заробітної плати, на основі статистичних даних, отриманих з районного управління статистики на 01.09.2006 року становить 1341,4 тис. грн. В порівнянні з 01.08.2006 року заборгованість перед працівника зменшилась на 24,5 тис. грн. Підприємства-боржники БМУ-21 (структурний підрозділ АТФ "Укргазбуд", автотранспортне підприємство АТП-13240).

За рахунок надання додаткових фінансових дотацій з державного бюджету, зменшилась сума заборгованості заробітної плати в бюджетній сфері. Станом на 01.09.06 р. заборгованість зменшилась на 41,7 грн., в порівнянні з 01.07.06 р.

З метою вирішення цієї проблеми, особливо по злісних боржниках, отримана відповідна допомога обласної державної адміністрації. Направлено лист-звернення до обласної прокуратури про вжиття заходів впливу до керівників підприємств, що не виконують завдання поставлені Президентом України щодо зменшення заборгованості з виплат заробітної плати перед працівниками.

Середній розмір субсидії готівкою на тверде паливо на сім'ю становить 127,7 грн.

Житлових субсидій на оплату ЖКП призначено на суму 17,0 тис грн. Протягом III кварталу 2006р. працівниками відділу персоніфікованого обліку пільгових категорій населення було виплачено компенсації на тверде паливо:

- ветеранам Великої Вітчизняної війни – 1130 особам на суму 297889,5 грн. в т.ч. за звітний період 478 особам на суму – 127032,5 грн.;

- потерпілим внаслідок аварії на ЧАЕС – 1158 особам на суму 283588 грн. в т.ч. за звітний період 504 особам на суму – 123480 грн.;
- працівникам за профознакою – 20 особам на суму 9558 грн. в т.ч. за звітний період 6 на суму – 2940 грн.

Виплата компенсацій пільговим категоріям складає 591035,5 грн., що в свою чергу при правильній організації надходжень коштів до міських і сільських рад значно може покращити соціально – економічний розвиток сільських територій. Вплив пенсійного забезпечення на розвиток сільських територій Макарівського району.

Пенсійне забезпечення за станом на 1 липня 2006 року дало можливість надходженню власних коштів в сумі 14,0 млн.грн., що на 1,6 млн грн. більше від запланованого (або на 13 відсотків) і на 4,2 млн більше, ніж за відповідний період минулого року (або на 43,6 відсотків). Надходження коштів виросло в зв'язку із збільшенням чисельності платників, росту мінімальної заробітної плати, а також в зв'язку із збільшенням середньої заробітної плати в районі та росту фонду оплати праці на 45 відсотків.

За станом на 1.07.2006 року борг по основних платежах до Пенсійного фонду (разом із фінансовими санкціями) становить 897,5 тис грн. Із загальної суми боргу недоїмка по страхових внесках на 1.07.2006 року збільшилась на 125,5 тис.грн. і станом на 01.07.2006 року становить 647,7 тис.грн. Ріст недоїмки в районі виник завдяки двом підприємствам.

За станом на 1.07.2006 року в управлінні Пенсійного фонду України у Макарівському районі перебуває на обліку 15,7 тис.пенсіонерів За 6 місяців проведено 637 перерахунків пенсій згідно із Постановою КМУ від 27.12.2005 року № 1293 та 15418 перерахунків, виходячи із розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Після перерахунків середній розмір пенсій склав 425 грн, що майже на 30 грн більше ніж на 1.01.2006 року. Протягом 6 місяців 2006 року призначено 322 нових пенсій, проведено поточних перерахунків пенсій – 3192.

Здійснені перерахунки розмірів пенсій потребують додаткових коштів на їх виплату. В районі середньомісячна потреба коштів

збільшилась протягом 6 місяців цього року на 936 грн і складає з липня 7,1 млн.грн щомісячно.

Пенсії виплачуються місяць в місяць, заборгованості по їх виплаті немає.

Розглянемо стан розрахунків юридичних і фізичних осіб з бюджетом на відповідних рівнях.

За підсумками роботи за 9 місяців 2006 року до місцевих бюджетів надійшло податків, зборів та обов'язкових платежів на суму 10825,5 тис.грн., що становить 119,3% до плану за 9 місяців та на 51,3% більше до відповідного періоду минулого року.

Аналізуючи виконання планових показників власних і закріплених доходів за 9 місяців слід відмітити, що приріст доходів загального фонду в порівнянні з відповідним періодом минулого року становить 3668,3 тис.грн. Перевиконання планових завдань та збільшення фактичних надходжень в порівнянні з відповідним періодом минулого року спостерігається по всіх податках крім платежів за користування надрами місцевого значення (його виконання становить 36,5%). Це пов'язано з тим, що Соснівський гранкар'єр (підприємство, що є основним платником податку) більше як півроку не працювало.

Основним видом надходжень до зведеного бюджету являється податок на доходи з фізичних осіб – 65,9% всіх надходжень. Його виконання за 9 місяців 2006 року становить 104,5% до плану, або на 2171,4 тис.грн більше в порівнянні з минулим роком. Причиною збільшення являється ріст середньомісячної заробітної плати та створенням нових робочих місць.

Державне мито в частині, що належить місцевим бюджетам виконано на 314,6% або на 612,7 тис.грн більше в порівнянні з минулим роком (2005 рік – 92,3 тис.грн). Ріст спостерігається в зв'язку з продажем приватних будинків, земельних ділянок та більш стабільною роботою нотаріальної контори (в зв'язку з введенням додаткової ставки нотаріуса).

Надходження від єдиного податку виконано на 109,1%, по платі за землю – на 151,7%. Причиною росту надходжень являється збільшення нарахування плати за землю, а також передача в оренду землі, ставків.

При районній раді створена тимчасова комісія по вивченню та вирішенню питання земельного податку та орендної плати за земельні ділянки, проведення нормативної грошової оцінки земель.

При загальному виконанні бюджетних показників три сільські ради не виконали планові завдання. Це Опачицька сільська рада (виконання становить 60,2%), Ситняківська сільська рада (виконання – 91,0%) та Комарівська сільська рада (виконання – 99,9%).

Для зменшення недоїмки до загального фонду місцевих бюджетів, забезпечення своєчасності сплати податків та інших надходжень, виплати заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат в районі постійно проводиться засідання комісій, де заслуховуються керівники підприємств і організацій, що задекларували збиткову діяльність та допустили приріст заборгованості.

Станом на 01.10.2006 року недоїмка по сплаті податків до місцевих бюджетів в порівнянні з початком року зменшилася на 14,1 тис. грн і становить 178,9 тис. грн.

Розвиток сільських територій неможливий без проведення торгів (тендерів) на закупівлю товарів, робіт та послуг за державні кошти в Макарівському районі.

В районі діють 5 тендерних комітетів: Макарівської райдержадміністрації, при районному відділі освіти Макарівської райдержадміністрації, при Центральній районній лікарні, Макарівській селищній раді та Макарівському РВУЖКГ.

Протягом 11 місяців 2006 року відбулися 24 торги на 4120,1 тис. грн.

За 11 місяців 2006 року відбулося 4 засідання тендерного комітету Макарівської райдержадміністрації. Проведено 2 торги (запит цінових котирувань) на суму 40,0 тис. грн. на придбання бензину та відкриті торги по закупівлі послуг з організації харчування учнів, що постраждали від аварії на ЧАЕС за рахунок коштів державного бюджету.

Центральною районною лікарнею проведено 10 торгів в т.ч. 2 відкритих: одні – по закупівлі пально-мастильних матеріалів та одні – по закупівлі фармацевтичних препаратів; – 8 торгів із застосуванням процедури – запит цінових котирувань (по закупівлі хлібу, пально-мастильних матеріалів, одягу гумового, медичного устаткування,

рентгенплівки, санітарного автомобілю, медикаментів). Одні торги по закупівлі медикаментів (запит цінових котирувань) визнані такими, що не відбулися (надійшла одна тендерна пропозиція).

Районним відділом освіти проведено 10 торгів, в т.ч. 4 – відкриті та 6 – із застосуванням процедури - запит цінових котирувань (послуги інтернет, придбання вугілля, дров, послуги по підвезенню учнів); 3 торгів по закупівлі послуг по перевезенню учнів не відбулися (надходило по одній тендерній пропозиції).

Макарівським РВУЖКГ проведені одні торги із застосуванням процедури – запит цінових котирувань на придбання сміттєвозу за рахунок коштів районного бюджету Макарівською селищною радою в 2006 році проведення торгів не планувалося.

Навчання на курсах в центрі перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів облдержадміністрації із членів тендерних комітетів району пройшли 5 чоловік.

Вплив ринку праці на соціальний захист населення.

На виконання Указу Президента України “Про вдосконалення державного регулювання в сфері зайнятості населення на ринку праці в Україні” від 11.07.2005 №1072 у Макарівськоу районі поставлено завдання створити 620 нових робочих місць. Згідно із статистичними даними за I півріччя було створено 292 нових робочих місця, або річне завдання виконано на 47,0 відсотків.

Із новостворених робочих місць:

- за рахунок реалізації інвестиційних проектів було створено 132 робочих місця (ТОВ “Макарівська птахофабрика”, ТОВ “Українські печериці”, ВАТ “Потенціал”);
- за рахунок розвитку малого бізнесу – 134 місця;
- за рахунок дотацій роботодавцям та надання одноразової допомоги для започаткування власної справи – 26 робочих місця.

Аналізуючи ринок праці за 6 місяців 2006 року можна відмітити, що зростання рівня безробіття в районі не відбувається.

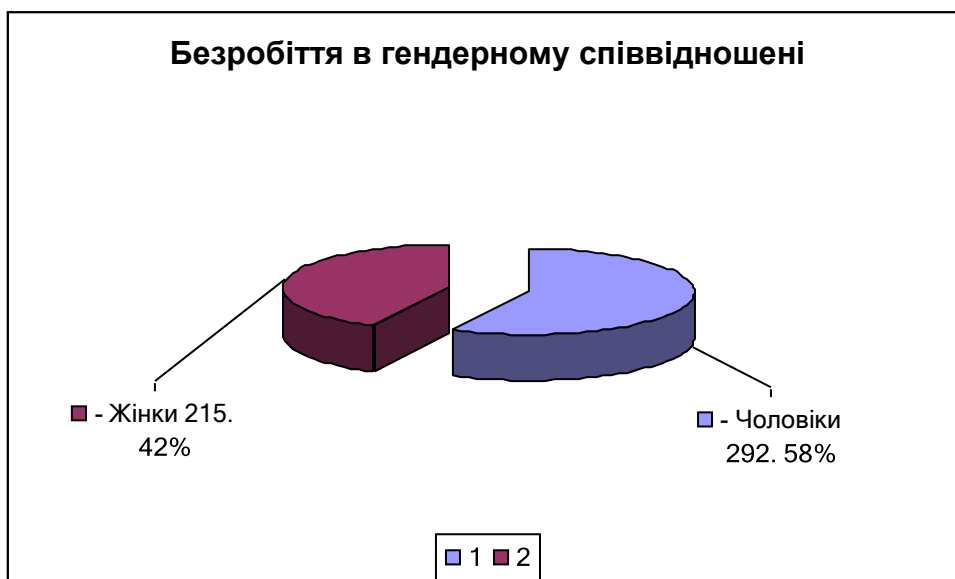
Порівнюючи ринок праці за 6 місяців 2006 року з аналогічним періодом 2005 року, слід відмітити, що чисельність осіб, які звернулися за отриманням соціальних послуг до центру зайнятості, збільшилася. За перше півріччя 2006 року до центру зайнятості звернулося 627 чоловік, що на 55 чоловік більше ніж за аналогічний період минулого року. За 6

місяців 2006 року визнано безробітними 512 чоловік, що на 118 чоловік менше ніж за звітний період минулого року.

Станом на 01.07.2006 рівень безробіття в районі становить 2,83%, що на 0,19% менше ніж на початок 2006 року (був 3,02%). Із загального числа безробітних, як і в минулі роки, переважають жінки – 292 особи, що становить 57%, 215 чоловік – це молодь до 35 років, що становить 42% від загальної чисельності безробітних.

Покращення соціального захисту населення може відбутися в перспективі до того за рахунок динамічного і пропорційного розвитку сільських територій.

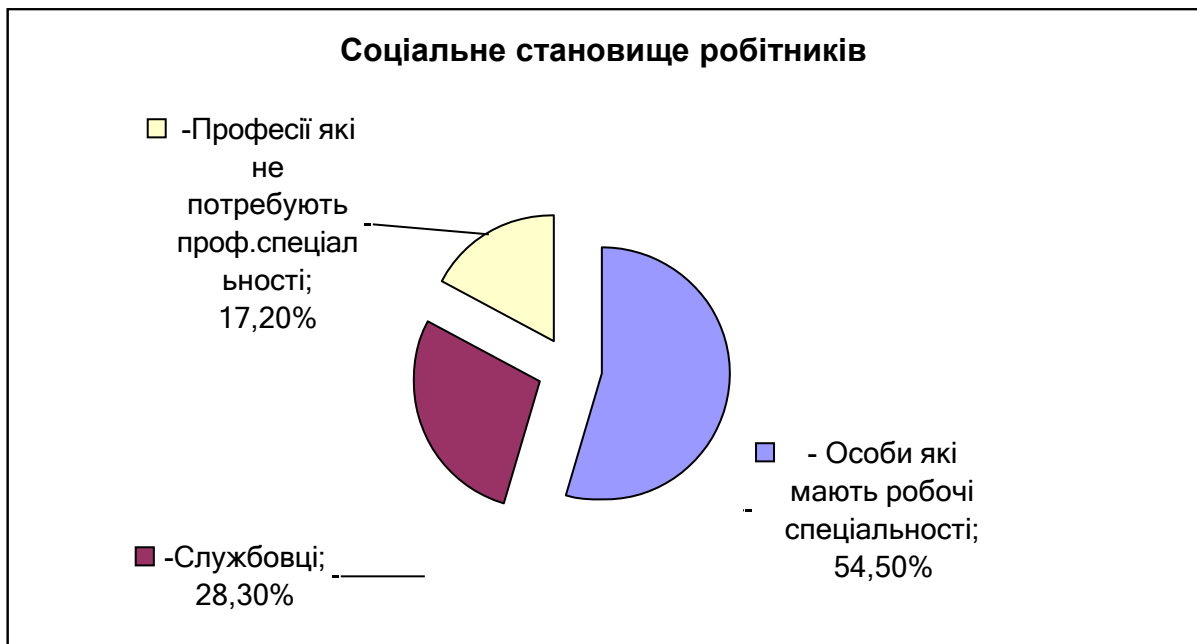
Проаналізуємо співвідношення безробіттю в тендерному співвідношенні.

За соціальним становищем: 54,5% – це особи, які мають робітничі спеціальності; 28,3% – службовці; 17,2% – особи, які займали робочі місця, що не потребують професій, спеціальностей.

Вплив соціального стану робітників на розвиток сільських територій в перспективі повинен значно покращитись.

За освітнім рівнем серед безробітних переважають особи, які мають повну загальну середню освіту – 40%, професійну освіту мають – 22,1%, питома вага осіб з базовою вищою освітою становить 19,7%, повною вищою освітою освітою – 9,8%.

Значна кількість громадян, що звертаються за отриманням соціальних послуг в центр зайнятості – це громадяни із числа слабозахисених верств населення, які не можуть, на рівні з іншими, конкурувати на ринку праці. Таких за 6 місяців поточного року звернулося до центру зайнятості 43 чоловіки, з них працевлаштовано 28 чоловік. На заброньовані робочі місця працевлаштовано 10 чоловік.

За перше півріччя 2006 року службою зайнятості працевлаштовано 331 чоловік, що більше ніж за аналогічний період минулого року на 2 чоловіки. В порівнянні із минулим роком збільшилася кількість вільних робочих місць на підприємствах району, і станом на 01.07.2006 становить 233 проти 188 на кінець минулого року. Нині рівень навантаження на одну вакансію становить 2 особи проти трьох на кінець другого кварталу 2005 року.

В районі уже протягом багатьох років зберігається тенденція, коли безробітні відмовляються від запропонованих вакансій, мотивуючи це різними причинами. В той же час на багатьох підприємствах району не вистачає робочих рук. Понад 70 працюючих сьогодні можна працевлаштувати на ВАТ “Потенціал”. Підприємство стабільно виплачує заробітну плату, підвозить працівників до роботи, направляє на навчання, але безробітні не поспішають працевлаштовуватися. Більшість із них, перебуваючи у центрі зайнятості, нелегально працюють за заробітну плату у конвертах. З цього можна зробити

простий висновок – не ведеться чіткого контролю за особами, які стоять на обліку, керівництвом центру.

В районі функціонує територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, діяльність якого охоплює майже всі населенні пункти району. На 1 липня 2006 року територіальним центром обслуговується 510 одиноких непрацездатних громадян. Всього в районі таких громадян нараховується 1308 чоловік. Решта 798 чоловік знаходиться на обліку у територіальному центрі з подальшим оформленням на обслуговування.

В стаціонарному відділенні для постійного проживання одиноких непрацездатних громадян, яке знаходиться в с.Грузьке в даний час проживає 15 громадян похилого віку.

Всього за звітний період одиноким непрацездатним громадянам надано різноманітних послуг, в т.ч. транспортних, на суму 5563 грн.

Станом на 01.07.2007 року на обліку в управлінні праці та соціального захисту перебуває 890 сімей – отримувачів субсидій та 1317 сімей – отримувачів соціальних допомог.

Одним з найбільш поширених та масових за обсягом видів адресної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям є житлові субсидії на відшкодування витрат на оплату житла, комунальних послуг, природного газу, електроенергії.

Станом на 01.07.2006 року призначено субсидій 328 сім'ям на суму 43,3 тис.грн., а в I-му півріччі 2005 року було призначено 327,3 тис.грн., що в 7,5 разів більше ніж в I-му півріччі 2006 року. Заборгованості по призначенню субсидій на 20.07.2006 року немає. Середній розмір субсидій на сім'ю становить 132,0 грн., що значно менше проти відповідного періоду минулого року (було 270 грн.). Такий стан нарахування субсидій пояснюється тим, що контингент отримувачів субсидій складається на 97% з сімей одиноких непрацездатних пенсіонерів, в яких розмір призначених пенсій збільшився в порівнянні з минулими роками і, відповідно, зменшився розмір призначених субсидій. Вплив бюджету на розвиток сільськогосподарських територій повинен здійснюватись з урахуванням досвіду Європейського Союзу.

В рослинництві спостерігається зниження виробництва зерна, сінажу та іншої продукції. В тваринництві спостерігається значне зменшення виробництва м'яса (яловичини-89т, свинини-7 т). Стали малі надії молока у зв'язку з тим, що зменшилось поголів'я великої рогатої худоби на 208 голів в порівнянні з минулим роком.

В районі збільшилась кількість газифікованих сіл, що покращило умови проживання сільського населення. В житлово-комунальному господарстві зменшилися борги за енерго та тепло постачання. Рівень проплати за послуги за 2006 рік становить - 97,3%.

Надходження від малих підприємств становить – 22,7% від загальних надходжень в бюджет, що значною мірою покращило розвиток сільських територій в районі.

Значно підвищилися надходження за плату за землю порівняно з 2005 роком і склали 425 тис. грн. що на 168,1 тис. грн. більше порівняно з минулим роком.

За рахунок надання додаткових фінансових дотацій з державного бюджету, зменшилась сума заборгованості заробітної плати в бюджетній сфері. Станом на 01.09. 06. заборгованість зменшилась на 41,7 тис. грн. На відміну від минулого року.

Збільшується проведення тендерів. За 2006 рік відбулося 24 тендери на суму 4120,1 тис. грн., що значно покращило стан державного бюджету.

Згідно статистичних даних в 2006 році було створено 444 робочих місця, що на 47% більше в порівнянні з минулим роком, а стан безробіття зменшився на 0,19 %.

Аналізуючи отримані дані за 2006 рік можна зробити загальний висновок, що рівень життя сільського населення значно покращується за рахунок більших надходжень в державний та місцевий бюджет району.

Сталий розвиток сільських територій Поліського району має здійснюватись на основі таких фундаментальних принципів і підходів:

1) створення сільському населенню на всій території Поліського району рівних можливостей для забезпечення належного рівня якості життя та задоволення найважливіших життєвих потреб;

2) збереження у сприятливому стані навколишнього середовища й екологічної рівноваги в природі на всіх сільських територіях району, насамперед в агро ландшафтах;

3) формування раціональної з точки зору вимог економічної та екологічної безпеки сільської поселенської мережі в усіх сільських поселеннях району;

4) здійснення широкомасштабних заходів з поліпшення житлових умов на селі та радикального підвищення рівня комунально – побутового благоустрою сільських поселень;

5) забезпечення сталого, екологорівноваженого і багатофункціонального розвитку сільських територій, як головної передумови боротьби з бідністю та безробіттям у сільській місцевості;

6) створення необхідних соціально – економічних і правових засад міжрегіональної рівноваги сільських територій, тобто рівноваги між різними землеробськими регіонами шляхом недопущення поглиблення поляризації та наростання диспропорцій у розвитку окремих сільських територій;

7) підвищення ефективності і конкурентоспроможності продукції аграрного виробництва відповідно до вимог аграрної політики та розвитку сільських територій, які мають місце нині в країнах ЄС.

8) доцільним у перспективі є розвиток кластерів молочно – м'ясного скотарства, свинарства, картоплярства, льонарства, хмелярства та вирощування деяких інших технічних культур.

Як свідчить досвід Європейського Союзу там повністю забезпечується комплексний і зрівноважений у господарському, соціально – культурному, житлово – побутовому та екологічному аспектах розвиток сільських територій.

4.2. Стан розвитку сільських територій в зоні Лісостепу

Теоретико-методологічні принципи та організаційно-економічний механізм розвитку сільських територій в зоні Лісостепу має свої певні характерні особливості. Виникає необхідність враховувати досвід Європейського Союзу з розбудови та підтримки сільських територій.

Наразі ЄС приділяє значно більше уваги розвитку сільської місцевості, ніж це було раніше. У рамках САП виділено більше коштів і розроблені конкретні програми дій. Більше коштів переведено з бюджету першого оплоту (розвиток сільської місцевості). У 2003 році Європейська Рада досягла домовленості стосовно політики надання допомоги у розвитку сільської місцевості на наступний період з 2007 по 2013 роки.

Сільська місцевість займає 90% території ЄС після його розширення, і на ній проживає приблизно, половина його населення. Сектори сільського та лісового господарства залишаються основними землекористувачами в ЄС. Вони відіграють основну роль, в управлінні природними ресурсами, сільським ландшафтом та в соціально – економічному розвитку сільської місцевості. Однак, для забезпечення життєздатності сільських регіонів, необхідно більше, ніж сільське та лісове господарство. Як говорилося вище, економічний; розвиток сільської місцевості уповільнився, що призвело до зростання безробіття, занепаду інфраструктури та руйнування мережі соціальних послуг, збільшення рівня зубожіння, погіршення стану довкілля, біорізноманітності та сільського ландшафту. Вже на сьогодні в деяких регіонах ЄС сільське населення зменшується катастрофічними темпами, створюючи «міста привиди», у той час як населення міст стрімко зростає, що призводить до підвищення рівня злочинності, соціальних та житлових проблем, труднощів із наданням комунальних послуг і т. п.

Класифікація сільських територій за принципами незалежно від їхнього розміру, особливостей функціонування є однією із великої кількості складових сільськогосподарського виробництва. Кінцевий

результат функціонування сільських територій зони Лісостепу безпосередньо залежить від того, як спрацює у цьому відношенні кожна сільська територія цього району. Ця територія району функціонує не відокремлено, а в нерозривному зв'язку з іншими, у тій чи іншій мірі подібними їй сільськотериторіальними структурами з індивідуальними особливостями кожної, їх сукупність характеризує специфіку сільських територій більших розмірів, а в кінцевому підсумку – сільськогосподарського виробництва району взагалі.

Розглянемо цю частковість детальніше, відштовхуючись від вчення видатного російського економіста – аграрника О.О. Ніконова про сільськогосподарське виробництво, як про надскладну біолого – соціальну – економічну суперсистему. Взявши цю тезу за основу, змушені будемо визнати, що кожна сільська територія є ніщо інше, як подібно сільському господарству загалом, суперсклапоною частковістю – сільськотериторіальною системою [4.2.1.]

Кагарлицький район Київської області відноситься до зони Лісостепу.

В районі діє 38 будинків культури, з них один Кагарлицький міський центр культури і дозвілля, 19 сільських будинків культури і 18 сільських клубів, 41 масова бібліотека, з них три Кагарлицькі міські бібліотеки, 38 сільських бібліотек. В Кагарлику діє дитяча школа мистецтв, а в с.Стрітівці – вища педагогічна школа кобзарського мистецтва.

В цілому станом на 01.10.2006р. основними промисловими підприємствами району вироблено продукції, що більше відповідного періоду 2005 року на 0,3 %.

Розглянемо стан та тенденції розвитку сільського господарства та сільських територій Кагарлицького району Київської області.

Основними землекористувачами району, які займаються сільськогосподарським виробництвом і створені в процесі реформування є: 1 приватно-орендне сільськогосподарське підприємство; 2 сільськогосподарські кооперативи; 8 товариств з обмеженою відповідальністю; 1 відкрите акціонерне товариство; 1 дочірнє підприємство “Ферми Данам”; дочірнє підприємство ЗАТ “Міжнародна агропромислова корпорація” – АФ “Слобідська”; 3 відокремлені структурні підрозділи ЗАТ “Міжнародна

агропромислова корпорація”, а до складу ВСП “Агрокомбінат Кагарлицький” входять 5 агрофірм, у ВСП “Мир” входить 2 сільгоспприємства. Виробничий напрямок сільськогосподарських підприємств району – зерно- буряковий з розвинутим молочним тваринництвом.

На території району знаходиться філія ВАТ Кагарлицький елеватор” ЗАТ “Комплекс Агромарс”.

У 2005 році бюджет на виконання Спільної аграрної політики ЄС складає, приблизно, 50 млрд. євро. Цей бюджет розділено на дві частини: Ринки САП (Група 1А) та розвиток сільської місцевості (Група 1В).

Розмір бюджету на 2005 рік трохи вищий за бюджет 2004 року, що пояснюється реформуванням САП у 2003 році та розширенням ЄС у 2004 році. У результаті цих подій бюджет було збільшено відповідно на 1.3 млрд. євро і 1.4 млрд. євро у приблизних підрахунках.

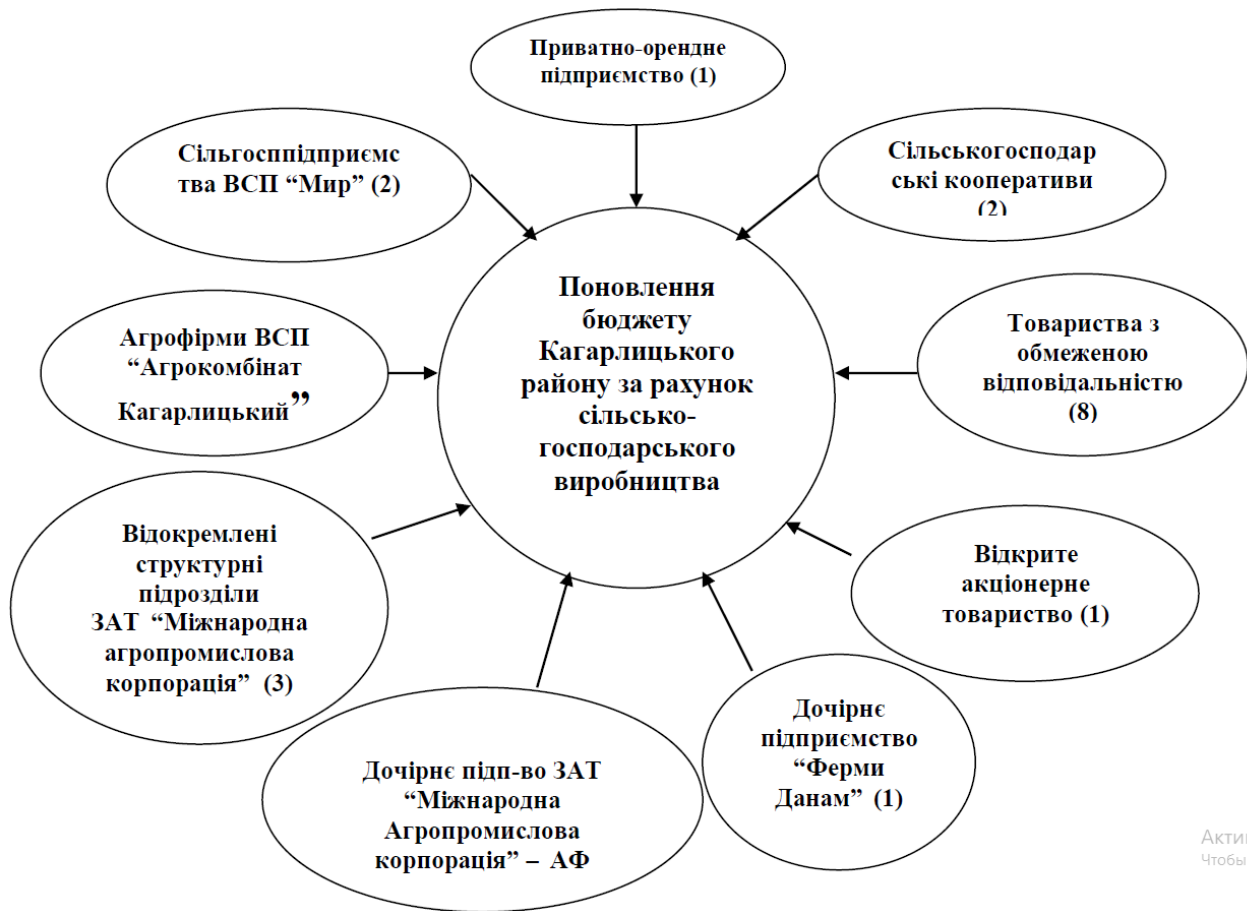
Що стосується розвитку сільської місцевості, то в 2005 році значна частина коштів, а саме 3.9 млрд. євро, виділяється з джерел поза межами аграрного бюджету ЄС і не входить до видатків САП на розвиток сільської місцевості, які складають 6.8 млрд. євро.

Враховуючи досвід Європейського Союзу у формуванні розмірів бюджету на підтримку сільських територій зробимо аналіз формування бюджету Кагарлицького району, Київської області.

Є досить суттєві можливості для підвищення рівня доходів у сільській місцевості. Але доступ сільського населення до фінансових установ і надалі залишається обмеженим. Для комерційних банків, надання позик сільському населенню традиційно залишається непривабливим, в основному через високі ризики, відсутність ліквідних застав, відносно високі операційні затрати і незначні розміри сільських кредитів.

Маючи справу з сільськогосподарським сектором, комерційні банки віддають перевагу великим підприємствам, відмовляючи представникам середнього і малого сільського бізнесу. Оскільки багато фермерських господарств вже обтяжені великими боргами, які вони винні банкам або постачальникам добрив і хімікатів для захисту рослин, а уряд не гарантує повернення сільськогосподарських позик, банки є дуже обережними в оцінці можливості фермерських господарств повертати позики.

Вплив сільськогосподарських підприємств на формування бюджету Кагарлицького району

Активат
Чтобы акт

За даними земельного відділу станом на 01.10.2006 року в районі працює 106 фермерських господарств. Загальна земельна площа, яка знаходиться в фермерських господарствах складає 11461 га, із неї оренда земельних часток (паїв) складає 5914 га, інших земель – 5547 га.

В районі станом на 01.10.2006 року нараховується 307 одноосібних господарств, їх земельна площа складає 1288 га., в тому числі ріллі 1250 га. Станом на 01.10.2006 року в сільськогосподарських підприємствах нараховується 10 098 голів ВРХ в тому числі 3 462 корови, 14 751 голів свиней, 1959 голів птиці.

За січень-вересень 2006 року надій молока на одну корову у сільгоспідприємствах складає 3342 кг. У поточному році сільгоспідприємствами вироблено 11768 тонн молока, реалізація м'яса склала 1585 тонн. Сьогодні проводяться роботи по збиранню урожаю зернових культур.

Проаналізуємо можливі наслідки вступу України до СОТ для населення Кагарлицького району. Дослідження наслідків від вступу України до СОТ для сільського населення не можна обмежувати

аналізом можливого впливу торговельної лібералізації на споживання сільських домогосподарств. Адже, з одного боку, сільські домогосподарства є виробниками сільськогосподарської продукції не тільки для власного споживання, але й на продаж, а з іншого – від конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств в умовах торговельної лібералізації залежатиме зайнятість сільського населення в секторі сільськогосподарських підприємств і оплата праці. Отже, сільські домогосподарства відчують на собі наслідки торговельної лібералізації агропродовольчого ринку безпосередньо як виробники і споживачі сільськогосподарської продукції і опосередковано через зайнятість у сільськогосподарських підприємствах. Додатковим чинником опосередкованого впливу стане залежність об'єктів соціальної сфери села, тобто умов життя сільських домогосподарств, від сільськогосподарських підприємств, яка все ще існує, незважаючи на передачу цих об'єктів на баланс сільських рад. Окрім того, значна частина селян є орендодавцями для сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств, отже, втрата позицій на ринку орендарями їхньої землі і майна позначиться на доходах сільського населення.

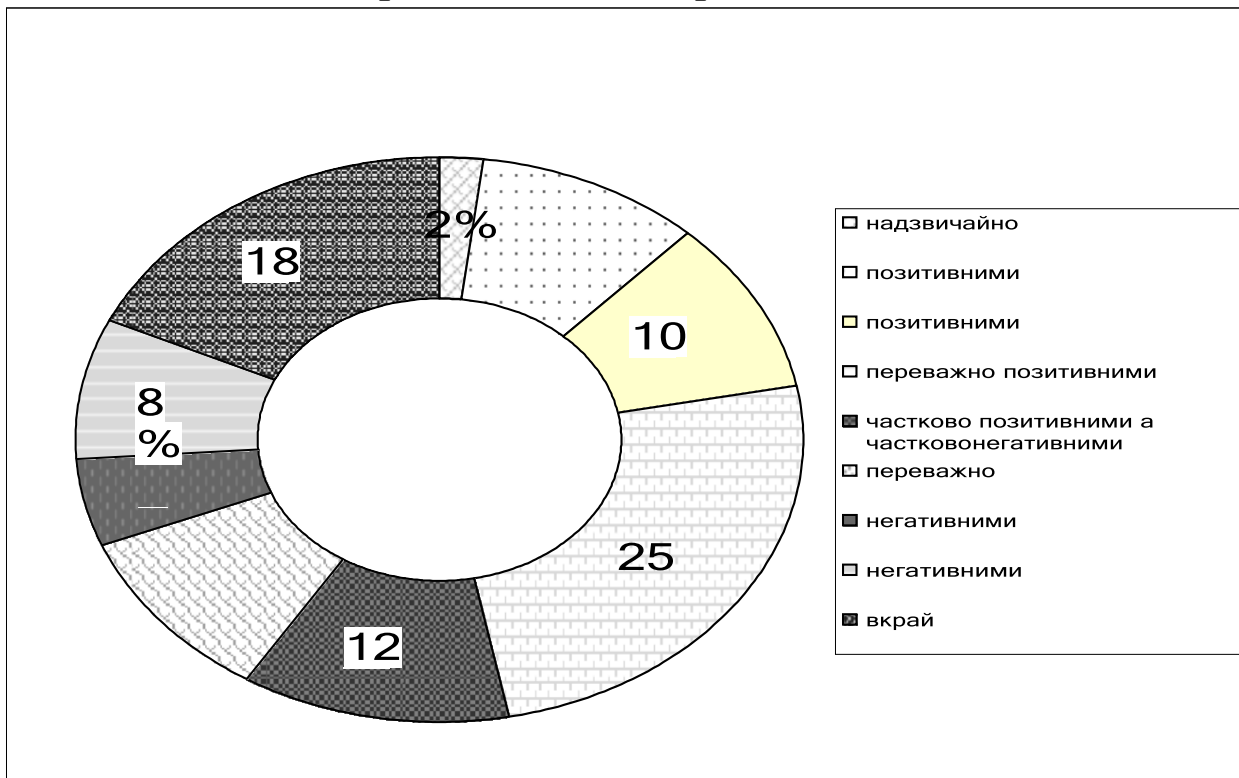
Таким чином, аналіз наслідків вступу України до СОТ для сільськогосподарських товаровиробників Кагарлицького району прямо (як виробників товарної продукції) і опосередковано (через зайнятість в секторі сільськогосподарських підприємств, орендні відносини, соціальну сферу села) стосується сільського населення. Господарства населення в останні роки виробляють понад 60% валової продукції сільського господарства і обробляють 29% (за даними 2002 року) сільськогосподарських угідь.

Щодо можливих наслідків вступу України, до СОТ для сільського населення, то негативні очікування серед респондентів незначно переважають над позитивними. 22% опитаних оптимістично оцінюють вплив СОТ на сільське населення, натомість, 27% очікують негативних наслідків. Чверть респондентів вважають, що наслідки будуть частково позитивними, а частково негативними, а 8% – невідчутними для сільського населення.

Капітальним будівництвом в районі займаються 7 будівельних організацій: “Райагробуд”, ПМК – 3, АШБС, Міськкрембудсервіс, МП “Факел”, СПМК – 1 (м. Вишневе), Рай ДУ, ними виконуються роботи

загального будівництва, будівництва та ремонту доріг, газифікації населених пунктів району.

Очікування жителів Кагарлицького району щодо наслідків вступу України до СОТ, % респондентів

За 9 місяців 2006 року обсяги будівельно-монтажних робіт, виконаних підрядними організаціями району в договірних цінах, становлять 4407,0 тис.грн., що більше рівня минулого року на 19,0 %. Чисельність працюючих у підрядних будівельних організаціях становить близько 167 чол.

Важливим питанням у районі є проведення газифікації населених пунктів району. Будуватимуться п'ять підвідних газопроводів. Це дасть можливість підвести газ до 23-х населених пунктів. Зокрема підвідний газопровід до с. Горохове, с. Халча, с. Тернівка, с. Б. Щучинка, с. Кузьминці. Виготовлена проектно-кошторисна документація на будівництво газопроводів до с. Гребені, с. Пивці та с. Стави.

Сьогодні вирішуються питання фінансування будівництва. Пропозиції щодо виділення коштів, на проведення будівництва газопроводів, ремонту доріг, реконструкції очисних споруд та інших об'єктів подані до Кабінету Міністрів України.

Для ремонту доріг уже виділено кошти для чотирьох населених пунктів району в сумі 800 тис.грн. За рахунок чого проведено ремонти твердого покриття вулиць м. Кагарлик – 708 м, с. Стайки – 1706 м, с. Яблунівка – 506 м, с. Антонівка – 201 м.

За рахунок коштів населення, кредитів банків протягом січня – вересня 2006 року у районі введено 69 житлових будинків загальною площею 7423 м. кв., в тому числі у сільській місцевості 4808 кв. м, або 65 % загальної площі.

Однією з важливих галузей в Кагарлицькому районі є транспортне забезпечення і обслуговування сільських територій. Протягом січня-вересня 2006 року ВАТ “АТП – 13255” перевезено 899,8 тис. пасажирів. Доход від перевезення пасажирів склав 690,9 тис. грн.

Працюють в районі також і приватні перевізники. Зокрема, ПП “Ягуар” обслуговує 7 маршрутів, ПП Лобуренко М. М. обслуговує 5 маршрутів, ПП “Куценко” – один маршрут. В основному приватні перевізники обслуговують жителів сільської місцевості з виїздом до м. Києва.

Враховуючи звернення державного підприємства “Київпассервіс” щодо відкриття прямого маршруту “м. Кагарлик – м. Київ” відкрито чотири рейси.

Місто Кагарлик має пряме автобусне сполучення з 5-ма навколишніми районами Київської області, 15-ма містами сусідніх областей, з 4-ма обласними центрами (Дніпропетровськ, Кіровоград, Черкаси, Херсон), та столицею України м. Києвом. Пасажири району мають можливість користуватися послугами залізничного транспорту. Із залізничної станції “Кагарлик – 2” відправляються та отримуються вантажі.

Зв'язок в районі діє 12 радіовузлів на 9580 радіоточок, ємність телефонних номерів складає 9815 шт., в тому числі у сільській місцевості – 3519 шт. Обсяги доходів цеху № 13 Обухівського центру №10 Облтелекому в цінах відповідних років за звітний період становлять 3853,5 тис.грн., що більше відповідного періоду 2005 року на 6,6 %, в тому числі від населення 2783,2 тис.грн., що перевищує рівень доходу минулого року на 184,3 тис.грн.

Райвузол зв'язку об'єднує 32 відділення зв'язку, в тому числі 29 в селах району. Доходи райвузла зв'язку на 01.10.2006 р. складають

1533,4 тис.грн., що більше минулого року на 342,3 тис.грн. або на 28,7%; в тому числі доходи від населення становлять 154,9 тис.грн.

Торгівельна мережа Кагарлицького району, яка обслуговує сільські території, станом на 01.10.2006 року, нараховує 150 магазинів різних форм власності, у яких зайнято більше 250 працівників, із них 120 – у споживчій кооперації. Працює Кагарлицький ринок, який приділяє належну увагу товаровиробникам із сільської місцевості. На 900 торгових місць, з яких 63 відсотки відведено для продажу промислових товарів, а 23,0 % продовольчих, крім того 74 місця для продавців м'яса та 40 – для молока та критий ринок у м. Кагарлику.

Постійно зростають обсяги товарообігу району Найбільшу питому вагу в загальному об'ємі товарообігу району займає районне споживче товариство. Товарообіг магазинів районного споживчого товариства на території району на звітну дату становить 5918,9 тис.грн., що більше 2005 року на 26,3 відсотки. Розглянемо виконання бюджету Кагарлицького району станом на 01.10.2006 року. Місцевий бюджет формується за рахунок податкових (8721,7 тис.грн.) та неподаткових (78,7 тис.грн.) надходжень, що складають разом власні і закріпленні податки і збори (загальна сума податкових і неподаткових надходжень – 8800,4 тис.грн.). До зборів та платежів до загального фонду бюджету відносяться: дотація вирівнювання, що одержується з державного бюджету (11333,7 тис.грн.), додаткова дотація з держбюджету на зменшення фактичних диспропорцій через нерівномірність мережі бюджетних установ (89,3 тис.грн.), інші дотації (15,5 тис.грн.), субвенції, що одержуються з держбюджету (5746,1 тис.грн), кошти, що надходять з інших бюджетів (874,5 тис.грн.). Загальна сума доходів бюджету становить 26859,3 тис.грн.

Виконання плану надходжень податків, зборів та інших обов'язкових платежів до загального фонду бюджету, тис. грн.

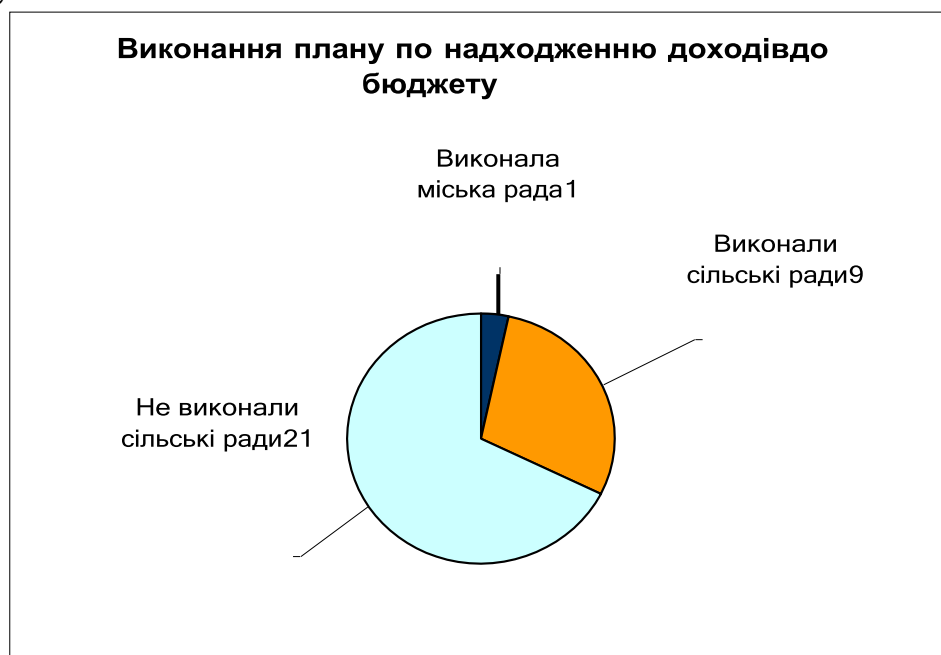
Загальний фонд бюджету на перспективу до 2010 року повинен зрости на 70 %. Відсоток виконання станом на 01.10.2006 р. становить 92,3 %.

В районі функціонує 30 сільських і 1 міська рада . План по надходженню доходів всього виконали 9 сільських і 1 міська ради, не виконали 21 сільська рада. По видатках через нерівномірність

надходження коштів план не виконаний по 30 сільських і 1 міській раді.
 Райбюджет виконаний по доходах, не виконаний по видатках.

Розглянемо стан виконання плану по надходженню доходів до бюджету

По власних і закріплених план виконали 9 сільських, не виконали міський та районний бюджети 21 сільська рада.

Проаналізуємо стан використання коштів за 9 місяців 2006 року в Кагарлицькому районі та їх вплив на розвиток сільських територій.

В Україні відсутня дієва інституція національного рівня, яка б займалася розвитком сільської місцевості у відповідності до визначеної політики в межах окремого бюджету, концентруючись на проблемах бідності та розвитку сільської місцевості.

Таблиця 4.1

Використання коштів за 9 місяців 2006 року

Перелік установ	Уточнений план на рік	План на I півріччя	Фактично	% до року	% до I півріччя
Державне управління	3370,0	3138,1	2762,5	82,0	88,0
Освіта	14785,5	12426,5	10633,5	72,2	85,7
Охорона здоров'я	7447,0	6945,4	6195,8	83,2	89,2
Соціальний захист					
соціальне забезпечення	6713,0	5534,4	4000,5	59,6	72,3
Житлово-комунальне господарство	399,5	380,0	248,3	62,1	65,3
Культура і мистецтво	1972,2	1656,6	1363,1	69,1	82,3
Засоби масової інформації	165,0	105,0	63,6	39,3	100
Фізична культура спорт	222,0	176,3	147,5	66,4	83,7
Всього видатків:	36638,9	30079,6	26337,6	71,9	87,6

Фактично видатків становить 26337,6 тис.грн за 9 місяців, але цього недостатньо для повного і раціонального забезпечення розвитку сільських територій Кагарлицького району

Розглянемо сплату місцевих податків і зборів на розвиток сільських територій Кагарлицького району.

Всього за 11 місяців 2006 року надійшло до місцевого бюджету по Кагарлицькому району місцевих податків та зборів (комунальний податок, податок з реклами, ринковий збір, збір за паркування автотранспорту, збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг та інш.) на суму 220,0 тис.грн., що на 8,3 тис.грн.

більше в порівнянні з відповідним періодом минулого року. Найбільша сума коштів надійшла по ринковому зборі на суму 167,7 тис.грн., що на 4,7 тис.грн. більше в порівнянні з відповідним періодом минулого року.

Таблиця 4.2

Сплата місцевих податків і зборів

Надходження за 11 місяців (тис.грн.)	2005 рік	2006 рік	Відхилення (+/-)
Податок з реклами	169	197	28
Комунальний податок	45420	45249	-171
Збір за паркування автотранспорту	692	409	-283
Ринковий збір	162676	167696	4722
Збр за видачу ордера на квартиру	25	66	41

В перспективі надходження від місцевих податків і зборів в Кагарлицькому районі до 2010 року повинно збільшитися у 2 рази.

Проаналізуємо показники виплати заробітної плати, грошового забезпечення, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат.

Фінансові питання утримання об'єктів соціальної сфери в Кагарлицькому районі невирішені повністю це призводить до негативних наслідків і руйнації соціальної сфери на селі. На кожні 10 тис. сільського населення діє лише шість медичних працівників. Біля 15% сіл не мають первинних закладів охорони здоров'я.

Таблиця 4.3

Основні показники соціальних виплат

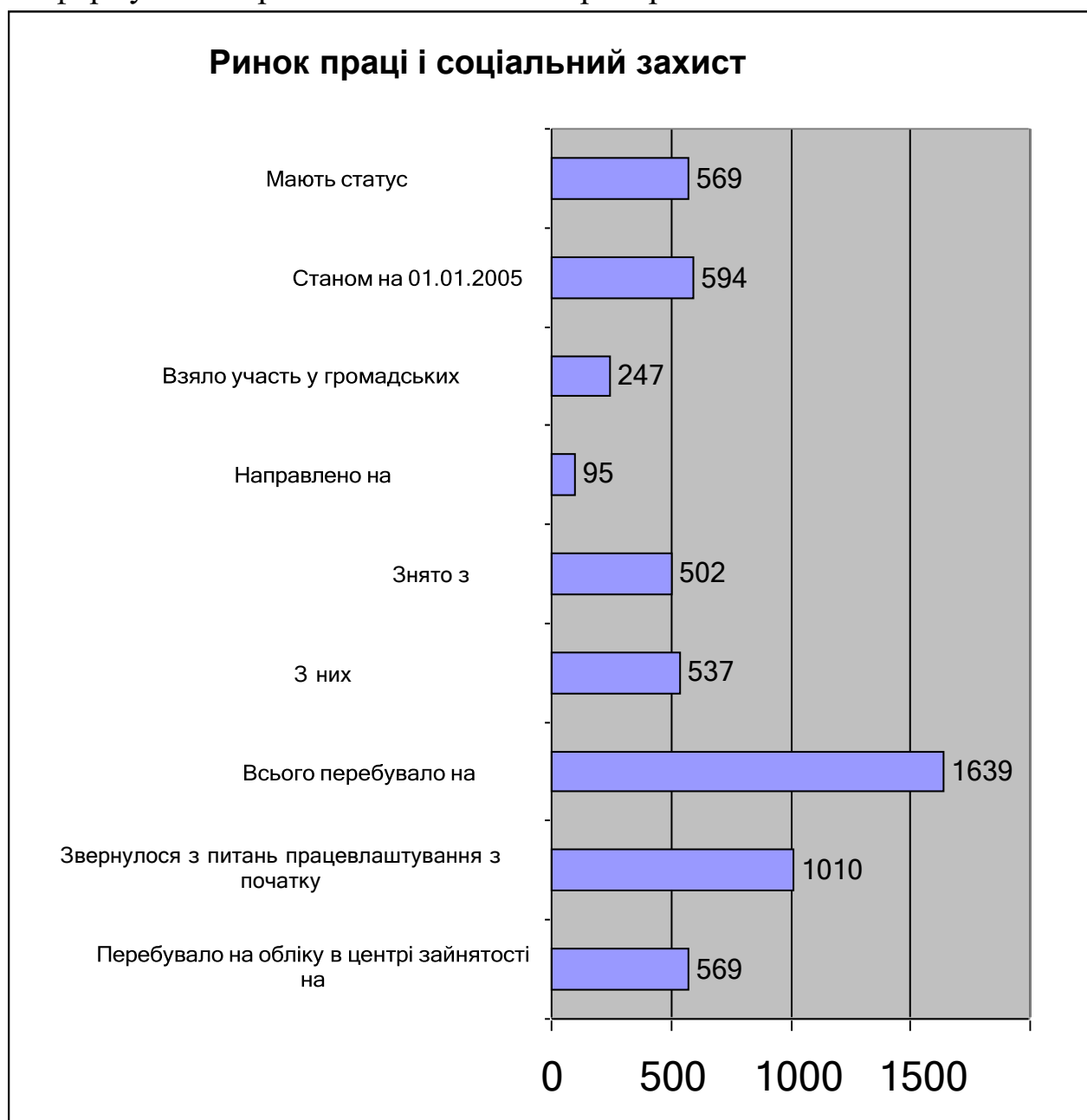
№ п/п	Назва показника	Грошова оцінка показника, тис.грн
1.	Допомога по догляду за дитиною до трирічного віку	311,5
2.	87 малозабезпеченим сім'ям	178,5
3.	20 дітям, які перебувають під опікою	52,5
4.	Допомогу одиноким матерям	262,7
5.	Матерям нараховано допомогу в зв'язку з вагітністю іпологами; одноразової допомоги	56,2 496,9
6.	69 дітям - інвалідам нараховано допомоги в сумі	285,0
7.	Соціальна допомога	201,2
8.	Субсидії на житлово-комунальні послуги	102,0
9.	На тверде паливо призначено субсидію	27,0

Як видно із таблиці найбільше виплат припадає на допомогу допомогу по догляду за дитиною до трирічного віку, що становить 311,5 тисяч гривень.

Також значні виплати припадають на допомогу саодиноким матерям, що становить 262,7 тисяч гривень.

В районі постійно приділяється увага питання погашення заборгованості з виплати заробітної плати. Так загальна заборгованість з виплати заробітної плати на 01.07.2006 – відсутня.

Розглянемо як впливає ринок праці і соціальний захист населення на формування і розвиток сільських територій.

Станом на 01.01.2004 р. всього перебувало на обліку 1639 чол., виплачено допомоги по безробіттю з початку року 889,8 тис.грн, рівень безробіття 3,2%.

Розглянемо моделі розвитку сільських територій Кагарлицького району. Однією із основних моделей для покращення розвитку сільських територій є модель обслуговуючого кооперативу.

Важливою складовою розвитку сільських територій у цілому й сільськогосподарського виробництва зокрема є відродження і розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. За умов докорінної реорганізації галузі значна частина малих товаровиробників, в першу чергу власники особистих селянських господарств, не мають доступу до потрібних матеріально-технічних ресурсів та відповідних послуг із обробки ґрунту, збирання врожаю, реалізації вирощеної продукції тощо. На селі виникли соціально-економічні передумови кооперації селян для створення сільської сервісної служби, яка б взяла на себе весь тягар селянської праці та побуту.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив «Кагарлицький сільський сервісний центр» створений у квітні 2000 року в межах тодішнього «Проекту підвищення рівня життя сільського населення Київської області». На сьогодні, членами кооперативу є понад 250 власників особистих селянських господарств і фермерів Кагарлицького району. В середньому, кооператив за рік надає понад 4 тисячі послуг у різних сферах сільськогосподарської діяльності, проводить навчання власників особистих селянських господарств. Паралельно працює сільська кредитна спілка «Господар».

Метою кооперативу є не одержати прибуток, а об'єднати громадян для надання сільськогосподарським товаровиробникам (переважно членам кооперативу) комплексу послуг, пов'язаних із заготівлею, виробництвом, зберіганням, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції й, таким чином, збільшити їхні доходи.

Моделі надано для публікації Київської обласною аграрною дорадчою службою.

Однією із функцій кооперативу є сприяння соціально-економічному розвитку сільських територій. Зокрема, кооперативом створено понад 30 робочих місць. Однією із найважливіших категорій

споживачів послуг є незахищені верстви населення: пенсіонери, безробітні та інваліди.

За п'ять років свого існування кооператив перетворився на ефективний суб'єкт господарювання, постійно розширюється спектр послуг, яких сьогодні налічується більше тридцяти. Члени кооперативу отримують послуги на 15-20% дешевше від комерційних розцінок. Серед основних послуг:

- механізований обробіток земельних ділянок, збирання врожаю;
- внесення мінеральних та органічних добрив, агрохімікатів;
- забезпечення матеріально-технічними ресурсами;
- забезпечення елітним насінням та племінним молодняком худоби;
- автопослуги;
- надання послуг з реалізації лишків сільгосппродукції;
- підтримка роботи сервісних центрів, створених у сільських громадах для надання ряду побутових послуг;
- навчання та інформаційне забезпечення тощо.

Жителі Кагарлицького району активно користуються послугами та платять за роботу механізаторів і спеціалістів, зміцнюючи таким чином фінансове та матеріально-технічне становище КССЦ. Як результат, кооператив пропонує низькі (за собівартістю) розцінки на виконання сільгоспробіт для своїх членів. А за підсумками роботи МССЦ першим у третьому тисячолітті виборів звання кращого обслуговуючого кооперативу на Всеукраїнському фермерському конкурсі 2001 та 2004 років.

На основі цієї моделі в Київській області вже створено 16 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які надають населенню найрізноманітніші послуги. Зауважимо, що до пайового фонду цих кооперативів залучено близько 2,7 млн. грн. без будь-якої донорської підтримки.

Модель подолання обмеженого доступу до мікрофінансових ресурсів може значно покращити розвиток сільської місцевості і сільських територій в цьому районі.

Одним із рішень проблеми обмеженого доступу до дешевих мікрофінансових ресурсів є створення кредитної спілки. Така установа на рівні сільської громади сприяє розвитку малого і середнього бізнесу

на селі, відновленню та вдосконаленню побутових послуг, підвищенню рівня взаємо- та самодопомоги сільських мешканців.

Прикладом успішної реалізації цієї моделі є Кредитна спілка «Господар», яка була створена в серпні 2000 року на території Кагарлицького району Київської області, і на сьогодні налічує понад 550 членів.

Члени кредитної спілки мають можливість накопичувати заощадження на своїх депозитних рахунках, а в скрутну хвилину отримати без зайвої тяганини кредит на:

1. Споживчі цілі (придбання товарів і послуг, необхідних для підвищення рівня життя й добробуту позичальника), зокрема:

- предмети особистого споживання;
- навчання;
- відпочинок;
- лікування;
- весілля;
- ремонт та будівництво житла тощо.

2. Підприємницькі цілі (збільшення своїх прибутків та отримання доходу, які є джерелом повернення кредиту), зокрема:

- розвиток виробництва, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції;
- інше виробництво;
- торгівля;
- інші послуги.

Середній розмір кредиту на підприємницьку діяльність (враховуючи сільськогосподарські кредити) складає 4200 гривень, а середній розмір кредиту на споживчі цілі – 1400 гривень (середня процентна ставка по кредитам – 18%).

Завдяки тому, що Кредитна спілка «Господар» була створена без сторонньої фінансової підтримки і була розроблена і впроваджена власна оригінальна кредитна політика, селяни повірили в переваги і реальну силу спільної каси, що є важливим елементом створення соціального капіталу на селі. Окрім того, модель сільської кредитної спілки здобула позитивний імідж та переконала на практиці сільське населення в тому, що кредитна спілка не є фінансовою пірамідою,

фінансова діяльність є повністю прозорою та контролюється членами спілки.

На основі досвіду КС «Господар» на території області створено ще шість кредитних спілок, які працюють в сільській місцевості Київщини. У червні 2005 року ці та інші кредитні спілки об'єдналися та створили Київську обласну асоціацію кредитних спілок.

Модель створення сільських сервісних центрів з надання соціально- побутових послуг є запорукою успіху надання якісних послуг в сільській місцевості.

Серед проблем сільських територій: низький рівень надання соціально- побутових послуг у сільській місцевості, низький рівень зайнятості, забезпечення ефективного управління об'єктами соціальної інфраструктури.

Варіантом вирішення є сприяння створенню суб'єктів підприємницької діяльності із числа колишніх сільських безробітних з надання соціально- побутових послуг, співпраця з органами місцевого самоврядування для надання приміщень в оренду на пільгових умовах, об'єднання приватних підприємців на основі сільського сервісного центру.

Як приклад, кілька таких сервісних центрів було створено у Кагарлицькому районі Київської області. Наприклад, у с. Стрітівка п'ять приватних підприємців, об'єднавшись у сервісний центр, працюють під дахом сільської ради. Протягом майже чотирьох років вони на постійній основі надають послуги 960 мешканцям свого села. Серед послуг – виставка-продаж виробів народних умільців, перукарня, ремонт теле-, радіоапаратури, прийом молока, агромагазин, штучне осіменіння великої рогатої худоби, ритуальні послуги тощо.

Сталий розвиток сільських територій Кагарлицького району природно – кліматичної зони Лісостеп має здійснюватись на основі таких основних принципів і підходів:

1) створення сільському населенню на всій території Кагарлицького району рівних можливостей для забезпечення належного рівня якості життя та задоволення найважливіших життєвих потреб;

2) збереження у сприятливому стані навколишнього середовища й екологічної рівноваги в природі на всіх сільських територіях району, насамперед в агро ландшафтах;

3) формування раціональної з точки зору вимог економічної та екологічної безпеки сільської поселенської мережі в усіх сільських поселеннях району;

4) здійснення широкомасштабних заходів з поліпшення житлових умов на селі та радикального підвищення рівня комунально – побутового благоустрою сільських поселень;

5) забезпечення сталого, екологізрівноваженого і багатофункціонального розвитку сільських територій, як головної передумови боротьби з бідністю та безробіттям у сільській місцевості;

6) створення необхідних соціально-економічних і правових засад міжрегіональної рівноваги сільських територій, тобто рівноваги між різними землеробськими регіонами шляхом недопущення поглиблення поляризації та наростання диспропорцій у розвитку окремих сільських територій;

7) підвищення ефективності і конкурентоспроможності продукції аграрного виробництва відповідно до вимог аграрної політики та розвитку сільських територій, які мають місце нині в країнах ЄС.

8) перспективним є розвиток агро кластерів цукрово – бурякового та зернового напрямів, у поєднанні з кластерами свинарства і м'ясо – молочного скотарства. Серйозну основу для розвитку мають також кластери садівництва, птахівництва, бджільництва, шовківництва.

Як свідчить досвід Європейського Союзу там повністю забезпечується комплексний і зрівноважений у господарському, соціально – культурному, житлово – побутовому та екологічному аспектах розвиток сільських територій.

4.3. Особливості розвитку сільських територій пригірських районів Карпат

Методичні і методологічні дослідження розвитку сільських територій пригірських районів Карпат на прикладі Косовського району Івно-Франуівської області, які мають значні відмінності від попередніх природно – кліматичних зон.

Проаналізуємо демографічну ситуацію та її зміну в часі по відношенню до чисельності постійного населення. Кількість наявного населення включає все населення, яке знаходиться на момент перепису на даній території, включаючи тимчасово проживаюче. В Косівському

районі Івано-Франківської області нараховується 42 сільських населених пунктів, в яких у період, що аналізувався проживала наступна кількість осіб:

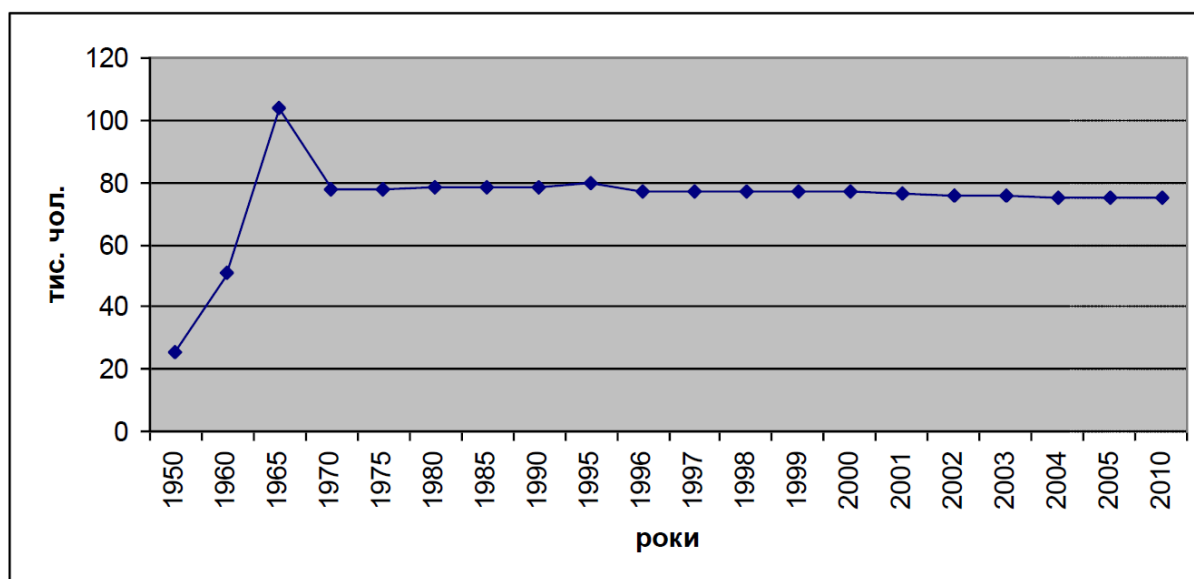
Таблиця 4.4

**Динаміка кількості сільського населення Косівського району
Івано-Франківської області**

Досліджуваний період, роки	Чисельність наявного сільського населення на початок року, тис. осіб
1950	25,5
1960	50,8
1965	103,6
1970	77,5
1975	78,1
1980	78,6
1985	78,5
1990	78,6
1995	79,8
1996	77,0
1997	77,2
1998	77,2
1999	76,8
2000	76,8
2001	76,1
2002	75,8
2003	75,5
2004	75,0
2005	74,9
2010 (в перспективі)	75,2

Враховуючи зручне географічне місце розташування територій та їх економічний потенціал, близькість розташування до західних кордонів в перспективі до 2010 року чисельність наявного сільського населення повинна збільшитись.

Розглянемо динаміку чисельності наявного сільського населення Косівського району Івано-Франківської області за період з 1950-2005 рр. з перспективою на 2010 рік за допомогою нижче наведеного графіка:

Рис. 4.11. Динаміка чисельності наявного сільського населення Косівського району Івано-Франківської області за період 1950 – 2005 рр. з перспективою на 2010 рік

Отже, як видно з вищенаведеного графіку за період що аналізувався, кількість сільського населення Косівського району Івано-Франківської області мала значні коливання лише в 1950 – 1970 роках (з 25,5 тис. осіб в 1950 році до 103,6 тис. осіб в 1970 році; зростання кількості сільського населення за цей період склало 406,6%). В наступні роки чисельність сільського населення переважно залишалась сталою з незначною тенденцією до зниження. Але в перспективі до 2010 року в зв'язку із державною програмою підтримки сільських територій та особливостями, які діють у пригірських територіях Карпат (20% доплат до соціальних виплат), передбачається позитивне сальдо міграції населення і кількість сільського населення Косівського району Івано-Франківської області складатиме 75,2 тис. осіб. Інші дані, що характеризують показники міграції даного району відображено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Показники міграції сільського населення Косівського району Івано-Франківської області за період 1960 – 2005 роки та перспектива на 2010 рік

Досліджуваний період, роки	Прибуло осіб	Вибуло осіб	Сальдо міграції (+, -)
1	2	3	4
1960	752	760	-8
1965	840	1025	-185
1970	919	989	-70
1975	801	722	-79
1980	888	902	-14
1985	883	926	-43
1990	1462	1243	219
1995	650	495	155
1996	592	505	87
1997	615	536	79
1998	774	727	47
1999	704	616	88
2000	650	623	27
2001	599	651	-52
2002	562	592	-30
2003	529	584	-55
2004	440	540	-100
2005	446	587	-141
2010 (прогноз)	704	406	298

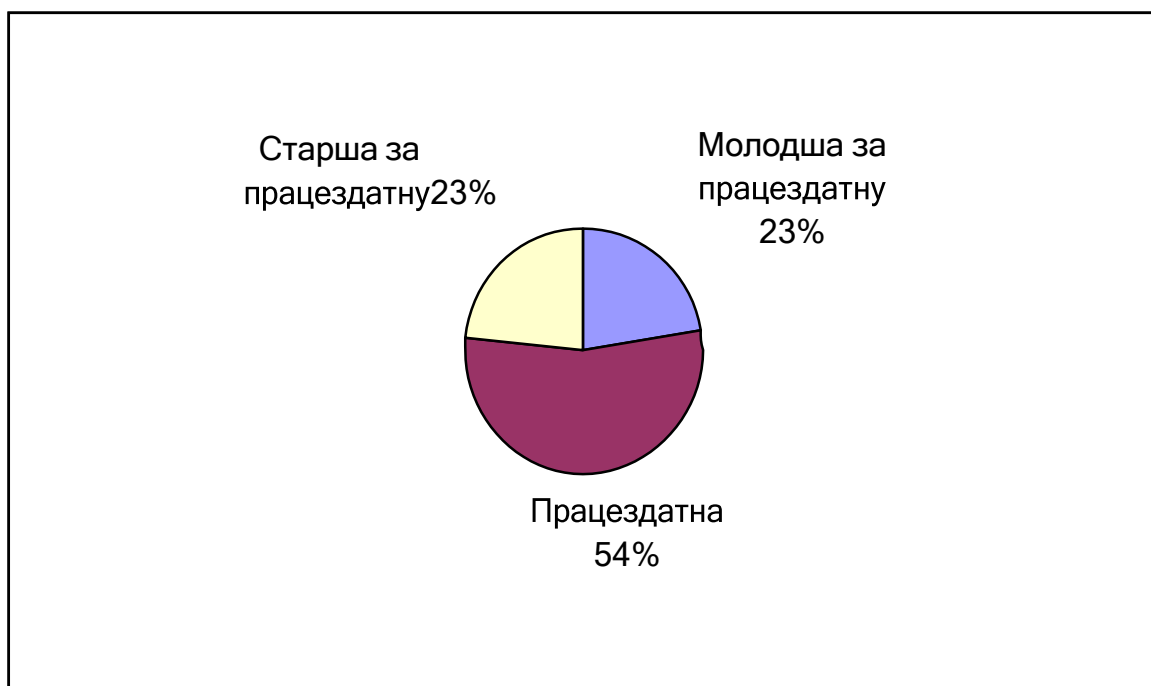
Отже, з наведеної вище таблиці можна зробити висновок, що в даному регіоні в період 2001 – 2005 років спостерігалася тенденція до зниження кількості сільського населення, основним фактором чого є негативне сальдо міграції, яке за останні 5 років зросло на 271% (-52 особи в 2001 році та -141 особа в 2005 році). Але в перспективі до 2010 року в зв'язку із державною програмою підтримки сільських територій та особливостями, які діють у пригірських територіях Карпат, передбачається позитивне сальдо міграції населення і кількість сільського населення Косівського району Івано – Франківської області складатиме 75,2 тис. осіб.

Розглянемо докладніше вікову структуру постійного сільського населення району за допомогою нижченаведених таблиць та діаграм:

Таблиця 4.6

Кількість населення у відповідних вікових групах Косівського району Івано-Франківської області станом на 2000 рік, осіб

Група	Кількість осіб	Частка
Молодша за працездатну	20801	23%
Працездатна	49432	54%
Старша за працездатну	21263	23%

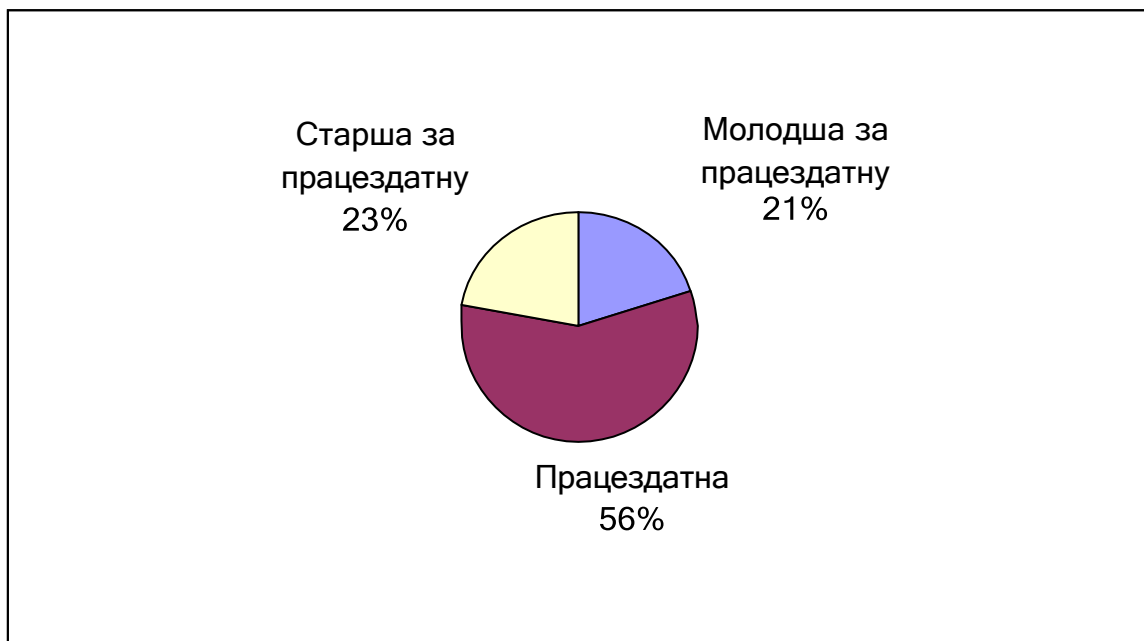
Рис. 4.12. Вікова структура постійного населення району у 2000 році

Як видно із діаграми, більшу половину у 2000 році складає працездатна група – 54%, інші дві, молодша за працездатну і старша за працездатну, мають однакову частку і становлять близько 23%.

Таблиця 4.7

Кількість населення у відповідних вікових групах Косівського району Івано-Франківської області станом на 2005 рік

Група	Кількість осіб	Частка
Молодша за працездатну	18324	21%
Працездатна	50639	56%
Старша за працездатну	20170	23%

Рис. 4.13. Вікова структура постійного населення Косівського району в 2005 році

З даної діаграми помічаємо, що кількість працевдатного сільського населення збільшилася на 2 % за рахунок молодшої за працевдатну групу порівняно з 2000 роком, а старша за працевдатну група – не змінилася і становить 23%.

Розглянемо перспективу розвитку демографічної ситуації в Косівському районі Івано-Франківської області.

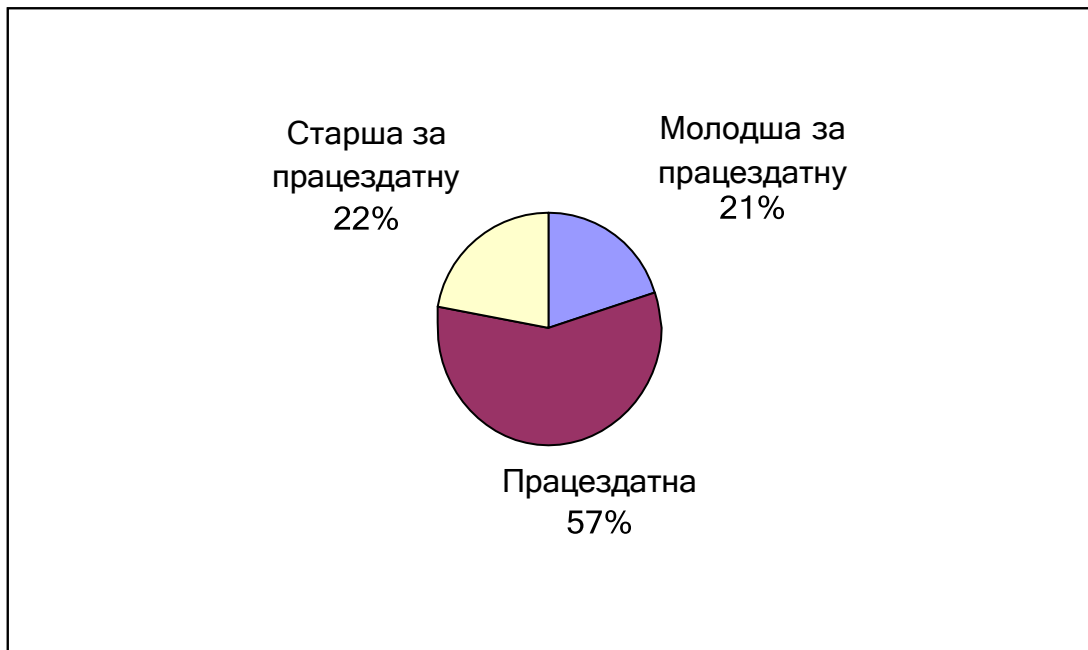
Таблиця 4.8

Кількість населення у відповідних вікових групах може становити у перспективі на 2010 рік

Група	Кількість осіб
Молодша за працевдатну	15213
Працевдатна	42180
Старша за працевдатну	16607

Перспектива розвитку демографічної ситуації в Косівському районі Івано-Франківської області може складатися досить позитивно за умов, що фінансування розвитку сільських територій покращиться, як за рахунок місцевого, так і державного бюджетів.

Рис. 4.14. Вікова структура постійного населення Косівського району Івано – Франківської області в перспективі на 2010 рік

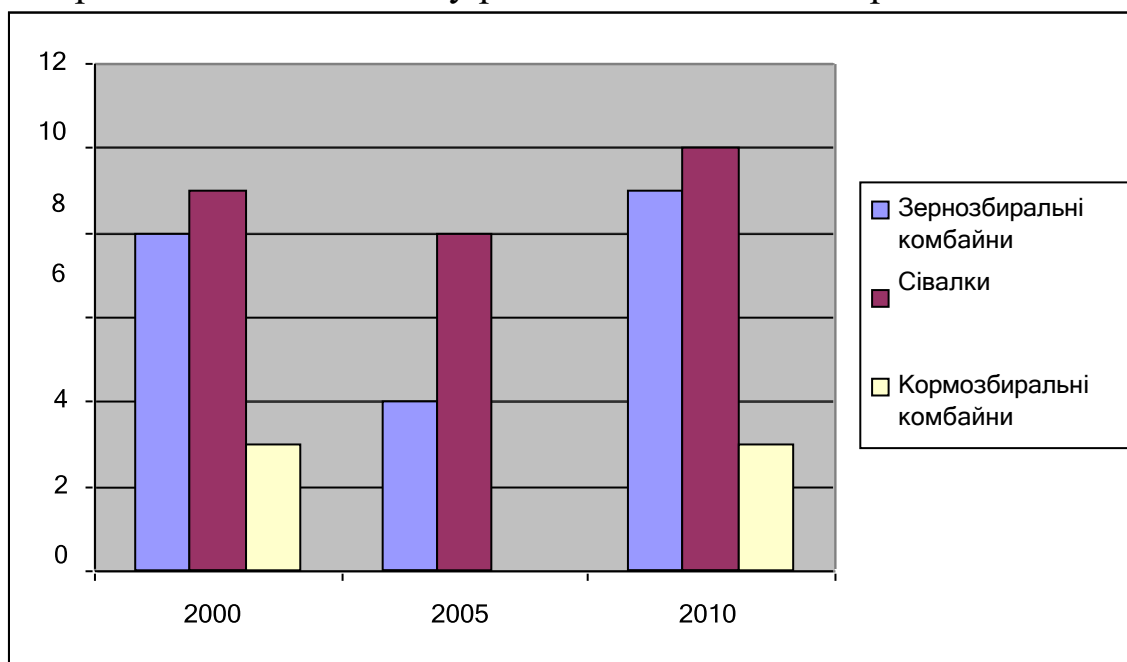
Збереження вікової структури постійного населення Косівського району в перспективі до 2010 року можливе за рахунок прибулих осіб, які повертаються із-за кордону і сприяють покращенню фінансового становища сільських територій району.

Отже, з вище наведеного графічного матеріалу видно, що вікова структура населення Косівського району за останні десять років є досить сталою і рівномірною. Співвідношення працевдатної та непрацевдатних груп населення протягом останніх п'яти років (46% непрацевдатного населення у 2000 році і 44% в 2005 році, та 54% працевдатного населення в 2000 році до 56% працевдатних в 2005 році). При незмінних основних демографічних чинниках із розрахунків можна зробити висновок про те, що в 2010 році вікова структура досліджуваного регіону переважно не зміниться, тому кількість працевдатного населення складатиме приблизно 57%, а непрацевдатного – 43% від загальної кількості населення.

Проаналізуємо розвиток сільського господарства Косівського району Івано-Франківської області.

Сільське господарство в даному районі є однією із основних бюджетоутворюючих галузей виробництва. Крім того, на сільське господарство покладено завдання забезпечення зайнятості сільського населення району. До сільськогосподарських підприємств відносяться

підприємства різних форм власності, діяльність яких направлена на виробництво товарної сільськогосподарської продукції, а саме: державні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, підсобні та інші недержавні сільськогосподарські підприємства; приватні (приватно-орендні) сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства (включені починаючи з 2000 року). Фермерське господарство передбачає вільну форму підприємництва на основі використання майна і землі, які знаходяться у власності фермера чи орендовані ним. Він займається виробництвом, переробкою та реалізацією сільськогосподарської продукції та має статус юридичної особи. Площа ріллі, що належить фермерським господарствам в 2005 році становила 104 га (проти 197 га в 2000 році). Станом на 2005 рік в Косівському районі зареєстровано 18 фермерських господарств (в 2000 – 61), отже, кількість фермерських господарств району зменшилась за п'ять років на 43 одиниці. Таким чином на одне фермерське господарство припадає 8,1 га сільськогосподарських угідь, в тому числі 5,8 га ріллі (в 2000 році сільськогосподарських угідь припадало 10,2 га, в тому числі 3,2 га ріллі). Крім фермерських господарств протягом періоду, що досліджувався в районі було зареєстровано два сільськогосподарських кооперативи. Загальна кількість сільськогосподарських підприємств, зареєстрованих в Косівському районі станом на 2005 рік складає 67.

Рис. 4.15. Наявність техніки в сільськогосподарських підприємствах в 2000 – 2010 рр. (перспектива)

Робота сільськогосподарських підприємств значною мірою залежить від забезпеченості господарств сільгосптехнікою. З цими показниками в Косівському районі склалася наступна динаміка:

Отже, з наведеного рисунку видно, що в 2005 році, порівняно з 2000 кількість одиниць техніки значною мірою скоротилася (20 одиниць в 2000 проти 12 в 2005), а кормо збиральні комбайни були відсутні взагалі, проте при ефективному господарюванню можливо довести кількість одиниць сільгосптехніки в 2010 році до мінімально необхідної (22 одиниці, в тому числі 9 зернозбиральних, 10 сівалок та 3 кормозбиральних комбайни), це за умови, що площа земель, що потребує обробки залишиться сталою.

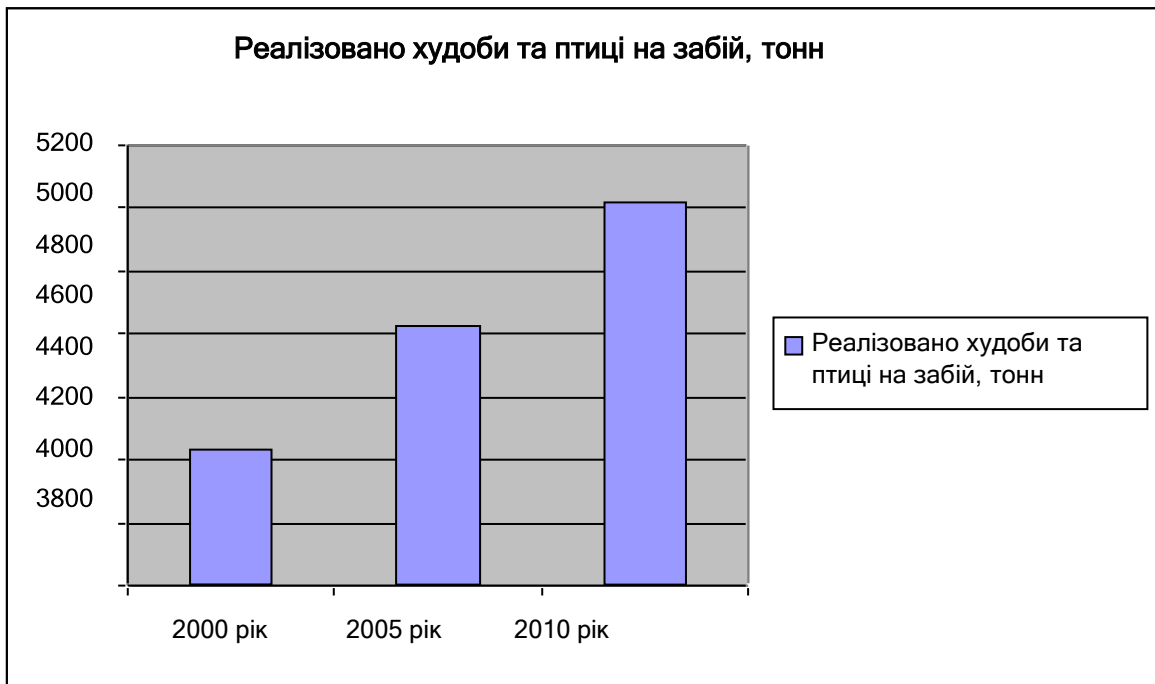
Розглянемо динаміку виробництва продукції тваринництва і перспективу до 2010 року та його вплив на розвиток сільських територій Косівського району Івано-Франківської області. Проаналізуємо в таблиці 7 виробництво продукції тваринництва.

Таблиця 4.9

Виробництво продуктів тваринництва за період 2000 – 2005 років та його перспективи на 2010 рік

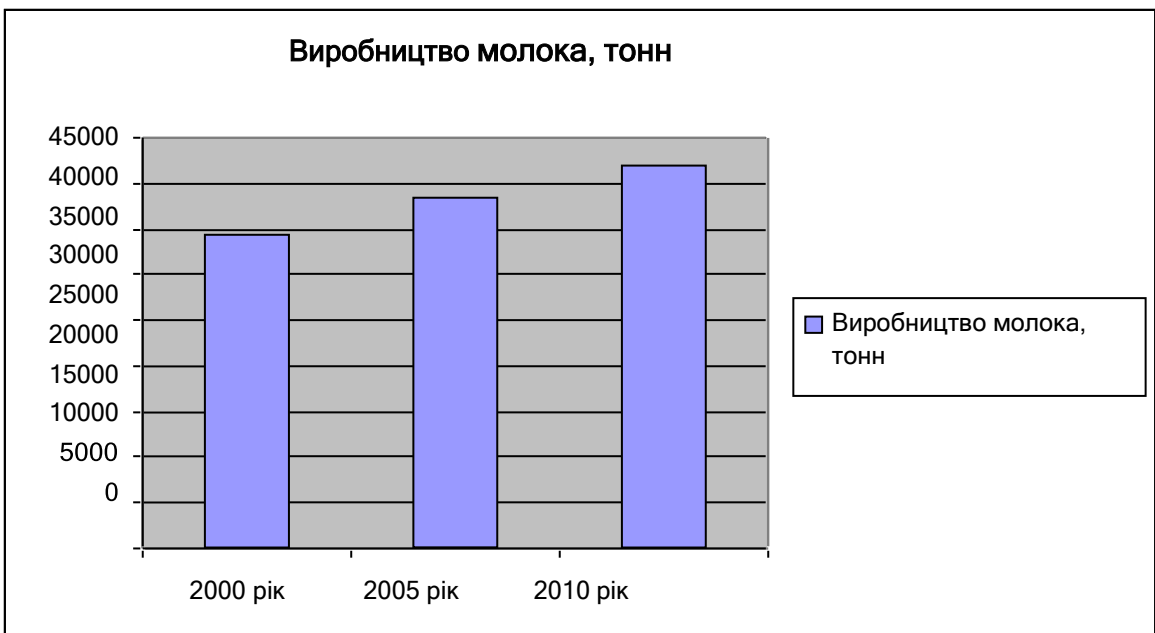
Показник	2000 рік	2005 рік	2010 рік (перспектива)
Реалізовано худоби та птиці на забій, тонн	4229	4629	5018
Виробництво молока, тонн	34502	38327	42052
Виробництво яєць, млн. шт.	9,1	9,6	10,1
Виробництво вовни, тонн	5	6	7,8

За останніх п'ять років в галузі тваринництва району відбулося зростання по всіх показниках, проте воно є незначним. Динаміку виробництва основних видів продукції тваринництва за 2000 – 2005 роки та на перспективу 2010 року досліджуємо за допомогою нижченаведених діаграм.

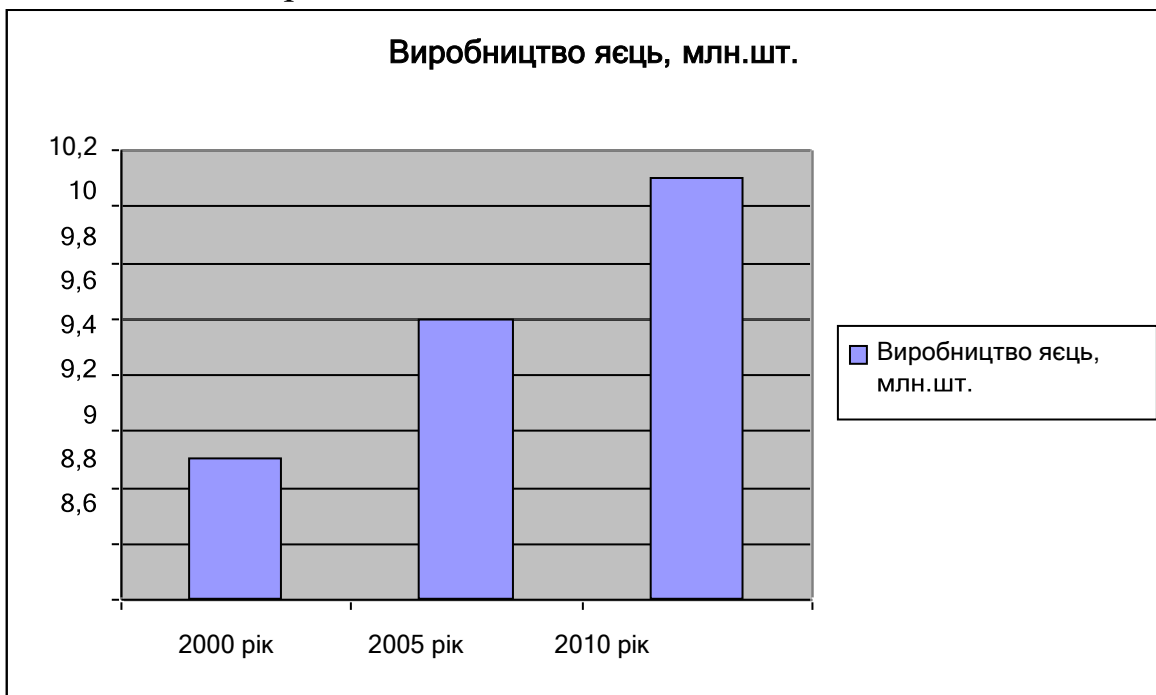
Рис. 4.16. Реалізація худоби та птиці на забій у Косівському районі Івано-Франківської області та її перспективи на 2010 рік

У порівнянні з 2000 роком реалізація худоби та птиці на забій в живій вазі в 2005 році збільшилась на 14 тонн (на 9,5%) і склала 4629 тонн проти 4229 тонн у 2000 році.

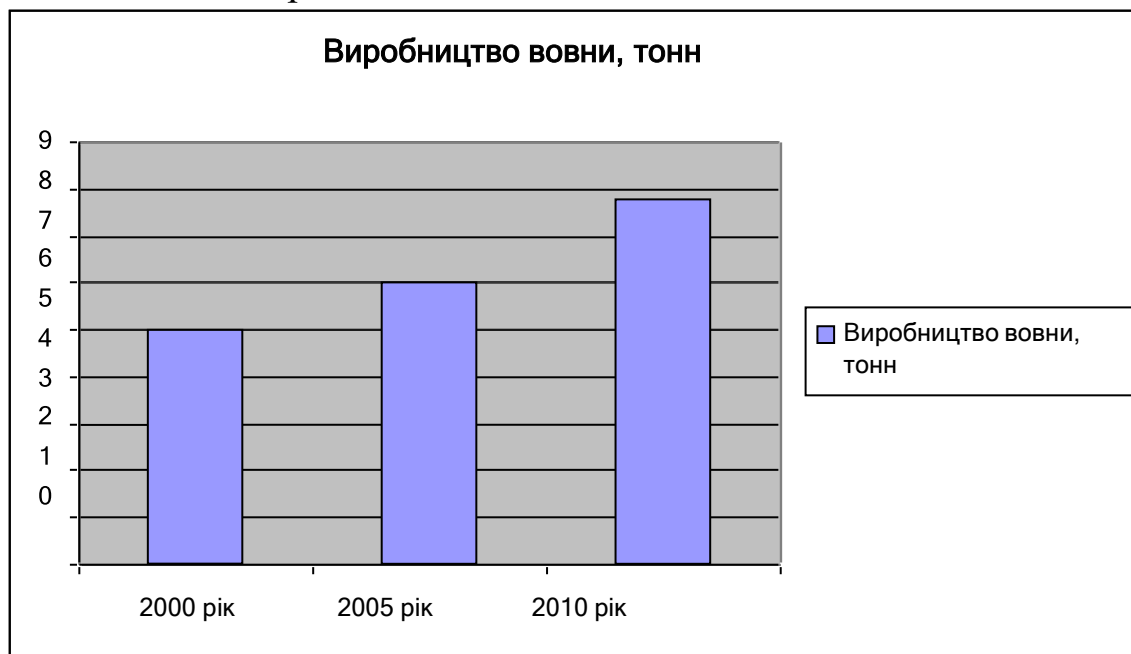
Рис. 4.17. Виробництво молока у Косівському районі Івано-Франківської області та його перспективи на 2010 рік

У порівнянні з 2000 роком виробництво молока усіх видів у 2005 році збільшилося на 3825 тонн (на 11,1%) і склало 38327 тонн проти 34502 тонн в 2000 році.

Рис. 4.18. Виробництво яєць у Косівському районі Івано-Франківської області та його перспективи на 2010 рік

У порівнянні з 2000 роком виробництво яєць всіх видів в 2005 році збільшилося на 0,5 млн. шт. (на 5,5%) і склало 9,6 млн. шт. проти 9,1 млн. шт. в 2000 році.

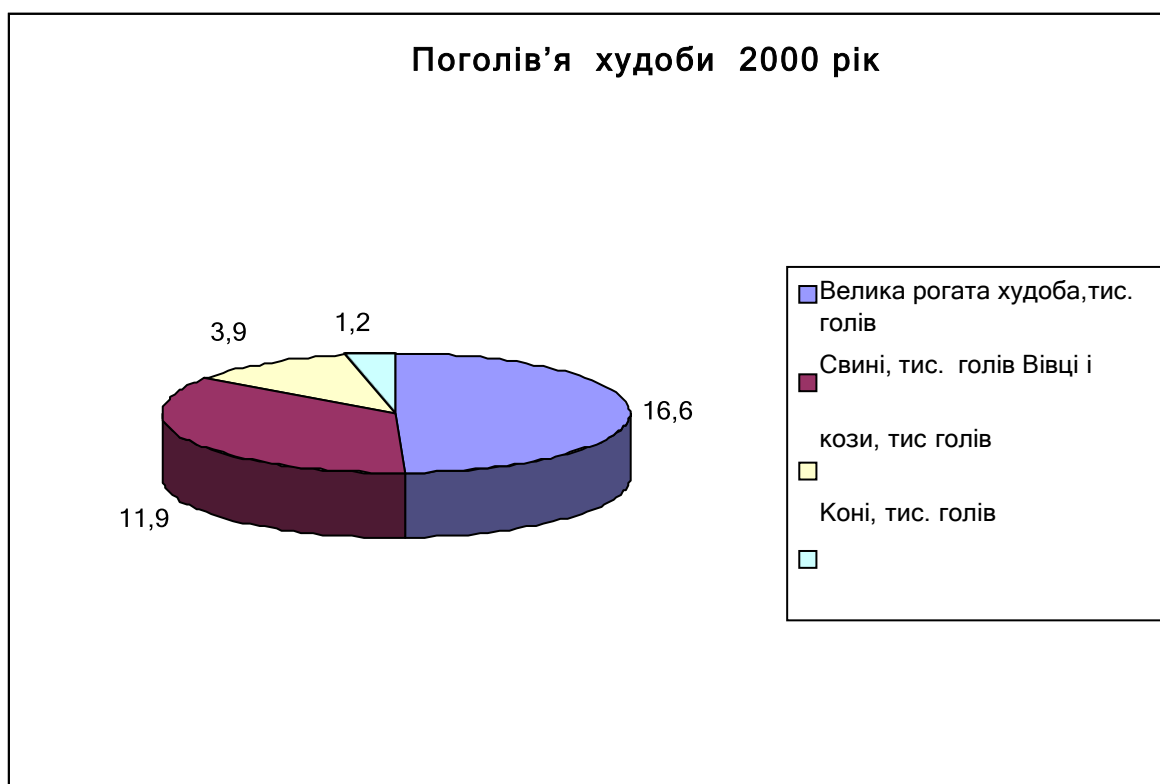

Рис. 4.9. Виробництво вовни у Косівському районі Івано-Франківської області та його перспективи на 2010 рік

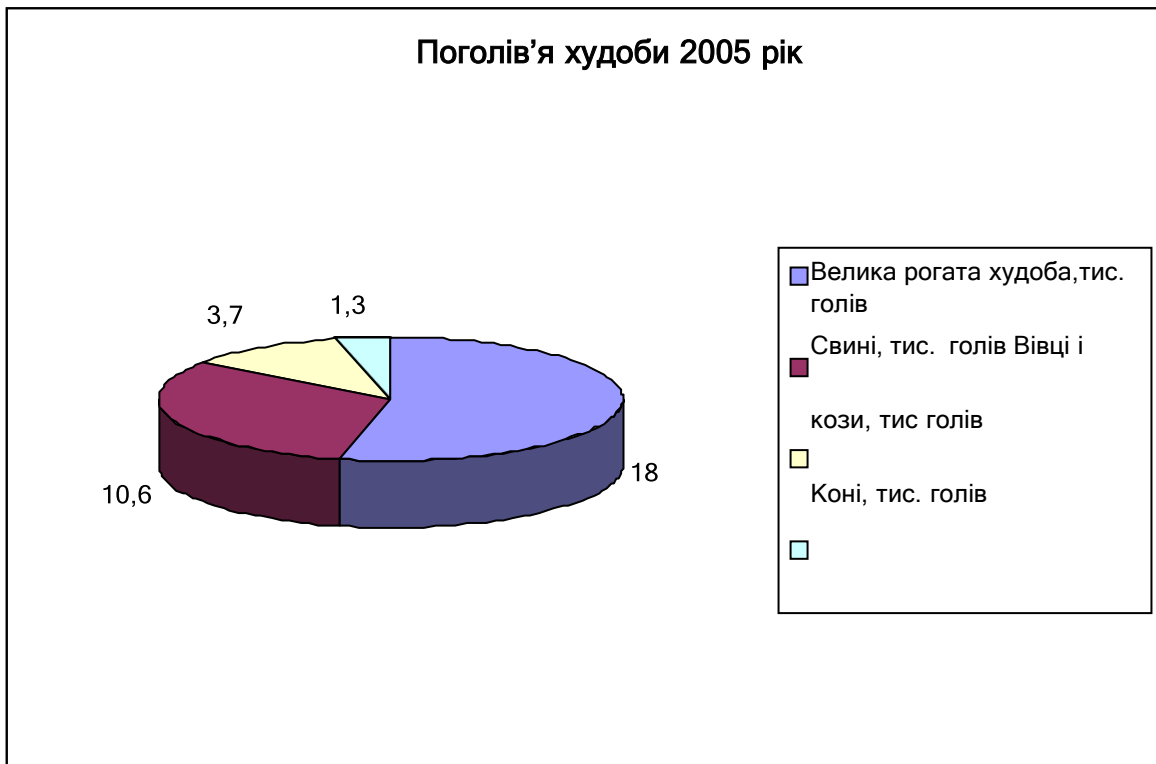
У порівнянні з 2000 роком виробництво вовни в 2005 році збільшилося на 1 тону (на 20%) і склало 6 тонн проти 5 тонн в 2000 році.

Отже, враховуючи наведену динаміку і при умові сталості основних факторів, що впливають на виробництво основних видів продукції тваринництва Косівського району Івано-Франківської області можна припустити, що в перспективі виробництво даних видів продукції збільшиться, а саме: реалізація худоби та птиці на забій в живій вазі в 2010 році, порівняно з 2005 роком збільшиться на 8,4% і складе 5018 тонн; виробництво молока усіх видів в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 9,7% і складе 42052 тонн; виробництво яєць усіх видів в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 5,2% і складе 10,1 млн. шт.; виробництво вовни в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 30% і складе 7,8 тонн.

Розглянемо структуру поголів'я худоби сільськогосподарських підприємств Косівського району Івано-Франківської області за допомогою наступних рисунків:

Рис. 4.10. Структура поголів'я худоби у Косівському районі Івано-Франківської області у 2000 році

Рис. 4.11. Структура поголів'я худоби у Косівському районі Івано-Франківської області у 2005 році

Протягом періоду, що аналізується в усіх категоріях господарств поголів'я великої рогатої худоби зросло на 1,4 тис. голів (8%), поголів'я свиней зменшилось на 1,3 тис. голів – (11%), поголів'я овець і кіз зменшилося – на 0,2 тис. голів (5%), поголів'я коней збільшилося на 0,1 тис. голів (8%).

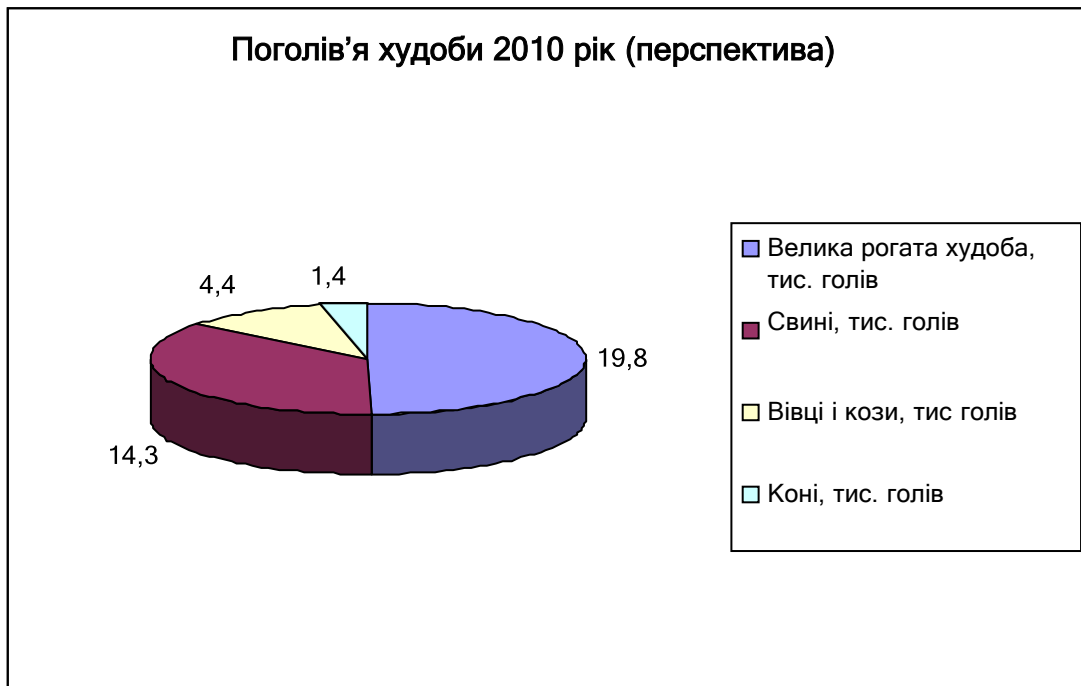
Для покращення та стабілізації фінансового стану Косівського району та їхній вплив на розвиток сільських територій до 2010 року необхідно дотримуватись наступних рекомендацій: у молочному скотарстві потрібно підвищувати рівень якості годівлі молочної худоби. Річну норму годівлі необхідно довести до 40 – 50 кормових одиниць з розрахунку на одну корову в товарних стадах і не менше 60 центнерів кормових одиниць – у племінних заводах та племінних репродукторах; інтенсивне використовувати високопродуктивні спеціалізовані молочні породи вітчизняної селекції у всіх категоріях господарств; збільшити чисельність поголів'я корів в господарствах усіх форм власності за рахунок удосконалення процесу власного відтворення; впроваджувати енергозберігаючі технології виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах, які базуються на безприв'язному

утриманню тварин і доїння в автоматизованих доїльних залах. У м'ясному скотарстві потрібно впроваджувати використання високопродуктивних спеціалізованих м'ясних порід і типів з високою продуктивністю; пасовищне утримання худоби протягом 7 – 8 місяців з виділенням на одну корову 0,5 га пасовищ, для молодняка віком до року – 0,12 га, старше одного року – 0,3 га; організація закупівлі для дорощування і відгодівлі до високих вагових кондицій телят, отриманих в особистих господарствах населення. У свинарстві – зберігання і нарощування чисельності породного генофонду поголів'я свиней та використання нових високопродуктивних спеціалізованих порід, типів і ліній; залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій по відновленню свинокомплексів на незадіяних виробничих площах; реконструкція існуючих і створення нових виробничих потужностей. У вівчарстві необхідне впровадження системи годівлі овець за науково – обґрунтованими нормами з урахуванням статеві – вікових груп, рівня їх продуктивності та фізіологічного стану; широкого використання відгінної системи випасання овець (полонини), збільшення питомої ваги зелених кормів до 70 – 80% від загальної потреби; розвитку вівчарства м'ясововнового напрямку продуктивності, надаючи при цьому пріоритет молодій баранини; впровадження інтенсивного відтворення поголів'я овець; налагодження виробництва овечого молока, його переробки на сири. У конярстві необхідне збереження генофонд цих стад місцевих коней гуцульської породи; організація селекційної роботи в напрямку підвищення працездатності, покращення екстер'єру і м'ясних якостей, пристосованості до місцевих умов годівлі та утримання; розширення кінноспортивних шкіл (клубів); налагодження відпочинкових кінних маршрутів в системі "зеленого" туризму.

При дотриманні вказаних рекомендацій вже в 2010 році з поголів'ям худоби може скластися наступна ситуація (рис.4.12).

Отже, при вжитті необхідних заходів за період 2005 – 2010 рр. в усіх категоріях господарств Косівського району Івано – Франківської області поголів'я великої рогатої худоби зросте на 1,8 тис. голів (10%), поголів'я свиней зросте на 4,3 тис. голів – (34 %), поголів'я овець і кіз зросте – на 0,7 тис. голів (19%), поголів'я коней збільшиться на 0,1 тис. голів (8%).

Рис. 4.12. Структура поголів'я худоби Косівського району Івано-Франківської області до 2010 року

Отже, підсумовуючи вище наведену інформацію видно, що проведено моніторинг розвитку сільських територій пригірських районів Карпат (на прикладі Косівського району Івано-Франківської області) досліджуючи динаміку кількості сільського населення, можна зробити висновок, що до 2010 року в зв'язку із державною програмою підтримки сільських територій та особливостями, які діють у пригірських територіях Карпат, передбачається позитивне сальдо міграції населення і кількість сільського населення Косівського району Івано-Франківської області складатиме 75,2 тис. осіб (зросте на 4%).

Основними параметрами рівня життя сільського населення є обсяг середньодушового споживання продуктів харчування, непродуктових товарів та послуг, забезпеченість житлом, сукупні та грошові доходи і видатки домогосподарств. У працях вітчизняних вчених, зокрема Е. Лібанової, Б. Пасхавера, В. Пономаренка проведено достатньо глибокий аналіз відповідних показників [1;2;3;4].

Серед усіх ланок соціальної інфраструктури найбільш важливою для населення є житло. Якщо без різних видів непродуктових товарів та послуг у принципі можна обійтися, то без житла обійтися не можна. Наявність комфортного житла є однією з найважливіших характеристик рівня життя сільського населення.

У 2006 р. з розрахунку на одну особу в Карпатському регіоні припадало 20,2 м загальної житлової площі, у тому числі в міських поселеннях – 18,8 м, в сільській місцевості – 21,8 м (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

**Забезпеченість населення житлом
(м² загальної площі в середньому на одну особу)**

Регіон	1990 р.			2006 р.		
	всього	У міських поселеннях	У сільській місцевості	всього	У міських поселеннях	У сільській місцевості
Україна	17,8	16,5	20,6	21,6	20,4	24,0
у тому числі: Карпатський регіон	16,8	15,4	18,2	20,2	18,8	21,8
у тому числі по областях:						
Закарпатська	16,9	15,6	17,8	20,6	19,3	21,4
Івано-Франківська	17,5	15,8	18,7	21,1	19,4	22,3
Львівська	16,1	14,8	17,9	19,3	17,8	21,6
Чернівецька	17,5	15,9	18,7	20,9	19,6	21,9

Ці показники дещо гірші від середніх по країні. Однак у порівнянні з 1990 р. вони поліпшилися. На даний час в селах регіону на одного жителя приходиться на 3,6 м житла більше ніж у 1990 р. Найкраще забезпечені житлом сільські жителі Івано-Франківської області, найгірше – Закарпатської. Зауважимо, що до покращення показників призвело не тільки певне пожвавлення житлового будівництва на селі, а й скорочення чисельності сільського населення.

Покращується розвиток комунального господарства в сільській місцевості. Якщо в 1990 р. у Львівській області мали водовід 124 сільських населених пункти, то в 2006 р. – 150, тобто кожний дванадцятий (всього на території області налічується 1849 сіл). Села швидкими темпами газифікуються природним газом. Впродовж 1990-

2006 рр. кількість таких сіл зросла з 415 до 763, тобто відсоток газифікованих сіл досяг 41,2 %. Разом з тим, погіршилося забезпечення сіл каналізацією. В 2006 р. цим комунальним благом користувалися жителі 41 села. В 1990 р. таких сіл налічувалося 48.

Життя сучасної людини важко уявити без використання різноманітних товарів культурно-господарського призначення. У світовій практиці всі вироблені товари прийнято класифікувати на споживчі товари і товари виробничого призначення. Перші призначені для особистого споживання, а другі – для виробничого. Різниця між цими видами товарів полягає й у тому, що рішення про придбання споживчих товарів приймається, як правило, одноосібно, а товарів виробничого призначення – колегіально.

Аналіз розподілу міських та сільських домогосподарств країни за наявністю товарів тривалого користування в 2006 р. показав, що між ними існують значні відмінності. Навіть при менших доходах селяни краще забезпечені транспортними засобами індивідуального користування – велосипедами, мопедами, мотоциклами, автомобілями. Зокрема, автомобілями забезпечені 17,3 % сільських домогосподарств, в той час як серед міських домогосподарств цей показник становить 15,3 %. Дещо краще сільські сім'ї забезпечені морозильниками, проте ступінь забезпечення останніми можна вважати низьким. Також селяни краще забезпечені таким видом товарів тривалого користування, як чорно-білі телевізори.

Сільські жителі набагато відстали від міських у забезпеченні найбільш сучасними видами домашньої техніки.

Так, відсоток забезпечення міських та сільських домогосподарств комп'ютерами в 2007 р. становив відповідно 5,7 і 0,4, мікрохвильовими печами – 4,3 і 1,1, кухонними комбайнами – 5,1 і 1,1, музичними центрами – 8,3 і 2,4. Однак протягом останніх трьох років спостерігається тенденція до значного поліпшення цих показників у сільських домогосподарствах.

В Карпатському регіоні загальна кількість домогосподарств у 2006 р. становила 1976,5 тис, у тому числі в Закарпатській області – 364,9; Івано-Франківській – 463,1; Львівській – 834,4; Чернівецькій – 314,1 тис. (табл. 4.11).

Розподіл домогосподарств за наявністю товарів тривалого користування, 2006 р.

Види товарів	Україна	у тому числі області Карпатського регіону			
		Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька
Кількість домогосподарств, тис.	17613,0	364,9	463,1	834,4	314,1
з них мають, у % холодильники	91,6	86,3	86,3	92,4	90,3
морозильники	2,2	18,6	5,9	2,7	12,9
пральні машини	74,1	72,9	55,8	70,4	68,6
пилососи	55,2	56,1	46,6	52,5	44,5
електропраски	95,0	97,0	95,0	96,2	96,9
телевізори кольорові	76,2	75,3	78,8	80,7	77,4
телевізори чорно-білі	24,0	29,0	21,5	23,5	26,8
відеомагнітофони	15,6	14,6	20,4	16,2	15,2
відеокамери	1,0	0,7	1,1	0,8	0,7
магнітофони	38,6	54,1	38,3	44,0	39,8
музичні центри	6,4	3,6	9,8	10,8	6,5
комп'ютери	4,0	1,9	3,5	4,6	2,7
мікрохвильові печі	3,3	6,8	5,5	3,9	7,2
кухонні комбайни	3,8	3,1	4,3	6,7	2,5
швейні машини	39,1	24,1	35,4	39,4	21,3
велосипеди	34,3	61,0	46,0	36,3	28,0
і мопеди	0,9	-	1,3	1,0	-
мотоцикли	4,6	2,0	1,4	1,6	3,6
і автомобілі	15,9	20,1	22,8	12,8	18,9
супутникові антени	0,5	3,6	1,5	0,9	-

В регіоні відмічаються значні відмінності в забезпеченні окремими видами товарів тривалого користування. Зокрема, в Закарпатській та Чернівецькій областях домогосподарства краще забезпечені морозильними камерами в порівнянні з середньостатистичним домогосподарством у цілому по країні. В цих областях населення значно краще від середніх показників забезпечене мікрохвильовими печами, а у Львівській області – комп'ютерами і кухонними комбайнами. Проте, у Львівській області нижчий відсоток забезпечених легковими автомобілями ніж у Закарпатській та Івано-Франківській областях.

На основі даних таблиці 4.11 важко визначити, в яких саме областях населення краще забезпечене товарами тривалого

користування. В окремих областях склалася відмінна від інших областей структура споживання цих товарів. Однак в цілому ступінь забезпечення ними населення значно нижчий у порівнянні з сусідніми західними країнами, особливо це стосується найсучасніших видів товарів.

Значна частина наявних в домогосподарствах товарів тривалого користування придбані ще в радянські часи. Так, в цілому по країні лише 9,9 % від загальної кількості становлять холодильники, термін користування якими не перевищує 5 років. В Карпатському регіоні цей відсоток вищий і в 2006 р. становив: в Закарпатській області – 13,1 %; Івано-Франківській – 20,3; Львівській – 13,3, в Чернівецькій – 14,6 %. Решта наявних холодильників використовувалися більше ніж 5 років. Понад десять років в домогосподарствах Карпатського регіону використовувалися 58,9 % пральних машин; 53,8 – пылесосів; 36,9 – кольорових телевізорів; 92,7 – чорно-білих телевізорів; 93,7 – швейних машин і 95,8 % – мотоциклів.

Найбільша кількість домогосподарств, які мають легкові автомобілі, сконцентрована в Івано-Франківській та Львівській областях – відповідно 105,8 тис. і 107,1 тис. Однак більша частина цих автомобілів мають термін користування понад 10 років. В Закарпатській області цей показник становить 65,5 %, Івано-Франківській – 58,0, Львівській – 73,6, Чернівецькій – 58,8 %. Найбільша частка нових автомобілів перебуває у власності домогосподарств в Івано-Франківській області. Переважно експлуатуються автомобілі закордонного виробництва, більшість з них були у користуванні інших домогосподарств.

Якщо міжобласні відмінності у забезпеченні домогосподарств товарами тривалого користування порівняно незначні, то між різними групами населення вони значно помітніші. В домогосподарствах з середньодушовими сукупними витратами до 60,0 грн. у місяць наявність цих товарів набагато менша, ніж у домогосподарствах з витратами понад 360,0 грн. Не зважаючи на надзвичайну убогість домогосподарств з середньодушовими сукупними витратами до 60,0 грн. у місяць, 54,6 % з них мають холодильник, 45,1 – пральну машину, 10,5 – пылесос, 32,4 – кольоровий телевізор. Не можна не відмітити, що 4,8 % цих домогосподарств мають відеомагнітофон і

6,4 % – автомобіль. Очевидно, що при такому рівні доходів і витрат, ці домогосподарства не змогли б мати дані товари у власності, якби не придбали їх у минулому, коли їхнє матеріальне становище було значно кращим.

В домогосподарствах, які мають доходи понад 360,0 грн. у місяць, більшість показників забезпеченості товарами тривалого користування є кращими. Доходи дозволяють цим домогосподарствам мати краще забезпечення продуктами харчування, порівняно з менш забезпеченими домогосподарствами, однак він не забезпечує такої ж різниці у споживанні непродовольчих товарів тривалого користування. Для цього потрібен вищий рівень доходів.

Аналіз забезпечення товарами тривалого користування у розрізі груп домогосподарств за середньодушовими сукупними витратами також не показав кардинальних відмінностей у їх споживанні. Структура споживання цих товарів в десятій (найвищій) групі не надто відрізнялася від споживання у дев'ятій групі. Установлено, що рівень забезпечення товарами тривалого користування, який наближається до стандартів розвинутих країн, склався в окремих категорій населення, питома вага яких значно менша від 10 %. Якими саме є їхні доходи і витрати, відповіді вітчизняна статистика не дає.

Рівень життя всього населення, і сільського в тому числі, визначається не лише кількістю та якістю спожитих продовольчих і непродовольчих товарів. На сучасному етапі розвитку суспільства він у все більшій мірі формується поза межами товарів – у сфері послуг. В розвинутих країнах у цій сфері виробляється 60-70 % валового внутрішнього продукту. Сфера послуг є місцем праці для більшої частини трудових ресурсів цих країн.

Впродовж 2001-2006 рр. обсяг наданих послуг на одну особу в нашій країні збільшився з 232 до 342 грн., тобто на 47,4 %. В Карпатському регіоні він зріс лише на 29,9 % – з 194 до 252 грн. При цьому лише у Львівській області він майже досяг середнього по країні рівня. Загалом можна відзначити надзвичайно низький рівень розвитку сфери платних послуг в нашій країні, особливо в сільській місцевості. За цим параметром рівня життя ми залишилися далеко позаду від розвинутих країн світу.

Крім платних послуг, значне місце в обслуговуванні населення займали і займають так звані безоплатні послуги. Серед них найважливішими для селян є послуги закладів охорони здоров'я та освіти. В останні роки значна частина цих послуг стала платною. В закладах охорони здоров'я практично немає безплатних найпростіших і найнеобхідніших ліків, препаратів, інструментів, значно погіршилося харчування клінічних хворих.

Нестача коштів стала однією з основних причин погіршення якості послуг освітніх закладів. Школи роками не ремонтуються, погіршилася забезпеченість підручниками і особливо технічними засобами навчання. Рівень заробітної плати в системі освіти та охорони здоров'я став настільки низьким, що призводить до значного зниження трудової мотивації та якості праці.

На відміну від продуктів харчування, значну роль у споживанні яких сільськими жителями Карпатського регіону відіграють особисті селянські господарства, покращення забезпеченості житлом, непродовольчими товарами та послугами може відбутися лише внаслідок зростання грошових доходів сільського населення. Необхідні кардинальні зміни на сільському ринку праці, стимулювання попиту на неї за рахунок збільшення приватних та державних інвестицій, реструктуризації сільськогосподарського виробництва, розвитку в сільській місцевості малого та середнього бізнесу.

Збереження вікової структури постійного населення Косівського району в перспективі до 2010 року можливе за рахунок прибулих осіб, які повертаються із-за кордону і сприяють покращенню фінансового становища сільських територій району. При незмінних основних демографічних чинниках із розрахунків можна зробити висновок про те, що в 2010 році вікова структура досліджуваного регіону переважно не зміниться, тому кількість працездатного населення складатиме приблизно 57%, а непрацездатного – 43% від загальної кількості населення.

Виробництво продуктів тваринництва в Косівському районі Івано-Франківської області в перспективі до 2010 року збільшиться, а саме:

- реалізація худоби та птиці на забій в живій вазі в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 8,4% і складе 5018 тонн;

- виробництво молока усіх видів в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 9,7% і складе 42052 тонн;
- виробництво яєць усіх видів в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 5,2% і складе 10,1 млн. шт.
- виробництво вовни в 2010 році, порівняно з 2005 збільшиться на 30% і складе 7,8 тонн.

Крім того при вжитті необхідних заходів за період 2005-2010 рр. в усіх категоріях господарств Косівського району Івано-Франківської області поголів'я великої рогатої худоби зросте на 1,8 тис. голів (10%), поголів'я свиней зросте на 4,3 тис. голів – (34 %), поголів'я овець і кіз зросте – на 0,7 тис. голів (19%), поголів'я коней збільшиться на 0,1 тис. голів (8%).

Для досягнення усіх вищезазначених цілей на першому етапі (2007-2008 рр.) передбачається стабілізувати поголів'я всіх видів худоби і птиці та розпочати нарощування виробництва м'яса, молока й іншої продукції.

На другому етапі (2008-2009 рр.) прогнозується збільшення виробництва продукції тваринного походження в обсягах, які забезпечують мінімальні норми споживання.

На період до 2010 року прогнозується досягнення таких обсягів виробництва продукції тваринного походження, які забезпечать фізіологічні потреби норм споживання жителями району основних продуктів харчування тваринного походження.

Сталий розвиток сільських територій Косівського району Івано – Франківської області має здійснюватися з урахуванням особливостей гірської місцевості на основі таких принципів і підходів:

1) створення сільському населенню на всій території Косівського району рівних можливостей для забезпечення належного рівня якості життя та задоволення найважливіших життєвих потреб;

2) збереження сприятливого стані навколишнього середовища й екологічної рівноваги в природі на всіх сільських територіях району, насамперед в агро ландшафтах;

3) формування раціональної з точки зору вимог економічної та екологічної безпеки сільської поселенської мережі в усіх сільських поселеннях району;

4) здійснення широкомасштабних заходів з поліпшення житлових умов на селі та радикального підвищення рівня комунально – побутового благоустрою сільських поселень;

5) забезпечення сталого, екологізрівноваженого і багатофункціонального розвитку сільських територій, як головної передумови боротьби з бідністю та безробіттям у сільській місцевості;

6) створення необхідних соціально – економічних і правових засад міжрегіональної рівноваги сільських територій, тобто рівноваги між різними землеробськими регіонами шляхом недопущення поглибленої поляризації та наростання диспропорцій у розвитку окремих сільських територій;

7) підвищення ефективності і конкурентоспроможності продукції аграрного виробництва відповідно до вимог аграрної політики та розвитку сільських територій, які мають місце нині в країнах ЄС.

8) в перспективі необхідно створити кластери продуктивного тваринництва, особливо вівчарства, а також садівництва та виноградарства.

Як свідчить досвід Європейського Союзу там повністю забезпечується комплексний і зрівноважений у господарському, соціально – культурному, житлово – побутовому та екологічному аспектах розвиток сільських територій.

4.4. Особливості розвитку приміських сільських територій

Дослідимо особливості теоретико – методологічні принципів та організаційно – економічного механізму розвитку сільських територій в приміській зоні. Враховуючи досвід європейського союзу з розвитку сільського господарства та сільської місцевості виникає необхідність більш детальної науково – прикладної вивченості приміських сільських територій.

Поряд із новими економічними категоріями сільська територія, сільська місцевість в вітчизняну науку та практику входить поняття, яке є одним із різновидів цих основних складових є розвиток приміських сільських територій. Це поняття необхідно розглядати і розуміти з найсучасніших наукових позицій його сутності, цільового призначення, необхідності сприйняття, як вимогу сьогодення.

В даному розділі дослідимо структурну побудову, місце і роль у сучасних умовах розвитку приміських сільських територій, у сільському і сільськогосподарському загалом бутті, захисті і збереженні духовних та інших надбань села, охороні довкілля, а також з позицій відродження і забезпечення сталого розвитку сільського господарства через призму розвитку приміських сільських територій.

Світова практика вже нагромадила великий досвід і має широку розгалужену мережу дослідницьких центрів, які всебічно вивчають цю проблему і зокрема приділяють багато уваги розвитку приміських сільських територій.

В Австрії проблему розвитку сільських територій, і зокрема розвитку приміських сільських територій досліджує міжнародний інститут, який розробляє теорію і методологію системного підходу розвитку. В Чеській Республіці для вивчення таких територій створені консолідовані наукові колективи. Методичний і методологічний підхід до розвитку приміських сільських територій розглянемо на прикладі Великоолександрівської сільської ради Бориспільського району Київської області. Однією з вихідних основ цих досліджень є те, що інтерес приміських сільських територій є складовою загальнодержавного інтересу і може бути реалізований і досягнутий через задоволення інтересів безпосередніх працівників, що діють на цих приміських територіях. А тому на сьогоднішній день актуальність державної підтримки розвитку приміських сільських територій дуже висока.

За принципами або критеріями, які характеризують розвиток приміських сільських територій, незалежно від їхнього розміру, особливостей її виробництва є однією із складових всього сільсько – господарського виробництва. Особливість цих територій є те, що вони є основним постачальником аграрної продукції для місцевих жителів. Характер організації, соціально – економічної результативності та інші характеристики належать до визначальних чинників, від яких залежать особливості і соціально – економічна віддача кожної окремо взятої сільської території. Так як розглянута приміська сільська територія знаходиться біля столиці, міста Києва, вона має ще ряд своїх додаткових особливостей розвитку.

Показники проекту Програми розвитку соціально-економічного і культурного розвитку Великоолександрівської сільської ради на 2007 рік розробленої виконавчим комітетом сільської ради на основі оцінки реального стану економіки за очікувальними підсумками останніх років відображають наміри виконавчого комітету сільської ради, підприємств, організацій і господарств щодо результатів їх діяльності в 2007 році і перспектив розвитку до 2015 року.

Головним завданням Великоолександрівської ради та її виконавчого комітету на 2007 рік є розробка та перехід на науковообгрунтований плановий розвиток всієї території. З цією метою:

1. Завершити розробку концепцій розвитку Великоолександрівської сільської ради за участю науки, виконкому, громадської та сільської ради;

2. Завершити розробку та затвердити генеральні плани забудови та іншу містобудівну документацію населених пунктів с. В.Олександрівка, с. М.Олександрівка, с. Чубинське та с. Безуглівка;

3. Розробити та підписати угоду про співробітництво організацій, підприємств та установ при комплексному освоєні території сільської ради, фінансуванні заготовленої науково – технічної документації.

4. Фінансування розвитку сільської території в с. В.Олександрівні. Підприємствами розташованими та зареєстрованими на території Великоолександрівської сільської ради, виконавчим комітетом сільської ради планується:

1) нарощувати обсяги промислового виробництва, зокрема ТОВ «Плазма» планує збільшення обсягів виробництва складної побутової техніки – телевізорів, пральних машин, мікрохвильових печей;

2) збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (ЗАТ «Агро-регіон», ТОВ «Генетичні ресурси»);

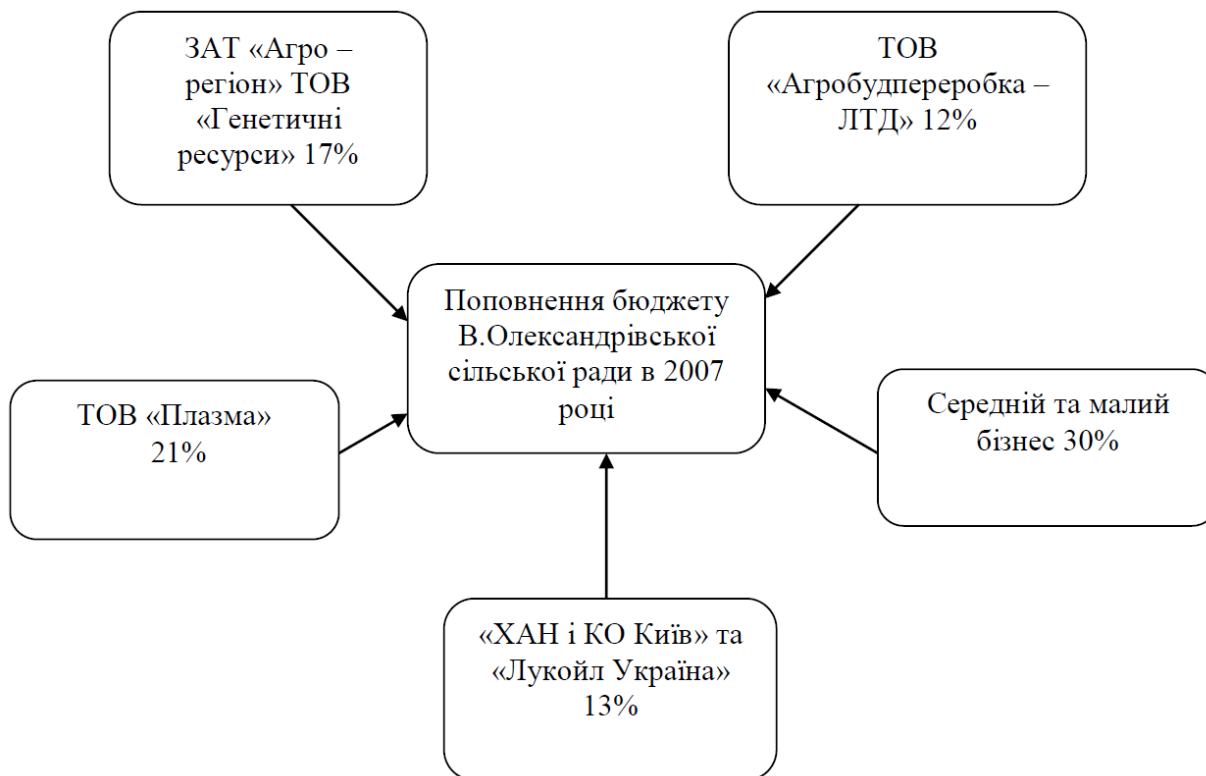
3) збільшення обсягів освоєнь інвестицій на житлове будівництво (ТОВ «Агробудпереробка-ЛТД»)

4) збільшення суб'єктів підприємницької діяльності малого та середнього бізнесу (частка малого та середнього бізнесу в загальному обсязі виробленої продукції, виконаних робіт і послуг у 2005 році склала понад 30 відсотків);

5) залучення і освоєння іноземних інвестицій підприємствами зареєстрованими на території сільської ради, збільшення коштів

бюджетного відрахування на соціальні потреби населення (підприємства з іноземними інвестиціями «ХАН і КО «Київ», » Лукойл Україна»).

Схема поповнення бюджету В.Олександрівської сільської ради в 2007 році

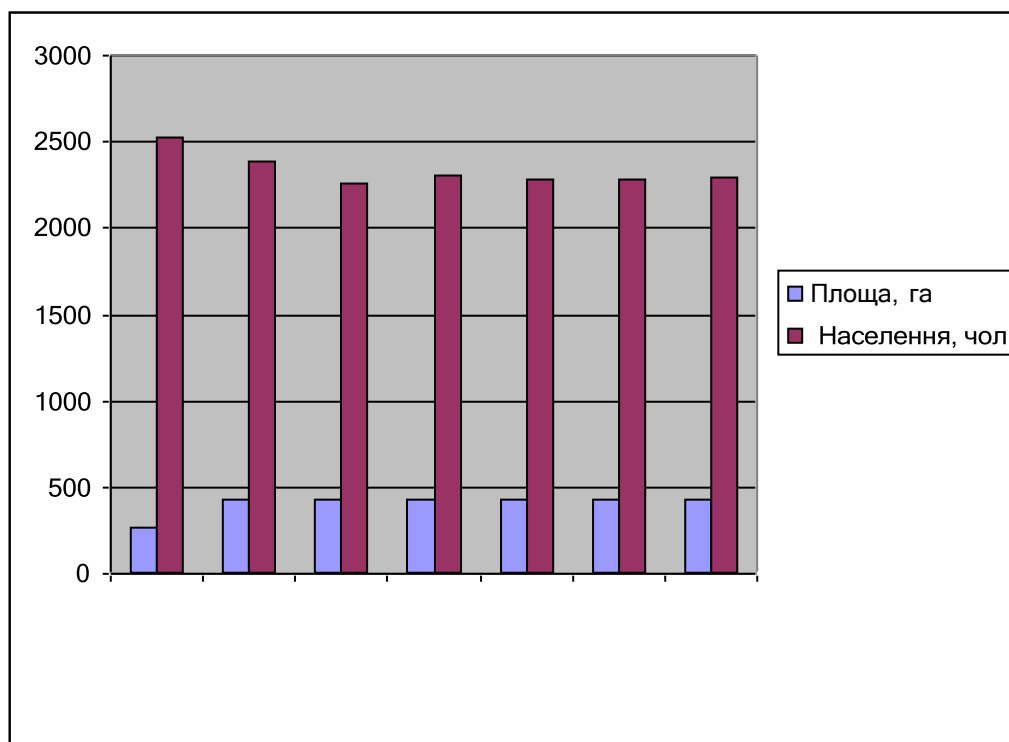
Територія та населення Великоолександрівської сільської ради в динаміці по даним на 01.01. з 1998 по 2005 роки

Назва населеного пункту	1998		2001		2003		2004		2005	
	Площа, га	Населення, чол	Площа, га	Населення, чол	Площа, га	Населення, чол	Площа, га	Населення, чол	Площа, га	Населення, чол
В.Олександрівка	262	2529	424,7	2388	424,7	2258	424,7	2306	424,7	2278

Проаналізувавши дані таблиці можна зробити висновок, що ця сільська рада має значні потужності для самозабезпечення фінансовими ресурсами, які мають значний вплив на поповнення місцевого бюджету і подальшого розвитку приміських сільських територій.

Розглянемо територію Великоолександрівської сільської ради, вона є незмінною за останні роки, але населення зазнало також значних змін.

Перенесемо ці показники на графік і побачимо, що площа і населення має стійкий характер, і може бути в перспективі зростання населення у зв'язку з тим, що вона знаходиться в безпосередній близькості до столиці.

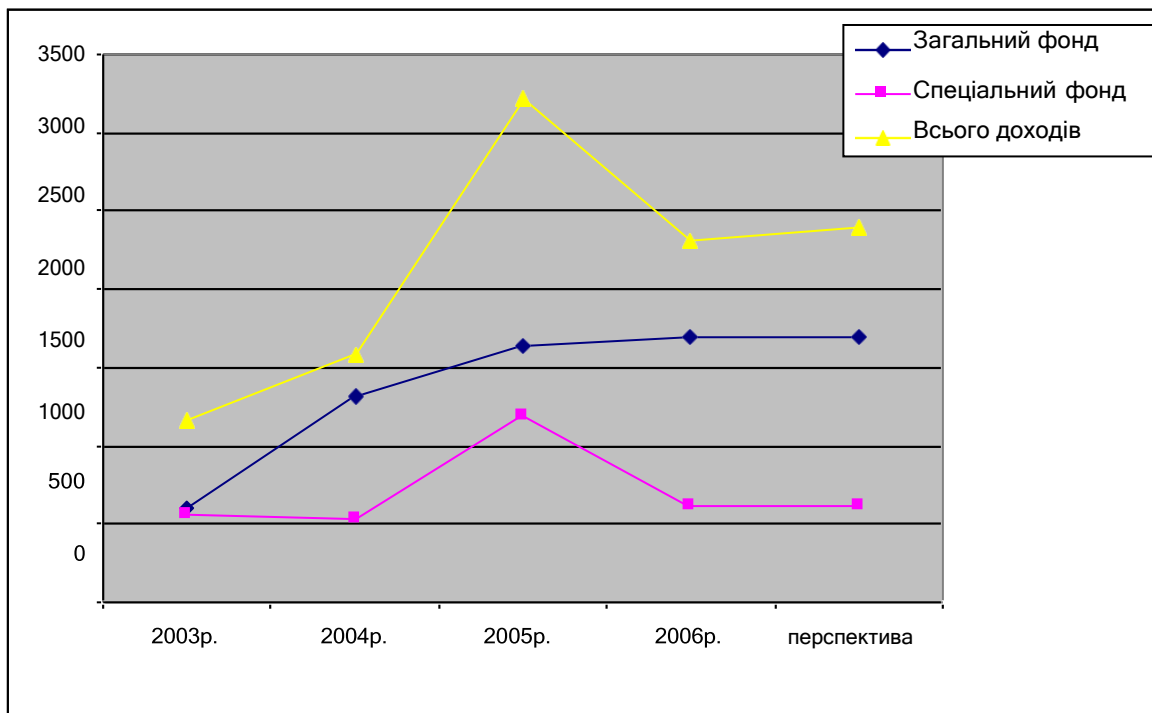
На основі даних таблиці показана тенденція росту та падіння території та населення, за 1998 – 2005 роки. Також розрахована перспектива зростання чисельності кількості населення. Найбільше зростання території припало на період з 1998 по 2001 роки, за інші роки територія не змінювалась. Перспектива до 2010 року розвитку приміської сільської території коливається між площею та населенням в рамках 3%.

Фінансові ресурси проекту програми.

По результатам успішної господарської діяльності підприємств, установ, організацій та господарств зареєстрованих на території сільської ради передбачається, що в 2006 році буде виконаний бюджет. Динаміка надходжень до бюджету Великоолександрівської сільської ради за 2003 – 2006 роки та план на 2007 рік.

Надходження бюджету	Виконання бюджету			План бюджетуна 2006 рік, тис.грн
	2003р., тис.грн.	2004р. тис.грн.	2005р. тис.грн.	
Загальний фонд	607,1	1321,1	1640,4	1698,3
Спеціальний фонд	559,2	531,3	1584,8/1187,2	611,7
Всього доходів	1166,3	1584,8	3225,2	2310,0

Динаміка бюджету Великоолександрівської сільської ради має стійкий характер і характеризується стабільним надходженням із загального і спеціалізованого фонду, що істотно може покращити комплексний розвиток цієї приміської території.

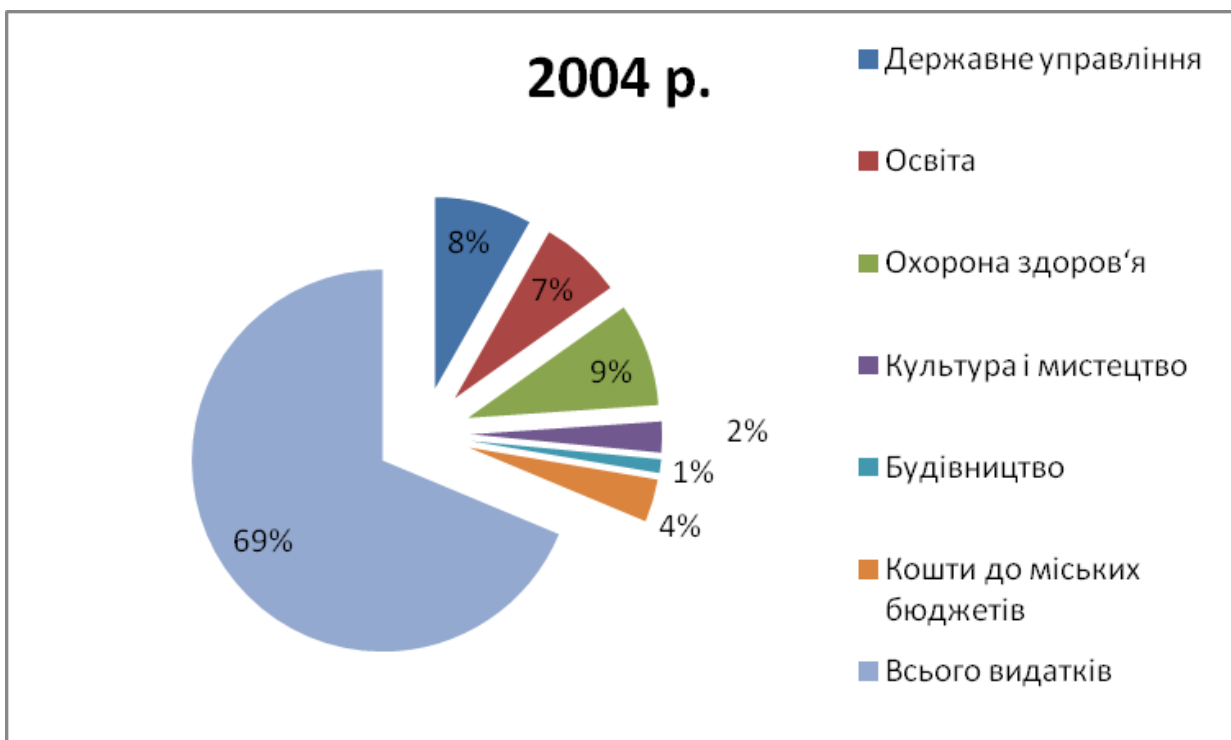
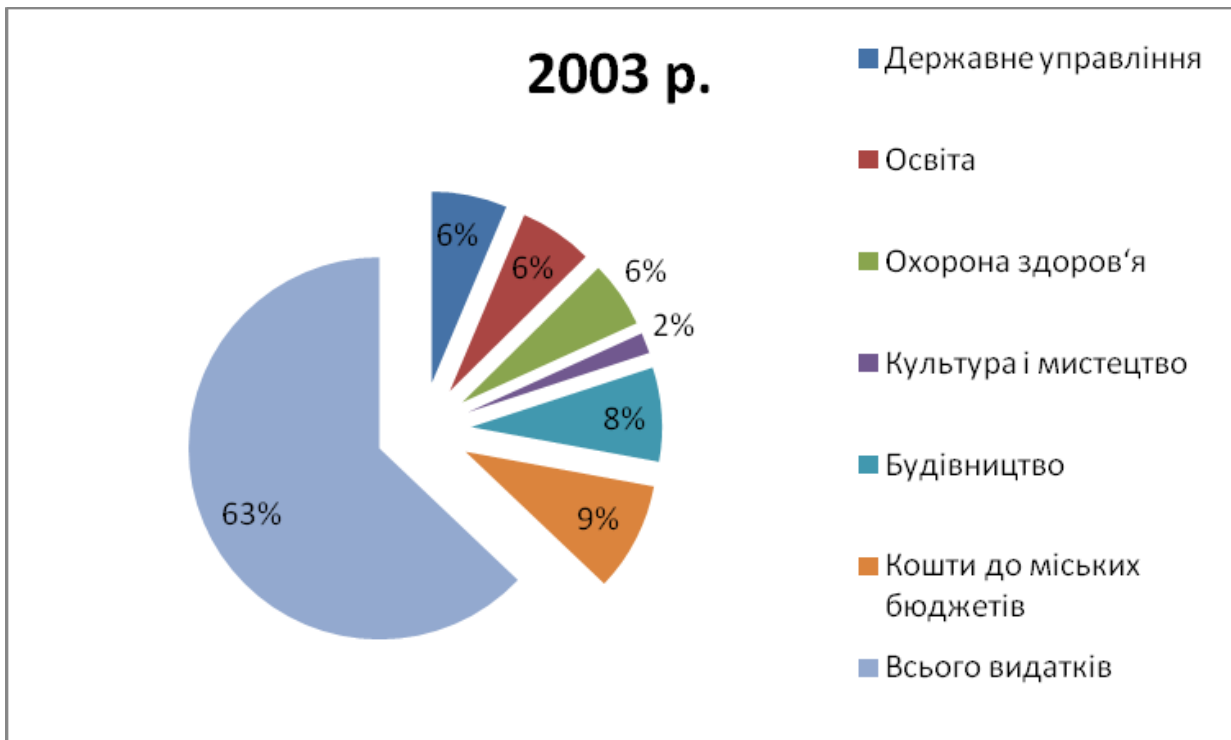

Динаміка витратів бюджету Великоолександрівської ради за досліджуваний період показує, що скоротилися витрати на державне управління на 74 %, з 2003 по 2006 роки майже в 2,5 рази збільшилися витрати на охорону здоров'я, майже вдвічі зросли витрати на культуру і мистецтво, значно виросли з 147,2 тис. до 500 тис. грн.. витрати на будівництво. Значно виросло надходження коштів, що передаються до районних і міських бюджетів з 170,3 тисяч до 948,9 тисяч гривень.

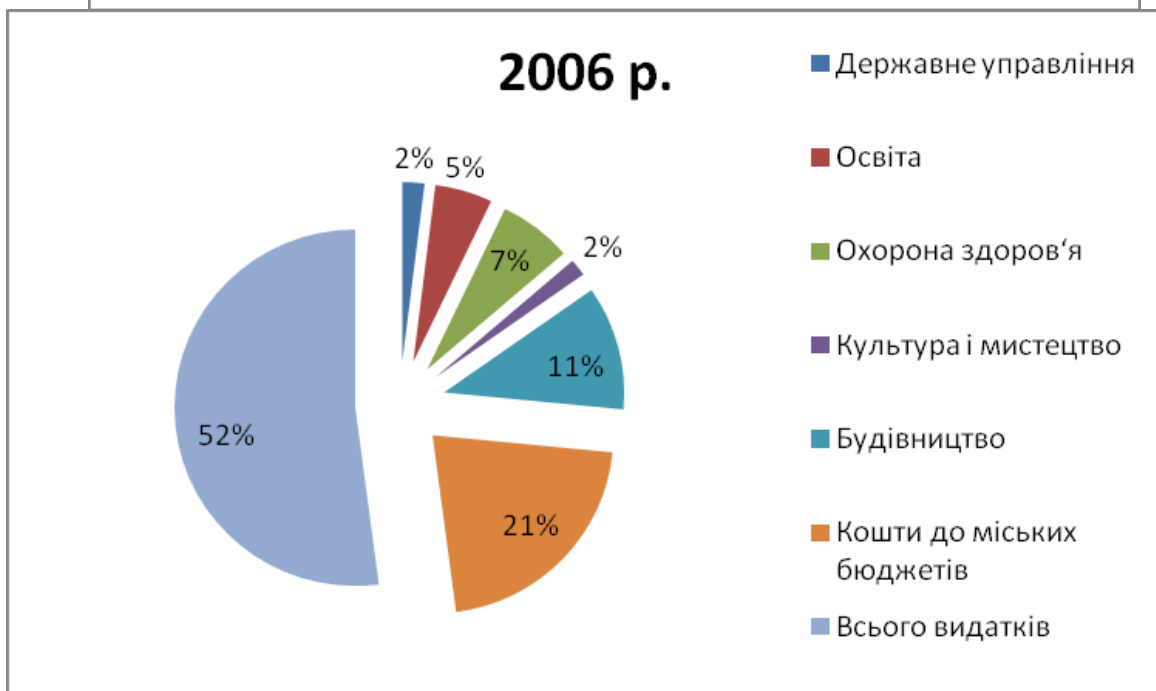
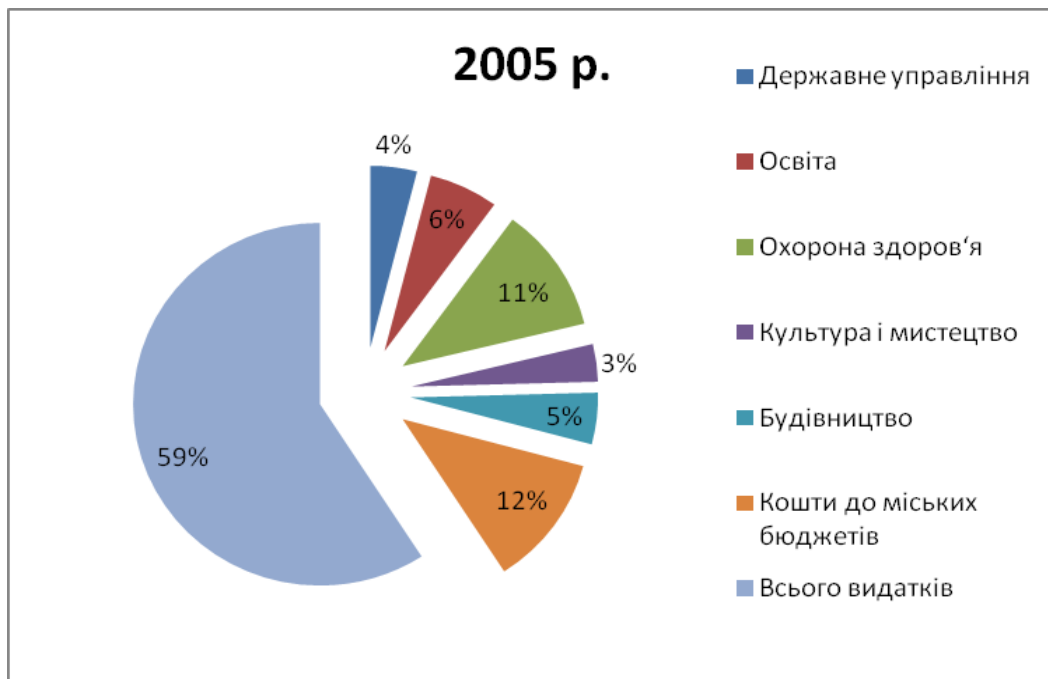
Динаміка видатків з бюджету Великоолександрівської сільської ради за 2003 – 2006 роки та план на 2007 рік

Видатки бюджету за економічною класифікацією	2003 р., тис. грн..	2004 р. тис. грн..	2005 р. тис. грн..	2006 р. тис. грн..	Відношення 2006 до 2003 років, %
Державне управління	118,2	158,1	145,6	87,3	74
В т.ч. заробітна плата			74,4	53	
Освіта	115,4	133,8	217,8	228,6	198
В т.ч. заробітна плата			135,1	123,6	
Охорона здоров'я	104,1	168	407,5	291,9	280
В т.ч. заробітна плата			155,7	187,4	
Культура і мистецтво	32,4	50,1	121,7	68,5	211
В т.ч. заробітна плата			41,4	39,3	
Будівництво	147,2	22,1	166,7	500	340
Транспорт, шляхове господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	45,7	55	27,1	100	219
Благоустрій			38,4	13,1	
Фонд охорони навколишнього середовища	159,6			3,7	2
Кошти, що передаються до районних та міських бюджетів	170,3	69,4	424,7	948,9	557
Субвенції			70		
Всього видатків	1166,3	1321,1	2148,3	2310	198
В т.ч по загальному	607,1	789,8	1711,7	1698,3	280

Загальна тенденція розвитку приміських сільських територій має значний ріст у всіх сферах видатків бюджету, що дає можливість розвиватися цій території в перспективі до 2015 року

Динаміка видатків загалом з кожним роком збільшується. Наприклад видатки до міського бюджету зросли на 12%. Порівнюючи всі видатки за період останніх 5 років найменші видатки були зафіксовані в 2004 році, потім видатки зросли.

Суми за дорученнями в 2005 році 184,4 тис. грн., з них на державне управління 2,9 тис. грн., освіта 9 тис. грн., соціальний захист 10,5 тис. грн., бюджет розвитку 34,7 тис. грн., благоустрій 91,5 тис. грн., інші 35,5 тис. грн., 2004 р. 46,8 тис. грн.

Головні завдання Великоолександрівської сільської ради при вирішенні питань з водопостачання та водовідведення в 2007 році передбачається:

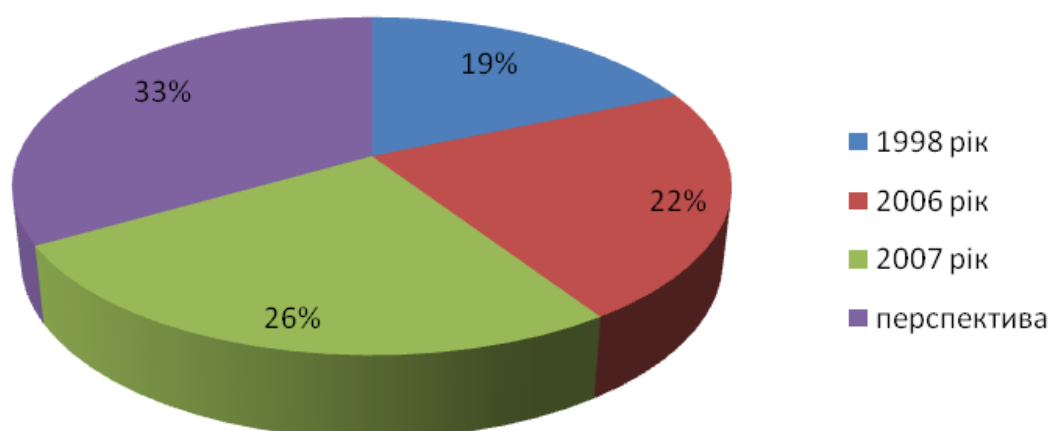
1. Будівництво станцій знезалізнення в селі Олександрівка та Чубинське;
2. Будівництво свердловини в селі М. Олександрівка;
3. Будівництво нового водогону;
4. Капітальний ремонт водогону (проект розробляється);
5. Реконструкція очисних споруд.

Проведений аналіз свідчить, що необхідно залучити значні фінансові ресурси для забезпечення водопостачання сільської ради.

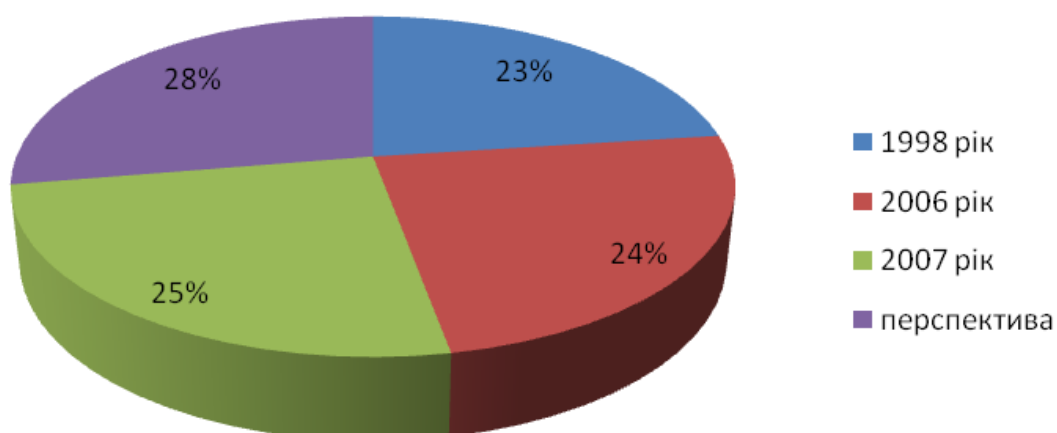
Показники	1998 рік	2006 рік	2007 рік
Кількість свердловин	5	6	7
Протяжність водопровідної мережі, км	60,0	60,2	60,3
Кількість споживачів	2906	3061	3200
Потужність водозабору куб. м. за добу	1800	1800	1800
Кількість споживання води за добу споживачами куб. м.	270	280	280
Кількість КНС	3	3	3
Протяжність мережі	27	29	30
Кількість споживачів	933	1083	1650
Потужність очисних споруд куб.м. за добу	800	800	800
Кількість сточної води за добу споживачами куб. м. за добу	750	750	750

Як бачимо із таблиці кількість споживачів за період з 1998 по 2007 рік зросла з 2906 до 3200 чоловік, а потужність водопостачання майже залишилась на тому ж рівні. Для цього є всі джерела фінансування забезпечення водопостачання.

Кількість свердловин

Кількість споживачів

З кожним роком кількість споживачів зростає, а з ними і кількість свердловин. За останній рік зросли ці показники на 20%. Перспектива до 2010 року зросте на 35% збільшенням фінансування селищної ради.

Головні завдання в вирішенні питань в галузі житлового будівництва та розвиток мереж газопостачання, телефонізації, будівництві сільських доріг:

1. Розширення обсягу житлового будівництва за рахунок інвестиційних проектів;
2. Поетапна ліквідація несанкціонованих гуртожитків;
3. Капітальний ремонт житлового фонду комунальної власності;
4. Продовження роботи по створенню альтернативних підприємств житлово-комунального господарства;
5. Реконструкція та будівництво комунікаційних мереж з залученням інвестицій.

Розглянемо наявність забезпечення житлом в Великоолександрівській сільській раді в розрізі сіл, що знаходяться на її території. Кількість квартир в багатоповерхівках становить 452 квартири, загальна площа 27011 кв. м., кількість приватних будинків 1134, що становить загальна площа 74349 кв. м.

Наявність житла станом на 01.01.2007 року

Показник	В.Олександрівка	Чубинське	М.Олександрівка	Безуглівка	Всього
Кількість квартир в багатоповерхівках, шт.	101	351	X	X	452
Загальна площа багатоповерхівок, кв. м.	5764	21247	X	X	27011
Кількість приватних будинків, шт.	807	46	281	100	1134
Загальна площа будинків приватного сектору, кв. м.	46487	4777	17514	5571	74349

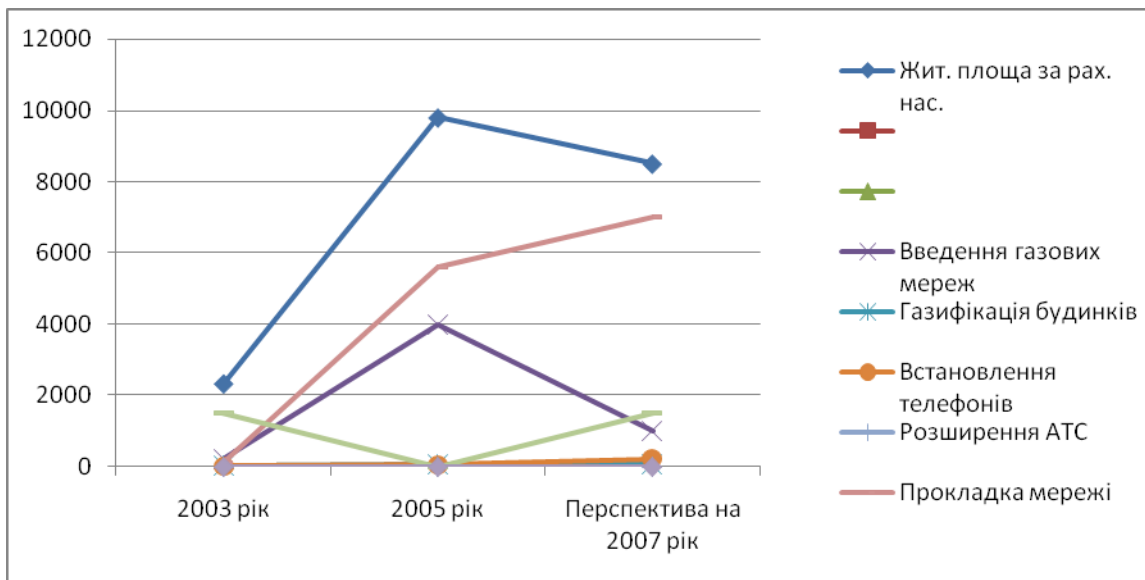
Розглянемо перспективу розвитку в житловому будівництві, що характеризується введенням в дію житлових будинків за рахунок коштів населення, так як це є приміська столична зона і має значну перспективу.

Як зазначалося у доповіді в 2004 році президента України В. Ющенко «Збудувати сучасну інфраструктуру, завершити газифікацію, налагодити телефонний зв'язок, відновити роботу шкіл, клубів, фельдшерсько – акушерських пунктів у кожному селі.

Перспектива розвитку в житловому будівництві в 2007 році

№	Показники	Одиниця виміру	2003 рік	2005 рік	План на 2007 рік
1	Введення в дію житлових будинків за рахунок коштів населення	кв.м.	2311	9800	8500
2	Введення газових мереж	м.	200	4000	1000
3	Газифікація будинків	шт.	37	65	70
4	Встановлення телефонів	шт.	15	45	220
5	Розширення АТС	шт.	-	1	-
6	Прокладка мережі	м.	106	5600	7000
7	Будівництво доріг	кв.м.	1500	-	1500
8	Капітальний ремонт доріг	км.	-	-	2

Зобразимо наочно зміну в житловому будівництві, а також розвитку комунікацій протягом 2003 – 2007 років.

Різкий зріст в житловому комплексі був зафіксований в 2005 році, на теперішній стан ситуація стабільно зростає, але дуже повільно. Перспектива до 2010 року зростає до 18% при такому стабільному фінансуванні, але це не достатньо щоб задовольнити потреби населення.

Стан доріг Великоолександрівської сільської ради за на 01 січня 2007 року Великоолександрівської сільської ради нараховується 28 вулиць протяжністю 26580 м., з них 15685 з твердим покриттям, а 10895 м. Без покриття. Також 2800 м. нараховується протяжність доріг державного значення твердим покриттям, 12885м. місцевого значення. Для благоустрою доріг потрібно 71418 тис. грн.. В перспективі, до 2010 року необхідно виділити значні кошти для того, щоб забезпечити всі дороги твердим покриттям.

Розвиток і підтримка закладів освіти на 2007 рік передбачає:

1. Придбання "Шкільного автобусу", фінансова підтримка при його експлуатації.
2. Придбання комп'ютерного класу.
3. Проектування та будівництво дитячого садка с.В.Олександрівка.
4. Виготовлення проекту реконструкції дитячого садка в с.Чубинське.
5. Проектування та початок будівництва школи I-II ст. в с.Чубинське.

Розвиток мережі установ освіти

№	Показники	Одиниця виміру	2003 рік	2005 рік	План на 2007 рік
1	Кількість учнів всього	чол.	357	322	322
2	Випуск учнів з 11 класу	чол.	26	19	19
3	Прийом учнів 6-тирічного віку	чол.	23	35	31
4	Кількість комплек. Класів	шт.	17	17	16
5	Кількість дітей дошкільних закладів	чол.	103	105	105

Розвиток установ освіти немає перспективи тому, що кількість учнів 6-ти річного віку не змінюється, стабільно вже як 10 років, затрати потрібні на ремонт та підтримку навчальної частини. Тому перспектива до 2010 року зовсім незначна 2,5%.

Розвиток торгівлі, ресторанного господарства та побутового обслуговування. Підтримка реалізації проектів приватного підприємництва існуючих об'єктів та створення нових.

Перелік існуючих об'єктів торгівлі, ресторанного господарства та побутового обслуговування

Райони	Магазини	Кіоски	Ресторани	АЗС	Перукарні	Ремонт	Кафе
В.Олександрівка	7	-	-	-	1	2	2
М.Олександрівка	3	1	-	-	-	2	1
Чубинське	3	-	3	2	-	-	1
Безуглівка	1	-	1	1	-	-	-
Всього по с.радї	14	1	4	3	1	4	4
Всього по району	148	14	42	8	17	11	51

Охорона здоров'я на 2007 рік

Програма поетапного переходу до організації первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини.

1. Розробка планів реорганізації мережі закладів первинної медико-санітарної допомоги, забезпечення їх функціонування на засадах загальної практики-сімейної медицини.

2. Навчання та укомплектування вакантних посад лікарів загальної практики – сімейної медицини та медичних сестер загальної практики – сімейної медицини.

3. Штати персоналу закладів і підрозділів загальної практики – сімейної медицини та нормативи їх навантаження привести у відповідність до наказу МОЗ №33 від 23.02.2000р.

4. Розробити та затвердити статuti амбулаторій загальної практики – сімейної медицини.

5. Здійснювати забезпечення закладів загальної практики сімейної медицини необхідними лікарськими засобами та виробами медичного призначення відповідно до затвердженого наказом МОЗ №303 від 23.07.2001 року.

6. Провести закупівлю автотранспорту для медамбулаторії с.В.Олександрівка.

7. Створити денні стаціонари на медамбулаторіях.

8. Створити необхідні підрозділи амбулаторії загальної практики – сімейної медицини відповідно до наказу МОЗ №303 від 23.07.2001 року, забезпечити їх приміщеннями та необхідним обладнанням.

Розвиток мережі охорони здоров'я

		В.Олександрівка	М.Олександрівка	Чубинське	Безуглівка
ФАПи	2007 рік	1	1	-	-
	План 2010 р.	-	1	-	-
Мед. амбулаторії	2007 рік	-	-	1	-
	План 2010р.	1	-	1	-
Кількість населення мед.обслуговування	ФАП 2007 р.	2,3	0,6	-	0,1
	Фап.2010	-	0,6	-	0,1
	перспекива				
	2007 р. мед. амб.	-	-	3,8	-
	2010р. мед. амб.	2,3	-	1,5	-

План та розвиток мережі охорони здоров'я залишається незмінним, як на теперішній час, тому що смертність перевищує приріст населення на 2,5%.

Культура на 2007 рік

1. Збереження та підтримка колективів працюючих в області культури і мистецтва.
2. Будівництво приміщення школи мистецтв та ремесел з актовим залом.
3. Технічне оснащення вокально – інструментального ансамбля необхідною апаратурою.
4. Проведення заходів присвячених державним святкам та «Дню села»

Стан мережі закладів культури та мистецтв

Райони	К-сть клубів та буд. культури	Кількість бібліотек	Кількість муз. шкіл та мистецтв	Кількість філіалів муз. шкіл та мистецтв
В.Олександрівка	-	1	1	-
М.Олександрівка	-	1	-	-
Чубинське	-	1	-	1
Безуглівка	-	-	-	-
Всього по с.радї	-	3	1	1
Всього по району	32	35	3	7

Розвиток спорту в 2007 році

1. Придбання спортивного інвентаря для дитячих спортивних команд по футболу, волейболу та інших видах спорту.
2. Поновлення спортивного інвентаря для юнацької та дорослої футбольної команди.
3. Підтримка спортивних команд при виїзді до місця проведення районних змагань.
4. Проведення культурно – технічних робіт на існуючих спортивних майданчиках та стадіонах, створення нових спортивних майданчиків.

Реалізація основної проектної програми розвитку регіонів:

- Генеральний план забудови с. В.Олександрівка – 169,1 тис. грн.

- Генеральний план забудови с. М.Олександрівка – 131,4 тис.грн.
- Генеральний план забудови с. Чубинське – 109,9 тис. грн.
- Генеральний план забудови с. Безуглівка – 60,5 тис. грн.

Всього 470,7 тис. грн.

Головним завданням Великоолександрівської сільської ради та її виконавчого комітету на 2007 рік є розробка та перехід на науковообґрунтований плановий розвиток всієї території.

З цією метою:

1. Завершити розробку концепції розвитку Великоолександрівської сільської ради за участю науки, виконкому, громадськості та сільської ради;

2. Завершити розробку та затвердити генеральні плани забудови та іншу містобудівну документацію населених пунктів с.В.Олександрівка, с. М.Олександрівка, с. Чубинське та с. Безуглівка;

3. Розробити та підписати угоду про співробітництво організацій, підприємств та установ при комплексному освоєнні території сільської ради, фінансуванні та виготовленні науково-технічної документації.

4. Фінансування розвитку сільської території в с.В.Олександрівка.

Підприємствами, розташованими та зареєстрованими на території Великоолександрівської сільської ради, виконавчим комітетом сільської ради планується:

1) нарощувати обсяги промислового виробництва, зокрема ТОВ «Плазма» планує збільшення обсягів виробництва складної побутової техніки – телевізорів, пральних машин, мікрохвильових печей;

2) збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (ЗАТ «Агро-регіон», ТОВ «Генетичні ресурси»);

3) збільшення обсягів освоєнь інвестицій на житлове будівництво (ТОВ «Агробудпереробка-ЛТД»)

4) збільшення суб'єктів підприємницької діяльності малого та середнього бізнесу (частка малого та середнього бізнесу в загальному обсязі виробленої продукції, виконаних робіт і послуг у 2005 році склала понад 30 відсотків);

5) залучення і освоєння іноземних інвестицій підприємствами зареєстрованими на території сільської ради, збільшення коштів бюджетного відрахування на соціальні потреби населення

(підприємства з іноземними інвестиціями «ХАН і КО Київ», «Лукойл Україна»).

Основні підприємства які формують бюджет Великоолександрівської сільської ради ТОВ «Агробудпереробка – ЛТД», ТОВ «Плазма», ЗАТ «Агро- регіон» та ін.

З кожним роком кількість споживачів зростає, а з ними і кількість свердловин. За останній рік зросли ці показники 20% .Перспектива до 2010 року зросте на 35 % збільшенням фінансування селищної.

Великоолександрівською сільською радою нараховується 28 вулиць протяжністю 26580 м., з них 15685 з твердим покриттям, а 10895 м без покриття. Також 2800 м. нараховується протяжність доріг державного значення з твердим покриттям, 12885м. місцевого значення. Для благоустрою доріг потрібно 71418 тис. грн. Перспектива до 2010 року залишається дуже малою, щоб забезпечити всі дороги твердим покриттям.

Ведення газових мереж з кожним роком зростає на 30%, а також газифікація будинків на 15%. З такими темпами до 2010% газифікація зросте до 35%.

Різкий зріст в житловому комплексі був зафіксований в 2005 році, на теперішній стан ситуація стабільно зростає, але дуже повільно. Перспектива до 2010 року зросте до 18% при такому стабільному фінансуванні, але це не достатньо, щоб задовольнити потреби населення.

Перспектива закладів освіти – це придбання "Шкільного автобусу", фінансова підтримка при його експлуатації, придбання комп'ютерного класу, проектування та будівництво дитячого садка с.В.Олександрівка, виготовлення проекту реконструкції дитячого садка в с. Чубинське.

Взявши взагалом селищну раду с.В.Олександрівка та прилеглі селища, розвиток всіх сфер проходить успішно, але не з різкими зростами фінансування. Взявши план фінансування та видатків, взагалом по селищній раді до 2010 року він зросте на 25%.

РОЗДІЛ V. НАПРЯМКИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В РАМКАХ ВИМОГ СОТ

5.1. Роль державної підтримки в сучасній аграрній політиці України

Необхідність переходу до ринкової економіки в аграрному секторі країни обумовлено зруйнуванням всіх систем виробництва та торгівлі, неадекватним ціноутворенням, монополізмом на постачання матеріально-технічних ресурсів, стрімким скороченням реальної величини особистих доходів на душу населення, нераціональною підтримкою сільського господарства. Різке падіння обсягів виробництва та продуктивності сільського господарства спричинено кризою традиційних ринків збуту продукції та нестабільністю макроекономічної ситуації в державі на початку 90-х років. Поглиблення кризи відбувалося ще й через повільні та часткові реформи окремих аспектів аграрної політики. Проведення часткових реформ торговельних структур та системи реалізації не забезпечувалося достатньою мірою реформою земельних відносин, приватизаційних процесів в АПК, розвитку системи кредитування та змінами в адміністративному втручанні держави в діяльність ринків сільськогосподарської продукції.

Завданням аграрної політики держави відповідно до Послання Президента України до Верховної Ради України Про внутрішнє і зовнішнє становище України за 2000 рік є [118]: створення сприятливих умов у реформуванні аграрного сектору, забезпечення приросту сільськогосподарської продукції, стабілізація виробництва у тваринництві, подолання збитковості сільськогосподарських підприємств та зміцнення їх фінансового стану.

У Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки” [121] зазначається, що “...АПК стає осередком підвищеної економічної активності, лідером у проведенні реформ, зростає його інвестиційна привабливість. Економіка держави дедалі більше повертається до потреб села, його людей”. Даним посланням також зазначається, що Україна зацікавлена в

глибшій співпраці з ЄС, особливо в аспекті інтеграції до європейського аграрного сектору та в модернізації і розвитку АПК.

Через специфічні особливості аграрного сектору економіки для досягнення цих цілей та при розробці концепції аграрної політики необхідно проводити підтримку сільського господарства, але виходити з реальних економічних можливостей державного бюджету як джерела фінансових ресурсів; пріоритетних напрямків вступу України до СОТ, яка своїми правилами та угодами регулює підтримку сільського господарства; та врахувати сучасні тенденції світового розвитку.

Розробка сучасних концептуальних засад розвитку аграрного сектору економіки спричинена практичною необхідністю переосмислення та чіткого визначення мети та завдань державного регулювання агропромислового комплексу відповідно до загальнодержавних стратегічних цілей (вступ до СОТ, набуття статусу асоційованого члена ЄС та створення сприятливих передумов для повного членства у ЄС).

Концептуальні засади державного регулювання сільського господарства, на думку О.М. Могильного в період реформування в основному відповідали перехідному стану економіки, коли необхідно було визначити місце і роль держави та запровадити загальновизнані інститути ринкової економіки [95, с.12-16]. Зміни, які відбулися з 1999 року, відзначаються проведенням завершального етапу реформування земельних та майнових відносин, створенням нормативно-правової бази для різноманітних форм власності та господарювання, напрацюванням компенсаційного механізму їх пільгового кредитування та оподаткування, зміною митного законодавства, формуванням інфраструктури аграрного ринку. Проте пореформений період 2001-2002 років вимагав коригування аграрної політики через запровадження адекватних інструментів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Концепція повинна опиратися на перспективні тенденції державної підтримки та регулювання сільського господарства, базуватися на відповідних методиках наукових досліджень, відповідати економічним поглядам та звучати в унісон зі стратегією розвитку держави в цілому.

Сутність концептуальних засад стратегії та економічного розвитку України на 2002-2011 роки полягає у визначенні окреслених завдань прискореного виведення економіки на траєкторію сталого зростання через посилення дієздатності держави та подальше поглиблення ринкових реформ, утвердження орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку [121]. Основні положення Концепції розвитку аграрної галузі повинні відзначатися структурованістю, системністю викладення функцій рамкового документа при вдосконаленні довготривалих середньострокових і короткострокових прогнозів розвитку галузі та щорічних державних програм соціально-економічного розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Могильний М.О. визначає зміст Концепції, розділяючи її на три етапи, які в часовому вимірі збігаються із зовнішньоекономічною стратегією інтеграції України до європейського співтовариства. На першому етапі (2003-2004) подолання негативних наслідків кризового стану галузі, утвердження гарантій прав власності на землю та майно фізичних і юридичних осіб, удосконалення орендних відносин, запровадження дійових механізмів техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва; формування стабільної системи фінансово-кредитних та страхових ринків; розвиток дорадчої служби; сприяння товарного наповнення ринкової інфраструктури та функціонування механізмів вирівнювання сезонного коливання цін на основні види аграрної продукції; створення умов для реалізації потенційних конкурентних переваг вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів при вступі до СОТ.

На наступному етапі (2004-2007 роки) необхідно продовжити формування базових інституцій аграрного ринку; забезпечити зміцнення конкурентоспроможності галузі сільського господарства шляхом інноваційно-інвестиційного розвитку; запровадити на практиці принцип розміщення сільськогосподарського виробництва за природнокліматичними зонами та залежно від впливів кон'юнктури агропродовольчого ринку; налагодити ринкові механізми стимулювання експорту сільськогосподарської продукції та продовольства; посилити соціальну спрямованість поглибленої трансформації галузі як основи

стабільності держави. Метою державної політики підтримки повинно стати стимулювання розвитку сільської місцевості.

Держава повинна підтримувати зміну структури сільських громад таким чином, щоб знизити рівень прямої державної підтримки товаровиробникам та збільшити обсяг бюджетної підтримки, спрямованої на покращення соціальної інфраструктури в сільській місцевості, створення сфери несільськогосподарського виробництва на селі. Поряд з цим ми не погоджуємося з твердженням щодо розміщення сільськогосподарського виробництва відповідно до природнокліматичних зон, наполягаючи на тому, що лише ринок з його регулятивними ціновими сигналами може визначити, який вид діяльності більш прибутковий, враховуючи його ризикованість.

Отримання керівниками незалежності в прийнятті рішень щодо вибору культури та методів виробництва сприяло більш ефективному розподілу ресурсів, зменшенню витрат та зростанню прибутків. Поліпшення ситуації щодо прибутковості сільськогосподарського виробництва 2000-2002 року досягнуто завдяки змінам у структурі виробництва на користь прибутковіших видів продукції.

На заключному етапі (2007-2011 роки) відбувається перехід на структурно-інноваційну модель розвитку та завершення системного формування інститутів ринкової економіки; дотримання принципів сталого розвитку, пов'язаних із сільськогосподарською діяльністю; досягнення стандартів і норм регулювання сільського господарства, запроваджених країнами членами ЄС; утвердження України як надійного експортера сільськогосподарської продукції і продовольства; ефективне входження в світову агропродовольчу систему та утримання стабільних позицій в міжнародному поділі праці, які б відповідали потенціалу держави та її стратегічним національним інтересам.

Основні економічні завдання кожного етапу мають бути забезпечені відповідною системою регуляторів щодо реалізації конкурентних переваг вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників в умовах лібералізації внутрішнього ринку. Концептуальне завдання державного регулювання аграрного сектору повинно відбуватися синхронно з перетвореннями в інших галузях народного господарства та в усіх сферах суспільного життя.

Слід відзначити актуальність думки Охлопова А. стосовно розмежування завдань щодо вирішення соціальних проблем, які виникають в сільській місцевості, та завдань економічного зростання вітчизняного АПК. Ми підтримуємо таку думку і вважаємо, що доцільним є виділення завдань:

1) розвитку сільських територій (rural envelopment) та соціальних проблем на селі, як окремого стратегічного завдання і вирішення його не лише на рівні Міністерства аграрної політики України, а і Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства фінансів України шляхом спрямування спеціальних державних програм і бюджетної допомоги на вирішення проблем прихованого безробіття, низької якості освіти, медицини на селі та комунального господарства;

2) державної підтримки аграрного виробництва, яка має відповідати потребам аграріїв та співвідноситися з напрямками лібералізації цих процесів СОТ.

Конкуренція між виробниками сільськогосподарської продукції має бути спрямована на виробництво конкурентоспроможності продукції, за ринки збуту, оптимізацію виробництва, а не за пільги та дотації. Допомога повинна мати цільовий характер та відзначатися диференціацією та адресністю. Для економічно ефективних підприємств, які займають стабільні позиції на ринку, ця допомога не є визначальною, в той час як підприємствам, які знаходяться на стадії становлення, такої допомоги буде замало, що в цілому призводить до неефективного використання державних коштів. Державна підтримка має бути спрямована на технічне переозброєння, кадрове оновлення, впровадження сучасних управлінських технологій, розвиток інфраструктури, селекційну роботу, боротьбу з шкідниками.

3) аграрна політика повинна бути спрямована на розвиток аграрного бізнесу в Україні шляхом формування прозорого конкурентного середовища, розвитку інфраструктури аграрного ринку та обмеження монополізму, гармонізації національних стандартів якості сільськогосподарської продукції та продукції харчування з міжнародними стандартами, скорочення маркетингових витрат при експорті та імпорті сільськогосподарської продукції, запровадження моніторингу цін на внутрішньому та світовому ринках. Саме такі

завдання повинні бути пріоритетними в Міністерстві аграрної політики України.

В останній час в аграрній економіці спостерігається тенденція відходу від спаду виробництва сільськогосподарської продукції і пояснення цього знаходиться в реформуванні аграрних підприємств, створенні сприятливих податкових та кредитних умов, прийнятті Земельного кодексу, сприятливих погодних умовах та фінансовій підтримці аграрного сектора. Саме комплекс цих факторів призвів до покращення функціонування сільськогосподарського виробництва. Позитивним є те, що засоби підтримки стали більш прозорими та передбачуваними.

Проте, слід враховувати світову тенденцію, що свідчить про втрату значимості аграрного сектора економіки. Так, С. Зоря визначає головними причинами такої закономірності падіння реальних відносних цін на сільськогосподарську продукцію та можливість отримання вищих доходів у інших сферах економіки [58, с. 3]. Падіння реальних цін на сільськогосподарську продукцію в довгостроковому періоді пояснюється тим, що попит на ці товари є нееластичним і пропозиція сільськогосподарської продукції зростає швидше, ніж попит на неї. При цьому попит на промислову продукцію та послуги зростає однаковими темпами або швидше порівнюючи із пропозицією (тобто попит є еластичним або високо еластичним). Отже, це дає змогу прийти до висновку, що падіння цін на сільськогосподарську продукцію та зменшення її частки в загальній економіці є об'єктивним процесом.

Проте, фінансова підтримка сільського господарства, яка більшістю сприймається як панацея, не завжди приносить бажаний результат для галузі та економіки в цілому. Процентна частка субсидій в сільське господарство відносно ВВП в Україні є не нижча, а інколи, навпаки, вища, ніж в інших країнах. Субсидії, спрямовані в сільське господарство України в 2001 році, становили 1,9% ВВП, в той час як витрати на аграрну політику країн ОЕСР становили 1,3% від ВВП [58, с. 8]. В 2001 році частка ВВП, яка використовувалася на підтримку сільськогосподарських виробників, у Чехії становила 1,2%, Польщі – 1%, Угорщині – 1,4%, Словаччині – 0,9%, країнах ЄС – 1,7% [112, с.66].

Ряд авторів (С. Зоря, Штефан фон Крамон Таубадель, Т.О. Остапко) [58, с.1-10; 112 с. 59-69; 179 с. 1-8] зазначають, що значна фінансова підтримка має неоднозначний вплив на аграрний сектор та економіку в цілому. Так, С. Зоря визначає, що державна підтримка цін на сільськогосподарську продукцію в країнах ОЕСР не завжди забезпечує зростання доходів фермерів, що пов'язано зі зростанням розміру орендної плати, а тому вигоду від такого виду підтримки отримують не фермери безпосередньо, а власники сільськогосподарських земель. У Німеччині частка орендованих земель становить від 50 до 90%. Але для підвищення доходів фермерів необхідно безперервне зростання кількості субсидій, а даний захід є занадто витратним для країни.

Також підтримка здійснюється через субсидування технічного прогресу, але знову ж таки вигоду від цього фермери країн ОЕСР не отримують, оскільки перехід від працеінтенсивних технологій до капіталоінтенсивних призводить до збільшення пропозиції сільськогосподарської продукції, що стає передумовою зниження цін та вивільнення робочої сили. Недоліком є також те, що субсидування спрямоване переважно на невеликі фермерські господарства, в той час як отримують його переважно великі за розміром господарства, які не потребують державної підтримки в таких розмірах.

Існують певні негативні наслідки субсидування сільського господарства для економіки в цілому. Відмова від фінансування САП ЄС сприяла б використанню вивільнених коштів на розвиток прибутковіших галузей, що призвело б до покращення макроекономічних показників в державі, зменшення податкового тиску на інші сектори економіки, збільшенню кількості робочих місць та покращення соціальної інфраструктури.

В кінці 90-х років відбулася зміна напрямку фінансування аграрного сектора в країнах ОЕСР від підтримки цін та доходів (1970-1980-ті роки) до поліпшення соціальної інфраструктури на селі та створенню нових робочих місць альтернативних фермерському господарству. Отже, ми можемо зробити висновок, що використання фінансової підтримки не завжди має однозначний вплив на економіку галузі та країни в цілому, і особливо важливе значення набуває спрямованість підтримки та методи і заходи щодо її надання.

Аналізуючи стан аграрного сектору України, слід відзначити його виняткову важливість для економіки. Тут зосереджено 20% основних виробничих фондів держави, частка у ВВП у 2001 році становила 16%, а в 2002 році 13,6% кількість зайнятого населення близько 23%, агропродовольчий експорт в загальному експорті становив 11%, а в 2002 році 13,3%. Однак у галузі існує цілий ряд проблем. Це зростання витратності виробництва, збільшення кількості збиткових підприємств, незабезпеченість соціальної інфраструктури.

Рівень рентабельності за останні три роки має тенденцію до зниження від 9% в 2000 році до 1,9% в 2002 році. Даний показник у рослинництві знизився з 35,8% до 27,8%, збитковість виробництва тваринництва зросла з 6,6% до 12,6%. Питома вага прибуткових аграрних підприємств також має тенденцію до зниження. Так, в 2000 році діяльність 65,5% сільськогосподарських підприємств була прибутковою, в 2001 році даний показник зменшився до 56,1%, за 2002 рік до 57,7%. В 2000 році аграрні підприємства отримали прибутку 1410,9 млн. грн., в 2001 році – 834,1, прибуток за 2002 рік склав 1567,5 млн. грн. Середня заробітна плата у сільському господарстві у 2002 році становила 177,8 грн., що складає 47,2% від середньої по економіці.

Низька ефективність сільськогосподарських підприємств є сигналом про необхідність введення коректив в аграрній політиці держави. Збільшення частки прибуткових підприємств повинно відбуватися одночасно із виходом з ринку малоефективних господарств через процедуру банкрутства та вивільнення ресурсів на користь конкурентоспроможніших виробників.

Вивільнення надлишкової робочої сили сприятиме підвищенню рівня заробітної плати в галузі, але одночасно потребуватиме державної підтримки, спрямованої на створення нових робочих місць на селі, шляхом розвитку соціальної інфраструктури, надання допомоги при перекваліфікації. Також це дозволить підняти рівень життя сільського населення сприяти створенню та розвитку альтернативного сільському господарству бізнесу, покращити рівень екології, освіти та охорони здоров'я для мешканців села.

Прийняття концептуальних засад розвитку аграрного сектору економіки нероздільно пов'язане з намірами вступу України до СОТ та

визначеними даною організацією правилами та нормами підтримки сільського господарства, відкриття доступу до ринку через зміну митно-тарифного регулювання та зниження з подальшою ліквідацією надання експортних субсидій.

В Посланні Президента України до Верховної Ради Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році зазначається, що членство України в СОТ приведе до прискорення трансформації аграрної сфери, що матиме позитивні наслідки в довгостроковій перспективі [120, с. 67]. Даний документ наголошує на необхідності значної перебудови державної системи підтримки сільського господарства та необхідність адаптування суб'єктів господарювання до нових умов та правил діяльності.

Концепцією перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки передбачається створення умов для гармонізації законодавства України з нормами та угодами СОТ в частині субсидування економіки [73, с. 8]. В розділі 4. "Підтримка сільського господарства" зазначається про необхідність взяття зобов'язань про зменшення підтримки сільського господарства, а також і експортних субсидій. Проте, в рамках переговорного процесу щодо вступу до СОТ Україна взяла на себе зобов'язання про не застосування експортних субсидій в сільському господарстві.

Трансформація підтримки сільського господарства загалом залежить від зобов'язань України при вступі до СОТ. На даному етапі Україна взяла на себе зобов'язання щодо верхньої межі субсидій (1,38 млрд. дол. США) та обсягів їх скорочення на 13,3% до 2004 року. Проте, остаточного рішення щодо базового періоду підтримки та його розміру ще не має.

Відповідно до Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки, субсидії поділяються на:

- експортні субсидії, які підлягають під зобов'язання по скороченню;
- внутрішні субсидії, які не підлягають під зобов'язання по скороченню (так звані програми сільського господарства);
- внутрішні субсидії, за якими застосовуються зобов'язання по скороченню;
- прямі субсидії за програмами обмеження виробництва.

У додатку Д зображено види субсидій та умови щодо їх використання відповідно до Концепції. Проте дана Концепція є базовим документом для підготовки пропозицій та зауважень та внесення змін до законодавства України питань надання державних субсидій різним галузям економіки, маючи на меті визначення загальних принципів надання та використання державних субсидій, які перешкоджатимуть спотворенню конкуренції та сприятимуть розвитку ефективної економіки.

Проектом Закону України “Про державну фінансову та бюджетну підтримку агропромислової галузі України” (поданий народним депутатом Терьохіним С.А від 17.09.2003 р.) [129] визначається порядок фінансування суб’єктів агропромислового комплексу України за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Проектом закону передбачено ряд положень, які матимуть однозначно позитивний вплив на сільське господарство, а саме: проведення страхування ризиків від втрати врожаю; надання перед експортного та експортного кредитування, заборона обмеження перевезення сільськогосподарської продукції в межах регіонів та реалізація прав власності на сільськогосподарську продукцію; проведення підтримки споживачам продукції тваринництва.

Поряд з цим даний законопроект містить цілий ряд положень, які мають дискусійний характер. Основні з них такі:

- 1) зниження рівня використання ринкових важелів регулювання економіки в аграрному секторі України;
- 2) орієнтація на неефективні та занадто витратні механізми регулювання економічних процесів у сільському господарстві;
- 3) невідповідність норм проекту закону умовам СОТ;
- 4) відсутність напрямків підтримки, які спрямовані на стратегічний розвиток галузі.

1. Так, в законопроекті передбачається регулювання ціни в аграрній галузі (розділі II ст. 3.3), в якому визначаються об’єкти державного регулювання ціни: пшениця, жито, ячмінь, овес, кукурудза, борошно (пшеничне і пшенично- житнє), насіння соняшнику, цукор (лише з цукрових буряків), меляса (отримана в результаті екстракції або рафінування цукру тільки з цукрових буряків). У даній статті також

розглядається митна вартість імпортованої та експортованої продукції сільського господарства.

Також цінове регулювання передбачається здійснювати шляхом застосування адміністративних важелів, у випадку проведення фінансових інтервенцій на об'єкти цінового регулювання, які продаються або купуються поза організованим ринком за наявності системного ризику. В таких випадках Кабінет Міністрів України має право застосовувати такі заходи:

1) обмеження рівня торгової націнки (знижки) на гуртовому або роздрібному ринку відповідно до певного об'єкта цінового регулювання;

2) встановлення граничних рівнів рентабельності до витрат для:

- переробників сільськогосподарської продукції, які виробляють товар, що є об'єктом державного цінового регулювання;
- осіб, які надають послуги із зберігання об'єктів державного цінового регулювання;

3) встановлення нетарифних обмежень щодо імпорту, експорту окремого об'єкта державного регулювання з врахуванням норм міжнародних договорів, які набрали чинність.

Проектом закону визначається, що державна підтримка здійснюється шляхом встановлення мінімальних гуртових закупівельних цін на метричну одиницю окремого об'єкта державного регулювання (п. 4.1, ст. 4.). Причому підтримка встановлюється на такому рівні, що унеможливило середньо статистичну збитковість виробництва цієї продукції на всій території України протягом певного періоду часу.

Товарні та фінансові інтервенції відповідно до законопроекту здійснюються Аграрним фондом України (АФУ) на аграрній біржі. Встановлення АФУ мінімальних та максимальних цін згідно з установчими документами біржі є обов'язковим для суб'єктів біржової торгівлі (додаток Е).

Запровадження механізму регулювання цін, на нашу думку, призведе до ігнорування ринкових важелів регулювання ціни. Така політика відзначається своєю неефективністю, оскільки допомога не є прямою, то вона породжує різного роду зловживання та процвітання тіньової економіки, а також призводить до втрати економічного сенсу

виробника випускати конкурентоспроможну дешеву продукцію. Оплата такої підтримки стане додатковим навантаженням на державний бюджет України, а також для споживачів.

Світова тенденція свідчить про недоцільність проведення такої політики та поступову відмову від неї. Така політика відрізняється складністю у реалізації, потребує додаткових стягнень з платників податків та споживачів, призводить до торговельних конфліктів між країнами-виробниками сільськогосподарських товарів. Сільськогосподарські товаровиробники втрачають стимули до зниження собівартості продукції та підвищення конкурентоздатності. Вона доступна лише для високорозвинених країн, сільське господарство яких становить 3-4% від ВВП, які можуть дозволити собі нести такі витрати.

Штефан фон Крамон Таубадель зазначає, що ринкову та цінову підтримку в розвинених країнах необхідно сприймати як пережиток політики, яка використовувалась десятиліття тому за зовсім інших умов, виявилась дорогою та неефективною і призводить до міжнародних суперечок [179, с. 1-3]. Значне субсидування фермерів ЄС оцінюється експертами як невдале і, як наслідок, великі і багаті підприємства стають ще багатшими, а малі підприємства залишають аграрний сектор, причому держава витрачає на це мільярди євро, що викликає незадоволення такою політикою у фермерів, платників податків, споживачів.

Тому, на наш погляд, Україні не слід дублювати помилки інших країн, запроваджувати політику, яка виявилася непридатною для вирішення аграрних проблем. Для регулювання попиту та пропозиції сільськогосподарських товарів та формування державного аграрного запасу держава повинна, на нашу думку, проводити закупівлю продукції лише за ринковими цінами. Вона також має продавати сільськогосподарську продукцію за ринковими цінами, регулюючи при цьому пропозицію товарів. Перевагами даного механізму є:

- зниження витрат держави на проведення регулювання;
- держава виступає як повноправний учасник на ринку;
- відповідність вимогам СОТ, адже таку підтримку можна віднести до заходів “зеленої скриньки” – створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки держави (УУСГ, додаток 2, п.3).

2. Викликає також сумнів питання доцільності встановлення КМУ граничного рівня рентабельності (до 20%) на послуги зберігання, сушки та очищення для зерносховищ та елеваторів. Також зазначається, що тариф за зберігання об'єктів державного регулювання на елеваторах будь-якої форми власності встановлюється на рівні 0,5% розміру мінімальної закупівельної ціни за кожен місяць наданої послуги. Такий підхід, на нашу думку, призводить до втрати економічного сенсу зниження собівартості надання послуг шляхом запровадження нових технологій та надає поштовх до тінізації доходів.

Ціни на послуги з очищення, класифікації, сертифікації, зберігання та транспортування сільськогосподарської продукції мають важливе значення оскільки формують зв'язок між світовими і внутрішнім ринками. Взаємозв'язки між виробниками та переробними підприємствами є ключовою проблемою. Чим ефективніше працюють переробні підприємства, надаючи більш якісні та дешеві послуги, тим прибутковіше стають виробники. В Україні розміри втрат під час жнив, зберігання урожаю зерна в кілька разів перевищують середні витрати в Німеччині.

Так, в Німеччині втрачається близько 3% ціни, в той час як в Україні близько 13%. Якщо в структурі ціни зерна витрати на доставку в Німеччині становлять 6%, то в Україні 10% [135, с. 98-99]. Торговельна маржа також досить сильно впливає на кінцеву ціну. Зростання торговельної маржі є результатом високого ступеня ризику, пов'язаного з торгівлею зерном, що зумовлений витратами при пошуку інформації, можливостей транспортування. Тому торговельна маржа на зерно становить в Україні 10-15%, а по олійних культурах до 25%, в той час як в Німеччині 5%.

Відповідно до розрахунків Л. Штріве та Штефана фон Крамона Таубаделя українські товаровиробники після вирахування втрат урожаю, втрат на підприємстві, при зберіганні на елеваторах, при перевалці, транспортуванні, торговельній націнці отримують при експорті лише 40% ціни на світовому ринку, в той час як німецькі фермери отримують 70% [135, с. 99]. У країнах - крупних експортерах зерна послуги на зберігання, очищення, класифікацію, сертифікацію надають спеціалізовані підприємства. При цьому роль держави

зводиться до забезпечення високого рівня конкуренції для перешкодження отримання монопольних прибутків.

Держава, на наш погляд, має спрямувати фінансову підтримку на покращення технології виробництва, що в свою чергу приведе до підвищення продуктивності праці, нарощування основних фондів, введення ноу-хау, створення іміджу України як надійного партнера на світовому ринку.

Проте в “Інших положеннях” визначено обмеження вартості послуг (ст. 28) згідно з якою Кабінет Міністрів України має право запровадити адміністративне регулювання цін на транспортування (залізницею та водним транспортом), навантаження, перевантаження сільськогосподарської продукції, схов або зберігання на хлібоприймальних пунктах.

Також щорічно проходить оприлюднення вартості державних послуг ветеринарної медицини, Державної хлібної інспекції, карантинної інспекції, що є, на нашу думку, значним порушенням принципу вільного ціноутворення. Якщо держава повинна регулювати ціни монополістів, таких як Укрзалізниця, то стосовно інших немонопольних послуг вона має сприяти розвитку конкуренції.

Державна фінансова та бюджетна підтримки сільському господарству надається також шляхом обов’язкового страхування окремих ризиків втрати врожаю, що передбачено розділом III “Страхування”. Обов’язкове страхування застосовується щодо осіб, які є суб’єктами аграрного ринку та продають об’єкт державного цінового регулювання на умовах форварду; отримують бюджетні субсидії та дотації або інші види відшкодувань, отримують банківські кредити, проценти, які частково або повністю відшкодовує держава; отримують кредити з Державного бюджету України чи гарантовані державою.

Обов’язковому комплексному страхуванню підлягають ризики втрати урожаю внаслідок: заморозку, вимерзання, граду, удару блискавки, землетрусу, лавини, земельного зсуву, земельно-водного селю, пожежі, бурі, урагану, бурану, поводі, зливи, паводку, посухи, паразитів та хвороб. При комплексному страхуванні ризиків розмір франшизи не може перевищувати 30%, а розмір страхової премії при нульовій франшизі – ставки у 5%.

Також проектом закону передбачено індексне страхування ризику, яке полягає в страхуванні ризику втрати урожаю певної сільськогосподарської культури відповідно до усереднених показників її врожаю за останні 5 вегетаційних періоди по всій території України. Страхування здійснює Страховий підрозділ Аграрного фонду України (СПАФУ) завданням якого є “надання фінансової допомоги виробникам об’єктів державного цінового регулювання, а також продукції тваринництва та птахівництва, які застрахували ризики втрати врожаю”.

Сплата внесків до СПАФУ здійснюється щоквартально відповідно до правил, встановлених для податкових зобов’язань. У разі несплати суми відрахувань податковий орган має право стягнути дану суму в порядку аналогічному до стягнення податкових платежів. Проте, на нашу думку, в цьому випадку необхідно застосувати економічний важіль, згідно з яким, при умові добровільного страхування у випадку невчасної сплати внеску договір між виробником і страхувальником розривається, а при виникненні такої ситуації при обов’язковому страхуванні товаровиробник втрачає право на отримання державної допомоги. Такий механізм зменшить рівень адміністративного втручання в діяльність підприємства.

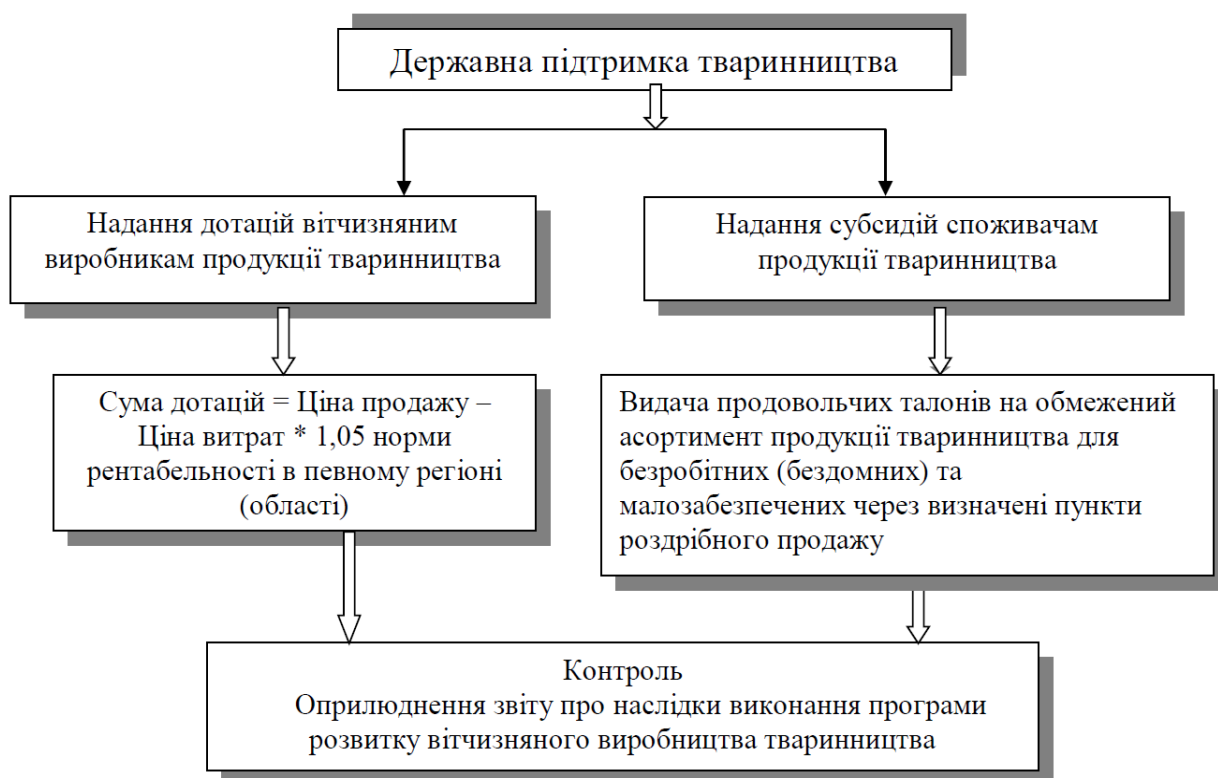
У розділі IV “Інші способи підтримки сільськогосподарської продукції” в ст. 13.1 визначаються дії органів міського самоврядування, державної виконавчої влади, Кабінету Міністрів України, які вважаються неправомірними і не підлягають виконанню. Це дії спрямовані на обмеження безперешкодного переміщення сільськогосподарської продукції шляхом встановлення адміністративних, кількісних або тарифних обмежень; нав’язування конкретних цін (мінімальні, максимальні та інтервенційні ціни), посередників, покупців, переробників; заборону на продаж або транспортування продукції з одного регіону в інший.

Стимулюючим чинником для розвитку експорту сільськогосподарської продукції має стати передекспортний кредит, який видається українським товаровиробникам з метою виробництва та закупівлі сільськогосподарської продукції при обов’язковій умові її реалізації на експорт. Надання передекспортних кредитів здійснюється за рахунок бюджетних коштів, або коштів, що отримані від нерезидентів під гарантію держави.

Стосовно ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, то п.19.2.1. визначається, що ціна на аграрну продукцію формується на позабіржовому ринку України за вільними цінами, але поряд з цим в п. 19.2.2. зазначається, що КМУ – щодо усієї території України – а органи місцевого самоврядування – щодо окремої підвладної йому території – можуть зменшувати ціни продажу окремих товарів першочергового значення шляхом надання відповідних дотацій продавцям та покупцям таких товарів з державного, обласного, районного та місцевого бюджетів у межах, передбачених на ці цілі коштів.

Такий захід є, на нашу думку, адміністративним втручанням і порушує дію ринкових механізмів, спотворюючи цінові сигнали на ринку. Доцільніше надавати прямі дотації малозабезпеченим громадянам як кінцевим споживачам продуктів харчування.

Окремим розділів розглядається питання державної підтримки тваринництва, передбачаючи спрямування дотацій на підтримку виробників сільськогосподарської продукції та споживачів тваринницької продукції. Дотації виробникам тваринницької продукції надаються за рахунок бюджетних коштів органів місцевого самоврядування (п. 21.2.1). Схема проведення державної підтримки тваринництва зображена на рис. 5.1.

Рис. 5.1. Державна підтримка тваринництва в Україні

3. Ще одним елементом неузгодженості в проекті закону є елемент несумісності з правилами та вимогами СОТ. Так, правила СОТ передбачають національний режим щодо внутрішнього оподаткування та регулювання, який вимагає від країн недискримінаційного відношення до імпортованих товарів, надаючи останнім не менш сприятливий режим, аніж товарам національного виробництва. Саме цей принцип порушується в п. 3.4 при визначенні ціни імпортованих товарів.

Також вважаємо недоцільним введення ст. 17 п. 17.4.2 відносно звільнення українських виробників від обов'язкової сертифікації, санітарно- епідеміологічного та радіологічного контролю з метою підвищення конкурентоспроможності національних виробників на зовнішніх ринках. На нашу думку, контроль за якістю продукції повинен стати визначальним фактором конкурентоспроможності української продукції на світовому ринку.

4. Одним із важливих недоліків даного законопроекту є відсутність державної підтримки, спрямованої на стратегічний розвиток галузі. Так, в законопроекті відсутні такі напрямки як:

1. Стимулювання розвитку прозорого ринку сільсько-господарської продукції та продовольства;
2. Створення та функціонування державної системи моніторингу ринку сільськогосподарської продукції і продовольства;
3. Стимулювання розвитку інфраструктури ринку;
4. Стимулювання виробництва якісної продукції, фінансової підтримки селекції, рослинництва, насінництва, рибництва, тваринництва, птахівництва;
5. Фінансування заходів з підтримки родючості ґрунтів, агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;
6. Підтримка заходів боротьби із шкідниками та хворобами сільськогосподарських тварин та рослин;
7. Підтримка сільськогосподарських товаровиробників, які знаходяться в особливо складних природно-кліматичних умовах;
8. Запровадження сприятливої кредитної політики;
9. Підтримка якості та безпеки сільськогосподарської продукції, створення гармонізованої до міжнародних вимог системи стандартизації

та сертифікації сільськогосподарської продукції і продовольства, ветеринарно-санітарних правил та карантину.

Отже, як висновок, можна сказати, що проект Закону України “Про державну фінансову та бюджетну підтримку агропромислової галузі України” від 17.09.2003 р. має бути доповнений заходами стратегічного характеру, які б допомогли аграрному сектору стати на шлях стабільного розвитку, були узгодженим з намірами інтеграції України в СОТ та сприяли підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції.

Нова редакція Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 23.06.2004 року є визначальним документом, з точки зору перспектив розвитку агропромислового сектору України. Поряд з позитивними намаганнями стабілізувати ціни на основні види продукції, вдосконалити кредитне забезпечення, активізувати механізми страхування ризиків законопроект містить ряд суперечливих положень, що в більшості не відповідають вимогам соціально-орієнтованої економіки, інтересам селян та не співвідносяться з лібералізаційними процесами СОТ.

Одним з найскладніших питань переговорного процесу при вступі України до СОТ є сільське господарство, і зазначений законопроект може створити значні ускладнення в русі України в цю організацію, оскільки він сприймається як відхід від принципів Дохського раунду – “Раунду розвитку”.

Заходи підтримки, які містяться в законопроекті, а саме товарні та фінансові закупівлі продукції рослинництва з використанням механізму встановлення мінімальних і максимальних цін, державні заставні закупівлі зерна, кредитні субсидії, державна підтримка виробників продукції тваринництва є заходами, що відносяться до “жовтої скриньки” і за принципами СОТ, щодо лібералізації торгівлі, мають скорочуватися.

Ряд положень законопроекту суперечать вимогам СОТ. Так, ст.3.1. та ст. 8 передбачають застосування мінімальних та максимальних закупівельних цін при експорті або імпорті сільськогосподарської продукції, що не відповідає ст.

4.2 УУСГ СОТ. Стаття 8.6. законопроекту дозволяє “встановлення нетарифних обмежень (квот) щодо імпорту або експорту окремих видів

сільськогосподарської продукції, що не відповідає зобов'язанням, які візьме на себе Україна при вступі до СОТ та ст. 4.2 УУСГ.

У законопроекті залишаються невизначеними організації та установи, на які покладаються обов'язки в здійсненні моніторингу, і є дискусійним питання моніторингу лише біржової торгівлі (ст. 3.1.1.), оскільки лише 0,3% від загального продажу сільськогосподарської продукції проводиться через біржовий ринок. Біржова торгівля у загальному товарообігу зерна, насіння соняшнику, цукру та іншої продукції не досягає рівня 10%, а зареєстровані контракти на біржах в більшості не виконуються. Тому, моніторинг лише біржової торгівлі, на наш погляд, не відображає реальну цінову кон'юнктуру на сільськогосподарську продукцію.

Підлягає сумніву доцільність проведення комплексного страхування (ст. 10.2), оскільки страхові ставки мають значний розмір, внаслідок значної ймовірності тієї чи іншої події з великого переліку ризиків. Це створює перешкоди в страхуванні більшості аграрних підприємств.

Виникають суперечності і при розгляді Аграрного фонду України (АФУ), який визначається ст. 9.1.1. як державна спеціалізована установа, яка створюється для проведення державної цінової політики в агропромисловій галузі економіки України. Створення АФУ та механізми його дії не відповідають нормам статті XVII ГАТТ, яка передбачає, що у випадку, коли країна-член СОТ створює таке підприємство, воно повинне діяти лише способом, сумісним із загальним принципом недискримінації, здійснювати закупівлю, керуючись лише комерційними міркуваннями, і країна має надавати підприємствам іншої сторони можливість конкуренції за участь у такій закупівлі.

Тому, на наш погляд, аналізовані законодавчі акти потребують подальшого вдосконалення з метою врахування реалій вітчизняної економіки та стратегії інтеграційних процесів.

Слід також відзначити спірне для економістів України питання паритету цін. Ряд авторів [63, с.68-72; 17, с.62-65; 140, с. 12-17], висувають необхідність дотримання паритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію і зазначають, що саме диспаритет цін призвів до втрати можливостей сільськогосподарського виробника до

фінансування та здійснення самодостатнього відтворювального процесу.

Проте іншими авторами [29, с.22-30; 90, с.3-8] висловлюється протилежна за змістом думка. Так, зазначається, що розуміння проблеми паритету цін у вчених Сходу та Заходу значно відрізняється. Західні науковці наполягають, що паритетна ціна на сільськогосподарські товари у відношенні до ціни на промислові товари досягалася в ХХ ст. лише двічі (1910-1914 роках та в період Другої Світової війни). В інший час ціна на аграрну продукцію не перевищує певний процент паритету, що призводить до висновку недоцільності і складності його встановлення.

В сучасній економічній школі виділяються дві альтернативні концепції: паритету доходу та паритету ресурсів. Перша концепція передбачає рівність доходів працівників сільського господарства та інших галузей економіки. Друга концепція передбачає забезпечення рівновеликої ефективності віддачі ресурсів у галузях народного господарства (рівень ресурсовіддачі виробництва, для забезпечення оптимального обсягу виробництва і оптимального розміщення ресурсів) між галузями народного господарства. На наш погляд, саме відхід від паритету цін і перехід до паритету доходів може збалансувати розвиток аграрного сектору економіки.

Отже, необхідність визначення концептуальних засад сучасної аграрної політики в Україні незаперечна і потребує комплексної довгострокової стратегії розвитку аграрного сектору і сільської місцевості. Концепція повинна містити ефективні механізми вирішення головних проблем галузі, а саме підвищення конкурентоспроможності сільського господарства, інтеграцію України до світових аграрних ринків, встановлення зв'язків з ЄС, покращення якості життя населення на селі та зменшення бідності.

Стратегія розвитку сільського господарства повинна базуватися на раціональному розподілі фінансової підтримки, орієнтуючись на заміщення підтримки сільськогосподарського виробництва наданням можливості розвитку ринкової та соціальної інфраструктури села:

1) можливість перерозподілу ресурсів (земля, капітал, праця) від менш ефективних сільськогосподарських підприємств до більш ефективних;

2) підвищення рівня використання ринкових важелів регулювання економіки в аграрному секторі;

3) орієнтація на дієві та ефективні механізми підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

4) підтримка стратегічного напрямку розвитку галузі;

5) відповідність заходів аграрної політики до перспективних напрямків України інтегруватися в міжнародні організації та ринки.

Основним завданням сучасної аграрної політики має бути утвердження статусу України як держави з високоефективним експортним потенціалом, який забезпечує конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції як на світовому так і на внутрішньому ринку з метою покращення доступу до продовольчих товарів у державі та розвитку сільських територій.

Перенесення пріоритетів державної підтримки сільського господарства безпосередньо з виробництва сільськогосподарської продукції та підтримки цін на аграрну продукцію на фінансування розвитку соціальної інфраструктури і підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників є вимогою часу та відповідає наміру вступу України до міжнародних інтеграційних структур.

Конкурентоспроможність продукції прямо залежить від ефективності діяльності сільськогосподарського підприємства, що можливе лише за умови високої технології виробництва аграрної продукції та організації діяльності. Забезпечення технологічної конкурентоспроможності аграрного підприємства повинно підтримуватися державою шляхом запровадження інвестиційного та інноваційного розвитку інфраструктури аграрної сфери та впровадження механізмів для технічного та технологічного переоснащення підприємств.

Необхідність таких кроків полягає в тому, що через кілька років техніка на селі стане повністю непридатною для використання, тому створення сучасної ринкової системи матеріально-технічного забезпечення, вдосконалення досвіду лізингу сільськогосподарської техніки дозволить вирішити ці проблеми. Гармонізація законодавства, яка передбачена вступом України до СОТ, дозволить забезпечити

вільний рух капіталів, кредитів, технологій, участь в міжнародному поділі праці.

Підвищення конкурентоспроможності організації діяльності необхідно забезпечити через підвищення професіоналізму управління, запровадження сучасних принципів менеджменту, які спрямовані на підвищення продуктивності праці, зростання заробітної плати працівників з одночасним зниженням витрат матеріальних та фінансових ресурсів. Висока екологічність вітчизняної продукції, конкурентна ціна, відповідність міжнародним стандартам якості – основні конкурентні переваги, які повинні розвивати національні виробники.

На нашу думку, концептуальним завданням розвитку сільського господарства є запровадження ефективної підтримки в створенні та розвитку ринкової інфраструктури. Формування ефективної інфраструктури аграрного ринку є однією з передумов створення системи вільного і прозорого ціноутворення. Така інфраструктура може врегулювати кон'юнктуру сезонність коливання цін на сільськогосподарську продукцію та визначити реальні ціни на кожен наступний маркетинговий рік, залучити додаткові інвестиції для авансування виробництва аграрної продукції; сформувати систему цивілізованих взаємовідносин між виробниками і елеваторами, товарними біржами трейдерами; гарантувати виконання біржових контрактів між продавцями і покупцями та страхувати цінові ризики на продукцію. Це підтримується також Указами Президента від 06.06.2000 року №767 “Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку” та від 29.06.2000 №832 “Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна”.

Як наслідок, станом на 1 грудня 2002 року в Україні діє 29 акредитованих товарних бірж, які надають послуги з укладання угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства для державних та регіональних потреб, а також укладання та реєстрацію зовнішньоекономічних контрактів [127, с.5]. Законом України “Про зерно та ринок зерна в Україні” [49] запроваджується обіг складських свідоцтв на зерно, форвардну торгівлю та ф'ючерсні контракти.

У процесі формування ринкових відносин важливу роль відіграє ринкова інфраструктура аграрного сектору [156, с. 11]. Створення та розвиток ф'ючерсної біржі, аукціонів живої худоби і птиці, кооперативних агроторгових домів, створення мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок повинно стати дієвими інструментами впливу на становлення аграрного ринку, формування та прогнозування цін, сприяти забезпеченню виходу сільськогосподарських виробників на регіональні, національні та світові ринки збуту.

Державна підтримка повинна поширюватися і на створення центрів системи цінового моніторингу, які б сприяли підвищенню інформованості зацікавлених осіб про кон'юнктуру аграрного ринку та цінову ситуацію. Важливе значення має і формування маркетингового середовища, яке б створювало ланцюжок між виробниками продукції та споживачами, маючи такі проміжні ланки як сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, районні кооперативні агроторгові доми, товарні біржі, аукціони живої худоби та птиці, оптові плодоовочеві та продовольчі ринки, переробні підприємства, роздрібна торгівля, яка представлена магазинами, ресторанами, супермаркетами. Розвиток діяльності дорадчих служб забезпечить надання консультативної допомоги в формуванні та функціонуванні ринкової інфраструктури.

Удосконалення ринкових механізмів державного регулювання сільського господарства передбачається в передачі функцій матеріально-технічного постачання для сільгоспвиробників в компетенцію підприємницьких структур. Також органи виконавчої влади позбавлені права на обмеження руху продукції. Таким чином відбулася зміна ролі держави і перехід до регулювання економічними важелями та створення необхідного правового і нормативного поля. Держава має стати діловим партнером селян з метою захисту їх прав та інтересів. Відхід від матеріально-технічного постачання ресурсів став кроком в обмеженні споживацького ставлення до державної підтримки.

Проте виходячи з того, що сільське господарство має ряд специфічних особливостей, розвиток сільськогосподарських підприємств потребує державної підтримки, яка повинна проявлятися в регулюванні економічних процесів, на які дія ринкового механізму не має позитивного впливу. Так з метою підтримки сільського

господарства було введено зміни до податкового законодавства шляхом зменшення податкового тиску на сільськогосподарського виробника та спрощення системи звітності. В умовах перехідної економіки податкова система, на наш погляд, повинна забезпечити створення економічних стимулів для розвитку підприємництва на селі зокрема і ефективного регулювання економіки в цілому. З цією метою податки, як механізм економічного регулювання, повинні виконувати не лише фіскальну, а й стимулюючу функцію.

Проте зменшення податкового навантаження на сільськогосподарських виробників за рахунок зниження податкових ставок та кількості податків ускладнює формування доходної частини бюджету. Виходячи з цього, необхідно встановити раціональні рівні державної підтримки сільського господарства за рахунок податкових пільг, з метою наповнення державного бюджету і сприяння економічному зростанню галузі та економіки країни в цілому. Основними принципами податкової системи повинні стати створення сприятливих економічних умов для розвитку економічної діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності; зниження загрози дестабілізації соціальної сфери з причин зменшення рівня фінансування державних соціальних програм; скорочення обсягів тіньового сектора економіки в країні.

5.2. Поліпшення фінансової підтримки розвитку сільських територій

Перехід агропромислового комплексу України до ринкової економіки об'єктивно породжують нові організаційно-економічні та виробничо-технологічні види діяльності на макро та мікроекономічному рівнях для розширення тематики досліджень, пов'язаної з регулюванням відтворювального процесу в аграрній сфері виробництва.

Без постійної активної регулюючої функції держави, її владних структур неможливо розв'язувати завдання соціально-економічного характеру, входження країни в цивілізоване світове співтовариство. Тільки держава може забезпечити рівноправні умови діяльності суб'єктам господарювання, створити надійний механізм захисту товаровиробників від руйнівного впливу природної й ринкової стихії, які дедалі частіше набувають глобального масштабу. Лише держава, як

політична система організації суспільного буття, може здійснювати економічні та соціально-політичні реформи, законодавчо забезпечити економічну свободу всім суб'єктам господарювання. Необхідність всебічно виваженої державної підтримки сільського господарства зумовлюється сукупністю об'єктивних та суб'єктивних чинників, у тому числі необхідністю створення належних умов продовольчої безпеки країни, лібералізацію внутрішнього і зовнішньоторговельного режиму та виходом на світовий продовольчий ринок.

Система інструментів державного регулювання в незалежній Україні створювалася з початку 90-х років, але держава не завжди послідовно керувала трансформаційними процесами. У сучасних умовах особливого значення набуває збалансоване поєднання державного регулювання з економічною свободою підприємств і організацій. Аналіз поглядів економістів різних наукових шкіл показує, що втручання держави в економічні процеси є об'єктивно необхідним елементом ринкової економіки. Так, на думку відомого англійського економіста Дж.М.Кейнса, втручання держави в економічні процеси є необхідним, тому що суто ринковий механізм неспроможний забезпечити стабільне економічне зростання [1].

В сучасних умовах сільське господарство України по суті є фінансовим донором інших галузей, зокрема переробної промисловості й торгівлі, тому що додана вартість, створена в аграрній сфері, потрапляє, насамперед, у ці сектори економіки. Саме наслідком дії сучасної державної регулятивної політики є те, що тільки аграрна сфера із усіх галузей народного господарства має від'ємну норму прибутку. Так, за даними академіка УААН П.Т.Саблука, середня норма прибутку за 1996-2004 роки становила: в цілому по народному господарству 1,9%, в промисловості – 3,8%, на транспорті й у торгівлі – 7,5, будівництві – 3,2, в банках – 10%. І тільки в сільському господарстві – мінус 0,4%. „Рівень дохідності селян, від регулювання якого відмовилася держава, не дає можливості їм забезпечувати навіть просте відтворення виробництва”[7].

У розвинених країнах витрати на підтримку аграрного виробництва до загальних державних витрат за 1997-1999 роки становили: в Норвегії, Ісландії, Японії – відповідно 69, 68, 65%, у Канаді та США – 20 і 24, у державах Європейського Союзу – 49, у Росії – 7,1 і в

Україні – лише 1,7%; також на душу населення: Норвегія, Ісландія, Японія – 638, 644, 566 дол., Сполучені Штати Америки – 350, ЄС – 336, Росія – 60 і Україна – лише 2 дол. США.

Аграрний сектор потребує істотних змін пріоритетів державної політики, обсягів реальної державної підтримки, які повинні бути підкріпленні дієвими ринковими та економічними механізмами.

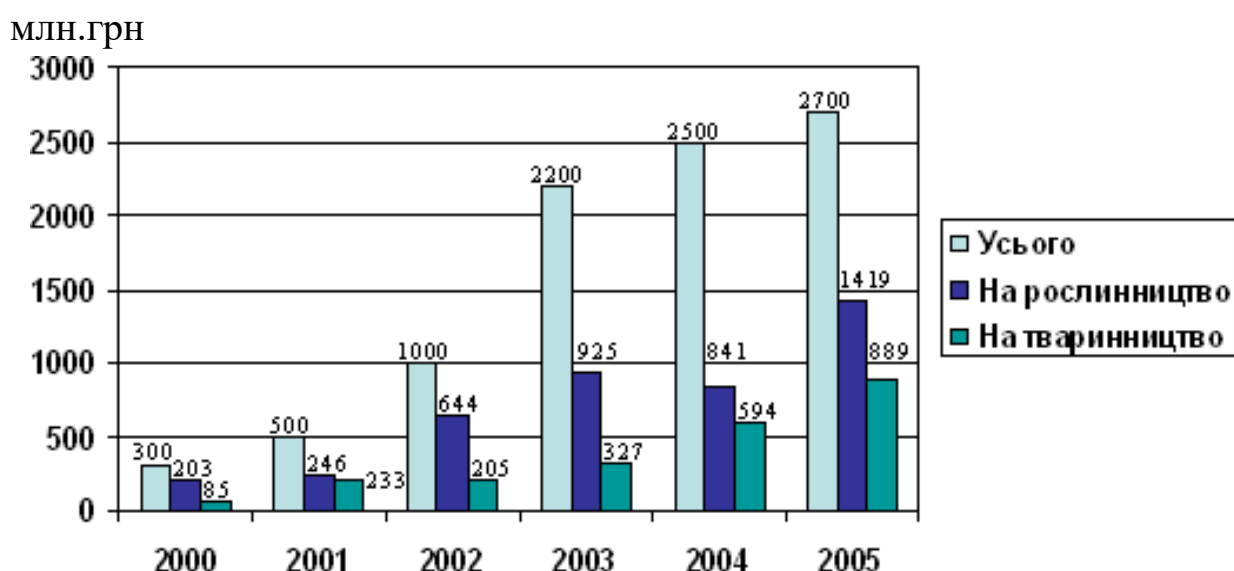
По-перше, впровадження обґрунтованих балансів виробництва і споживання основних видів сільськогосподарської продукції сприяло покращенню системи моніторингу продовольчих ресурсів країни.

По-друге, введено в дію механізми державного регулювання ринків продовольства на засадах застосування заставних та інтервенційних закупівель, передусім зернових, за сприятливими для виробника цінами.

По-третє, створено умови конкурентного формування державних і регіональних стратегічних ресурсів продовольства.

По-четверте, впроваджені нові для вітчизняної практики програми підтримки через здешевлення довгострокових кредитів і складної сільськогосподарської техніки.

По-п'яте, були введені дотації на сівбу озимих та ярих культур, а також за зданий молодняк худоби, свиней і птиці високих кондицій.

Рис. 5.2. Обсяг підтримки сільськогосподарського виробництва з Державного бюджету України

Також додатково з державного бюджету спрямувались кошти на подолання наслідків природних катаклізмів 2003-2004 років і здійснено ряд заходів щодо здешевлення придбання матеріально – технічних ресурсів для виробника.

У цілому, порівняно з 2002 роком, загальний обсяг прямої державної бюджетної підтримки аграрного виробництва було збільшено в 2003 році у 2,2 та в 2004 – у 2,5 раза (рис.5.2).

Постачальниками ресурсів для сільськогосподарського виробництва та основними професійними організаціями агропромислового сектора – Всеукраїнським союзом сільськогосподарських підприємств, Українською зерновою асоціацією, Союзом аграрних бірж та іншими – суттєво поліпшила ресурсну забезпеченість галузі (зокрема вдалося на 17% підвищити обсяги внесення мінеральних добрив, ціна пального для аграріїв була нижчою на 10- 12% від ринкової) та прибутковість (хоча й мінімальну) більшості ланок виробництва і переробки.

На відміну від усіх попередніх урожайних років, торік держава стала сильним гравцем на зерновому ринку. Уряд, врахувавши негативний досвід 2002 року, коли за відсутності коштів зерно реалізовували за не вигідними для селянина цінами, зобов'язав Держрезерв, ДАК „Хліб України” та регіони закупити продовольче зерно з розрахунку піврічної потреби країни.

Для здійснення заставних та інтервенційних операцій із зерном тільки з державного бюджету 2004 року було спрямовано 655 млн.грн., завдяки чому до Держрезерву закуплено 859 тис.т зерна й за заставними операціями – 637 тис.т. Регіональні ресурси становили понад 1,8 млн.т. Незважаючи на найбільший за часи незалежності валовий збір, зриву ринку зерна не сталося.

Відомо, що в період депресії в 30-х роках минулого століття урядом Сполучених Штатів Америки для подолання економічної кризи в сільському господарстві було застосовано жорстке державне регулювання економічних процесів одночасно з рішучою боротьбою із злочинами у сфері бізнесу та допомогою малозабезпеченим верствам населення.

В Україні ж, навпаки, не було задіяно жодного з перелічених факторів, які в експериментальних умовах стали основою діяльності

уряду США. Більше того, різке скорочення державного регулювання трансформаційних процесів, переоцінка можливостей ринкового саморегулювання створили ситуацію, коли, за словами академіка І.І.Лукинова, „ринковий державні регулятори спрацьовують тепер на прискорення втрати національного товаровиробництва... Цінова податкова і фінансово-кредитна політика держави... перетворилася з активного стимулятора проведення ефективних агро продовольчих реформ у могутню руйнівну силу виробничого і ринкового потенціалу”[5].

Державну підтримку сільського господарства забезпечують усі високорозвинені країни. До 1991 року в Україні для підвищення ефективності виробництва також виділялися значні державні кошти. Так, у 1990 році державні дотації агропідприємствам становили в цілому майже третину вартості продукції, а наприклад, на молоко – 40,1% до основної ціни, на м'ясо великої рогатої худоби – 39,6, свиней – 25,6%. У цілому на тваринництво державні дотації ставили 5,1 млрд.крб. на рік. Слід підкреслити, що рівень рентабельності молока становив 32,5%, м'яса – 20,2%, а без дотацій виробництво було б збитковим – відповідно 8,1 і 8,8% [6].

Основна частина субсидій, які виплачуються державою американським фермерам, потрапляє власникам великих ферм. Так, з 1995 по 2002 роки понад 70% субсидій одержали 10% найбільших агропідприємств. Загальна сума субсидій фермерам США за 1999-2002 роки дорівнювала 114 млрд.дол., з яких 80% пішло на підтримку доходів виробників зерна; 10% найбільших виробників пшениці одержали 73% субсидій, які були виділені на підтримку цієї культури, найбільші виробники кукурудзи та бавовни мали відповідно 67 і 78% субсидій. Посилення державної підтримки сприяє концентрації виробництва, створенню великих товаровиробників в аграрній сфері.

Отже, сучасна державна підтримка аграрного сектору розвинених країн спрямована на концентрацію сільськогосподарського виробництва. Так, у США для сприяння процесу концентрації великі, ефективніші ферми одержують на одиницю площі значно більшу суму державної дотації порівняно з дрібними[3].

Вони відійшли від всебічної підтримки сімейних ферм, що здійснювали раніше, і тепер стимулюють зростання розмірів ферм.

Кількість великих ферм постійно зростає, причому збільшуються посівні площі ферм при повному забезпеченні високопродуктивною технікою, що в поєднанні з новітніми технологіями забезпечує суттєве скорочення обслуговуючого персоналу і підвищення продуктивності праці. Так, на фермі Мак-Мартина (11 тис.га) працюють усього 18 постійних і стільки ж тимчасових робітників, яких залучають тільки на періоди сівби та збирання врожаю. Максимальна сума субсидій у 2002 році – 110 млн.дол. надана кооперативу Riceland Foods Inc. із Арканзаса, який є одним із найбільших виробників аграрної продукції в країні.

Субвенції та дотації сільськогосподарським виробникам у країнах ЄС становлять до 40% від вартості валової продукції сільського господарства. У Чехії, Словаччині, Угорщині, Туреччині цей показник дорівнює 20-25%. В Україні ж, навпаки, сільське господарство знаходиться в глибокій кризі, матеріально-технічна база товаровиробників майже знищена, система державної підтримки потребує докорінної зміни. Частка державної підтримки з 1997 по 2004 роки не перевищує 10%. Тому для аграрної сфери України першочерговим завданням є всебічне нарощування виробництва продукції, підвищення ефективності функціонування агропідприємств на основі спеціалізації і концентрації виробництва, зміцнення матеріально-технічної бази та застосування новітніх технологій[2].

Ключова проблема 2006 року має дві складові: достатнє фінансове забезпечення виробництва та його прибутковість в умовах об'єктивного росту витрат. У цьому контексті залишається не надто сприятливою для товаровиробника сфера кредитування як головне джерело поповнення обігових коштів, особливо на весняно-польові роботи.

Об'єктивно це зумовлено сталою тенденцією до зменшення обсягів ліквідної застави (зношеність основних фондів, обмеженість ресурсів реалізації, скорочення поголів'я тощо), значними обсягами кредитних зобов'язань та напруженістю, що спостерігається в банківській системі.

Ситуація в секторі виробництва молока і м'яса вимагає енергійних дієвих заходів. Адже існуючий розподіл ресурсів продукції галузі – 1/3 у сільгоспідприємствах, 2/3 у господарствах населення становить суттєвий ризик для подальшого розвитку тваринництва, зокрема

збереження та відтворення поголів'я. У 2003 році відбулося масове зменшення поголів'я, яке дорівнювало майже 17%. Особливо втратили господарства населення, які не мали достатньої власної кормової бази. У 2004 році ситуація додатково ускладнилася. Незважаючи на відносно кращий рівень забезпеченості кормами, ріст закупівельних цін, вищі дотації – за рік втрачено ще майже 10% поголів'я. Продовольча безпека країни опинилася під загрозою знищення власного м'ясного ресурсу.

Щоб забезпечити мінімальну (10%) рентабельність виробництва яловичини та свинини треба спрямувати за дотаційною схемою додатково щонайменше 540 млн.грн. Згідно з базовим Законом, передбачається надання дотацій не лише за зданих на забій тварин, а й на вирощування та розведення. Тобто, для стимулювання нарощування поголів'я й додаткових економічних мотивацій у галузі загальні видатки на дотування необхідно збільшити у 3-4 рази.

Державна підтримка потребує також і відтворення родючості ґрунтів як національного багатства країни. Саме так ці питання розглядають уряди більшості країн світу. Наприклад, у США існує близько 30 урядових програм збереження родючості ґрунтів, які передбачають відшкодування до 75% вартості здійснених фермером ґрунтозахисних заходів. У той же час держава може позбавити фермера будь-якої фінансової підтримки, якщо він не виконує необхідних заходів щодо запобігання деградації ґрунтів. Родючість ґрунтів забезпечується, насамперед, застосуванням значних обсягів мінеральних і органічних добрив. У країнах Західної Європи використання у 2003 році від 175 (Італія) до 370 (Голландія) кг поживних речовин на 1 га ріллі забезпечило врожайність зернових культур від 49 до 74 ц/га, цукрових буряків – від 518 до 763 ц/га [4]. В Україні у 2004 році на 1 га посівної площі внесено 29 кг поживних речовин мінеральних добрив і лише 0,8 т/га органічних добрив і в результаті одержано лише 28 ц/га зернових і 238 ц/га цукрових буряків.

Часткову компенсацію товаровиробники одержують після фактичної закупівлі мінеральних добрив. А спочатку вони змушені сплачувати повну їх вартість, що при обмежених фінансових ресурсах ніяк не сприяє придбанню більшості кількості добрив.

На 2005 рік була передбачена державна підтримка аграрної сфери в розмірі 8,175 млрд.грн. Для ефективного їх використання на думку

академіка П.Т.Саблука, „80% виділених коштів повинно направлятися шляхом завчасного встановлення ціни на всі види продукції (а не через неї на гектар посіву і голову худоби)”. Це підтверджується також і досвідом розвинених країн[7]. За розрахунками провідних економістів для того, щоб забезпечити ефективну комплексну державну бюджетну підтримку розвитку сільського виробництва необхідно 15-18 млрд.грн. щорічно, для зміни нинішньої кризової ситуації в основних галузях рослинництва і особливо в тваринництві. При цьому валовий внутрішній продукт повинен зрости більш як у 2 рази.

Отже, аграрна реформа в Україні потребує ефективних форм і механізмів фінансової підтримки, яка повинна бути орієнтована на стимулювання ефективності аграрного виробництва і надаватися, в перш чергу, товаровиробникам, які забезпечують ефективне використання наданих ресурсів.

Динамічний розвиток світової економіки вимагає від уряду України формування стратегії подальшого розвитку економіки в сучасних умовах і зокрема сільського господарства. Одним із основних завдань є набуття державою повноправного членства у Світовій організації торгівлі (СОТ). Приєднання України до цієї організації визначається стратегічним курсом сучасної зовнішньоекономічної політики, який спрямований на ефективну інтеграцію в світову економіку і міжнародну торгівлю. На жаль, одним із головних недоліків при вступі України до СОТ є нерозуміння керівників як уряду, так і підприємців щодо сприйняття СОТ як організації, її призначення, принципів, якими вона керується, і перспектив, що очікують державу при набутті членства в цій організації.

Аналізуються як недоліки так і переваги, які очікують галузь сільського господарства при вступі до СОТ, та акценти у переговорному процесі з країнами – членами СОТ, на які має звертатися особлива увага.

СОТ є результатом тривалого становлення й розвитку на основі багатосторонніх домовленостей системи правил міжнародної торгівлі, спрямованих на створення нормального, передбачуваного і прийняттого для учасників середовища, в якому здійснюються міжнародні економічні зв'язки. СОТ була утворена 1 січня 1995 року в результаті багатосторонніх переговорів на Уругвайському раунді у рамках

Генеральної угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ). Ця організація вже набула глобального характеру, виступає як одна з найвпливовіших рушійних сил розвитку світового господарства. Вона налічує 147 країн-учасників, на частку яких припадає понад 90% обсягів світової торгівлі.

СОТ у своїй діяльності керується такими принципами та правилами: торгівля без дискримінації, тобто при наданні одній країні переваги у торгівлі товарами і послугами, ця перевага автоматично поширюється й на всі інші країни – імпортери; регулювання торгівлі переважно тарифними методами; відмова від кількісних та інших обмежень; прозорість торговельної політики (забезпечення гласності у регулюванні зовнішньої торгівлі означає що, всі відповідні національні заходи мають здійснюватися на підставі законів, постанов, розпоряджень і слід забезпечити відкритий доступ до інформації всім країнам – членам); врегулювання торговельних спорів шляхом консультацій, переговорів тощо². Тобто, у разі протиправних дій з боку будь-якого члена організації кожна країна зможе звертатися із відповідною скаргою до Генеральної Ради за вирішенням спорів. Генеральна Рада складається з представників усіх учасників організації і є виконавчим органом. Таким чином, як випливає з основних принципів, головним напрямом діяльності СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі.

Всі країни – члени СОТ приймають зобов'язання щодо виконання близько з основних угод і юридичних інструментів, об'єднаних терміном "багатосторонні торгові угоди" (БТУ). Таким чином, СОТ являє собою своєрідний багатосторонній договір (пакет угод), нормами і правилами якого регулюється лівова частка світової торгівлі товарами і послугами.

Пакет угод Уругвайського раунду об'єднує близько 50 багатосторонніх угод, інших правових документів, основними із яких є Угода про становлення СОТ та додаткові угоди по БТУ:

1. Багатосторонні угоди з торгівлі товарами: генеральна угода з тарифів і торгів 1994 року (ГАТТ – 94); угода по сільському господарству; угода щодо застосування санітарних і фіто санітарних заходів; угода з текстильних виробів і одягу; угода технічних бар'єрів у торгівлі; угода з інвестиційних заходів, пов'язана з торгівлею ін; угода щодо захисних заходів.

2. Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС).
3. Угода з торгових аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС).
4. Домовленість щодо правил і процедур, що регулюють вирішення спорів.
5. Механізм огляду торгової політики.

Отже, процедуру приєднання до СОТ виробляли роками. Як показує досвід країн – претендентів, цей процес у середньому триває 5-7 років. Але Україна свій процес вступу до СОТ розпочала з 17 грудня 1993 року, коли до Секретаріату ГАТ було подано офіційну заявку Уряду України про приєднання до неї, тобто цей процес затягнувся понад десятирічний період.

Активізувався процес підготовки щодо вступу до СОТ Указом Президента України "Про додаткові заходи щодо прискорення вступу України до Світової організації торгівлі" № 797/2001 від 5 вересня 2001 року. Було, підписано двосторонні протоколи про доступ до ринків товарів і послуг з 23 країнами – членами Робочої групи.

У рамках переговорного процесу погоджено понад 95% тарифних позицій. Неузгоджені позиції складають в більшості ставки мита на особливо чутливі для України товари, в основному сільськогосподарського сектора.

Як свідчить досвід вступу до СОТ інших країн і власний досвід України, першочергово, відповідно до норм СОТ має бути приведене законодавство. Проблемним залишається питання впорядкування державного фінансування, яке є одним із важливих факторів конкурентоспроможності вітчизняних виробників. Проте за непродуманого підходу воно може істотно спотворити конкуренцію. Так, зобов'язання кожного учасника щодо скорочення внутрішньої підтримки розповсюджуються на всі види підтримки аграрної сфери, за винятком заходів, які не підлягають скороченню. Заходи внутрішньої підтримки, стосовно яких подається запит щодо звільнення від зобов'язань по скороченню, повинні задовольняти найголовнішу вимогу – не впливати або впливати якомога менше на торгівлю та виробництво.

Згідно з термінологією, затвердженою у СОТ, державна підтримка поділяється на такі категорії як "зелений кошик", що включає в себе заходи державної підтримки, які не впливають (або впливають

несуттєво) на торгівлю й виробництво; "блакитний кошик" – включає в себе відповідні витрати, що виділяються на фіксовані сільськогосподарські площі або фіксоване поголів'я, і також не підлягають скороченню; "жовтий кошик" – включає в себе внутрішню державну підтримку, яка впливає на торгівлю та виробництво, і викривляє їх у ринковому середовищі.

Відповідно до існуючих видатків Державного бюджету України, що спрямовуються на фінансову підтримку галузі сільського господарства, можна поділити їх по таких категоріях (табл.5.1).

Таблиця 5.1

**Поділ видатків державного бюджету за категоріями підтримки:
„зелений та жовтий кошики”**

<i>Видатки, що належать до „зеленого кошика”</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Прикладні розробки у сфері розвитку сільськогосподарського виробництва 2. Наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції 3. Оздоровлення й відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу 4. Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації робітничих кадрів АПК 5. Культурно-освітня діяльність для працівників АПК 6. Здійснення заходів з подолання наслідків стихійного лиха в с.-г. та розвитку аграрного ринку 7. Селекція в тваринництві, рослинництві, рибному господарстві 8. Державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників 9. Розвиток фізичної культури і спорту серед сільського населення 10. Заходи з охорони і захисту, раціонального використання лісів, наданих у постійне користування агропромисловим підприємствам
<i>Видатки, що належать до „жовтого кошика”</i>
<ol style="list-style-type: none"> 1. Фінансова підтримка виробництва продукції тваринництва і рослинництва 2. Фінансова підтримка селянських (фермерських) господарств 3. Здійснення фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів 4. Закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками 5. Часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва 6. Часткова компенсація вартості складної с.-г. техніки вітчизняного виробництва

У таблиці представлено основні бюджетні програми, які існують не менше п'яти років і фінансуються державою. За вимогами СОТ підлягають скороченню всі програми, які впливають на цінову ситуацію в сільському господарстві, тобто "жовтий кошик". Це є однією із

основних і найважчих проблем в урегулюванні підтримки до вимог СОТ. Програми, що належать до "жовтого кошика", є об'єктивно необхідними нині для підтримки аграрного сектора. Ситуація, що складається навколо сільського господарства, бажає кращого: диспаритет цін, нерозвинена інфраструктура, низька оплата праці, неналежна кваліфікація працівників галузі, відсутність матеріально-технічної бази, низька інвестиційна привабливість та інші причини, що впливають на виробництво і змушують уряд підтримувати сільське господарство прямими дотаціями і субсидіями. Зниження фінансування за даними напрямками призведе до загрози виникнення продовольчої безпеки в державі й наводнювання вітчизняного ринку товарами імпортного походження. В нашій країні підтримка за категорією "блакитний кошик" відсутня. Фінансування по даному кошику спрямоване на запобігання перевиробництву продукції і фінансується відповідно на 1 га площі сільськогосподарських угідь та одну голову тварин, тобто підтримуються доходи товаровиробників без збільшення виробництва продукції в натурі, для того, щоб галузь була прибутковою та інвестиційно привабливою.

Отже, кожна країна може обрати один із двох підходів:

1. Спробувати віднести максимальну кількість заходів в категорії, звільнені від зобов'язань по скороченню ("зелений" та "блакитний кошики");

2. Класифікувати якомога більше заходів у категорію "жовтий кошик", максимально збільшивши їх кількість з тим, щоб остаточний скорочений рівень підтримки був достатнім для підтримки аграрного виробництва.

Наприклад, такі країни СНД, що приєдналися до СОТ, – Грузія і Киргизстан, обрали першу стратегію, тоді як Молдова й решта країн, які знаходяться в процесі переговорів, – Білорусь, Казахстан, Росія, – намагаються максимально включити заходи підтримки в "жовтий кошик".

Аналізуючи ситуацію, що склалася в аграрній сфері щодо фінансування аграрного виробництва (рис), спостерігається чітка тенденція до збільшення фінансування з державного бюджету по головному розпоряднику коштів, тобто Міністерству аграрної політики. При вступі до СОТ основним питанням по сільському господарству є

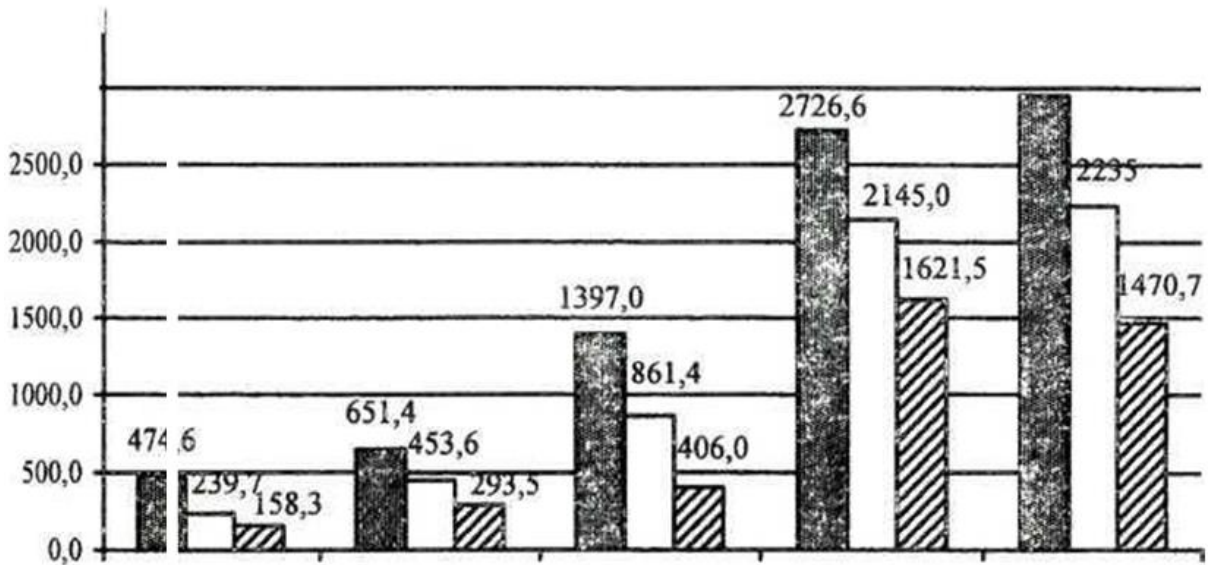
витрати на цільові програми, оскільки вони підпадають під категорію "жовтий кошик". Динамічне зростання видатків на цільові програми, питома вага яких становить майже 50% (у 2003 р. досягла 59,4%) усього фінансування по Міністерству аграрної політики, вказує на домінуючу роль серед інших видатків по галузі.

Отже, Україна, швидше за все, ітиме шляхом збільшення сукупного фінансування по "жовтому кошику" задля забезпечення відносно вищого рівня фінансування виробничих потреб при членстві в СОТ.

На 9-му саміті "Україна – Європейський Союз", що відбувся 1 грудня 2005 року, Україні було надано статус країни з ринкової економікою¹. За вимогами СОТ протягом шестирічного перехідного періоду агреговані заходи підтримки для розвинутих країн повинні бути скорочені на 20%. Країна – учасниця СОТ має право не скорочувати витрати по "жовтому кошику", якщо зобов'язується забезпечити підтримку в розмірі не більше 5% від валової вартості сільськогосподарського виробництва для розвинених країн і 10% для країн, що розвиваються.

Як відомо, при вступі до СОТ немає сталих правил набуття членства, тобто кожна країна розглядається індивідуально, відбувається домовленість з країнами – членами при багатосторонніх переговорах. Наприклад, при вступі до СОТ у 1996 році Болгарії були поставлені такі умови як зниження за тарифними позиціями на сільськогосподарські товари від 15 до 63% за перехідний період 5-6 років і зниження на 79% за два роки агрегованих заходів підтримки (АЗП)² сільського господарства, а Литва, що вступала до СОТ у 2001 році, спромоглася добитися тарифних знижок в основному від 15 до 35% за перехідний період у вісім років і зниження по АЗП на 17% за п'ять років; Молдова змушена була знизити тарифні ставки від 10 до 15% за чотири роки і по АЗП – на 16% за чотири роки; найсприятливіших умов досягла Хорватія: тарифні знижки в основному становили від 0 до 15% за п'ять років перехідного періоду та зниження АЗП стосовно базового періоду 1996-1998 років на 20% щорічно рівними частинами протягом п'яти років з дати вступу до СОТ.

млн.грн

Рис. 5.3. Динаміка фінансування аграрного виробництва

Отже, набуття членства Україною у СОТ матиме як позитивні, так і негативні сторони для сільського господарства. До позитивних моментів можна віднести відкриття ринків 147 країн – учасниць СОТ для вітчизняних сільськогосподарських виробників; забезпечення універсального й прозорого режиму у торгівлі, наданні послуг; зняття дискримінаційних заходів відносно українських товарів, що продаються на світовому ринку тощо. До негативних моментів можна віднести такі: ускладниться захист державою вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції через лібералізацію ринків; СОТ ставить вимоги поступової відмови від прямої підтримки сільськогосподарських виробників, що призведе до значного погіршення фінансового стану значної частини сільськогосподарських товаровиробників; наповнення вітчизняних ринків продукцією імпортного походження через зниження митних тарифних ставок тощо.

На основі вище викладеного, можна зробити висновок, що рівень державної фінансової підтримки аграрного виробника залежить від відстоювання національних інтересів на переговорних раундах з країнами-членами СОТ, тому що після ратифікації протоколу про приєднання до СОТ Україна не зможе відновити механізм технічного регулювання, бо це означатиме ускладнення торгового режиму після приєднання, а отже, стане легальною підставою для санкцій з боку СОТ.

Отже, відповідно до таких умов потрібно виважено приймати рішення щодо проведення політики приєднання України до СОТ, мінімізувати небажані наслідки при вступі до СОТ, тобто:

- досягнути домовленості про мінімально можливі поступки в сфері тарифного регулювання й агрегованих заходів підтримки сільського господарства, про максимально можливий довгий перехідний період щодо вступу в дію правил і зобов'язань країни перед СОТ;

- привести у відповідність з положеннями і нормами СОТ законодавчу базу з питань митних тарифів, стандартизації, сертифікації і підтверджень до відповідного застосування санітарних і фітосанітарних заходів, яка забезпечить у подальшому запобігання виникнення конфліктних ситуацій при міжнародній торгівлі;

- задовольнити інформаційну прогалину з приводу розуміння СОТ та її основних положень, що приведе до якіснішого відстоювання інтересів сільськогосподарських виробників на багатосторонніх переговорах.

Очікуваний обсяг виробництва розраховується як очікуваний валовий збір при середній для звичайних погодних умов урожайності на конкретних ґрунтах і певному обсязі використання ресурсів. Обсяги використання ресурсів слід обов'язково враховувати, оскільки, наприклад, норми висіву насіння, внесення добрив чи використання засобів захисту рослин – важливі фактори, які впливають на обсяги валового збору.

Поточні або змінні витрати. До цього розділу включені ті витрати, які виникають в разі виробництва саме цієї культури. Відносно легко можна отримати інформацію про насіння, добрива та хімічні препарати. Розміри інших змінних витрат, таких, як паливо-мастильні матеріали, експлуатація техніки, надання послуг, оплата найманої праці, залежать від типу техніки та кількості проведених операцій з обробки ґрунту. Норми таких витрат можна взяти з навчально-наукових, аналітичних видань та з видань поширення досвіду та дорадництва.

Як видно з таблиці 5.2, прогнозовані валові змінні витрати на виробництво огірків становлять 13 724 гривень.

Таблиця 5.2

Приклад бюджету з вирощування огірків (крапельне зрошення), 1 гектар

Стаття	Одиниця	Кількість	Середня фермерська ціна, гривні	Сума, гривні
Валовий дохід / Виручка				
Основний продукт	тонна	30	800	24 000
Побічний продукт 1	тонна	X	X	24 000
Побічний продукт 2	тонна	X	X	24 000
1. Разом валовий дохід				
Змінні витрати /прямі витрати				
Насіння, посівний матеріал	кг	1,5	2 650	3 975
Добрива: азотні	кг	82	2	164
фосфорні	кг	43	3,3	142
калійні	кг	120	2,50	300
Хімікати (гербіциди, фунгіциди, інсектициди)	тонна	0,342	1 700	722
Найма на праця для різних операцій / Витрати на роботу техніки:оранка	кг	17,5	70,80	1 239
культивування	грн.			6
сівба	грн.			603
доставка мінеральних добрив	грн.			161
внесення мінеральних добрив	грн.			36
обприскування	грн.			1
збір врожаю	грн.			31
перевезення та доставк	грн.			1 909
кадоробка/зберігання	грн.			51
Полив:	грн.			513
зведення обладнання для крапельного зрошення	грн.			360
охорона врожаю	грн.			325
електроенергія для крапельного зрошення	грн.			350
Т-стрічка	КВТ	1 520	0,3	456
Страхування врожаю	метрів	5 263	0,41	2 158
Прокенти на оборотний/змінний капітал (проценти за кредитами)	грн.			0
Маркетинг	грн.			0
Інші витрати	грн.			222
	грн.			0
2. РАЗОМ ЗМІННІ ВИТРАТИ	X	X	X	13 724
3. ВАЛОВИЙ ПРИБУТОК (3=1-2)	X	X	X	10 276
I Постійні витрати				
Витрати на техніку та обладнання:				
річна амортизація	грн.			270
орендна плата	грн.			5
проценти за інвестиціями	грн.			60
податок з транспортних засобів та страхування техніки і	грн.			5
обладнання				
догляд та ремонт	грн.			220
Витрати на будівництво і:				
Річна амортизація (обладнання для крапельного зрошення)	грн.			50
орендна плата	грн.			
проценти за інвестиціями	грн.			320
догляд та ремонт	грн.			24
Орендна плата за землю	грн.			400
Сільськогосподарський податок за фіксованою ставкою	грн.			20
Фіксована/постійна робоча сила	грн.			20
Електроенергія	грн.			2
Різні накладні витрати	грн.			1
Інші постійні витрати (огорожування, риття канав та інше)	грн.			10
4. РАЗОМ ПОСТІЙНІ ВИТРАТИ	X	X	X	1 407
5. РАЗОМ ВИТРАТИ /РАЗОМ ВИДАТКИ (5=2+4)	X	X	X	15 131
6. ЧИСТИЙ ПРИБУТОК/ЧИСТИЙ ДОХІДМЕНЕДЖМЕНТУ (6=3-4)	X	X	X	8 869
I (6=1-5)				

Джерело: Проект аграрного маркетингу USAID

До постійні витрати або витрати на володіння належать витрати, які б існували навіть тоді, коли б ця культура не вирощувалася в господарстві. Сюди відносяться витрати, пов'язані з перебуванням у власності техніки, обладнання та сільськогосподарських угідь, зокрема постійні витрати на техніку, обладнання та будівлі, податок на землю та різні накладні витрати.

Постійні витрати на техніку залежать від розмірів, віку, типу, кількості засобів механізації і обсягу операцій у виробничому процесі, а також від способів обробки ґрунту.

Орендна плата за землю – це альтернативна вартість землі, що відображає дохід від її використання при виробництві продукції рослинництва.

До різних накладних витрат належать витрати на транспортування, страхування, утримання торгових точок, збутові витрати тощо. Ці витрати не можуть бути прямо віднесені на окремий вид продукції, але вони є необхідними та важливими для забезпечення функціонування підприємства.

При складанні виробничих бюджетів у рослинництві можуть виникати такі специфічні проблеми:

1. Одночасне вирощування двох культур, коли дві культури вирощуються на одній і тій самій землі протягом одного й того ж року. У цьому разі слід розробляти бюджет для кожної культури, а річні витрати постійні витрати потрібно розділити між цими культурами.

2. У деяких випадках витрати на зберігання на складі, транспортування та збут для деяких видів рослинницької продукції можуть бути значними. У більшості випадків при складанні виробничих бюджетів передбачається, що продукцію буде реалізовано після збирання, тому витрати на зберігання не передбачаються. Вважається, що ці витрати є збутовими, а не виробничими витратами. Однак навіть у випадку реалізації продукції після збирання врожаю можуть виникнути витрати на транспортування та збут. Тому, якщо такі витрати включаються до виробничих бюджетів, тоді повинна зазначатися реалізаційна ціна на кінець періоду зберігання, а не на момент збору врожаю.

3. Труднощі також виникають при складанні бюджетів виробництва плодів, ягід та винограду. Від закладення багаторічних

насаджень і виноградників, коли здійснюються відповідні затрати на це, та до початку продуктивного періоду може пройти рік або навіть більше, проте виробничі бюджети виробництва такої продукції складаються, як правило, на період, коли багаторічні насадження перебувають у продуктивній фазі. Часто доцільно розробити окремі бюджети як для фази формування багаторічних насаджень, так і для продуктивної фази, протягом якої отримується продукція. (Рональд Д. Кей „Менеджмент ферм. Планування, контроль та виконання”, 1986 р., [Ronald D. Kay " Management Planning, Control, and Implementation']) Бюджет виробництва продукції допомагає в прийнятті рішення щодо використання і поєднання старих і нових підходів до виробництва для максимізації прибутку. Визначаючи потреби в кредитних та матеріально-технічних ресурсах, бюджет допомагає організувати вчасне забезпечення фінансовими та матеріально-технічними ресурсами (посівним матеріалом, добривами тощо). На підставі такого виробничого плану, в якому обґрунтовані очікувані результати, витрати та доходи, фінансово-кредитна установа може надати виробнику кредитні ресурси, беручи за основу його виробничий потенціал, а не його обсяг фінансових активів.

Виробничий бюджет може бути корисним при прийнятті різноманітних управлінських рішень. По-перше, підсумувавши валові доходи та витрати при виробництві конкретного виду продукції, можна робити висновки про його реальну прибутковість чи збитковість. Керівник господарства повинен визначити одиницю (одна голова молочного поголів'я, один гектар), в розрахунку на яку будуть визначатися обсяги необхідних ресурсів, та очікуваного прибутку. Такі технічні коефіцієнти або потреби в ресурсах відіграють надзвичайно велику роль при визначенні максимальних обсягів виробництва певних видів продукції, комбінації виробничих напрямів і, зрештою, виробничої спеціалізації підприємства. Крім того, такий підхід до аналізу рентабельності окремих видів продукції дає можливість оперативно робити необхідні корективи щодо напрямів виробництва господарства або каналів та обсягів реалізації продукції. Керівники зможуть приймати кращі рішення щодо вибору конкретного виду тварин/сільськогосподарської культури для максимізації рентабельності господарства.

По-друге, у бюджеті розраховується сума коштів, які залишаються у господарстві після покриття пов'язаних з виробництвом змінних витрат; це становить так званий валовий прибуток.

На прикладі бюджету з виробництва огірків, представленому в таблиці 15, показано підрахунок основних показників валового прибутку, загальних витрат та прогнозованого прибутку/чистого доходу від менеджменту.

Валовий прибуток – це дохід або надходження після вирахування змінних витрат. Це проміжна розрахункова величина, яка показує надходження, які ще треба співвіднести з постійними витратами.

Валовий прибуток вираховується за формулою:

Валовий прибуток = Валовий дохід мінус змінні витрати (у нашому прикладі: 10 276 грн. = 24 000 грн. мінус 13 724 грн.)

Значення валового прибутку обчислюється окремо для кожної культури і для кожного господарства. За допомогою цього показника визначають зміну загального прибутку господарства при зміні комбінації культур, тобто виробничої спеціалізації.

Визначення валового прибутку дає можливість оцінити надходження від одного виробничого напрямку рослинництва/тваринництва з точки зору покриття господарством своїх постійних витрат (зокрема, накладних витрат, амортизаційних відрахувань та лізингових платежів) після того, як були покриті всі змінні витрати.

Сукупні витрати розраховуються за формулою:

Сукупні витрати /видатки = змінні витрати плюс постійні витрати (У нашому прикладі: 15 131 грн. = 13 724 грн. плюс 1 407)

Чистий дохід/чистий дохід менеджменту або прибуток розраховується за формулою:

Чистий дохід /чистий дохід менеджменту /або розрахунковий прибуток дохід мінус сукупні витрати (У нашому прикладі: 8 869 грн. = 24 000 грн. мінус 15 131 грн.) або Чистий дохід/ чистий дохід менеджменту /або розрахунковий прибуток =валовий прибуток мінус постійні витрати (У нашому прикладі: 8 869 грн. = 10 276 грн. мінус 1 407 грн.) У випадку бюджету виробництва огірків, представленого в таблиці 15, розрахунковий прибуток становив 8 869 грн. з гектара після всіх витрат. Проте це не максимально можливий рівень прибутку з

гектару огірків. Будь-який бюджет виробництва - це тільки одна точка виробничої функції. Наприклад, зміна рівня використання добрив призведе до зміни витрат на них, врожайності, валового доходу, і, таким чином, очікуваного прибутку.

Розрахунковий прибуток можна порівняти з розрахунковим прибутком з гектара від іншої культури та обрати прибутковішу культуру чи комбінацію культур для щорічного вирощування. Однак показники прибутковості потрібно належним чином інтерпретувати, тому що вони становлять дохід або прибуток після всіх витрат, включно з альтернативними витратами на власні первинні ресурси. До бюджету виробництва у таблиці 15 не включено витрати на менеджмент. Тому при іншому визначенні розрахункового прибутку він розглядається як віддача від менеджменту або плата за управлінську діяльність. Бюджети виробництва продукції також можна використовувати для проведення аналізу рівня беззбитковості як для процесу вирощування, так і для отриманого врожаю. Беззбитковий рівень виробництва вираховується за формулою:

Беззбитковий рівень виробництва продукції = валові витрати поділені на реалізаційну ціну.

Такий рівень виробництва покриє всі витрати при даній ціні реалізації продукції. Наприклад, у таблиці 15 цей показник міг би обчислюватися так: 15 131 грн. розділити на 800 грн. або 19 тонн з гектара. Оскільки ціна реалізації продукції є лише приблизною прогнозною ціною, беззбитковий рівень врожаю можна визначити для ряду можливих цін.

Ціну рівня беззбитковості, або ціну, яка є необхідною для покриття усіх витрат за даного рівня врожайності, можна визначити наступним чином:

Ціна рівня беззбитковості = валові витрати поділені на очікуваний врожай. У розглянутому прикладі отримаємо таку ціну рівня беззбитковості: якщо 15 131 грн. поділити на 30 тонн, це становитиме 504 грн. за тонну. Ціну рівня беззбитковості також можна визначити для різних рівнів врожайності. Оскільки як урожайність, так і ціна реалізації продукції у бюджеті підприємства є швидше прогнозними показниками, а не реальними величинами, розрахунки беззбиткового рівня врожаю та цін можуть бути корисними при прийнятті рішень щодо управління

господарством. Шляхом вивчення різних комбінацій беззбиткового рівня цін та врожайності менеджери можуть сформуванати власні очікування стосовно вірогідності отримання такої комбінації ціни та врожайності, яка лише покриє валові витрати. Такі результати допоможуть менеджерам прийняти рішення про те, чи варто виробляти цю культуру чи ні, щоб звести до мінімуму втрати в короткостроковій перспективі.

Під виробничими витратами розуміють середні витрати на виробництво однієї одиниці даної продукції.

Виробничі витрати визначаються за такою формулою:

Виробничі витрати = валові витрати на гектар поділені на прогнозований врожай.

Наприклад, у таблиці 15 виробничі витрати для вирощування огірків становлять за прогнозами 504,36 грн. на тонну (15 131 грн. поділити на 30 тонн). Виробничі витрати змінюються не тільки при зміні прогнозованих витрат, але також і при зміні врожайності.

Показник виробничих витрат корисно використовувати також при збуті продукції. Завжди, коли існуюча ринкова ціна перевищує виробничі витрати, можливо отримати прибуток, і це можна сприймати як сигнал для того, щоб продати принаймні частину продукції, можливо навіть до початку збирання врожаю, тому що буде гарантовано отримання прибутку від реалізації.

Є багато спільного у складанні бюджетів виробництва продукції тваринництва і рослинництва (аналогічні статті, ті самі проблеми). Однак у процесі складання бюджету виробництва продукції тваринництва керівники можуть стикатися з деякими специфічними проблемами: (1) ведення бухгалтерії для різномірної продукції; (2) ведення бухгалтерії витрат стосовно вирощування або придбання нових тварин для підтримання племінного стада, та (3) оцінка вартості кормів, які виробляються в господарстві.

Бюджет виробництва тваринницької продукції, як правило, розраховується на одиницю поголів'я, наприклад, одну голову корови або на 100 голів птиці.

Хоча бюджет багатьох виробничих напрямів тваринництва складається на один рік, для деяких відгодівельних підприємств та підприємств із завершеним циклом виробництва потрібно менше року.

Деякі типи домашніх тварин, наприклад свині, дають потомство більше, ніж раз на рік.

У багатьох тваринницьких господарствах будуть одержуватися надходження від декількох видів продукції. Наприклад, на молочних фермах отримують надходження від вибраковки корів, телят та молока, а стадо овець даватиме дохід за рахунок вибраковки племінного стада, ягнят та вовни. Потрібно визначити усі типи доходів та потім пропорційно розподілити їх у розрахунку, наприклад, на одну умовну голову поголів'я.

Багато підприємств у галузі тваринництва як купують корми, так і самостійно їх вирощують.

Вартість придбаного корму можна легко оцінити. Корм, що виробляється в господарстві, наприклад сіно, слід оцінювати відповідно до методу альтернативних затрат(вигод), або за тою ціною, за якою його можна було б реалізувати.

Витрати на утримання пасовищ включають такі статті як добрива, насіння та хімікати, що використовуються для догляду за пасовищами.

До цієї групи належать будівлі, огорожі, загони, робочі жолоби, годівниці, криниці, вітряки, склади для корму, доїльне обладнання та інші спеціалізовані витрати на засоби виробництва, що використовуються в тваринництві. Поточні витрати за такими статтями включають витрати на ремонт, паливо та електроенергію.

Змінні витрати з оновлення племінного поголів'я, а також витрати на ветеринарні послуги та охорону здоров'я слід також пропорційно обчислювати у розрахунку на одиницю поголів'я та враховувати при складанні виробничого бюджету.

Плату за землю, яка належить до постійних витрат, можна визначити як орендну плату, або як альтернативні витрати, пов'язані з використанням землі. При визначенні цього показника слід брати до уваги площу угідь на одну голову та частку в оновленні поголів'я.

Трактори, вантажівки та інша техніка й обладнання можуть використовуватися паралельно і в рослинництві, і в тваринництві.

Електронна модель бюджетів виробництва продукції була підготовлена з використанням реальної інформації, зібраної серед Фермерів у межах проектів USAID в різних областях України (див, карту, рис. 5.4).

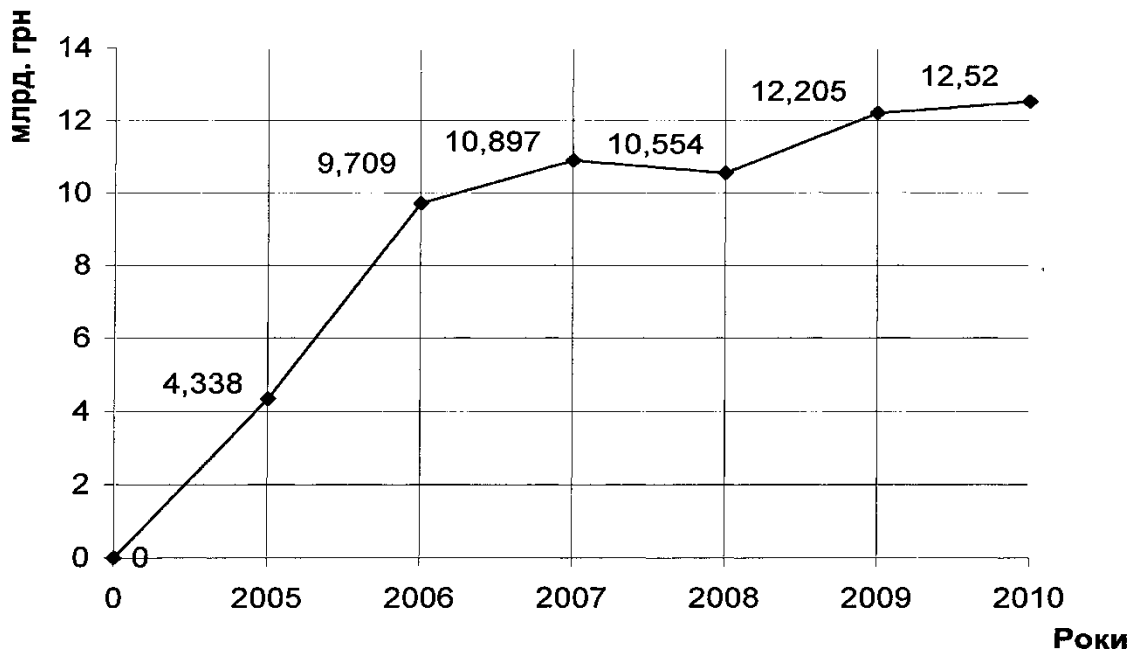

Рис. 5.4. Регіони, в яких в межах проектів AMP США збиралися дані про бюджети виробництва сільгосппродукції а саме: пшеницю, кукурудзу, цукрові буряк та деякі види овочів: (картоплю, капусту, цибулю, огірки, помідори та моркву), а також яловичину, свинину, молоко та рибу

До електронної моделі входять 35 бюджетів 19 видів сільгосппродукції, що вироблялась у 2003» 2004 рр.. Ці дані було зібрано в рамках проектів USAID у дев'яти областях. У наявності англійська, українська та російськомовна версії цієї моделі.

Використані в моделі дані були надані обмеженою кількістю фермерів та власників особистих селянських господарств України. Тому до моделі було включено лише основні культури, а саме: пшеницю, кукурудзу, цукрові буряки та деякі види овочів (картоплю, капусту, цибулю, огірки, помідори та моркву), а також яловичину, свинину, молоко та рибу.

Бюджетна підтримка розвитку сільської місцевості

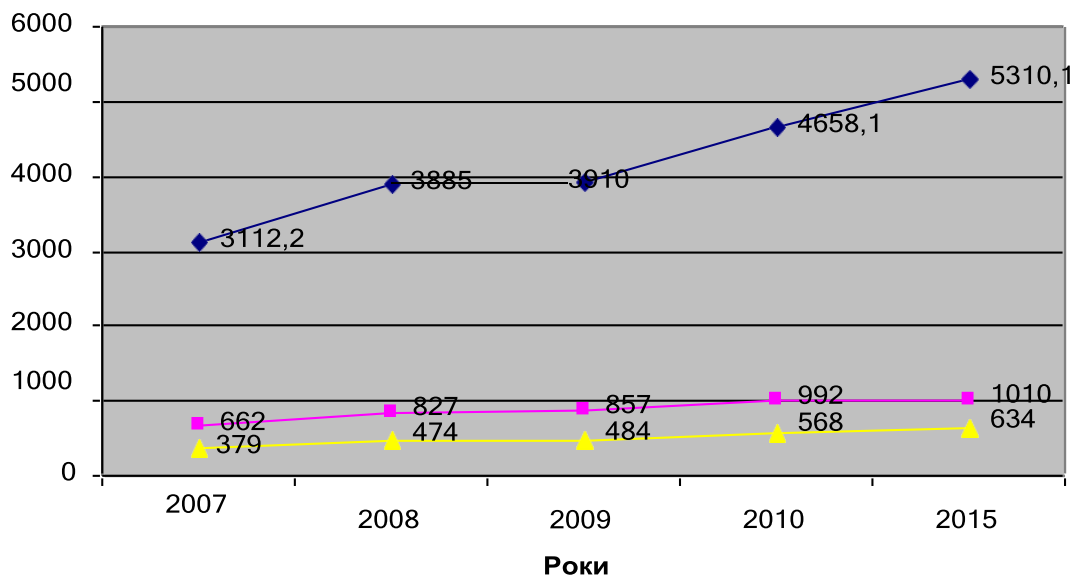
Таким чином, у проекті Аграрного Маркетингу було узагальнено дані з бюджетів понад 60 клієнтів/виробників (бюджети створені за допомогою моделі фермерського бізнесу проекту).

Розглянемо вплив розвитку галузей рослинництва і тваринництва в Україні, надходження коштів з державного, місцевого бюджетів, надходження коштів від інвесторів, рівень продуктивності праці в галузях сільського господарства, прибуток цих галузей, рівень рентабельності та їх вплив на розвиток сільських територій та сільської місцевості в розрізі трьох природно – кліматичних зон: а) степ; б) полісся і Карпати; в) лісостеп.

Визначимо напрями підтримки і фінансування розвитку сільських територій в Україні через розвиток галузей тваринництва і рослинництва. Проаналізуємо і помітимо перспективи розвитку цих галузей і їх перспективу фінансування до 2015 року.

Розглянемо напрямки фінансування розвитку сільських територій та їх залежність від доходів державного, місцевого бюджетів, а також від залучення коштів інвесторів.

Фінансування розвитку сільських територій від державного та місцевого бюджетів.

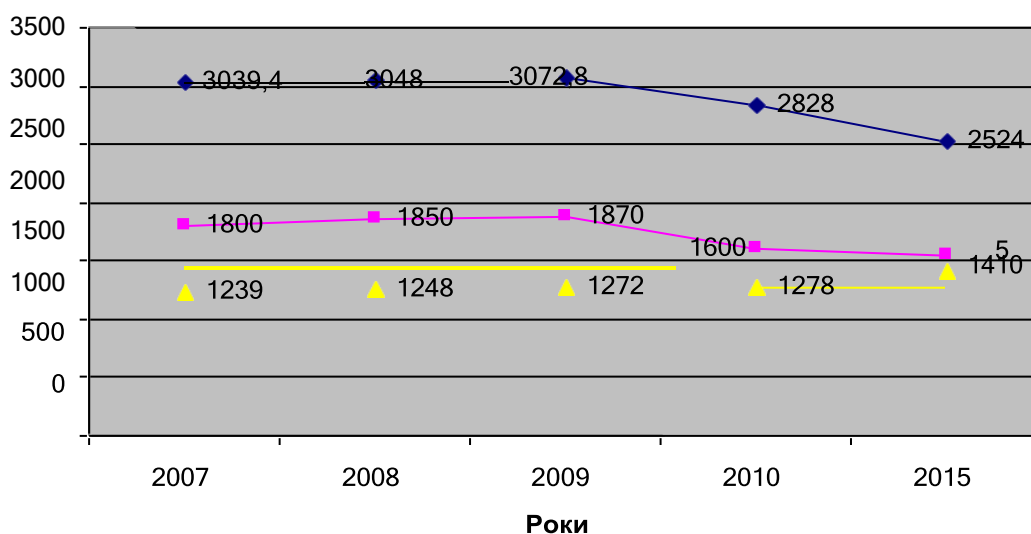

◆ Всього на розвиток сільських територій
■ За рахунок державного бюджету
▲ За рахунок місцевого бюджету

Потреба в коштах для фінансування сільських територій в 2007 становила 3112,2 млн. грн. і повинна збільшитись в 2015 до 5310,1 млн.грн. В тому числі за рахунок державного бюджету з 662 млн. грн. до 1010 млн. грн. Місцеві бюджети на підтримку розвитку сільських територій повинні збільшити з 379 млн. грн. у 2007 році до 634 млн. грн. у 2015 році. Необхідно в перспективі залучати кошти інвесторів, які повинні у 2015 році досягти рівня 680 млн. грн. Однією з причин покращення розвитку сільських територій є державне регулювання їх розвитку.

Прослідкуємо перспективи фінансування галузі рослинництва та її вплив на розвиток сільських територій і забезпечення розширеного відтворення галузі.

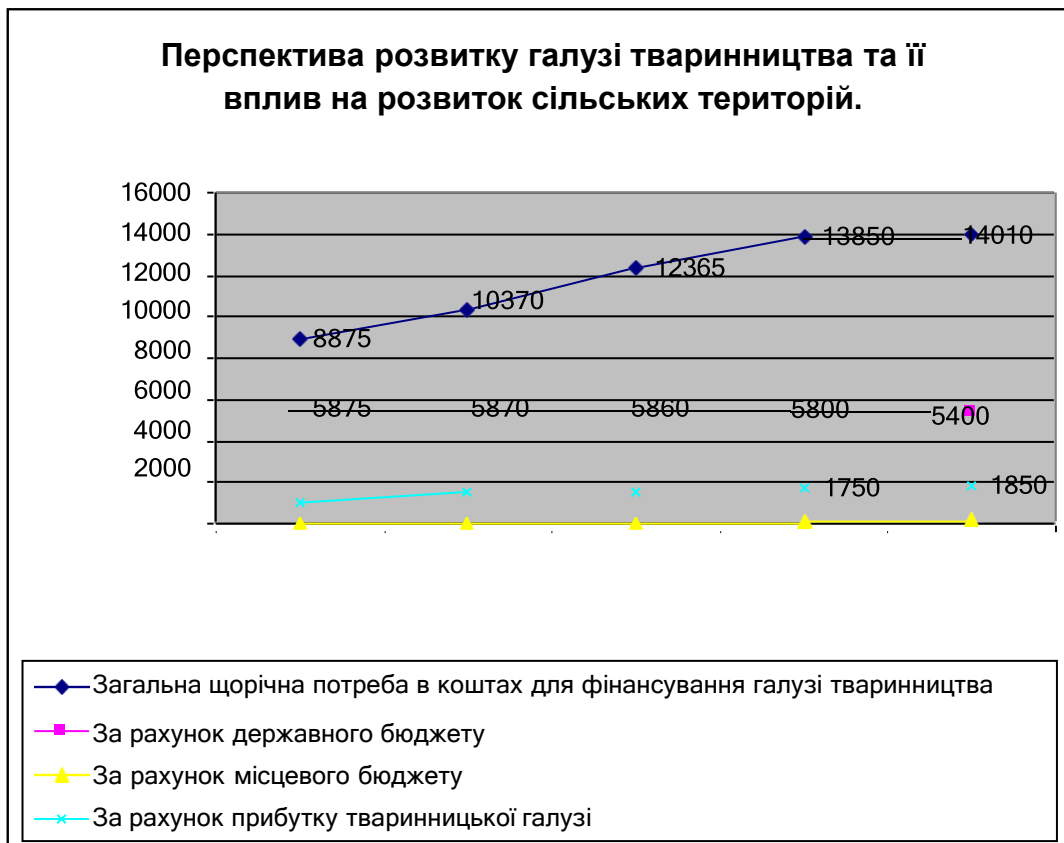
Фінансування розвитку галузі рослинництва та її вплив на розвиток сільських територій.

- ◆ Загальна щорічна потреба в коштах для фінансування галузі рослинництва
- За рахунок державного бюджету
- ▲ За рахунок прибутку рослинництва

Аналізуючи графік можна зробити висновок, що фінансування розвитку галузі повинно збільшитись до 2009 року і становити 3072,8 млн. грн., після чого повинне зменшитись фінансування з 2015 року до 2524 млн. грн. За рахунок державного бюджету потреба в коштах для фінансування галузі збільшується також до 2009 року і становить 1870 млн. грн. і в перспективі до 2015 року повинна зменшитись до 1550 млн. грн. Але при цьому фінансування за рахунок прибутку рослинницької галузі повинно збільшитись з 1239 млн. грн. у 2007 році до 1410 у 2015 році, що повинно разом значно вплинути на загальний розвиток сільських територій.

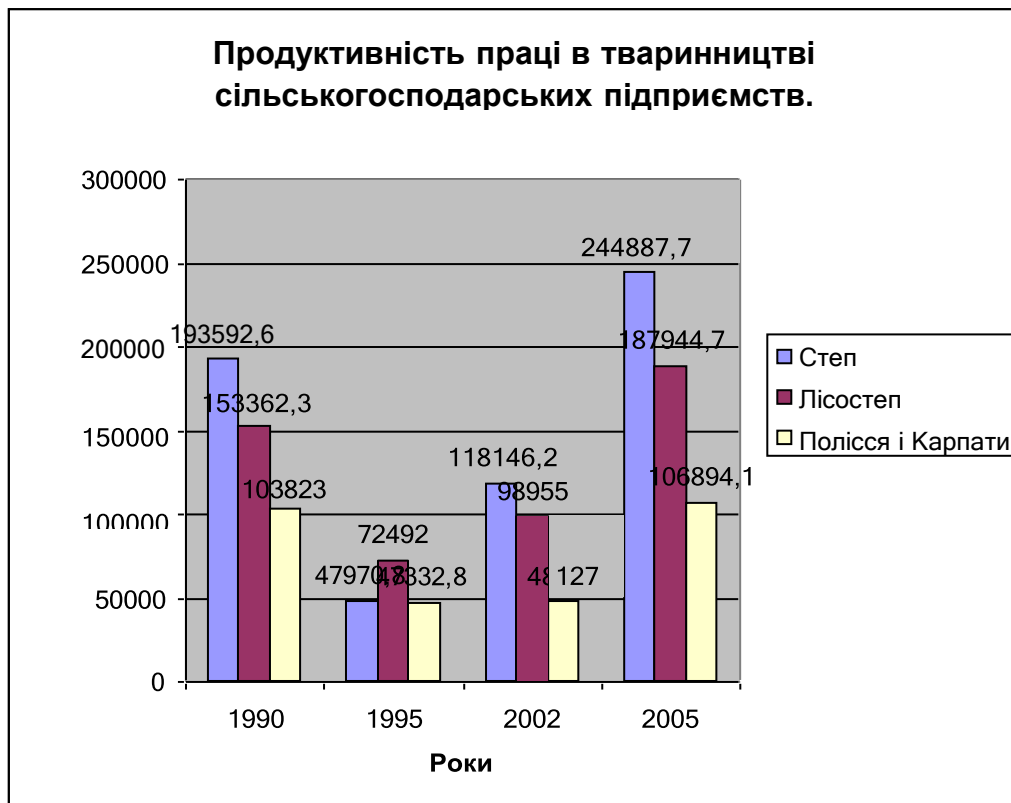
Розглянемо перспективу розвитку галузі тваринництва та її вплив на розвиток сільських територій і забезпечення розширеного відтворення тваринницької галузі

З графіка можна зробити висновок, що фінансування розвитку галузі тваринництва повинно збільшитись в 2007 році з 8875 млн. грн. до 14010 млн. грн. в 2015 році. Державна підтримка галузі тваринництва зменшується, але не значними темпами. Значний вплив на розвиток цієї галузі матиме місцевий бюджет, а також необхідно збільшити фінансування за рахунок прибутку тваринницької галузі, що значно покращить в перспективі розвиток сільських територій.

Ознайомимось з продуктивністю праці в тваринництві сільськогосподарських підприємств в розрізі трьох природно – кліматичних зон: Полісся, Лісостепу та Степу.

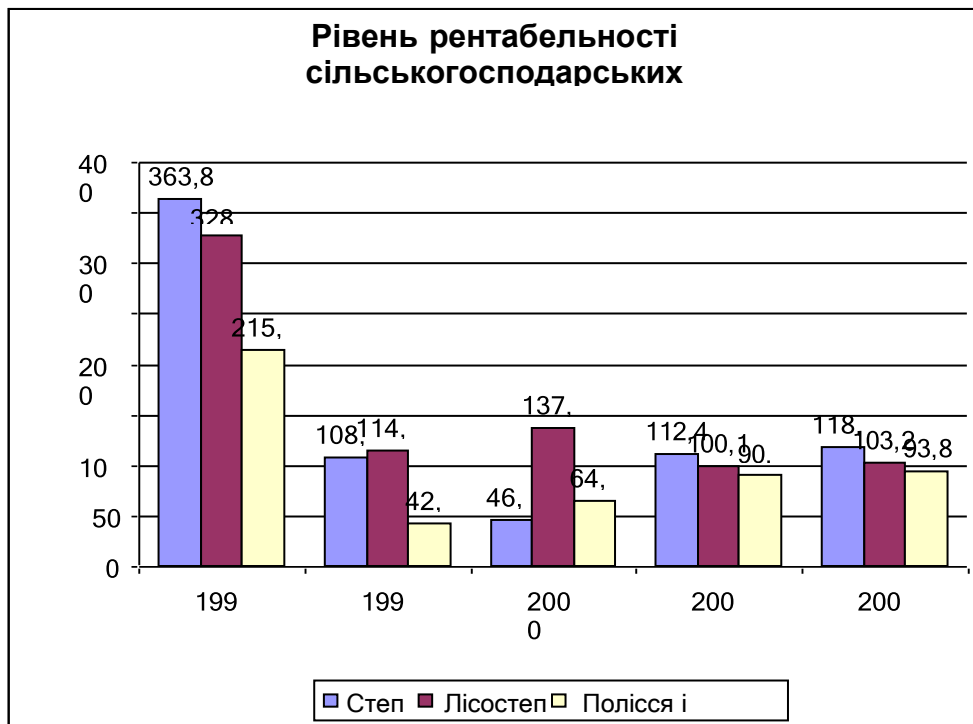
Продуктивність праці в тваринництві на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві в зоні Степу у 1990 році становила 193592,6 грн., а в 2005 році становила 244887,7 грн., що на 26,5 % зросла. Значно меншою продуктивність праці є в зоні Полісся і Карпат, за період з 1990 по 2005 рік збільшилась всього лише з 103823грн. до 106894,1 грн. В зоні Лісостепу продуктивність праці мала ріст з 153362,3 грн. в 1990 році до 187944,7 грн. в 2005 році.

Найбільша продуктивність праці у 2005 році зафіксована у Автономній Республіці Крим – 53606,5 грн., а найменша в Хмельницькій області – 9822,8 грн. В 1990 році найбільший показник був зафіксований в Автономній Республіці Крим і становив 26754,6 грн., найнижчий показник в Чернігівській області – 11686,5 грн.

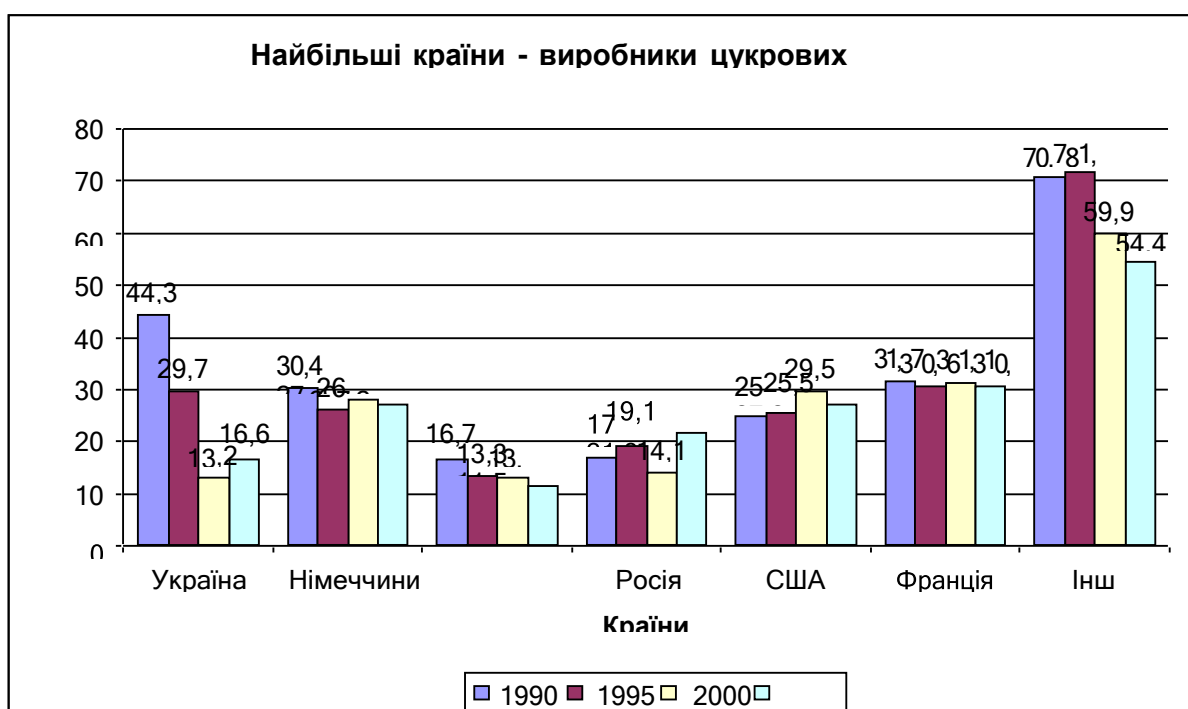
Розглянемо рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств в розрізі трьох природно – кліматичних поясів: Степу, Лісостепу та Полісся і Карпати.

Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств в зоні Степу була найвищою в 1990 році і становила 363,8 тис. грн. і значно зменшилась у 2005 році до рівня 118,8 тис. грн. В зоні Полісся і Карпат цей показник має найменші значення і відповідно становили 215,4 і 93,8 тис. грн. в 1990 і 2005 роках. В зоні Лісостепу в 1990 році рівень рентабельності був на рівні 328,7, а в 2005 році зменшився до 103,2 тис. грн. Найбільший рівень рентабельності у 2005 році зафіксований у Дніпропетровській області – 29,2 тис. грн., а найменший у Рівненській і Донецькій областях відповідно 2,2 і 5,4 тис. грн. Слід відмітити, що найбільший рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств за період з 1990 по 2005 роки був зафіксований у Кіровоградській області в 1990 році і становив 48,4 тис.грн.

Рівень рентабельності найменшого свого значення досягав у 2000 році в Закарпатській області до - 13,7 тис.грн. Значною мірою рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств впливає на розвиток сільського господарства, а також на підтримку сільських територій, на яких знаходяться дані суб'єкти.

Прослідкуємо світове виробництво цукрових буряків по нижче наведених таблиці і діаграмі.

Найбільшими країнами – виробниками є Україна, Німеччина, Росія, Польща, США, Франція. До інших відносяться такі країни: Білорусія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Канада, Китай, Нідерланди, Румунія, Угорщина, Фінляндія, Швеція та Швейцарія, які в 1990 році мали показник – 70,8 млн. т., а до 2004 року цей показник зменшився до 54,4 млн. т. Найбільший показник виробництва цукрових буряків серед найбільших країн – виробників у 1990 році мала Україна і цей показник становив 44,3 млн. т., в свою чергу у 2004 році найбільший показник був у Франції, який становив 30,6 млн. т.

Таблиця 5.3

Світове виробництво цукрових буряків, млн. тонн

Країни	1990	1995	2000	2004
Україна	44.3	29.7	13.2	16.6
Білорусь	1	1.2	1.5	1.1
Болгарія	0.6	0.2	0	0
Велика Британія	7.9	8.4	9.3	7.6
Греція	2.8	2.5	3.0	2.3
Данія	3.5	2.5	3.3	2.8
Іспанія	7.4	7.4	7.9	7.0
Італія	11.8	13.2	11.6	10.1
Канада	0.9	1.0	0.8	0.7
Китай	14.5	14.0	8.1	5.8
Нідерланди	8.6	6.4	6.7	6.3
Німеччина	30.4	26.0	27.9	27.2
Польща	16.7	13.3	13.1	11.5
Росія	17	19.1	14.1	21.8
Румунія	3.3	2.7	0.7	0.8
США	25.0	25.5	29.5	27.2
Угорщина	4.7	4.2	2.0	3.1
Фінляндія	1.1	1.1	1.0	1.1
Франція	31.7	30.6	31.1	30.6
Швейцарія	0.9	0.8	1.4	1.3
Швеція	2.8	2.5	2.6	2.5

Проводячи аналіз даної таблиці можна зробити такий висновок, що більшість країн світу за період з 1990 року до 2004 року значно зменшили виробництво цукрових буряків. Найбільшим показником станом на 1990 рік було 44,3 млн. т. в Україні, в 2004 році лідером стала

Франція з показником 30,6 млн. т. Якщо у Болгарії найменшим показником у 1990 році було 0,6 млн. т., то до 2004 року цей показник знизився до нуля. Збільшення виробництва цукрових буряків з 1990 по 2004 рік прослідковується лише в Росії, відповідно з 17 до 21,8 млн. т.

Зробивши аналіз стану та перспективи розвитку галузей рослинництва і тваринництва та їх вплив на розвиток сільських територій, їх фінансування в розрізі трьох природно – кліматичних зон можна зробити слідуючі висновки. Необхідність фінансування розвитку сільських територій до 2015 року становить 5310,1 млн. грн. За рахунок державного бюджету – 1010, за рахунок місцевого бюджету – 634, і за рахунок коштів інвесторів – 680 млн. грн.

Для ефективного забезпечення фінансування розвитку галузі рослинництва та їх вплив на підтримку цієї галузі сільських територій загальну щорічну потребу в коштах необхідно зменшити в зв'язку із вимогами Світової Організації Торгівлі та Європейського Союзу з 3039,4 до 2524. За рахунок державного бюджету, відповідно, з 1800 до 1550; а за рахунок прибутку рослинництва збільшити з 1239 до 1410.

Для забезпечення фінансування перспективи розвитку галузі тваринництва загальна щорічна потреба в коштах на розвиток сільських територій повинна збільшитись від 8875 до 14010; за рахунок державного бюджету зменшитись від 5875 до 5400; за рахунок місцевого бюджету збільшитись з 25 до 250 млн. грн.

Продуктивність праці в тваринництві сільськогосподарських підприємств в Україні на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві в зоні Степу у 1990 році становила 193592,6 грн., а в 2005 році зросла до 244887,7 грн. В зоні Полісся і Карпат за період з 1990 по 2005 роки збільшилася з 103823 грн. до 106894,1 грн., в зоні Лісостепу, відповідно, продуктивність праці мала ріст з 153362,3 грн. до 187944,7 грн.

Рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств в зоні Степу зменшилася з 1990 по 2005 рік з 363,8 до 118,8%. В зоні Полісся і Карпат цей показник знизився з 215,4 до 93,8%. Рівень рентабельності в зоні Лісостепу за період з 1990 до 2005 року зменшився з 328,7 до 103,2.

Найбільшими країнами – виробниками є Україна, Німеччина, Росія, Польща, США, Франція. Більшість країн світу за період з 1990 року до 2004 значно зменшили виробництво цукрових буряків.

Найбільший показник станом на 1990 рік був 44,3 млн. т. в Україні, в 2004 році – Франція з показником 30,6 млн. т.

Найменший показник виробництва цукрових буряків у 1990 році був 0,6 млн. т. у Болгарії, до 2004 році цей показник знизився до 0. Єдиною країною, в якій зросло виробництво цукрових буряків з 1990 по 2004 рік була Росія, показник збільшився із 17 до 21,8 млн. т.

Міжнародний досвід свідчить, що державні витрати на сільськогосподарські дослідження й розробки, дорадчі служби, освіту, сільську інфраструктуру, системи контролю за безпекою та якістю продуктів харчування й розвиток сільської місцевості є найважливішими рушійними силами розвитку сільського господарства й забезпечення його конкурентоспроможності.

Однак в Україні фіскальні (бюджетні) витрати на сільське господарство зросли з 0,3 млрд. грн. 2000 року до 9,8 млрд. грн. 2005 року (або з 1 до 2,5% ВВП відповідно). Але йшли вони, як і раніше, здебільшого на субсидії, а не на інвестиції (2005 р. на субсидії припадало 75% загальної фіскальної підтримки). Оскільки такі витрати України на сільське господарство можна зіставити з витратами країн із середнім рівнем доходу й навіть із деякими країнами з високим доходом, то українським політикам слід передусім зосереджуватися на поліпшенні ефективності й характеру державних витрат на сільське господарство, ніж на збільшенні рівня цих витрат (табл. 1).

Три ключові завдання аграрної політики сьогодні вимагають уваги. По-перше, уряд має створити умови для появи сприятливого середовища для аграрного розвитку. По-друге, уряду слід відмовитися від руйнівних для ринку заходів, які підривають довгострокову конкурентоспроможність сектору, й зосередити свої фінансові ресурси на подоланні структурних перешкод, які заважають розвитку сільського господарства та сільських територій. І, по-третє, уряд має покращити якість державних програм, що найбільше сприяють економічному розвитку, задовольняючи зростаючі потреби приватного сільського господарства та харчової промисловості.

Зараз фіскальні витрати на сільське господарство в Україні ледве компенсують втрати аграрних виробників, спричинені політикою у сфері ціноутворення та торгівлі, оскільки така політика понижує ціни сільськогосподарського товаровиробника й, таким чином, зводить

нанівець велику фінансову підтримку з бюджету та за рахунок податкових пільг (табл. 5.4). Отож покращення аграрної політики є першим і необхідним кроком на шляху до підвищення ефективності державних витрат на сільське господарство (табл. 5.4).

Інструменти зовнішньої торговельної політики, такі як експортне мито на насіння олійних рослин та живу худобу й заборгованість з відшкодування ПДВ на експорт безпосередньо зменшують ціни сільськогосподарських товаровиробників. Деякі інструменти політики щодо внутрішнього ринку поглиблюють невизначеність, зменшують конкуренцію та стримують приватні інвестиції через непередбачувані державні втручання в продовольчий ринок, контроль за цінами на продукти харчування й за коливанням цих цін, обмеження міжобласного руху сільськогосподарських товарів та нормативно-правові акти, які надмірно регулюють сферу безпеки продуктів харчування й санітарні/фітосанитарні заходи (фон Крамон-Таубадель, 2001 р.). Ці чинники збільшують витрати на збут і торгівлі націнки (й без того великі), що веде до більш низьких цін для сільськогосподарських виробників.

Ще однією причиною низьких цін сільськогосподарських виробників є великі витрати на збут у ланцюжку постачання продуктів харчування. Україна успадкувала від Радянського Союзу доволі неефективну структуру економіки що призводить до великих витрат на транспортування, зберігання, завантажувально-розвантажувальні роботи в морських портах, безпеку та якість продуктів харчування, а також до інших витрат. Уряд має вкладати більше коштів у державну інфраструктуру й покращувати якість державних послуг, які надаються приватному сектору. Водночас уряд має поліпшити інвестиційний клімат, будуючи партнерські відносини з приватним сектором й уникаючи втручань у роботу ланцюгів постачання продуктів харчування, що дозволить залучити більше приватних інвестицій.

Таким чином, процес статистичного дослідження залежностей показників ефективності сільськогосподарського виробництва та фіскальної політики розпочнемо з етапу 1 – постанов чого. Насамперед чітко визначимо об'єкти дослідження $O_i (i=1,2,\dots,20)$. Це будуть адміністративні райони львівської області.

Кожному об'єкту дослідження O_i поставимо у відповідність перелік: пояснюючих і результируючих змінних за типом (2.1):

Таблиця 5.4

Перелік пояснюючих і результируючих змінних

Назва змінної	Тип змінної	Умовне позначення
Податкове навантаження	$X^{(1)}$	X1_SPW
Фінансова підтримка сільського господарства з державного бюджету	$X^{(2)}$	X2_PDV
Фінансова підтримка сільського господарства з місцевого бюджету	$X^{(3)}$	X3_PMB
Суми ПДВ, що залишаються в розпорядженні сільськогосподарських підприємств	$X^{(4)}$	X4_PDW
Коефіцієнт співвідношення грошових надходжень і витрат	$X^{(5)}$	X5_KNV
Рівень рентабельності	$Y^{(1)}$	Y1_REN
Сума прибутку в розрахунку на 100 га с.-г. угідь	$Y^{(2)}$	Y2_PSG
Виробництво валової продукції в розрахунку р 100 га с.-г. угідь	$Y^{(3)}$	Y3_WWP
Продуктивність праці	$Y^{(4)}$	Y4_PPR
Фондозабезпеченість	$Y^{(5)}$	Y5_FZB

Виходячи із визначених об'єктів і переліку змінних, які характеризують діяльність сільськогосподарських підприємств, кінцеві прикладні цілі нашого дослідження передбачають: спробувати виділити найбільш значимі пояснюючі змінні, які впливають на показники ефективності сільськогосподарського виробництва.

Другий етап дослідження полягав у зборі необхідної статистичної інформації виду (2.1) на річних відрізках часу, починаючи з 2000 року по 2002 рік. В результаті цієї роботи для кожного (і-го) району було визначено конкретний вектор «вхідних» і «вихідних» показників, які характеризують діяльність цього об'єкту дослідження. Таким чином, об'єм вибірки складав 60 спостережень.

Етапи кореляційно-регресійного аналізу (3, 4, 5, 6 і 7) реалізовані на персональному комп'ютері засобами інтегрованої системи статистичного аналізу й обробки даних STATISTIKA. Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Між досліджуваними змінними існує слабкий зв'язок.

2. Геометричний аналіз парних кореляційних полів (візуалізація даних) за допомогою графіків залежності між показниками дозволяє, по-перше, визначити клас лінійних функцій регресії ($f(x) = 0 + 01x(1) + \dots + 0px(p)$) для дослідження взаємозв'язків між змінними, по-друге, ідентифікувати і вилучити з масиву статистичних даних аномальні точки спостереження (так звані «викиди»).

3. Наявність мультиколінеарності між пояснюючими змінними передбачає відбір найбільш інформативних з них за допомогою одного з покрокових регресійних методів.

4. Обчислення оцінок невідомих параметрів рівнянь регресії дозволяє виділити найбільш значимі пояснюючі змінні (виділено жирним), які впливають на показники ефективності сільськогосподарського виробництва:

$$Y1\_REN = -48,3558 - 0,0089 * X1\_SPW - 0,0022 * X2\_PDV - 0,0096 * X3\_PMB - 0,0004 * X4\_PDW + 50,7077 * X5\_KNV;$$

$$Y2\_PSG = -20362,3 - 0,2 * X1\_SPW - 2,0 * X2\_PDV - 4,0 * X3\_PMB + 0,5 * X4\_PDW + 21190,3 * X5\_KNV$$

$$Y3\_PSG = 332,9559 - 0,0428 * X1\_SPW + 0,1426 * X2\_PDV - 0,0794 * X3\_PMB + 0,1119 * X4\_PDW + 211,1222 * X5\_KNV$$

$$Y4\_PSG = -1,69331 - 0,00002 * X1\_SPW + 0,00230 * X2\_PDV - 0,00226 * X3\_PMB + 0,00142 * X4\_PDW + 8,26380 * X5\_KNV$$

$$Y5\_PSG = 18,032 + 4,104 * X1\_SPW + 0,658 * X2\_PDV - 0,057 * X3\_PMB - 0,428 * X4\_PDW + 3013,478 * X5\_KNV$$

Як бачимо, в кожному рівнянні позитивний вплив на змінні показники має коефіцієнт співвідношення грошових надходжень і витрат сільськогосподарських підприємств ($X5\_KNV$), що говорить про необхідність проведення заходів спрямованих на його зростання.

Регулювання ефективності сільськогосподарського виробництва є складним, але необхідним процесом. Особливий вплив на ефективність сільськогосподарського виробництва має державне регулювання, в тому числі і важелями фіскальної політики. Саме тому, об'єктивна оцінка рівня залежності ефективності сільськогосподарського виробництва від впливу фіскальної політики держави повинна бути основою при формуванні фіскальної політики держави в аграрному секторі економіки України.

Отже, збільшення обсягів бюджетних ресурсів на сільське господарство без покращання аграрної політики було б економічно неефективним і фіскально несталим кроком. Оновлення політики в цій галузі сприятиме відновленню прибутковості сільського господарства та стимулюванню приватних інвестицій. Перший комплекс заходів має усунути очевидні політичні втручання. Ці заходи можна впровадити з мінімальними фіскальними втратами або зовсім без них. Другий комплекс заходів має усунути структурні проблеми, які заважають ефективній роботі аграрних ринків. До них входимуть державні інвестиції, націлені на забезпечення суспільних благ (таких, як система поширення сільськогосподарських знань, безпечність та якість продуктів харчування та поширення інформації). Також сюди входиме діяльність з поліпшення умов ведення бізнесу, щоб залучити більше приватних інвестицій в інфраструктуру збуту й покращити управління тими державними організаціями, які надають приватному сектору послуги, як-от: послуги з перевезень, ліцензування, інспектування й сертифікації.

Таблиця 5.5

**Річна фіскальна підтримка сільського господарства
в середньому за 2002 – 2004 рр.**

Країни	Часка сільського господарства у ВВП	Частка фіскальних видатків на сільське господарство в національному ВВП	Частка фіскальних видатків, скорегована на розмір сільського господарства
	А	Б	А/Б
Україна (бюджетні видатки)	11,6%	1,3%	0,11
Україна (загальні фіскальні витрати, включаючи пільги з ПДВ)	11,6%	2,1%	0,18

Продовження таблиці 5.5

Країни з високим рівнем доходу			
Австралія	3,0%	0,31%	0,10
Канада	2,3%	0,51%	0,22
ЄС	2,3%	0,65%	0,28
США	1,6%	0,73%	0,46
Країни з середнім рівнем доходу			
Туреччина	13,0%	2,0%	0,15
Мексика	4,0%	0,7%	0,18
Венесуела	5,0%	0,5%	0,12
Китай	15,0%	1,2%	0,08
Бразилія	9,3%	0,7%	0,08
Росія	6,0%	0,95%	0,16

Таблиця 5.6

Показники підтримки виробників в Україні 1999 – 2003 рр.

	1999	2000	2001	2002	2003	У середньому
Показник підтримки виробників(ПДВ), млн. грн.	-1107	-848	2429	-3079	679	-385
Включаючи підтримку цін	-4247	-3252	-493	-6987	-3962	-3788
Фіскальні видатки	3139	2404	2922	3908	4640	3403
Частка ПДВ у валовому доході сільськогосподарських підприємств, %	-3,2	-1,7	4,1	-5,5	1,1	-1,0

Таблиця 5.7

Фіскальні витрати на сільське господарство в Україні, 2000 – 2005 рр. (млн. грн.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього субсидій	1171	2756	2956	3825	5652	7318
Вкл. з бюджету	688	11131	1163	1650	2687	2962
Податкові пільги зі сплати ПДВ	483	1626	1792	2175	2965	4356

Продовження таблиці 5.7

Бюджетні інвестиції, які сприяють розвитку	478	585	1085	2051	1895	2439
Сукупні фіскальні витрати	1649	3341	4040	5876	7546	9757
Частка фіскальних витрат у ВВП, %	0,97	1,64	1,79	2,20	2,19	2,49
Частка фіскальних витрат у сукупних державних витратах, %	3,43	6,02	6,70	7,74	7,44	8,55

Протягом 2000 – 2005 рр. у структурі фіскальних витрат на сільське господарство все більше домінували субсидії, фінансовані за рахунок бюджетних платежів і податкових пільг. 2005 р. сукупні субсидії сільському господарству зросли до 7,3 млрд. грн. порівняно з 1,2 млрд. грн., 2000 р. (табл. 5.7). Субсидії, фінансовані з таких джерел, як ПДВ і державний бюджет, спрямовувалися на підтримку сільськогосподарського виробництва, особливо – тваринницької продукції й на зниження вартості деяких засобів виробництва (табл. 5.7).

Нерівномірність надання субсидій протягом року й відсутність прозорості критеріїв прийнятності та процесу відбору значно знижувати ефективність впливу субсидій на ефективність роботи аграрних виробників. Ефективність бюджетних асигнувань і витрат ПДВ продовжувала оцінюватися на підставі змін номінального обсягу валової продукції сільського господарства або при використанні субсидованих ресурсів. У той же час дуже мало уваги приділялося змінам у сільськогосподарській продуктивності та реальних доходах виробників у результаті проведення певних урядових програм. Зрештою, вірогідно, що субсидії у своїй більшості дещо заохотили збільшення обсягу виробництва цільової продукції або використання субсидованих матеріально-технічних ресурсів, однак не факт, що ці

субсидії сприяли інвестиціям, які так терміново необхідні для посилення конкурентоспроможності сільського господарства України. Міжнародний досвід також свідчить, що субсидії не приводять до покращання ефективності та сталого економічного зростання, тому бюджетні ресурси мають направлятися не на субсидування виробництва, а на суспільні блага для аграрного сектору й сільських жителів.

Приміром, дослідження структури державних витрат на сільське господарство на прикладі десяти країн Латинської Америки й Карибського басейну (1985 – 2000 рр.). Розглядався вплив сукупних державних витрат та їхнього складу на сільськогосподарський дохід на душу населення, з огляду на відкритість торгівлі й частку ВВП на душу населення в несільськогосподарському секторі. Основний висновок полягає в тому, що державні витрати мають позитивний вплив на сільськогосподарський дохід на душу населення, але дуже важливою є структура чи склад таких витрат. Якщо 10% сукупних державних витрат, які йдуть на субсидії, спрямувати на фінансування суспільних благ, то це збільшило б сільськогосподарський дохід на душу населення на 2,3%, і цей результат можна одержати без збільшення обсягу сукупних витрат. На противагу цьому, збільшення видатків (без зміни їхнього складу) є набагато менш ефективним засобом збільшення сільськогосподарських доходів на душу населення: десяти відсоткове збільшення урядових затрат дасть у середньому зростання сільськогосподарського доходу лише на 0,6%. Така різниця є значною головними чином тому, що вона охоплює й позитивний ефект від збільшення надання суспільних благ, і позитивний ефект від зменшення викривлень, викликаних субсидіями, які погано позначаються на кількості та якості приватних інвестицій. У згаданому дослідженні витрати на суспільні блага включають витрати на створення й передачу технологій, охорону ґрунтів, санітарний і фітосанітарний захист, комунікаційні та інформаційні послуги, інфраструктуру села та соціальні послуги (наприклад, освіта та охорона здоров'я). Витрати на індивідуальні блага включають субсидії на конкретні види товарів, допомогу й рекламу в збуті, субсидовані кредити та зрошення.

Більше того, субсидії мали масштабний негативний вплив на довготривалу конкурентоспроможність сільгоспідприємств,

розподілення доходу в межах сектору, макроекономічні показники, а також альтернативні витрати, які викликали нераціональне використання часу державних службовців у Міністерстві аграрної політики. Оскільки більшість субсидій була спрямована швидше на «приватні», ніж на суспільні інтереси, то є всі підстави поступово припинити надання таких субсидій, включаючи пільги зі сплати ПДВ.

Очікуване членство в СОТ слід розглядати не як загрозу, а як можливість перейти від «жовтої» до «зеленої» скриньки заходів підтримки. ¹ Більшість субсидій слід поступово відмінити, а натомість використовувати державні ресурси на аграрні інвестиційні програми, суспільні блага й розвиток села (фон Крамон-Таубадель та Зоря, 2005 р.). Міністерство аграрної політики має розробити стратегію інвестиційної підтримки сільського господарства й більш активно координувати сільський розвиток на загальнонаціональному рівні. Інвестиційні програми мають працювати на зразок грантів, які видаються на конкурсній основі та співфінансують довгострокові інвестиції аграрних виробників. Розвиток села є вкрай важливим для економічного зростання аграрного сектору, щоб звільнити сільськогосподарські підприємства від соціальної відповідальності й заохотити створення робочих місць, не пов'язаних із сільським господарством, а також щоб покращити інфраструктуру села, яка відіграє значну роль у стимулюванні зростання й конкуренції в сільському господарстві.

Збільшення обсягів фінансування суспільних благ, що потенційно сприятиме економічному зростанню, само по собі навряд чи підвищить результати державних інвестицій, якщо не усунути слабкі місця в наданні державних послуг. Протягом 2000 – 2005 рр. Україна в п'ять разів збільшила фінансування інвестицій, які потенційно сприяють розвитку. Не зважаючи на те, що міжнародний досвід свідчить про значний вплив таких державних інвестицій на зростання й конкурентоспроможність сільського господарства, віддача цих інвестицій в Україні навряд чи була такою ж великою, як в інших країнах. Хоча низька віддача інвестицій в Україні почасти відображає загальне середовище в країні, несприятливе для зростання та конкуренції, це також відображає недоліки в плануванні, управлінні та втіленні потенційно важливих програм державного сприяння розвитку.

Багато державних послуг є суспільними за своєю природою й тому заслуговують на державне фінансування. Отже, державному сектору треба буде й надалі фінансувати ті послуги, які генерують важливі вигоди для суспільства в цілому. Водночас слід підсилити ефективність державних установ шляхом розроблення чітких стандартів надання державних послуг, які будуть узгоджені в рамках щорічного процесу розгляду бюджету й стануть обґрунтуванням для наданих бюджетних коштів.

Разом із тим державні установи мають припинити комерційну діяльність, особливо ту, яка підриває їхню здатність виконувати регуляторні функції. Програми державного сектору мають уникати заміщення функцій приватного сектору, й, розробляючи відповідне законодавство та забезпечуючи основи сприятливої політики, держава має сприяти наданню багатьох суспільних послуг, залучаючи приватні компанії.

Напруженість у роботі аграрного сектору створена відсутністю налагодженого ф'ючерсного ринку, системи страхування сільськогосподарських ризиків, дорадчих служб та сучасної системи гарантування безпеки та якості продуктів харчування. Державний сектор має відігравати важливу роль у сприянні наданню цих послуг, не замінюючи собою приватний сектор, а надаючи технічну допомогу приватним постачальникам, розвиваючи партнерські відносини між державою й приватним сектором у сфері надання послуг, обмінюючись інформацією, координуючи діяльність із постачальниками приватних послуг та створюючи механізми для акредитації приватних послуг. Тільки тоді державні інвестиції в суспільні блага спрацьовуватимуть і матимуть значний вплив на довгострокове зростання сільського господарства.

5.3. Досвід зарубіжних країн

Подальший розвиток економіки України передбачає зміцнення її ринкових устоїв. Разом із тим ринкова економіка, як свідчить світовий досвід, не може існувати без певного державного її регулювання, оскільки в іншому випадку ринкова економіка з "блага" для людей перетворюється у "зло" через те, що сам по собі ринковий механізм позбавлений елементу соціальної справедливості. Навіть найбільш

"ринкова" економіка США є наскрізь регульованою, аж до встановлення державою певного рівня цін на окремі види популярних продуктів харчування.

Державне регулювання ринкової економіки включає багато різноманітних аспектів і напрямів, серед яких в контексті розглядуваної проблеми найцікавішим є державна підтримка розвитку фермерських господарств, яка має місце в розвинутих в економічному відношенні країнах – США, Канаді, Японії, ФРН (в останній країні державне регулювання ринкової економіки настільки враховує соціальні аспекти економічного життя, що економіка цієї країни так і називається – "соціальна ринкова економіка").

Більшість американських програм з контролю за виробництвом обмежують доступність фермерських продуктів для середніх американців і підвищують ціни на них. Це є монопольний ефект, який досягається в послідовно конкурентній економіці лише силою держави, що діє в інтересах фермерів¹. Як і більшість країн Заходу, США здійснює програми підтримки фермерів по каналах USDA – United States Department of Agriculture (Міністерство сільського господарства США). Основною метою цих програм є забезпечення стабільності або підвищення цін на продукцію фермерів та їхніх доходів, хоча, як правило, цього вдається досягти за рахунок підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію і відносного зниження її споживання. Західні й американські програми передбачають заходи щодо підтримки рівня експорту, а також інші форми непрямого субсидування фермерських господарств. Слід також врахувати заходи, що проводяться в рамках інших програм ПЗОА, зокрема розвиток сільської інфраструктури й страхування врожаїв, які можна також розглядати і як непрямі субсидії фермерам. Одним із головних економічних аргументів, який використовується для обґрунтування допомоги сільському господарству, є те, що низка специфічних рис економіки сільського господарства зумовлює нестабільність як цін на сільськогосподарські товари, так і доходів фермерів. Якщо фермери мають труднощі внаслідок низького рівня цін і доходів протягом кількох років, то вони ризикують збанкрутувати, але ж при цьому країна в довгостроковому періоді об'єктивно потребує продукції цих фермерів, виходячи з концепції підвищення рівня економічної безпеки та

національної незалежності країни шляхом зміцнення її продовольчої незалежності й безпеки. Для захисту фермерів і, відповідно, збереження та розвитку їх виробничого потенціалу уряд намагається стабілізувати, а по можливості – навіть підвищити як ціни, так і доходи.

Американські програми підтримки фермерських цін беруть початок з того періоду, коли ціни і доходи значно знижувались через загальне перевиробництво, що було наслідком тривалого періоду росту продуктивності, який закінчився великою депресією в 1930-х роках. Ефект сучасної політики досить складний і змінюється залежно від виду продукції, але в цілому ціни, які платить покупець, вищі в результаті державного втручання. Для сучасних політичних настроїв у США характерним є прагнення скоротити всі державні програми підтримки сільського господарства, а ціни підтримувати методами, які дають змогу зробити конкурентоспроможним експорт США на світовому ринку і зменшити втрати споживача. Можна очікувати, що ця тенденція збережеться, оскільки робоча сила фермерів і людей, що виростили на фермах, зменшується. Фермери нині нараховують тут менше 2% робочої сили. Громадська думка дедалі більше формується в тому напрямі, щоб відмовитися від масового субсидування невеликої групи населення за рахунок усіх інших. Значною мірою цьому сприяє широко пропагандований у відповідних колах гіркий досвід країн Європейського Союзу, де майже 50% бюджету витрачалось на покриття потреб 5% трудових ресурсів шляхом необґрунтованого субсидування сільськогосподарських виробників.

Існує три принципових підходи до програм підтримки цін з позицій аналізу попиту і пропозиції:

при першому підході підвищують фермерські ціни шляхом обмеження пропозиції фермерської продукції і підвищення ціни для споживачів. Сільськогосподарські ринки є настільки конкурентними, що фермери не можуть діяти монополюбно без допомоги держави. Уряд США, звичайно, не може примусити індивідуальних фермерів обмежити виробництво, він просить ферми обмежити його, надаючи їм за це можливість брати участь в інших програмах;

при другому підході уряд підвищує фермерські ціни, купуючи ту кількість продукції, яка, будучи проданою, може знизити ринкову ціну.

Ситуація, коли уряд змушений купити продукцію, оцінюється ним як негативна, і як позитивна – коли запаси уряду досить незначні;

третій підхід (так званий план Бенсона-Бенсона, 50–60-ті роки) включає існуючі нині цільову ціну і дефіцитну платіжну схему, які використовуються в зернових програмах у комбінації з першим і другим підходами. При цьому підході фермер одержує другу гарантовану ціну, яка називається цільовою. Продукція, вироблена за цією ціною, продається на ринку, а уряд покриває різницю між нижчою ринковою ціною (тією, що платить споживач) і вищою цільовою ціною (тією, що одержує фермер).

Середній споживач потерпає від державного втручання і при першому, і при другому підходах внаслідок як росту цін, так і скорочення виробництва. Однак у результаті другого підходу у власності уряду виявляються надлишкові запаси, які можуть бути реалізовані за низькими цінами на користь деяких груп споживачів. Сюди входять американські школярі та деякі зарубіжні покупці.

При третьому підході виграє середній споживач. Якщо такий підхід не супроводжується обмеженням виробництва, то споживча ціна виявляється нижчою ціни рівноваги, яка б склалася без будь-якої державної програми підтримки. Третій підхід, особливо якщо він не зв'язаний з обмеженням виробництва, також є одним із найдешевших для державного бюджету. Перший підхід – обмеження виробництва – пов'язаний з найменшими витратами бюджетних коштів, однак при цьому обмеження виробництва створює інші не бюджетні затрати і моменти неефективності.

Зовні третій підхід найбільше схожий на нашу схему, за якої роздрібні ціни державних магазинів на те ж м'ясо великої рогатої худоби вищі ніж закупівельні ціни. Однак зовнішня схожість є оманливою. Різниця полягає в тому, що американська роздрібна ціна надзвичайно гнучка. На одну й ту ж продукцію ціна в супермаркеті протягом доби змінюватися кілька разів. Скажімо, якщо зранку буханець хліба коштує 2 дол., то ввечері за цю ціну можна придбати два таких буханця, а вночі ціна знижується ще більше. В силу цього кількість пропонованої за гарантованою фермерською ціною продукції завжди рівна тій, що потрібна споживачам.

Окремі види продукції в США не охоплені програмами підтримки, наприклад, продукція тваринництва (за винятком молочних продуктів), більшість плодів і овочів, а також картопля. Участь фермерів у програмах підтримки для тих видів сільськогосподарської продукції, для яких вона передбачена, є добровільною, як і участь у всіх видах програм USDA¹.

Головною метою таких програм є приведення обсягів виробництва основних сільськогосподарських продуктів у відповідність із потребами країни і збереження та захист безпосередніх виробників цієї продукції. З одного боку, кожен фермер є вільний у виборі господарських рішень щодо ведення свого бізнесу (один з принципів ринкової економіки), однак держава настільки широко використовує систему різноманітних економічних важелів, що, з другого боку, фермер змушений діяти в інтересах держави. Інакше кажучи, держава вміло й толерантно створює у фермера інтерес до виробництва продукції потрібної якості та кількості. З розрахунку на одну ферму в середньому сума державних виплат за участь у державних програмах становить 20 тис. доларів на рік, при цьому на одну дрібну ферму в середньому припадає по 4 тис. дол., на велику (із середнім річним доходом більше 500 тис. дол.) – до 70 тис. дол.

До групи основних продуктів, для яких існують програми підтримки американським урядом, належать: пшениця, кормові зернові, бавовник, цукор, молочні продукти, тютюн і арахіс. Кожна окрема програма підтримки за видом продукції має свої відмінні риси. Найбільш ґрунтовно розробленими є програми підтримки для зернових культур, зокрема для пшениці й кормових культур.

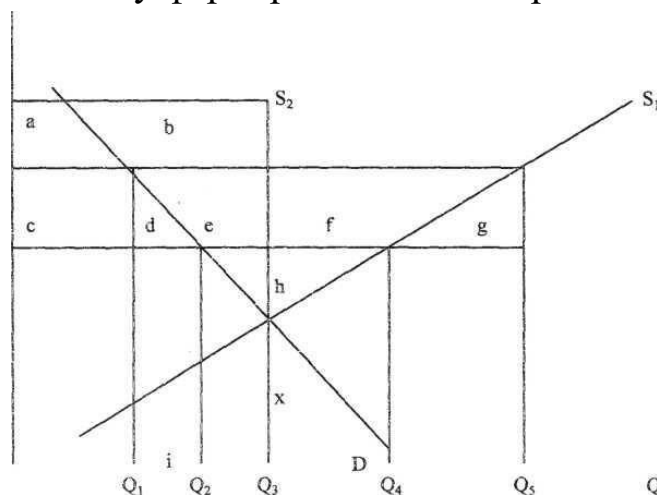
Щоб претендувати на участь у цих програмах, фермери повинні прийняти певні правила гри. Програми підтримки для зернових передбачають встановлення урядом (з точніше – USDA) мінімальних цін на продукцію фермерів, але при цьому площі, які використовуються фермерами у виробництві, повинні бути обмеженими. Після збирання врожаю уряд позичає фермерам гроші під заставу у вигляді зібраного зерна. Фіксована сума грошей подається в кредит за кожну одиницю фізичного обсягу продукції, і цей питомий показник позики називається "заставна ставка". Вона, по суті, фіксує мінімальну ринкову ціну товару, для якого її встановлюють.

Якщо ринкова ціна перевищує заставну ставку, то фермери можуть продавати свою продукцію за цією ціною, а потім повинні погасити

позику з процентом. Якщо ринкова ціна знижується нижче рівня заставної ставки, то фермери можуть передати своє зібране зерно в розпорядження уряду як погашення позики. Уряд може також встановлювати так звану "цільову ціну" на рівні, що перевищує заставку ставку. В цьому випадку уряд виплачує фермерам за кожну одиницю їхньої продукції суму, що дорівнює різниці між цільовою ціною та або заставною ставкою, або ринковою ціною (від того, яка з них вища).

Щоб брати участь у цій програмі, фермери повинні скоротити площі своєї ріллі на певну величину відповідно до програми скорочення площ. Завдяки такому механізму регулювання виробництва рішення фермерів стосовно обсягів виробництва, пов'язано з розмірами державних платежів, які вони можуть одержати. Тобто фермери не можуть розширити виробництво продукції у відповідь на зміну рівнів заставних ставок або цілових цін, що встановлюються урядом. Такі програми підвищують добробут американських фермерів і сільськогосподарських виробників в інших країнах світу. Але рівень добробуту як американських, так і зарубіжних споживачів сільськогосподарської продукції при цьому відносно знижується.

Застосування графічного методу дає змогу прослідкувати вплив державних програм підтримки на, скажімо, споживача продукції, наприклад, якби такого роду програми мали місце в Україні стосовно виробництва яловичини у фермерських господарствах (рис. 5.5), де:

Q – кількість продукції; P_w – світова ціна (без державної підтримки);
 P_c – заставна ставка; P_p – встановлена урядом внутрішня цільова ціна;
 D – крива попиту; S – крива пропозиції.

Рис.5.5. Результати дії програми з підтримки доходів виробників яловичини

За умови незастосування програми підтримки внутрішня (для України) і світова ціни знаходяться на рівні P_w , при цьому виробництво в Україні – на рівні Q_2 , а споживання – Q_4 . Надлишкова продукція ($Q_4 - Q_2$) в такому випадку експортується. Тепер припустимо, що уряд вводить заставну ставку на рівні P_c . Ця величина визначає рівень ціни, за якою повинні купувати продукцію споживачі. Внаслідок цього споживачі потерпають через те, що вони змушені платити вищу ціну за цю ж продукцію, знижують рівень свого споживання з Q_2 до Q_1 . Такі витрати можна виміряти величиною зниження споживчого надлишку, що рівний $c+d$.

Однак за рахунок здійснення програми скорочення площ уряд обмежує виробництво продукції фермерськими господарствами, що беруть участь у програмі, до рівня Q_3 . Це викликає зміну кривої пропозиції. Для такого випадку передбачена точка X на перехресті лінії, що є продовженням проекції цієї точки на вісь Q в точці Q_3 і крива пропозиції S_1 . У точці X нова крива пропозиції S_2 (яка відповідає новим умовам) стає вертикальною.

Припустимо також, що уряд ввів нову ціну, що перевищує P_c і відповідає рівню

P_r . Результатом встановлення цільової ціни і введення регулювання обсягів виробництва є здійснення урядом двох видів прямих виплат фермерам. По-перше, він компенсує їм втрати, викликані лімітуванням обсягів виробництва продукції на рівні Q_3 і які відповідають тому приросту обсягу торгівлі, який вони могли б одержати у випадку виробництва продукції на рівні Q_5 за заставною ставкою. Компенсація з розрахунку на одиницю продукції, таким чином, рівна величині заставної ставки, в результаті чого сумарні виплати уряду рівні $f+g+h+i$. Оскільки $P_r > P_c$, уряд також виплачує фермерам різницю між цими двома показниками з розрахунку на обмежений обсяг виробленої продукції (сумарні платежі = $a+b$). .

Результат сукупного впливу подібної програми на добробут у країні можна в загальному вигляді представити наступним чином:

- зміна надлишку на стороні споживачів = $c-d$;
- зміна збитку на стороні виробників = $a+b+c+d+e+f+g+i$;
- зміна витрат уряду = $a+b+f+g+i$ (вимірює державні втрати);
- зміна чистого національного добробуту = $e-h$.

Значення введення подібної програми для фермерів може полягати в тому, що хоча така програма обмежує випуск продукції і знижує його, скажімо, з рівня Q4 до рівня Q3, фермери мають значну вигоду завдяки вищим цінам, а також компенсації на рівні заставної ставки за скорочення обсягів виробництва. А споживач, несуть втрати через вищі ціни і скорочення обсягу пропозиції. Національний добробут також знижується під впливом державних виплат фермерам.

Слід при цьому мати на увазі, що таким чином переслідуються досягнення стратегічної мети – мати в країні власне, незалежне від імпорту сільське господарство, власного виробника сільськогосподарської продукції, а отже, – продуктів харчування, які є товарами першої життєвої необхідності. На важливості цього моменту зупиняється, очевидно, немає особливої потреби.

Вивчення зарубіжного досвіду дає змогу запропонувати точніший метод оцінки ступеня позитивного або негативного впливу державних програм підтримки сільського господарства на виробників і споживачів сільськогосподарської продукції. Для цього можна використати емпіричні показники "еквівалент субсидій виробникам (ЕСВ) та "еквівалент субсидій споживачам" (ЕСС). ЕСВ та ЕСС дають можливість виявити як сам факт, так і ступінь надання державними програмами фінансових вигод, або "субсидій" виробникам і споживачам, або заподіяння їм цими програмами фінансових збитків, або їх "обкладання податками". Для будь-якого продукту ЕСВ рівний різниці між реалізацією ціною, яка враховує будь-які видимі урядові субсидії, і світовою ціною товару (перерахованою в національні ціни за економічно обґрунтованим обмінним курсом валюти). Видимі урядові субсидії, так звані політичні трансферти", охоплюють групу субсидій, які вимагають спеціальних цільових витрат уряду Це могли б бути платежі фермерам за виведення з обороту землі під консервацію з метою її регенерації, субсидовані позики, субсидії на боротьбу із сільськогосподарськими шкідниками і хворобами, вартість державних послуг щодо збереження продукції, а також фінансування урядом наукових досліджень.

Механізм розрахунку ЕСВ досить простий. Припустимо, що:

- 1) світова оптова ціна на певний товар становить 9 дол. США;
- 2) програма підтримки фермерів підвищує внутрішню ціну, за якою

національні виробники продають свою продукцію, до 12 дол.; 3) виробники забезпечені страховкою продукції за рахунок уряду, тобто економлять 2 дол. на одиницю продукції, не страхуючи останню у приватних фірм. Тоді питома субсидія для виробників у цілому становить 5 дол. З цієї суми 2 дол. йде по програм, страхування продукції, а 3 дол. – внаслідок того, що виробники продають продукцію за ціною внутрішнього ринку, що дорівнює 12 дол., а не за світовою ціною – 9 дол., ЕСВ може бути розрахований як відношення питомого показника сукупних субсидій (з розрахунку на одиницю продукції) до закупівельної ціни продукції. В нашому прикладі $ESB = 5 : 12 = 0,42$. Тобто програма підтримки цін і страхування продукції сприяє поліпшенню фінансового стану фермерів на величину, рівну 42% сукупного виторгу, що його вони одержують від реалізації своєї продукції.

Як видно з результатів розрахунків, у США практично неможливо найти сільськогосподарський продукт, для якого було б характерним негативне значення ЕСВ, тобто тут немає жодного продукту, стосовно виробників якого урядові програми мали б характер фінансових санкцій, а не підтримки.

ЕСС для будь-якого товару рівний різниці між ціною, за якою його купує споживач, і світовою оптовою ціною на цей товар. До групи державних субсидій споживачам, знову ж таки, можна віднести ті з них, які пов'язані з фінансовими витратами уряду. У США, наприклад, такі субсидії виробникам продовольчих товарів незначні й існують не на всі види цих продуктів і не для всіх категорій споживачів субсидованих продуктів. Як і ЕСВ, ЕСС може бути як від'ємною, так і додатньою величиною. Як видно з розрахунків, у США практично немає продовольчих товарів, для яких величина ЕСС була б позитивною. Інакше кажучи, продовольчі програми майже ніколи не ставлять споживачів продовольства у відносно вигідніший стан, а навпаки, погіршують його. Протилежний стан, як видно з наведених розрахунків, має місце в Україні, за умови відсутності хоча б будь-яких елементарних програм розвитку як усього сільського господарства, так і м'ясного скотарства у фермерських господарствах зокрема.

Одержані результати наочно підкреслюють необхідність розробки і впровадження таких програм, головними напрямками яких могли б

бути програма мінімальних цін на продукцію скотарства, вироблену фермерами; підтримання стабільних цін і впровадження виробничих квот; державний протекторат розвитку всіх видів фермерської кооперації, в тому числі у галузі м'ясного скотарства; програма розвитку державної системи селекції, зоотехнічного обслуговування, фінансування інформативного й наукового забезпечення фермерів, які займаються м'ясним скотарством. Держава через своє замовлення має стимулювати нарощування рівня товарності тієї продукції, яка стала провідною у фермерських господарствах, поступово створюючи умови для трансформації їх у вузькоспеціалізовані виробництва кінцевої продукції. Слід визначитись, в яких районах фермери мають бути підтримані в першу чергу – у віддалених районах чи поблизу великих міст і промислових центрів, де сконцентрований реальний споживач. Фермерські господарства повинні бути забезпечені на вигідних умовах тими ресурсами, які потрібні для спеціалізованого ведення виробництва, включаючи й лінії промислової переробки сільськогосподарської сировини і приготування кормів. Крім того, має бути законодавчо вирішена роль фермерства у формуванні сільської соціальної інфраструктури, у розв'язанні соціальних проблем села. Тобто потрібна реальна державна програма розвитку фермерства як складова державної аграрної політики України з виділенням її особливостей у розрізі окремих видів сільськогосподарської продукції.

5.4. Міжнародний досвід організації дорадчих служб для формування та розвитку сільських територій

Новостворені підприємства та особисті селянські господарства зіткнулися з певними проблемами в сучасних умовах функціонування в ринковому середовищі. Найбільш характерні з них наступні:

- необхідність самостійного прийняття обґрунтованих управлінських рішень в умовах повної відповідальності за кінцеві результати своєї діяльності;
- відсутність достатнього досвіду практичної роботи в ринкових умовах;
- недостатність кваліфікованих галузевих спеціалістів сільського господарства;

- недостатність нових знань та практичних навичок у веденні господарювання в умовах обмежених ресурсів;
- відсутність стабільних та недорогих каналів отримання інформації – технологічної, економічної, правової тощо.

Нерозвиненість ринкової інфраструктури у сільській місцевості, особливо такої її важливої складової як інформаційно-консультаційне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення негативно впливає на стан сільського господарства та сільської місцевості.

У рамках адміністративної реформи в 1999 р. Указом Президента України "Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади" було створено управління сільськогосподарських дорадчих служб в Україні, визначено їх законодавче та нормативно-правове забезпечення.

Однак питання формування ринкової інформаційно-консультаційної системи обслуговування АПВ, особливо на регіональному рівні та на рівні функціонування підприємств, потребували подальшого наукового обґрунтування і практичного втілення. Тому виникла потреба у розробці концепції інформаційно-консультаційної діяльності на основі дорадництва.

Дорадництво – це нове суспільне явище, яке має на меті відродити сільське господарство та забезпечити його стабільний прибутковий розвиток на основі специфічних методів формування нового селянина з новим типом економічного мислення, новою ринковою мотивацією та поведінкою, яка надає можливість цим ключовим факторам прогресу формувати нове сільськогосподарське виробництво і нове село.

Центральними об'єктами дорадництва є селянин, сільський товаровиробник, а специфічна суть дорадчої діяльності полягає у вивільненні його творчого потенціалу і спрямуванні в напрямі змін у системі ведення господарювання, в підвищенні спроможності приймати та реалізувати власні управлінські рішення.

Формування мережі сільськогосподарських дорадчих служб в Україні визначив пріоритетним напрямком державної аграрної політики Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр., Прийнятий Верховною Радою в січні 2001 р., а в 2004 р. було прийнято Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність." Головною метою цього закону є врегулювання

відносин, пов'язаних із сільськогосподарською дорадчою діяльністю і створення умов для розбудови систем сільськогосподарських дорадчих служб.

Даний закон визначає основні завдання дорадчої діяльності: підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання; надання суб'єктам господарювання дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування з питань підготовки та реалізації планів соціально-економічного розвитку; поширення та впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки; сприяння розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості; робота із сільською молоддю, ініціювання та реалізація молодіжних програм інші завдання, визначені законом.

Задачі та функції дорадчої служби обласного та районного рівня відображені у таблиці. На національному та регіональному рівнях структура сільськогосподарських дорадчих служб матиме статус юридичних осіб, які створюють філії та представництва на місцевому рівні [3].

Обласні органи влади та управлінь убачають найбільшу користь у роботі дорадчої служби у таких напрямках, як:

- завершення процесів реформування відносин власності на селі;
- розвиток ринкової кооперації, у тому числі інфраструктури, сільськогосподарської кооперації;
- упровадження ефективних низьковитратних технологій у селянських (фермерських) та особистих підсобних господарствах;
- навчання керівників нових підприємств і фермерських господарств агромаркетингу;
- залучення населення сільських громад, що вивільнилися в результаті реформування КСП, до сільськогосподарського виробництва.

Функції координації діяльності сільськогосподарських дорадчих служб покладаються на Міністерство аграрної політики.

Дорадництво є складовою інформаційно-консалтингового забезпечення, яке будується на таких вихідних методологічних принципах:

1. Максимальна спрямованість на запити і потреби виробників; діяти виключно в їхніх інтересах.
2. Взаємодія з товаровиробниками виключно на добровільній основі на засадах переконання, яке опирається на інформування, консультування, навчання тощо.
3. Комплексність дорадчої діяльності: залучення різних структур усіх рівнів (державних, комерційних, наукових, освітніх) для задоволення будь-яких доцільних запитів сільськогосподарських товаровиробників.
4. Висока відповідальність за результати дорадництва та якість наданих послуг.
5. Повна незалежність і конфіденційність.
6. Гнучкість: дорадча служба повинна змінювати саму себе; завдання, плани, рівень кваліфікації і методи роботи повинні постійно адаптуватися до нових умов.
7. Демократичний стиль прийняття рішень.
8. Часткова самоокупність витрат на здійснення дорадчої діяльності.

Централізоване управління дорадчою службою гарантує пріоритет загальнонаціональних інтересів відносно до інтересів окремих інформаційно-консультаційних організацій за рахунок використання сукупності різноманітних економічних регуляторів: податків, нормативів, тарифів, заробітної плати, відсотків за кредит, централізовано керованих цін, мита, дотацій, субсидій, різноманітних пільг та законодавчої бази.

Централізована складова дорадництва орієнтується на досягнення стратегічної мети шляхом: побудови інформаційно-комунікаційної мережі для зв'язку "міністерство-області-райони"; створення системи моніторингу продовольчого ринку; формування опорних зон та підприємств, на яких опрацьовуються типові рішення, досліджуються виробничі та соціальні результати інформатизації; формування державної служби надання дорадчих послуг виробничим структурам і населенню; формування і експлуатація інформаційних ресурсів; створення типових рішень багаторазового використання.

Задачі та функції дорадчої служби обласного та районного рівнів

	Обласний рівень	Районний рівень
Основні завдання	<p>Визначення стратегії розвитку та напрямків діяльності. Надання практичної, методологічної та інформаційної допомоги районним дорадчим службам у розробці та наданні дорадчих послуг. Методичне, правове та кадрове забезпечення діяльності районних дорадчих служб і підвищення рівня знань, практичних навичок та кваліфікації дорадників районного рівня</p>	<p>Надання практичної допомоги сільгосптоваровиробникам та сільському населенню в освоєнні методів господарювання в умовах ринкової економіки.</p> <p>Підвищення рівня знань і практичних навичок сільгосптоваровиробників та сільського населення шляхом активного навчання, демонстраційних показів, надання інформації тощо.</p> <p>Надання індивідуальних порад з питань маркетингу, менеджменту, застосування сучасних технологій. Сприяння органам виконавчої влади та місцевого самоврядування у реалізації державної аграрної політики.</p>
Основні функції	<p>Вивчення передового досвіду, наукових розробок в аграрній сфері та у дорадництві, адаптація та впровадження їх на практиці на місцевому рівні. Підбір, підготовка і постійне підвищення кваліфікації дорадників. Надання методичної та інформаційної допомоги у розробці та запровадженні нових видів дорадчих послуг.</p> <p>Надання методологічної та інформаційної підтримки радникам місцевого рівня у навчанні сільгосптоваровиробників та сільського населення.</p> <p>Надання комерційних та суспільнокорисних послуг. Підтримка зв'язку з Міністерством аграрної політики, обласними та районними адміністраціями, управліннями сільського господарства, НДІ, ВНЗ, вітчизняними та транснаціональними компаніями, які працюють в АПВ.</p>	<p>Вивчення проблем і попиту сільгосптоваровиробників і сільського населення на дорадчі послуги. Надання суспільнокорисних послуг (на договірній основі з державними установами, які оплачуються за рахунок державних коштів). Надання комерційних послуг. Організація навчання, семінарів і демонстрацій для сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення.</p> <p>Підтримка зв'язку з місцевою районною держадміністрацією, управлінням сільського господарства і продовольства, місцевими НДІ, ВНЗ та вітчизняними і транснаціональними компаніями, що працюють в АПВ. Вивчення і впровадження прогресивних технологій та інновацій.</p>

Децентралізована складова дорадчої служби направлена на поступове формування товарного ринку інформаційних продуктів та дорадчих послуг. Вона забезпечується багатоманітністю організаційно-функціональних структур та форм власності працюючих на

інформаційний ринок державних, кооперативних, приватних та інших підприємств і організацій. Управління децентралізованою складовою інформаційної інфраструктури базується тільки на економічних методах і орієнтується на отримання прибутків у результаті комерційної діяльності.

Основними завданнями Програми з розвитку дорадництва є:

- формування дієздатної мережі сільськогосподарських дорадчих служб та системи розповсюдження сільськогосподарських знань, технологій та інформації;
- створення інформаційного середовища для прибуткового господарювання в сільськогосподарському виробництві;
- розвиток сучасної інфраструктури стабільного аграрного ринку;
- підтримка інноваційного розвитку сільського господарства;
- сприяння розвитку сільської території та вирішенню соціальних проблем сільського населення.

Основні завдання виконуватимуться з урахуванням комплексного підходу до розв'язання проблем сільського господарства та сільської місцевості шляхом поєднання соціальних та економічних важелів регулювання відповідних відносин з організаційними і правовими.

Визначені завдання передбачається розв'язувати шляхом:

- 1) підвищення рівня ефективності господарювання на землі через:
  - навчання і надання дорадчої допомоги сільськогосподарським товаровиробникам та сільському населенню з питань врегулювання відносин власності на землю і майно та ефективного їх використання у процесі господарської діяльності;
  - інформування про новітні досягнення науки і техніки, поширення і впровадження у виробництво сучасних технологій, передового досвіду господарювання, дотримання стандартів якості та безпеки сільськогосподарської продукції;
  - диверсифікації сільськогосподарського виробництва;
  - освоєння методів виробництва нових видів сільськогосподарської продукції;
  - стимулювання виробництва екологічно чистої продукції;
  - залучення до вирішення цих питань вищих навчальних закладів III- IV рівнів акредитації, які здійснюють підготовку кадрів для

сільського господарства, суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності у сфері сільського господарства;

- роз'яснення державної політики та шляхів її реалізації;

2) розвитку інфраструктури аграрного ринку;

3) поширення ринкової інформації, зокрема:

- інформування сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення про ціни і кон'юнктуру ринків, переваги та загрози їх розширення (при вступі України до СОТ, ЄС, інших міжнародних організацій);

- дорадництво з питань маркетингу сільськогосподарської продукції і ресурсів для її виробництва;

- надання порад щодо умов участі в державних і галузевих програмах регулювання продовольчих і ресурсних ринків;

4) розвитку сільської місцевості та вирішення соціальних проблем сільського населення, зокрема:

- допомога в самоорганізації сільських громад, ініціювання проведення зборів для вирішення соціальних, побутових та екологічних проблем, надання допомоги при розробці та супровід виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку сільських територіальних громад, районів, області;

- сприяння створенню інформаційно-навчальних центрів, клубів, груп за інтересами, в т.ч. для жінок (навчання бухгалтерського обліку, кулінарії, догляду за дітьми тощо), дітей та молоді;

- надання дорадчих послуг з питань зайнятості та самозайнятості сільського населення, створенні підприємств з надання соціально-побутових послуг сільському населенню, навчання та профорієнтації сільської молоді;

- підготовка та проведення науково-практичних конференцій з актуальних проблем розвитку аграрного та несільськогосподарського виробництва, розвитку сільських територій.

На теперішньому етапі відсутні механізми системної державної підтримки сільськогосподарських дорадчих служб.

Загальнодержавний рівень проблеми зумовлює обов'язковість централізованого бюджетного фінансування у поєднанні з виділенням коштів місцевих бюджетів. Важливим фактором успішного здійснення

заходів є залучення коштів підприємств, установ та організацій різних форм власності та фізичних осіб (за їх згодою).

Орієнтовні обсяги фінансового забезпечення виконання Програми, що стосується розвитку дорадництва на 2005 – 2015 рр. з місцевого бюджету Івано-Франківської області складають в сумі 10,6 млн. грн., в тому числі:

2005 рік – 608,0 тис. грн.,

2010 рік – 1010 тис. грн.,

2015 рік – 1430 тис. грн.

У державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, починаючи з 2005 року, передбачаються кошти для фінансування сільськогосподарської дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених для цих програм.

Реалізація визначених заходів з розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності сприятиме подоланню збитковості сільськогосподарського виробництва, підвищенню ефективності його роботи, розширенню сфери зайнятості та підвищенню добробуту сільського населення, заохоченню молоді до роботи і проживання в сільській місцевості, поліпшенню інфраструктури сільських населених пунктів.

Таким чином, необхідність у дорадчих послугах в аграрному секторі вимагає: підготовки професійних команд дорадників та фахівців; теоретичних розробок; узагальнення практичного досвіду; створення іміджу та зв'язків з наукою та іншими дорадчими службами тощо. Сприяння з боку органів влади та управління, використання передового зарубіжного та вітчизняного досвіду, інтегрована система підготовки дорадників, дозволить сільськогосподарській дорадчій службі будь-якого рівня забезпечити реформування аграрного сектора економіки, допомагатиме створенню та функціонуванню фінансово стійких підприємств агробізнесу, а також відродженню сільської громади.

Київська обласна сільськогосподарська дорадча служба

Київська обласна сільськогосподарська дорадча служба створена у 2001 році за підтримки Міністерства міжнародного розвитку Великобританії в рамках Програми підвищення рівня життя сільського

населення в Україні. Сьогодні дорадча служба має свої відділення у 8 районах – Білоцерківському, Володарському, Згурівському, Макарівському, Рокитнянському, Переяслав-Хмельницькому, Ставищенському, Тетіївському.

Відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» дорадники щорічно надають біля 3,5-4 тисячі дорадчих послуг сільськогосподарським товаровиробникам усіх форм господарювання та сільському населенню, в тому числі: з питань бухгалтерського обліку та оподаткування – 33%, права – 25%, тваринництва – 17%, рослинництва – 8% та інші – 17%. Щороку послугами дорадчої служби користуються більше 1,5 тисячі фізичних і юридичних осіб. З них, понад 150 сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств є постійними користувачами дорадчих послуг. Лише у 2006 році дорадчою службою надано 1226 індивідуальних дорадчих послуг, укладено 90 договорів на абонентське обслуговування, з них: надання економічних і бухгалтерських послуг – 34, юридичних послуг – 16, агрономічних і зоотехнічних – 15, соціальних – 38. 37 % договорів укладені з сільськогосподарськими підприємствами, 8% – з фермерськими господарствами, 10% – з обслуговуваними кооперативами, 30% – з сільськими радами і громадськими організаціями. Дорадча служба стала ініціатором розвитку третейського судочинства.

У складі сільськогосподарської дорадчої служби працюють фахівці з питань розвитку сільських територій, які надають органам місцевого самоврядування та сільським громадам практичну допомогу у розробці комплексних програм розвитку сільських територій і залучення ресурсів для виконання таких програм. Всього впроваджено та супроводжується реалізація понад 70 ініціатив, спрямованих на соціальний розвиток сільських територій і побудову громадянського суспільства на селі. Впроваджуючи такі програми територіальні громади одержують інструмент, який дозволяє їм реалізовувати свої права на участь в управлінні територією та вирішенні питань місцевого значення. У 2006 році дорадча служба надала допомогу органам місцевого самоврядування з підготовки та подання 4 проектів на Всеукраїнський конкурс проектів та програм розвитку місцевого

самоврядування у Ставищенському, Білоцерківському і Тетіївському районах.

Важливою складовою діяльності дорадчої служби є сприяння відродженню та розвитку сільськогосподарської обслуговуючої та кредитної кооперації. Для надання практичної допомоги сільським жителям з цих питань у Макарівському районі впроваджено модель сільськогосподарського багатофункціонального обслуговуючого кооперативу, на базі якого створено спеціалізований тренінговий центр, який щорічно відвідує більше 1000 осіб з усіх регіонів України. Як результат, за підтримки дорадчої служби в області створені та активно працюють 16 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які надають більше 30 видів агро-бізнес послуг власникам особистих селянських господарств, 8 сільських кредитних спілок, членами яких є понад 2000 чоловік. Щороку вони надають більше 1500 кредитів.

Сьогодні Київська обласна сільськогосподарська дорадча служба є одним із дієвих інструментів розвитку сільських територій та підвищення прибутковості сільськогосподарського виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛЕТЕРАТУРИ

1. Аграрна праця та соціальний розвиток села / Бугуцький О.А., Купалова Г.І., Орлатий М.К. та ін. К.: ВИПОЛ, 1996. 302 с.
2. Аграрна реформа в Україні / П.І.Гайдуцький, П.Т.Саблук, Ю.О.Лупенкота ін.; За ред. П.І.Гайдуцького. К.: ННЦ ІАЕ, 2005. 424 с.
3. Аграрний форум – 2006: Матеріали Міжнародної науково – практичної конференції (25 – 29 вересня 2006р., Суми, Україна). Суми: ВДТ «університетська книга», 2006. 360с.
4. Амбросов В. Онегіна В. Підтримка цін і стабілізація доходів сільськогосподарських товаровиробників // Економіка України. 2002. №1. С. 66.
5. Амосов О.Ю. Формування продуктивної зайнятості сільського населення шляхом розвитку підприємництва та інтеграції його в міжнародний ринок. К.: Мінпраці України, 1997. 37 с.
6. Андресюк Б.П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи / НАН України, Ін-т національних відносин і політології. К.: Інформ.-вид.центр, 1997. 222 с.
7. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-е вид., переробці доп. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
8. Антоненко Л. Комплексное развитие села // Вопр. зкономики, № 6, 1991. С.99-106.
9. Аперьян В.Е. Население и зкономика. М.: Политиздат, 1993.205 с.
10. Аспекти сільського розвитку // №4–5(6), 2005. Вісник інституту сільського розвитку.
11. Бажал Ю., Кілієвич О., Мертенс О. та ін. Ефективність державного управління / За заг. ред. І.Розпутенка. К.: Вид-во "К.І.С.", 2002. 420 с.
12. Бітер О. Рівень життя сільського населення. Львів: Піраміда., 1996. 184 с.
13. Богиня Д.П., Грішнова О.А. Основи економіки праці: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2000. 313 с.
14. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. К.: ІАЕ УААН, 2003. 277 с.

15. Бугуцький О.А., Бугуцький Ю.О. Проблеми робочої сили в галузях економіки України // Економіка України, 1999, №2. С.50-56.
16. Бугуцький О.А., Орлатий М.К. Споживання матеріальних благ сільським населенням України // Україна: аспекти праці, № 6, 1996. С.28-33.
17. Бюлетень про науково – організаційну та координаційну роботу Відділення аграрної економіки і земельних відносин за 2006 рік // Українська Академія Аграрних Наук. Київ: Вид-во «Інститут аграрної економіки», 2007. 94 с.
18. Вдовиченко М.Х., Якуба К.І., Орлатий М.К. та ін. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки. К.: Урожай, 1993. 211 с.
19. Величко О. Бюджетне фінансування соціальної інфраструктури." проблеми та перспективи / Економіка України, № 7, 1997.
20. Використання сільськогосподарського потенціалу України: стимулювання зростання у сільському господарстві та поліпшення життя на селі. – Спільний звіт Світового банку та ОЕСР / Звіт підготовлено за участю експертів проекту ПРООН “Аграрна політика для людського розвитку” – О.Шевцов, І. Кобута, Н. Сеперович, М. Пугачов, І. Чапко. К., 2003. 231 с.
21. Відпочинок в сільській місцевості в Україні в ХХІ столітті: проблеми та перспективи // Міжн. наук.-практ. конф. Матеріали. м.Переяслав- Хмельницький, 2000. 66 с.
22. Відродити село. Радіо звернення Президента України Віктора Ющенка 4 лютого 2006 року // Сільські вісті. 2005. 7 лютого.
23. Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, №2. 2007.
24. Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, №4. 2006.
25. Власов В.І. Новий закон розвитку сільського господарства США: Farm security and rural investment act, 2002 // Економіка АПК. 2003. №4. С. 159-160.
26. Волинець Л.С., Зінченко А.Г., Іванова І.Б. та ін. Соціально-економічні проблеми дитинства в сучасному українському селі. К: ТОВ"Академпрес", 1998. 136 с.

27. Волков А.Г. Семья – объект демографии. М.: Мысль, 1986. 271 с.
28. Воронько О.А. Керівні кадри: державна політика та система управління: навч. посіб. К.: Вид-во УАДУ, 2000. 156 с.
29. Гайдуцкий П.І. Формування та розвиток аграрного ринку // Економіка АПК. 2004. №3. С.9.
30. Галушко В. Дем'яненко С. Брюммер Б. Ефективність сільськогосподарських підприємств і зростання продуктивності в сільському господарстві. / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. 2003. №20. 48 с.
31. Герасимчук В.І. Заробітна плата і зайнятість населення України. К.: Інститут соціологічних досліджень, 1999. 32 с.
32. Гладій М.В., Лесечко М.Д. Сільське розселення в умовах трансформації форм власності. Львів: ІРД НАН України, 1998. 206 с.
33. Грішнов О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. К., 2001. 254 с.
34. Гудзинський С. Активність продовольчого ринку в трансформації сільської зайнятості // Україна: аспекти праці, №5, 2001. СІЗ-20.
35. Гудзинський С. Концептуальні положення державної політики сільської зайнятості на сучасному етапі реформування аграрного секторі // Управління сучасним містом. №1-3 (1), 2001. С. 12–20.
36. Гудзинський С. Сільська зайнятість: стан, перспективи й напрями регулювання // Україна: аспекти праці, №5, 1999. С. 11–18.
37. Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Мяценко В.С., Коваль Я.В., Новоторов О.С., Паламарчук М.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К: РВПС України, 1999. 716 с.
38. Данюк В.М., Колот А.М. Управління трудовими ресурсами: навчально-методичний посібник. К.: Політвидав України, 1991. 211 с.
39. Демчак І.М. Ситуація в аграрному секторі економіки та заходи уряду щодо державної підтримки розвитку АПК // Економіка АПК. 2005. № 11.
40. Державне регулювання соціально-економічного розвитку села. // Збірник наукових праць інституту економіки НАН України, 1995. 110 с.

41. Дієсперов В.С. Сільськогосподарська праця в нових умовах. К.: ІАЕ УААН, 2000. 186 с.
42. Долішній М.І., Злупко С.М., Злупко Т.С., Токарський Т.Б. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика). Львів, 1997. 340 с.
43. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України (наукова статис-тико-аналітична розробка). К.: Віпол, 1997. 373 с.
44. Економічний і соціальний стан аграрного сектора України (наукова статис-тико-аналітична розробка). К.: Віпол, 1997. 373 с.
45. Збарський В.К. Малі форми господарювання в Україні: теорія, методологія і практика: монографія. К.: НАУ-ДАКККіМ, 2005. 432 с.
46. Збірник наукових праць Луганського національного аграрного університету / за ред.. В.Г. Ткаченко. Луганськ: Вид-во ЛАНУ, 2006. №61(84). 508 с.
47. Збірник нормативних актів з питань реформування аграрного сектора економіки України. К.: ІАЕ УААН, 2000. 220 с.
48. Экономическое регулирование сферы платных услуг. К.: Наукова думка, 1992. 101 с.
49. Кваша С.М. Жемойда О.В. Конкуентоспроможність виробництва яловичини на зовнішньому ринку // Економіка АПК. 2003. №5. С. 121–126.
50. Кваша С.М. Удосконалення аграрних зовнішньоекономічних відносин та особливості регулювання аграрного ринку в країнах ЄС // Економіка АПК. 2002. №6. С.92–95.
51. Кваша С.М., Лука О.Ф. Конкуентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ // Економіка України. 2003. №10. С.79–85.
52. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Пер. с англ. / Дж.М. Кейнс; Ред.: Л.П. Кураков. М.: Гелиос, 1999. 352 с.
53. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2005. 452 с.
54. Ковтонюк М. Сільське розселення на карті світу та України. К.: Урожай, 1998. 260 с.

55. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного регіону: теорія, методологія, практика. Тернопіль, ТОВ "Терно-Граф", 1998. 318 с.
56. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навч. посібник. К.: КНЕУ, 1998. 224 с.
57. Концепція дальшого реформування оплати праці в Україні. Президентський вісник, 2001, №1. С.31–42.
58. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
59. Косенко В.М., Гудзинський С.О. Відродження хутірських і малих поселень // Економіка АПК, №7, 1995. С.79–82.
60. Купалова Г.І., Молдаван Л.В. Трансформація управління соціальною інфраструктурою села // Економіка АПК, № 6, 1997. С.73–78.
61. Купалова Г.І., Скупий В.М. Зайнятість на селі. К.: ІАЕ УААН, 1999. 44 с.
62. Лагутін В.Д. Політика заробітної плати у стратегії економічної стабілізації. Луцьк, Волинський державний університет, 2001. 108 с.
63. Лейбниц Інститут аграрного розвитку в Центральній і Восточній Європе // ІАМО 2007. www.iamo.de
64. Лібанова Е. Бідність: визначення, критерії і показники // Україна: аспекти праці, №7, 1997. С.4–10.
65. Лібанова Е.М. Ринок праці (соціально-економічні аспекти). К.: Бріг, 1997. 133 с.
66. Малік М.Й., Зіновчук В.В., Луценко Ю.О. та ін. Основи аграрного підприємництва / За ред. М.Й. Маліка. К.: Ін-т аграрної економіки, 2001. 582с.
67. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Теоретичні і практичні досягнення молодих вчених аграріїв» // 11–12 квітня, Дніпропетровськ. 2006. 289 с.
68. Матеріальний добробут сільських жителів: навч. посіб. / За ред. П.Т.Саблука, М.К.Орлатого. К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. 369 с.
69. Мерцалов А.А., Печёнкіна В.В., Шахов Д.В. Продовольственная безопасность региона: тенденции, пути развития, управление: монография. Орёл: Издательство ОРАГС, 2005. 288 с.

70. Месель-Веселяк В.Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка // Економіка АПК. 2004. №9. С.3.
71. Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Малік М.Й. та інші. Розвиток форм господарювання на селі. К.: Урожай, 1993. 375 с.
72. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. К.: Державний комітет статистики України, РППС НАН України, 2001. 32 с.
73. Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. В 3-х ч., Житомир, 3 – 5 берез. 2005 р. – Житомир: Вид-во «Державний агроекологічний університет», 2005. Ч. 2. 212 с.
74. Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. Житомир: Вид-во «Державний агроекологічний університет», 2005. Ч.3. 254 с.
75. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №1 2007.
76. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №10 2005.
77. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №3 2006.
78. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №5 2006.
79. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №7 2007.
80. Міжнародний науково-виробничий журнал // Економіка АПК. №8 2007.
81. Могильний О. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. К.: ІАЕ УААН, 2002. 430 с.
82. Могильний О.М. Програмно-цільове регулювання виробництва тваринницької продукції // Економіка АПК. 2003. №10. С. 96–104.
83. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. Ужгород: ІВА, 2005. 400 с.
84. Могильний О.М. Роль та місце держави у становленні та розвитку аграрного ринку // Економіка АПК. 2003. №1. С. 37–43.

85. Населення і трудові ресурси села: навч. посіб. / За ред. П.Т.Саблука, М.К.Орлатого. К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. 277 с.
86. Науковий вісник Національного аграрного університету /Редкол.: Д.О. Мельничук (від. ред.) та ін. К., 2007. Вип. 110. Ч.2. 364 с.
87. Науковий вісник Національного аграрного університету /Редкол.: Д.О. Мельничук (від. ред.) та ін. К., 2003. Вип. 62. 2003. 225 с.
88. Науковий вісник Національного аграрного університету /Редкол.: Д.О. Мельничук (від. ред.) та ін. К., 2006. Вип. 97. 2006. 416 с.
89. Науковий вісник Національного аграрного університету /Редкол.: Д.О. Мельничук (від. ред.) та ін. К., 2002. Вип. 56. 2006. 343 с.
90. Науковий вісник ХНАУ / Наук. Ред.. Мартьянов В.П. та ін., Х.,2006 №1. 448 с.
91. Науковий вісник ХНАУ / Наук. Ред.. Мартьянов В.П. та ін., Х.,2006 №8. 383 с.
92. Науковий вісник ХНАУ / Наук. Ред.. Мартьянов В.П. та ін., Х., 2007 №3. 349 с.
93. Науковий вісник ХНАУ / Наук. Ред.. Мартьянов В.П. та ін., Х.,2007 №6. 319 с.
94. Науково-виробничий журнал, Держава та регіони // «ЗІДМУ» №2. 2005.
95. Науково-виробничий журнал, Держава та регіони // «ЗІДМУ» №6. 2005.
96. Науково-виробничий фаховий журнал, Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2006, 31(40).
97. Науково-практичне видання Агро інком, № 3 – 4. 2005.
98. Науково-практичне видання Агро інком, № 4 – 7. 2002.
99. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи. К.: Ін-т екон. НАНУ, 2003. 100 с.
100. Оплата праці в сільськогосподарському виробництві / За ред. Ю.Я.Лузана. К.: Центр "Агропромпраця", 2000. 464 с.
101. Орлатий М.К. Методичні рекомендації до тематичного модуля "Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій". К.: Видавництво УАДУ, 2001. 51 с.
102. Основи аграрного підприємництва / За ред. М.Й.Маліка. К.: ІАЕ УААН, 2001. 582 с.

103. Основи економічної теорії: навч. посібник / За ред. В.О.Білика, П.Т.Саблука. К.: Інститут аграрної економіки, 1999. 467 с.
104. Остапко Т. Ринкова трансформація аграрного сектора. К.: Фенікс, 2004. 280 с.
105. Осташко Т.О. Аграрні трансформації в перехідних економіках: перспективи для України. // Економіка і прогнозування. 2003. №1. С. 59–69.
106. Посібник по реформуванню соціальної інфраструктури і трудових відносин. К.: ДОШАЕ, 1997. 28 с.
107. Правила охорони праці в сільському господарстві. К.: "Форт", 2001. 384 с.
108. Про державну підтримку сільського господарства України.: Закон України // Урядовий кур'єр. 2004. 29 вересня.
109. Проблеми вдосконалення структури і якості робочої сили та шляхи її розв'язання. К.: Інститут стратегічних досліджень, 2001. 40 с.
110. Проблеми вдосконалення структури і якості робочої сили та шляхи її розв'язання. К.: Інститут стратегічних досліджень, 2001. 40 с.
111. Проблеми реформування соціальної сфери інфраструктури села. К.: "Діловий контакт", 1998. 140 с.
112. Проблеми реформування соціальної сфери інфраструктури села. К.: "Діловий контакт", 1998. 140 с.
113. Прокопа І.В. Соціальна інфраструктура села: формування нового механізму розвитку. К.: Інститут економіки НАН України, 1996. 172 с.
114. Прокопа І.В. Соціальна інфраструктура села: формування нового механізму розвитку. К.: Інститут економіки НАН України, 1996. 172 с.
115. Прокопа І.В. та ін. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище. К.: ІЕ НАН України, 2001. 263 с.
116. Прокопа І.В. Формування бюджетного механізму функціонування соціальної сфери села // Економіка АПК, №2-3, 1994. С.41–46.
117. Прокопа І.В., Мотруніч Д.О., Шепотько Л.О. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище. К.: Інститут економіки НАН України, 2001. 119 с.

118. Прокопа І.В., Шепотько Л.О., Мотруніч Д.О. Механізм державної підтримки розвитку соціальної інфраструктури села (проекти нормативних матеріалів). К.: Інститут економіки НАН України, 1999. 39 с.
119. Прокопа І.В., Шепотько Л.О., Мотруніч Д.О. Механізм державної підтримки розвитку соціальної інфраструктури села (проекти нормативних матеріалів). К.: Інститут економіки НАН України, 1999. 39 с.
120. Прокопищак К.В. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури та відродження сіл Карпатського регіону. Львів, 1997. 175 с.
121. Прокопищак К.В. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури та відродження сіл Карпатського регіону. Львів, 1997. 175 с.
122. Пухтинський М.О., Павленчик П.Т., Князев В.М. Розвиток місцевого самоврядування в Україні: стан, проблеми, перспективи. К.: Логос, 2002. 212 с.
123. Ревайкин А.С. Уровень жизни населения (методология и проблемы регио-нальных исследований). М.: Наука 1989. 144 с.
124. Регіональна економіка: навчальний посібник. (За ред. І.Михасюка). Львів: "Українські технології", 1998. 234 с.
125. Регіональне управління: навч. посіб. / Зайцева Л.М., Серьогін С.М., Коні-щева Н.Й. та ін. Д.: ДФ УАДУ, 2000. 240 с.
126. Ремизов К.С. Основы экономики труда: учеб. М.: Издательство Московского университета, 1990. 207 с.
127. Реорганізація об'єктів соціальної сфери села (методичні заходи). К.: ІАЕ УААН, 1998. 35 с.
128. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / За ред. П.Т. Саблука. К.: ІАЕ УААН, 2000. 475 с.
129. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади / За ред. П.Т. Саблука. К.: ІАЕ УААН, 2000. 475 с.
130. Розвиток системи професійно-технічної освіти в період соціально-економічних реформ. К.: ВВП "Компас", 1998. 72 с.
131. Розвиток сільських територій України. К.: ІОЦ Держкомстату України, 2006. 751 с.

132. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави // Економіка АПК. 2005. №11. С.4–11.

133. Саблук П.Т. Стабільні економічні умови як фактор послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського механізму // Економіка АПК. 2003. №1. С. 12–17.

134. Саблук П.Т., Якуба К.І. Проблеми демографічного розвитку українського села. К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2001. 43 с.

135. Саблук П.Т., Якуба К.І. Проблеми демографічного розвитку українського села. К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2001. 43 с.

136. Савченко О.Ф. Економіко-управлінські проблеми охорони навколишнього природного середовища на підприємствах України: Теорія, методологія, практика. К.: РВПС НАН України, 2001. 248 с.

137. Саенко Ю.И. Моделирование показателей развития социальной инфраструктуры. К.: Наукова думка, 1991. 197 с.

138. Самуельсон П., Нордхаус В. // Экономические науки, №8, 1990. С.24.

139. Сахацький М. Проблеми відродження сільського господарства. К.: ІАЕ, 2000. 304 с.

140. Свідерська І.М. Підтримка сільського господарства як складова аграрної політики держави // Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми перспективи / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції студентів, магістрів та аспірантів: В 2 т. Т. 1. К.: ІАЕ УАН, 2003. С. 154–155.

141. Свідерська І.М. Державна підтримка сільського господарства та її вплив на аграрну політику // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. пр. Вип. 190: в 4 т. Том II. Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. С. 380–387.

142. Свідерська І.М. Концептуальні засади сучасної аграрної політики України та місце в ній державної підтримки // Економіка та підприємництво: Зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. Вип. 10 / Відп. ред. С.І. Дем'яненко. К.: КНЕУ, 2003. С. 198–203.

143. Свідерська І.М. Підтримка сільського господарства як важливий чинник сучасної аграрної політики // Ринкова трансформація економіки АПК: Кол. монографія у чотирьох частинах. Ч.1 / За ред. П.Т.

Саблука, В.Я. Амосова, Г.Є. Мазнева. Соціально-економічні проблеми розвитку села. К.: ІАЕ, 2002. С. 242–243.

144. Сіденко В.Р. Політика підтримки національного виробника в контексті інтеграції України у світове господарство // Економіка і прогнозування. 2002. №1. С.45–55.

145. Сільська молодь України в період політичних та економічних трансформацій: настрої, орієнтації, сподівання. К.: "Академпрес", 1998. 168 с.

146. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. Том I. Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепотько, І.В.Прокопа, С.О.Гудзинський та ін. К.: ІЕ НАН України, 2000. С.396.

147. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Том 2. соціальні ресурси сільських територій / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопова, С.О. Гудзинський, В.Д. Яровий. К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. 466 с.

148. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Том 2. Соціальні ресурси сільських територій / Л.О.Шепотько, І.В.Прокопа, С.О.Гудзинський, В.Д.Яровий. К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. 466 с.

149. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. К., 1997. 324 с.

150. Смоляр В.И. Рациональное питание. К.: Наукова думка, 1991. 368 с.

151. Социальная инфраструктура: Вопросы теории и практики. К.: Наукова думка, 1982. 150 с.

152. Социально-экономическое преобразование в аграрном секторе региона: итоги и перспективы. Орел: издательство ОрелГАУ, 2005. 244 с.

153. Соціальна захищеність населення України / О.Ф.Новикова, О.Г.Осауленко, І.В.Калачова та ін. Донецьк; Київ: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. 360 с.

154. Соціальна захищеність населення України / О.Ф.Новикова, О.Г.Осауленко, І.В.Калачова та ін. Донецьк; Київ: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. 360 с.

155. Соціальна сфера села України (науково-аналітична розробка). К.: ТУПД, 1992. 200 с.

156. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки (М.Х.Вдовиченко, К.І.Якуба, М.К.Орлатий та ін.). За ред. П.Т.Саблука, М.Х.Вдовиченка. К.: Урожай, 1993. 213 с.

157. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України. К.: "Академпрес", 1998. 152 с.

158. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України. К.: Академпрес, 1998. 152 с.

159. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в інтересах суспільства: Наук.-аналіт. доп. / С. Пирожков, В.Трегобчук // Економіка АПК. 2005. № 4.

160. Соціально-економічні наслідки безробіття в Україні та шляхи його запобігання. К.: Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 1999. 56 с.

161. Соціально-економічні наслідки безробіття в Україні та шляхи його запобігання. К.: Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 1999. 56 с.

162. Соціально-трудоий потенціал аграрної економіки /УААН. Інститут аграрної економіки /За ред. О.А.Бугуцького. К., 1996. 229 с.

163. Споживча кооперація України. Проблеми розвитку. Кн.1. Ринкова орієнтація споживчої кооперації України. Львів: Коопосвіта, 1999. 365 с.

164. Статистичний бюлетень "Міграція населення України у 2004". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 163 с.

165. Статистичний бюлетень "Міграція населення України у 2004". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 163 с.

166. Статистичний бюлетень "Соціально-демографічні характеристики до» мого господарств України у 2005 році (за даними вибіркового обстеження життя домогосподарств). К.: Державний комітет статистики України, 2005. 92 с.

167. Статистичний бюлетень "Стан здоров'я населення, (за даними вибіркового опитування господарств у жовтні 2004 року). К.: Державний комітет статистики України, 2005. 148 с.

168. Статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 54 с.

169. Статистичний збірник "Наявність в домогосподарствах товарів тривалого користування". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 161с.

170. Статистичний збірник "Праця Україні 2005". К.: Державний комітет статистики України, 2006. 352 с.

171. Статистичний збірник "Праця Україні 2005". К.: Державний комітет статистики України, 2006. 352 с.

172. Статистичний збірник "Ринок праці України в 2005 році. К.: Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, 2006. 184 с.

173. Статистичний збірник "Ринок праці України в 2005 році. К.: Державний центр зайнятості Міністерства праці та соціальної політики України, 2006. 184 с.

174. Статистичний збірник "Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 76 с.

175. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ІВЦ Державного комітету статистики України, 2001. 194 с.

176. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ІВЦ Державного комітету статистики України, 2006. 194 с.

177. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ООП ГВЦ Міністерства статистики України, 1992. 96 с.

178. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ООП ГВЦ Міністерства статистики України, 1996. 86 с.

179. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ІВЦ Державного комітету статистики України, 2001. 194 с.

180. Статистичний збірник "Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України". К.: ІВЦ Державного комітету статистики України, 2006. 194 с.

181. Статистичний щорічник "Сільське господарство України за 2004 рік". К.: Державний комітет статистики України, 2005. 340 с.

182. Статистичний щорічник "Сільське господарство України за 2004 р. К.: Державний комітет статистики України, 2005. 340 с.
183. Стешенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2026 року / Відп. ред. В.Стешенко. К.: Інститут економіки НАН України, 1999. 56 с.
184. Стешенко В.С., Чуйко Л.В., Загробская А.Ф. Демографическое развитие Украинской ССР (1959-1970 гг.). К.: Наукова думка, 1977. 222 с.
185. Стоимость жизни и ее измерение / Под ред. В.М.Рутгайзера и С.П.Шпилько. М.: Финанс и статистика, 1991. 111 с.
186. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції"/Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
187. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін. К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
188. Сфера услуг: новая концепция развития / В.М.Рутгайзер и др. М.: Экономика, 1990. 158 с.
189. Татаренко В.О. Економічні засади місцевого самоврядування / Інститут системних досліджень освіти. К., 1994. 91с.
190. Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки: Пер. з англ.. К.: Основи, 1996. 238 с.
191. Територіальна організація влади в Україні: статус і повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування / За заг. ред. АЛ Зайця. К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2002. 928 с.
192. Ткаченко Л.В. Маркетинг услуг: учебное пособие. Днепропетровск: ДАУБП, 2000. 1 Часть: Теоретические основы разработки плана маркетинга услуг. 104 с.
193. Точилін В.О., Осташко Т.О., Городній В.В. Продовольча безпека як концепція ринкових реформ в аграрному секторі економіки України. К.: ПД Інституту економіки НАН України, 1998. 59 с.

194. Україна за роки незалежності. 1991-2002. 4 вид. переробл. та допов. К.: Нора-Друк, 2002. 366 с.

195. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки. Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік // Урядовий кур'єр, від 23 лютого 2000.

196. Управление демографическими процессами. /Ред. Н.В.Зверева. М.: Статистика, 1980. 119 с.

197. Управление непродовольственной сферой. (Сост. Б.И.Пашков). М.: Знание, 1988. 62 с.

198. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) / За ред. П.Т.Саблука. К.: ІАЕ УААН, 2000. 556 с.

199. Фтомов Г.С, Кочерга А.И. Расселение: вопросы теории и развития (на при-мере Украинской ССР). К.: Наук, думка, 1985. 264 с.

200. Фтомов Г.С. Социально-экономические проблемы развития села / расселенческий аспект. К.: Наук, думка, 1988. 328 с.

201. Хижняк М.І., Нагорна А.М. Здоров'я людини і екологія. К.: Здоров'я, 1995. 232 с.

202. Человек в аграрной сфере / Л.А. Шепотько, И.В. Прокопа, Д.В. Крисанов и др.; АН У ССР. Институт экономики; Отв. ред. Л.А. Шепотько. К.: Наук, думка, 1991. 284 с.

203. Чемерис А.О., Шевчук П.І., Гураль П.Ф. та інші. Місцеве самоврядування. Кн. 1. Організація роботи сільського, селищного голови. Львів: Ліга- Прес, 1999. 320 с.

204. Чепур В.К., Родина С.В., Колот А.М. Колективний договір – основний механізм регулювання соціально-економічних і трудових відносин на підприємстві. К.: 1996. 50 с.

205. Чигринова М. Соціальні і медичні послуги – визначальне завдання місцевої влади // Розвиток громад і регіонів України / За ред. С.Максименка. К.: Логос, 1999. 164 с.

206. Шаповал В.М., Єфименко Т.І., Дуброва Н.П. Недоліки ринкової системи та роль держави в регулюванні економічних процесів // Економіка: проблеми теорії та практики. 2002. №126. С. 3–15.

207. Шатохін А.М. Соціологія села. К.: Наук, світ, 2000. 272 с.

208. Шатохін А.М., Вуйченко М.А. Динаміка соціальних змін у сільському соціумі в умовах земельної реформи // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Вип. 20. 2014. С. 221–226.

209. Швець В.Г. Відтворення трудового потенціалу села України. К.: Хрєвда» тик, 1993. 213 с.

210. Шепотько Л., Мотруніч Д., Прокопа І., Максимюк О. Визначення сільських населених пунктів, що потребують державного протекціонізму. Проекти нормативних та методичних матеріалів. К.: Інститут економіки НАН України, 1998. 14 с.

211. Шепотько Л., Прокопа І., Максимюк О., Гудзинський С, Плонський В. Село: сучасна політика і стратегія розвитку. К.: Інститут економіки НАН України, 1997. 329 с.

212. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О. та ін. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Том 1. Потенціал сільського сектора. К.: Інститут економіки НАН України, 2000. 396 с.

213. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О. та ін. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Том 1. Потенціал сільського сектора. К.: Інститут економіки НАН України, 2000. 396 с.

214. Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Крисанов Д.Ф. Українське село: проблеми і перспективи. К.: Урожай, 1991. 237 с.

215. Шилов З.И., Болотов Г.И., Косенко В.Н., Радовец А.А. Комплексное переустройство сел. К.: Урожай, 1990. 239 с.

216. Шнипер Р. Регион: экономические методы управления. Новосибирск: Наука, 1991. 320 с.

217. Юдіна В.А. Оплата праці в рослинництві. К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1998. 39 с.

218. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки // *Економіка АПК*. 2005. №3. С.3–7.

219. Юрчишин В.В., Онищенко О.М., Саблук П.Т. Власність у сільському господарстві. К.: Урожай, 1993. 349 с.

220. Ягодка А.Г. Соціальна інфраструктура і політика: навчальний посібник. К.:КНЕУ, 2000. 212 с.

221. Якуба КЛ. Жінки в трудовому потенціалі села. К.: Аграрна наука, 1998. 280 с.

222. Якуба КЛ. Поліпшення використання трудових ресурсів села. К.: Урожай, 1989. 99 с.

223. Якубович В. Державна підтримка сільськогосподарських виробників: досвід Канади // Інфраструктура фінансування та страхування сільського господарства: інформаційно-аналітичні матеріали. Проект розвитку аграбізнесу в Україні. К. 2002. С.31–38.

224. Якушик І.Д. Економіко-екологічні проблеми удосконалення природоко-ристування в агропромисловому комплексі України (теорія, методологія, практика). К.: 1997. 300 с.

225. Яншин А.Л., Мела А.И. Уроки зкологических просчетов. М.: Мисль, 1991. 429 с.

226. Яремчук І.Х. Економіка природокористування. К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга Пам'яті України", Видавничий центр "Просвіта", 2000. 431с.

Наукове видання

М.П. Талавиря, М.В. Газуда, Л.М. Газуда

РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Монографія

Підписано до друку 16.02.2022 р.
Гарнітура Times New Roman.
Формат 60x84/16. Друк циф.
Ум. друк. арк. 29,3. Обл.-вид. арк. 24,06.
Наклад 300 прим.

Видавництво «ФОП Сабов А.М.».
м. Ужгород, вул. Університетська, 21/220.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4855 від 25.02.2015 р.
Друк: ФОП Сабов А.М., тел.: 050-43-22-437

T16

Талавирия М.П., Газуда М.В., Газуда Л.М. Розвиток сільських територій в Європейському Союзі: монографія. Ужгород: ФОП Сабов А. М., 2022.- 504 с.

У монографії розглядаються теоретико-методологічні засади і практичні аспекти формування економічного механізму державної підтримки розвитку сільських територій та шляхи його удосконалення. Визначені базові принципи та інструменти підтримки сільського господарства та сільських територій в рамках Світової організації торгівлі та Спільної аграрної політики Європейського Союзу. Проаналізовано стан розвитку сільських територій з погляду відродження і сталого розвитку аграрної сфери економіки. Обґрунтовуються шляхи покращення розвитку сільських територій та поліпшення фінансового забезпечення соціального розвитку села.

Розрахована на фахівців і керівників агропромислового виробництва, підприємців, науковців, аспірантів, студентів аграрних навчальних закладів.

УДК 330.34:712.24(4-6ЄС)(02.064)